



รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ผลวัตและความยึดหยุ่นของสังคมชานา:
เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ
และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศไทยที่สาม

ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบติ
ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น
เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน
ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

คำແແລງຂອງຫຼຸດໂຄຣກາຣ ເຄຣຍສູກິຈ່ານໜຸ່ມໜຸ່ນໄທ

ຫຼຸດໂຄຣກາຣວິຈີຍ “ເຄຣຍສູກິຈ່ານໜຸ່ມໜຸ່ນໄທ” ປະກອບດ້ວຍນັກວິຊາກາຣແລະນັກສຶກຍາ 27 ດວນ* ໃຊ້ວິຈີຍແບນເຄຣຍສູກິຈ່ານໜຸ່ມໜຸ່ນໄທ ມານຸ່ມຍົວທີມແລະປະວັດສຸກິຈ່ານໜຸ່ມໜຸ່ນໄທ ໃຊ້ສົດທິຂອງຮູບາລ ໃຊ້ສົດທິທີ່ຫຼຸດໂຄຣກາຣ ສໍາວົງເອງ ໂດຍໃຊ້ແບນສອນດາມຈາກ 1,574 ຄວ້ວເຮືອນໃນກາກຕະວັນອອກເຈີ່ງເໜືອ 1,600 ຄວ້ວເຮືອນໃນກາກໄດ້ 887 ຄວ້ວເຮືອນທີ່ຕຳມະລົດລາແລງ ຄໍາເກອປ້ວ ຈັງຫວັດນ່ານ ສໍາວົງເອງແບນມານຸ່ມຍົວທີມໃນກາກເໜືອ ໃຊ້ຂໍ້ມູນຈາກທີ່ນັກວິຈີຍສໍາວົງໄວ້ເຄີມກ່ອນຫຼຸດໂຄຣກາຣ 1,935 ຄວ້ວເຮືອນໃນເບົດອືສານໄດ້ແລະໃນເບົດຕະວັນຕກຂອງກາກຄລາງ ໃຫ້ນັກວິຈີຍຜູ້ຂ່າຍຝົ້າແລງຕົວແລະເກັບຂໍ້ມູນແບນມານຸ່ມຍົວທີມໃນໜຸ່ມໜຸ່ນໄທ ສັນພາຍນີ້ແບນວິທີກາຣຂອງປະວັດສຸກິຈ່ານໜຸ່ມໜຸ່ນໄທ ແລະໃຊ້ຂໍ້ມູນທຸຕິຍຸ້ນມີທັງຂອງຮູບາລ ນັກວິຊາກາຣແລະນັກພັນນາເອກະນ ສັນພັນນີ້ໄກລ໌ເຊີດໃຊ້ປະໂຍ່ນຈຳກັດແນວຄົດ ແລະຂໍ້ມູນຂອງໂຄຣກາຣວິຈີຍ “ພລວັດເຄຣຍສູກິຈ່ານສາມຄຸນນໍ້າ” ຜົ່ນມືຄຸນພຣີໄລ ເລີກວິຊາເປັນຫວັນໜ້າໂຄຣກາຣ ສຶກຍາທຄູນຄູ່ແລະປະວັດສຸກິຈ່ານນັບທອງຕ່າງປະເທດ ເຊີ່ມີນັກວິຊາກາຣຈາວຕ່າງປະເທດຈາກປູ້ປຸ່ນ ຈິນ ແລະຝ່າຍ່າຍແສມາບຮຽຍແລະເຢືນງານສານາໃນໜັນທປະເທດໄທ ຮວມທັງຫວັນໜ້າຫຼຸດໂຄຣກາຣວິຈີຍນີ້ເດີນທາງໄປພັນກັນນັກວິຊາກາຣອິນເດີຍທີ່ເມື່ອງກັດກັດຕາແລະເຊັນໃນ ແລະພັນນັກວິຊາກາຣລາຕິນອເມຣິກາທີ່ເມື່ອງມານາກົວ ນີກາຮາກົວ ແລະເມື່ອງໜານໄອເຊ່່ຍ ຄອສຕາຣິກໍາ ສາສຕຣາຈາຍ໌ ດຣ.ຍສ ສັນຕສມບັດ ນັກວິຈີຍໃນໂຄຣກາຣ ເດີນທາງໄປຄືນຄວ້າທີ່ມ້າວິທີມາລີຍເບີຄເລ່ມ ມລຮູ້ຄາລິຟອຣ໌ເນີຍ ສຫວັນອມຣິກາ

-
- * ກາພຣວມ : ດຣ. ຄວິສ ເບເຄວົງ ນັກວິຊາກາຣອິສະະ ກາດເໜືອ : ສ. ດຣ.ຍສ ສັນຕສມບັດ ມາວິທີມາລີຍເບີ່ງໃໝ່
ຮ. ດຣ. ຈິຈາກຣ໌ ສາປະປະວັດຮະນະ ມາວິທີມາລີຍເນເຮວ່າ ພ. ດຣ. ວັດນາພຣ ເຄຣຍສູກຸລ ມາວິທີມາລີຍພາຍ້ພ
ຄຸນຂ້ວ້າຂົນ ມີກົດຕັນນີ້ ນັກສຶກຍາປຣິມູນາອົກ ມາວິທີມາລີຍຮຽມສຸກິຈ່ານ ຄຸນລຳແພນ ຈອມເມື່ອງ ນັກວິຊາກາຣອິສະ
ຄຸນສຸທິພິພໍ່ ວສູໂສກພາລ ສຳນັກງານສາຮາຮວມສຸຂ ຈັງຫວັດນ່ານ ຄຸນວິນຍ ບຸນູລື້ອ ນັກສຶກຍາປຣິມູນາໄທ ມາວິທີມາລີຍເຊີ່ງໃໝ່
ກາກຕະວັນອອກເຈີ່ງເໜືອ : ຮ.ສ. ສຸວິທຍ໌ ທີ່ຮັດສັກ ມາວິທີມາລີຍຂອນແກ່ນ ຮ.ສ. ດຣ.ສມຄົດ ພຣມຊື້ຍ ມາວິທີມາລີຍສຸໂໂພທີ່ຮຽມເຊີ່ງຮາ
ຮ.ສ. ດຣ.ສມບັດ ພັນທິມີຍ່ງໆ ມາວິທີມາລີຍສຸໂໂພທີ່ຮຽມເຊີ່ງຮາ ຈາກາຍ໌ ດຣ.ມົມື້ຍ ຖອງອູ້ ມາວິທີມາລີຍຂອນແກ່ນ
ຈາກາຍ໌ວິລາສ ໂພື້ສາ ໂຮງເຮືອນເຕັດຄີວິທີມາລີຍ ອ.ສີບຣູນີ ຈັງຫວັດສຸນິທີ່ ຜ.ສ. ສຸທັນນ ກອງທ່ຽວພໍ ສາບັນຈາກກັບສຸນິທີ່
ຈາກາຍ໌ ດຣ.ພຣເພິ່ນ ທັບປ່ລິ່ນ ມາວິທີມາລີຍຄວິນຄວິນກວິໂວໂຕ ຈາກາຍ໌ຫັນວາ ໄກເທິ່ງ ສາບັນຈາກກັບສຸກຸດກລົມຄ
ກາກຄລາງ : ຮ.ສ. ດຣ.ພອພັນນີ້ ອຸຍຍານນີ້ ມາວິທີມາລີຍໂບນທີ່ຮຽມເຊີ່ງຮາ ຈາກາຍ໌ ດຣ.ກິພລ້ອຍ ສີຈັນທີ່ ມາວິທີມາລີຍເກຍດສຸກິຈ່ານ
ຈາກາຍ໌ ດຣ.ສັກດີຂໍ້ຍ ເກີຍດີນາຄິນທີ່ ສາບັນຈາກກັບສຸວານດຸສິດ ດຣ. ອຣສຸດາ ເຈີ່ມູວັດ ສຳນັກຮາຊາເຊີກາ
ດຣ. ກມຮັດຕົນນີ້ ສຸທິຣົມ ກຣມກາຣພັດທະນາມາຮົາ ກຣມກາຣພັດທະນາມາຮົາ ຈາກາຍ໌ ດຣ.ກິພລ້ອຍ ສີຈັນທີ່ ມາວິທີມາລີຍທັກມີມ
ຄຸນຈຸດຕາ ບັນຫຼວງ໌ ມູນຄົນທີ່ເກຍດີກຣມກາຣພັດທະນາມາຮົາ (ປະເທດໄທ) ຄຸນອນສຸກິຈ່ານ ອຸພໂມ ນັກວິຊາກາຣອິສະ
ເຄຣຍສູກິຈ່ານກັບເຄຣຍສູກິຈ່ານແທ່ງໜາດ : ຮ.ສ. ເສົ່ງ ລືລາຍ່ ມາວິທີມາລີຍຮ່າມກຳແໜ່ງ ຮ.ສ. ດຣ.ສັງຄົມ ພິຣຍະຮັງສຽງກໍ ຈຸພາລົງກຣົມມ້າວິທີມາລີຍ
ຫວັນໜ້າຫຼຸດໂຄຣກາຣ : ຮ. ດຣ. ດັຕກທິພໍ່ ນາຄສຸກາ ນັກວິຊາກາຣອິສະ

ชุดโครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใช้เวลาวิจัย 3 ปี (1 มีนาคม 2543 – 28 กุมภาพันธ์ 2546) ใช้ทุนวิจัยทั้งหมดประมาณ 13 ล้านบาท มีผลงานวิจัยเป็นหนังสือรวม 21 เล่ม

การวิจัยได้ข้อค้นพบสำคัญ 3 ข้อ คือ

1. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน การดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทุนเราทราบกันอยู่แล้ว งานวิจัยชุดนี้ให้ความรู้เพิ่มว่า ระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแบ่งของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย ใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท

ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่การรักษาตัวให้รอดอยู่ของครอบครัวและชุมชน ให้สามารถเลี้ยงด้วยเงินได้และผลิตชำรุดครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่ก็เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าให้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้และเลี้ยงดูบุตรได้ มากกว่า ที่จะคิดขยายการผลิตให้ใหญ่โต ให้มีกำไรสูงสุด ให้ร่ำรวย ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระ ขายสินค้าไม่ใช่ขายแรงงาน วิธีการผลิตหลักคือผู้ผลิตเล็กอิสระใช้แรงงานของสมาชิกของครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่แล้ว โดยธรรมชาติ โดยเฉพาะใช้แรงงานครอบครัวนี้บันทึกในเพื่อให้เกิดเป็นผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวให้รอด เดิมปลูกข้าว แต่ต่อมาเมื่อจำนวนคนต่อเนื้อที่เพิ่มขึ้น ก็ผันใช้แรงงานของครอบครัวปลูกพืชที่ใช้ที่ดินน้อยแต่ใช้แรงงานเข้มข้น เช่นผักและผลไม้ หรือเลี้ยงสัตว์ เช่นวัวและแพะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือทำกิจกรรมการค้าย่อยและบริการ เช่นซ่อมเครื่องจักรต่างๆ หรือหากส่งสมาชิกบางคนออกไปขายแรงงาน ก็ส่งไปในฐานะเป็นวิธีหารายได้อย่างหนึ่งของครอบครัวซึ่งอยู่ในชนบท ไม่ใช่ให้ไปเปลี่ยนอาชีพอย่างถาวรสิ่งๆ ต้องส่งเงินกลับให้ครอบครัว เพื่อจุนเจือครอบครัวซึ่งก็ทำการเกษตรอยู่ด้วยในชนบทได้ การผลิตของผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ต่างจากการผลิตแบบทุนนิยม การผลิตในระบบทุนเป็นการผลิตขนาดใหญ่ ใช้ทุนสูงเป็นหลักไม่ใช่ใช้แรงงาน ใช้ที่ดินมากเป็นแบบไร่ขนาดใหญ่ ใช้แรงงานรับจ้าง

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพมากที่สุดในภาคใต้ ที่ซึ่งภาคการเกษตรในท้องถิ่นหนึ่งๆ มีความหลากหลาย อันเป็นลักษณะของภูมิประเทศแบบ tropical rain forest ฝนตกชุกและแผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ รายได้ของครัวเรือนชนบทถึง 2/3 มาจากภาคเกษตรในท้องถิ่นเองและสูงพอที่จะอยู่ได้ และครัวเรือนถึง 3/4 ของครัวเรือนทั้งหมดใช้แรงงานสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นทำการเกษตร ส่วนในภาคเหนือและภาคกลาง ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ ที่ใกล้เมืองเชียงใหม่แม้ว่าแต่ละครัวเรือนจะมีที่ดิน

น้อยมาก ครัวเรือนประมาณครึ่งหนึ่งในชนบทยังคงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก ครัวเรือนในภาคเหนือ ส่วนใหญ่พยาภานอยู่ให้ได้ด้วยการทำอาชีพในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรหลายอย่าง รวมทั้ง รับจ้างพื้อผ้า กันในคนๆเดียวกัน ในเวลาเดียวกันหรือใกล้ๆ กัน เนื่องจากภาคเหนือมีน้ำบิญูรัณ ดินดี จึงทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้นได้ ช่วยผ่อนคลายปัญหาที่ดินมีจำกัดลงไปได้บ้าง และในภาคกลาง ประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ที่ทำงานในชนบททำงานของครัวเรือน ซึ่งในระยะหลังเป็นงานนอกภาคเกษตร เป็นงานประเภทค้าขายและบริการอยู่มาก ซึ่งเป็นงานที่ต้องการความรู้และฝีมือ และให้ค่าตอบแทน พอสมควร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ รายได้ของ ครัวเรือนชนบทมากกว่าครึ่งหนึ่งมาจากการผลิตเกษตรกรรม และครัวเรือนชนบทใช้แรงงานข้างเพียง 17% ของการใช้แรงงานทั้งหมด แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด เพราะ ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ได้ ณ ระดับรายได้ที่ต่ำ มีการกระจายการผลิตทาง การเกษตรน้อย ใช้วิธีทำลายป่าเพื่อปลูกพืชพலิชช์ซึ่งมักจะไม่ยั่งยืน ใช้วิธีส่งแรงงานออกไปขาย เมืองไกล แทนที่แรงงานเหล่านั้นจะได้พัฒนาท้องถิ่นและภูมิภาค

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ สายญาติมิตร สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความอาทรต่อกันและกัน แลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่การแข่งขันและเอาด้วยเบรียบ เขตพื้นที่อาจครอบคลุม ตั้งแต่หมู่บ้านเดียวและขยายกว้างถึงเป็นเขตภูมิภาคและวัฒนธรรมของชนชาติ ในภาคใต้มีหมู่บ้าน อนาริปัตย์ สวนสมรرم ตลาดนัดซึ่งเป็นตลาด “น้ำใจ” ระบบเกลอ แซร์แรงงาน ในภาคเหนือมีตลาดผี เก้าผี สถาปัตย์ ของหน้าหมู่ หมู่บ้าน หมู่บ้าน หมู่บ้าน หมู่บ้าน หมู่บ้าน หมู่บ้าน หมู่บ้าน ในภาคอีสานมีผีปูต้าและระบบ เสี่ยวเป็นต้น และในทุกภาคมีระบบญาติมิตรและมีระบบวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติดำรงอยู่ใน ชุมชนชนบท งานวิจัยของคุณพรพิไถ เลิศวิชาในหนังสือ “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (2536) และใน โครงการวิจัย” “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) และงานวิจัยของศาสตราจารย์ ดร.ยศ สัตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ ว่าด้วยชุมชนในประเทศไทยที่สาม” ในชุดโครงการนี้ ให้ภาพเหล่านี้ชัดเจนมาก

2. การแปรรูป (transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและ ชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมาก คือเป็นไปทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมาก และยังเกิดขึ้นจำกัด

เดิมนั้นงานคลาสสิกของนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน James C. Ingram, “Economic Change in Thailand Since 1850” (1955) ที่พิมพ์ออกมานาน 10 ปีหลังสิ่งที่สอง ให้ภาพว่า เศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังจากสนธิสัญญาเบาเริง เศรษฐกิจแบบทำมาหากิน หมุนไป กลับเป็นเศรษฐกิจค้าขายส่งออก (export economy) ต่อมาในศตวรรษ 2520 การศึกษา

เศรษฐกิจหนู่บ้านไทยในอดีตของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้แก่ “ในภาพที่ถูกต้องคือ แม้ในภาคกลางการผลิตข้าวเพื่อขายเมื่อเริ่มต้นเป็นกิจกรรมที่เสริมเติมจากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง ปลูกข้าวเพื่อใช้กินเอง การทอผ้าพื้นเมือง การทำข้าว การไม่มีและไม่ใช้แรงงานรับจ้าง คงสืบเนื่องตลอดมาจนถึงสังคมโลกครั้งที่สองค.ศ. 1945 สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองปฏิเสธงานของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ให้ภาพว่าชาวบ้านเต็มใจที่จะเข้าร่วมในระบบทุนงานของสำนักฯ ในช่วงทศวรรษ 2520 ได้ให้ภาพใหม่ว่า ถ้าลงไปศึกษาณ ระดับหมู่บ้านจริงๆ จะได้ข้อเท็จจริงว่าชาวบ้านรู้สึกและมีความสำนึกรู้สึกและรักษาสถาบันชุมชนหมู่บ้านของเขานะ งานวิจัยว่าด้วยเศรษฐกิจหนู่บ้านของสำนักฯ ให้ภาพว่าสถาบันชุมชนหมู่บ้านแบบเดิมๆ ต้องดำเนินการอยู่อย่างน้อยจนถึงสังคมโลกครั้งที่สอง การเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนในชนบทในช่วง 100 ปี จากสนธิสัญญาเบาเริ่งจนถึงสังคมโลกครั้งที่สอง เป็นไปอย่างล่าช้า

งานวิจัยชุดใหม่นี้ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ซึ่งคือการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่ต่อมา จากสิ้นสุดสังคมโลกครั้งที่สอง (1945) จนถึงปัจจุบัน คือระยะเวลาอีกประมาณ 50 ปี ได้ให้ข้อค้นพบที่สำคัญมากว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนที่ว่าล่าช้าในช่วงจากสนธิสัญญาเบาเริ่งจนถึงสังคมโลกครั้งที่สองนั้น แม้ในช่วงร่วมสมัยจากสังคมโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ก็ยังคงเป็นจริงเช่นนั้น คือยังคงล่าช้าอยู่ ความหนีดตัวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน ไม่ถูกขยายเป็นระบบทุน ดำเนินอยู่ทั้งในอดีตและร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้านี้เป็นที่มาของการดำเนินอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในเศรษฐกิจไทย

จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้าเข้าสู่ระบบทุน จะอธิบายกระบวนการที่มีความหนีดตัวสูงมากของเศรษฐกิจลังค์ไทยได้อย่างไร? ในงานวิจัยชุดเดิมคณานักวิจัยแห่งสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายว่าเป็นเพราะ 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2) ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ 3) ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบทเพียงเรียกเอาส่วนเกินออกจากหมู่บ้าน จังหวัดชัยภูมิการดำเนินอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านในช่วง 50 ปีหลัง คือช่วงร่วมสมัยนี้ด้วยปัจจัย 3 ข้อที่ใช้อธิบายช่วง 100 ปีแรกได้หรือไม่? ผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ชี้ว่าปัจจัยข้อ 1) และ 3) อธิบายได้น้อยลง การอธิบายต้องอาศัยปัจจัยที่ 2) มากขึ้น อีกทั้งการค้นคว้าในระยะต่อมาของสำนักฯ ก็ทำให้เราเข้าใจปัจจัยที่ 2) ดีขึ้น และเห็นความสำคัญของปัจจัยที่ 2) มากขึ้น คือต้องอธิบายการดำเนินอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะที่เป็นพิเศษของหมู่บ้านไทย

ประเทศไทยโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมาก เนื่องจากโดยสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ป่าฝนเขตตropic แต่ทว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็วช่วงหนึ่งหลังสังคมโลก

กรังที่สองทำให้เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาการขยายตัวของการเพาะปลูกไได้ไปถึงเขตชายแดน (frontier) ปัจจัย บวกของการมีทรัพยากรธรรมชาติเหลือเพื่อได้ยุติลง ขณะนี้ปัจจัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ใช้อธิบายการดำเนินอยู่ของชุมชนหมู่บ้านได้ดีเพียงเฉพาะในเขตภาคใต้ ดังปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในรายงานการวิจัยชุดนี้ ขณะเดียวกันปัจจัยข้อที่ 3) ระบบทุนไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบท ก็เริ่ม เป็นจริงน้อยลงในเขตภาคกลางและเขตภาคเหนือ รัฐเองก็มีส่วนช่วยระบบทุนให้เข้าไปถึงชุมชน หมู่บ้านสะคากยิ่งขึ้น โดยการสร้างการคมนาคมและสื่อมวลชนการโฆษณา ซึ่งโน้มเอียงเป็นส่วนของ ระบบทุน

การศึกษาของชุดโครงการวิจัยนี้ได้ให้ภาพว่า การรักษาตัวดำเนินอยู่ได้ของเศรษฐกิจ ครอบครัวและหมู่บ้านในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา เป็นพิริภารตปรับตัวและการต่อสู้ของครอบครัวและ ชุมชนของชาวบ้านเอง ชาวบ้านปรับตัวโดยการผันการใช้แรงงานครอบครัวจากข้าวไปสู่พืชหลายชนิด ไปสู่งานบริการและการค้า โรงงานขนาดเล็กในชนบท ใช้แรงงานเข้มข้นขึ้น คือทำงานหนักขึ้น และ แม้จะต้องส่งแรงงานส่วนหนึ่งไปขายในเมืองไกลก็ยอม ทั้งหมดนี้เพื่อรักษาครอบครัวและชุมชน เอาไว้ กระบวนการพยาบาลรักษาตัวเองของครอบครัวและชุมชนนี้มีทั้งต่างหากัน และทั้งทำกัน เป็นเครือข่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันในท้องที่ สายญาติมิตร ระหว่างหมู่บ้าน และอาจกว้างขวางถึง ภาคในเขตชนชาติและเขตวัฒนธรรม แสดงถึงความสำคัญและพลังผูกพันของสถาบันครอบครัวและ ชุมชนในเศรษฐกิจชาวบ้านของไทย การรู้สำนึกรักในความผูกพันและพลังของครอบครัวและชุมชน นี้ปรากฏเด่นขึ้นมาเมื่อปี พ.ศ. 2500 หรือวิกฤติ สมาชิกของครอบครัวช่วยกันทุกภารกิจทางเพื่อรักษาที่ดิน ของครอบครัว ชาวบ้านภาคใต้และภาคต่างๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มของทรัพย์เพื่อสักบัตระบบทุน ชาวบ้าน รวมตัวกันปกป้องรักษาทรัพยากรและป่าไม้ ฯลฯ ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยนี้เองที่อธิบาย การหนีตัวของกระบวนการแปรรูปจากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน

การวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาว่าด้วยชุมชนหมู่บ้านไทย ได้ช่วยทำให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษของชุมชนไทยดีขึ้น และความเข้าใจนี้ทำให้เรารีบจะเห็นเส้นทาง ของชนชาติไทยอันประกอบขึ้นมาจากการชุมชน เส้นทางที่ผ่านมาและเส้นทางอันน่าพึงประданา การวิจัย เรื่อง “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย” (2536) ของคุณพรพิไล เลิศวิชา และเรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ ผ่านตัวอย่างในอดีต” (2540) ของคุณพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ ในด้านหนึ่งได้ย้ำให้เห็นการดำเนิน อยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในสถาบันหมู่บ้านและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนต่อเศรษฐกิจหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของการพัฒนาและนักพัฒนาอุตสาหกรรมที่น่า สนใจ ในการดำเนินงานวิจัยทั้งสองชนิดได้ค้นพบการดำเนินอยู่และความสำคัญของเครือข่าย (network) ชุมชน คือพบว่ามีเครือข่าย (network) การแลกเปลี่ยนมากมายระหว่างชุมชนหมู่บ้านในอดีต ในภาคใต้ ชุมชนชายฝั่งแลกเปลี่ยนกับชาวชุมชนบนพื้นราบ และแลกเปลี่ยนกับผลไม้ของชุมชนชายภูเขา ใน

ภาคเหนือชุมชนบ้านที่รำในหุบเขาเล็กข้าวกับผักของชุมชนบ้านภูเขา อัตราการแลกเปลี่ยนในตลาดชาวบ้านเหล่านี้ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้แลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนคือเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่กำไร ตลาดไม่ได้ขับเคลื่อนโดยกฎหมายแห่งระบบทุนนิยม ท่านอาจารย์สูงส่งเมือง ในงานวิจัยชุดปัจจุบันนี้ได้ชี้ให้เราทราบว่าเครือข่ายเหล่านี้ยังคงอยู่บนหน้าที่ในรูปของตลาดนัดและคุณพรพิไล เลิศวิชา ในงานวิจัย “ผลวัตถุเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) ได้อธิบายได้ชัดเจนว่า หมู่บ้านในลุ่มน้ำเดียวกันได้ร้อยโยงเป็นเครือข่ายการจัดการน้ำ คือระบบเหมือนฝ่าย ประกอบด้วย หมู่บ้านนับร้อยหมู่บ้าน จัดสรรง้ำและจัดสรรแรงงานเพื่อรักษาแม่น้ำฝ่ายเอง โดยอาศัยประสบการณ์ร่วมกันในท้องถิ่นเดียวกัน สายัญติ ศาสนา พิธีกรรม งานบุญและงานรื่นเริง ฯลฯ เครือข่ายนี้ยังคงอยู่ในปัจจุบัน ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชุมชนชาติไทย” ซึ่งทำงานวิจัยในช่วง พ.ศ.2538-2541 ได้ขยายขอบเขตการศึกษาชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนไทยออกไปยังหมู่บ้านในภาคอีสาน ภาคกลาง ภาคใต้ ได้มีข้อค้นพบมาอีกนัยหนึ่งว่าชุมชนหมู่บ้านไทยทั้งในและนอกประเทศไทยมีลักษณะพิเศษเพิ่มสำคัญอีก 2 ข้อ คือ 1) หมู่บ้านไทยมีลักษณะโภราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น หมู่บ้านในภาคอีสาน ภาคกลาง ภาคใต้ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและน้ำใจเป็นพื้นฐานของชีวิต มีพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้เจ้าผู้แก่ ครอบครัวและชุมชน สถาบันชุมชนคือร่องรอยสืบเนื่องตลอดมาข้ามกาลเวลา ไม่ว่าระบบเศรษฐกิจสังคมที่ครอบคลุมทั้งบ้านจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร 2) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทยเป็นวัฒนธรรมกลาง เป็นวัฒนธรรมของชนชาติทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยโดยธรรมชาติโดยสมัครใจ ทั้งนี้ เพราะชาวไทยอาศัยอยู่บนที่รำลุ่ม ชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่บนภูเขาใกล้ๆ เมื่อลงมาที่รำเพื่อแลกเปลี่ยนกับชาวไทยและชาวผู้อื่นเข้าใช้ภาษาไทย ชนชาติอื่นเหล่านี้มีส่วนร่วมในวัฒนธรรม วัฒนธรรมของตนเองและวัฒนธรรมไทย ชนชาติทั้งหลายในดินแดนประเทศไทยจึงกล้ายเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมไทยโดยสมัครใจ ชุมชนทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยสามารถประกอบกันขึ้นเป็นชนชาติไทยได้อย่างสนิท เครือข่ายการวิจัยชุดปัจจุบัน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ได้ทำให้เราสรุปทางทฤษฎีได้ว่าหมู่บ้านไทยเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมระบบหนึ่งในตัวเอง มีเป้าหมายของตัวเองคือมุ่งให้ครอบครัวพ่อเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตชำตัวเองได้ ใช้แรงงานสามัญที่ของครอบครัวเป็นหลัก มีน้ำใจและความอ่อนโยน ความเป็นญาติมิตร เป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่างๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชนไม่มีความเด็ดขาด ในหลายกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนในการตัดสินใจจัดสรรงรรพยากรและผลผลิต ลักษณะความเป็นพิเศษของหมู่บ้านไทยที่คุณจะเห็นได้คือ 1) หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มข้นและคงอยู่สืบเนื่องมาช้านาน 2) หมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมอีกรอบหนึ่งของตัวเอง 3) หมู่บ้านมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนและ

ช่วยเหลือกันอย่างกwäงขwang และ 4) วัฒนธรรมหมุ่บ้านเป็นวัฒนธรรมกลางโดยสมัครใจของชนชาติทั้งหลายในท้องถิ่นและดินแดนประเทศไทย อธิบายลักษณะของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยที่ฐานราก ที่ลักษณะพื้นฐานที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย และนี่คงจะเป็นคำอธิบายที่สำคัญที่สุดว่าทำไม่การแปรรูปของเศรษฐกิจไทย จากเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมาก ที่จริงแล้วเศรษฐกิจไทยอาจจะพัฒนาจากระบบศักดินาไปสู่ระบบแห่งชาติที่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา หากไม่ถูกตัดตอนไปเสียก่อนโดยการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนจากภายนอกประเทศ ด้วยความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นี้เราจึงพัฒนามาเป็นเศรษฐกิจสองระบบ ที่การขยายตัวของระบบทุนเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และระบบชุมชนต่อสู้เพื่อดำรงตนของอยู่ให้ได้

เราล้วงปัญหาอนาคตของเศรษฐกิจสังคมไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจสังคมหรือเส้นทางของชาติที่มีระบบชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ภายใน ควรเป็นอย่างไร? ปัญหาสำคัญยิ่งขึ้นนี้ชุดโครงการฯ มีคำตอบเบื้องต้นจากการค้นคว้า ขอเสนอเพื่อพิจารณา ดังนี้ :

3. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาว่าไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิตของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด การพัฒนาประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบที่ใหญ่ที่สุดในแห่งผู้คนนี้ คือระบบชุมชน ที่ผ่านมาระบบชุมชนถูกเอกสารดูแลเปรียบ มีโอกาสสนับสนุนที่จะได้พัฒนาเต็มศักยภาพ

การพัฒนาในอนาคตจึงควรมุ่งที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ณ เขตภายในประเทศ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรของพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนกำกับ และประกอบเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติ มีชื่อเรียกว่าแนวทาง “วัฒนธรรมชุมชน” (บทหลวงนิพจน์ เทียนวิหาร) หรือ “ชุมชนชาชีปไทย หรือ ชุมชนภิวัฒน์” (คุณพิพยา วงศุล) หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเทศไทย วสี) พัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมจากฐานภายในประเทศ ศึกษาเขตภายใน สำรวจเศรษฐกิจและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งบุคคลและวัตถุของทั้งประเทศ พัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นต่างๆ พยายามใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ผลิตเพื่อความพอเพียงของท้องถิ่นก่อน ผลิตเพื่อขายเป็นขั้นตอนต่อไป พยายามใช้แรงงานในครอบครัวก่อนจ้างแรงงาน โดยท้องถิ่นต่างๆ เชื่อมทุกส่วนของประเทศเข้าด้วยกัน เป็นระบบเดียวกันด้วยระบบการขนส่งและคมนาคม ให้ความสำคัญกับการค้าภายในประเทศ ผลิตเพื่อตลาดภายในมากกว่าตลาดต่างประเทศ เน้นช่วงชิงตลาดภายในประเทศกลับคืนมาแทนเน้นการส่งออก สนใจการผลิตสิ่งของด้วยเทคโนโลยีที่คนภายในประเทศกำกับเอง มากกว่าสนใจเรื่องธุรกิจเรื่องการเงิน การธนาคาร การค้าระหว่างประเทศ การเก็บภาษีด้วยวิธีต่างๆ ท้องถิ่นและประชาชนมี

ส่วนร่วมและความคุ้มการพัฒนา พึงตัวเองและพึงกันเองภายในประเทศเป็นหลัก พัฒนาคุณภาพของประชากรด้วยการสาธารณสุขและการศึกษา ในด้านการศึกษาถือเป็นระบบของท้องถิ่นและประชาชน เป็นตัวตั้ง เนื้อหาสาระของวิชาความรู้ที่สอนกันในโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ควรต้องเป็นเรื่องของท้องถิ่นมากขึ้น เรื่องของประชาชนธรรมดามากขึ้น ชุดโครงการวิจัยนี้ได้กันพบว่า ประเทศชาติของเรามีทุนทางวัฒนธรรมอยู่มากในเขตท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีคุณค่ามากทางเศรษฐกิจ มีตลาดและมีราคา เช่นอาหารและขนม ทอผ้าพื้นเมือง เครื่องปั้นดินเผา สมุนไพร เหล้าไวน์ งานบริการ เช่นนวดและต้อนรับแขกท่องเที่ยว ฯลฯ กิจการเหล่านี้มักมีแม่บ้านผู้หญิงเป็นผู้นำและผู้สืบทอด ควรส่งเสริมการผลิตที่เป็นผลจากวัฒนธรรมชุมชนภูมิปัญญาและงานฝีมือเหล่านี้ คือเส้นทางของเศรษฐกิจหัตถกรรม อนึ่งชุดโครงการวิจัยนี้และผลการวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ได้กันพบ ด้วยว่า ด้วยความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ วัฒนธรรม หรือประสบการณ์ประวัติศาสตร์ในพื้นที่ ชุมชนหมู่บ้านสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประเทศชาติของเราและท้องถิ่นของเราโชคดีมากที่เราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น ตรงข้ามเรากลับมีการรวมตัวเป็นเครือข่ายของประชาชน ได้ง่ายในทุกระดับ ในระดับท้องถิ่น เช่นระบบออมทรัพย์ในภาคใต้ ระบบเหมืองฝายและระบบของครูบาศรีวิชัยในภาคเหนือ ระบบทำงานและโรงสีในภาคอีสาน ระดับชาติ เช่นระบบของหลวงตามหาบัว เป็นต้น ในอนาคตจะต้องมีการเพิ่มจำนวน อาชญากรรมครอบคลุมและกิจกรรมของเครือข่ายเช่นนี้ ให้มากขึ้นและเข้มข้นขึ้นอีก

การพัฒนาระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้ง ณ ระดับท้องถิ่นและขยายขอบเขตเป็น ณ ระดับชาตินี้ต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกันเอง เกิดจากการมีสำนึกร่วมกันของชาวบ้าน ที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกำหนดให้แทน คือมีปัญญาชนของชาวบ้าน (organic intellectual) ประกอบข้อมูลจากประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้นเป็นระบบ แล้วส่งคืนความเข้าใจอันประกอบเป็นระบบ แล้วนั้นให้แก่ชุมชน จะทำให้ชุมชนรู้จักตัวเอง จากจิต ไร้สำนึกเป็นจิตวิญญาณนิ จะมีพลังอย่างมาก จะทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่ยอมรับ และเป็นที่เรียกร้องของประชาชนพลเมือง และโดยที่ประเทศชาติของเราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐส่วนกลางไปสู่รัฐส่วนท้องถิ่นจึงน่าจะทำได้โดยไม่มีปัญหาการสลายตัวของประเทศชาติ แต่กลับจะทำให้ทุกเขตท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น เมื่อประกอบขึ้นเป็นประเทศชาติในลักษณะใหม่ ยิ่งจะเป็นชาติที่เข้มแข็งและพึงตัวเองได้มากยิ่งขึ้น

การพิจารณาเสนอเส้นทางของชาติจะต้องกล่าวถึงด้วยถึงการประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุน ประกอบกันขึ้นเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติ ในหัวข้อนี้การศึกษาค้นคว้าเพียงอยู่ในขั้นเริ่มต้น ควรจะต้องมีการค้นคว้าเข้มข้นขึ้นอย่างมากต่อไป แนวคิดเบื้องต้นคือการใช้

วัฒนธรรมชุมชนรือยรัศระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน หมายความว่าชนชั้นกระถุนพีในเมืองไทยที่มีเชื้อสายจีน พิจารณาทั่ววัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมชาวบ้าน จึงจะเกิดนูรณาการในสังคมไทย ใช้วัฒนธรรมกำกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างระบบทุนและระบบชุมชน เศรษฐกิจไทยอาจจะยังคงเป็นเศรษฐกิจสองระบบ แต่วัฒนธรรมเป็นระบบเดียว คือวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชาติไทย

คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการฯ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนชุดโครงการนี้ เป็นทุนของฝ่ายวิชาการ (ทุนแม่วิจัยอาวุโส) และของฝ่ายชุมชนรวมกัน

ขอขอบคุณอย่างยิ่ง โดยเฉพาะกับบุคคล 3 ท่านที่แนะนำและชักชวนอย่างตั้งใจมากให้คิดทำโครงการนี้ คือศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช อธิศัชนาณ์ อำนวยการ สกว. ดร.สีลาการณ์ บัวสาย หัวหน้าฝ่ายชุมชน สกว. และคุณพรพิไอล เลิศวิชา นักวิชาการอิสระเพื่อนผู้ร่วมงานวิจัยหมู่บ้านมาด้วยกันตลอดเวลาอันยาวนาน

ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ สกว. คุณพรพิมล กิตติมศักดิ์ คุณเบญจมาศ ตีรมาศวัณิช คุณอังคณา ใจเลี้ยง และท่านเจ้าหน้าที่อื่นของ สกว. ที่ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างอบอุ่นมากตลอดเวลา 3 ปี ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จำริก รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ศาสตราจารย์ ดร.นิชิ อิยิวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน และศาสตราจารย์ ดร.พาสุก พงษ์ไพบูลย์ ที่ปรึกษาของชุดโครงการฯ นายนพนิพจน์ เทียนวิหาร อาจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่ให้ข้อมูลและสนับสนุนนักวิจัยในชุดโครงการฯ คือ Professor Yoshiteru Iwamoto Professor Eiichi Hizen Professor Akira Nozaki Professor Shigeharu Tanabe Professor Marcel Mazoyer Dr. Fronçois Molle และ Associate Professor Zhang Zheng

ท่านคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์ ให้คำแนะนำการตัดสินใจและความสะดวกทุกประการในการบริหารชุดโครงการนี้แก่หัวหน้าชุดโครงการฯ และเมื่อเริ่มชุดโครงการฯ ต้นปี พ.ศ. 2543 ท่านรองอธิการบดีฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น ศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว ได้ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างเต็มที่ ขอบคุณท่านอาจารย์ทั้งสองอย่างสูง

ขอบคุณ Dr. Lipi Ghosh Senior Lecturer แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการอินเดียที่กัลกัตตาและเชนไน คุณศักดินา ฉัตรกุล ณ อุษยา และ Dr. Folke Kayser แห่งมูลนิธิเฟรีดริก อีเบิต (ประเทศไทย) ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการลาตินอเมริกา ที่นิการากัวและคอสตา Rica ริการากัว

ขอบคุณคุณคิริพ ยอดกุลศาสตร์ คุณสุนันทา บุญยศรีสวัสดิ์ คุณสุภารณ์ ทรงกิจวิโรจน์ คุณพศนันท์ จันทร์คำไฟ และคุณมยุรี คำเปลว ที่ช่วยเรื่องงานธุรการของชุดโครงการฯ อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง รวมทั้งคุณวิทิพย์ เชื้อขาว เลขาธุการคณะเศรษฐศาสตร์ และคุณวัชรินทร์ วิษุวดานนท์ เจ้าหน้าที่การเงินคณะฯ ซึ่งกรุณารวบรวมเอกสารในสเปรี้ยต่างๆ ของชุดโครงการฯ โดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ

คำนำ

งานวิจัย “ผลวัดและความมีคุณค่าของสังคมชราภาพ : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศไทยที่สาม” ของศาสตราจารย์ ดร. ยศ สันตสมบัติ มีคุณค่ามากทางวิชาการ ทั้งในแง่เป็นผลงานการวิจัยที่ให้รายละเอียดชีวิตชราภาพชาวไร่ภาคเหนือแบบงานมานุษยวิทยา โดยผู้วิจัยฝังตัวอยู่ในสานามเป็นเวลานาน และเป็นผลงานวิจัยที่ท่านอาจารย์ยศสามารถสรุปเสนอทฤษฎีชราภาพไทยใหม่ที่มีความสำคัญมาก

ข้าพเจ้าเห็นว่างานขึ้นนี้ของศาสตราจารย์ยศ ให้องค์ความรู้ใหม่ยิ่งน้อย 3 ประการด้วยกันดังนี้ :

1. ชราภาพภาคเหนือต้องทำงานหลายอย่างในตัวคนๆ เดียวกัน อาจทำอย่างนี้ในเวลาเดียวกัน หรือในต่างช่วงเวลาในสัปดาห์ หรือเดือนหรือปีเดียวกัน ทั้งปลูกข้าว ปลูกพืชเงินสด เช่นถั่วเหลือง หอมหัวใหญ่ ผัก ทำสวน เช่นสวนลำไย สวนส้ม สวนลินจี ทำการแบบครบครันเล็กๆ เช่นช่องเครื่องจักรกล รถยนต์ รถเตอร์ไชค์ ตัดเย็บเสื้อผ้า ขายของชำและอาหาร เดินรถเมล์ รับจ้างในชนบท เช่นดำเนา เกี่ยวข้าว ถางหญ้า เก็บลำไย กัดลำไย บุดดิน ถมดิน ขายประภัน รับจ้างในเมือง เช่นก่อสร้าง งานโรงงาน หรือแม้กระทั่งไปรับจ้างในต่างประเทศ

พิจารณาจากนโยบายทางทฤษฎีชั้นสูง ในความหมายที่ว่าชนชั้นเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวเนื่องกับปัจจัยการผลิต ชาวบ้านภาคเหนือก็คือว่าจะเป็นทั้งชนชั้นชราภาพ (หรือผู้ผลิต เล็กอิสระ) และชนชั้นกรรมมาชีพพร้อมๆ กัน ศาสตราจารย์ยศจึงสร้างนโยบายทางทฤษฎีชั้นนิคใหม่ขึ้นมา ท่านเรียกชาวบ้านภาคเหนือว่า “ชาวนาผู้มีคุณค่า”

นัยทางทฤษฎีของนโยบาย “ชาวนาผู้มีคุณค่า” คืออะไร? ในภาคหรือประเทศไทยที่มี “ชาวนาผู้มีคุณค่า” เป็นจำนวนข้างมาก จะมีผลต่อลักษณะ โครงสร้างและเส้นทางเศรษฐกิจของภาคหรือของประเทศไทยอย่างไร?

เมื่อพิจารณางานนี้ของท่านอาจารย์ยศ ร่วมกับงานของท่านอาจารย์รัตนพาร เศรษฐกุล “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ. 2442-2542)” จะเห็นได้ว่า ที่เกิดสภาพ “ชาวนาผู้มีคุณค่า” เป็นเพราะภาคเหนือเป็นภาคที่ชาวบ้านขาดทรัพยากร ขาดที่ดินทำมาหากิน เป็นภาคที่มีชนชั้นกรรมมาชีพในชนบทในอัตราส่วนสูงที่สุดของประเทศไทย และอัตราส่วนนี้ในภาคน่าจะกำลังเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ เมื่อพิจารณาทราบที่มาที่ไปของนโยบาย “ชาวนาผู้มีคุณค่า” อย่างนี้ในภาคเหนือ และพิจารณาร่วมกับผลงานวิจัยชั้นอื่นๆ ทั้งในภาคเหนือและภาคอื่นของไทยในชุดโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ข้าพเจ้าคิดว่านัยของทฤษฎี “ชาวนาผู้มีคุณค่า” คือการเสนอภาพของชาวนาผู้กำลังพยายามรักษาเศรษฐกิจแบบครอบครัวและชุมชนของเขาเอาไว้ให้ได้นั่นเอง เช่นเดียวกับงานวิจัยอื่นในชุดโครงการนี้ ท่านอาจารย์ยศยืนยันการดำเนินการอยู่ของระบบเศรษฐกิจระบบล่าง คือระบบชุมชน

โดยที่ท่านอาจารย์ได้เลือกเสนอภาพการดำเนินการอยู่นั้นอย่างมีพลวัต คือเน้นการต่อสู้คืนของชาวบ้าน สมาชิกของชุมชนเป็นพิเศษ

2. ในการต่อสู้ของชาวบ้านภาคเหนือเพื่อรักษาระบบครอบครัวและชุมชน ชาวบ้านได้นำ เอกอุทุนทางวัฒนธรรมและสังคม มาช่วยให้ความชอบธรรมแก่สิทธิชุมชนของพวากษา ชาวลัวะแห่ง ดอยภูคาจังหวัดน่านอ้างว่าพวากษาครอบครองและใช้ประโยชน์ป่ามานานแสนนานแล้ว พวากษา ประกอบพิธีกรรมบูชาบรรพชน พิธีเน้นชี้ว่าบรรพชนชาวลัวะ ได้ครอบครองพื้นที่นั้นมาตั้งแต่ต้น เป็นการใช้พิธีกรรมยึดพื้นที่และทรัพยากรให้ดำรงอยู่เป็นสิทธิของชุมชน หรือชาวปกาจจะอุปประกาศ ตัวว่าเป็นคนรักป่า ดำรงผ่าพันธุ์ของตัวได้ เพราะสืบทอดความเป็นชาติพันธุ์บนสัมพันธภาพที่แนบแน่น ระหว่างคนกับป่า หรือชาวบ้านเมืองบนพื้นฐานบางแห่ง เช่นที่บ้านหาดเค็ด ตำบลเมืองจัง จังหวัดน่าน พยายามอนุรักษ์สายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ปลูกพืชหลากหลายชนิดและสายพันธุ์ ซึ่งแต่ละชนิดและ สายพันธุ์ให้ผลผลิตในเวลาที่แตกต่างกัน เป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารและรายได้ และ ทำให้ใช้แรงงานครัวเรือนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการใช้ภูมิปัญญาท่องถิ่นเพื่อรักษาระบบครอบครัว และชุมชน ซึ่งถ้าหากผลิตแต่สายพันธุ์ส่างเสริมและผลิตพืชเชิงคุณภาพตามระบบทุนนิยม ก็อาจประสบ การขาดทุนล้มละลาย เหตุที่การรักษาไว้และการแสดงสิทธิของระบบครอบครัวและชุมชนให้ปรากฏ ก็คือการลุกขึ้นมาของระบบทุนโดยใช้ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญา มีพลังให้เราเห็น ได้ชัดเจนในภาคเหนือนั้น เนื่องมาจาก การที่ภาคเหนือในการต่อสู้ทางด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้าน อยู่ในสถานะที่เสียเปรียบ เพราะความร้อยหรือของฐานทรัพยากร นอกรากนั้นในภาคเหนือวัฒนธรรม ชุมชนและวัฒนธรรมชาติชาติพันธุ์ต่างๆ ยังเป็นปัจจัยที่เข้มแข็งของชาวบ้าน งานวิจัยนบท ภาคเหนือของท่านอาจารย์ค ได้เดือนเรารือกครั้งหนึ่งว่าในการพิจารณาลักษณะของสังคมเศรษฐกิจ พิจารณาว่าเป็นระบบทุนหรือระบบชุมชน เราต้องพิจารณาแต่ละระบบแบบเป็นองค์รวม ทั้งด้าน เศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรมเป็นองค์รวมร้อยรั้ดเป็นหนึ่งเดียวกัน จะพิจารณาแต่ด้านเศรษฐกิจโดยๆ ไม่เพียงพอ และเมื่อพิจารณาชนบทภาคเหนือแบบเป็นองค์รวม เราจะจะยิ่งเห็นการดำรงอยู่ของระบบ ชุมชน

การมองเห็นการดำรงอยู่ของระบบชุมชนในชนบทภาคเหนือ สามารถนักลับไป เป็นคำตอบต่อคำถามเชิงทฤษฎีได้ว่าชาวบ้านภาคเหนือเป็นชนชั้นชาวนาหรือชนชั้นกรรมมาชีพ ชาวบ้านภาคเหนือเป็นชนชั้นชาวนา เราจะต้องไม่มองในภาพ “ชนชั้น” ว่าเป็นเรื่องของเศรษฐกิจ เท่านั้น เราต้องมองแบบเป็นองค์รวม คือรวมทางด้านสังคมและวัฒนธรรม (รวมด้านภูมิปัญญาและ จิตสำนึก) เมื่อมองโดยรวมอย่างนี้เราจะเห็นว่าชาวบ้านภาคเหนือเป็นชนชั้นชาวนา เพียงแต่พวาก เขามีที่ดินน้อยหรือไร่ที่ดิน (landless peasant) แต่พวากษามีความผูกพันทางสังคมครื้นญัติและจิต สำนึกเป็นชาวนาเต็มเปี่ยม นั่นคือคำอธิบายว่าทำไม่ขาดเป็นกังวลมากกับเรื่องความมั่นคงทางอาหาร อย่างไรๆ ก็ขอทำนาเพื่อปลูกข้าวไว้กิน หรือแม้ไม่มีที่ดินของตัวเองเมื่อเห็นที่ดินที่กร้างว่างเปล่า ก็ รวมกลุ่มกันออกลับมาทำนาในที่ดินที่ทึ่งร้างไว้นั้น ท่านอาจารย์ศุภกต่องที่สุดที่ในท้ายที่สุดท่านก็ เห็นและเรียกชื่อเศรษฐกิจชนบทภาคเหนือว่า “สังคมชาวนา”

3. ท่านอาจารย์ศรีให้เราระนึกว่าชุมชนชาวนาในยุคสมัยปัจจุบันนี้ ไม่จำเป็นต้องติดเชือกับพื้นที่ท้องถิ่นอย่างตัวเลขอีกต่อไป ไม่ต้องติดเชือกับความเป็น “หมู่บ้าน” ในท้องถิ่นภูมิศาสตร์อย่างเด็ดขาด ชุมชนเป็นนามธรรม อยู่ในจิตใจและในจิตสำนึกของชาวบ้าน สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ ณ ที่ใดๆ ที่ชาวบ้านไปทำงาน ชาวบ้านรวมกันลงมาขายของที่ในที่บ้านในตัวเมืองก็เป็นชุมชนได้ รักษาระบบของเข้าไว้ได้ รักษาความสัมพันธ์ทางการแลกเปลี่ยน เครือญาติ และวัฒนธรรม ชาวนา รวมกลุ่มกันไปรับจ้างทำงาน ก็มีลักษณะเป็นชุมชน มีกลไกความเกี่ยวพันกันเป็นระบบแบบเดิม ท่านอาจารย์ศรีอธิบายว่าในยุคปัจจุบันที่ระบบทุนนิยมขยายตัวรุกคืบ ระบบชุมชนจะดำเนินอยู่ในพื้นที่ และลักษณะต่างๆ ได้หลายอย่าง เช่น ดำเนินอยู่ในเมือง ดำเนินอยู่เมือง “พื้นที่” ทางสัญลักษณ์ในการต่อสู้ ทางวัฒนธรรมการต่อสู้ทางวัฒนธรรมคำอธิบาย เราไม่ควรจะต้องติดอยู่กับมโนภาพเดิมๆ และมองเห็น ความเป็นระบบชุมชนเฉพาะแต่ในรูปแบบสังคมของหมู่บ้านเกย์ตระกูล

ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจที่งานวิจัยชุดโครงการ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” มีงานเขียนนี้ ของท่านอาจารย์ศรีด้วยภาคเหนือ ทำให้งานของคณาจารย์มีโอกาสให้ที่และให้ความสำคัญที่ สมควรแก่ปัจจัยด้านวัฒนธรรม งานวิจัยหลักด้วยภาคอื่นๆ ในงานวิจัยชุดนี้ต่างเน้นที่ปัจจัยเศรษฐกิจ และโดยรวมงานวิจัยชุดนี้ได้นำพัฒนาด้านเศรษฐกิจของเรามาถึงทฤษฎีสองระบบได้ ก็โดยการพิจารณาลักษณะ ทางด้านเศรษฐกิจ ระบบทุนและอธิบายการดำเนินอยู่ของเศรษฐกิจระบบล่าง ระบบเศรษฐกิจครอบครัว และชุมชน แต่งานของท่านอาจารย์ศรีได้ทำให้เราเห็นความสำคัญของระบบวัฒนธรรมของชาวบ้าน เพิ่มขึ้นมา ทำให้ข้าพเจ้าหัวกลับไปนึกถึงว่าเมื่อแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนถือกำเนิดขึ้นในเมืองไทย เมื่อ 25 ปีก่อน คุณบำรุง นุญปัญญา (2488-) และคณานักพัฒนาเอกชนของมูลนิธิบูรณะ ชนบทก็เริ่มแนวคิด ทำการมองเห็นว่ามี “วัฒนธรรมสองระบบ” ในสังคมเศรษฐกิจไทย คือแนวคิด เรื่องชุมชนในเมืองไทยนั้นเริ่มต้นที่ความเป็นชุมชนในมิติด้านวัฒนธรรม งานของท่านอาจารย์ศรี รวมทั้งแนวคิดของคุณบำรุงและคณาจารย์ศรี ทำให้ข้าพเจ้าคิดว่าทฤษฎีสองระบบจะต้องให้ความสำคัญและ ศึกษาความเป็นสองระบบทางวัฒนธรรมให้มากขึ้น รวมทั้งระบุให้ได้อธิบายให้ได้ถึงการสอดร้อย ปัจจัยและกลไกทางด้านวัฒนธรรมกับปัจจัยและกลไกทางด้านเศรษฐกิจภายในระบบชุมชน ที่พัฒนาการ ผ่านยุคสมัยต่างๆ มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งคงจะเป็นงานในอนาคตของสำนักของเรารสึ่งต่อไป

นัตรทิพย์ นาถสุภา

25 มกราคม 2546

สารบัญ

หน้า

บทนำ: บริบทและความซับซ้อนของการศึกษาสังคมชุมชนฯ	1
บทที่ 1: การปรับกรอบคิดว่าด้วยชุมชนฯ	26
บทที่ 2: ชุมชนฯ ความเป็นชาติพันธุ์ และการเมืองเรื่องพื้นที่	54
บทที่ 3: ทุนทางวัฒนธรรม ชุมชนฯ และเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยอำนาจเชิงสัญลักษณ์	82
บทที่ 4: ชุมชนฯ เศรษฐกิจชุมชน และการจัดการทรัพยากรพันธุ์รวม	108
บทที่ 5: เศรษฐกิจชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงสังคมชุมชนฯ ไทย	133
บทที่ 6: ชุมชนฯ ผู้ยึดหยุ่น: เศรษฐกิจชุมชน การเปิดพื้นที่ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนฯ ในสังคมไทย	211
บรรณานุกรม	247

บทนำ

บริบทและความซับซ้อนของการศึกษาสังคมชุมชน

ทีโอดอร์ ชานิน (Shanin 1990: 1-3) นักสังคมวิทยาผู้เชี่ยวชาญการศึกษาสังคม ชุมชน ได้เคยแบ่งแยกมุ่งมองเกี่ยวกับ “ชุมชน” ในฐานะเป็นปรากฏการณ์สังคมเอาไว้ 3 แนวด้วยกัน มุ่งมองแรก เสนอว่า สังคมชุมชนนิ่มได้มีลักษณะจำเพาะหรือความโดดเด่นเป็นพิเศษแต่ประการใด สังคมชุมชนไม่มีโครงสร้างสังคมเฉพาะตัวและด้วยเหตุนี้เอง สังคมชุมชนจึงมิใช่ “ประเด็น” ที่มีนัยสำคัญสำหรับการค้นคว้าวิจัยเชิงทฤษฎีในทางสังคมศาสตร์ ชุมชนเป็นเพียงคำๆ หนึ่ง คำๆ นี้ บ่งบอกช่วงเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์ที่ผ่านเลยไปอย่างไม่มีนัยสำคัญ

มุ่งมองที่สอง เสนอว่าสังคมชุมชนแตกต่างไปจากสังคมอื่นๆ อย่างมีนัยสำคัญ แต่ความแตกต่างเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมซึ่งสามารถทำความเข้าใจ และอธิบายได้ด้วยการประยุกต์ใช้ทฤษฎีสังคมโดยทั่วไป

มุ่งมองที่สามเสนอว่าสังคมชุมชนมีลักษณะพิเศษ และการสร้างแนวคิดและทฤษฎีเพื่อ อธิบายคุณลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนเป็นประเด็นที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง มุ่งมองที่สามนี้เองเป็นที่มาของงานหลายชิ้นจากหลายสาขาวิชาและสำนักคิด เช่น The Agrarian Question ของคอตสกี (Kautsky 1899), The Theory of Peasant Society ของชาญานอฟ (Chayanov 1966) ไปจนถึง The Moral Economy of the Peasant ของ สกอตต์ (Scott 1976) เป็นต้น

ความหลากหลายของงานเขียน ทฤษฎี และมุ่งมองจากสาขาวิชาต่างๆ เกี่ยวกับสังคมชุมชน ดังแต่ละด้านก็จะมีลักษณะที่มีความแตกต่างกันออกไปแต่ละด้าน แม้จะนั้นก็ได้ ลักษณะร่วมประการหนึ่งที่เราพบเห็นได้ค่อนข้างชัดเจนในงานเขียนมากมายเกี่ยวกับสังคมชุมชน คือ การมองสังคมชุมชนจากแง่มุมของการพัฒนา ตามนัยของทฤษฎีวัฒนาการ

จากทฤษฎีวัฒนาการสู่ทฤษฎีความทันสมัย

ใน Capital และ Grundrisse มากซึ่งมองสังคมชานนาว่าเป็น “สังคมก่อนทุนนิยม” หรือเป็นรูปแบบของระบบเศรษฐกิจก่อนทุนนิยม ในทำนองเดียวกัน รอสทาว (Rostow 1960) ซึ่งเป็นตัวแทนของข้าวความคิดที่ทรงกันข้ามกับมากซ์ กลับมีทัศนะที่ตรงกับมากซ์ในแง่ที่ว่า สังคมชานนาวคือสังคมประเพณี หรือเป็นระบบสังคมที่อยู่ส่วนล่างสุดของขั้นตอนการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ก่อนการพัฒนาเข้าสู่ความทันสมัยหรือระบบทุนนิยม แนวคิดทั้งสองข้างล้วนแล้วแต่เมื่อสังคมชานนาวเป็นวัตถุในรายงานที่หลงเหลืออยู่ สังคมชานนาวเป็นสังคมล้าสมัยท่ามกลางความเจริญเติบโตของระบบอุตสาหกรรม

หากเราพิจารณาทัศนคติของสังคมตะวันตกยุคก่อนอุตสาหกรรมที่มีต่อชานนาว เรายังอาจพบเห็นได้ไม่ยากนักว่า สังคมตะวันตกมองชานนาวด้วยสายตาเหยียดหยาม หรือไม่ก็มองข้ามสังคมชานนาวไปเดียวยเลย งานเขียนของสังคมยุโรปยุคกลางเต็มไปด้วยเรื่องราวของอาชัตวิร์และสังคมประวัติชีวิตของนักบุญและนักปรารถนา ปรัชญา วรรณกรรม กฎหมายและดาวาศาสตร์ แต่ไม่ปรากฏวีเวยของชีวิตชานนาว ประชารัฐส่วนใหญ่ของสังคมดารงอยู่ท่ามกลางความเงียบและถูกชนชั้นอื่น ๆ ซึ่งเป็นผู้ผลิตความรู้และเขียนประวัติศาสตร์ มองข้ามไปโดยเจตนา เมื่อชานนาวได้รับการเยี่ยงอ้างถึง ภาพลักษณ์ของชานนาวมักปรากฏในด้านลบหรือในแง่ร้าย ชานนาถูกมองว่าเป็นคนชั่ว หัวชูโมย ใจผู้ร้ายและขอทาน¹ ในรากศัพท์ของภาษาอังกฤษเช่น คำว่าชานนามาจากคำว่า smerd หรือ smerdet ซึ่งหมายความว่า “ผู้มีกลิ่นเหม็น” ในประเทศโปแลนด์ ชานนาได้รับการเรียกชานนาวว่า Cham ซึ่งแปลว่า “คนหยาบช้า” หรือแม้แต่ในภาษาอังกฤษ คำว่า peasant มีความหมายว่า คนที่มีใจให้เดี้ยมทารุณ (brute) และไม่รู้หนังสือ (illiterate) ท่าทีดูถูกเหยียดหยามชานนาในยุโรปคงพังดูเปลี่ยงหูน้อยลงหากเราเปรียบเทียบกับวิถีไทยฯ เช่น ไพรสุล กลินโคลนสถาปัตย์ หรือโง่จนเจ็บ เป็นต้น

หลังยุคกลาง แนวคิดเกี่ยวกับความทันสมัยและทุนนิยม พัฒนาขึ้นในยุโรปร่วมกับการปฏิวัติอุตสาหกรรม 3 ด้านไปพร้อมกัน ด้านแรก คือ การปฏิวัติอุตสาหกรรม ด้านที่สอง คือ การก่อตั้งนิคชีนของรัฐชาติ และความคิดในเรื่องของสถานะผลเมือง และด้านที่สาม คือ การปฏิวัติวิทยาศาสตร์ และความคิดในเรื่องของความมีเหตุมีผลที่พิสูจน์ทดลองได้ โลกของความทันสมัยและทุนนิยมไม่มีที่ว่าให้กับสังคมชานนาวอีกต่อไป สังคมชานนาถูกบีบให้หดตัวเล็กลงเพื่อเปิดพื้นที่ทาง

¹ สำหรับรายละเอียดในประดิษฐ์ภาพลักษณ์ของชานนาในสังคมยุโรปยุคกลาง โปรดดู Cipolla, C. (1977) *The Fontana Economic History of Europe: The Middle Ages*. ซึ่งใน Shanin (1990: 5)

สังคมให้กับชนชั้นกลางที่เจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในสังคมอุตสาหกรรม² แม้ว่าชาวนาจะถูกมองว่าเป็นกลุ่มชนล้าสมัยหรือได้โน้ตเอกสารยกยุคท่ามกลางความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในช่วงปลายคริสตศตวรรษที่ 19 และต้นคริสตศตวรรษที่ 20 แต่ชาวนาเกื้อย่างคงเป็นประชากรส่วนใหญ่ของยุโรปและของโลกทั้งหมด ในสังคมอุตสาหกรรมของยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือ งานศึกษาสังคมชาวนาถือเป็นภารกิจที่สำคัญกับการนำเสนอภาพชาวนาในฐานะเป็นสิ่งหลงเหลือจากอดีต (Shanin 1990: 6) ในสหราชอาณาจักรช่วงต้น คริสตศตวรรษที่ 20 สังคมวิทยาชนบท (rural sociology) กลายเป็นสาขาวิชาที่พึงความสนใจเป็นที่แรกและระบบฟาร์ม โดยละเอียดชาวนาในฐานะเป็นปรากฏการณ์สังคมไปอย่างชัดเจน ชาวนา กลายเป็นศัพท์ยุคกลางที่ถูกก้าวข้ามผ่านเลยไป

อย่างไรก็ได้ การศึกษาสังคมชาวนากลับเป็นงานในถิ่นอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ยุโรปกลางและยุโรปตะวันออก ในรัสเซีย โปแลนด์ โรมาเนียและบัลแกเรีย ชาวนาอยู่เป็นเป้าของความสนใจในฐานะเป็นชนส่วนใหญ่ของประเทศ คำถามหลักที่ผู้นำและนักวิชาการในสมัยนั้นให้ความสำคัญมีอยู่ว่า ทำอย่างไรจึงจะจัดตั้งองค์กรชาวนาเป็นขบวนการสังคมเพื่อขับเคลื่อนงล้อประวัติศาสตร์?

นอกเหนือไปจากคำถามดังกล่าวข้างต้น ยุโรปยังสร้างงานคลาสสิกมากมายเกี่ยวกับสังคมชาวนา ไม่ว่าจะเป็นงานของ Marx, Weber, Kautsky, Sombert, Buchner และ David เป็นต้น ในประเทศเดนมาร์ก มีการพัฒนางานศึกษาการก่อร่างสร้างตัวของขบวนการสหกรณ์จากการทำงานร่วมกันของครัวเรือนชาวนากลุ่มต่างๆ แต่ในช่วงคริสตศตวรรษที่ 1920-1930 การเรื่องอำนาจชีวิตร่วมกันของเด็จการฟاشิสต์ ไม่ว่าจะเป็นลัทธินาซีในเยอรมัน และลัทธิสตาลินในรัสเซีย ทำให้งานศึกษาสังคมชาวนาเลื่อนหายไปนานหลายสิบปี ยกเว้นในงานเพียงไม่กี่ชิ้น เช่น การศึกษาสังคมชาวนาในไอร์แลนด์ของ Arendsleag (1937), การศึกษาสังคมชาวนาจีนของ Fei (1939) และการศึกษาระบบเศรษฐกิจชาวนาของ Warriner (1939) เป็นต้น

ช่วงยุคกลางเป็นต้นมา เช่นเดียวกัน มนุษยวิทยา ก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากการเรียนรู้หน้ากันระหว่างสังคมตะวันตกกับกลุ่มชนอื่นๆ ตามชายขอบของภูมิภาคต่างๆ นอกตะวันตก มนุษยวิทยาเกิดขึ้นจากความพยายามที่จะอธิบายวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณี และพิธีกรรมของชนเผ่าแต่ละเผ่า และห่างไกลจากความเป็นจริงของสังคมตะวันตก งานของนักมนุษยวิทยารุ่นบุกเบิก เช่น

² Franklin (1969) นำเสนอภาพการสูญสิ้นของสังคมชาวนาในยุโรป โดยเสนอว่าชาวนาผ่านเข้าสู่กระบวนการกล้ายเป็นกรุ๊ป (proletariat) หรือผู้ใช้แรงงาน สังคมอุตสาหกรรมทำการเปลี่ยนผ่านไปสู่ชนชั้นอื่นๆ อย่างรวดเร็ว

มอร์แกน ไกเลอร์ และเฟรเซอร์ (ยศ 2540: 21-25) พยายามตอบคำถามว่าสังคมดังเดิมและล้าหลังเหล่านี้อยู่ตรงไหนในขั้นตอนของการวิวัฒนาการซึ่งชาวยุโรปในสมัยนั้นถูกจัดด้วยให้อยู่บนยอดสุดของปิรามิดแห่งความเจริญ การศึกษาสังคมดังเดิมจึงเป็นความพยายามที่จะเรียนรู้จากอดีตว่า ชาวยุโรปพัฒนาอย่างธรรมชาติของตนเองขึ้นมาได้อย่างไร ผ่านขั้นตอนและกระบวนการอย่างไร เป็นต้น

คำถามดังกล่าวเป็นโจทย์หลักของทฤษฎีวิวัฒนาการ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ตลอดจน แนวคิดทางมนุษยวิทยาแนวอื่นๆ อีกมากมายที่ก่อให้เกิดขึ้นตั้งแต่ยุคคลาสสิกมาจนถึงช่วงสังคมรามโลกครั้งที่สอง มนุษยวิทยาถูกสร้างขึ้นเป็นตัวแทนของชาวยุโรป ในขณะที่กลุ่มชนดังเดิม คือ คนอื่น (the Other) ความสัมพันธ์ระหว่างชาวยุโรปผู้ขาวกับชนผู้ดังเดิม คือ ความสัมพันธ์ระหว่าง ตัวเรา (self) กับ คนอื่น ระหว่างผู้เจริญ กับ อนารยชน ระหว่างเจ้าอาณา尼ค (colonizer) กับผู้ถูกปกครอง (colonized)

จากทฤษฎีวิวัฒนาการในช่วงปลายคริสตศตวรรษที่ 19 และต้นคริสตศตวรรษที่ 20 มาสู่ แนวการศึกษาแบบประวัติศาสตร์เฉพาะกรณีของฟรานซ์ โบแอดส์, Argonauts of the Western Pacific ของ Malinowski (1922), The Andaman Islanders ของ Radcliffe-Brown (1922), Coming of Age in Samoa ของ Margaret Mead (1928), Patterns of Culture ของ Ruth Benedict (1934) และงานเขียนในแนวชาติพันธุ์วรรณนาอีกมากมาย นักมนุษยวิทยากับ “คนอื่น” อยู่ห่างกันคนละโลกทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมการเมืองและประวัติศาสตร์

นักมนุษยวิทยากับคนอื่นถูกมองเป็นข้าตระข้าม ซึ่งถูกเชื่อมโยงด้วยขั้นตอนของกระบวนการวิวัฒนาการที่แตกต่างกัน (Kearney 1996: 26-33) ขั้นตอนนี้ระหว่างตัวตนทางมนุษยวิทยา และคนอื่นนี้เป็นกรอบกำกับการอ่านและการเขียนงานทางมนุษยวิทยา นักมนุษยวิทยาทำงานวิจัยสนับสนุนและเขียนกลับไปยังโลกแห่งอารยธรรม พื้นที่ทางโลกที่ถูกละเว้นไว้ระหว่างขั้นตอนด้านนี้คือ ความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองของลัทธิอาณานิคม กลุ่มชนดังเดิม คือ ชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นนอกบริบทของประวัติศาสตร์ (Fabian 1983) หรือในฐานะเป็นกลุ่มชนที่ไร้ประวัติศาสตร์ (Wolf 1982)

ยุคคลาสสิกในทางมนุษยวิทยาสิ้นสุดลงหลังสังคมโลกครั้งที่สองพร้อมกับการเสื่อมลงของลัทธิอาณานิคมแบบเก่า เมื่อไม่มีโครงสร้างของอาณานิคม หรือความสัมพันธ์ระหว่าง “ผู้ปกครอง” กับ “ผู้ถูกปกครอง” เข้ามากำกับ ชนผู้ดังเดิมในฐานะเป็นตัวแทนของ “คนอื่น” ก็เริ่มเลื่อนหายไป หลังสังคมโลกครั้งที่สอง คุ้นเคยແย়েমเปลี่ยนจากตัวตนของเจ้าอาณานิคม (the Colonial Self) กับ คนอื่นที่ถูกปกครอง (the Colonized Other) มาเป็นความขัดแย้งระหว่างตะวันตกกับ

ตะวันออก โลกเสรีกับค่ายคอมมิวนิสต์ ชาวนาภัยมาเป็น “คนอื่น” แทนที่กลุ่มชนดั้งเดิมซึ่งถูกถีบตกเวทีประวัติศาสตร์ไป

การศึกษาสังคมชุมชนที่ค่อนข้างโดดเด่นเป็นพิเศษในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง คือ งานของโรเบิร์ต เรดฟิล นักมานุษยวิทยาอเมริกัน แนวคิดของเรดฟิลเกี่ยวกับสังคมชนบท อาจนับได้ว่าเป็นตัวแทนของแนวคิดแบบทันสมัยนิยม (Modernism) ซึ่งเริ่มมีบทบาทสำคัญในบริบททางเศรษฐกิจการเมืองของโลกในยุคหนึ่ง เรดฟิลได้รับอิทธิพลทางความคิดเกี่ยวกับสังคมชนบทและการพัฒนาจากโรเบิร์ต ปาร์คเกอร์ นักสังคมวิทยาแห่งสำนักชิคากो โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาพลวัตของสังคมเมืองเปรียบเทียบกับชนบท ในขณะที่ชนบทถูกนำเสนอว่าเป็นชุมชนขนาดเล็ก มีความแตกต่างจากในค่อนข้างน้อย ปฏิสัมพันธ์ส่วนบุคคลมีมากและแน่นแฟ้น ชุมชนเมืองกลับมีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เห็นห่าง แนวความคิดดังกล่าวล้วงห้องให้เห็นถึงวิธีคิดแบบทวินิยม (dualism) ซึ่งกล้ายมาเป็นพื้นฐานของการแบ่งระหว่างเมืองกับชนบทของเรดฟิลในเวลาต่อมา

เรดฟิลล์ศึกษาสังคมชาวนาในเม็กซิโก (Redfield 1934) และนำเสนอแนวความคิดที่ว่า สังคมชาวนาเป็นจุดหนึ่งในกระบวนการเชื่อมต่อระหว่างชนบทกับเมือง สังคมชาวนาเป็น folk society หรือสังคมประเพณี (traditional) ซึ่งเชื่อมต่อ กับเมือง (modern urban centers) โดยผ่าน พลังแห่งความทันสมัย (forces of modernity) ในลักษณะเช่นนี้ ชนบทจะค่อยๆ กลายสภาพจาก ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ใกล้ชิดไปสู่ความเป็นปัจเจกบุคคลเพิ่มมากขึ้น (Redfield 1941)

ชาวนา ความด้อยพัฒนาและอิทธิพลของตลาด

หลังสังคมโลกรังที่สอง ประเทศไทยกำนาจพัฒนาว่าทกรรมเกี่ยวกับความทันสมัยและการพัฒนาเข้าสู่ความทันสมัย การแข่งขันความหลากหลาย ความอดทนอย่างให้โลภปัญหาสารณสุข มูลฐานและความด้อยพัฒนาของประเทศไทยที่สาม (Escobar 1995) ชาวนาซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทยที่สาม กล้ายมาเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนา

ช่วงปลายคริสตทศวรรษที่ 1950-1970 アニสังค์ของสังคมรายยืน ภารจัดตั้งสถาบันการเงินระหว่างประเทศ องค์กรต่างๆ ของสหประชาชาติ และการดึงดูดประเทศโลกที่สามเข้าสู่การจัดระเบียบเศรษฐกิจโลก ส่งผลให้สังคมชาวนากรถอยมาเป็นประดีนการศึกษาที่ได้รับความสนใจจากสังคมศาสตร์สาขาต่างๆ อย่างลั่นหลาม ความสนใจในสังคมชาวนาในยุคสมัยนี้ ได้รับアニสังค์จากความขัดแย้งที่คุกรุนื่นขึ้นตามซอกมุมต่างๆ ของโลก นับตั้งแต่การปฏิวัติในจีน อัลจีเรีย และโดย

เฉพาะอย่างยิ่งในเวียดนาม ที่ซึ่งคนผิวเหลืองตัวเล็กๆ กลับสร้างปัญหาทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศให้กับมหาอำนาจตะวันตก ชาวนาเริ่มเข้าสู่ความสนใจของเวทีการเมืองระดับโลก

งานศึกษาสังคมชาวนาอุ่นใหม่ๆ ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นในช่วงนี้ เป็นการผลิตผลงานแนวความคิดเกี่ยวกับชีวนาขของ Marx, Lenin, Znaniecki, Chayanov, Sorokin และ Redfield เข้ากับแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมศาสตร์แนวใหม่ๆ มีการนำเสนอในทศน พื้นฐานใหม่ๆ เพื่อใช้ทำความเข้าใจกับสังคมชาวนา ตั้งป្រាស្សในงานของ Skinner (1964), Foster (1965), Wolf (1966), Shanin (1971), Alavi (1973) และ Stavenhagen (1979) เป็นต้น³

การหันกลับของการศึกษาสังคมชาวนาในช่วงนี้ มีเนื้อหาสาระครอบคลุมประดิ่นสำคัญๆ เกี่ยวกับสังคมชาวนาอย่างน้อย 4 ประดิ่นด้วยกัน ประดิ่นแรก เป็นการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาการดำรงอยู่ของสังคมชาวนา หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการค้นหาว่าท่ามกลางพลังกระแทกทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ทำไม่สังคมชาวนาจึงยังไม่หมดสิ้นไปเสียที่ ประดิ่นที่สอง เป็นการศึกษารูปแบบของการปรับตัวของสังคมชาวนาต่อระบบเศรษฐกิจการตลาดและนโยบายของรัฐ ประดิ่นที่สาม เป็นการศึกษารูปแบบอันหลากหลายของการสร้างอำนาจต่อรองของชาวนา การเกิดขึ้นของขบวนการสังคมและการปฏิวัติชาวนา ไปจนถึงอาชญากรรมของผู้อ่อนแอก การต่อสู้และต่อต้านของชาวนาในรูปแบบต่างๆ และประดิ่นสุดท้าย เป็นการศึกษาที่พุ่งความสนใจไปที่การผลิตใหม่ (reproduction) และการดำรงอยู่ของสังคมชาวนาในบริบทของการบุรุษและการภิวัฒน์

งานวิจัยเกี่ยวกับสังคมชาวนาในช่วงคริสตทศวรรษที่ 1960-70 จำนวนไม่น้อย เริ่มให้ความสนใจกับ “ครัวเรือนชาวนา” ในฐานะเป็นหน่วยของการผลิตและการบริโภค การศึกษาระบบเศรษฐกิจครัวเรือนชาวนาทำให้มีการค้นพบว่า ความยึดหยุ่นของการใช้แรงงานภายในครัวเรือนอาจเป็นสาเหตุสำคัญที่ช่วยอธิบายความอุ่รอดของชาวนาในฐานะหน่วยการผลิตและการบริโภค นอกจากนั้น ในช่วงเวลาดังกล่าวอย่างเริ่มมีงานวิจัยที่พุ่งความสนใจไปสู่ยุทธวิธีในการปรับตัวของชาวนา เช่น การทำการเกษตรไปพร้อมกับการทำงานรับจ้าง การอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานของครัวเรือนชาวนา ทั้งแบบการอพยพตามฤดูกาลและถาวร อีกทั้งการแบ่งแยกงานในสังคมชาวนาในลักษณะที่หลากหลายมากขึ้น เป็นต้น

ภาพของสังคมชาวนาแบบเก่าๆ ในลักษณะโดยเดียว หยุดนิ่ง ดังป្រាស្សในงานของ Sharp et al. (1953), Kingshill (1965) เริ่มถูกท้าทายจากการวิจัยใหม่ๆ ซึ่งนำเสนอสังคมชาวนา

³ ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ งานศึกษาชาวนาจำนวนมากมายได้เริ่มพัฒนาขึ้นในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานวิจัยในโครงการคอร์แนลประเทศไทย ดังเช่น งานของ Sharp et al. (1953), Phillips (1965) และ Hanks (1972) เป็นต้น

ในมุมมองของความขัดแย้ง มีกระบวนการปรับเปลี่ยนที่ซับซ้อน และมีความสัมพันธ์ในลักษณะวิภาควิธีกับสังคมภายนอก งานวิจัยทางมนุษยวิทยามากมายหลายชิ้นในช่วงนี้ ดังเช่นงานของ Redfield (1953, 1956), Foster (1953, 1960) และ Wolf (1966) เริ่มพูดถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างสังคมชาวนากับเมือง ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพาซึ่งกันและกันอย่างมีผลวัต

การผลิตเพื่อยังชีพ และการค้า

ในท่านองเดียวกัน สังคมชาวนาเริ่มถูกมองว่ามิใช่สังคมที่ทำการผลิตและบริโภคเพียงภายในชุมชนเล็กๆ และได้เดี่ยว ในทางตรงกันข้าม การผลิตของชาวนาครอบคลุมรูปแบบของการแลกเปลี่ยนสินค้า และการบริการ มีระบบการค้าและเครือข่ายของการค้าครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง และมีการติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขายกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มากมาย ภาพของชาวนาตามการนำเสนอของชาيانอฟ (Chayanov 1966) ในฐานะเป็นผู้ทำการผลิตทางด้านเกษตรกรรมโดยใช้แรงงานของครอบครัวเพื่อการยังชีพเป็นหลัก และได้เดี่ยวตனเองออกจากตลาด เริ่มถูกท้าทายจากการใหม่ๆ (โปรดดู Wharton 1969; Nakajima 1986; และ Hayami and Kawagoe 1993) ซึ่งเริ่มเสนอว่า ภาพของสังคมชาวนาในรูปแบบของระบบเศรษฐกิจยังชีพอาจเป็นความจริงสำหรับชาวนา ก่อนระบบทุนนิยมในรูปและรัสเซียในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ดังเช่นที่ชาيانอฟนำเสนอ หากแต่การนำเสนอภาพของชาวนาในลักษณะเช่นนี้ ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคมชาวนาในประเทศไทยที่สามัญแม้แต่น้อย (Hayami and Kawagoe 1993: 3)

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว การขายผลผลิตส่วนเกินจากการยังชีพเพื่อแลกเปลี่ยนกับเงินสด หรือสินค้าประภากลางๆ เป็นวัตถุปฏิบัติที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาเมื่อนานก่อนการเข้ามาของกลไกตลาดในระบบทุน ในหลายๆ กรณี การขายผลผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนกับเงินเกิดขึ้นจากความจำเป็นในการหาเงินมาจ่ายภาษีให้กับรัฐ นักมนุษยวิทยาบางท่าน เช่น วูล์ฟ (Wolf 1966: 3-4) เสนอว่า สังคมชาวนาเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อประมาณ 5,000-6,000 ปีมาแล้ว พื้นที่ กับการเกิดขึ้นของรัฐและชุมชนเมือง สายสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวนา กับชุมชนเมืองและรัฐ ทำให้การผลิตในภาคเกษตรเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในหลายด้านด้วยกัน เช่น แต่เดิมสังคมเกษตรกรรมอาจทำการผลิตอาหารเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชน และใช้ผลผลิตส่วนเกินไปในกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ เช่น การแต่งงาน พิธีกรรม และงานรื่นเริงภายในชุมชน เป็นต้น สัมพันธภาพระหว่างชุมชนเกษตรกรรมกับเมืองและรัฐ ทำให้ชาวนาจำต้องเพิ่มผลผลิตของตนเพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการและข้อเรียกร้องของ “คนนอก” คือ รัฐ ซึ่งเข้ามารีดไถผลผลิตบางส่วนในรูปของ

ภาษาหรือค่าเช่าที่ดิน วูล์ฟเสนอว่า ในสถานการณ์เช่นนี้ “ชาวนาถูกบีบบังคับให้จัดตั้งพยายามรักษาความสมดุลระหว่างความต้องการจากภายนอกกับความต้องการภายใน” (Wolf 1966: 13) คนนอกหรือวัสดุมากของชาวนาว่าเป็น “แหล่งที่มาของแรงงานและสินค้า” เพื่อการขยายอํานาจทางเศรษฐกิจและการเมือง ในขณะที่ชาวนาเองจัดตั้งพยายามรักษาภาระด้วยรักษาหรือผลผลิตให้เพียงพอ กับความต้องการบริโภคภายในครอบครัวของตน สังคมชาวนาแบบทุกแห่งหน้าที่โลกจึงจัดตั้งเผชิญหน้ากับปัญหาของการรักษาความสมดุลระหว่างความต้องการจากภายนอกกับความต้องการภายใน ด้วยการแสวงหาเทคนิคในการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น หรือลดการบริโภคภายในลง หรือหั้งสองประการ เงื่อนไขและการบีบบังคับจากรัฐจึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ผลักดันให้สังคมชาวนาทำการปลูกพืชเพื่อการค้าเพิ่มมากขึ้นอีกทั้งยังทำให้สังคมชาวนาทำการสร้างองค์กรทางสังคมในรูปแบบใหม่ๆ เพื่อช่วยในการปรับตัวได้ดีขึ้น ในสังคมชาวนาวัสดุเชี่ยงก่อการปฏิวัติในปีค.ศ. 1917 สภาพหมู่บ้าน (village council หรือ *mir*) เป็นองค์กรสังคมที่ทำหน้าที่จัดแบ่งที่ดินเป็นครังครัว เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงจำนวนครัวเรือนหรือขนาดของครอบครัว เพื่อให้การผลิตมีความสอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกชุมชนอย่างแท้จริง สภาพหมู่บ้านยังทำหน้าที่ในการสร้างความเป็นปึกแผ่นของชุมชน ใกล้เกลี่ยข้อพิพาทบادหามากและเป็นตัวกลางในการติดต่อกับภายนอก องค์กรทางสังคมซึ่งทำหน้าที่จัดสรรที่ดินในลักษณะดังกล่าว ยังคงพบเห็นได้ในชุมชนชาวนาไทยแห่งในสิบสองปันนา และได้คง มณฑลยุนนาน (ยศ 2543)

นอกจากนั้น ข้อจำกัดในด้านของที่ดินและจำนวนประชากรอาจเป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ผลักดันให้ชาวนาหันมาทำการเพาะปลูกเชิงพาณิชเพิ่มมากขึ้น ชาวอูรุชา (Arusha) ในอาฟริกาตะวันตก (Gulliver 1965: 269) ทำการเพาะปลูกเพื่อยังชีพมากกว่าสองครัวเรือน โดยไม่เคยทำการค้าขายผลผลิตของตนนอกจากการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ กับเพื่อนบ้าน เช่นชาวมาชาอย่างไกรกตาม นับเนื่องแต่คริสตทศวรรษที่ 1940 เป็นต้นมา การเพิ่มขึ้นของประชากรและขนาดของที่ดินสำหรับการเพาะปลูกที่มีอยู่จำกัด ทำให้ชาวอูรุชาค่อนข้าง ละเลิกจากวิถีการผลิตเพื่อยังชีพมาสู่การทำการผลิตพืชพาณิช เช่น กาแฟและข้าวสาลี อย่างเข้มข้น และนำรายได้จากการขายผลผลิตไปซื้ออาหารและเครื่องอุปโภคบริโภคอื่นๆ

นับเนื่องแต่คริสตทศวรรษที่ 1920 เป็นต้นมา งานทางมนุษยวิทยาจำนวนมากเช่น งานของ Malinowski (1922), Firth (1939) และ Herskovitz (1940) ได้พูดถึงระบบเศรษฐกิจของชนพื้นเมืองในรูปของการค้าและการแลกเปลี่ยนสินค้า Tax (1953) ทำการวิเคราะห์ระบบตลาดของสังคมชาวนาแบบอาทิตลันของกัวเตมาลา Mintz (1955) ศึกษาระบบการค้าของชาวนาในจามาก้า และ Beals (1975) ศึกษาระบบตลาดในสังคมชาวนาของรัฐอิโอาชากา ประเทศเม็กซิโก เป็นต้น งานเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสังคมชาวนาไม่ได้เป็นสังคมที่ได้เดียว หยุดนิ่ง

แต่มีพลวัตและสัมพันธภาพกับภายนอกอย่างชัดเจนทั้งในด้านของการค้าและการแลกเปลี่ยนในรูปแบบต่างๆ

ลักษณะนิคมและตลาด

อย่างไรก็ตาม ในช่วงคริสตศตวรรษที่ 19 สังคมชาวนาในประเทศไทยที่สามก็ต้องเผชิญหน้ากับพลังกดดันจากภายนอกมากขึ้น เมื่อประเทคโนโลยีที่ดีขึ้นและต้องการอาหารและผลผลิตทางการเกษตรจากประเทศไทยที่สามารถเพิ่มมากขึ้น ลักษณะนิคมเริ่มผนวกระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นให้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกอย่างรวดเร็ว ชาวนาในพื้นที่ต่างๆ ของประเทศไทย พม่า เวียดนาม มาเลเซีย อินโดนีเซีย พลิบิโนส์ รวมทั้งชาวนาในลาตินอเมริกาและบางส่วนของอาฟริกา เริ่มเข้าสู่การผลิตเพื่อขายควบคู่ไปกับระบบการผลิตแบบยังชีพ การผลิตเพื่อการค้าที่ความเข้มข้นยิ่งขึ้นหลังสังคมโลกครั้งที่สอง เมื่อมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกและการนำเข้าเครื่องจักรใหม่ๆ เช่น รถไถเดินตาม เข้ามาแทนที่แรงงานสัตว์และเครื่องมือการผลิตแบบเดิม

การเข้าสู่ระบบการค้าและการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตทำให้เกิดการถูกเดี้ยงถึงผลกระทบของการค้าต่อระบบสังคมของชาวนา ด้านหนึ่งมีการนำเสนอทัศนะว่าระบบการค้าเป็นตัวทำลายความสัมพันธ์แบบประเพณีในชุมชนชาวนา ไม่ใช่เป็นเรื่องของความเป็นภูมิภาค การแลกเปลี่ยนแรงงาน และการซ้ายเหลือเกือบสิ้นเชิงกันและกัน การเข้ามาของระบบการค้าถูกนำเสนอว่าทำให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้น การเบี่ยดเบี้ยนและสร้างความทุกข์ยากให้ชาวนาเพิ่มขึ้น แนวคิดดังกล่าวได้รับการนำเสนออย่างชัดเจนโดยโธมัส มอร์ อิทธิพลนักทฤษฎีก่อการลุ่มนารอตันนิคส์ของวัสดุ เชี่ย และกลุ่มปอปุลิสต์ในอเมริกา นักคิดเหล่านี้มีทัศนะคล้ายกันว่า การเข้ามาของการค้าและการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตส่งผลให้ชุมชนชาวนาเกิดความแตกต่างทางชนชั้นเพิ่มมากขึ้น เอื้อยๆ จนเกิดข้อขัดแย้งระหว่างชนชั้นนายทุนเจ้าที่ดิน กับชาวนาไร่ที่ดิน

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจศีลธรรมของสก็อต (Scott 1976) อาจนับรวมเข้ากับมุมมองดังกล่าว ข้างต้นเกี่ยวกับผลกระทบของการค้าต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนา สก็อต มองว่าความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนชาวนา ก่อนการเข้ามาของระบบทุนนิยมนั้น ทางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างหลักประกันหรือ “ความมั่นคงแห่งการยังชีพ” (subsistence security) สำหรับสมาชิกทุกคนของชุมชน แต่การแทรกตัวเข้ามาของระบบตลาดทำให้เกิดระบบการตักตวงกำไรส่วนตัว กลไกซ่อนเร้น เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงาน และระบบอุปถัมภ์ในสังคมชาวนา เริ่มอ่อนแอลง ชาวนารายย่อยเริ่มถูกบีบให้ขายที่ดินของตน และถูกยึดบ้านเรือนรับจำไนเมือง ในขณะที่ชาวนาบางรายที่อยู่ในสถานะได้เปรียบและสามารถปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยมได้ดีเริ่มสะสมที่ดินเพิ่มขึ้นและ

กล้ายมาเป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่ แต่ประเด็นสำคัญสำหรับสก็อตอยู่ที่ว่า ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและสถาบันต่างๆ ในชุมชนชาวนาเดิมถูกทำลายลงไป สถานการณ์เข่นนี้ก่อให้เกิดความตึงเครียดอันเนื่องมาจากการไม่มั่นคงในชีวิตและทำให้ชาวนาลูกอีกขึ้นเรียบร้อยความมุติธรรม ผลกระทบของระบบตลาดต่อความมั่นคงของชีวนาในเชิงโลกเขตร้อนมีความหนักหนาสาหัสกว่าที่เคยเกิดขึ้นในยุโรปตะวันตกและญี่ปุ่น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปมากกว่า อีกทั้งยังมีกระบวนการสร้างความขึ้นๆ เฉพาะด้านและการแบ่งแยกแรงงานมากกว่าที่เกิดขึ้นในเขตวัฒนธรรม

แนวคิดของสก็อตได้รับการท้าทายจากแซมมาร์ล พอปกิน (Popkin, 1979) ซึ่งได้ถียงว่า ชุมชนชาวนา ก่อนระบบทุนนิยมนั้น มีได้มีลักษณะโครงสร้างที่วางแผนอยู่บนพื้นฐานของการสร้างหลักประกันหรือความมั่นคงในการยังชีพเพื่อปักป้องชีวนาจากภัย สถาบันสังคมในชุมชนชาวนา รวมทั้งความสัมพันธ์ในระบบคุปถัมป์ มิได้เกิดขึ้นจากแรงจูงใจหรือเจตนาภัยในการสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นคงในการยังชีพของสมาชิกชุมชนแต่ประการใด ในทางตรงกันข้าม ชนชั้นนำหรือคนร่ำรวยในชุมชนอาศัยความสัมพันธ์ในระบบคุปถัมป์และสถาบันสังคมต่างๆ เช่น ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวม เพื่อผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าเพื่อจะปักป้องชีวนาจากภัย ด้วยเหตุนี้เอง สถาบันสังคมในชุมชนชาวนาจึงส่งเสริมหรือผลิตช้าๆ ความแตกต่างทางฐานะและรายได้ แทนที่จะช่วยลดช่องว่างเหล่านี้ลง จากมุมมองดังกล่าวของพอปกิน ทำให้มีการนำเสนอทัศนะที่ว่า ระบบตลาดเป็นระบบที่น่าจะยังประโยชน์แก่ชาวนาส่วนใหญ่ในลักษณะที่ว่า ระบบตลาดช่วยปลดปล่อยชีวนาออกจาก การควบคุมของชนชั้นนำในชุมชนและเปิดโอกาสให้ชาวนาสามารถดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่วางแผนอยู่บนพื้นฐานของการตัดสินใจของตนเองได้อย่างเสรีกว่าระบบเดิม

คุณภาพของการขยายตัวของระบบตลาดเข้าสู่สังคมชาวนา ได้รับการสนับสนุนจากการของดับเบลลิว ลิวิส (Lewis, 1969, 1970) ซึ่งเสนอว่ารายได้ที่มาจากการขยายผลผลิตทางการเกษตรในเขตวัฒน์ในช่วงปลายคริสตศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ได้รับการกระจายตัวไปถึงมือของชาวนารายย่อยซึ่งทำการผลิตเพื่อการค้า ลิวิสเสนอว่า หากการขยายตัวของตลาดผลผลิตการเกษตรไม่ถูกกระทบกระเทือนจากสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงในช่วงคริสตศตวรรษที่ 1930 แล้วลักษณะระบบเศรษฐกิจในเขตวัฒน์จะทบทยานขึ้นและพัฒนาตัวไปได้อย่างรวดเร็ว

ในทำนองเดียวกัน การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชาวนา กับระบบตลาดในโอลิชาการ เม็กซิโก ทำให้ราล์ฟ บีลส์ (Beals 1975) เสนอว่า ตลาดมีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจของชาวนาทั้งระบบ ครอบคลุมทั้งระบบการผลิตและการบริโภค ตลาดไม่ได้คุกคามความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาหากแต่กลับช่วยขยายโอกาสและทางเลือกให้มีมากยิ่งขึ้น ทั้งในแง่ของการเลือกชนิดของ

พืชที่จะปลูก สัดส่วนของพืชที่ปลูกเป็นอาหารเพื่อยังชีพและพืชเศรษฐกิจ ตลาดมีบทบาทสำคัญใน การขยายโอกาสและทางเลือกในขณะที่ชานาเป็นผู้ตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อมูลความรู้ที่พวกรู้ได้รับ

ชawan กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ความสนใจในประเด็นเกี่ยวกับผลกระทบของตลาดและการค้าต่อความสัมพันธ์ทางการผลิตและสถาบันสังคมของชานา ทำให้งานวิจัยจำนวนไม่น้อยเริ่มให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนชานา และทำให้เกิดมุมมองที่แตกต่างกันออกไปหลายแนวด้วยกัน

การศึกษาหมู่บ้านชาวไทยอีที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย ของไมเคิล มอร์แมน (Moerman 1964) พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีทางการผลิต เช่น การใช้รถไถ ตลอดจน การปลูกพืชพานิชย์ ทำให้ชุมชนชานาเกิดการปรับตัวโดยได้รับอิทธิพลจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอกเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต เครื่องมือการผลิต ความต้องการสินค้าจากตลาด และความต้องการเงินสดซึ่งทำให้การว่าจ้างแรงงานเข้ามาระบบที่การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิม ทำให้หมู่บ้านพึ่งพาพลังภายนอกซึ่งอยู่เหนือการควบคุมของชุมชน สังคมเมือง ตลาด และรัฐชาติเริ่มมีอิทธิพลต่อชีวิตทางสังคมของชานาเพิ่มขึ้นกว่าความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและระบบการผลิตแบบยังชีพซึ่งเป็นพื้นฐานของชุมชนชานามาแต่เดิม อย่างไรก็ตาม มอร์แมนเสนอว่า แม้ว่าบ้านปิงจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติและตลาดโลกมากขึ้น แต่บ้านปิงก็ยังคงเป็นชุมชนชานา ครัวเรือนและชุมชนยังคงเป็นหน่วยปฐมภูมิหรือพื้นฐานของการผลิตและการดำเนินชีวิตของชานา (Moerman 1964: 190-192)

ฟรานเซสกา เบรย์ (Bray 1986) นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาสังคมชานาโดยเน้นความสำคัญของเทคโนโลยีการผลิตเช่นเดียวกับมอร์แมน เบรย์เสนอว่าเราไม่อาจทำความเข้าใจ ประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมชานาได้โดยไม่ใส่ใจกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคม และเทคโนโลยีของระบบการผลิตข้าวซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมชานา งานวิจัยของเบรย์เสนอว่า ระบบการผลิตข้าวในເອເຍมีลักษณะพิเศษบางประการที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบฟาร์มขนาดใหญ่ และทำให้ความเหลื่อมล้ำหรือความแตกต่างทางชนชั้น (class differentiation) มีลักษณะที่แตกต่างไปจากสังคมชานาในยุโรป ระบบการค้ายังไม่สามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ ชานากลางและชานาภายนอกยังคงดำรงอยู่ และการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปรับจ้างนอกภาคเกษตร ทำให้แรงงานกลยับเป็นสิ่งหายากและขาดแคลนและทำให้ชานาภายนอก และชานาไร้ที่ดินมีจำนวนต่อรองกับชานารวยในระดับหนึ่ง

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนในเอเชียอาคเนย์ของฮาร์ต เทอร์ตันและไวท์ (Hart, Turton & White 1989) แม้จะมีข้อค้นพบสำคัญประการหนึ่งสองคล้องกับเบรย์ในเรื่องที่ว่า ชุมชนรายย่อยและระบบการผลิตขนาดเล็ก (*petty production*) ยังมีได้สูญหายไปแต่กลับยังคงดำเนินอยู่ในสังคมชุมชนในเอเชียอาคเนย์ แต่ฮาร์ตและคณะได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวคิดของเบรย์ ที่ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีการผลิตที่มีลักษณะจำเพาะของการทำนาด้วย ในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญในการอธิบายความยืนยงของชุมชนรายย่อยในเอเชีย ฮาร์ตและคณะเสนอว่า การศึกษาการเปลี่ยนแปลงและความแตกต่างทางชนชั้นที่เพิ่มสูงขึ้นในสังคมชุมชนในเอเชียอาคเนย์ มักให้ความสำคัญกับการค้าและเทคโนโลยีเป็นประดิษฐ์สำคัญ โดยมองข้ามบทบาทของรัฐและความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับภายนอก ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ฮาร์ตและคณะเสนอว่า เรายังให้ความสนใจกับภายนอก ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ฮาร์ตและคณะเห็นถึงความเหลื่อมล้ำในชุมชนชุมชน โดยมองกลไกและกระบวนการเปลี่ยนแปลง และการขยายตัวของความเหลื่อมล้ำในชุมชนชุมชน โดยมองกลไกและกระบวนการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นเชื่อมโยงกับพลังทางเศรษฐกิจและการเมืองระดับมหภาค เพื่อเข้าใจถึงสาเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงในสังคมชุมชนได้ชัดเจนขึ้น ฮาร์ตและคณะให้ความสำคัญกับการมองการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของความสัมพันธ์แบบวิภาควิธี แทนที่จะมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนในลักษณะพัฒนาการเป็นเส้นตรง (linear evolution)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดที่มองว่าสังคมชุมชนยังคงหยัดยืนอยู่ได้ในระดับหนึ่งได้รับการปฏิเสธจากเอลสัน (Elson 1997) ซึ่งมองพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนในลักษณะเป็นเส้นตรง และนำเสนอแนวคิดว่าสังคมชุมชนในเอเชียอาคเนย์กำลังมาถึงจุดสุดท้าย เอลสันวิเคราะห์บริบทและเงื่อนไขของการผลิตและการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปในเอเชียอาคเนย์ตั้งแต่ต้นคริสตศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาและเสนอว่าการเติบโตของประชากรและความต้องการผลผลิตทางการเกษตรในตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้ชุมชนมีบทบาทในการค้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของตลาดส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่นๆ ตามมา เช่น การขยายตัวของอำนาจรัฐ ระบบกฎหมาย การคุณภาพสื่อสาร และความเข้มข้นของการค้า เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ เหล่านี้ ตามทัศนะของเอลสัน ล้วนแล้วแต่เป็นเงื่อนไขสำคัญทำให้ “ชุมชน” ซึ่งเคยถูกนิยามว่าเป็นชุมชนที่ทำการเกษตรแบบยังชีพ ผูกพันกับที่ดินและประเพณีกล้ายมาเป็น “เกษตรกร” (farmers) ซึ่งมีมือและผลเมืองในรัฐสมัยใหม่ แนวคิดของเอลสันอาจกล่าวได้ว่าไม่ได้มีอะไรแตกต่างไปจากการศึกษาชุมชนอยู่รูปของเฟรงคลิน (Franklin 1969) ซึ่งพูดถึงการสิ้นสูญของสังคมชุมชนในยุโรปและกระบวนการกรากลายมาเป็นแรงงานรับจ้าง (Proletarianization) ของชุมชน ทั้งๆ ที่สังคมเอเชียอาคเนย์อาจมีบริบทและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันไปก็ตาม

ในลักษณะนี้ การถกเถียงในประเด็นเรื่องการดำรงอยู่หรือการล้มสลายของสังคม ชានา อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการค้าและเทคโนโลยี เป็นการถกเถียงที่มีมาตั้งแต่ยุคสมัยของ ชยานอฟ ซึ่งถกเถียงกับเลนินเกี่ยวกับสภาวะของชานารัสเซีย

ใน The Development of Capitalism in Russia เลนินเสนอแนวความคิดว่า ภายใต้ กระบวนการพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยม ชานารัสเซียในฐานะเป็นชนชั้นทางสังคม ไม่เพียงเกิด ความแตกต่างภายใต้เพิ่มขึ้นเท่านั้น แต่ชานาในฐานะชนชั้นกำลังจะสลายตัวและถูกแทนที่ด้วย ชานนบทกลุ่มใหม่ๆ ซึ่งกลามมาเป็นพื้นฐานของสังคมที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้าและการผลิตแบบ ทุนนิยม กลุ่มคนเหล่านี้ คือ ภูมิชนบท (rural bourgeoisie) และแรงงานชนบท (rural proletariat) หรือ ชนชั้นผู้ผลิตสินค้ารายย่อย และชนชั้นแรงงานในภาคเกษตรกรรม (Deere and Janvry 1981: 336)

แต่สำหรับชยานอฟ (Chayanov 1966) ระบบเศรษฐกิจของชานามีพื้นฐานอยู่ที่แรงงาน ของครัวเรือนชานาในฐานะที่เป็นทั้งหน่วยของการผลิตและการบริโภค แรงงานของครัวเรือนชานา ตามทัศนะของชยานอฟ มีศักยภาพที่จะอยู่รอดได้แม้ท่ามกลางการขยายตัวของกลไกตลาด และการผลิตสินค้า การเปลี่ยนแปลง “ขนาด” ของครัวเรือนชานาซึ่งเลนินอธิบายว่าเป็นผลมา จากการบวนการสะสมทุนและความแตกต่างทางสังคมนั้น ชยานอฟมองว่าเป็นความแตกต่างใน ด้านของประชากร

ประเด็นสำคัญที่นักคิดทั้งสองมีความเห็นแตกต่างกัน คือ ประเด็นในเรื่องของการเข้าถึง เครื่องมือการผลิต เลนินมองว่าสังคมชานารัสเซียมีความแตกต่างทางชนชั้นเพิ่มมากขึ้น ไม่เพียง แต่เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับขนาดของการถือครองที่ดิน แต่ยังเกี่ยวกับการสะสมทุนหรือเครื่องมือ การผลิตอีกด้วย กลไกหรือพลังที่อยู่เบื้องหลังกระบวนการสร้างความแตกต่างภายในชนชั้นชานา นี้อยู่ที่ การก่อกำเนิดของการว่าจ้างแรงงาน (wage labor) ในฐานะเป็นความสัมพันธ์ทางการผลิต ระหว่างชานารายกับชานาจน

การผลิตเพื่อการค้าสำหรับชานาราย กล้ายมาเป็นกิจกรรมการเกษตรแบบทุนนิยม (capitalist farming) เมื่อการผลิตเพื่อการค้าของชานารายอยู่บนพื้นฐานของการว่าจ้างแรงงาน ชานาจาก จนคือกลุ่มคนที่ต้องขายแรงงาน ความสัมพันธ์ทางชนชั้นแบบทุนนิยมจึงเป็นผลของความแตกต่าง ภายใต้เกิดขึ้น ความแตกต่างดังกล่าวมาจากการแตกต่างในศักยภาพของการเข้าถึงเครื่องมือ การผลิต ซึ่งทำให้ชานารายกล้ายมาเป็นภูมิชนบท (agrarian bourgeoisie) ขณะที่ กลุ่มคนที่ไม่สามารถเข้าถึงเครื่องมือการผลิตหรือชานาจากกล้ายมาเป็นแรงงานในชนบท (rural proletariat)

ในทางตรงข้าม ทฤษฎีเศรษฐกิจชานาของชยานอฟ ให้ความสนใจกับการจัดสรรทร์พยากรในครัวเรือนชานา แนวคิดของชยานอฟว่างอยู่บนพื้นฐานว่าสังคมชานาไม่มีข้อจำกัดในด้านที่ดิน และไม่มีการว่าจ้างแรงงานในภาคเกษตร การที่ครัวเรือนชานาเป็นทั้งหน่วยการผลิตและหน่วยการบริโภคไปพร้อมกัน หมายความว่ากระบวนการจัดสรรตร์แรงงานมิได้ถูกกำหนดโดยความสัมพันธ์แบบว่าจ้างแรงงาน แต่ถูกกำหนดโดยสัดส่วนระหว่างแรงงานกับผู้บริโภคซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามวัฏจักรของครอบครัว ตัวอย่างเช่น ในช่วงเริ่มต้น อัตราส่วนระหว่างแรงงานกับผู้บริโภคอาจเอียงไปทางด้านผู้บริโภค แต่เมื่อเด็กๆ ในครอบครัวเริ่มเติบโตขึ้นและกลายมาเป็นแรงงานของครอบครัว ขนาดของฟาร์มก็อาจขยายใหญ่ขึ้น นั่นคือ ครอบครัวสามารถขยายที่ดินและการเพาะปลูกออกไปเนื่องจากมีแรงงานเพิ่มขึ้น ในระยะสุดท้ายของวัฏจักรครอบครัว เมื่อลูกๆ เติบโตและแยกครัวเรือนออกไป ชานาสามีภรรยาอาจกับไปทำนาหากินบนผืนดินแปลงเล็กๆ ตามเดิม สำหรับชยานอฟ ขนาดของครอบครัวจึงเป็นตัวแปรอิสระที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดการเข้าถึงเครื่องมือการผลิต เช่น ที่ดินและทุน ในกรณีของการกดซี่ทางชนชั้นชีวีเชื่อกันว่าเกิดขึ้นจากการว่าจ้างแรงงาน ชยานอฟนำเอาแนวคิดเรื่อง “การกดซี่ตันเอง” (self-exploitation) มาใช้ อธิบายการทำงานหนักของแรงงานในครอบครัวซึ่งเริ่มต้นของวัฏจักรชีวิตเมื่อสัดส่วนระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภคไม่ได้สมดุลกัน (ฉัตรทิพย์และคณะ 2541:32-35) กล่าวคือ ผู้ผลิตมีน้อยแต่ผู้บริโภค่มาก เช่น ในเวลาที่เด็กยังอายุน้อยและไม่สามารถเป็นแรงงานของครัวเรือนได้ การทำนาหากินของชานา ตามทัศนะของชยานอฟ จึงมีพื้นฐานที่เน้นการยังชีพ ความเป็นหนึ่งเดียว เน้นการใช้แรงงานครอบครัวที่ถูกผลิตขึ้นผ่านคนรุ่นแล้วรุ่นเล่าในวัฏจักรของชีวิตครอบครัวเป็นสำคัญ

ในช่วงคริสตทศวรรษที่ 1960 วิชาทეเกี่ยวกับการดำรงอยู่ และ/หรือการล้มสลายของสังคมชานาเริ่มหวานกลับมาอีกครั้งหนึ่งเมื่องานวิจัยเกี่ยวกับสังคมชานาในภูมิภาคต่างๆ ของโลก เริ่มได้ข้อสรุปสำคัญประการหนึ่งว่า ครัวเรือนชานารายอย่างยังคงหยัดยืนอยู่ได้ตามชัยชนะของประเทศโลกที่สาม ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดคำถามขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งว่าทำไม่ชานาจึงยังไม่หมดไปเสียที่? การแปลและตีพิมพ์แนวคิดว่าด้วยเศรษฐกิจชานาของชยานอฟออกเป็นภาษาอังกฤษในปีค.ศ. 1966 อีกทั้งงานวิจัยใหม่ๆ ที่มุ่งค้นหาสาเหตุของความด้อยพัฒนาของประเทศโลกที่สาม เริ่มปฏิเสธมุมมองเดิมที่เสนอว่าสังคมชานาเป็นสังคมประเพณี หยุดนิ่งและต่อด้านการเปลี่ยนแปลง ในทางตรงกันข้าม แนวคิดใหม่ๆ เช่น งานของวอลเลอร์สไตน์ (Wallerstein 1978) เริ่มเสนอว่าโครงสร้างของระบบทุนนิยมโลกหรือจักรวรดินิยมต่างหากที่เป็นตัวสร้างสภาวะความด้อยพัฒนาให้กับประเทศโลกที่สาม

ท่ามกลางบรรยายกาศของการถกเลียงเชิงทฤษฎีในช่วงเวลาอีนี้ ทีโอดอร์ ชานิน (Shanin 1973) นำเสนอแนวคิดว่า สังคมชานาหรือระบบเศรษฐกิจชานามีธรรมชาติและตระกูลเฉพาะตัว

ที่แตกต่างไปจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยม วิถีการผลิตแบบชาวนา “เป็นวิถีการผลิตที่เก่าแก่ที่สุด และเป็นสากลที่สุดในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ” (Shanin 1973: 63) สังคมชาวนา ตามทัศนะของชา닌 วางอยู่บนพื้นฐานสำคัญ 4 ประการด้วยกัน คือ (1) ระบบฟาร์มของครัวเรือน ซึ่งเป็นองค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยการผลิตและการบริโภคไปพร้อมกัน (2) การใช้ที่ดิน เพื่อการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ควบคู่กันไป (3) วัฒนธรรมชุมชนที่เรียบง่ายและมีความสัมพันธ์ภายในแผ่นดิน และ (4) การตอกอยู่ภายใต้กราฟแสดงดัชน้ำทางภายนอก เช่น รัฐ และ ตลาด เป็นต้น ภายใต้เงื่อนไขพื้นฐานทั้งสี่ ประการดังกล่าว ชาనิพยายามนิยามความหมายของชุมชนชาวนาว่า เป็น

“...กระบวนการ (ซึ่ง) เป็นส่วนหนึ่งของข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์สังคม มีโครงสร้าง มีความคงที่ มีรูปแบบและจังหวะของตนเอง สังคมชาวนาเป็นสังคมที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในขั้นตอนต่างๆ ของรูปแบบการจัดองค์กรสังคม สังคมชาวนาอาจแตกสลายไปแล้วเกิดขึ้นใหม่อีก” (Shanin 1973: 64)

แนวคิดของชาานิได้รับการตีแย้งโดยเยนรี เบิร์นสไตน์ ซึ่งทำการศึกษาสังคมชาวนาในอาหริากา เบิร์นสไตน์เสนอว่า พัฒนาการของระบบทุนนิยมโลกได้ทำลายวิถีการผลิตก่อนทุนนิยม ลง รวมทั้งระบบเศรษฐกิจธรรมชาติ (natural economy) ของชาวนา ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของมูลค่าการใช้ (use value) ชาวนาถูกมาเป็นผู้ผลิตสินค้ารายย่อยซึ่งให้ความสำคัญกับมูลค่าของ การแลกเปลี่ยน (exchange value) ยิ่งกระบวนการทางด้านทุนนิยมมีความเข้มข้นมากขึ้น เท่าใด ความแตกต่างภายในชุมชนชาวนา ก็ยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น ชาวนาในสังคมชั้นทางสังคม เริ่มแตกแยกออกเป็น 3 กลุ่มคือ

หนึ่ง ชาวนาจากงาน ซึ่งไม่สามารถผลิตช้าตนเองผ่านการผลิตของครัวเรือน (เพราขาดแคลนที่ดินหรือเครื่องมือการผลิตอื่นๆ หรือขาดแรงงานในครัวเรือน) ชาวนากลุ่มนี้จำต้องแลกเปลี่ยนแรงงานเป็นประจำและก่อรูปกลาบเป็นชានารับจ้าง ...การมีที่ดินขนาดเล็กไม่ได้ทำให้ชานกลุ่มนี้เป็น “ชาวนา” ตามนิยามความหมาย หากแต่คนกลุ่มนี้ได้ถูกมาเป็นแรงงานชั่วบห

สอง ชาวนากลาง ซึ่งสามารถผลิตช้าตนเองผ่านแรงงานและที่ดินของครัวเรือน รวมทั้งความสัมพันธ์ทางการผลิตในรูปแบบอื่นๆ ไปพร้อมกัน และ

สาม ชาวนาราย ซึ่งจะสมทุนได้เพียงพอสำหรับการลงทุนทำกิจการผลิตโดยใช้เครื่องมือการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงกว่าหรือโดยการใช้แรงงาน ชาวนารายค่อนข้างถูกมาเป็น “เกษตรกรนายทุน” (Bernstein 1979: 431)

เบิร์นส์ไตน์เสนอให้ใช้คำว่า “ผู้ผลิตสินค้ารายย่อย” (simple commodity producer) ซึ่งให้ความสำคัญกับมูลค่าการแลกเปลี่ยนและการค้า แทนคำว่า “ชาวนา” ซึ่งให้ความสำคัญกับมูลค่าการใช้และการผลิตเพื่อยังชีพ อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของเบิร์นส์ไตน์ได้วัดการต่อไปยังจากแอร์ยด ฟรีดแมน (Friedmann 1980, 1981) และนักสังคมวิทยาสำนักบีลาเฟล (Evers 1981; Wong 1987: 20-26) ซึ่งเสนอว่า เราจำต้องแยกแยะระหว่าง “การผลิตสินค้ารายย่อย” ซึ่งเป็นการผลิตในวิถีทุนนิยมและมีความสัมพันธ์กับตลาดในการผลิต การใช้แรงงาน ที่ดิน สินเชื้อ ฯลฯ กับ “การผลิตของชาวนา” (peasant subsistence production) ซึ่งเป็นการผลิตที่ยังไม่ถูกดูดกลืนเป็นส่วนหนึ่งของระบบตลาดโลก ความสัมพันธ์ส่วนบุคคล มิใช่ความสัมพันธ์แบบตลาด เป็นพื้นฐานของการใช้ที่ดิน แรงงาน เครื่องมือการผลิต สินเชื้อ ฯลฯ ในวิถีการผลิตประภานี้

แนวคิดว่าด้วยการพิจารณาการประทัประสาหหรือปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “การผลิตเพื่อยังชีพ” กับ “การผลิตเพื่อการค้า” จึงพัฒนาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งในแนวคิดของนักสังคมวิทยาสำนักบีลาเฟล รวมทั้งนักทฤษฎีเศรษฐกิจชาวนาวัสดุเชี่ยงบางกลุ่ม (นัตระพิพัฒและคณะ 2541: 105-108) เพื่อใช้มองสังคมเชิงช้อนในทวีปเอเชียและอาฟริกา การมองสังคมชาวนาในมุมมองนี้ เป็นการให้ความสำคัญกับพัฒนาการของรูปแบบการผลิตที่เกิดขึ้นท่ามกลางเงื่อนไขที่แตกต่างหลากหลาย ของกระบวนการที่ชาวนาถูกดูดึงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลกเพิ่มมากขึ้น ภายใต้มุมมองที่เปิดกว้างโดยมิได้กำหนดโดยผู้นำ จำเพาะเจาะจงว่าสังคมชาวนาจะต้องถูกทำลายจนล้ม塌ายลงเสมอไป

ชนชั้น จำนาจ และการต่อต้านของชาวนา

ในช่วงสามศวรรษที่ผ่านมา การอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามพรมแดนรัฐชาติและการขยายตัวของอุตสาหกรรมเกษตร เป็นพลังสำคัญที่ช่วยละลายความแตกต่างของชั้วตระข้ามระหว่างชนบท/เมือง ชาวนา/กรรมากร อิสรภาพ/การพึ่งพา สังคมประเพณี/สังคมสมัยใหม่ ให้เริ่มเดือนหายไปหรืออย่างน้อยก็ไม่อาจจำแนกได้ง่ายดายเช่นในอดีต

ความเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตรายย่อยกับอุตสาหกรรมเกษตรในรูปของเกษตรพันธุ์สัญญา รวมทั้งผลของการย้ายถิ่นทั้งแบบชั่วคราวตามฤดูกาลและแบบถาวร ความหลากหลายของอาชีพที่เพิ่มขึ้น ตลอดจน การแพร่ระบาดของบราโภคินี ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้ความแตกต่างภายในชนบทมีมากเกินกว่าจะนำเข้าแนวคิดเรื่อง “ชนชั้น” จิตสำนึกทางชนชั้น อัตลักษณ์ของชนชั้น ฯลฯ มาใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชนบท ครัวเรือนที่ดิน แรงงาน ทุน บรรษัทข้ามชาติ ไออัมเอฟ กล้ายมาเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงซึ่งกัน

และกันในพื้นที่ทางสังคมตั้งแต่ระดับนานาชาติไปจนถึงชุมชนหมู่บ้าน อัตลักษณ์ของชุมชน/กรรมกรชาวเชียงใหม่ที่เดินทางไปขายแรงงานในต่างประเทศ ญี่ปุ่นและตะวันออกกลาง เริ่มมีความซับซ้อนไม่แตกต่างไปจากอัตลักษณ์อันซับซ้อนของธุรกิจข้ามชาติ ประเด็นดังกล่าวทำให้เริ่มมีการตั้งคำถามเกี่ยวกับการนำอาเนกคิดเรื่องชนชั้นมาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์อัตลักษณ์และจิตสำนึกของกลุ่มทางสังคมใหม่ฯ ที่มีความซับซ้อนกว่าในอดีต

ใน *Hegemony and Socialist Strategy* ลัคลาวและมูฟфе (Laclau and Mouffe 1985) ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับการนำอาเนกคิดเรื่อง “ชนชั้น” มาเป็นพื้นฐานของการต่อสู้ทางการเมือง นักวิชาการทั้งสองได้ศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองยุโรปช่วงปี 1848-1968 และพบว่า การเมืองเรื่องชนชั้นหรือแนวคิดเรื่องชนชั้นเป็นแนวคิดที่ล้มเหลวในเรื่องของการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในยุโรป ลัคลาวและมูฟфеเสนอว่า การเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงานถูกกลบเกลื่อนทางอุดมการณ์โดยวัฒนธรรมของชนชั้นนำ ยังผลให้จิตสำนึกทางชนชั้นของแรงงานไม่สามารถก่อรูปขึ้นได้อย่างแท้จริง ทั้งสองเสนอว่า เรากว่าจะต้องแนวคิดเรื่องชนชั้นในฐานะเป็นพื้นฐานของการสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองและหันไปให้ความสนใจกับขบวนการทางสังคมในลักษณะที่กว้างขวางกว่า ดังเช่น การต่อสู้เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมของคนชายขอบ ผู้หูหนวก ขบวนการประชาสังคม และการก่อการณ์ขึ้นของอัตลักษณ์อันหลากหลายของกลุ่มชนกลุ่มต่างๆ

ในขณะที่ลัคลาวและมูฟฟ์นำเสนอการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมในรูปแบบใหม่ฯ ในฐานะเป็นตัวเลือกแทนการเมืองเรื่องชนชั้น งานศึกษาขบวนการทางสังคมในส่วนอื่นๆ ของโลกอย่างเช่น ขบวนการทางสังคมในละตินอเมริกา (Escobar and Alvarez 1992) ก็พัฒนาการวิเคราะห์ยุทธศาสตร์การต่อสู้ที่เน้นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ฯ ในการก่อสร้างสร้างตัวของขบวนการทางการเมือง อย่างไรก็ตาม การศึกษาขบวนการทางสังคมในภูมิภาคต่างๆ ของโลก มิได้ปฏิเสธการวิเคราะห์เชิงชนชั้นในฐานะเป็นพื้นฐานของการก่อสร้างตัวของขบวนการทางสังคมไปเสียทั้งหมด การศึกษาขบวนการชาวสวนยางในอเมริกาใต้ (Revkin 1990) หรือแม้กระทั่งการต่อสู้ของคนชายขอบ เช่น สมัชชาคนจน และขบวนการป้าชุมชนในประเทศไทย (เสน่ห์และยศ 2536) ทำให้เรา秧ไม่อาจปฏิเสธการวิเคราะห์เชิงชนชั้นในฐานะเป็นพื้นฐานของการต่อสู้ทางการเมืองไปเสียเลยทีเดียว

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว การให้ความสนใจกับกระบวนการสร้างความแตกต่าง (differentiation) ของกลุ่มและชนชั้นที่มีความซับซ้อนมากขึ้น มิได้หมายความว่าเราจำเป็นต้องลงทะเบียนพื้นฐานทางวัฒนธรรม (เช่น รายได้ เครื่องมือการผลิต) ของความแตกต่างทางสังคมซึ่งทำให้บุคคลกลุ่มต่างๆ มีฐานะทางสังคมแตกต่างกันออกไปในระบบการผลิตคุณค่า รวมทั้งการกระจายตัวและการบริโภคคุณค่าที่แตกต่างกัน ในขณะเดียวกัน แม้ว่าพหุลักษณ์ของกระบวนการสร้างความแตก

ต่างจะมีส่วนสำคัญในการช่วยบดบังมิให้จิตสำนึกทางชนชั้นก่อร่างสร้างตัวขึ้น แต่นักสังคมศาสตร์ ก็ไม่ครอบงำข้ามพื้นฐานที่แท้จริงของความแตกต่างทางชนชั้น (Kearney 1996: 153) กล่าวอีกนัยหนึ่ง การที่ขับวนการสังคมในรูปแบบใหม่ๆ มิได้เป็นภาพสะท้อนของการต่อสู้หรือความขัดแย้งทางชนชั้น มิได้หมายความว่า เรากล่าวทิ้งແนวคิดเรื่องชนชั้นในฐานะเป็นพื้นฐานของการวิเคราะห์ทางสังคมไปเสียเลยที่เดียว ในทางตรงกันข้าม คำถามสำคัญของการวิจัยอาจมีอยู่ว่า ทำไมขบวนการทางสังคมในรูปแบบใหม่ จึงมิได้เป็นภาพสะท้อนของการต่อสู้หรือความขัดแย้งทางชนชั้น?

คำถามดังกล่าวทำให้นักสังคมศาสตร์จำนวนไม่น้อยเริ่มหันมาให้ความสนใจกับการเปิดพื้นที่ทางสังคมในรูปแบบใหม่ๆ ของคนกลุ่มใหม่ๆ เช่น ผู้หญิง เกย์ ผู้ป่วยโรคเอดส์ การต่อต้านของชาวนา และคนชาวยอปกลุ่มต่างๆ ดังปรากฏในงานของ Scott (1985), Comaroff (1985), Escobar and Alvarez (1992) และ Anderson (1994) เป็นต้น

การศึกษาชានาในบริบทของสังคมปัจจุบัน

หลังจากที่เราได้พิจารณาประเด็นวิจัยและกรอบทฤษฎีของการศึกษาสังคมชានาในอดีต มาโดยสังเขป ณ จุดนี้ เรายังหันมาให้ความสนใจกับปัญหาของการนิยามความหมายของชានา จำกอดีตจนปัจจุบัน เพื่อเป็นอารัมภบทของการจัดรูปกระบวนการทัศน์และกรอบคิดเกี่ยวกับการศึกษาสังคมชានาสมัยใหม่ในบทต่อไป

การนิยามความหมายของชានาจากมุมมองทางสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา อาจกล่าวได้ว่าถูกครอบงำโดยแนวคิดแบบ “แก่นสารนิยม” (essentialism) นั่นคือ ความพยาຍາมที่จะค้นหาและนำเสนอคุณลักษณะพื้นฐานสำคัญของความเป็นสังคมชានา โดยที่ไปแล้ว “ชានา” ถูกนิยามด้วยคุณลักษณะพื้นฐานอย่างน้อย 4 ประการด้วยกัน ประการแรก คือ ระบบการผลิต ชานานุกนิยามว่าเป็นสังคมที่ทำการผลิตทางการเกษตรขนาดย่อม การผลิตของชานามีจุดมุ่งหมายเพื่อสนองตอบต่อการยังชีพ ผนวกกับการผลิตส่วนเกินเพื่อส่งให้กับรัฐและชนชั้นนำเป็นหลัก

อีริค วูล์ฟ นักมนุษยวิทยาอเมริกันคนสำคัญ นิยามความหมายของชានาว่าเป็นชานาบทที่ “ดำรงชีพอยู่ด้วยการเพาะปลูกและทำการตัดสินใจในเรื่องเกี่ยวกับการผลิตอย่างเป็นเอกเทศ (Wolf 1969: xiv) ชานาจึงแยกต่างหากจากเกษตรกรบนสร้างของกันนิยามความหมายว่า ชานาทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก ในขณะที่เกษตรกรทำการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก ในทำนองเดียวกัน สถาเวนเชเกน (Stavenhagen 1978) นิยามความหมายของชานาว่าเป็นกลุ่มชนซึ่งทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นสำคัญ

“เศรษฐกิจชាវนาวางแผนอยู่บนพื้นฐานของหน่วยการผลิตขนาดเล็ก การแลกเปลี่ยนแรงงาน เป็นกำลังผลิตหลักของสังคม โอกาสของการสะสมทุนเป็นได้อย่างจำกัดหรือแทบไม่มีเลย และจุดมุ่งหมายหลักของกิจกรรมทางเศรษฐกิจมิใช่การตักตวงกำไร แต่เพื่อประกันความอยู่รอดของการยังชีพ” (Stavenhagen 1978: 31)

คุณลักษณะพื้นฐานประการที่สองของชាវนา คือ การที่สังคมชាវนาอยู่ภายใต้การครอบงำของรัฐที่มีสถานะอำนาจเหนือกว่า (superordinate state) โดยรัฐทำหน้าที่ให้ความคุ้มครอง การอุปถัมป์ และริบถูกภาษีจากชាវนาไปพร้อมกัน (Wolf 1969: xiv) คุณลักษณะพื้นฐานประการที่สามของภารนิยามความหมายของชាវนา ซึ่งทำให้ชាវนาแตกต่างไปจากชាវชนบท กลุ่มอื่นๆ (เช่น ชาวเขา และกลุ่มชนดั้งเดิมอื่นๆ ซึ่งเป็นชាវชนบทเช่นเดียวกัน) คือ ความผูกพันต่อผืนดิน ที่ดินถูกนำมาเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและนำเสนอให้เป็นพื้นฐานสำคัญของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชាវนา คุณลักษณะพื้นฐานประการสุดท้ายของชាវนา คือ การให้ความสำคัญกับการผลิตและการบริโภคบนฐานของมูลค่าการใช้ (use value) ชាវนาถูกนำเสนอว่าทำการผลิตเชื่อมโยงกับสิทธิในการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะที่ดิน ซึ่งเมื่อรวมกับแรงงานแล้ว กลายมาเป็นพื้นฐานของการผลิตของชាវนา ในกระบวนการผลิตบนฐานของที่ดินและแรงงานนี้เอง ชាវนาให้ความสำคัญกับมูลค่าการใช้ ในขณะที่เกษตรกรให้ความสำคัญกับมูลค่าการแลกเปลี่ยนและการบริโภค (Kearney 1996: 61)

บนพื้นฐานของคุณลักษณะทั้งสี่ประการดังกล่าวข้างต้น นักสังคมศาสตร์ตะวันตก ได้นิยามความหมายของ ‘ชាវนา’ ในฐานะเป็นกลุ่มทางสังคม แยกออกจากชាវชนบทกลุ่มอื่นๆ เสมอมา หากโดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว ชាវนาส่วนใหญ่ในโลกดำเนินชีวิตและผลิตข้าวความเป็นชุมชนของตนเองในบริบทของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ ขณะเมื่อระบบของการเกษตรสมัยใหม่เริ่มเข้ามาแทนที่การผลิตแบบเดิม รูปแบบของการถือครองที่ดิน การจัดการแรงงานและการตัดสินใจเกี่ยวกับการเพาะปลูกพืชและการลงทุนเพื่อการผลิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ที่ดินเริ่มเปลี่ยนเมื่อและการจัดตัวอยู่กับชាវนารวยและนายทุนภายนอกเพิ่มขึ้น การตัดสินใจในการผลิต ชนิดของพืชที่จะปลูก ระยะเวลาของการปลูก ฯลฯ เริ่มถูกกำหนดจากบริษัทข้ามชาติเพิ่มมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ชាវนาขนาดกลางและชាវนารวยยุ่งกับการทำการผลิตข้าวต้นเองเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง ชាវนาจำนวนไม่น้อยกลยับเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตร เป็นแรงงานอพยพและแรงงานข้ามชาติ

ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนมากขึ้นเช่นนี้ ที่ดิน และการผลิตเพื่อยังชีพ ไม่อาจอธิบายอัตลักษณ์อันซับซ้อนของชាវนาได้อีกต่อไป ในหลายมุมของโลก เส้นแบ่งพร้อมเด่นระหว่างชាវนากับชាវชนบทกลุ่มอื่นๆ เริ่มจากหาย และ/หรือมีความคลุม เครื่อมากขึ้น ในขณะเดียวกัน

การผลิตเพื่อยังชีพของชานาราษัยอย่างเริ่มลดลง แต่การผลิตเพื่อการค้า และการรับจำจังหรือการผลิตออกภาคเกษตรเริ่มขยายตัวเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเป็นสัญญาณบ่งบอกว่าการผลิตในภาคเกษตรแปรใหม่และระบบตลาดโลก กำลังทำลายสังคมชานาที่เราเคยรู้จักลงไป แต่หากมองในอีกแง่มุมหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีได้หมายความว่าสังคมชานาทำลายลงโดยสิ้นเชิง ในทางตรงกันข้าม ร่องรอยของ “วัฒนธรรมชานา” และสถาบันสังคมชานา ยังคงดำรงอยู่ในอัตลักษณ์และการจัดองค์กรทางสังคมของชานาที่ชับช้อนมากขึ้นเรื่อยๆ

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว หากเราพินิจพิเคราะห์สังคมชานาอย่างถ่องแท้ เราจะพบเห็นได้ไม่ยากว่า ชานนบทในหลายมุมของโลกมีความแตกต่างหลากหลายและความชับช้อนเพิ่มขึ้น มิใช่แต่เพียงเฉพาะในด้านของพื้นฐานทางวัฒนธรรม เช่น การผลิต และรายได้เท่านั้น แต่ยังคงมีความชับช้อนในด้านของอัตลักษณ์และจิตสำนึกทางสังคมอีกด้วย ชนบทไทยในเขตภาคเหนือตอนบน มีได้มีเพียง ชานา ช่าวไร่ ชาวเข้า แต่เริ่มมีอัตลักษณ์ที่ชับช้อนมากขึ้น เช่น “กลุ่มชาติพันธุ์” “แรงงานชานา” “ช่าวเข้าในเมือง” และกลุ่มทางสังคมอื่นๆ ภาพความชับช้อนและขัดแย้งกันเองเช่นนี้ ทำให้เราจำเป็นต้องตั้งคำถามกับทฤษฎีทางสังคมต่างๆ ที่พยายามนิยามความหมายของชานา ในลักษณะเชิงเดียวและหยุดนิ่ง ว่ายังคงมีศักยภาพในการทำความเข้าใจและอธิบายชานาในรูปแบบใหม่ๆ ที่ชับช้อนขึ้นได้อีกต่อไปหรือไม่

งานวิจัยชิ้นนี้ ให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนระหว่างเมืองกับชนบทในลักษณะที่ไม่อาจแยกข้ามแบบทวินิยมได้อีกต่อไป และให้ความสำคัญกับพลวัตของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทางสังคมอันหลากหลายในชนบท ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชนบทที่สูง ชาวพื้นราบ ช่าวเข้า และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ รวมทั้งกรรมกรและเกษตรกรรายย่อย กลุ่มชนเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์กันทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ปฏิสัมพันธ์อันสลับซับซ้อน เคลื่อนไหวและเป็นเหตุผลเป็นผลซึ่งกันและกันนี้ ทำให้ ‘ชานา’ เป็นประเด็นปัญหาที่มีสาระมากยิ่งขึ้นเป็นอีก

ท่ามกลางปฏิสัมพันธ์อันสลับซับซ้อน และอัตลักษณ์อันหลากหลายของชานนบท งานวิจัยชิ้นนี้ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับประเด็นในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม ประเด็นสำคัญมีอยู่ว่า ในอดีตที่ผ่านมาชานาถูกสร้างและนิยามความหมายให้เป็นกลุ่มชนที่มีสายสัมพันธ์ลึกซึ้ง และยึดติดอยู่กับที่ดิน ประเด็นปัญหาเรื่องที่ดินจึงถูกนำเสนอด้วยที่เป็นประเด็นหลักของการเมืองเรื่องชานา หากแต่ในปัจจุบัน การเมืองชนบทเริ่มมีความชับช้อนมากขึ้นและเชื่อมโยงอย่างมีนัยสำคัญกับประเด็นปัญหาทางการเมืองตามกระแสของโลกอย่างน้อยสามด้านด้วยกัน นั่นคือ ประเด็นในเรื่องของสิทธิมนุษยชน ประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร และประเด็นในเรื่องของความเป็นชาติพันธุ์

สิทธิมนุษยชนในสุานะเป็นแนวคิดพื้นฐานสากล สิทธิมนุษยชนและการจัดการทรัพยากรในสุานะเป็นประเด็นหลักของประชาคมโลก และประเด็นความเป็นชาติพันธุ์ในสุานะเป็นปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ ล้วนแล้วแต่เป็นประเด็นปัญหาทางการเมืองที่สอดคล้องกับการตั้งตนต่อสู้ของคนยากคนจนในชนบทของประเทศไทยที่สาม

ประเด็นหลักของการเมืองเรื่องชาวนา จึงมิได้จำกัดอยู่แต่เพียงในเรื่องของปัญหาการปฏิรูปที่ดินหรือความมั่นคงในการถือครองที่ดินอีกต่อไป แต่การเมืองเรื่องชาวนา มีความซับซ้อนมากขึ้น เช่นเดียวกับอัตลักษณ์ของชาวนาปัจจุบันที่มีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้นจนเราจำต้องนานนามชาวนาเสียใหม่กว่าเป็น ชาวนาผู้ยืดหยุ่นเปลี่ยนแปลง (the flexible peasants) แม้จะรั้นนักดี ท่ามกลางความซับซ้อนของ อัตลักษณ์ชาวนาและการเมืองเรื่องชาวนา งานวิจัยชิ้นนี้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการนองชาวนาในสุานะเป็น “ผู้จัดการทรัพยากรพันธุกรรม” การนำเสนอภาพของชาวนาในสุานะเป็นผู้จัดการทรัพยากรพันธุกรรม และชุมชนชนบทในสุานะเป็นชุมชนเรียนรู้ (learning community) ดังปรากฏจากข้อมูลงานวิจัยมากมายในเขตภาคเหนือ และข้อมูลจากงานวิจัยชิ้นนี้ ทำให้เราเข้าใจมั่นว่า การนำเสนอภาพของชาวนาดังกล่าวจะช่วยให้เราเปิดมิติทางเลือก และมุ่งมองใหม่ๆ ของการศึกษาสังคมชาวนาให้กว้างขวางและสอดคล้องกับความเป็นจริงมากขึ้น

งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการนำเสนอข้อมูลติส្សานใหม่ว่า โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว การนิยามความหมายของสังคมชาวนา จะต้องเริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจว่า สังคมชาวนาเป็นสังคมที่มีลักษณะพิเศษ นั่นคือ ชุมชนชาวนาเป็นชุมชนเรียนรู้ (learning community) ณ จุดนี้ งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการวิเคราะห์กับทฤษฎีเศรษฐกิจชาวนาสำนักองค์กรการผลิตของชาญนาค พนกงานนุชยวิทยา กลุ่ม Substantivist รวมทั้งนักงานนุชยวิทยามากซิสต์แนวอื่นๆ ที่มักศึกษากลไกและเส้นทางของเศรษฐกิจชาวนา โดยพิจารณาจากพื้นฐานของการใช้แรงงานในครอบครัว และความเป็นชุมชน หรือ พิจารณาจากการประทับประสาน (articulation) ของวิถีการผลิตสองแบบ คือ วิถีการผลิตแบบยังชีพ และวิถีการผลิตแบบทุนนิยม เป็นหัวใจสำคัญ

งานวิจัยชิ้นนี้เสนอว่า พื้นฐานของชุมชนชาวนาที่ทฤษฎีแนวต่างๆ มองข้ามมาโดยตลอด คือ การเป็นชุมชนเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับระบบการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ (biodiversity) และทรัพยากรพันธุกรรม (genetic resources) โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว ชาวนาไทยรวมทั้งชาวนาอื่นๆ ในเขตตัวเอง เป็น “ผู้จัดการ” ทรัพยากรพันธุกรรมมาเนินนานนับพันปี ดังปรากฏหลักฐานขัดเจนในจำนวนสายพันธุ์ข้าวที่พบในประเทศไทยมีความหลากหลายสูงที่สุดในโลก คือ มีมากกว่า 20,000 สายพันธุ์ ในขณะที่สายพันธุ์ข้าวป้ามีเพียง 700 สายพันธุ์เท่านั้น (อภิชาต อัมมาระและกอบกุล 2538) ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านกว่าสองหมื่นสาย

พันธุ์จึงเกิดขึ้นจากการคิดค้น คัดสรร และพัฒนาของชุมชนชานนาในที่ต่างๆ ซึ่งเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับ "แรงจูงใจ" อันซับซ้อนของชุมชนชานนา ในการเพิ่มผลผลิตด้วยการพัฒนาสายพันธุ์ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไปในระบบการผลิตแต่ละชนิด เช่น ในไผ่ หรือที่นา เป็นต้น ชุมชนชานนา จึงเป็นชุมชนที่มีลักษณะพิเศษ กล่าวคือ เป็นชุมชนที่ระบบการผลิตทางอยู่บนพื้นฐานของการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชานนา ไม่ว่าจะเป็นข้าว ข้าวโพด ถั่ว แตง พิช แล้วพืชผักอื่นๆ ตลอดจน สมุนไพรที่ใช้เป็นยาภัชชาโภค ชุมชนชานนาทุกแห่งก่อสร้างสร้างตัวขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชุมชนกับสภาพแวดล้อมภายนอก ที่ส่งผลให้ชานนาจำต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติของสายพันธุ์ต่างๆ เช่น จำนวนผลผลิต ความไวแสง คุณสมบัติของดิน ความลาดชันของพื้นที่ปลูก เป็นต้น ข้อจำกัดในด้านของที่ดิน อันเกิดจากสภาพภูมิประเทศของทางภาคเหนือที่เต็มไปด้วยภูเขาสูง ที่ราบลุ่มนีน้อย ทำให้ชานนาจำต้องปรับปรุงและพัฒนาสายพันธุ์พืชให้เหมาะสมกับการผลิตในพื้นที่ที่แตกต่างหลากหลาย ทั้งในด้านของความลาดชัน ความสูง สภาพของดิน ฯลฯ พัฒนาความหลากหลายของสายพันธุ์พืช การเรียนรู้คุณสมบัติของสายพันธุ์แต่ละชนิด อีกทั้งคุณสมบัติของดิน จึงเป็นเงื่อนไขทางการผลิตขั้นพื้นฐานอันเกิดจากการปรับตัวของชานนาเข้ากับสภาพแวดล้อม และการสร้างความมั่นคงในการผลิต

กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนชานนา ยังรวมไปถึงการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่จำเป็นต่อการผลิต ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการจัดการป่าต้นน้ำ การสร้างและบำรุงรักษาระบบเหมืองฝาย การจัดการที่ดิน ในรูปแบบต่างๆ เช่น การตัดฟันโคนเม้า การทำไร่หมุนเวียน เป็นต้น ความจำเป็นในการจัดการทรัพยากร ทำให้กระบวนการเรียนรู้หรือภูมิปัญญาของชุมชนชานนา เชื่อมโยงไปถึงระบบความเชื่อและพิธีกรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการใช้ชีวิตในชุมชนเพื่อการภูมิปัญญา เช่น ภูมิปัญญาในการใช้ป่า การกำหนดสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร เป็นต้น กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนชานนาอันมีพื้นฐานมาจาก การจัดการทรัพยากรพันธุกรรม ยังทำให้ "วิธีคิด" ในสังคมชานนา เช่น "การแลกเปลี่ยนแบบสมดุล" (balanced reciprocity) ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน อันเป็นวิธีคิดที่สะท้อนออกมายังรูปของ การแลกเปลี่ยนแรงงาน โลกทัศน์แบบแบ่งปัน หรือที่ Scott (1976) เรียกว่า จริยศาสตร์แห่งการยังชีพ (subsistence ethics)

การจัดการทรัพยากรพันธุกรรม ยังเชื่อมโยงกับฐานะของสตรีในสังคมชานนาซึ่งมักเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการคัดเลือก เก็บรักษาและพัฒนาสายพันธุ์พืช อีกทั้งเป็นเพศที่มีองค์ความรู้ทางด้านพันธุกรรม คุณสมบัติของดิน อีกทั้งระบบการผลิตและการจัดการการผลิตอย่างสำคัญ หากแต่

บทบาทของสตรีมักถูกมองข้ามไปในการศึกษาสังคมชุมชน ซึ่งมองข้ามทรัพยากรพันธุกรรมไปอย่างน่าเสียดาย

กระบวนการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม ยังส่งผลให้ชุมชนชุมชนทุกชุมชน มีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์พืชระหว่างครัวเรือนต่างๆ ภายในชุมชน มีระบบการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและการแลกเปลี่ยนแรงงานภายในชุมชน อีกทั้งยังมีการติดต่อเพื่อแลกเปลี่ยนสายพันธุ์พืชกับหมู่บ้านใกล้เคียง รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อยู่เป็นประจำ การแลกเปลี่ยนทรัพยากรพันธุกรรมจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าและการบริการอันเป็นพื้นฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชน

ด้วยเหตุนี้เอง ชุมชนชุมชน จึงมีชีวุชุมชนที่ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว สงบเงียบ ไร้การเคลื่อนไหว ในทางตรงกันข้าม ชุมชนชุมชนดำรงอยู่อย่างมีสัมพันธ์กับภายนอกนานาภัยร้อยปี ระบบเศรษฐกิจของชุมชนมีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกับปัจจัยต่างๆ มากมาย โดยมีการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม เป็นปัจจัยสำคัญ

ข้อเสนอหลักของงานวิจัยนี้มีอยู่ว่า สังคมชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภูมิภาคเขตต้อน ได้ก่อรือปัจจนาขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชน กับ ธรรมชาติ จนกลายเป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไปพร้อมกัน กระบวนการดังกล่าวสร้างให้เกิดการเรียนรู้ และสั่งสมภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านของการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติและทรัพยากรพันธุกรรมมาเนินนาน นับร้อยนับพันปี ภูมิปัญญาท้องถิ่นประภูมิให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมในระบบการจัดการทรัพยากร เช่น ป่า แม่น้ำ แม่น้ำ ที่ดิน รวมทั้งการคัดสรร และพัฒนาทรัพยากรพันธุกรรม เช่น ข้าวโพด มะเขือ และพืชผักพื้นบ้านต่างๆ ที่มีคุณลักษณะสอดคล้องกับระบบนิเวศท้องถิ่นเป็นสำคัญ ดังนั้น ชุมชนชุมชนแต่ละแห่งนอกจากจะพัฒนาจากอารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติของตนเองแล้ว ยังพัฒนาความเป็นชุมชนเรียนรู้และองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมของตนเองอีกด้วย

ทุนนา เนินเข้าและสันดอน กล้ายเป็นห้องแล็บสำหรับการค้นคว้าทดลอง เก็บรวบรวมความรู้ ความชำนาญ เทคโนโลยี และสายพันธุ์พืชนาขึ้นจากมั่นสมองของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น ปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ความรู้ วิถีปฏิบัติ เทคโนโลยีและทรัพยากรพันธุกรรมต่างๆ มิได้จำกัดตัวอยู่โดยเดียวแต่เพียงภายในชุมชนหมู่บ้านแคบๆ หากแต่มีการแลกเปลี่ยนความรู้ หยิบยกสายพันธุ์ทั้งภายในและระหว่างชุมชน รวมทั้งการแลกเปลี่ยนข้ามกลุ่มชาติพันธุ์มาโดยตลอด กระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนชุมชน จึงเป็นพัฒนาที่เกิดขึ้นและดำเนินควบคู่ไปกับการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม การค้า การแลกเปลี่ยน และความสัมพันธ์ทางการเมืองภายในท้องถิ่นมาโดยตลอด

แม้ว่าในช่วงหลายสิบปีมานี้ การจัดการทรัพยากรัฐพันธุ์รวมเริ่มหลุดพ้นไปจากการควบคุมของชุมชนชุมชน ขั้นเมืองสู่ชุมชนชุมชน ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อชุมชนชุมชน นิยมซึ่งส่งเสริมให้กิจกรรมทางการเกษตรเน้นการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีและกำจัดวัชพืช ตลอดจน เมล็ดพันธุ์จากบรรจุภัณฑ์ข้ามชาติเพิ่มขึ้น ทิศทางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้หักวิชาการบางท่าน เช่น Elson (1997) ถึงกับเสนอว่า ชุมชนชุมชนชุมชนนั้นได้เลิกกำลังสูญหายไป เพราะถูกดูดกลืนเป็นส่วนหนึ่งของระบบโลกวิถี ชุมชนชุมชนนั้นเพื่อการค้าขายในตลาดเป็นหลักและรับเข้ามานั้นรวมชาติเป็นสำคัญ แม้ว่าทศนัตถ์จะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์และตีเสียงในแง่มุมต่างๆ แต่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอสมมติฐานใหม่ว่า อำนาจต่อรองและการควบคุมการผลิตของชุมชนชุมชนชุมชนได้ลดถอยลง และในหลาย ๆ แห่งเลือมスタイルไปจริง แต่เมื่อเป็นเพริ่งการเข้าสู่ระบบตลาดหากแต่เป็นเพริ่งชุมชนชุมชนชุมชนนั้นเรียนรู้ และการเสื่อมถอยลงของทรัพยากรัฐพันธุ์รวม โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว ยังมีชุมชนชุมชนชุมชนนากมายหลายแห่งในสังคมไทย ที่พยายามต่อสู้ด้านในในการผลิตพื้นที่ทรัพยากรัฐพันธุ์รวมและความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อสร้างอำนาจต่อรองและการควบคุมการผลิตและการค้าขึ้นมาใหม่ ด้วยเหตุนี้เอง การให้ความสำคัญกับนโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพและการจัดสร้างเวลาที่เรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรัฐพันธุ์รวม อาจเป็นแนวทางหนึ่งในการผลิตใหม่ของชุมชนชุมชนชุมชน ที่สามารถยืนหยัดดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและสามารถปรับตัวเข้ากับระบบตลาดและการเปลี่ยนแปลงของระบบพันธุ์นิยมได้ในอนาคต

นอกจากนั้น การขยายตัวของแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยม ความห่วงใยของประชาคมโลกเกี่ยวกับการลดลงของพื้นที่ป่า และความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดจน การตื่นตัวของแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทำให้คนจำนวนไม่น้อย เริ่มหันมาให้ความสำคัญกับบทบาทของชุมชนชุมชนท้องถิ่นและเกษตรกรรายย่อยในการอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรัฐพันธุ์รวมชาติอย่างยั่งยืน การขยายตัวของการเมืองเชิงนิเวศ (ecopolitics) นี้เอง ที่ทำให้เกิดการเปิดเวทีและพื้นที่ทางสังคมสำหรับการก่อร่างสร้างตัวของอัตลักษณ์ใหม่ๆ ของชุมชนชุมชนชุมชน ที่มีชื่อ “ผู้ปกป้องผืนป่า” “ผู้จัดการทรัพยากรัฐพันธุ์รวมและความหลากหลายทางชีวภาพ” และ “ปราชญ์ชาวบ้าน” เป็นต้น

ภาพลักษณ์และอัตลักษณ์แบบใหม่ๆ ของชุมชนชุมชนชุมชน ไม่ว่าจะเป็น “ชาวเขาในเมือง” ที่ทำการค้าขายของที่ระลึกในตลาดกลางคืนกลางเมือง “เกษตรกรพันธุ์สัญญา” “แรงงานข้ามชาติ” ที่เดินทางไปทำงานในตะวันออกกลาง ญี่ปุ่นและไต้หวันแล้วหันกลับมาอยู่ชุมชนชุมชนชุมชนใหม่ หรือ “ผู้จัดการทรัพยากรัฐพันธุ์รวม” อัตลักษณ์ที่แตกต่างหลากหลายและซับซ้อนเคลื่อนไหวเหล่านี้ รวมทั้งรูปแบบในการนำเสนอตัวตนและการต่อสู้ทางการเมืองแบบใหม่ๆ ทำให้เราไม่อาจนิยามความหมายของชุมชนชุมชนชุมชนอย่างโดยเดียวและหยุดนิ่งแบบเดิมอีกต่อไป ความหลากหลายและซับซ้อน

ของอัตลักษณ์ใหม่ๆ ทำให้เราจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ และสร้างกรอบคิดแบบใหม่ๆ เพื่อทำความเข้าใจกับ “ชาวนา” และชาวชนบทในลักษณะที่ซับซ้อนและเคลื่อนไหว อันเป็นจุดมุ่งหมายของการนำเสนอในบทต่อไป

บทที่ 1

การปรับกรอบคิดว่าด้วยชรานา

สังคมศาสตร์ได้พิพากษาตัดสินประหารชีวิตชรานาโดยปราศจากกระบวนการพิจารณาอย่างยุติธรรม โดยมักกล่าวข้างหลักการศักดิ์สิทธิ์ขั้นมิอาจหลีกเลี่ยงได้ เช่น ความเจริญก้าวหน้า การพัฒนา และความทันสมัย ... นักสังคมศาสตร์บางท่านพิพากษาชรานาโดยละทิ้งคนกลุ่มนี้ไว้นอกทฤษฎีของตน บางคนเพียงแต่มองชรานาแบบผ่านเลยไปอย่างชาบฉวย ในขณะที่อีกหลายคนยืนยันอย่างแนกแน่นว่า ชรานากำลังจะหายสาบสูญไปต่อหน้าต่อตาของเรานั่นเอง ไม่ว่าจะมองชรานาด้วยแนวคิดประการใดก็ตาม ผลก็คงออกมามีมื่อนกัน นั่นคือ การมองข้ามนัยสำคัญของชรานาในฐานะเป็นพลังทางสังคมที่มีความหมายต่ออนาคต (Mortimer 1975: 1-2; ข้างจาก Dahlan 1983: 7, การเน้นเป็นของผู้เขียน)

การหันกลับของการศึกษาสังคมชรานา ในแวดวงสังคมศาสตร์ตะวันตกในช่วงคริสตทศวรรษที่ 1960 ได้รับการแนะนำว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญที่สุดประการหนึ่งในประวัติศาสตร์ของสังคมศาสตร์สมัยใหม่ (Shanin 1971) ในช่วงเวลาต่อมา ชรานาซึ่งประกอบเป็นประชากร กลุ่มใหญ่ของโลกได้พิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่าพวกเขามีความหลากหลาย และเป็นพลังสำคัญซึ่งนำการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองให้เกิดขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ของโลกไม่ว่าจะเป็นเอเชีย ลาตินอเมริกาหรืออาฟริกา การตระหนักรถึงนัยสำคัญของชรานานี้เองที่ทำให้การศึกษาสังคมชรานาในปัจจุบัน เริ่มปรับเปลี่ยนจากความพยายามที่จะ “นิยาม” ความหมายของชรานาในลักษณะแก่นสารนิยม (essentialism) และการพิจารณาความแตกต่างระหว่างชรานากับชรานบทกลุ่มอื่นๆ ไปสู่การให้ความสำคัญกับพหุลักษณ์และความสัมพันธ์เชิงข้อนของชรานา ท่ามกลางกระบวนการโลกปฏิวัติ

แม้ว่าการศึกษาสังคมชุมชนในมุมมองใหม่ๆ จะให้ความสำคัญกับความยืดหยุ่นเปลี่ยนแปลงและความซับซ้อนของอัตลักษณ์ชุมชน แต่ทฤษฎีและกรอบคิดว่าด้วยชุมชนหากยังคงมิได้ให้ความสนใจกับความต้มต้นระหว่างชุมชน กับความหลากหลายทางชีวภาพ ประเด็นสำคัญที่งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการนำเสนอเมื่อญี่ว่า การทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงความต้มต้นนี้เชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น ความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นเงื่อนไขพื้นฐานสำหรับการทำความเข้าใจกับพลวัตและความซับซ้อนที่เพิ่มขึ้นในสังคมชุมชน อัตลักษณ์ของชุมชนในฐานะเป็นผู้จัดการทรัพยากรพันธุกรรมและนักอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม และการมองสังคมชุมชนในฐานะเป็นสังคมเรียนรู้ ช่วยให้เราสามารถทำความเข้าใจกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและดำเนินไปในสังคมชุมชนตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ตลอดจน ช่วยให้เราทำความเข้าใจกับการก่อร่างสร้างตัวของขบวนการทางสังคมการเมืองรูปแบบใหม่ของชาวชนบทในปัจจุบัน การนำเสนออัตลักษณ์ของชุมชนในฐานะผู้ปักป้องป้าและผู้จัดการทรัพยากรพันธุกรรม ยังเป็นการตระหนักรถึงนัยสำคัญของชุมชนในฐานะเป็นพลังทางสังคมที่มีความหมายต่ออนาคต

ชุมชน ความหลากหลายทางชีวภาพและความมั่นคงในการยังชีพ

ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ครอบคลุมอาณาบริเวณประมาณ 85,900 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยทิวเขาสูงสลับซับซ้อน ที่ราบลุ่มที่เหมาะสมต่อการเกษตร มีอยู่ไม่นานนัก การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและแหล่งทำกินของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ บนระดับความสูง และระบบนิเวศที่แตกต่างกัน จึงส่งผลต่ออัตลักษณ์ของระบบการผลิต การจัดการทรัพยากร ตลอดจน การจัดองค์กรสังคมของกลุ่มชนต่างๆ เหล่านี้

ชุมชนจำนวนหลายล้านคนในเขตภาคเหนือตอนบนและเขตภาคใต้ เช่นภาคเหนือตอนบนและภาคใต้ ทำการเพาะปลูกพืชหลากหลายชนิดมาเป็นเวลาเนินนานนับร้อยนับพันปี สังคมองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ สายพันธุ์พืชที่เป็นอาหารและยา ทั้งที่อยู่ในไร่ นา สวนและป่า อย่างละเอียดลึกซึ้ง และช่วยให้ดินแดนแบบนี้มีความหลากหลายของสายพันธุ์พืชมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก สายพันธุ์พืชที่ได้รับการคัดสรรและปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศทั้งถิ่นเรียกว่าสายพันธุ์พืชพื้นบ้าน (landraces หรือ 1ocal varieties) ในเขตภาคเหนือตอนบน ชุมชนอาจปลูกพืชถึง 40 ชนิดในที่ดินแปลงหนึ่ง พืชเหล่านี้พัฒนาขึ้นในระบบบันนิเวศแบบนี้มาเป็นเวลาหลายร้อยปี บางชนิดมีสายพันธุ์แยกอยู่ออกไปอีกมากตามความนิยมและการปรับตัวเข้ากับถิ่นที่อยู่และระบบบันนิเวศแต่ละชุด ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ ความหลากหลายของข้าวซึ่งเป็นพืชหลักของคนไทยและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในเขตภาคเหนือ ในอาณาบริเวณที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันมีการพับสายพันธุ์ข้าวกว่า 20,000

สายพันธุ์ (อภิชาต, อัมมาระและกอบกุล 253) ในจำนวนนี้สายพันธุ์ข้าวป้าประมาณ 700 สายพันธุ์ สายพันธุ์ข้าวที่เพิ่งขึ้นจากข้าวป้าจึงเกิดจากการคัดเลือก และปรับปรุงสายพันธุ์บนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสำคัญ นอกจากข้าวแล้วพืชรอง เช่น ถั่ว ข้าวโพด แตง พ稷 ฟัก ฯลฯ อาจพบมากถึง 200-300 สายพันธุ์ในพืชแต่ละชนิด นอกจากนั้นเรายังพบพืชผักพื้นบ้านอีกไม่น้อยกว่า 200 ชนิดในพื้นที่ต่างๆ ความหลากหลายของสายพันธุ์พืชทั้งในที่ไว้ นา สวนและผืนป่า ช่วยเพิ่มความหลากหลายและต้านทานโรค ให้กับบริเวณเขตต้อนของประเทศไทยและเอเชียอาคเนย์เป็นอย่างมาก ความหลากหลายของสายพันธุ์ยังเป็นหัวใจของการบริหารจัดการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งภายในและระหว่างชุมชน ซึ่งต่างพยายามสร้างความมั่นคงให้กับการยังชีพและการผลิตอาหารเพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการ โดยการปรับปรุงสายพันธุ์ให้ดีขึ้นและมีความหลากหลายมากขึ้นอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา

แม้กระนั้นก็ดี ความสำคัญของการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมในสุนัขเป็นหัวใจสำคัญของระบบการผลิตและการความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนชาวนากลับไม่เคยได้รับความสนใจจากนักวิชาการตะวันตกเลยแม้แต่น้อย งานศึกษาสังคมชาวนาบเนื่องแต่งานรุ่นบุกเบิกจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นงานของ Redfield (1930, 1947, 1956); Foster (1953); Wolf (1966); Franklin (1969); Hunter (1969); Scott (1976); Popkin (1979); Stavenhagen (1979); Bray (1986); Chayanov (1966, 1986) และ Elson (1997) เป็นต้น ไม่ได้พูดถึงบทบาทของการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมของชาวนาในสังคมต่างๆที่พวกรเข้าศึกษา ในท่านองเดียวกัน การศึกษาสังคมชาวนาไทย ดังเช่นงานของ Sharp et al. (1953); Moerman (1968); Potter (1976); Anan (1984); Hart et al. (1989); Kanoksak (1995) และฉัตรทิพย์และคณะ (2542) เป็นต้น ก็ไม่ได้ให้ความสนใจต่อการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชาวนาเช่นเดียวกัน

ในหนังสือเรื่อง *The Moral Economy of the Peasant* เจมส์ สกอตต์ (Scott 1976) นำเสนอภาพของชาวนาเอเชียภาคเนื้อร้า เปรียบเสมือนกับคนที่ยืนอยู่ในน้ำป่าริมแม่น้ำ คลื่นลูกเล็กๆ เพียงลูกเดียว ก็เพียงพอจะทำให้เขามน้ำตาย สกอตต์อธิบายโน้มน้าวให้เห็นคล้อยตามว่า ความกลัวการขาดแคลนอาหาร หรือกลัวอิกล้มหนึ่ง การแสวงหาความมั่นคงทางด้านอาหาร เป็นที่มาของ “จริยศาสตร์แห่งการยังชีพ” (subsistence ethic) ซึ่งชาวนาในเอเชียภาคเนื้อร้ามั่นเช่นเดียวกับชาวนาในช่วงคริสตศตวรรษที่ 19 บนพื้นฐานของจริยศาสตร์แห่งการยังชีพนี้เอง ที่ทำให้สังคมชาวนาจัดองค์กรทางสังคมและทางเทคนิคหลายประการ เพื่อปกป้องมิให้เกิด “คลื่น” ที่อาจส่งผลให้คนจนน้ำตายได้ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม ระบบอุปััต্তปั้น ภาระจัดการทรัพยากรในรูปแบบของกรรมาธิร่วม และการช่วยเหลือกันและกัน เป็นรูปแบบของ การจัดการทางสังคมเพื่อสร้างหลักประกันของความอยู่รอดให้แก่สังคมชาวนา สกอตต์ยังได้พัฒนา

“การจัดการทางเทคนิค” (technical arrangements) บางประการ เช่น “การใช้พันธุ์พืชพื้นบ้าน และเทคนิคในการปลูกพืชชีวพัฒนาขึ้นจากการลองผิดลองถูกมาเป็นเวลานับศตวรรษ จนกระทั่งได้พืชที่ให้ผลผลิตคงที่สูงกว่าเดิมอย่างมาก” (Scott 1976: 2-3) อย่างไรก็ตาม ครอบคลุมว่าด้วยสังคมชุมชนของสกอตต์ให้ความสำคัญกับการจัดองค์กรทางสังคมเพื่อสร้างความมั่นคงในการยังชีพ โดยมิได้ให้ความสนใจต่อสิ่งที่เข้าเรียกว่า “การจัดการทางเทคนิค” โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการทรัพยากรัฐกรุ่นและ การปรับปรุงสายพันธุ์เพื่อสร้างความมั่นคงของการยังชีพในสังคมชุมชน

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว ความหลากหลาย (diversity) ไม่ได้เป็นทางด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ หรือพันธุกรุ่น คือ ความมั่นคง ความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางพันธุกรุ่น สร้างหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารให้ชุมนุมสามารถต่อสู้แมลงศัตรูพืช โรคระบาด ไปจนถึงความแปรปรวนของลมฟ้าอากาศและปริมาณน้ำในแต่ละปี ความหลากหลายทางพันธุกรุ่นยังช่วยให้ชุมนุมสามารถเพิ่มผลผลิตภัยได้ความหลากหลายของสภาพแวดล้อม หรือระบบนิเวศที่พอกเข้าด้วยกัน ภาระเพิ่มผลผลิตสามารถกระทำได้ ด้วยการปลูกพืชหลากหลายชนิดและหลายสายพันธุ์ไปพร้อมกัน พืชแต่ละสายพันธุ์ได้รับการปรับแต่งและคัดเลือกให้มีคุณสมบัติเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่พืชนั้นเติบโตขึ้น ในสภาพแวดล้อมทางกายภาพของสังคมชุมชนที่ประกอบไปด้วยระบบนิเวศหลากหลายชนิดด้วยกัน เช่น ทุ่งราก ที่ดอนและหุบเขา ฯลฯ ความหลากหลายของสายพันธุ์ถูกลายเป็นสิ่งที่มีค่าอย่างยิ่ง ในทางกลับกัน การปลูกพืชเชิงเดียวหรือการใช้สายพันธุ์สูงเสริมที่ให้ผลผลิตสูง (High-Yielding Variety หรือ HYV) ยอมหมายความว่าสภาพแวดล้อมต้องได้รับการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมต่อการเพาะปลูก นั่นคือ ที่ดินมีคุณภาพดี มีระบบชลประทาน และการใช้ปุ๋ย เป็นต้น การใช้สายพันธุ์แหน่งใหม่ที่ให้ผลผลิตสูงย่อมไม่สามารถกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพหากสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม เช่น มีความลาดชัน และอากาศเย็นจัด เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และการสั่งสมความรู้สืบทอดต่อกันมาเนื่องจากความเชี่ยวชาญทางชีวภาพและการผลิตของตน ยุทธวิธีหลายประการในการสร้างความมั่นคงให้กับระบบชีวภาพและการผลิตของตน ยุทธวิธีหลายประการวางแผนอยู่บนพื้นฐานของการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ในระบบการผลิตแบบเดิม ชุมชนไม่เพียงแต่ปลูกพืชหลากหลายชนิดคละเคล้ากันไปในที่เดียว และส่วนที่เหลือ แต่ชุมชนยังทำการปลูกพืชหลากหลายสายพันธุ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชอาหารหลัก เช่น ข้าว มักจะมีความหลากหลายของสายพันธุ์มากที่สุด

ตลอดเวลาหลายศตวรรษที่ผ่านมา ชุมชนในภาคเหนือตอนบนของไทยได้ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการทรัพยากรัฐกรุ่นมาโดยตลอด ในหลายพื้นที่ ชุมชนยังคงครอบครองและควบคุมสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านหลากหลายชนิด จุดมุ่งหมายในการผลิตของชุมชนเหล่านี้คือ การสร้างความมั่นคง

คงทางด้านอาหารและการมีอำนาจควบคุมการผลิต วิถีปฏิบัติเกี่ยวกับการผลิตและการจัดเก็บเมล็ดพันธุ์ของชานา เชื่อมโยงและครอบคลุมกระบวนการผลิตทั้งหมดเอาไว้เพราการดูแลรักษาเชือพันธุ์ นับเป็นหัวใจสำคัญของระบบการผลิต ชานาจึงให้ความสำคัญกับการคัดเลือกและเก็บรักษาเชือพันธุ์คุณภาพดีไว้สำหรับการเพาะปลูกในปีต่อไป ในกระบวนการผลิตในแต่ละปี ชานาจึงให้ความสำคัญกับการตระเตรียมดิน การเตรียมเมล็ดพันธุ์สำหรับปลูก การดูแลหญ้าและศัตรูพืช การผสมเกสร การคัดเลือกสายพันธุ์คุณภาพดี การทดลองปลูกพืชสายพันธุ์ใหม่ๆเพื่อทดสอบคุณสมบัติในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ปริมาณและคุณภาพของผลผลิต เป็นต้น

วิถีปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมหรือสายพันธุ์นี้เอง ที่ทำให้ชุมชนชานาเป็นชุมชนเรียนรู้อย่างแท้จริง ฝืนป่า สวน ไร์ และนา ทั้งในเขตที่ราบลุ่มและบนที่สูง ล้วนแล้วแต่เป็นห้องทดลองชีวชานาใช้ในการคัดเลือกและปรับปรุงสายพันธุ์ การทดสอบคุณสมบัติของพันธุ์พืชแต่ละชนิด ทั้งในด้านของรส ปริมาณผลผลิต ความอดทนต่อโรคระบาดและแมลงศัตรูพืช การปรับตัวต่อระดับความสูง ประเภทของดินและระยะเวลาในการเพาะปลูก เป็นต้น โดยทำการคัดเลือกและจัดเก็บสายพันธุ์ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมตามความต้องการของท้องถิ่น ในขณะที่ทดสอบทึ้งสายพันธุ์อื่นๆที่มีคุณสมบัติไม่เหมาะสมไป หลังจากทำการปลูกข้าวและคัดสรรพืชสายพันธุ์ใหม่หลายต่อหลายครั้งด้วยกัน พืชสายพันธุ์ใหม่ก็เริ่มมีคุณสมบัติคงที่ สม่ำเสมอและได้รับการเก็บรักษาไว้เป็นสายพันธุ์พื้นบ้านคุณภาพดีอีกสายพันธุ์หนึ่ง ซึ่งช่วยสร้างความมั่นคงทางอาหารให้แก่ชุมชน

ในเขตพื้นที่ชายขอบ เช่น พื้นที่สูง อากาศหนาเย็น ซึ่งไม่สามารถปลูกพืชสายพันธุ์สูง เสริมหรือ HYV ได้ ชุมชนชานาก็ยังคงเก็บรักษาและปรับปรุงสายพันธุ์พืชของตนอย่างต่อเนื่อง ในพื้นที่เหล่านี้เรายังคงพืชสายพันธุ์พืชพื้นบ้านอยู่เป็นจำนวนมาก การศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพในเขตภาคเหนือตอนบน และการเก็บตัวอย่างความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์บันทึก (ยศ 2542) พบว่า ยังคงมีความหลากหลายของสายพันธุ์สูงมาก บางชุมชนยังคงเก็บรักษาสายพันธุ์ข้าวเอาไว้ได้กว่า 140 สายพันธุ์

แม้ในเขตที่ราบลุ่ม ซึ่งมีระบบชลประทานเหมาะสมต่อการปลูกพืชสายพันธุ์สูงเสริม แต่ชานาจำนวนไม่น้อยก็ยังคงทำการทดลองเพื่อปรับปรุงสายพันธุ์ข้าวของตนอย่างสม่ำเสมอ ในจังหวัดโคลาบาก่อนเก็บมันดำเนิน ซัลลาโซร์ (Salazar 1992: 22-25) ชานารายหนึ่งในเมืองชานตา คatablin พบว่าในที่นาของเขาริ่งปลูกข้าวสายพันธุ์สูงเสริม พันธุ์ IR-36 กลับมีข้าวบางชนิดขึ้นชremอยู่ ข้าวเหล่านี้รอดพ้นจากสภาวะน้ำท่วมมาได้ ชานารายนี้เชื่อว่า ข้าวเหล่านี้คงถูกกระแสน้ำพัดพามาตกยังที่นาของเขาริ่งและมีเชือพันธุ์ข้าวที่เขาริ่ง เมื่อข้าวสูก ชานารายนี้เก็บเกี่ยวผลผลิต คัดเลือกเมล็ดพันธุ์ที่สมบูรณ์และเก็บไว้เป็นเชือพันธุ์สำหรับปลูกในปีต่อไป หลังจากคัดเลือกสายพันธุ์ติดต่อกันมาหลายปี ชานารายนี้ได้ข้าวสายพันธุ์ใหม่ที่มีคุณภาพดีเยี่ยม เข้าตั้ง

ชื่อข้าวสายพันธุ์ใหม่นี้ว่า บอร์ก้าดอล ชื่นหมายถึง ข้าวตันต้าและแข็งแรง ข้าวพันธุ์ใหม่นี้ได้รับความนิยมเป็นอย่างสูงในแถบเมืองโคตาบากิ และขยายได้ร้ากว้าง

ตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นทำให้เราสามารถกล่าวได้อย่างมั่นใจว่าพื้นฐานสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น เชื่อมโยงอย่างแนบเนินกับพันธุกรรมพืช โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้าว ข้าวโพด ถั่ว แตงพิริก และพืชชนิดอื่นๆ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชนท้องถิ่น ชุมชนชาวนาทุกแห่งหนึ่งมีเครื่องข่ายของนักดัดเลือกและปรับปรุงสายพันธุ์ ซึ่งทำหน้าที่เก็บรักษา ดูแลและพัฒนาสายพันธุ์ อีกทั้งทำการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์พืชทั้งภายในและภายนอกชุมชน การที่พืชแต่ละสายพันธุ์ต้องปรับตัวเข้ากับระดับความสูง ปริมาณน้ำ สภาพอากาศ แมลงและศัตรูพืชในระบบนิเวศที่อาจมีความแตกต่างกันออกไป ช่วยเพิ่มความหลากหลายให้กับสายพันธุ์พืช การแลกเปลี่ยนพันธุกรรมยังเป็นส่วนสำคัญของการตอกย้ำความสัมพันธ์ทางสังคม การแลกเปลี่ยนความรู้ การสืบทอดและพัฒนาความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ในบริบทของกระบวนการเรียนรู้นี้เองที่สายพันธุ์พืชได้รับการพัฒนาปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่เคยหยุดนิ่ง

การปฏิวัติเขียวและการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ

ช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ชุมชนเรียนรู้เริ่มหดหายไปอย่างรวดเร็วเมื่อประเทศต่างๆ ในเอเชีย อาคเนย์ รับเอากระบวนการทัศน์การพัฒนาของประเทศอุตสาหกรรมทางชีวภาพเนื่อโดยปราศจาก การทบทวนตรวจสอบ กระบวนการทัศน์หลักที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนาของประเทศโลกที่สาม ภายใต้ การสนับสนุนขององค์กรระหว่างประเทศต่างๆ คือ “การพัฒนาชนบท” กระบวนการทัศน์นี้เริ่มแพร่หลายขึ้นพร้อมกับแนวคิดเรื่อง “การปฏิวัติเขียว” ในช่วงกลางคริสตศวรรษที่ 1960 (Holdcroft 1978) แนวคิดเรื่องการพัฒนาชนบทเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจว่าเป็นพันธกิจที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด และโครงการพัฒนาชนบทก็เน้นในด้านของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน เขื่อน ระบบชลประทานขนาดใหญ่ สถานีผลิตกระแสไฟฟ้า มหาวิทยาลัยและสถาบันค้นคว้า วิจัยด้านการเกษตรแผนใหม่ โรงงานผลิตปุ๋ยและสารเคมีทางการเกษตร เป็นต้น

สมมติฐานที่อยู่เบื้องหลังแนวทางการพัฒนาดังกล่าวมีอยู่ว่า ชาวชนบทจะใช้ประโยชน์จากโอกาสทางเศรษฐกิจหากโครงสร้างพื้นฐานเอื้ออำนวย (Alliband 1983: 1) ดังนั้นหากมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ชนบทก็จะเจริญงอกงามบานสะพรั่งจากการปฏิวัติเขียว เมื่อชานมีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ รวมทั้งสามารถเพิ่มเงินทุนจากการกู้ยืม เพื่อเพิ่มผลผลิตจากเม็ดพันธุ์สูงเกรดคุณภาพดี มีน้ำบริบูรณ์ อีกทั้งมีปุ๋ยเคมี สารเคมี แมลง และการปรับปรุงเทคโนโลยีการผลิตซึ่งจะช่วยให้ผลผลิตมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

helythศรรษษัทั่นเลยไป แต่การปฏิวัติเชี่ยวกลับเป็นเพียงฝันกลางคืนที่จางหายไปดูๆ หมอกควันยามสายเมื่อแสงอาทิตย์แผลก็ล้าขึ้น ในทางตรงกันข้าม การลอกเลี่ยนตัวแบบความสำเร็จของตะวันตกโดยปราศจากการยั่งคิด กลับทำให้ชาวชนบทจ่อมใจอยู่ในวัฏจักรของหนี้สิน และสถานะลุ่มดอนของชีวิตหนักหนาสาหัสไปกว่าเดิม การปฏิวัติเชี่ยวทำให้ชนบทต้องพึ่งพิงภายนอก โดยเฉพาะเทคโนโลยีจากตะวันตกเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ประเทศโลกที่สามตกอยู่ภายใต้อาณัติบงการของ “ตลาดเสรี” การเน้นย้ำความสำคัญของการเจริญเติบโต และการขยายกำลังผลิตภาคเกษตรด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูกและการใช้พืชพันธุ์ส่งเสริม ปุ๋ยและสารเคมีแมลงตลอดจนการทำการผลิตแบบเข้มข้นและการเพิ่มจำนวนครัวเรือนการเพาะปลูกข้าว กลับส่งผลให้ชาวนาต้องพึ่งพาทุนและเทคโนโลยีจากภายนอกเพิ่มขึ้น ในขณะที่ราคាភลผลิตกลับตกอยู่ในมือของ “ตลาด” และพ่อค้าคนกลาง และมักถูกกดให้หอยู่ในระดับต่ำ ชาวนาเริ่มมีหนี้สินสะสมจนกลายเป็นคนจนดักด้านและบางรายต้องสูญเสียที่ดินทำกิน การขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชพานิชยังทำให้ผืนป่าถูกตัดพันทำลายลงเพิ่มขึ้นทุกขณะ

ในกรณีของประเทศไทย นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติยังให้ความสำคัญกับการนำอาชญาได้จากภาคเกษตร มาหล่อเลี้ยงการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมที่ศูนย์กลาง ผลพวงของนโยบายพัฒนาดังกล่าวทำให้ภาคเกษตรในชนบทตกอยู่ในสภาวะล้มละลาย ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ภาวะว่างงานในภาคเกษตร การกดราคาค่าจ้างแรงงาน การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม การครอบงำทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ และความเหลื่อมล้ำระหว่างความต้องการบริโภคที่เพิ่มสูงขึ้น กับรายได้ของชาวชนบท ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นอ่อนแอลงอย่างต่อเนื่อง ตัวแบบการพัฒนาที่มุ่งเลียนแบบความสำเร็จของตะวันตก ยังส่งผลให้ศักยภาพในการพึ่งตนเองด้อยลงเนื่องจากชาวชนบทไม่ได้รับโอกาสให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง

ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น การปฏิวัติเชี่ยวและการปลูกพืชสายพันธุ์ส่งเสริมยังส่งผลให้สายพันธุ์พืชพื้นบ้านถูกลดคุณค่าและสูญหายไปอย่างรวดเร็ว กระบวนการเรียนรู้ที่อยู่เบื้องหลังการจัดการทรัพยากรัฐกรรมเริ่มถูกด้อยลง เช่นเดียวกัน

ในเชียร์ออกเนอร์ โครงการพัฒนาด้านการเกษตรของรัฐบาลประเทศไทยต่างๆ มักให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนสายพันธุ์พืชจากสายพันธุ์พื้นบ้าน ไปสู่สายพันธุ์ส่งเสริม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปรับเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวนาคำ จุดมุ่งหมายหลักของการพัฒนาดังกล่าว คือ การเพิ่มผลผลิตเพื่อส่งออก เพื่อบรรลุดุลหมายดังกล่าว รัฐบาลในภูมิภาคนี้ได้พัฒนาอยุธธิรัชต์ต่างๆ เพื่อสร้างแรงจูงใจ เช่น ชาวนาที่เข้าร่วมโครงการและเลิกใช้สายพันธุ์พื้นบ้านจะได้รับสิทธิพิเศษจากรัฐบาล ได้รับแจกพันธุ์ข้าวฟรี และได้สิทธิในการกู้ยืมเงิน เป็นต้น ในบางพื้นที่มีการใช้ความรุนแรง การข่มขู่ และกำลังบังคับเพื่อให้ชาวนาปรับเปลี่ยนสายพันธุ์ ในระหว่างวันออกซ่วงคริสตทศวรรษที่ 1980 เจ้าหน้าที่รัฐบาลทำการเผาสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ชาวนาปลูกเอาไว้ (Salazar 1992: 18)

ในช่วงแรกของการเริ่มปลูกข้าวสายพันธุ์ส่งเสริม ผลผลิตที่ได้มีปริมาณเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก ความสำเร็จช่วงแรกนี้เองที่ทำให้มีการจัดตั้งเครือข่ายของ “สถาบันวิจัยการเกษตรนานาชาติ” (International Agricultural Research Centers หรือ IARCs) ขึ้น ความสำเร็จในการเพิ่มผลผลิตของสายพันธุ์ส่งเสริมในช่วงแรกนี้ มาจากการใช้เทคนิคสองด้านควบคู่กันไป ด้านแรก คือการลดขนาดลำต้นพืช เพื่อถ่ายเทพลังงานส่วนใหญ่ไปสู่ผลผลิต และด้านที่สอง คือ การใช้ปุ๋ยและระบบชลประทาน การเน้นเทคนิคทั้งสองประการข้างต้น ทำให้จำเป็นต้องเพิ่มการลงทุนทางการผลิตโดยเฉพาะการเพิ่มสิ่งที่ป้อนเข้าไป (input) เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการผลิต ด้วยเหตุนี้เอง งานค้นคว้าของสถาบันวิจัยการเกษตรนานาชาติจึงไม่อาจตอบสนองต่อความต้องการของพืชที่ขยายขอบเขตที่มีลักษณะสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม เช่น ที่ดอน ขดแหล่งน้ำ หรือบนภูเขาสูง ซึ่งมีระบบนิเวศขนาดเล็กที่แตกต่างกันหลายประเภทつまりร่วมกัน เป็นต้น

หลังจากดำเนินการไปได้ไม่นานนัก การปฏิวัติเขียวที่เริ่มพากับปัญหาและอุปสรรคมาอย่าง การปลูกพืชเชิงเดียวและสายพันธุ์ส่งเสริมที่ต้องพึ่งพาปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ นำไปสู่การแพร่ระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืชหนักหน่วงรุนแรงขึ้นจนทำให้ในบางปี ชានาต้องสูญเสียผลผลิตเป็นจำนวนมาก ยิ่งไปกว่านั้น ในขณะที่เมล็ดพันธุ์ส่งเสริมเข้าไปแทนที่สายพันธุ์พื้นบ้าน วัตถุคือสำหรับการพัฒนาสายพันธุ์พืชรุ่นใหม่ก็ถูกทำลายลงไปอย่างรวดเร็ว การสูญหายของสายพันธุ์พืชพื้นบ้านและการปลูกพืชส่งเสริมในลักษณะเชิงเดียว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคมและความสมดุลของระบบนิเวศ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาหนี้สินและการสูญเสียที่ดินทำกินของชาวนาอย่างเป็นจำนวนมากไม่น้อย ในขณะที่ต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่ราคากลับถูกกดให้อยู่ในระดับต่ำ ชาวนาได้รับการชี้แจงว่า ผลผลิตจำเป็นต้องอยู่ในระดับราคากำ เพื่อสร้าง “ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ” (comparative advantage) ให้กับชาวนาที่ดิน ชาวนาที่ดินกล้ายมาเป็นแรงงานรับจ้างราคากลูกค้าตามโรงงานอุตสาหกรรมและกิจการ ก่อสร้างประเภทต่างๆ ในเขตเมือง

ศรัณยุทธ์รวมของการปฏิวัติเขียว คือ การลดทอนและทำลายวิถีปฏิบัติและกระบวนการเรียนรู้ของชาวนาเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ และทรัพยากรพันธุกรรม นอกเหนือจากนั้น การที่ผู้หญิงในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีบทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการคัดเลือกและเก็บรักษาสายพันธุ์ การเปลี่ยนแปลงด้านการเกษตรซึ่งการปฏิวัติเขียวซักน้ำให้เกิดขึ้นจึงส่งผลให้บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงลดลง การร้ายแรงทางโน้มถี่และกระบวนการเรียนรู้จากชุมชนไปสู่ห้องแล็บในศูนย์วิจัยวิทยาศาสตร์การเกษตร อีกทั้งการย้ายทรัพยากรพันธุกรรมจากที่รุ่นไปยังรุ่นต่อไป ทำให้จำนวนหนึ่งของการผลิตของ

ชุมชนลดลง การเร่งกระบวนการผลิตเชิงเดี่ยวไม่เพียงส่งผลต่อความหลากหลายทางชีวภาพเท่านั้น แต่ยังทำให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนหยุดชะงัก เครือข่ายของชุมชนเรียนรู้เริ่มขาดสะบั้นลง

การพัฒนาระยะแสงหลักกับการปิดล้อมชุมชน

การปฏิรูปเชิงเข้ามายังภาคเหนือตอนบนพร้อมๆกับเงื่อนไขปัจจัยอีกอย่างน้อยสองประการที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนชาวนา และทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม ลดความสำคัญลงไปกว่าเก่าก่อน ปัจจัยประการแรก คือ กระบวนการทัศน์การพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียว ซึ่งกลยุมมาเป็นวิถีกรรมครองบ้ำ และทำให้ชาวนาแปรสภาพจากผู้ผลิตมาเป็น “ผู้ถูกกระทำ” ผู้ถูกควบคุมและถูกจัดระเบียบ ปัจจัยประการที่สอง คือ การขยายตัวของจำนวนราษฎรที่ขยายไปเข้าครอบคลุมการปกครองและการจัดการทรัพยากรในทุกอนุชองสังคมไทย หน่วยงานราชการต่างๆของรัฐไทยเริ่มเขื่อมโยงชุมชนท้องถิ่นเข้ากับพลังทางเศรษฐกิจและการเมืองในระดับประเทศและระดับโลก และเริ่มตอบสนองต่อผลประโยชน์ของคนกลุ่มเล็กๆ มากกว่าจะตอบสนองต่อความต้องการของชาวชนบท

ภายใต้ชื่อเงื่อนไขของกระบวนการพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียว ซึ่งเริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นทางการตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมา นี่เอง การปรับเปลี่ยนชาร์นาให้กลายเป็นแรงงานรับจ้างราคากู้เพื่อป้อนสู่โรงงานอุตสาหกรรม จึงเกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ระบบการเกษตรแบบเดิมถูกแทนที่ด้วยเกษตรแผนใหม่ และทรัพยากรดิน น้ำ-ป่า ซึ่งเคยเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ก็ถูกแย่งชิงไปเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ เพื่อถ่ายโอนให้กับเอกชนและภาคเมืองอีกต่อหนึ่ง ภายใต้เงินเดือนที่มุ่งเน้นการทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่นและการครอบงำทางอุดมการณ์จากศูนย์กลาง ชาวชนบทถูกยัดเยียดให้รับเอาระบบคุณค่าและอุดมการณ์สูงสุดที่ผ่านระบบการศึกษาแผนใหม่ที่ตอบสนองต่อการค้า

และการจัดระบบทางเศรษฐกิจของโลก เพื่อนำพาประเทศชาติไปสู่ความทันสมัยและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ชาวนาหอบายสิบล้านคนถูกยัดเยียดให้กลยุบเป็นกระดูกสันหลังของชาติ ถูกปล้นเชิงทรัพยากรและกำไรเพื่อแปรสภาพให้ยากจนลง วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกดูหมิ่นเจ็บจ้ำง สิทธิชุมชนถูก褻ទ้อนและคุณค่าความเป็นมนุษย์ถูกลดลงเป็นเพียงแรงงานรับจ้างรายวันราคากลางเท่านั้น

ก่อนหน้านี้เศรษฐกิจฟองสบู่ของไทยจะพังพินาศลง ในช่วงปลายคริสตทศวรรษที่ 1990 โดยเฉพาะในช่วงปลายสมัยรัชกาลปัจจุบันเปร ติณสุลันนท์และวัชร์สุบากชาติชาย ชุมชนชาวบ้าน ประเทศไทยในขณะนั้นได้ซึ่งอ้วมเมือตราชาราชายัตติทางเศรษฐกิจสูงที่สุดประเทศหนึ่งของโลก แต่ทว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจในอัตราสูงดังกล่าวกลับมีลักษณะกระจุกตัวอยู่แต่เพียงในภาคธุรกิจเอกชน โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรม การส่งออกและสถาบันการเงิน ในขณะที่ภาคเกษตรกลับถูกทอดทิ้ง และผลักไส้ให้ไปอยู่ต่างชายแดนของสังคม

เราอาจกล่าวได้ว่า การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของภาคธุรกิจในประเทศไทย เป็นไปได้ท่ามกลางการล่มสลายของภาคเกษตรในชนบท การเจริญเติบโตดังกล่าวยังเกิดขึ้นและดำเนินไปท่ามกลางปัญหาวิกฤตที่รุ่มเร้าประเทศไทยอยู่ในหลายด้าน ปัญหาวิกฤตประการแรก คือ ปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติแวดล้อม การเจริญเติบโตทางธุรกิจเกิดขึ้นท่ามกลางหายนภัยของสภาพแวดล้อม ผืนป่าทั้งบอบกและป่าชายเลนถูกทำลายอย่างหนักจนลดลงอย่างน่าเป็นห่วง การถือครองที่ดินเปลี่ยนมืออย่างรวดเร็ว ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรที่ความรุนแรงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ปัญหาประการที่สอง คือ ปัญหาความยากจน หนี้สินของชาวชนบทและช่องว่างของรายได้ ระหว่างเมืองกับชนบท คนรวยกับคนจนเขยิบห่างออกจากกันมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ

ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วของภาคเมือง ทำให้การแย่งชิงทรัพยากรเริ่มหนักหน่วงรุนแรงขึ้นอีก การกว้านซื้อและเก็บกำไรที่ดินเพื่อสร้างบ้านพัก วิสอร์ท และสนามกอล์ฟเริ่มมีมากขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวชนบทใช้ในวิถีชีวิตของตนมาแต่เก่าก่อนกำลังถูกพากไปจากชุมชนของพวากษา

การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจย่อมไม่อาจเป็นไปได้อย่างยั่งยืน หากทรัพยากร ธรรมชาติเสื่อมโทรมลงจนระบบนิเวศขาดความสมดุล อีกทั้งปัญหาความยากจนและการแย่งชิงทรัพยากรไม่ได้รับการแก้ไขเยี่ยวยา ความยั่งยืนของเศรษฐกิจและสังคมวางแผนอยู่บนพื้นฐานของความอดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศและความเป็นธรรมทางสังคม หากแต่สภาพของผืนป่าที่หดเล็กลงไปทุกขณะ รายได้ของคนรวยกับคนจนที่เขยิบห่างออกจากกันมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ตลอดจน ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรที่ทวีความรุนแรงขึ้น ล้วนแล้วแต่บ่งบอกว่าความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจไทยเป็นเพียงภาพลวงจอมปลอมที่พร้อมจะพังครืนลงมาได้ทุกขณะ

แต่ท่ามกลางปัญหาวิกฤตในด้านต่างๆ และสัญญาณบ่งบอกความไว้เสียของภารกิจของการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วที่ยังคงถูกนำมาใช้เป็นดัชนีชี้วัดความสำเร็จของนโยบายเศรษฐกิจเสรี ความเจริญก้าวหน้าและความทันสมัย ประเทศไทยกำลัง “ทะยานขึ้น” และกำลังจะเป็นเสื้อตัวใหม่ของเอเชีย นักวางแผนยังคงยึดติดอยู่กับภาพลวงที่ว่า ระบบเศรษฐกิจที่เน้นการส่งออกจะแผ่ส่วนบุญไปยังชุมชน ชาวนาตามชายขอบของชนบทไทย ในเวลาไม่ช้าไม่นาน และประเทศไทยควรแล้วที่จะย้ายเดินตามนโยบายเดิม เพื่อทำตนเป็นผู้ผลิตสินค้าราคาถูกไปประกอบการบริโภคอย่างต่อเนื่องตามความต้องการของประเทศไทย

เพราะเหตุใดสังคมไทย จึงลดแล่นมาอยู่ตระหง่านที่ประชากรจำนวนมากของประเทศไทยกำลังถูกผลักไสให้ไปยังอยู่ต่างชายขอบของสังคม และทรัพยากรธรรมชาติกำลังถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วจนน่าใจหายเช่นนี้? บางส่วนของคำตอบมีอยู่ว่า การพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียวสามารถดำเนินต่อไปได้ด้วยการทำลายรากฐานของชุมชนที่มีค่าสองประการ นั่นคือ ชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็ง และธรรมชาติแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์

ภายใต้กระบวนการทัศน์การพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียว ชุมชนและธรรมชาติถูกมองอย่างไว้ค่ามนุษย์ถูกลดคุณค่าลงเป็นเพียงแรงงาน ธรรมชาติเป็นเพียงที่ดิน ชุมชนและสถาบันสังคมภายใต้การพัฒนาที่ล้มเหลวและสร้างปัญหามาโดยตลอด (Ekin 1990: viii)

ในการแสดงทำกำไรสูงสุดและความเจริญเติบโตของภาคธุรกิจนี้เอง ที่เราพบว่ากลไกรัฐหรือหน่วยงานราชการต่างๆ ได้แปรสภาพจากการทำหน้าที่บริหารประเทศไปเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่ “บริหารธุรกิจ” เพื่อกำกับดูแลการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ถูกส่งผลกระทบจากภายนอกและได้รับการขานรานามอย่างส่ายหัวว่า “การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของโลก” ในบริบทของการพัฒนาเช่นนี้เองที่รัฐบาลของประเทศไทยที่สามได้กล่าวมาเป็นกลไกทางธุรกิจ เพื่อตอบสนองการครอบคลุมของภาคเอกชนและบรรษัทข้ามชาติเหนือภาคอื่นๆ ที่ถูกมองว่าไม่มีความสำคัญ วิธีคิดเช่นนี้เองที่ช่วยอธิบายให้เราเข้าใจได้ว่าทำไม่รัฐบาลไทยจึงมักมองออกไปข้างนอกและทำตัวเป็นนักเรียนที่ดีของสถาบันการเงินระหว่างประเทศเช่น ธนาคารโลก และไอเอ็มเอฟ เพื่อขอรับ “คำแนะนำ” และนโยบายเศรษฐกิจที่เหมาะสม ในขณะที่เข้าหุ้นเปนาเอตาไปไว้และเพิกเฉยต่อข้อเรียกร้องของประชาชน โดยเฉพาะชาวไร่ชาวนาที่ประสบปัญหาเดือดร้อนมาโดยตลอด วิธีคิดเช่นนี้เองที่ช่วยอธิบายให้เราเข้าใจเหตุผลว่า ทำไม่กล้าไว้จึงเป็นเพื่องจกรสำคัญในการสร้างความยากจนในภาคเกษตรเพื่อเพิ่มแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม และยังจัดหาทรัพยากรธรรมชาติวิภาคถูกเพื่อรองรับการลงทุนจากต่างชาติ ตลอดจนจัดเตรียมโครงสร้างพื้นฐานไว้รองรับความต้องการตักแตงกำไรของบรรษัทข้ามชาติ

ท่ามกลางระบบเศรษฐกิจเสรีนี้เองที่เราพบต่อไปอีกว่า การดำเนินธุรกิจกลับตกลงอยู่ภายใต้ระบบ ผู้ขาดและมีลักษณะเด็ดขาดการอำนาจมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ตัวอย่างเช่น การจัดทำ “โครงการจัดที่ดินทำ กินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม” หรือโครงการ คคก. ซึ่งในเขตภาคอีสานภาคเดียวมี โครงการอพยพเคลื่อนย้ายประชาชนประมาณ 2,500 หมู่บ้านออกจากพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อเปิด ทางให้ธุรกิจเอกชนเข้าพื้นที่เพื่อสร้างสวนปาล์มคลิปตัลสและโรงงานเยื่อกระดาษสำหรับส่งออก (สถาบัน ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา 2535) ปรากฏการณ์ดังกล่าวช่วยอธิบายให้เราเข้าใจได้ว่าทำไม่ได้จากการสูญเสียของ ชุมชนและความเสื่อมโทรมของธรรมชาติแวดล้อม จึงเกิดขึ้นควบคู่ไปกับความเจริญเติบโตทางธุรกิจ

ในบริบทของการดำเนินนโยบายพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียว โดยรัฐทำหน้าที่เป็นกลไกบริหาร ธุรกิจให้กับ “ตลาดโลก” นี้เอง ที่เราพบว่าสังคมไทยต้องเผชิญหน้ากับปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติแวดล้อม ภาวะว่างงานในชนบท การอพยพย้ายถิ่นทั้งแบบชั่วคราวและถาวร การเพิ่มขึ้นอย่างรวด เร็วของการค้าประณีและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอีกมากมาย ชุมชนชนบทเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

ช้านากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท

การผลิตในภาคเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกข้าว เป็นกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจและพื้น ฐานของวิถีชีวิตคนไทยมาเนินนานับร้อยปี สถิติตัวเลขจนกระทั่งถึงปี 2530 แสดงให้เห็นอย่างชัด เจนว่าช้านากับคนเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย และแรงงานกว่าครึ่งหนึ่งของแรงงานทั้งหมดใน ประเทศไทย ยังคงทำการผลิตในภาคเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปลูกข้าว (Turton 1989: 53) สัด ส่วนแรงงานภาคเกษตรต่อแรงงานรวมทั้งประเทศลดลงจากร้อยละ 55 ในปี 2537 มาเป็นร้อยละ 47 ในปี 2542 ขณะที่สัดส่วนแรงงานภาคเกษตรต่อแรงงานรวมในเขตภาคเหนือมีแนวโน้มลดลงจากร้อยละ 62 ในปี 2537 มาเป็นร้อยละ 56 ในปี 2540 และกลับเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 62 ในปี 2541 จากตารางที่ 1 และ ตารางที่ 2 จะเห็นได้ว่า แรงงานกว่าครึ่งหนึ่งของแรงงานทั้งหมดในภาคเหนือยังคงทำการผลิตในภาคเกษตร และสัดส่วนรายได้ภาคเกษตรต่อรายได้ประชาชาติเริ่มทรงตัวอยู่ที่ระดับร้อยละ 10 ตั้งแต่ปี 2537 (ตารางที่ 3) โดยมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นบ้างเล็กน้อย¹

¹ เป็นที่น่าสังเกตว่า การเพิ่มขึ้นของแรงงานภาคเกษตรในเขตภาคเหนือในช่วงปี 2541-42 อาจเป็นผลมาจากการลดลงของภาคเศรษฐกิจต่อ ต่อและภารกิจสู่ภูมิลำเนาของแรงงานรับจ้างในเขตเมือง ในทำนองเดียวกัน สัดส่วนของรายได้ภาคเกษตรต่อรายได้ประชาชาติที่ เพิ่มขึ้นเล็กน้อยในช่วงปี 2538-40 อาจเป็นผลมาจากการลดลงของภาคการผลิตอื่นๆ ลดลง

ตารางที่ ๖ แสดงการเปรียบเทียบผลงานภาคการเกษตรในประเทศไทย พ.ศ. 2537 – 2542 *

एรังงาน / ปี พ.ศ.	2537	2538	2539	2540	2541	2542
จำนวนประชากรทั้งประเทศ	59,444,068	59,450,877	60,045,315	60,648,992	61,248,436	61,856,730
แรงงานรวมทั้งประเทศ	32,517,923	32,950,185	32,586,308	33,454,940	33,275,993	33,072,932
แรงงานนาคราภัยต่อ	17,960,352	16,929,344	16,127,108	16,691,282	16,471,792	15,563,570
สัดส่วนแรงงานภาคการเกษตร ต่อแรงงานรวมทั้งประเทศ (%)	55.23%	51.37%	49.49%	49.89%	49.51%	47.05%

ตารางที่ ๒ แสดงการเปรียบเทียบผลงานภาคการเกษตรในเขตภาคเหนืออีสาน ปี พ.ศ. 2537-2542 *

กำลังแรงงาน / ปี พ.ศ.	2537	2538	2539	2540	2541	2542
แรงงานรวมในภาคเหนือ	6,471,428	6,308,005	6,232,530	6,216,636	6,102,302	6,290,817
แรงงานภาคการเกษตร	4,056,924	3,802,999	3,656,551	3,499,205	3,788,875	3,858,344
สัดส่วนแรงงานภาคการเกษตรต่อ แรงงานรวมในภาคเหนือ (%)	62.6%	60.28%	58.66%	56.28%	62.0%	61.33%

* ราบรื่นนี้คุณลักษณะ: 'ต่างสิ่ติโครงสร้างสำราญภูมิภูมิภาคที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๗ – ๑๐๑๗ พ.ศ. ๒๕๔๒' สำนักงานสถิติแห่งชาติ
มกราคม พ.ศ. 2543

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบรายได้จากการเกษตรของภาคเหนือและรายได้ภาคการเกษตรทั่วประเทศ ระหว่างปี พ.ศ. 2537 – 2540

รายได้ (ล้านบาท) / ปี พ.ศ.	2537	2538	2539	2540
รายได้ประชาชาติ	3,634,494	4,185,627	4,608,492	4,724,104
รายได้จากการเกษตรทั่วประเทศ	392,495	469,426	510,400	531,782
รายได้จากการเกษตรภาคเหนือ	64,669	75,484	91,787	93,037
สัดส่วนรายได้ภาคการเกษตรทั่วประเทศ ต่อรายได้ประชาชาติ (%)	10.79 %	11.21 %	11.07 %	11.25 %
สัดส่วนรายได้ภาคการเกษตรภาคเหนือ ต่อรายได้ภาคการเกษตรทั่วประเทศ (%)	16.47 %	16.08 %	17.98 %	17.49 %
สัดส่วนรายได้ภาคการเกษตรภาคเหนือ ต่อรายได้ประชาชาติ (%)	1.77 %	1.80 %	1.99 %	1.97 %

รวบรวมข้อมูลจาก: ธนาคารแห่งประเทศไทย สำนักงานการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ศศช.) และศูนย์พัฒนาภาคเหนือ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ตลอดช่วงระยะเวลาหลายสิบปีมานี้ ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลิตและส่งออกข้าวรายใหญ่ของโลก แต่ในเวลาเดียวกัน ภาคเกษตรกรรมก็เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในหลาย ๆ ด้านด้วยกัน ด้านแรก แม้ว่าประเทศไทยจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลิตและส่งออกข้าวรายใหญ่ของโลก แต่ระบบและเทคโนโลยีการผลิตนั้นนับได้ว่าอยู่ในระดับต่ำที่สุดแห่งหนึ่งของโลก การเพิ่มผลผลิตทำได้ด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นสำคัญ (Anan 1989: 99) ด้านที่สอง ภาคการเกษตรของไทยไม่เคยได้รับการเหลียวแลเอาใจใส่จากรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นในด้านของเงินอุดหนุน หรือการปรับระบบการบริหารจัดการ เช่น การปฏิรูปที่ดินอย่างจริงจัง ซึ่งจะส่งผลให้ “ผู้ผลิต” หรือเกษตรกรรายย่อยสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพทางการผลิตและการลงทุนทางการผลิตของตนได้อย่างแท้จริง (Turton 1989: 53) ในทางตรงกันข้าม กลไกรัฐขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงสิบปีที่ผ่านมา และแทรกตัวเข้าครอบงำชุมชนชนบท ทั้งในด้านของการปกครอง การศึกษา การเกษตร อุดมการณ์ไปจนกระทั่งการใช้ระบบกฎหมายจำกัดสิทธิของชาวชนบทในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าที่ดินทำกิน และแหล่งน้ำ จนทำให้ชาวชนบทเริ่มสูญเสียโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรเพื่อการยังชีพ (subsistence resource base) เช่นการใช้ป่าเพื่อเก็บหาอาหาร พื้น หรือการใช้แม่น้ำ ลำธารเพื่อการประมง เป็นต้น การขยายตัวของกลไกรัฐจึงทำให้ชาวชนบทถูกรั่วไหลในการ

เข้าถึงทรัพยากร และทำให้ระดับของกิจกรรมลดต่ำลงอย่างชัดเจน การขยายตัวของกลไกรัฐอย่างเป็นพลังผลักดันให้ชาวชนบทจำต้องพึ่งพิงภายนอก เป็นแหล่งรายได้เพิ่มมากขึ้น

ด้านที่สาม แม้ว่าที่ดินมีแนวโน้มที่จะกระจุกตัวอยู่ในมือของเจ้าที่ดินรายใหญ่และส่งผลให้อัตราการถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยลดลงอย่างต่อเนื่อง (Tanabe 1981, Anan 1989) อีกทั้งการผลิตในภาคเกษตรได้เคลื่อนตัวจากระบบการผลิตแบบชีฟเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าในอัตราวดเร็ว ยิ่ง งานวิจัยของพอล โคhen (Cohen 1981) อันนัท กาญจนพันธุ์ (Anan 1984) และวีระสิทธิ์ สิริไตร (Werasit 1988) ได้ให้ภาพของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคมของชาวนาภาคเหนือ อันเป็นผลมาจากการพัฒนาของรัฐและพังภายนอก ซึ่งนำไปสู่การแตกขั้วทางชนชั้นภายในหมู่บ้านอย่างชัดเจน แต่ชาวนารายย่อยก็มิได้สูญหายไปตามการพัฒนาของทฤษฎีบางแนว หากกลับสามารถยืนหยัดอยู่ได้ในสถานการณ์และเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความแตกต่าง (differentiation) ภายในชุมชนชาวนาที่มีมากขึ้น ทั้งในด้านของการถือครองที่ดินและรายได้ มิได้นำไปสู่การแบ่งขั้วแบบเบ็ดเสร็จระหว่างเจ้าที่ดินรายใหญ่กับกรรมกรที่ดิน ในทางตรงกันข้าม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภาคเกษตรทำให้เกิดการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียม และการก่อรูปของกลุ่มและชนชั้นที่หลากหลายขึ้นโดยเริ่มตั้งแต่ชาวนาไร่ที่ดิน/กรรมกร ไปสู่ชาวนาขนาดเล็ก ขนาดกลางและชาวนารายทุน ซึ่งทั้งหมดยังคงผูกพันกันด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่ซับซ้อน เกินกว่าจะทำความเข้าใจและอธิบายด้วยความสัมพันธ์เชิงพันธุ์ สัญญาเพียงอย่างเดียว

ด้านที่สี่ ชาวนารายย่อยเริ่มถูกดึงเข้าสู่กระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์ในรูปของเกษตรพันธุ์สัญญาเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งชาวนาเหล่านี้ไม่สามารถทำการผลิตอย่างอิสระได้อีกต่อไป คำนึงถึงการควบคุมการผลิต และการจัดการแรงงานลดลงอย่างชัดเจน ชาวนาเริ่มถูกปรับเปลี่ยนโดยเกษตรพันธุ์สัญญา ให้กลายเป็นแรงงานรับจ้างในที่ดินของตนเอง ด้านที่ห้า การผลิตในภาคเกษตรเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้นอย่างชัดเจน ผู้ผลิตรายหนึ่งอาจมีสถานะหลายอย่างพร้อมกัน เช่น เป็นหัวเจ้าของที่ดิน ผู้เช่าที่ดิน แรงงานรับจ้าง ผู้จ้างแรงงาน พ่อค้ารายย่อย ฯลฯ ประการที่หก ควบคู่ไปกับความหลากหลายของการผลิตในภาคเกษตร คือ ความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเข้มข้นมากขึ้นระหว่างภาคเมืองกับชนบท ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมทั้งระบบคุณค่า วัฒนธรรม ประเพณี ที่เริ่มได้รับอิทธิพลของเมืองมากยิ่งขึ้น งานของเจนนิเฟอร์ เกรย์ (Gray 1990) ศึกษาหมู่บ้าน 5 หมู่บ้านในเขตอุบลราชธานี เชียงใหม่ และพบว่าผู้หญิงในหมู่บ้านเริ่มออกมารажานรับจ้างนอกหมู่บ้านเพิ่มขึ้น การเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่มีการศึกษาดีออกไปทำงานนอกหมู่บ้านมากขึ้นทำให้ชุมชนมีความหลากหลายทางด้านชนชั้นและฐานะเพิ่มขึ้น マーค ริชชี (Ritchie 1996) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงในบ้านเล็กชี้ท่านเบ้ (Tanabe 1981) เดย์ศึกษาไว้เมื่อปีก่อนและพบว่าการเปลี่ยนแปลงลักษณะการถือครองที่ดินมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการขยายตัวและ

การไปทำงานรับจ้างเป็นแรงงานก่อสร้างที่เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ในทำนองเดียวกัน โจนราหน ริก (Rigg 2001) พบว่าการเปลี่ยนแปลงในชนบทของເອເຍົາຄານເນຍັນນັ້ນ กำลังเป็นไปในทิศทางที่ชนบทกับเมืองมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น การผลิตในภาคเกษตรลดลงในขณะที่การทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตรเพิ่มสูงขึ้น อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในระบบคุณค่าของชนบทที่ว่า “นี่ ก็ใช่ว่าจะเป็นไปในทางลบเดียวยังหมด ในทางตรงกันข้าม ปฏิสัมพันธ์ที่เข้มข้นขึ้นระหว่างเมืองกับชนบท ทำให้ชาวชนบทเริ่มมีทางเลือกมากขึ้น และเปิดโอกาสให้ชาวนา ก่อร่างสร้างขบวนการทางการเมือง เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมใหม่ๆเพิ่มขึ้นเดียวกัน (Clammer 1982: 21)

ตลอดช่วงเวลาสี่สิบปีที่ผ่านมา ชาวนาไทยถูกบีบให้ต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ กฎหมาย เทคโนโลยี หรือแม้กระทั่งทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะจากภาคอุตสาหกรรมในเขตเมือง เรากำลังพบเห็นการก่อร่างสร้างตัวของชาวนาชายขอบ (marginal peasants) ที่มีความยึดหยุ่น หลากหลายและขัดแย้งกันเองทั้งในด้านของบทบาท อัตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม เช่น การเป็นทั้งชาวนาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร เป็นชาวนาเมือง แรงงานข้ามชาติ พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย หานางเร่แผลอย ฯลฯ ชาวนาไทย กำลังตกอยู่ในสภาวะของการเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมชายขอบ และกำลังเผชิญหน้ากับพลังกระแสทางเศรษฐกิจการเมืองรอบด้าน หากแต่ชาวนาไม่ได้เป็นฝ่ายนึงเลย รวมถึงรับภาระภัยกระทำเพียงฝ่ายเดียว แต่พวกเขากำลังดิ้นรนต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมการเมืองที่แตกต่างกันออกไป

ช่วงหลาปีมานี้ ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรที่ทวีความรุนแรงขึ้น ราคาปุ่ย สารเคมีฟาร์เมล ตลอดจนต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้น ผลกระทบต่อการใช้สารเคมีต่อสภาพแวดล้อมเริ่มได้รับการถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง นอกจากนั้น การเติบโตของขบวนการสภาพแวดล้อมนิยม กระแสของการย้อมรับภูมิปัญญาท่องถิ่นในการจัดการทรัพยากร คือทั้งการเรียกร้องของผู้บริโภค จากชนชั้นกลางในเมืองที่ต้องการ “อาหาร สุขภาพ” ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้ “เกษตรทางเลือก” หรือ เกษตรรวมชาติซึ่งทำการเพาะปลูกโดยไม่ใช่ปุ่ยเคมีและสารฟาร์เมล สามารถเป็นกระแสตอบสนองต่อสังคมมากขึ้น ชาว นา องค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการในหลายอาชีพที่เริ่มให้ความสนใจกับการเก็บรักษา การอนุรักษ์และปรับปรุงสายพันธุ์พืชพื้นบ้านในฐานะเป็นทางเลือกใหม่เพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารให้กับชุมชนและเพื่อสุขภาพที่ดีของผู้บริโภค ในพื้นที่ช้ายของหลายแห่งของสังคมไทย ความหลากหลายของสายพันธุ์พืชพื้นบ้านในฐานะเป็น “ปฏิบัติทางวัฒนธรรม” (cultural practice) ได้รับการพิจารณาเป็นมีความสำคัญ

ความหลักหลาຍของพันธุ์พืชในฐานะเป็นปฏิบัติการทางวัฒนธรรม

ชรavana ในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เช่นเดียวกับชรavana เขตวัอนในพื้นที่อื่นๆ ทั่วโลก จะทำการปลูกพืชหลักหลายชนิดและสายพันธุ์โดยมีจุดหมายแตกต่างกัน หรือปลูกพืชหลักหลายชนิดและสายพันธุ์โดยเลือกพืชแต่ละสายพันธุ์ให้สอดคล้องเหมาะสมกับระบบเกษตรที่แตกต่างกันออกไปในพื้นที่เพาะปลูก พืชแต่ละสายพันธุ์มีคุณลักษณะพิเศษ ที่เกิดจากการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมและภูมิประเทศของดินซึ่งได้รับการจำแนกแยกตามองค์ความรู้ของท้องถิ่น (Zimmerer 1996: 17-18; Brush and Guillet 1985: 21-25; โปรดดู Morner 1967 และ Nabhan 1989)

การที่พีชหลากหล่ายสายพันธุ์ ปรับตัวได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นทำให้สายพันธุ์พีชเหล่านี้ได้รับการคัดเลือกและเก็บรักษาเอาไว้ อย่างไรก็ตาม เรายังคงต้องใช้วิจารณญาณอย่างระมัดระวัง ในการวิเคราะห์ความหลากหล่ายทางสายพันธุ์ว่าเป็นผลมาจากการปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศท้องถิ่นแต่เพียงอย่างเดียว การศึกษาทางด้านนิเวศวิทยาในช่วงหลัง (Brown 1981; Gould 1982; Zimmerer 1995) เริ่มตั้งข้อสังเกตว่า การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมเฉพาะถิ่นมิได้เป็นลักษณะที่พบในสิ่งมีชีวิตและระบบนิเวศมากอย่างที่เราเคยเข้าใจกันมา ความหลากหล่ายของสายพันธุ์พีชไม่อาจอธิบายได้ว่าเป็นผลมาจากการปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศเฉพาะถิ่นเท่านั้น แต่อาจเป็นผลมาจากการปฎิบัติทางวัฒนธรรม ข้อเสนอดังกล่าวมิได้ปฏิเสธว่า เหตุผลทางด้านนิเวศและการผลิตมิใช่แรงจูงใจหลักที่ทำให้ชាវนา นำเข้าสายพันธุ์พีชใหม่มาทดลองปลูกเพื่อทดสอบศักยภาพของการปรับตัวและการให้ผลผลิตของพีชเหล่านี้ แต่ปัจจุบันข้างต้นเสนอว่า แรงจูงใจที่ทำให้ชាវนาคัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์พีชในลักษณะหลากหล่ายอาจมิได้มาจากเหตุผลทางด้านนิเวศวิทยาเพียงอย่างเดียว แต่อาจมาจากการแรงจูงใจด้านอื่นๆ ประกอบกัน เช่น สนับสนุนในภาระบุคคล และคุณสมบัติอื่นๆ ของพีชเหล่านี้ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้เอง การที่เราจะทำความเข้าใจกับความเชื่อมโยงระหว่างระบบการผลิตและความหลากหล่ายของสายพันธุ์พีช เราจึงไม่อาจพิจารณาจากการปรับตัวของชាវนาเข้ากับระบบนิเวศแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับสนับสนุนในภาระบุคคล ตลอดจนทัศนคติและความคิดเห็นของชាវนาอีกด้วย

บริบทของความหลากหลายทางชีวภาพ ในระบบการใช้ที่ดินในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ยังจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับลักษณะทางกายภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลักษณะของพื้นที่สูง (verticality) ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการอธิบายลักษณะการกระจายตัวของทรัพยากรพันธุกรรม การคัดเลือกและใช้ประโยชน์จากความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเขตที่สูงงานศึกษาวิจัยทางด้านระบบเกษตรบนที่สูงมักก่อเนื่องกับความต้องการที่จะทำเกษตรกรรมในพื้นที่ที่ไม่สามารถเพาะปลูกได้ในระดับต่ำๆ แต่ในทางกลับกัน การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในเขตที่สูงสามารถช่วยรักษาความหลากหลายทางชีวภาพที่หายใจหายใจในพื้นที่ต่ำๆ ได้ด้วย

อย่างเงียบๆ ใจสอดคล้องกับระดับความสูง ความลาดเอียงของพื้นที่และคุณภาพดิน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของ “พื้นที่” กับ คุณสมบัติของ “สายพันธุ์” อาจมิได้เป็นไปในแบบแน่นอนตามที่คาดหวัง แต่ในทางกันข้าม ข้อมูลจากการศึกษาระบบการผลิตของชาวนาที่สูง (Zimmerer 1996:22) อีกทั้งการศึกษาชุมชนชาวนาในงานวิจัยชิ้นนี้ ทำให้เราพบว่า ความหลากหลายทางชีวภาพในฐานะปฏิบัติการทางวัฒนธรรมนั้น มีลักษณะที่ยึดหยุ่น และปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและสถานการณ์ต่างๆ บทบาทของความหลากหลายทางชีวภาพในระบบการผลิตและการปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศของชาวนาในเขตภาคเหนือ ตอนบนจึงมีรูปแบบที่ยึดหยุ่น เคลื่อนไหวและแปรผันไปตามสภาพภูมิศาสตร์และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง ความยึดหยุ่นเคลื่อนไหวของระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรัฐกรุ่น ยังส่งผลต่อความยึดหยุ่นของการจัดการแรงงานและทุนทางวัฒนธรรมของชาวนา เช่น ครอบครัวและระบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ภายในชุมชน วิถีชีวิตและجاติประเพณีต่างๆ เป็นต้น

ความยึดหยุ่นของระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรัฐกรุ่น มาจากบทบาททางสังคมของสายพันธุ์พืชต่างๆ ที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวนา สายพันธุ์พืชหรือทรัพยากรัฐกรุ่น เป็นทั้งยุทธวิธีในการสร้างความมั่นคงด้านอาหารหรือการยังชีพ เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกอัตลักษณ์ของกลุ่ม และในขณะเดียวกัน ก็ยังเป็นพื้นฐานของปัจจัยการผลิตที่สำคัญต่อการค้าและการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ แม้ว่าในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ชาวนาไทยภาคเหนือได้ทดลองทั้งระบบการผลิตแบบดั้งเดิมและความหลากหลายของสายพันธุ์พืช ได้ลดลงอย่างชัดเจน หากแต่ “กระบวนการ” ลดลงของสายพันธุ์พืชนั้นเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและมิอาจทำความเข้าใจหรืออธิบายได้จากมุมมองแบบเดิมๆ ที่พูดถึงพัฒนาการจากประเพณีไปสู่ความทันสมัยเสมอไป ความเข้าใจผิดที่เรามักพูดอยู่เสมอในแนวคิดของนักทฤษฎีมากซิสต์และนักทฤษฎีทันสมัย คือ มุ่งมองที่ว่าการเติบโตของตลาดและการค้า ทำให้ระบบการผลิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตแบบประเพณี ไปสู่ระบบการผลิตแบบใหม่ในลักษณะเดียวกันหรือเหมือนๆ กันไปหมด

ในภาคเหนือตอนบนของไทย และอาจรวมถึงสังคมชาวนาในเขตวัฒนธรรมที่อื่นๆ ทั่วโลก การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตมีลักษณะที่เหลือมล้าไม่สมดุลอย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น ชาวนาที่หันมาทำการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวส่วนใหญ่มากเป็นชาวนาในเขตที่ราบลุ่ม มีโอกาสเข้าถึงระบบชลประทานและโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ ในขณะที่ชาวนาส่วนใหญ่ที่ยังคงเพาะปลูกพืชสายพันธุ์พื้นบ้านมักเป็นชาวนาในเขตที่สูง อยู่ในบริเวณที่มีอากาศหนาวเย็น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนกลุ่มน้อยและมีฐานะยากจน ความเหลือมล้าทางสังคมและชาติพันธุ์ในการใช้ทรัพยากรัฐกรุ่น จึงสอดคล้องกับความแตกต่างทางด้านฐานะและรายได้ของชาวนากลุ่มต่างๆ

อย่างไรก็ตาม วิกฤตเศรษฐกิจของไทยในช่วง 3-4 ปีมานี้ อีกทั้งแนวโน้มของการพัฒนาที่ยังคงทอดทิ้งภาคเกษตรอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวนาภาคเหนือหันมาปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตของตนให้มีลักษณะหลากหลายมากขึ้น การปรับตัวของชาวนาในลักษณะดังกล่าวเป็นการปรับตัวต่อความแปรปรวนไม่นิ่งคงของตลาด และนโยบายของรัฐที่เน้นทิศทางเดียวและลำเอียงเข้าข้างภาคการผลิตอื่นๆมาโดยตลอด ตัวอย่างเช่น ชาวนาในจังหวัดน่านเริ่มลดทิ้งการปลูกส้ม ไม้ผล และพืชพานิชหลายชนิดที่เคยได้รับการส่งเสริมอย่างแข็งขันจากหน่วยงานรัฐ แต่กลับประสบปัญหาขาดทุนมาโดยตลอด และหันมาให้ความสนใจกับการปลูกข้าวสายพันธุ์พื้นบ้านหรือข้าวไวซึ่งใช้ต้นทุนการผลิตต่ำ การหันกลับมาทำข้าวพื้นบ้านกล้ายเป็นยุทธวิธีในการดิ่นวนต่อสู้เพื่อรักษาratioดับการยังชีพและความมั่นคงด้านอาหารในครัวเรือนเอาไว้ หลังจากผลิตข้าวพอเพียงต่อการบริโภคภายในครัวเรือน จึงค่อยคิดขยายข้ายหารายได้ที่เป็นเงินสดด้วยการออกใบเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตร เป็นต้น

การกลับไปคืนหาสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน คือ การกลับไปสู่กระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การผลิตข้าวเปลือกและความหมายทางวัฒนธรรมซึ่งครั้งหนึ่งเคยมีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการรักษาความหลากหลายของสายพันธุ์พื้นบ้านเอาไว้ แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น ชาวนาในจังหวัดน่าน (ซึ่งเราจะพูดถึงอย่างละเอียดในบทที่ 4) กำลังก่อร่างสร้างอัตลักษณ์ในรูปแบบใหม่ๆ ในฐานะเป็น ‘ผู้จัดการทรัพยากรพันธุ์รวม’ (genetic managers) และนักพัฒนาพันธุ์พืช (plant breeders) การสร้างอัตลักษณ์ใหม่เหล่านี้ เป็นการคิดค้นตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ของ “ชาวนา” และ “ชุมชนชาวนา” ในลักษณะใหม่ที่ยึดหยุ่น เลื่อนไหล มีพลวัตและมิได้ยึดติดอยู่กับภาพลักษณ์ของชาวนาในลักษณะเดิม

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เช่นเดียวกัน ความสนใจในอาหารสุขภาพ เกษตรปลดสารพิษ และเกษตรทางเลือกที่เพื่องฟูขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ระบบการผลิตในภาคเกษตรหันไปให้ความสำคัญกับการหันกลับสู่ภูมิปัญญาท้องถิ่นและสายพันธุ์พื้นบ้าน การประยุกต์ใช้ระบบการผลิตดั้งเดิมเริ่มเป็นที่นิยมเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ การหันมาให้ความสนใจกับเกษตรทางเลือกแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน ถึงการแสวงหาตัวแบบการพัฒนาใหม่ที่เกิดจากความล้มเหลวของแนวคิดปฏิวัติเดียวในการซักนำการพัฒนามาสู่สังคมชาวนาของประเทศไทยที่สาม การเกิดขึ้นของแนวคิดเกษตรทางเลือกในรูปแบบที่หลากหลาย ดังเช่น แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งให้ความสนใจกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเดิมเข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ในขณะที่เกษตรทางเลือกบางกระแสให้ความสนใจกับระบบการผลิตและการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนไปพร้อมกัน

การชูประเด็นในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอาหาร ยา ความหลากหลายทางชีวภาพ และสัมพันธภาพระหว่างชุมชนกับชุมชน ในการลักษณะพึงพาซึ่งกันและกัน กลยุทธ์มาเป็นพื้นฐาน

สำคัญของการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับชุมชน คำว่า “ชุมชน” ในคำว่า “ชุมชนท้องถิ่น” เชื่อมโยง กระการแสดงพัฒนาอย่างยั่งยืนในฐานะขบวนการทางสังคมเข้ากับเสียงเพรียกของชุมชน ที่ต้องการ ปักป้องเสวีภาพและศักดิ์ศรีของความเป็นมุนุษย์ของพวากษาจากการละเมิดจากจ忙จ้างของพวากเทคโนโลยี ที่ต้องการผลักชุมชนให้ตกลงที่ประวัติศาสตร์ไปโดยยังหันไม่ถอย ภารปรับเปลี่ยนชุมชน นำยາกจนให้เป็นกรวยภารยากจน การผลักให้ไปอยู่ต่างชายขอบของสังคมหรือยังหันไม่ถอยทำลายล้าง วัฒนธรรมท้องถิ่นในรูปแบบอื่นๆ

ขบวนการสภាពแಡล้อมนิยมในระดับโลก เริ่มถูกนำมาเชื่อมโยงเข้ากับการปักป้องสิทธิ ชุมชนและศักยภาพในการจัดการชีวิตตนเองของชุมชนท้องถิ่นในลักษณะที่ไม่เคยมีในอดีตมาก่อน ปี 2530 ทิศทางการต่อสู้ของชุมชนในลักษณะนี้เองที่เริ่มพบว่า ประดิษฐ์ปัจจุบันของการเมืองนิเวศ สิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน และความเป็นชาติพันธุ์ เริ่มถูกนำมาเชื่อมโยงเข้ากับกระการแสดงพัฒนาอย่างยั่งยืน การอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม เช่น ป่าชุมชน และการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งกล้ายเป็นประดิษฐ์หลักของขบวนการทางสังคมในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาตราบจนปัจจุบัน

การเมืองเรื่องอัตลักษณ์และความมีตัวตน

ในบริบทของโลกที่กำลังก้าวผ่านยุคสมัยของอุดมการณ์รัฐชาติ เข้าสู่เวทีเศรษฐกิจการเมืองระดับข้ามชาติ (transnationalism) การสิ้นสุดของวิถีการพัฒนาแบบเก่า การเพื่องฟุของเกษตรอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพ การปรับขั้นตอนและห่วงตะวันตอกับตะวันออก ไปสู่ความขัดแย้งระหว่างซีกโลกหนึ่งกับซีกโลกอีก ทั้งทั้งพร้อมแคนะห่วงเมืองกับชนบทที่เริ่มลดความชัดเจนลงทุกขณะ ประดิษฐ์เรื่องสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชนและการเมืองนิเวศเริ่มปรากฏในมเพื่อนำเสนอมิติใหม่ๆ ของความขัดแย้ง การประท้วงและการต่อต้านของผู้ด้อยโอกาสในประเทศโลกที่สาม

นัยสำคัญของการเมืองเรื่องสิทธิและ การเมืองนิเวศ คือ การเป็นที่ยอมรับจากประเทศ โลก สิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชนและการเมืองนิเวศยังเชื่อมโยงกับประดิษฐ์ความเป็นชาติพันธุ์ (ethnicity) ซึ่งกล้ายเป็นประดิษฐ์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในยุคสมัยหลังสงครามเย็น ซึ่งจักรวรรดิต่างๆ แต่ก็ตัวกล้ายเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อันหลากหลาย แนวคิดเรื่องความเป็นชาติพันธุ์ จึงกล้ายเป็นประดิษฐ์สำคัญระดับโลกเมื่อเปรียบเทียบกับบทบาทและอำนาจที่คลอนแคลนลงของรัฐชาติในการบันได บงการ และครอบงำอัตลักษณ์ของชุมชน

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ชุมชนบทในประเทศโลกที่สามกำลังเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างอัตลักษณ์ใหม่ และแสดงตัวตนผ่านระบบสัญลักษณ์และความเป็นชุมชนของตนในฐานะเป็นส่วนหนึ่ง

ของกระบวนการต่อรอง และทั้งท่านกับคุณอาจารย์ครอบงำของรัฐชาติหรือหน่วยงานและกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆ ในบริบทเช่นนี้เอง เราจึงไม่อาจนิยามความหมายหรือใช้กรอบคิดเกี่ยวกับชีวนาในลักษณะแก่นสารนิยม (essentialism) ที่ให้ความสำคัญกับวิถีการผลิตและคุณค่าเชิงเศรษฐกิจของชีวนาดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา แต่เราจำเป็นต้องพัฒนารูปแบบของการนำเสนอตัวตนของชีวนา ทั้งในด้านชาติพันธุ์พราวน่าและในทางการเมือง ในลักษณะที่สอดคล้องกับความชัดเจนของอัตลักษณ์ชีวนาในปัจจุบัน เราจำเป็นต้องคิดค้นรูปแบบตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ของความเป็นชุมชนทางการเมืองของชีวนา ซึ่งสะท้อนภาพการหลีกเลี่ยนจากอำนาจการครอบงำทางวัฒนธรรมของชนชั้นนำ ความพยายามดังกล่าวคือ การแปลงงานจัดตั้งทางการเมืองและการชี้นำทางความคิดไปสู่การสร้างเวทีทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อเปิดโอกาสให้เกิดการสั่งสมคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ที่สามารถปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นค่านิยมทางการเมืองในรูปแบบใหม่ๆ ต่อไป

ด้วยเหตุนี้เอง การปรับกรอบคิดว่าด้วย “ชีวนา” จึงจำเป็นต้องหลีกเลี่ยงจากการอธิบายแบบ ‘แก่นสารนิยม’ (essentialism) มาสู่การให้ความสำคัญกับการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ๆ ของชีวนา หลากหลายและชัดเจน เราจำเป็นต้องถอยห่างออกจากแนวคิดที่ ‘กักขัง’ ชีวนาไว้ในภาพลักษณ์เชิงอุดมคติ เพื่อก้าวไปสู่การปลดปล่อยชีวนาสู่เสรีภาพ (emancipation) เราจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนในภารกิจจากมุ่งที่เน้นความเป็นประเพณีนิยม (traditionalism) ไปสู่ความเป็นชาติพันธุ์ (ethnicity) และจากท้องถิ่นนิยม (localism) ไปสู่ประเด็นปัญหาในเวทีระดับโลก

จากการกักขังสู่การปลดปล่อย

การปรับกรอบคิดว่าด้วยชีวนาจำต้องเริ่มต้น ด้วยการปรับเปลี่ยนจากแนวคิดว่าด้วยการกักขัง ซึ่ง Jameson (1981) เรียกว่า theory of containment ไปสู่แนวคิดว่าด้วยการปลดปล่อย (Ritzer 1992: 61) งานวิจัยแบบทั้งหมดที่ผ่านมาเกี่ยวกับสังคมชีวนามักให้ความสำคัญกับ “ชุมชน” ชีวนาซึ่งมักถูกนิยามแบบโครงสร้างในลักษณะที่เป็นท้องถิ่น มีขอบเขตชัดเจนหรือเป็น “หมู่บ้าน” เป็นส่วนหนึ่งของ “ชนบท” และมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจหรือการผลิตทางการเกษตรเป็นหลัก ชุมชนในลักษณะเช่นนี้จึงได้รับการขยายตัว หรือ “สร้างภาพ” ว่าเป็น ‘ชีวนา’ บนพื้นฐานของภารนิยามความหมายชุดหนึ่ง และด้วยภาพชุดนี้เอง ชีวนาถูกกักขังหรือจำกัดวงให้อยู่ในพื้นที่ และอัตลักษณ์บางอย่างที่ถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจน

การขยายนามบุคคล กลุ่มคน หรือชุมชนแห่งหนึ่งว่าเป็นอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งและหลังจากนั้น จึงสร้างทฤษฎีเพื่อจำแนกแยกแยะให้เห็นถึงสารัตถะหรือแก่นสารของอัตลักษณ์ทางสังคมของคนเหล่านั้น คือ การสร้างภาพตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ (symbolic representation) ของกลุ่มคนหรือชุมชนนั้น หากภาพตัวแทนนี้ได้รับการยอมรับโดยความเคยชินหรือโดยเหตุผลอื่นๆ ภาพตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ก็ถูกนิยามเป็นเบ้าหลอมภาพตัวแทนในอีกนัยหนึ่งหรืออีกความหมายหนึ่ง นั่น

คือ สัญลักษณ์ทางการเมือง การที่ชุมชนแห่งหนึ่งถูกขนานนามว่าเป็น “ชาวนา” และยอมรับภาพลักษณ์นี้ว่าเป็นจริงหมายความว่าสมาชิกของชุมชนก็จะรับเป้าหมายและยุทธวิธีการต่อสู้ทางการเมืองที่สอดคล้องกับ “ความเป็นชาวนา” ในทำนองเดียวกัน ชาวชนบทกลุ่มนี้น่าทึ่เชื่อว่าชุมชนของตนเป็นชุมชนชาวนา ก็จะรับเป้าหมายและยุทธวิธีการต่อสู้ที่สอดคล้องกับความเป็นชาวนาเช่นเดียวกัน โดยความสัมพันธ์ในลักษณะเช่นนี้ “ชุมชน” จะถูกกักขังและจัดระเบียบ และยิ่งในกรณีที่ภาพตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง กล้ายมาเป็นแนวคิดครอบงำ ดังเช่นในกรณีที่ชุมชนหมู่บ้านหลายแห่งในลำพูนยังคงคิดว่าตนเองเป็นชุมชนชาวนาอยู่ การกักขังและการปิดพื้นที่ก็ยิ่งแน่นหนาหนักหน่วงยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้เอง การปรับกรอบคิดว่าด้วยชาวนาจึงมิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางวิชาการเท่านั้น หากแต่ยังมีนัยสำคัญในแง่ของปฏิบัติการ (practice) โดยมุ่งเน้นการปลดปล่อยชาวนา จากการถูกกักขังและปิดกั้นโดยรูปแบบของตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ต่างๆที่รัฐและกลุ่มผลประโยชน์นั้นๆ รวมทั้งนักวิชาการ สร้างขึ้น โดยนัยดังกล่าว ชาติพันธุ์พวนavaว่าด้วยชุมชนชาวนา จึงจำต้องวางแผนตัวเองอยู่ภายใต้บริบทของความสัมพันธ์ในระดับโลก เพื่อรื้อทำลายแนวคิดแบบทวินิยมโบราณที่เป็นข้อขัดแย้งระหว่างเมืองกับชนบท ความทันสมัยกับประเพณี และรวมกรกับชาวนา เป็นต้น หากชาวนาสามารถหลุดรอดจากอำนาจในการนิยามและกำหนดภาพลักษณ์จากรัฐได้ การปรับอัตลักษณ์ของชาวนาในรูปแบบใหม่ๆที่ยืดหยุ่นและเคลื่อนไหวก็ย่อมเป็นไปได้มากขึ้น

จากอัตลักษณ์ที่แตกแยกสู่ความเป็นชาติพันธุ์

การปรับกรอบคิดว่าด้วยชาวนาในแง่มุมหนึ่ง เป็นการให้ความสนใจกับอัตลักษณ์อันหลาภลัยและซับซ้อนของชาวนา ในบริบททางเศรษฐกิจสังคมการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ในเขตภาคเหนือตอนบน อัตลักษณ์ของชาวนาเกิดขึ้นในบริบทที่แตกต่างกันออกไปอย่างน้อย 6 แบบด้วยกัน แบบแรก คือ ชุมชนชาวนาแบบดั้งเดิมหรือสังคมหมู่บ้าน ซึ่งชาวนาปราการโฉมในลักษณะของผู้ผลิตด้านการเกษตร โดยเฉพาะการผลิตเพื่อยังชีพ แบบที่สอง คือ อุตสาหกรรมการเกษตร ที่ซึ่งชาวนาถูกปั้นเปลี่ยนโดยเกษตรพันธุ์สัญญาให้กลายเป็น “แรงงานรับจ้าง” ในที่ดินของตนเอง รวมทั้งการเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรในรูปแบบอื่นๆ แบบที่สาม คือ นิคม อุตสาหกรรมและโรงงานอุตสาหกรรมรูปแบบต่างๆในเขตภาคเหนือตอนบน ที่ซึ่ง ชาวนาถูกจับมาเป็นกรรมกรรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมและสถานก่อสร้างต่างๆ แบบที่สี่ คือ ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งชาวนาถูกจับมาเป็นพ่อค้าแม่ค้ารายย่อย ห้าบเร่แผงลอย และถูกจ้างตามปั้มน้ำมัน ร้านค้าและบ้านเรือน แบบที่ห้า คือ บริบทของกรุงเทพ ได้หัวน โตเกียว คูเวต หรือเมืองอื่นๆ ที่ซึ่งชาวนาถูกจับมาเป็นแรงงานอพยพและแรงงานข้ามชาติ และในบริบทแบบท้ายสุด

คือการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของชานาไปสู่อาชีพอื่นๆ เช่น พ่อค้า ครุ ข้าราชการ ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่พบรูปได้มากในเขตเมืองใหญ่ โดยเฉพาะเชียงใหม่

ชาวชนบทในเขตภาคเหนือตอนบน เคลื่อนย้ายตนเองเข้าออกชุมชนบริบทต่างๆ เหล่านี้ในภูมิภาคที่มีชีวิตที่มีความหลากหลาย เช่น ภูเขา แม่น้ำ ป่า ฯลฯ หรือในช่วงจังหวะของชีวิตที่แตกต่างกันออกไป ชีวิตของ “ชานา” คนหนึ่งจะมีชีวิตเรียบง่ายและมีอัตลักษณ์เพียงหนึ่งเดียวซึ่งยึดติดอยู่กับที่ดินและการผลิตในภาคเกษตรแต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป ในทางตรงกันข้าม เมื่อเสร็จภารกิจที่บ้าน ชานาอาจเปลี่ยนสภาพของตนเองไปเป็น “แรงงานรับจ้าง” บนที่ดินของตนเองตามรูปแบบของเกษตรพันธุ์สัญญาในบริบทของความสัมพันธ์กับธุรกิจอุตสาหกรรมการเกษตรขนาดใหญ่ หลังจากนั้นอีกเพียงไม่กี่เดือน ชานารายนี้อาจจอยพเข้าไปทำงานก่อสร้างในเขตเมืองเชียงใหม่ จนกระทั่งถูกหานามมุนวีญามเยือนอีกครั้งหนึ่ง จึงหันกลับไปสืบสานของตนคุ้มเดิม ชาวชนบทมักจะมายาจามีสมัชิกของครัวเรือนที่จัดวางตนเองอยู่ในบริบทและตำแหน่งที่แตกต่างหลากหลายกันออกไป ทั้งในหมู่บ้าน ในตัวเมืองเชียงใหม่ กรุงเทพ หรือจุดใดจุดหนึ่งของโลก

อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนข้อจำกัดสำคัญของอัตลักษณ์อันหลากหลายขับขันของชาวชนบทในลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้คือ อัตลักษณ์ในแต่ละประเภทเป็นตัวแทนเพียงส่วนเสี้ยวหนึ่งของประสบการณ์ชีวิตเท่านั้น บริบทที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละแบบ ก่อรูปให้เกิดการจัดองค์กร ผลประโยชน์และจุดหมายทางการเมืองที่แตกต่างกันและส่งผลให้ ‘อัตลักษณ์’ ของชาวชนบทมีลักษณะแตกแยก มีจุดยืนและผลประโยชน์ทางการเมืองที่หลากหลายจนเกินไป ปัญหาสำคัญจึงมีอยู่ว่า อัตลักษณ์แบบใดน่าจะเป็นตัวแทนของผลประโยชน์ของคนชายขอบหรือชาวชนบทในเขตภาคเหนือ ซึ่งมีลักษณะแบ่งแยกและแตกต่างหลากหลายออกไปมากมาย เช่นนี้ คำตอบบางส่วนต่อคำถามนี้ คือ ประเดิมเรื่องความเป็นชาติพันธุ์ (ethnicity)

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา อัตลักษณ์หรือความมีตัวตนที่ถูกสร้างขึ้นบนฐานของความเป็นรัฐชาติ (nation-state) ได้เคลื่อนตัวเข้าสู่จุดวิกฤตจนพังทลายลงในหลายประเทศ ชุมชนจีนตนาการแบบเดิมที่วางอยู่บนเงื่อนไขของความเป็นพลเมืองของรัฐชาติเริ่มเสื่อมความสำคัญลงอย่างรวดเร็วภายใต้การซึ่งโภมแห่งพายุโลกวิรัตน์ ชุมชนจีนตนาการในรูปแบบใหม่บนฐานของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เริ่มเข้ามามีบทบาทและความสำคัญมากขึ้น (ยศ 2542: 226; Friedman 1994: 86-87) บริเวณภาคเหนือตอนบนของไทยก็เช่นเดียวกัน “ความเป็นชาติพันธุ์” เริ่มกลายเป็นกระแสสังคมที่เคลื่อนไหวอย่างชัดเจนในบริดานกลุ่มน้อยบันทึกสูง เนื่องไปสำคัญที่ทำให้เกิดการตื่นตัวในกระแสความเป็นชาติพันธุ์ คือประสบการณ์ของการถูกเหยียดผิวและการปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่รัฐที่เต็มไปด้วยอคติ กลุ่มน้อยบันทึกสูงหลายกลุ่มน้อยบันทึกตั้งข้อกล่าวหาว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ ถูกป้ายสีให้เป็นต้นตอของปัญหายาเสพติด หลายกลุ่มน้อยบันทึก เช่น การเป็นพลเมืองของรัฐไทย หรือบางกลุ่มแม้จะมีบัตรประชาชนแต่ก็ไม่ได้สิทธิของความเป็นพลเมืองอย่างเต็มที่ แต่

กลับถูกเนี่ยดหมายว่า ให้การศึกษา สถาปัตย์ และล้านลัง หลายกลุ่มถูกขับไล่ออกจากพื้นที่เดิมที่เคยพำนักอาศัยและทำกิน ด้วยข้อหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและเขตต้นน้ำ วิถีปฏิบัติดั้งเดิม เช่นการทำไร่ย้ายที่ และไร่หมุนเวียน กลายเป็นสิ่งผิดกฎหมาย ผู้นำของกลุ่มนชนเหล่านี้ หลายคน เริ่มพูดถึงประสบการณ์ดังกล่าวในฐานะเป็นปัญหาของ “ชนพื้นเมือง” (indigenous peoples)

กระแสร์วัฒนธรรมการเมืองของความเป็นชาติพันธุ์ (ดังที่เราจะได้พูดถึงรายละเอียดในกรณีการต่อสู้ของชาวปกาภณ์ในบทที่ 3) เริ่มมีบทบาทสำคัญในกระบวนการเชื่อมโยงอัตลักษณ์ที่แตกแยกกระจัดกระจายให้หลอมรวมกลายเป็นหนึ่งเดียว ผู้นำชาวปกาภณ์ได้พัฒนากระแสร์สังคมของความเป็นชาติพันธุ์ด้วยการปรับเปลี่ยน “ภาพ” ด้านลบซึ่งตอกตึงและฝังแน่นอยู่ในชุมชนชาวปกาภณ์ที่ถูกตราหน้าว่าเป็น ‘ชาวเขา’ ล้านลังและโง่งม ให้กลยุทธ์ “ทุนทางวัฒนธรรม” (Bourdieu 1993: 83-86) ในด้านของภูมิปัญญาท่องถินและศักยภาพในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้สามารถนำเอาไปใช้ในการลงทุนทางการเมืองเพื่อสร้างสรรค์อัตลักษณ์และความมีตัวตนของชาวปกาภณ์ในฐานะเป็น “กลุ่มชาติพันธุ์” ที่มีภูมิปัญญาความรู้ อัตลักษณ์ดังกล่าวเริ่มได้รับการถ่ายทอดผ่านสื่อหนังสือพิมพ์และสารคดีโทรทัศน์ มากมายจนเป็นที่ยอมรับทั้งจากชาวปกาภณ์เองและสังคมภายนอก ผู้นำชาวปกาภณ์อย่างใช้สูตรหรือทั้งด้านการเมืองนิเวศ ด้วยการนำเสนอ “ภาพ” ของชาวปกาภณ์ ในฐานะเป็น ‘ผู้ปักป้องป่า’ มีวัฒนธรรมที่ผูกพันแน่นกับป่ามาเนินนาน อัตลักษณ์ของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เริ่มพนวกและดูดกลืนอัตลักษณ์อยู่อื่นๆ ให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นชาวปกาภณ์ ในทำนองเดียวกัน กระแสร์ความเป็นชาติพันธุ์เริ่มกลยุทธ์เป็นพื้นฐานของการสร้างเครือข่ายของกลุ่มชนกลุ่มต่างๆ ที่ทำการจัดการทรัพยากร่วมกัน เช่น ชาวมังและปกาภณ์ที่ใช้ป่าร่วมกัน หรืออยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำเดียวกัน โดยผนวกผสานอัตลักษณ์ของกลุ่มนชนบนที่สูงเหล่านี้ให้กลยุทธ์ “กลุ่มชาติพันธุ์” หรือ “ชนพื้นเมืองบนที่สูง”

เมื่อแนวคิดเรื่องความเป็นชาติพันธุ์ แทรกตัวเข้าสู่ปริมาณทัลของความเป็นคนชายขอบ (marginalization) การเปลี่ยนแปลงบางประการก็เริ่มเกิดขึ้น ความเป็นชาติพันธุ์ที่มานำมาซึ่งการเปิดพื้นที่ทางสังคมอย่างกว้างขวางกว่าเก่าก่อน เนื่องจากชุมชนชาวนาหรืออัตลักษณ์ของความเป็นชาวนา ผูกโยงอยู่กับระบบการผลิตและสภาพแวดล้อมทางกายภาพบางประเภทที่เอื้อต่อการผลิตในภาคเกษตรเท่านั้น หากแต่ความเป็นชาติพันธุ์ไม่จำเป็นต้องยึดติดอยู่กับพื้นที่หรือระบบการผลิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ความเป็นชาติพันธุ์จึงนำเสนออัตลักษณ์ในมิติที่สอดคล้องสำหรับคนชายขอบ คนไร้ราษฎร พลัดที่นาคนที่อยู่ และไร้ที่ดินทำกิน อันเป็นลักษณะของกลุ่มนชนมากมายในประเทศไทย ที่สามในปัจจุบัน (Kearney 1996: 179-180)

การปรับเปลี่ยนจากอัตลักษณ์ของชานาแบบดั้งเดิมมาสู่ความเป็นชาติพันธุ์ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการเสกสรรค์ความเป็น ‘ชุมชน’ รูปแบบใหม่ๆ นอกเหนือไปจากชุมชนชานาในลักษณะเดิมที่มีสภาพเป็นหมู่บ้านแต่เพียงอย่างเดียว การนำความเป็นชาติพันธุ์เข้ามาเป็นประเด็นทางการเมืองของชานาหรือชานบท ยังเป็นการจัดรูปความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบใหม่ ระหว่างชานากับชนกลุ่มอื่นๆ ในบริบทของรัฐชาติ นั่นคือ การเปิดพื้นที่ทางสังคมที่เคยมีความมุ่งมั่นที่ยึดติดอยู่กับการผลิต การใช้ที่ดิน การประกันราคาผลผลิต ไปสู่ประเด็นที่กว้างขวาง กว่าความขัดแย้งในเรื่องของที่ดินแต่ครอบคลุมถึงการต่อสู้เพื่อความคุมและใช้ประโยชน์ จากสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมในการเปิดพื้นที่และสร้างอัตลักษณ์ใหม่ๆ ให้กับชานบท

การเมืองนิเวศบนเวทีโลก

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา การเมืองเรื่องชานาในประเทศไทยที่สามเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเนื่องจากนัยสำคัญของประเด็นที่เกี่ยวกับ “สิทธิ” และ “ธรรมชาติแวดล้อม” ปัจจัยทั้งสองประการนี้มีอิทธิพลต่อการเมืองในสังคมชนบทของไทย เช่นเดียวกัน ในเขตภาคเหนือตอนบนกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มตกลงเป็นเครือข่ายของการลงทะเบียนสิทธิมนุษยชน ถูกขับไล่ออกจากที่ดินทำกินโดยการอ้างสิทธิของรัฐเหนือวิถีชีวิตของประชาชน ในขณะที่อีกหลายกลุ่มถูกปฏิเสธสถานะความเป็นพลเมืองไทยเอาเสียเลยที่เดียว ชานบทในเขตพื้นราบถูกละเมิดสิทธิด้วยโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ไม่ว่าจะเป็นโครงการสร้างเขื่อนแก่งสีอเต้น กก-อิง-น่าน หรือกิมหาโครงการอื่นๆ ซึ่งส่งผลให้เกิดการอพยพยกบ้านออกจากที่ทำกินและการแตกสลายของชุมชน

การนิยามใหม่ของโครงการพัฒนาต่างๆ ในฐานะเป็น “การลงทะเบียนสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนของคนยากคนจน เริ่มเกิดขึ้นควบคู่ไปกับกระแสสภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย ประเด็นเรื่อง “สิทธิ” และ “สภาพแวดล้อมนิยม” เติบโตขึ้นและเริ่มมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันอย่างแนบแน่นจนทำให้การเมืองของชานบทที่เคยจำกัดวงอยู่แต่เพียงในประเด็นเรื่องการถือครองที่ดิน การใช้ประโยชน์จากที่ดิน การประกันราคาพืชผล ฯลฯ เริ่มปรับเปลี่ยนมาสู่การเมืองเรื่องสิทธิมนุษยชนและการเมืองนิเวศเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ประเด็นเกี่ยวกับชานาเริ่มถูกนิยามใหม่ให้พ้นไปจากเรื่องการถือครองที่ดินและมิตริ่นๆ ของการผลิตในภาคเกษตร ไปสู่ประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน ความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ตลอดจน ความสื่อมโถมของธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ ไม่เพียงแต่ในชนบทของประเทศไทย ประเด็นนี้ท่านนั้น แต่เป็นประเด็นความห่วงใยร่วมกันของประเทศโลก ด้วยเหตุนี้เอง การเมืองเรื่องสิทธิและการเมืองนิเวศจึงข้ายกเวทีการต่อสู้ไปสู่เวทีระดับนานาชาติหรือระดับโลก ที่ซึ่งเปิดโอกาสให้มีการถ่วงดุลอำนาจอย่างเป็นธรรมมากขึ้นระหว่างชานบทผู้ด้อยสิทธิกับหน่วยงานของ

รัฐ และทำให้ชาวชนบทมีโอกาสเป็นผู้ชั้นบันดาลที่เช่นนี้เพิ่มขึ้น การแทรกตัวเข้ามาของประเด็น เรื่องสิทธิและการเมืองนิเวศยังทำให้วาทกรรมว่าด้วยชานา ซึ่งเคยเป็นเครื่องมือที่รัฐใช้ พัฒนาการชานาไว้ใน “หมู่บ้าน” หรือพื้นที่บางประเทท เริ่มเสื่อม漫ต์ลง ผลกระทบคือ อำนาจของรัฐในการกักขังชานาเริ่มคลอนแคลนและถูกท้าทายอย่างจริงจัง

ในบทต่อๆไป เราจะได้สำรวจและวิเคราะห์รูปแบบที่แตกต่างกันออกไปของการนำเสนอ “ความเป็นชุมชน” และการเปิดพื้นที่ทางสังคมของชาวชนบทกลุ่มต่างๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ซึ่งพยายามหลีกเว้นออกจากอำนาจจากครอบจักรองทางวัฒนธรรมและการนิยามความหมายเชิง สัญลักษณ์ของรัฐ ในกรณีของชาวลั่ว (บทที่ 2) การจับกุมชาวบ้านด้วยข้อหาการบุกรุกพื้นที่ป่า และการเผาไฟ นำไปสู่การปรับกรอบของประเด็นการเมืองเรื่องชานา จากปัญหาของการผลิตและ ที่ดินทำกิน ไปสู่การเปิดพื้นที่เกี่ยวกับเรื่องสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน กรมป่าไม้ถูกนำเสนอโดย องค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรที่ทำงานด้านสิทธิมนุษยชนในฐานะเป็นผู้ละเมิดสิทธิของประชา ชน ในบริบทเช่นนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับ “กลุ่มชาติพันธุ์” กลายเป็นประเด็นระดับนานา ชาติซึ่งถูกเพ่งเลิงโดยประชาคมโลก

ในกรณีของชาวปากะญอ (บทที่ 3) ประเด็นการเมืองเรื่องชานามีได้ยึดติดอยู่แต่เพียง ปัญหาที่ดินในฐานะเครื่องมือการผลิตอีกต่อไป แต่ที่ดินทำกินหรือไร่หมุนเวียน ถูกนำเสนอใน ฐานะเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ การเมืองของชานาถูกนิยามใหม่ในรูปของปัญหาการลดลง ของพื้นที่ป่า การจัดการทรัพยากริเววภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการเรียกวิธีการมีส่วนร่วมใน การจัดการทรัพยากริเววภาพ ในกรณีของชานาจังหวัดน่าน (บทที่ 4) ประเด็นนี้ถูกหลักคือการสูญเสีย สายพันธุ์พืชพื้นบ้าน โดยเฉพาะการลดลงของสายพันธุ์ข้าว ซึ่งชานาได้ทำการคัดเลือกและปรับ ปรุงสายพันธุ์ติดต่อกันมาเป็นเวลากลายร้ายปี ชานาน่าสนใจพยายามนำเสนอประเด็นการเมือง นิเวศโดยเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ของชานาในฐานะเป็น “ผู้รับปรุงสายพันธุ์” และ “ผู้จัดการทรัพยากรพันถุกรวม” ในลักษณะเช่นนี้ ความหลากหลายทางชีวภาพกลยมมาเป็น มิติใหม่ของอัตลักษณ์ทางสังคมของชานา และการสร้าง “ชุมชน” ทางวัฒนธรรมในรูปแบบใหม่ ของชาวชนบทที่ยังคงเรียกตัวเองว่าชานา แต่ในความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่าง สิ้นเชิง

บทที่ 5 นำเสนอภาพของชุมชนชานาภาคเหนือและชีวิตทางสังคมของชานาที่ยึดหยุ่น เพิ่มขึ้น อันเกิดจากการเคลื่อนย้ายถิ่นที่ทำกิน การอพยพแรงงาน อิทธิพลของสื่อและข้อมูลข่าว สาร และการเดินทางข้ามพรมแดนทางการเมืองและวัฒนธรรม ในบริบทเช่นนี้ การผลิตใหม่ของ วัฒนธรรมชานาเริ่มมีลักษณะที่ไม่ยึดติดอยู่กับความเป็นชุมชนหมู่บ้านหรือพื้นที่แบบจำเพาะ ตามตัว (territorialized) และอยู่นอกเหนืออิทธิพลของกระบวนการของรัฐชาติและภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่คง ที่ไม่เปลี่ยนแปลง

การศึกษาชุมชนชาวนาภาคเหนืออย่างแแห่ง ที่เคยมีนักมานุษยวิทยาศึกษาเข้าไว้เมื่อ หลายสิบปีก่อนเพื่อเปรียบเทียบข้อมูลในอดีตกับปัจจุบัน ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้เสนอว่า เรามิอาจ นิยามเศรษฐกิจชุมชนของชาวชนบทในสังคมไทยภาคเหนือ ภายใต้ข้อบอกรหัสของพื้นที่ทางสังคม เช่น หมู่บ้าน ในลักษณะจำเพาะเจาะจงและแน่นอนตายตัวดูดังเดิมอีกต่อไป ในทางตรงกันข้าม วิถีปฏิบัติ ระบบคุณค่าและวัฒนธรรมของชาวนาไทยในปัจจุบัน เป็นผลผลิตของสภาวะวิถีที่ กว้างขวางกว่าชุมชนหมู่บ้านและพื้นที่ทางสังคมแบบเก่า หากแต่ครอบคลุมการเคลื่อนย้ายถิ่น แรงงาน การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การผลิต และกระบวนการทางสังคมในระดับนานาชาติที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของชาวนา

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความเป็นชาวนาในรูปแบบ สถานภาพที่หลักหด ยึดหยุ่นและเลื่อน ไหลงมากขึ้น และสนิทแนบมากขึ้นกับกระบวนการทำงานของระบบทุนนิยมโลก ทั้งในด้านของการ ผลิต การค้า การบริโภคและการเคลื่อนย้ายทางวัฒนธรรม ความเป็นชาวนาในรูปแบบที่ยึดหยุ่น และหลักหด ยังเกิดจากปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ ซึ่งมีผลต่อการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ด้วยเหตุนี้เอง งานวิจัยชิ้นนี้จึงเรียกร้องให้มีการปรับเปลี่ยน กระบวนการทัศน์และมุมมอง เกี่ยวกับชาวนาและชาวชนบทในประเทศโลกที่สาม เพื่อทำความเข้าใจ อธิบาย และนำเสนอชาวนาในรูปแบบที่ยึดหยุ่น เคลื่อนไหว มีพลวัตและสอดคล้องกับความเป็น จริงทางสังคมเพิ่มมากขึ้น

บทที่ 6 นำเสนอทสรุปและข้อค้นพบจากการวิจัยทั้งหมด พร้อมทั้งนำเสนอตัวแบบของ การปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วย “ชุมชน” ในลักษณะที่เป็นกระบวนการ มีพลวัต เลื่อนไหล และสอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมในปัจจุบัน การมองชุมชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการเชื่อมโยง อย่างแนบเน้นกับการเปิดพื้นที่ทางสังคม และการสร้างตัวตนของชาวไร่ชาวนาและ คนชาญชุมนุม ไว้สิทธิ ทั้งในแง่ของความเป็นชาติพันธุ์หรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในรูปแบบอื่นๆ ความเป็นชุมชนจึงมีเดิมดูนิ่งตายตัว หากแต่เป็น “ยุทธวิธี” ที่เลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนไปตามบริบทและสถานการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ความเป็นชุมชนและความเป็นท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในระดับที่ กว้างกว่าท้องถิ่น ผ่านการเจรจาต่อรอง ความขัดแย้ง การต่อสู้ การเลื่อนไหลไปมาของผู้คนและ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ ชุมชนและท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการที่ไม่เคยสมบูรณ์ หากแต่มีการปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่อยู่เสมอจากปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆ ที่กำหนดความเป็นไปของสังคม

บทที่ 2

ชาวนา ความเป็นชาติพันธุ์และการเมืองเรื่องพื้นที่

ยามบ่ายของวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2542 ครอบครัวชาวลักษณะบ้านเตี้ยกลาง แห่งดอยภูคา จังหวัดน่าน เผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่หน่วยพิทักษ์ป่า อุทยานแห่งชาติดอยภูคา บริเวณถนนหน้า ทางเข้าหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้นำชายสองคนจากครอบครัวนี้ขึ้นรถของหน่วยพิทักษ์ป่าฯไป ยังสถานีตำรวจนครรัฐอำเภอป่าฯ และแจ้งข้อกล่าวหาว่าบุคคลทั้งสองร่วมกันยึดถือ ครอบครองทำ ประโภชัน กันสร้างแห่งว่างและเผาโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่เป็นเนื้อที่รวมประมาณ 20 ไร่ คิดเป็นค่าเสียหายประมาณ 3 ล้านบาท โดยอ้างหลักฐานยืนยันว่าบุคคลทั้งสองทำผิดจริง เพราะครอบครองมีถาวรหมู่บ้านลีлем หลังจากถูกกักขังเป็นเวลา 8 วัน และชาวลักษณะกลุ่ม ใหญ่ทำการประท้วงเพื่อเรียกร้องให้ปล่อยตัวผู้ต้องหา ชายทั้งสองจึงได้รับอนุญาตให้ประกันตัวไป

เหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้นมิใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างใดเดียว ในทางตรงกันข้าม เมื่อ หน่วยงานของรัฐเริ่มขยายตัวเข้าควบคุมพื้นที่ป่าและปรับเปลี่ยนนโยบายจากการบุกเบิกที่ได้รับ การส่งเสริมมาเป็นการบุกรุกที่ต้องยับยั่งและจับกุมอย่างเข้มงวด ชาวนาชาวไร่และกลุ่มนชนชาย ขอบที่เคยทำมาหากินอย่างอิสระในบริเวณพื้นที่ป่า ม่อนดอยและภูสูงห่างไกลทุกันدار เริ่มถูกจับ จ้องและตรวจตราอย่างใกล้ชิด ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา กลุ่มชาติพันธุ์บันทีสูงมากมายหลายกลุ่ม ได้ตกลงเป็นเครือขันโขนโดยข้อตกลงของนิติบุคคลแบบสุดโต่ง ในเดือนสิงหาคม ปี 2533 ชาวปกาภณ์บุ 24 คนจากหมู่บ้านสองแห่งในเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ ถูกจับกุมด้วยข้อหาบุกรุกและดำเนินคดี ในพื้นที่ซึ่งชนกลุ่มนี้ได้ทำไว้หมุนเวียนติดต่อกันมาเป็นเวลานานนับร้อยปี ในปีพ.ศ. 2534 ชาวมัง แห่งบ้านชุมกลางในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ได้ถูกบังคับให้ละเลิกจากการทำไว้และได้ รับการชี้ชี้ว่าจะถูกยกย้ายออกจากพื้นที่ นับเนื่องแต่ปี 2535 เป็นต้นมา กรมป่าไม้ได้เพิ่มมาตรการกวดขันและดำเนินการตามนโยบายอนุรักษ์ป่าอย่างเข้มงวด ด้วยการประกาศเขตอุทยานแห่ง

ชาติใหม่ๆ และขยายพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติเดิมเพิ่มขึ้น อีกทั้งขยายโครงการปลูกป่าและอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ



หมู่บ้านเตย จังหวัดน่าน ล้อมรอบด้วยพื้นที่ไว้ซ้ำ และไว้เหล่าอายุต่างๆ กัน



ภาพแสดงให้เห็นถึง “ไว้ซ้ำ” ที่กำลังเพาะปลูกในปีนี้ และพื้นที่ “ไว้เหล่า” ของชาวลัวะบ้านเตย จังหวัดน่าน นอกจากนี้ยังมีป่าแทรกอยู่บริเวณไว้ซ้ำ ซึ่งเป็นป่าพิธีกรรมที่ชาวลัวะแก้ไขรักษาไว้

นโยบายอนุรักษ์ป่าเริ่มกลایมมาเป็นประเด็นขัดแย้งทางการเมือง อีกทั้งเกิดการประท้วงต่อต้านจากประชาชนเพิ่มขึ้น เมื่อยesterdayดังกล่าวได้รับการดำเนินการอย่างเข้มงวดกับคนยากจนและกลุ่มชาติพันธุ์บุนทีสูง ในขณะที่กลุ่มเศรษฐีจ้าของรีสอร์ฟขนาดใหญ่ที่บุกรุกป่าและกลุ่มนายทุนส่วนยุคคลิปต์ส กลับไม่ถูกบังคับให้ย้ายอนุรักษ์เข่นเดียวกัน ในปี 2537 กรมป่าไม้เริ่มอพยพชาวเมียนมาบ้านแม่ส้านและบ้านพาแดงในอุทยานแห่งชาติดอยหลวง และเริ่มขับเคลื่อนนโยบายอพยพคนออกจากป่าอย่างจริงจังมากขึ้น นอกเหนือไปจากการอพยพคนออกจากป่าแล้ว การขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ด้วยการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติใหม่ทับที่ที่กำกินและป่าชุมชนของชาวบ้าน อีกทั้งโครงการปลูกป่าอีกมายหลายแห่ง ได้ส่งผลให้ความมั่นคงในการตือครองที่ดินตาม Jarvis ประเพณีและสิทธิการใช้แต่ดั้งเดิมของชุมชนเริ่มคลอนแคลนลง สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรป่าอันเป็นแหล่งทำมาหากินของคนจนถูกริบตอนเพิ่มขึ้น ตัวอย่างเช่น หมู่บ้านชาวปากะญอหลายแห่งในเขตคำภอแม่ว่าง ถูกยึดพื้นที่ไว้หมุนเวียนไปเป็นพื้นที่ในโครงการปลูกป่าของกรมป่าไม้

การไม่ยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่า ทำให้กรมป่าไม้อ้างกฎหมายและเรื่องประการเขตอุทยานเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว บอยครั้งที่อุทยานแห่งชาติที่ประการใหม่นั้นทับที่ที่กำกินและป่าชุมชนที่ชาวบ้านทั้งบันทีสูงและพื้นราบได้อนุรักษ์เอาไว้มาเป็นเวลาวนนานเพื่อใช้ประโยชน์ในรูปของป่าประเพณี ป่าดันน้ำหรือป่าใช้สอยของชุมชน การเปลี่ยนแปลงนโยบายจัดการป่าและการบังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มงวดก่อให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรงเพิ่มขึ้น จนกระทั่งชุมชนห้องถื่นในหลายๆ พื้นที่เริ่มรวมตัวกันเป็นเครือข่ายป้องกันมิให้รัฐเข้ามาปิดล้อม และยึดป่าไปจากประชาชน (Anan 1998: 72-73)

อันที่จริง การย้ายคนออกจากป่า การประการเขตอุทยานแห่งชาติและโครงการปลูกป่าเป็นส่วนหนึ่งของยุทธวิธีของรัฐในการใช้ “เทคนิควิทยาว่าด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่” กรมป่าไม้สร้างอาณาจักรด้วยการขึ้นเส้น ตัดแบ่ง การใช้แผนที่ เส้นแบ่งดินแดนและควบคุมความเคลื่อนไหวภายในและข้ามพรมแดนของป่าประเกทต่างๆ รวมทั้งการกำหนดโซน และพื้นที่ลุ่มน้ำ การขึ้นเส้นแบ่งพรมแดน การกำหนดประเกทของป่าและโซนเหล่านี้กลایมมาเป็นการสร้างพื้นที่แห่งการครอบงำหรือสิ่งที่เพล (Pile 1997: 3) เรียกว่า ‘ปฏิบัติการครอบงำเชิงพื้นที่’

นอกเหนือไปจากเทคนิควิทยาว่าด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่แล้ว กรมป่าไม้ยังใช้เทคนิควิทยาอีกหลายประการในการปิดกันมิให้ชาวบ้านแสดงอาการต่อต้านทั้งโดยพฤตินัยและการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ในรูปแบบต่างๆ เทคนิคเหล่านี้รวมถึงการสร้างความหวาดกลัวด้วยการลาดตระเวน กันดินแดน ควบคุมพื้นที่ ปิดถนน แบ่งแยกและปกรอง ไปจนถึงการสร้างความขัดแย้งระหว่างชนพื้นราบกับกลุ่มชาติพันธุ์บุนทีสูง อำนาจจารังถูกนำมาใช้เพื่อยัดเยียดระบบคุณค่าบาง

ประการเช่น การตีความหมายของการอนุรักษ์ป่าว่าเป็นการกระทำเพื่อประโยชน์สุขของคนทั้งชาติ หรือการรักษาป่าต้นน้ำเพื่อส่วนรวม เป็นต้น ระบบคุณค่าเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชนกลุ่มต่างๆ จำต้องยอมรับแม้ว่าจะไม่เห็นด้วยก็ตาม

เจ้าหน้าที่ป่าไม้และชาวลัวะ ต่างจับจ้องมองดูอีกฝ่ายหนึ่งด้วยสายตาหัวดurate แต่ละฝ่ายจำต้องรู้ว่าคู่ต้องข้ามของตนเป็นใคร แต่ทั้งสองฝ่ายก็มิได้เห็น “ภาพ” ของอีกฝ่ายหนึ่งอย่างแท้จริง การติดต่อสื่อสารระหว่างเจ้าหน้าที่และชาวไร่บันดอยเป็นเพียงมายากาพ เจ้าหน้าที่จำต้องทำความเข้าใจว่าใครกันที่พวกรเขากำลังกีดกันสิทธิ จำกัดบริเวณและกิจกรรม ในลักษณะเช่นนี้ ขำนาจของเจ้าหน้าที่ป่าไม้คือขำนาจในการควบคุมพื้นที่ การอ้างสิทธิ ยึดครองและสร้างหลักประกันว่าความคิดครอบงำเกี่ยวกับพื้นที่ซึ่งถูกนำมาใช้อ้างสิทธินั้นสอดคล้องกับเจตจำนงค์แห่งรัฐชาติ ในรายด้วยดกฎเกณฑ์และควบคุมประชาชนนั้น เจ้าหน้าที่จำต้องเข้าใจว่าใครกันที่พวกรเขากำลังริบอนสิทธิ แต่ในขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่เองก็ไม่เข้าใจถึงสภาวะการณ์แท้จริงที่เกิดขึ้นและกำลังดำเนินไป เจ้าหน้าที่ได้สร้างภาพแทนความจริงเพื่อนำเสนอว่า “ชาวบ้าน” นั้นเป็นใคร และใช้ภาพลักษณ์นั้น ในการดูหมิ่นดูแคลนและทำให้สถานะของชนกลุ่มต่างๆ ลดต่ำลง รูปแบบของความรู้ที่เจ้าหน้าที่ใช้ในการทำความเข้าใจชาวบ้าน และจัดการความจริงนั้นเป็นมายากาพ ความรู้เหล่านั้นวางอยู่บนพื้นฐานของเรื่องเล่า อดีต มายาคติ และคำโภคหลอกลวง มายากาพเกี่ยวกับ “ชาวเขา” ที่เกี่ยจครรภ์ โน่น โน่น ไร้การศึกษา ติดยาเสพติด และเป็นภัยต่อกวามมั่นคงของชาติ ภาพเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นภายใต้ภาพรวมการพัฒนาและภายมาเป็นภาพแทนความจริงในจินตนาการของรัฐไทย และชนชั้นกลางผู้มีการศึกษาทั้งหลาย

อย่างไรก็ตาม ภาพลักษณ์อันเกิดจากภาพรวมทางอ่านนั้นมิได้เกิดขึ้นและดำเนินไปโดยปราศจากการตอบโต้ ชาวลัวะมิได้อยู่นิ่งเฉย หากแต่ตีความและท้าทายภาพลักษณ์ดังกล่าวในขณะที่พวกรเขากลับคืนให้ยอมรับ แล่ถูกกำหนดโดยภาพรวมไปพร้อมกัน หากพิจารณาเพียงผิวเผิน เรายาจะรู้สึกว่าเจ้าหน้าที่เป็นฝ่ายมีอำนาจควบคุมพื้นที่และชาวลัวะเป็นฝ่ายอ่อนแอกันนิ่งเฉยและถูกควบคุม แต่เมื่อการจับกุมและขอกล่าวหาดำเนินไป ชาวลัวะก็เริ่มตอบโต้ ปฏิบัติการต่อต้านเชิงพื้นที่หรือที่จันทร์ โมหันตี (Mohanty 1987) เรียกว่า “การเมืองเรื่องพื้นที่” ได้เริ่มต้นขึ้น

ตามทัศนะของโมหันตี การเมืองเรื่องพื้นที่มิได้เกี่ยวกับแต่เฉพาะความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือตัวแทนแห่งที่ของ “บ้าน” ที่ชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เป็นการเมืองที่ขับเคลื่อนโดยผู้คนที่ต้องการเมืองเรื่องพื้นที่ยังผูกพันกับนิยามทางการเมืองของ “พื้นที่” ซึ่งเกิดการต่อสู้และชิงระหว่างคนหลายกลุ่ม โดยนัยนี้ พื้นที่จึงเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับสถานที่ ซึ่งมักมีการต่อสู้และชิง รวมทั้ง “อัตลักษณ์” ที่ประชาชนใช้ในการนำเสนอตัวตนและแสดงจุดยืนในการต่อสู้ มากกว่าที่จะพูดถึง

พื้นที่ในความหมายทางภูมิศาสตร์แบบโบราณแต่เพียงอย่างเดียว (Pie 1997: 28) พื้นที่จึงสืบสานความหมายของการเข้าร่วมต่อสู้เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การเมืองเรื่องพื้นที่จึงเกี่ยวพันกับความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ และเปลี่ยนแปลงความหมายของพื้นที่ไปพร้อมกัน พื้นที่เป็นทั้ง “สถานที่” ต่อสู้และเป็นจุดศูนย์กลางของการช่วงชิงความได้เปรียบเสียเปรียบในการต่อสู้

ในกรณีของชาวลัวะ ความเป็นชาติพันธุ์ถูกค้นหาและผลิตขึ้นในการนิยามความหมายของประสบการณ์ชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตีความพื้นที่และความเป็นเจ้าของผู้ครอบครองพื้นที่มาแต่เดิม พื้นที่สำหรับชาวลัวะจึงมีนัยสำคัญในแง่ของมิติทางประวัติศาสตร์ บ่งบอกความเป็นชุมชน ความเป็นชาติพันธุ์ การเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน อีกทั้งยังเป็นการกำหนดพร้อมเดนว่าใครเป็นผู้ครอบครองพื้นที่นี้และใครอยู่นอกพร้อมเดน พื้นที่จึงเป็นยุทธวิธีในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่เลื่อนไหลดอย่างต่อเนื่องในกระบวนการต่อสู้แบ่งชิงเพื่อนิยามความมีตัวตน

ในลักษณะเช่นนี้ การเมืองเรื่องพื้นที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับการกำหนดขอบเขต ความเคลื่อนไหวและอานาบริเวณของชุมชน พื้นที่กล้ายเป็นเวทแห่งการต่อสู้ซึ่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ได้รับการก่อสร้างสร้างตัว พร้อมเดนถูกรื้อถอนและสร้างใหม่ ประวัติศาสตร์ถูกสร้างและผลิตขึ้น และการต่อต้านเป็นปฏิกริยาตอบโต้ต่อความขัดแย้งและความร้าวราในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

พร้อมเดนแห่งความเป็นชาติพันธุ์

กรณีการต่อสู้ของชาวลัวะ ทำให้เราจำเป็นต้องทบทวนตรวจสอบประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างรากเหง้าของความเป็นชาติพันธุ์ กับการสร้างอาณาเขตหรือการถือครองดินแดน การสืบคันรากเหง้าหรือประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ กับความเป็นชาติพันธุ์หรืออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชนกลุ่มน้อย แสดงให้เราเห็นถึงบริบทและความซับซ้อนของการสร้างประวัติศาสตร์ การผลิตความทรงจำและการอ้างสิทธิเหนือดินแดนที่ชนกลุ่มต่างๆ เรียกว่าเป็นบ้าน ประเทศหรือพื้นที่ของตน

ตัวอย่างเช่น ชาวลัวะในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ยังคงจดจำอาณาจักรที่เขื่อว่าครั้งหนึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นโดยขุนหลวงวิรังคะ ผู้นำชาวลัวะที่ยิ่งใหญ่ที่สุดท่านหนึ่ง การดำรงอยู่ของอาณาจักรแห่งนี้ได้รับการยืนยันจากพงศาวดารหลายฉบับที่อ้างอิงขึ้นหลังจากที่ชาวไทยเรื่องอำนาจในอาณาจักรล้านนา พงศาวดารเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ระบุว่าชาวลัวะเป็นชนกลุ่มแรกที่ครอบครองดินแดนแบบนี้ อีกทั้งยังเป็นผู้ก่อตั้งเมืองและชุมชนจำนวนมากหลายแห่งในล้านนา

พงศาวดารเก่าของไทยวนจาริกว่า ดอยเงินหรือดอยสุเทพ คือ ที่ตั้งของเมืองลัวะแล้วได้รับการสถาปนาขึ้นก่อนเมืองหิรัญญายุทธของมอยในช่วงคริสตศตวรรษที่ 8 (Condominas 1990: 10-19)

ในท่านองเดียวกัน ชาวลัวะแห่งดอยภูค่า จังหวัดน่าน ยังคงจดจำและเล่าขานสืบต่อกันมาว่า พวากเข้าคือชนกลุ่มแรกที่ตั้งกรากครอบครองดินแดนและก่อตั้งเมืองวนคร หรืออำเภอป่าในบริเวณที่รับลุ่มเชิงดอยภูค่าในปัจจุบัน จนกระทั่งชาวไทยลื้อซึ่งถูกการตั้งต้นมาเป็นชลยในสมัยของพระเจ้ากาวิละแห่งเวียงพิงค์ ได้อพยพเข้ามาตั้งกรากบ้านเรือนในบริเวณนั้นเมื่อกว่าสองร้อยปีมาแล้ว คนเม่าคนแก่เดบันนั้นเล่าสืบต่อกันมาว่า ชาวไทยลื้อที่อพยพมาใหม่มีจำนวนมากกว่าชาวลัวะที่อาศัยอยู่เดิม ชาวลัวะซึ่งมีนิสัยรักสงบ ไม่ต้องการมีข้อพิพาทกับคนอื่น จึงอพยพเข้าไปตั้งกรากเสาะหาพื้นที่ทำกินใหม่บนดอยภูค่า และเริ่มทำไร่หมุนเวียนเนื่องจากไม่มีที่ราบสำหรับการทำนาดำเนินดอย

การหลีกลี้นนีภัยสังคมหรือการอพยพย้ายถิ่นไปตั้งกรากใหม่บนที่สูง มีใช่สิ่งแผลกใหม่ในเขตภาคเหนือตอนบนของไทย ชนมากมายหลายกลุ่มถูกการตั้งต้นเป็นชลยเมื่อผู้นำของตนพ่ายแพ้สังคม หรือพลัดถิ่นนีภัยและโรคระบาดมาตั้งกรากในดินแดนใหม่ ในท่านองเดียวกับที่ชนชาายขอบถูกการตั้งต้นจากบ้านและที่ทำกินเพื่อหลีกทางให้กับการสร้างเรือน โรงงานไฟฟ้า การประการเขตอุทยานหรือโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมานี้ การอพยพโดยภัยและการใช้กำลังบังคับเริ่มมีมากขึ้น ส่งผลให้การขัดขืน ตอบโต้และต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิของชนกลุ่มต่างๆ จึงเริ่มมีมากขึ้น เมื่อพื้นที่เดิมถูกท้าทายโดยรัฐ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ก็ถูกสร้างใหม่เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการอ้างสิทธิหนึ่งพื้นที่เดิมของตน

ในบทนี้ เราชีวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชานนา โดยนำเสนอมุมมองที่ว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มิได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งหรือตายตัว หากแต่เป็นกระบวนการที่ถูกสร้างขึ้นและปรับเปลี่ยนไปอย่างต่อเนื่องและยืดหยุ่นบนพื้นฐานของ การแบ่งแยกระหว่าง “เรา” กับ ชนกลุ่มอื่นๆ ที่หลอกหลอน อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงมิใช่อะไรที่คงที่ หากแต่เป็นภาพสะท้อนของกระบวนการเจรจาต่อรองที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง (Bisharat 1999: 204-205) มุ่งมองดังกล่าวทำให้เราสามารถทำความเข้าใจกับการเมืองเรื่องพื้นที่ และการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในฐานะเป็น “ยุทธวิธีทางการเมือง” ในการต่อสู้เพื่อปรับความสัมพันธ์ระหว่างชนชาายขอบกับคนกลุ่มอื่นๆ ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองสูงกว่า พื้นที่หรือ “สถานที่ต่อสู้” แปรสภาพกล้ายมาเป็นปฏิบัติการของการช่วงชิง (contestations) การเปลี่ยนรูปใหม่ (reformulation) และการต่อต้าน (resistance) ในฐานะเป็นประสบการณ์ที่ช่วยปรับแต่ง และมีอิทธิพลต่อการก่อร่างสร้างตัวตนและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชานนา

“ไร่หมุนเวียนของชาวลัวะและ ‘สถานที่ต่อสู้’ บันดอยภูค่า

เช่นเดียวกับพื้นที่สูงอื่นๆ ในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ดอยภูค่า คือ ผลผลิตแห่งปฏิบัติการของโครงการรัฐ แม้ว่าลักษณะทางกายภาพอันเต็มไปด้วยทิวเขาสลับซับซ้อนสูงชัน จะช่วยปักป้องมิให้เกิดการตั้งกรากถินฐานของผู้คนจำนวนมาก แต่ดินแดนแถบนี้ ก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ รวมทั้ง ชาวลัวะ มัง ไกลือ และไทยวน (ชาลธิรา 2530: 24-28) “หุบเขาเป็นผู้สร้างภูดอย” ในทัศนะของสก็อต (Scott 1999) ซึ่งหมายความว่า ผู้คนในเขตที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขางึงเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรหรือรัฐขนาดใหญ่ มักจะมีอิทธิพลเหนือความเป็นไปของผู้คนบนที่สูง และชาวลัวะก็ถูกผลักดันให้อยู่ร่นไปอยู่ต่างชายขอกบของดินแดนและทำนาหากินบนพื้นดินที่ไม่มีความอุดมสมบูรณ์บันดอยสูง (Hirsch 1990: 50)

ในปัจจุบัน ตำบลดอยภูค่า ในอำเภอปัว จังหวัดน่าน เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของชาวลัวะ 13 หมู่บ้าน¹ มีบ้านเรือนทั้งสิ้นจำนวน 1,152 หลังคาเรือน และมีประชากรทั้งสิ้น 4,407 คน หมู่บ้านชาวลัวะเหล่านี้กระจายตัวอยู่แถบภูดอยที่กว้างขวาง บริเวณลำน้ำป่า ห้วยยอง ห้วยสกุน ห้วยตัน ตองและลำน้ำขาว โดยมีพื้นที่ไร่หมุนเวียนรวมกันนับแสนไร่

หมู่บ้านชาวลัวะเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก การผลิตเน้นการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยเฉพาะการได้ผลผลิตข้าวเพียงพอสำหรับบริโภคภายในครัวเรือนตลอดทั้งปี ชาวลัวะส่วนใหญ่จึงยังมุ่งเน้นการเพาะปลูกข้าวไร่ร่วมกับพืชอาหารหลากหลายชนิด การทำเนินชีวิตของชาวลัวะยังคงเป็นไปอย่างเรียบง่าย เน้นการพึ่งพาผลผลิตในไร่และทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลผลิตจากป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ผัก ไก่ ตลอดจน ปลา ในลำห้วยเป็นอาหารหลัก เมื่อว่างเงินจากฤดูทำไร่ข้าว ชาวบ้านจะมีรายได้เสริมจากการทำสวนมะเขื่อง เมี่ยง ละหุ่ง และเก็บกงที่ขันตามไร่เหล่า (ไร่ข้าวที่ปล่อยทิ้งร้างไว้ให้ฟื้นสภาพป่า) ขายเป็นรายได้ให้กับครอบครัว บางครัวเรือนยังเลี้ยงวัวเป็นรายได้เสริม โดยปล่อยให้หากินตามธรรมชาติ บริเวณใกล้ๆ และเลี้ยงสุกรพันธุ์พื้นบ้านสีดำ เด็กชาวลัวะส่วนใหญ่ที่มีการศึกษาเริ่มออกไประเป็นแรงงานรับจ้างของกรมป่าไม้ หรืออพยพย้ายถิ่นไปทำงานต่างจังหวัด เช่น รับจ้างตัดอ้อย ปลูกข้าวโพด เป็นต้น แม้ว่าแรงงานอพยพย้ายถิ่นจะมีจำนวนไม่มากนัก

¹ หมู่บ้านทั้ง 13 แห่ง ได้แก่ บ้านปางย่าง บ้านชุมกุน บ้านผาเรียง บ้านแจลงหลวง บ้านตาอ้อย บ้านเตี่ยกลาง บ้านเตี้ยกิ่วเห็น บ้านป่าไร่ บ้านห้วยปูด บ้านเตี้ยห้วยยอง บ้านกอก บ้านน้ำป่าพัฒนา และบ้านน้ำตัน ในริมแม่น้ำป่าสัก ที่ตั้งอยู่ในเขตบ้านดอยภูค่า บ้านดอยภูค่า บ้านเตี้ยกิ่วเห็น บ้านเตี้ยห้วยยอง และบ้านเตี้ยกิ่วเห็น

ในอดีต ชุมชนลักษณะบ้านเดี่ยมีการติดต่อกับชุมชนลักษณะบ้านบ่อเกลือเป็นประจำ โดยมีการแลกเปลี่ยนสินค้าที่จำเป็นโดยเฉพาะเกลือ ชาวบ้านเดี่ยงทำการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับคนพื้นราบ โดยนำสินค้าที่ผลิตได้เองในท้องถิ่น เช่น เมี่ยงและมะแขกวนไปขายและซื้อเสื้อผ้า ยาสูบ น้ำมันก้าด อีกทั้งเครื่องมือการเกษตรที่จำเป็น ชาวลักษณะบ้านพื้นราบจึงมีการ “ผูกเสี่ยง” หรือเพื่อนซึ่งเป็นคู่ค้าแลกเปลี่ยนสินค้ากันมาเป็นเวลาช้านาน

ในหลายฯ ลักษณะ ผืนป่าและไร่เหล่าเป็นหัวใจสำคัญของชุมชนชาวลักษณะและระบบเกษตรที่รวมแบบไร่หมุนเวียน ในฐานะที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร ยา แหล่งที่มาของรายได้เงินสดและเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในลักษณะพึงพาและผูกพันมาเป็นเวลาช้านาน ได้กล่าวมาเป็นพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมการผลิตและระบบการจัดการทรัพยากร ซึ่งได้รับการถ่ายทอดผ่านความเชื่อ ตำนานและจารีตปฏิบัติมากมายหลายประการ ซึ่งเน้นในเรื่องของการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างยั่งยืน ตัวอย่างเช่น ชาวลักษณะมีภูมิปัญญาที่ตัดไม้ในบริเวณป่าต้นน้ำและบนยอดดอย ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตย์ของผีชุนหัวยและเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าที่กล้ายมาเป็นอุทายนแห่งชาติโดยภูคานบันเป็นประจักษพยานยืนยันถึงจารีตประเพณีในการอนุรักษ์ป่าของชาวลักษณะที่สืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน

ในขณะที่ความเชื่อในป่าศักดิ์สิทธิ์ ช่วยยืนยันให้เราเห็นถึงบทบาทของความเชื่อและจารีตประเพณีที่ถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานของอุดมการณ์อนุรักษ์ป่า ชาวลักษณะยังมีภูมิปัญญาที่มีความเชื่อในจารีตปฏิบัติอีกมากมายหลายประการ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบการจัดการทรัพยากร ตัวอย่างเช่น ในผืนป่าหลายประภมีภูมิปัญญาที่ตัดไม้บริเวณสันดอยและทางน้ำ ภูเกณฑ์ทางสังคมเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการรักษาทางน้ำ และปักป้องมิให้มีการชะล้างพังทลายของหน้าดิน นอกจากนั้น การปลูกมะแขกวน เมี่ยง และพืชเศรษฐกิจอีกหลายชนิดในผืนป่าบริเวณแหล่งน้ำและรอบๆ พื้นที่ไร่เหล่า ทำให้ชาวลักษณะปักปักษ์รักษา “พื้นที่” เหล่านี้ไว้ในฐานะที่เป็นแหล่งทำกินและการรวมสิทธิ์ร่วมของชุมชน

ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ การแลกเปลี่ยนแรงงานและการจัดการทรัพยากรร่วมกันภายใต้ในชุมชนทำให้ชาวลักษณะมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่แน่นแฟ้น ฐานะทางสังคมและการถือครองที่ดินในระดับที่ไม่แตกต่างกัน ยังช่วยเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นและความสมานฉันท์ภายใน ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ค่อนข้างเท่าเทียมและระบบการผลิตที่เน้นการยังชีพในลักษณะที่พึงพาธรรมชาตินี้เอง ที่ทำให้ชาวลักษณะกลยามาเป็นภาพตัวแทนของชุมชนบันที่สูง ที่พยายามอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาในการปรับตัวให้เข้ากับชีวิจิตด้วยระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป ที่เป็นอุปสรรคต่อการทำการผลิตอย่างเข้มข้นและการขยายพื้นที่เพาะปลูก เนื่องจากระบบเศรษฐกิจและระบบการผลิตนี้เอง ที่ส่งผลให้ชาวลักษณะเลือกใช้ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการทรัพยากรร่วม ซึ่งมีรูปแบบที่

ยึดหยุ่นและปรับเปลี่ยนตามความจำเป็นและความต้องการของครัวเรือนต่างๆ ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร่วมกันนี้เอง ที่ช่วยสร้างหลักประกันและความมั่นคงให้กับชุมชนบันทีสูงมาก นินานหลายชั่วอายุคน

ชุมชนชาวลัวหูกแห่ง คือ เจ้าของไร่หมุนเวียน องค์กรสังคมแทบทั้งหมดของหมู่บ้านวางแผนอยู่บนพื้นฐานของการควบคุมที่ดิน การจัดการแรงงานและการใช้ประโยชน์จากไร่หมุนเวียน แม้ว่าที่ดินจะนับเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน แต่สิทธิในการใช้ที่ดินของแต่ละครัวเรือนซึ่งเกิดขึ้นจาก การใช้ประโยชน์ในที่ดินนั้นมาแต่เดิม ได้รับการยอมรับและสืบทอดต่อ กันไปจนถึงลูกหลาน ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อถูกทำให้หมุนเวียนมาบรรจบอีกครั้งหนึ่ง ทุกครัวเรือนจึงมักกลับไปยังผืนไร่ที่ครอบครัวเคยทำกินมาแต่เดิม ในบางกรณี พื้นที่อาจทำกินในผืนไร่แปลงเดียวกันสืบต่อไปแม้จะแต่งงานแยกครัวเรือนไปแล้วก็ตาม โดยปกติแล้วครัวเรือนอันประกอบไปด้วยพ่อแม่และลูกนับเป็นหน่วยการผลิตหลัก อย่างไรก็ตาม ระบบการผลิตแทบทั้งหมดได้รับการจัดตั้งบนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนแรงงานภายในกลุ่มเครือญาติและเพื่อนบ้าน กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานจะทำหน้าที่หลักในช่วงของการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานค่อนข้างมากภายในเวลาจำกัด การรับจ้างแรงงานในภาคเกษตรยังคงเป็นเรื่องแปลกใหม่และไม่นิยมกระทำกันในชุมชน ครัวเรือนชาวลัวหูกมีมั่นในระบบการแต่งงานแบบผัวเดียวเมียเดียวอย่างเคร่งครัด ภายหลังการแต่งงานนิยมให้ฝ่ายชายย้ายเข้ามาอยู่ในครัวเรือนของฝ่ายหญิง ระบบการจัดที่อยู่อาศัยภายในบ้านทำกิจกรรมร่วมกัน แต่ตัดสินใจร่วมกันเพื่อเลือกผืนไร่สำหรับปลูกข้าวในปีต่อไป แม้ว่าผู้อาชญาจะทราบดีว่าไร่เหล่าแปลงต่อไปที่จะถูกตัดฟันเพื่อปลูกข้าวหนึ่นเป็นแปลงใดในรอบของการหมุนเวียน แต่ผู้อาชญาจะต้องยืนยันความเหมาะสมของผืนไร่ไว้ได้จริงๆ ต่อบาปุกคลุ่มได้ที่แล้วหรือไม่ อีกทั้งตรวจสอบว่าดินในบริเวณนั้นคืนสูความอุดมสมบูรณ์ ไม่ใช่ดิน “ดีด” หรือขาดธาตุอาหารที่จำเป็นสำหรับการเจริญเติบโตของพืช อีกทั้งไม่มีร่องรอยไฟไหม้ในไร่เหล่าแปลงนี้ หากไร่เหล่าแปลงใดมีคุณสมบัติไม่เหมาะสม ชุมชนก็อาจตัดสินใจเลือกไร่เหล่าแปลงถัดไปเพื่อทำการเพาะปลูกแทน แต่เดิมมา ชาวลัวหูกนั้นเติมมักมีที่ดินครัวเรือนละประมาณ 8-10 แปลง ซึ่งหมายความว่า ชาวบ้านสามารถตัดฟันไร่เพื่อทำการเพาะปลูกแปลงละหนึ่งปีหมุนเวียนเปลี่ยนไปเป็นเวลาประมาณ 8-10 ปีก่อนจะครอบหมุนเวียนกลับมาตัดฟันไร่ผืนแรกอีกครั้งหนึ่ง หากแต่ในปัจจุบัน แรงกดดันจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ทำให้ชาวบ้านจำต้องลงทะเบียนรับประทานและการ

หมุนเวียนลงจากเดิมมาเป็น 3-5 ปี เท่านั้น ซึ่งหมายความว่า การเลือกไว้เหล่าสำหรับทำการเพาะปลูกจะมีข้อจำกัดมากขึ้น และไว้เหล่าอาจถูกใช้งานถือเป็นจุดความอุดมสมบูรณ์และให้ผลผลิตที่ไม่เพียงพอต่อความต้องการบริโภคภายในครัวเรือน

การตัดฟันไว้จะเริ่มขึ้นในช่วงเดือนมกราคมและใช้เวลาประมาณ 10 - 15 วัน สมาชิกของครัวเรือนจะทำงานร่วมกันในการตัดฟันต้นไม้ออกจากผืนไว้ ไม้ขนาดเล็กและไม้พุ่มจะถูกตัดบริเวณโคนใกล้กับพื้นดิน ในขณะที่ไม้ขนาดใหญ่จะถูกตัดโดยเหลือลำต้นสูงประมาณ 1-2 เมตร กิ่งก้านของไม้ใหญ่จะถูกตัดฟันและริดใบออกจากหมุดเพื่อมิให้เกิดร่วงงอกต้นข้าวที่จะเกิดใหม่ จาตีปภูบดีของการไม้ในคันไม้ใหญ่ลงทั้งหมุดก็เพื่อให้ต้นไม้ฟื้นตัวขึ้นหลังจากที่ผ่านเริ่มแรก และทำให้ไว้เหล่าคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์กลับเป็นผืนป่าได้เร็วขึ้น ไว้ที่ตัดฟันแล้วจะถูก “ตากไว้” ทิ้งไว้เป็นระยะเวลาประมาณ 6-8 สัปดาห์เพื่อให้ไม้แห้งสนิทและติดไฟดี การที่ครัวเรือนทั้งหมุดในชุมชนมีที่ไว้ของตนติดๆ กันเป็นผืนใหญ่ ทำให้การเผาไว้เป็นกิจกรรมที่ชุมชนทั้งหมุดทำร่วมกัน แต่ละครัวเรือนจะช่วยกันทำแนวกันไฟเป็นระยะห่าง 7-8 เมตรเพื่อมิให้ไฟลามไปติดไว้เหล่าแปลงอื่น การเผาไว้ในบ้านเตี่ยจึงทำในเวลาเดียวกันและระดมแรงงานทั้งหมู่บ้าน รวมทั้งหมู่บ้านอื่นๆ ในละแวกใกล้เคียงมาช่วย เพื่อควบคุมทิศทางของไฟไม่ให้ลุกลามไปเผาป่าในบริเวณใกล้เคียง และลดอันตรายที่อาจเกิดขึ้นได้ ก่อนการเผาไว้ ชาวลัวจะทำพิธีไหว้ผีเพื่อขอให้การเผาไว้ดำเนินไปอย่างเรียบง่าย

หลังจากเผาไว้และเผาซ่อมในบริเวณที่ยังเผาไม่สมบูรณ์ดี แต่ละครัวเรือนก็จะลงมือสร้างตู้บหรือเลียงหลังน้อยในไว้ของตน ตู้บหลังเล็กที่สร้างด้วยไม้ไผ่และมุงด้วยหญ้าจะเป็นที่พักกินอาหารในเวลากลางวัน สถานที่นับแเดดยามบ่ายเมื่อแสงอาทิตย์แผลแรงจนอ่อนล้า หรือพื้นที่หลบฝนที่ใช้กระหน่ำตามฤดูกาล เด็กๆ ที่โตแล้วอาจอนดังที่ไว้เพื่อฝ่าผลผลิตก่อนและหลังการเก็บเกี่ยว

การระดมแรงงานของญาติมิตรและเพื่อนบ้านจะทำในช่วงของการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว การปลูกจะเริ่มต้นขึ้นในช่วงต้นเดือนเมษายนก่อนที่ฝนจะเริ่มหยาดลงมา ในวันที่ 12 เมษายน ก่อนประมาณสิบวันของชาวไทยวน ชาวลัวแอบดอยภูคากจะทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำป่า หรือพิธีไหว้ผีเจ้าหลวงป่า ครัวเรือนทั้งหมุดในทุกหมู่บ้านจะช่วยกันบวิจารเงินเพื่อซื้อไก่ หมู หรือควายเพื่อใช้เซ่นผีเจ้าหลวงป่า ในปัจจุบัน พิธีดังกล่าวเป็นเสมือนกับสัญลักษณ์ของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวลัว อีกทั้งช่วยตอกย้ำความเป็นชาติพันธุ์และการอ้างสิทธิเป็นผู้ครอบครองผืนดินแบบนี้มาแต่เดิม ผ่านความสัมพันธ์ระหว่างชาวลัวกับผี

ชาวลัวบ้านเตี่ยแต่ละครัวเรือนนิยมปลูกข้าวเหนียว 7-8 สายพันธุ์ในไว้ โดยแต่ละครัวเรือนจะเก็บสายพันธุ์ของตนเอาไว้ แต่ละครัวเรือนจะเริ่มขยายด้วยกัน แล้วจึงหยดข้าวกลาง

และข้าวปี ซึ่งข้าวแต่ละสายพันธุ์จะสุกไม่พร้อมกัน ทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่กันเก็บเกี่ยวโดยไม่หนักแรงจนเกินไป การปลูกข้าวหลากหลายสายพันธุ์ยังเป็นการช่วยลดความเสี่ยงจากการภัยกรบกวนโดยเมล็ดศัตรูพืช และโรคระบาดอีกด้วย ในช่วงที่ปลูกข้าวนั้น ชาวลัวยังนิยมที่จะหยุดเมล็ดพันธุ์พืชที่เป็นอาหารไว้เป็นวัน ตั้งนั้นไว้ข้าวของชาวลัวจะจึงอุดมไปด้วยอาหารที่สามารถเก็บกินได้ตลอดทั้งปี ไม่ว่าจะเป็นพ稻 มะเขือ แตง เมือก มัน ข้าวโพด ถั่ว งา ยาสูบ พักทอง พักเขียวและผักอีกหลายสิบชนิด

หลังจากปลูกข้าวแล้ว แรงงานในครัวเรือนจะใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการดูแลและกำจัดวัวพืช โดยเฉพาะการด้วยหญ้าในไร่ ชาวลัวบ้านเตยเล่าถึงอดีตว่าในสมัยก่อนนั้น แรงงานในครัวเรือนมีจำกัด เพราะสุขภาพอนามัยของชาวบ้านไม่สู้ดีนัก ลูกหลานมักเจ็บป่วยเป็นประจำ ทำให้พ่อแม่ต้องใช้เวลาดูแลลูก ไม่มีเวลาไปดูแลหญ้าในไร่ ทำให้ผลผลิตไม่เพียงพอต่อการบริโภค แต่ในปัจจุบันชาวบ้านมีเวลาดูแลไร่เพิ่มขึ้นเนื่องจากมีสถานีอนามัยอยู่ในหมู่บ้าน ทำให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นจนเพียงพอต่อความต้องการบริโภคภายในครัวเรือน ภาระหนักในการด้วยหญ้าในไร่ ทำให้ชาวลัวไม่นิยมทำไร่ในพื้นที่แปลงใหญ่ เนื่องจากพื้นที่ไร่ขนาดใหญ่นั้นอาจตัดฟันโคนเพาและปลูกข้าวได้ แต่ไม่สามารถดูแลวัวพืชได้อย่างทั่วถึง ปัญหาเรื่องหญ้ายังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมปลูกพืชในไร่พื้นเดียวกันเกินกว่าหนึ่งปี เพราะจะทำให้ปริมาณหญ้ามีมากขึ้นและยากต่อการควบคุม ภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวลัวเน้นองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการคัดเลือกและดูแลรักษารากสายพันธุ์พืช ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางการผลิต ชาวลัวยังตระหนักถึงความสำคัญของการปล่อยผึ่นไร่ทึ่งไว้เป็นระยะเวลานานเพียงพอสำหรับให้ปาพื้นตัว และพื้นดินกลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง การปล่อยให้ปาพื้นสภาพ ตามทัศนะของชาวลัวยังเป็นวิธีการควบคุมหญ้าตามธรรมชาติที่ได้ผลดี ไร่เหล่าหรือปาพื้นสภาพจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในวิธีคิดของชาวลัว ทั้งในด้านของการสร้างความมั่นคงทางการผลิต และในด้านของการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

ไร่เหล่ายังเป็นแหล่งอาหาร และยาที่สำคัญ การสำรวจชนิดของพืชที่ได้บันทึกไว้ในไร่เหล่าของชาวลัวบ้านเตย ยืนยันข้อค้นพบของปีเตอร์ คุนสตัดเตอร์ (Kunstadter 1978: 91) ที่พบว่าในไร่เหล่าของชาวลัวมีพืชขึ้นเองกว่า 200 สายพันธุ์ และพืชเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นอาหารและยาของชาวลัว ในอดีตที่ผ่านมา รอบหมุนเวียนประมาณ 8-10 ปี นับว่าเป็นแบบแผนปกติที่พบเห็นได้ทั่วไปในระบบไร่หมุนเวียนของชาวลัว การลดเวลาลงย่อมทำให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ และส่งผลกระทบโดยตรงต่อปริมาณผลผลิต การลดรอบตัดฟันของไร่หมุนเวียนให้สั้นลงยังส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของผืนป่าและไร่เหล่า หญ้าค้าประภากลางๆ จะมีมากขึ้นและส่งผลให้การใช้ที่ดินในการเพาะปลูกมีข้อจำกัดเพิ่มขึ้น

ในช่วงระยะเวลา 4-5 ปีมานี้ แรงกดดันที่เพิ่มสูงขึ้นจากการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล ด้วยภาค การขยายพื้นที่อุตสาหกรรม ตลอดจนโครงการอนุรักษ์และปลูกป่าของกรมป่าไม้ ได้บีบให้ชาวลักษณะแห่งดอยภูคาจำต้องลดรอบการทำไร่หมุนเวียนจากเดิมที่เคยมีรอบหมุนเวียนเป็นเวลา 8-10 ปี ลงเหลือเพียง 3-5 ปี การลดรอบและลดทิ้งไร่บางแปลงทำให้ขนาดของการถือครองที่ดินของชาวลักษณะบ้านเดียวลดลงอย่างเป็นอย่างมาก ในขณะที่ครัวเรือนแต่ละครัวเรือนเคยมีที่ไร่ประมาณ 8-10 แปลง และมีพื้นที่แปลงละ 10-12 ไร่ในปัจจุบัน ครัวเรือนส่วนใหญ่เหลือที่ไร่เพียงครัวเรือนละ 3-4 แปลง การลดรอบทำไร่หมุนเวียนและการลดลงของที่ดิน ส่งผลกระทบโดยตรงต่อความมั่นคงในการผลิตและอาชันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการผลิตในอนาคตยังไก่ การเพาะปลูกบนที่ดินแปลงเดิมซ้ำแล้วซ้ำอีกติดๆ กันเป็นเวลาหลายปี ทำให้ปัญหาการเก็บหญ้ามีมากขึ้น ชาวลักษณะบ้านเดียวแก่ปัญหานี้ด้วยการใช้น้ำเกลือฉีดพ่นหญ้าเพื่อให้หญ้าตาย ปัญหาเกลือตอกค้างและดินเค็มอาจกำลังกล้ายเป็นปัญหาใหญ่ที่ชาวลักษณะจำต้องแก้ไขในอนาคต

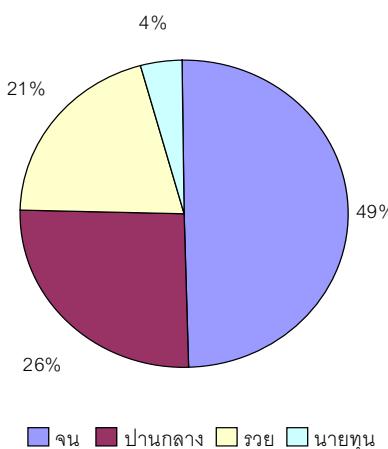
แม้ปัญหาทางการผลิตและการจัดการป่าจะมีมากขึ้นเป็นลำดับ แต่ร่องมูนเวียนก็ยังคงเป็นระบบการผลิต และการทำนาหากินเลี้ยงชีพของชาวลัวสีบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ร่องมูนเวียนยังคงเป็นแหล่งอาหาร ยา ทำเลเลี้ยงสัตว์ และเป็นแหล่งที่มาของรายได้ที่เป็นเงินสดจากการเก็บเมี่ยง กง มะเขื่อง และผลผลิตอื่นๆ จากไร่เหล่าและพื้นที่ป่าโดยรอบ ข้อเท็จจริงที่ว่าชาวลัวสีบใช้ป่าในการทำนาหากินขึ้นพื้นฐานและในการหารายได้ที่เป็นเงินสด และร่องมูนเวียนยังคงเป็นระบบการผลิตสำคัญที่เชื่อมโยงมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมเข้าด้วยกัน ทำให้สำนึกผูกพันระหว่างชาวลัวสีบกับผืนไร่ยังคงสนิทแนบแน่นดุจดังเดิม “ไร่” ยังคงเป็นคำที่บ่งบอกวิถีชีวิตและปฏิบัติการใช้พื้นที่ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม และการผลิตซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือของชาวลัวสีบแห่งดอยภูคา

ເຕັມກົງຈຸມໜັກຂອງໜ້າລັວ

หากเปรียบเทียบเศรษฐกิจชุมชนของชาวลัวะ กับชนพื้นราบกลุ่มต่างๆ ในเขตภาคเหนือ ตอนบนของประเทศไทย เราอาจกล่าวได้ว่า ชาวลัวะยังมีความแตกต่างทางสังคมและความแตกต่างทางชนชั้นค่อนข้างน้อย ชาวลัวะยังคงเน้นการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก และเน้นการเก็บผลผลิตทางภาคเกษตรที่ได้จากการรวมชาติเป็นรายได้เสริมหรือรายได้ที่เป็นเงินสด การลงทุนทางการผลิตมีน้อยมากหรือแทบไม่มีเลย ในบ้านเดียวไม่มีชาวนาไร่ที่ดินและชาวลัวะส่วนใหญ่ยังคงทำกินเลี้ยงชีพจากการทำไร่เป็นหลัก อย่างไรก็ตาม การสำรวจข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคมจากชาวลัวะบ้าน

เต็ยจำนวน 198 ครัวเรือน ทำให้เราเห็นภาพเศรษฐกิจชุมชนของชาวบ้านเต็ยได้ชัดเจนขึ้น² โดยสามารถแบ่งแยกกลุ่มหรือชั้นของชาวบ้านเต็ยออกเป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีฐานะยากจน ปานกลาง ฐานะดี และร่ำรวย

แผนภูมิที่ 1: แสดงร้อยละของครัวเรือนในชั้นต่างๆ ของบ้านเต็ย



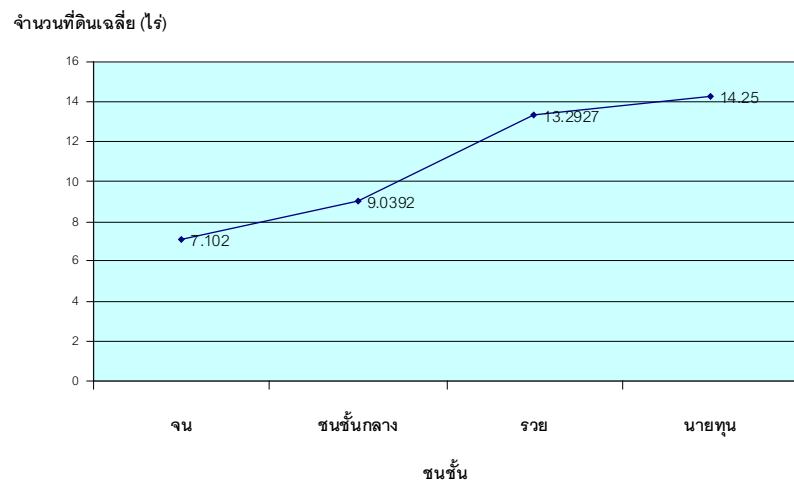
จากแผนภูมิที่ 1 เราจะเห็นได้ค่อนข้างชัดเจนว่าในบ้านเต็ยนั้น ประชากรที่จัดได้ว่ามีฐานะร่ำรวยนั้นมีอยู่เป็นจำนวนมากน้อยมาก คือ คิดเป็นเพียงร้อยละ 4 ของประชากรทั้งหมด และความแตกต่างทางชั้นสังคมไม่ได้ทำให้การถือครองที่ดินมีความเหลื่อมล้ำกันมากมายนัก นั้นคือ คนร่ำรวยมิได้สะสมที่ดินเพื่อใช้เป็นเครื่องมือการผลิตและการลงทุน

² การเก็บข้อมูลภาคสนามในบ้านเต็ยนั้นทำในระหว่างเดือนมีนาคม 2543 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2544 จากจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 305 ครัวเรือนในบ้านเต็ยกลาง บ้านเต็ยกิ่วเห็นและเต็ยหัวยงคอน เราได้เลือกสัมภาษณ์ครัวเรือนทั้งหมด 198 ครัวเรือนเพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการถือครองที่ดิน รายได้ รายจ่าย หนี้สิน การย้ายถิ่น เพื่อทำความเข้าใจกับสภาพเศรษฐกิจชุมชนโดยรวมและเพื่อเปรียบเทียบข้อมูลกับชุมชนอื่นๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน

ตารางที่ 1 การจำแนกชนชั้นและขนาดการถือครองที่ดินในบ้านเดียว

ฐานะ	จำนวนครัวเรือน	เปอร์เซ็นต์	ขนาดการถือครองที่ดิน
ยากจน (6000 บาท/ปี)	91	49.5	7.1020
ปานกลาง (6,001-12,000/ปี)	51	25.8	9.0392
ฐานะดี (12,001-60,000 ปี)	51	20.7	13.2927
ร่ำรวย (60,000+/year)	8	4.0	14.2500
Total	198	100	Mean = 9.1717

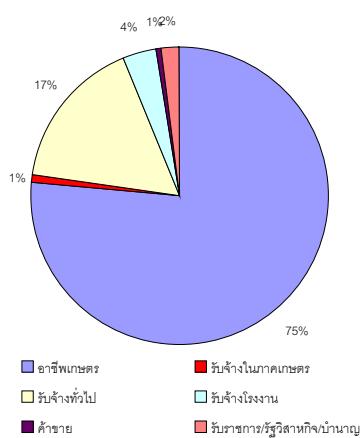
แผนภูมิที่ 2: แสดงค่าเฉลี่ยขนาดการถือครองที่ดินของครัวเรือนในชนชั้นต่าง ๆ



จากตารางที่ 1 และแผนภูมิที่ 2 จะสังเกตเห็นได้ว่า เมื่อความแตกต่างทางชนชั้นกับขนาดของการถือครองที่ดิน จะมีลักษณะที่สอดคล้องกัน นั่นคือ ครัวเรือนที่มีฐานะดีร่ำรวยและฐานะดี จะมีขนาดการถือครองที่ดินมากกว่าครัวเรือนปานกลางและยากจน แต่เมื่อระดับนักดิ่ง ครัวเรือนยาก

จนและปานกลางซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของชุมชนก็ยังคงสามารถผลิตข้าวต้นเองในการทำไร่หมุน เกษยนเพื่อยังชีพได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงรายได้จากการรับจ้างแรงงานดังเช่นเกษตรกรส่วนใหญ่ ในเขตพื้นราบ ข้อมูลจากตารางที่ 2 แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ร้อยละ 98 ของครัวเรือนยากจน ในบ้านเดี่ยยังคงพึ่งพิงการผลิตในภาคเกษตรหรือการทำไร่หมุนเพื่อยังชีพ ในขณะที่ ร้อยละ 78 ของครัวเรือนฐานะปานกลางยังคงทำไร่หมุนเพื่อยังชีพหลัก ในขณะที่เกษตรกรในเขตพื้นราบของภาคเหนือส่วนใหญ่ มีรายได้จากการรับจ้างแรงงานมากกว่ารายได้จากการผลิตในภาคเกษตร หากแต่ในบ้านเดี่ย กว่าร้อยละ 75 ของครัวเรือนทั้งหมดยังคงมีรายได้หลักจากการผลิตในภาคเกษตร และงานรับจ้างยังคงมีบทบาทเพียงเล็กน้อยในฐานที่มาของรายได้ของครัวเรือน (โปรดดูแผนภูมิที่ 3) ยิ่งไปกว่านั้น ความแตกต่างในเรื่องของการเข้าถึงทรัพยากรสำคัญ คือ ที่ดิน อีกทั้งความแตกต่างในเรื่องของแบบแผนของการใช้ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติดินนั้น มีอยู่น้อยมาก ในบ้านเดี่ย ลักษณะดังกล่าวทำให้ชาวลัวบ้านเดี่ยยังคงมีลักษณะเป็นสังคมชาวไร่ชาวนาอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนั้น จาติปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดการที่ดิน ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและการจัดการทรัพยากรในลักษณะที่มีความยึดหยุ่นและอ่อนไหวต่อความจำเป็นและความต้องการของครัวเรือนต่างๆ ทำให้ชาวบ้านเดี่ยยังคงสามารถทำมาหากินและดำเนินชีวิตอยู่บนระบบการผลิตแบบเดิมได้อย่างมีประสิทธิภาพพอสมควร

แผนภูมิที่ 3 กราฟแสดงจำนวนร้อยละอาชีพของครัวเรือนในบ้านเดี่ย



ตารางที่ 2: อาชีพและแหล่งที่มาของรายได้หลักในบ้านเดียว

Social Classes	Agriculture	Wage labour in agriculture	Wage labour outside the village	Factory worker	trade	Civil service	Total
Poor	96	1	1	-	-	-	98
Middle	38	1	8	4	-	-	51
Well-to-do	15	-	19	3	1	3	41
rich	2	-	5	-	-	1	8
Total	151	2	33	7	1	4	198

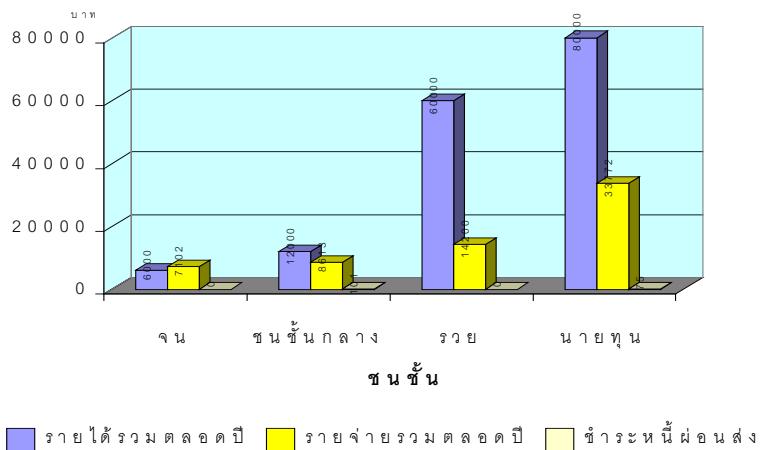
หากความแตกต่างทางชนชั้นเข้ามายิงกับการสะสมทุน และกระบวนการเปลี่ยนแปลงซึ่งทำให้เกิดความแตกต่างในสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร โดยเฉพาะที่ดิน อีกทั้งการควบคุมการผลิต และการจัดการแรงงานของคนกลุ่มต่างๆ แล้ว เราอาจกล่าวได้ว่า ความแตกต่างทางชนชั้นในบ้านเดียวมีอยู่น้อยมาก แม้ว่าเราจะเริ่มมองเห็นความแตกต่างในด้านของรายได้ และครัวเรือนบางครัวเรือนเริ่มมีฐานะร่ำรวยกว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ในชุมชน หากแต่ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและความสัมพันธ์ทางการผลิตอันเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมยังคงมีลักษณะแน่นแฟ้น ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบอา้มืออาวนและการแบ่งปันที่ดินให้ครัวเรือนที่มีฐานะยากจนกว่า ยังคงเป็นวิถีปฏิบัติที่พบเห็นได้ในระบบการผลิตของชาวลัวะ ในขณะที่การเช่าที่ดินและการจ้างแรงงาน กลับไม่ปรากฏในบ้านเดียว นอกจากนั้น ปัจจัยที่影响ต่อการสูญเสียที่ดินทำกินของชาวนาพื้นราบ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของหนี้สิน หรือการต้องแบกรับภาระดอกเบี้ยราคาแพงจากการกู้หนี้มีสินเพื่อไปลงทุนทำการผลิตพืชพานิชย์ ยังคงไม่เกิดขึ้นในบ้านเดียว ชาวลัวะยังคงใช้ชีวิตในลักษณะที่เรียบง่าย ไม่ฟุ่มเฟือยหรือเหมือนและสิ่งเปลี่ยนแปลงของเงินทองไปกับการซื้ออุปกรณ์ไฟฟ้าหรือการบริโภคสินค้าจากภายนอก ข้อมูลจากตารางที่ 3 แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ครัวเรือนชาวลัวะในบ้านเดียวมีค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ไม่ต่างจากค่าอาหาร เสื้อผ้า ยา หรือค่าใช้จ่ายอื่นๆ น้อยมาก อีกทั้งแบบไม่ปรากฏว่ามีหนี้สินแต่ประการใด

ตารางที่ 3: รายจ่ายเฉลี่ยของครัวเรือนในบ้านเดียว

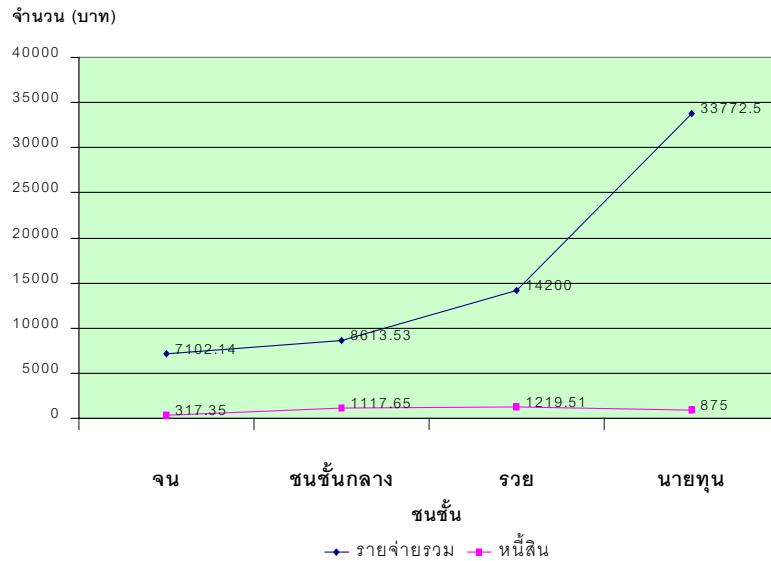
Social Classes	Food	Clothes	Medicine	Construction	Transport	Education	Household appliances	Debt payment	Others
Poor	5393	535	132	51	256	212	892	-	50
Middle	5015	422	61	925	336	412	899	101	37
Well-to-do	6624	670	152	2056	959	482	1155	-	103
Rich	13000	1487	156	27500	1875	875	1626	75	-
Total	5858	572	119	1800	487	346	966	29	55

ในทำงดเดียวกัน แผนภูมิที่ 4 และ 5 แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า รายได้ต่อปีของครัวเรือนต่างๆ ในบ้านเดียว นั้น มีมากกว่ารายจ่ายและหนี้สินอย่างชัดเจน สาเหตุสำคัญอาจเป็น เพราะว่า ชาวล้วงบ้านเดียวมีได้ถูกดูดซึมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบตลาด และการผลิตเชิงพาณิชย์ ซึ่งทำให้ชาวล้วงบ้านเดียวสามารถรักษาภาระตัวเองและผลิตช้าระบบการผลิตแบบเดิมเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง แน่นอน ความสามารถในการผลิตช้าความเป็นชุมชนล้วงบ้านเดียวมีขึ้นอยู่กับความสามารถในการรักษาสถานะของการเป็นผู้ควบคุมเครื่องมือการผลิตและการจัดการแรงงานได้อย่างเหมาะสม

แผนภูมิที่ 4: แสดงร้อยละของรายได้ รายจ่ายและหนี้สินของครัวเรือนบ้านเดียว



แผนภูมิที่ 5: กราฟแสดงความเฉลี่ยรายจ่ายและหนี้สินของชนชั้นต่างๆ ตลอดทั้งปี



อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ความมั่นคงในการยังชีพ อีกทั้งศักยภาพในการควบคุมการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชาวล้วง ได้ถูกลดทอนลงไปเป็นอันมาก การสถาปนาระบบการจัดการป่าในอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งทางอยู่บนพื้นฐานของหลักการและวิธีคิดที่แตกต่างออกไปจากชุมชนท้องถิ่น แต่ได้รับแรงสนับสนุนจากพลังอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เหนือกว่า ส่งผลต่อวิถีชีวิตริมของชุมชนบนที่สูง ประเด็นความขัดแย้งระหว่างการจัดการป่าแบบวนวิทยาศาสตร์ (scientific forestry) กับวัฒนธรรมการผลิตและอารีตประเพณีของชุมชน จึงกลายเป็นประเด็นปัญหาหลักของการเมืองเรื่องพื้นที่ในปัจจุบัน

ศาสตร์แห่งการครอบงำและศิลปะของการต่อต้าน

การขยายตัวของลัทธิอาณานิคมเข้ามาล่าเมืองขึ้นและปล้นชิงทรัพยากรธรรมชาติในเอกสารียาคเนย์ในช่วงคริสตศตวรรษที่ 19 เป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่ผลักดันให้รัฐไทยในสมัยนั้นทำการปฏิรูประบบราชการในลักษณะรวมศูนย์มากขึ้น อีกทั้งแสวงหามาตรการในการรักษาผลประโยชน์ และขยายอำนาจในการควบคุมทรัพยากรป่าและการทำไม้ให้เป็นระบบยิ่งขึ้น ความพยายามในการขยายอำนาจควบคุมดูแลการทำไม้ของส่วนกลาง อีกทั้งลดทอนอำนาจของเจ้าผู้

ครองนครในการจัดการผลประโยชน์จากป่า นำไปสู่การออกกฎหมายใหม่ เช่น พระราชบัญญัติ สำหรับผู้วิรากชาเมืองซึ่งจะทำสัญญาภัยกับชาวต่างประเทศ พ.ศ.2417 ประกาศตัดไม้สัก พ.ศ. 2427 และนำไปสู่การจัดตั้งกรมป่าไม้ ภายใต้คำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญชาวอังกฤษ ในพ.ศ. 2439³ ภารกิจสำคัญของกรมป่าไม้ในช่วงเวลานั้นก็คือ การจัดระเบียบและควบคุมดูแลสัมปทานไม้สักในพื้นที่ภาคเหนือ และด้วยเหตุผลนี้เอง การควบคุมดูแลกิจการป่าไม้ทั้งหมดให้เป็นสิทธิขาดของรัฐบาล กลางจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการขยายอำนาจ หลังจากออกพระราชบัญญัติวิรากชาตันไม้สัก พ.ศ. 2441 และประกาศออกโอนด พ.ศ. 2445 กรมป่าไม้ก็เริ่มเข้าควบคุมวิรากชาไม้กระยาเลย ของป่า และไม่ประเกทอื่นๆ เพิ่มขึ้น โดยการออกพระราชบัญญัติวิรากชาป่า พ.ศ. 2456 แล้วค่อยๆ ขยายการอ้างสิทธิของรัฐเข้าควบคุมพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ดังเช่น พระราชบัญญัติส่วนและคุ้มครองป่า พ.ศ. 2481 และพระราชบัญญัติป่าไม้ 2484 ซึ่งเริ่มมีการนิยามความหมายของป่าว่า หมายถึง “ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน” กฎหมายและการนิยามความหมายของป่าดังกล่าว ยังผลให้การขยายขอบเขตของป่าเป็นไปอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ กฎหมายฉบับนี้ ยังห้ามมิให้ผู้ใดทำการแพร่ถางป่าที่ยังไม่เคยถูกแพร่ถางมาแต่ก่อน หรือได้เคยถูกแพร่ถางมาแล้วและได้ทิ้งร้างมาเกินสิบปี เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่เป็นหนังสือ หากพิจารณาจากกฎหมายป่าไม้ฉบับต่างๆ เหล่านี้ เรายาจะล่าสุดว่า การป่าไม้ของไทยเริ่มต้นและพัฒนาขึ้นบนพื้นฐานของแนวคิดสำคัญอย่างน้อยสองประการด้วยกัน ประการแรก คือ การมุ่งแสวงหาและใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากทรัพยากรป่าไม้ และประการที่สอง การอ้างสิทธิของรัฐเหนือพื้นที่ป่า โดยการแยกคนและชุมชนกับป่าออกจากรากนอย่างเด็ดขาด

ภายใต้พื้นฐานของหลักการและแนวคิดดังกล่าวข้างต้น เทคนิคบริหารด้าน “วนวิทยาศาสตร์” จึงถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการนิยามความหมายใหม่ให้กับ “ป่า” และ “ Jarvis ประเพณี” ของชุมชนท้องถิ่นในการดูแลวิรากชาและใช้ประโยชน์จากป่า มีการกำหนดเขตและแบ่ง “ป่าสงวนแห่งชาติ” ออกเป็นแปลงเพื่อการออกสัมปทาน มีการกำหนดหลักเกณฑ์การทำไม้ ตราประทับไม้ กำหนดไม้เคลื่อนที่ การควบคุม การแปรรูปไม้ ค่าภาคหลวง ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับการทำไม้ทั้งสิ้น ในแง่ของ “ความหมาย” ที่ลึกซึ้งไปกว่านั้น ภาษาของวนวิทยาศาสตร์ยังคงถูกนำมาใช้เพื่อสร้างความชัดเจนให้กับการใช้ประโยชน์จากป่าเชิงการค้าและการทำไม้ มีการกำหนดประเภทของไม้ เช่น ไม้หงหงห้าม ซึ่งยังถูกแบ่งออกเป็นไม้หงหงห้ามธรรมชาติและไม้หงหงห้ามพิเศษ ไม้หงหงห้ามหรือไม่มีค่า เหล่านี้ครอบคลุมไม้สักและไม้ออกเพียงไม่กี่ชนิด โดยมิได้พูดถึงหรือให้

³ สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติของการจัดตั้งกรมป่าไม้และพัฒนาการของกฎหมายและนโยบายป่าไม้ของไทย โปรดดู กรมป่าไม้ (2514), Anchalee (1988), Filipchuk (1991) และเสน่ห์และยศ (2536)

ความสนใจกับความสัมพันธ์ระหว่างไม่เหล่านี้กับระบบนิเวศท้องถิ่น รวมทั้งการใช้ประโยชน์ของชุมชนท้องถิ่นโดยแม้แต่น้อย ในทำนองเดียวกัน การนิยามความหมายของป่าเดียวกับป่าในพื้นที่ชุมชน ของการอ้างสิทธิ์ของรัฐในฐานะเป็นเจ้าของผืนป่าทั้งหมด ส่งผลให้ชาวบ้านหรือผู้ใช้และดูแลป่าในท้องถิ่นมาแต่เดิม กลับถูกกำหนดให้กลายเป็น “ศัตรู” ของป่า “ชาวบ้าน” และ “ชาวเขา” ถูกนิยามให้เป็นตัวการในการตัดไม้ทำลายป่า และถูกจัดให้อยู่ในประเภทของศัตรูหรืออันตรายต่อป่า เช่นเดียวกับภัยพิบัติธรรมชาติและไฟป่า เป็นต้น

จากล่าสุดได้ว่า แนวคิดแบบวนวิทยาศาสตร์ วางอยู่บนพื้นฐานของมายาคติเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าโดยชุมชนท้องถิ่นมาตั้งแต่ต้น เป็นเรื่องน่าเปลกที่ว่า โดยพื้นฐานแล้ว ผังคมไทยเป็นสังคมเกษตร และชุมชนชนบทประกอบเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย ในอดีตสมัยที่ป้ายังอุดมสมบูรณ์ วิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ก็อาศัยหาเลี้ยงชีพด้วยการบุกเบิกหักร้างถางพง ทั้งทางราชการเองก็ยังให้การส่งเสริมสนับสนุน ถึงขั้นรับรองสิทธิการใช้ประโยชน์ในที่ที่ทำกินที่บุกเบิกนั้นด้วย แม้กระทั่งเมื่อมีการเปิดประเทศไทยเมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมา ทางราชการมีนโยบายส่งเสริมการขยายพื้นที่ทำการเกษตรเพื่อส่องออกหารายได้มาพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัย ก็ได้อาศัยชาวไร่ชาวนาที่ต้องทนอยู่ในที่ดินของทางราชการ ทำการบุกเบิกหักร้างถางพงขยายพื้นที่ทำกินและเพิ่มผลผลิต จนเป็นผลให้ประเทศไทยมีชื่อเสียงในการส่องออกข้าวและผลผลิตอื่นๆ ทางการเกษตร ตลอดจนในช่วงสีสีบปีที่ผ่านมา ทางราชการมีนโยบายขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชไร่เพื่อส่องออก ก็ได้ชาวนาชาวไร่เองที่สนองนโยบายการขยายผลผลิตและนำเงินตราเข้าประเทศจนได้ชื่อว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติ หากแต่ในอีกด้านหนึ่ง กรมป่าไม้ก็มักกล่าวหา “ชาวบ้าน” หรือชาวไร่ชาวนาว่าเป็นผู้บุกรุกป่า ซึ่งแนวคิดและทัศนคติของกรมป่าไม้นั้น มิได้ให้ความสนใจข้อเท็จจริงที่ว่า การบุกเบิกป่าของชาวบ้านนั้นเป็นการตอบสนองนโยบายของรัฐมาตั้งแต่ต้น กรมป่าไม้กลับถือต้นเป็นเจ้าของป่าทั้งหมด และยึดเอาตัวอักษรของกฎหมายเป็นเกณฑ์โดยมิได้คำนึงถึงวิถีชีวิตและประโยชน์ปฏิบัติอันมีมายาวนานแต่อดีต ซึ่งประชาชนได้บุกเบิกที่ทำกินและทำการผลิตสนองความต้องการตามนโยบายของราชการเสมอมา มาตราการทางกฎหมายและทัศนะของกรมป่าไม้จึงขัดแย้งกับสภาพความเป็นจริงตลอดมา ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เคยทรงมีพระบรมราโชวาทถึงเรื่องนี้ไว้ว่า:

“ในป่าสงวนซึ่งทางราชการได้ขึ้นได้เส้นไว้ว่าเป็นป่าสงวนหรือป่าจำแนก แต่ว่าเราขึ้นได้เส้นไว้ ประชาชนก็มีอยู่ในนั้นแล้ว เราจะเอกสารกฎหมายป่าสงวนไปบังคับคนที่อยู่ในป่าที่ยังไม่ได้ส่วน แล้วเพิ่งไปสงวนที่หลังโดยขึ้นได้เส้นบนเศษกระดาษก็ซอบกloth แต่มีปัญหาเกิดขึ้นที่เมื่อขึ้นได้เส้นแล้วประชาชนที่อยู่ในนั้นกล้ายเป็นผู้ฝ่าฝืนกฎหมาย ... แต่ว่าถ้าตามธรรมชาติ ควรเป็นผู้ทำผิดกฎหมาย ก็ผู้ที่ขึ้นได้เส้นนั้นเอง เพราะว่าบุคคลที่อยู่ในป่านั้นเขาอยู่มาก่อน เขาไม่สิทธิในทางเป็น

มนุษย์ หมายความว่าทางราชการบุกรุกบุคคล “ไม่ใช่บุคคลบุกรุกภูมายบ้านเมือง” (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา 2535)

แม้จะขัดแย้งกับความเป็นจริงทางสังคมและได้รับการหัวหัวใจจากพระบรมราชูปถัมภ์ตั้น หากแต่ภูมายป่าไม้และอุทธรรภ์ในการจัดการป่าแบบวนวิทยาศาสตร์ ยังคงเน้นการข้ามลิทธิของรัฐเนื่องจาก และการกีดกันสิทธิตามเจ้าตัวที่ประเมินของชุมชนท้องถิ่น โดยมองว่าชาวบ้านเป็นศัตรูของป่ามาโดยตลอด การจัดการป่าตามแบบวนวิทยาศาสตร์ จึงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการทำลายบทบาทและเจ้าตัวที่ประเมินของชุมชนท้องถิ่น ในฐานะเป็นผู้จัดการใช้ประโยชน์และดูแลป่ามาในอดีต

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่นจะถูกกำหนดนิยามด้วยภาษาของวนวิทยาศาสตร์ให้เป็นศัตรูตัวฉกาจของป่าของรัฐ หากแต่ภูมายป่าส่วนแห่งชาติก็มิได้มีการบังคับใช้อย่างเข้มงวด ในทางปฏิบัติ ชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ ยังคงใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าของตนตามประเมินสืบต่อไปได้ในระดับหนึ่ง หากแต่ในปีพ.ศ. 2532 การเกิดอุทกภัยหลายครั้งติดต่อกันนำไปสู่กระเสเรียกร้องให้ยกเลิกสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศและมีการประกาศปิดป่าอย่างถาวร แม้ว่าปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การลดลงและความเสื่อมโทรมของป่าจะมีอยู่มากหลายไม่ว่าจะเป็นการให้สัมปทานป่าโดยปราศจากการดูแลจัดการให้มีการปลูกทดแทน การบุกรุกป่าของนายทุนความไม่มั่นคงในการใช้ที่ดิน การปลูกพืชพานิชย์ ความไม่สมดุลของการพัฒนาระหว่างเมืองกับชนบท ตลอดจนระบบการบริหารจัดการแบบรวมศูนย์อำนาจที่เริ่ประสิทธิภาพ หากแต่เหตุปัจจัยสำคัญเหล่านี้กลับไม่เคยได้รับการบททวนตรวจสอบและพิจารณาแก้ไข (Yos 1992: 107) ในทางตรงกันข้าม กรมป่าไม้กลับเริ่มดำเนินนโยบายอนุรักษ์แบบสุดโต่ง และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการป่าอย่างมีนัยสำคัญ

การปรับเปลี่ยนนโยบายจากการใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์มาสู่การอนุรักษ์แบบสุดโต่ง ทำให้กรมป่าไม้เริ่มดำเนินการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ ป่าอนุรักษ์ พื้นที่ต้นน้ำ และขยายโครงการปลูกป่าควรเพิ่มน้ำหนักอย่างรวดเร็ว อีกทั้งทำการเข้มงวดกวดขันการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านในพื้นที่อนุรักษ์เหล่านี้ การปรับเปลี่ยนนโยบายดังกล่าวส่งผลกระทบอย่างมากต่อชาวบ้านยากจน ซึ่งใช้ป่าเป็นแหล่งเก็บหาอาหารและทำมาหากินในชีวิตประจำวัน และเคยใช้ประโยชน์จากป่าตามเจ้าตัวที่ประเมินมาแต่เดิม ยิ่งไปกว่านั้น การประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติและการปลูกป่าเพิ่มเติมมักเกิดปัญหาพื้นที่ทับซ้อนกับป่าชุมชนหรือ尉่เหล่าซึ่งชาวบ้านใช้ประโยชน์มาแต่เดิม การปรับเปลี่ยนนโยบายของกรมป่าไม้ ยังทำให้เกิดการนิยามความหมายใหม่ของเจ้าตัวที่ประเมินในการใช้ป่า ดังเช่น การห้ามมิให้ทำการเกษตรแบบ尉่หมุนเวียน และการตัดฟันโคนเนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิตที่ดำเนินสืบทอดกันมาหลายร้อยปี กรมป่าไม้เริ่มบังคับใช้กฎหมายและข้อบังคับ

เหล่านี้อย่างเข้มงวดมากขึ้น จนทำให้ชาวบ้านในหลายๆ พื้นที่จำต้องลงทะเบียนเป็นภูมิบดีและระบบการผลิตเดิมโดยสิ้นเชิง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบอย่างสำคัญต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมการผลิตของชุมชนท้องถิ่น

นโยบายอนุรักษ์แบบสุดติ่ง และการบีบบังคับให้ชุมชนท้องถิ่นจำต้องลงทะเบียนเป็นภูมิบดีเกี่ยวกับการผลิตและการจัดการป่า เป็นประเด็นปัญหาที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง จึงต้องมีการจัดการป่าบนพื้นฐานของวิธีคิดแบบวนวิทยาศาสตร์เน้นการกีดกันสิทธิของชุมชนท้องถิ่นซึ่งเคยมีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่ามาแต่เดิม ภายใต้แนวคิดดังกล่าว การปิดล้อมและกีดกันสิทธิของชุมชนท้องถิ่นเป็นหัวใจสำคัญต่อผลสำเร็จในการจัดการป่าอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ ป่าที่มีระบบนิเวศเประบาง หรือการปลูกป่าถาวร นอกจากนั้น การป้องกันไฟป่า ได้รับการยกระดับให้เป็นประเด็นสำคัญในการสร้างหลักประกันว่าป่าที่ปลูกใหม่จะเจริญเติบโตขึ้นอย่างเต็มที่ ด้วยเหตุนี้เอง การเผาป่า หรือการเกษตรแบบตัดฟันโคนเผา จึงเป็นประเด็นภูมิบดีที่ต้องได้รับการควบคุมและหยุดยั้งเพื่อประโยชน์สุขของวนวิทยาศาสตร์

การสูญเสียอbanajในการควบคุมจัดการป่าและไร่เหล่าเป็นสิ่งที่กระทบกระเทือนความรู้สึกของชาวนาบนดอยภูคากเป็นอย่างยิ่ง และนำไปสู่ความรู้สึกขัดเคืองใจอย่างรุนแรง ลุงอิน ชาวลัวคนหนึ่งที่ถูกจับกุมเมื่อวันที่ 10 มกราคม 2542 อธิบายความรู้สึกนี้ได้อย่างชัดเจน:

“กรมป่าไม้มาแย่งชิงพื้นที่ป่าและไร่ข้าวของเรามาไป มันมาปล้นชิงทรัพย์สินของเรา ทั้งๆ ที่เราอยู่ที่นี่มาหลายร้อยปีแล้ว”

ในทศนะของชาวลัวบนดอยภูคาก ภูมิบดีการของกรมป่าไม้ ไม่ได้แตกต่างไปจากการปล้นชิงทรัพย์สินของพวกรเขา ชาวลัวอยู่ที่นี่มาเนินนาน ทำมาหากินบนพื้นดินแถบนี้อย่างเสรีปราศจากการควบคุมบังคับหรือระเบียบกฎหมายที่จำกัด ชาวลัวจะจึงมั่นใจอย่างเต็มเปี่ยมต่อสิทธิอันชอบธรรมของตน ในการเป็นเจ้าของและใช้ประโยชน์จากป่าและที่ดินที่เป็นของพวกรเขามาแต่เดิม กฎหมายของกรมป่าไม้ ซึ่งเพิ่งมากำหนดและบังคับใช้เมื่อไม่นานมานี้ จึงเป็นการริดรอนสิทธิและลงเอยด้วยการใช้กำลังบังคับและจับกุมอย่างไม่เป็นธรรม

แต่ในทศนะของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ชาวลัวเป็นฝ่ายดื้อแพ่งและไม่เชื่อฟัง เจ้าหน้าที่รายหนึ่งเสนอว่า:

“เราได้เตือนชาวบ้านมาหลายครั้งแล้วว่า การเผาป่าในเขตอุทยานแห่งชาตินั้นเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย และย่อมรับไม่ได้ เราจึงจำต้องจับกุมเป็นบทเรียนเพื่อให้เกรงกลัวต่อกฎหมายบ้านเมือง”

หากแห่งชาติของปัญหาความขัดแย้งในเรื่องของป้าและที่ดินทำกิน ระหว่างกรมป่าไม้กับชาวนาชาวไร่บนที่สูง จึงอยู่ที่แนวคิดที่แตกต่างกันในเรื่องของระบบกรรมสิทธิ์และการถือครองที่ดิน สำหรับชาวลัวด้วยแล้ว ผืนป่าและไร่เหล่าเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ครัวเรือนมีสิทธิในการใช้ซึ่งสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน การที่กรมป่าไม้ไม่เคยให้ความสนใจกับผืนป่าในบริเวณนี้มาก่อน ไม่เคยเข้ามาดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ ทำให้ชาวลัวด้วยมีความชอบธรรมในการอ้างสิทธิในฐานะ เป็นเจ้าของผืนดินแทนนี้

ในบางแห่งมุ่ง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจากการต่อสู้ระหว่างชาวไร่ชาวนา กับกรมป่าไม้ ชาวบ้านต่อสู้เพื่อหยดยื่นอยู่บ่นแผ่นดินและเอาชีวิตรอด ส่วนกรมป่าไม้ต่อสู้เพื่อยึดครอง ความรู้สึกขัดเคืองใจของชาวบ้านเป็นผลมาจากการที่สิทธิตามมาตรฐานที่ตั้งไว้และวิถีปฏิบัติของ พากเขาภูกริดรอนโดยวนวิทยาศาสตร์ การเข้ามาแย่งชิงผืนป่าและนำเอกสารบันทึกการแบบ อื่นเข้ามาใช้ จึงเป็นการปฏิเสธบทบาทของรัฐในการเป็นผู้คุ้มครองและสนับสนุนส่งเสริมให้ชาวบ้านทำการผลิตในภาคเกษตร และในขณะเดียวกันก็เป็นอันตรายต่อ “จริยศาสตร์แห่งการยังชีพ” (Scott 1976: 2) และความมั่นคงของชาวไร่บันดอย

การต่อต้านของชาวบ้านจึงเริ่มต้นขึ้น ในช่วงแรกนั้น การท้าทายต่ออำนาจครอบงำเชิงพื้นที่ของกรมป่าไม้ นั้นแสดงออกมาในรูปแบบของการท้าทายตรงๆ ในปี 2540 ชาวลัวบันดอยภูค่า ได้ชุมนุมประท้วงต่อต้านโครงการป่าศุกทายานแห่งชาติอยภูค่า ชาวบ้านในบริเวณนี้สามารถ รวมตัวกันเป็นขบวนการทางสังคม และถึงกับข่มขู่ว่าจะใช้กำลังในชั้นrunแรงเข้าต่อรองให้กรมป่าไม้ยุติการริบ้อนสิทธิ มิเช่นนั้นจะเผาสำนักงานอุทัยาน การใช้กำลังต่อสู้และท้าทายต่อเจ้าหน้าที่ ป่าไม้ของชาวลัวนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับกรณีการต่อสู้ของชาวนาในอันตรประเทศ และอุทัยบุรี ซึ่งชาวบ้านป่าบุกเข้าโจรตีและทำร้ายร่างกายเจ้าหน้าที่ป่าไม้ (Haimendorf 1982: 90-92) หรือกรณีที่ชาวบ้านพื้นเมืองอาภูมิครอบเมือง แต่งกายเป็นสตรี ('Demoiselles') บุกเข้าโจรตีหน่วยลาด ตระเวนป่าและเจ้าหน้าที่ที่ตรวจในเขตภูเขาของรัฐ Arriege ในฝรั่งเศสช่วงคริสตศตวรรษที่ 19 (Sahlins 1994) รวมทั้งการก่อปฏิบัติขึ้นของชาวบ้านป่าในอุตตรประเทศ (Guha 2000: 187-189) และขบวนการ “จารขาน” และขบวนการ “ชีปโก” ที่ชาวบ้านลูกเมี้ยนต่อต้านการจัดการป่าของรัฐ (Sengupta 1988: 111-12) ในเวลาต่อมา องค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชาวบ้านในจังหวัด น่าน เริ่มเข้ามาทำหน้าที่คุ้มครองเพื่อจัดเรื่องที่เจรจาระหว่างชาวลัวกับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ การต่อสู้จึงเริ่มลดระดับความรุนแรงลงและหันมาใช้การเจรจาเพื่อหาข้อตกลงมากกว่าการใช้กำลังโดย ตรง กลุ่มชาวลัวเองก็มีการพูดคุยและปรึกษาหารือร่วมกันมากขึ้นเกี่ยวกับยุทธวิธีและรูปแบบใน การต่อต้านการรุกรานของรัฐ อย่างไรก็ตาม ในขณะที่เจรจาต่อรองยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ชาวลัวก็ยังคงยืนหยัดทำไว้หมุนเวียนและใช้ป่าในชีวิตประจำวันของตนดุจดังเดิม

นอกจากการตื้อแพ่งในเรื่องของการทำไร่นุนเวียนและการใช้ประโยชน์จากพืชน้ำที่ป่าแล้ว การต่อต้านคำจากรอบบ้านของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ยังแสดงออกในรูปแบบอื่นๆ แม้ว่าในชีวิตประจำวัน ชาวลัวจะแสดงความอ่อนน้อมและยำเกรงต่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้ แต่ในเวลาเดียวกัน ชาวลัวก็พยายามหลีกเลี่ยงและไม่ต้องการอยู่ใกล้กับเจ้าหน้าที่ ชาวลัวจะจำนวนไม่น้อยปฏิเสธที่จะเป็นลูกจ้างของสำนักงานอุทยานแห่งชาติอยู่ค่า และการที่เด็กหนุ่มชาวลัวบางคนทำงานเป็นลูกจ้างของอุทยาน ยังผลให้ผู้ใหญ่และคนต่างด้วยกันแก่รู้สึกโกรธเคือง จนพ่อแม่หลายรายต้องออกป่าห้ามไม่ให้ลูกหลานของตนทำงานให้กับอุทยาน ในวิธีคิดของชาวบ้าน ผืนป่าซึ่งพวากษาไม่อาจเข้าไปใช้ประโยชน์ได้เช่นเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่ถูกนำไปเป็นพื้นที่ปลูกป่าของอุทยาน ก่อให้เกิดความรู้สึกชุ่นเคืองใจ การต่อสู้และการต่อต้านจึงเกิดขึ้นจากประสบการณ์ของความอยุติธรรมและความรู้สึกถูกรังแก

ด้วยเหตุนี้เอง ในช่วง 4-5 ปีมานี้ ผืนป่าและไร่เหล่าจึงกลับมาเป็นพื้นที่แห่งการต่อต้าน ในเมืองที่ชาวบ้านรู้สึกว่าพวากษาจำต้องต่อสู้เพื่อช่วงชิงพื้นที่ซึ่งเป็นของเขามาแต่เดิม การรวมตัวกันของชุมชนเพื่อต่อต้านอำนาจจากภายนอกจึงเริ่มต้นขึ้นจากการก่อร่างสร้างตัวตนของพื้นที่ การตีความใหม่ของแนวคิดเกี่ยวกับเขตแดน และการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ การเมืองเรื่องพื้นที่ จึงมีความคาดการณ์ว่าพื้นที่จะเป็นกุ่มภูรือถอนและสร้างใหม่อย่างต่อเนื่อง การต่อต้านจึงเกี่ยวข้องกับการตีความพื้นที่ การกำหนดเขตแดน และในกรณีของดอยภูค่า ยังเกี่ยวข้องกับการสร้างอัตลักษณ์ผ่านความเชื่อ และพิธีกรรม

ทุกๆ ปีในช่วงสัปดาห์ที่สองของเดือนเมษายน ชาวลัวจะผลิตใหม่และตีความหมายของ “บ้าน” ผ่านกระบวนการผลิตซ้ำของอัตลักษณ์แห่งความเป็นลัวในรูปแบบหนึ่งของการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวลัวในหมู่บ้านต่างๆ บันดอย ก่อนการเริ่มหยุดข้าวหรือถูกากเพาะปลูก ชาวลัวจะทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงป่า ผีที่ทรงอำนาจที่สุดบันดอยภูค่า เจ้าหลวงป่าเกี่ยวพันอย่างแนบแน่นกับชาวลัว และการอพยพของชาวลัวขึ้นมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่บนดอยภูค่า ต้านทานของเจ้าหลวงป่าภูค่าจะดำเนิน และตีความใหม่ทุกปีเพื่อสร้างเสริมอัตลักษณ์ของชาวลัวในรูปแบบเป็นชนกลุ่มแรกผู้ครอบครองแผ่นดินบริเวณนี้

ตามความทรงจำของชาวลัว เจ้าหลวงป่าเดิมมีชื่อว่าเจ้าจอม เป็นชาวพื้นราบอยู่แถบบริเวณบ้านแก้มบ้านสำน อำเภอป่า ในบริเวณลำน้ำป่าแอบนี้ มีหินศักดิ์สิทธิ์ก้อนหนึ่ง เรียกว่า “หินสะโตก” มีลักษณะเหมือนขันโตก มีการกล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ของหินสะโตกว่า หากใครนับถือจะทำให้อุ่นคงกระพัน พันแหงไม่เข้า ในเวลาต่อมา มีการอพยพผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในแถบนี้เพิ่มขึ้น ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าลดลง มีการแย่งชิงที่ดินทำกินระหว่างคน

พื้นราบกับคนลัวซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่มาแต่เดิม อยู่มาปีหนึ่ง นำป้าไอลหลวงที่มีทันบ้านเรือนอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน เมื่อน้ำลดชาวบ้านพบว่าหินสะตอกหายสถาบันญี่ปุ่นอย่างไร้ร่องรอย ชาวบ้านบางส่วนพากันตามหาหินสะตอกโดยเดินล่องตามลำน้ำ ส่วนเจ้าหลวงป้าได้พากันบ้านส่วนหนึ่งตาม หาหินสะตอก แต่ด้วยเหตุผลใดไม่ปรากฏชัด เจ้าหลวงป้าเลือกที่จะเดินทวนน้ำขึ้นไป การเดินทางของชาวบ้านนั้นต้องเดินทางทุกลำหัวยที่เป็นสาขากลางลำน้ำป้า จึงต้องใช้เวลาเดินทางวัน เมื่อเสบียงหมด จึงต้องมีการหยุดพักเป็นครั้งคราวเพื่อหาป้า ปลาและปูกับไส้เป็นอาหาร จุดแรกที่ชาวบ้านพักคือ “หัวยสะกาด” ซึ่งเกิดจากการที่คนของเจ้าหลวงป้าหัวร่านผักกาดเพื่อปูกเป็นอาหาร ต่อจากนั้น กลุ่มชาวบ้านก็ไปหยุดพักที่ “วงศรรษณ์” เพื่อเตรียมเสบียงอาหารในการทำครัว บริเวณนี้อยู่ใกล้กับบ้านเตยในปัจจุบัน ต่อจากนั้น คนของเจ้าหลวงป้าก็ตามหานิศก์สิทธิ์ไปจนถึงบริเวณวังแวน โดยเจ้าหลวงป้าได้บันบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าป่าเจ้าเขา ว่าหากหินศักดิ์สิทธิ์อยู่บริเวณใดก็ขอให้เจ้าหลวงป้าเป้าปี่แล้วกังวลไฟเราะ เมื่อมาถึงวังแวนเจ้าหลวงป้าเริ่มเป้าปี่และมีเสียงดังแต่ไม่มาก กลุ่มชาวบ้านเริ่มมีความหวังว่าหินศักดิ์สิทธิ์น่าจะอยู่บริเวณนี้ จึงเตรียมเสบียงและเดินทางทวนน้ำขึ้นโดยต่อไปจนถึง “บ้านสกุน” เจ้าหลวงป้าจึงได้บันบานและเป้าปี่อีกครั้ง ปรากฏว่าปี่มีเสียงดังกังวนไฟเราะมาก ชาวบ้านรู้สึกดีใจจึงช่วยกันดันหาและพบหินสะตอกบริเวณที่ใช้ประกอบพิธีเลี้ยงผีสืบมาจนถึงปัจจุบัน เจ้าหลวงป้ากลายมาเป็นผู้นำที่ได้รับการเคารพนับถือจากชาวบ้าน มีการนำเอกสารมาจ่าเพื่อเลี้ยงเจ้าหลวงป้า จนเมื่อเจ้าหลวงป้าเสียชีวิตไปแล้ว และชาวลัวอพยพขึ้นมาตั้งรกรากบนดอยภูค่า ก็ยังมีการนำเครื่องเพื่อเลี้ยง “ผีเจ้าหลวงป้า” สืบมาเป็นประจำทุกปี จนถึงปัจจุบัน

ทุกๆ ปีก่อนจะมีการเลี้ยงผีเจ้าหลวงป้า ชาวลัวดอยภูค่าจะทำพิธี “ยำแขวน” ซึ่งเป็นการสานสมพันธ์ระหว่างชาวลัวจากหมู่บ้านต่างๆ และเพื่อผลิตช้าความรู้สึกเป็นพื่นของในหมู่ชาวลัวโดยชาวลัวแต่ละบ้านจะเดินร่วงรำทำเพลงไปที่เรือนของข้าวจ้าหรือผู้นำพิธีรวมของหมู่บ้าน มีการเลี้ยงอาหารและเหล้าอีซุ ชาวลัวจะเริ่มเดินยำแขวนจากบ้านหนึ่งไปอีกบ้านหนึ่ง โดยเริ่มจากบ้านออก บ้านจุน บ้านเตยหัวยงอน บ้านเตย กลาง บ้านเตยกิ่วเห็น บ้านน้ำป้าพัฒนา ใช้เวลาในการเดินยำแขวนประมาณ 4-5 วัน ชาวลัวเชื่อว่าในการเดินยำแขวนนั้นเป็นการระลึกถึงการเดินทางตามหาหินศักดิ์สิทธิ์ และในการเดินนั้น ผีเจ้าหลวงป้าจะประทับอยู่กับชาวบ้านเพื่อเดินทางไปเยี่ยมลูกหลานตามหมู่บ้านต่างๆ และให้พรกับชาวลัว พิธียำแขวนจึงเป็นการผลิตช้าความรู้สึกเป็นเจ้าของ “บ้าน” และผู้ครอบครองเป็นเจ้าของดอยภูคามาแต่ดังเดิม

เมื่อทำพิธียำแขวนเสร็จแล้ว ชาวลัวจากบ้านต่างๆ ที่ยำแขวนมาด้วยกันจะพากันไปยังหินสะตอก เพื่อเตรียมพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงป้า โดยในวันแรกเป็นวันเตรียมงาน ชาวบ้านจะช่วยกันถางหญ้าให้เตียนโล่ง เป็นสัญลักษณ์ของการปัดกวาดข้อพิพาทบ้าดหมายระหว่างกันและกัน

แล้วช่วยกันสร้างหอฟีแลทที่พักสำหรับค้างคืน เพื่อนอนฝ่าเจ้าหลวงป้า ชาวบ้านจะช่วยกันหุงหาอาหารที่เก็บจากป่า รวมทั้งปลาในลำห้วย เพื่อแบ่งปันกันกิน ในวันรุ่งขึ้น ผู้นำหมู่บ้านจะทำพิธีขอขมาครายแล้วมาเพื่อนำเข้าหัว หางและเครื่องในไปทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงป้า ข้าวจ้าจะทำพิธีอัญเชิญเจ้าหลวงป้าตามคำสาดว่า

“ต่อแต่นี้ขอเชิญแม่ธรณี เจ้าจอม (ชื่อเดิมเจ้าหลวงป้า) ผีป้าและเจ้าที่เจ้าทางทั้งหลาย บัดนี้พวงเราได้นำอาหารมาเลี้ยงที่นี้แล้ว ขอให้ออกมาดีมิกินให้อิ่ม สิ่งศักดิ์สิทธิ์และผีทั้งหลาย บัดนี้เรามาฟันมาหากถาง มาทำให้เปียกป้าบริเวณนี้ บัดนี้เราได้มาเลี้ยงแล้ว แม่ธรณี เจ้าหลวงป้า เราไม่ได้ละทิ้งท่าน ขอให้ท่านอย่าละทิ้งเรา”

จากนั้น ชาวบ้านจะนำเนื้อครายที่เหลือมาทำอาหารกลางวันแล้วแบ่งปันกัน จากนั้นจึงยิงปืนขึ้นฟ้าแล้วแยกย้ายกันกลับไป ในการผลิตช้าพิธีย่างข่าววันและพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงป้า ชาวลัวะได้ตอกย้ำสิทธิ์อันชอบธรรมของตนในการครอบครองและใช้ประโยชน์จากผืนป่าและที่ดินบนดอยภูคา การผลิตช้าต้านทาน ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นเครื่องมือที่ชาวลัวะใช้ในการชี้ดันพรอมด้วยภูคา และปักรั้วครอบอาณาบริเวณของตน ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวลัวะวางแผนอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับผืนป่า วนวิทยาศาสตร์ได้คุกคามที่จะทำลายความสัมพันธ์นี้ ด้วยการวิเคราะห์และกีดกันสิทธิ์ของชาวลัวะเหนือผืนป่า และซักน้ำระบบการจัดการแปลงปลูกป่าตามเข้ามาแทนที่ประเพณีปฏิบัติเดิม โดยนัยนี้ การต่อต้านของชาวลัวะได้นำเสนอให้เรามองเห็นประเดิมปัญหาอย่างน้อยสองด้านด้วยกัน ด้านแรก คือ แนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์และการถือครองที่ดินที่ลักษณะขัดแย้งกันระหว่างชาวลัวะกับกรมป่าไม้ และด้านที่สอง คือความขัดแย้งในแนวคิดด้านการจัดการป่า ความขัดแย้งดังกล่าววางแผนอยู่บนพื้นฐานของวิธีคิดที่แตกต่างกัน อีกทั้งการให้ “ความหมาย” เกี่ยวกับที่ดินและผืนป่าที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง วนวิทยาศาสตร์คุกคามและเป็นอันตรายต่อระบบการผลิต วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวนาชาวไร่บนดอย การต่อต้านวนวิทยาศาสตร์จึงจำต้องกระทำด้วยการนำเสนอระบบการจัดการและความหมายของผืนป่าที่แตกต่างออกไป

ในการค้นหาความหมายของผืนป่าที่แตกต่างไปจากกรมป่าไม้นี้เอง ดอยภูคาจึงถูกตีความใหม่ให้กลยุมเป็นพื้นที่ ทั้งในด้านของระบบการผลิตและระบบสัญลักษณ์ ดอยภูคาไม่ได้เป็นเพียงภูเขา หากแต่เป็นบ้าน เป็นที่พักพิง เป็นพื้นที่ซึ่งชาวลัวะพำนักอาศัยบนผืนพิภพแห่งนี้ และเป็น “สถานที่ต่อสู้” ระหว่างชาวลัวะกับกรมป่าไม้ ดอยภูคาจึงเป็นทั้งสัญลักษณ์ทางด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นชุมชน ความเป็นชาติพันธุ์และความยึดมั่นผูกพันของชาวลัวะในฐานะพื้นท้อง ดอยภูคาคือดินแดน เขตแดน และต้นกำเนิดของขบวนการทางสังคม ผืนดินที่ซึ่งเขตแดนแห่งความเป็นชาติพันธุ์ได้รับการรื้อถอนและบักปั่น ประวัติศาสตร์ภูติความและผลิตใหม่ และความเป็นลัวะกับไร่หมุนเวียนชนิดแบบแบ่งจนไม่อาจแยกออกจากกันได้

การตอกย้ำสิทธิของชาวล้วงเนื้อผื่นป่าและไร่เหล่าของพวากษา เป็นการเพรียกร้องผ่าน เดียงและรูปแบบการต่อต้านอันหลากหลายในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ในกระบวนการผลิตทางการเกษตร ความสัมพันธ์ระหว่างชาวล้วงกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ไปจนถึงในด้านนวนิร่อง เรื่องเล่าและพิธีกรรมทางศาสนา สิทธิอันชอบธรรมของชาวล้วงวางแผนปืนฐานของการเป็นผู้บุกเบิก ครอบครอง ใช้ประโยชน์จากปืนป่าและที่ดินบริเวณนี้เป็นกลุ่มแรกที่ต่อต้านมาโดยไม่ขาดสาย รวมทั้งสายสัมพันธ์ระหว่างความเป็นล้วงกับผืนดินแห่งนี้ แม้กรันน์ก็ได้ ความรู้สึกเป็นเจ้าของบ้าน อีกทั้งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวล้วงกลับมิได้หยุดนิ่งตามตัว ในทางตรงกันข้าม การก่อสร้างสร้างตัวของความหมายในเรื่องของพื้นที่และอัตลักษณ์เป็นเรื่องของยุทธศาสตร์ในการต่อสู้และต่อรอง “พื้นที่” เหล่านี้จึงเลื่อนไหลด ปรับเปลี่ยน และวางแผนปืนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อสู้ระหว่างชาวล้วงกับคนอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าหน้าที่ป่าไม้และคนพื้นราบ

การเมืองเรื่องดอยภูค้าจึงเป็นการเมืองเรื่องพื้นที่ ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านการต่อสู้และชิงผลประโยชน์ทั้งทางด้านวัตถุและการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ ดอยภูค้าเป็นทั้งพื้นที่ของการต่อสู้และเป็น “อุปมาอุปมัย” หรือสัญลักษณ์แห่งพื้นที่ซึ่งมีประวัติศาสตร์แทรกซึมอยู่ในทุกอณูของผืนดิน การต่อต้านวนวิทยาศาสตร์และการใช้เทคนิควิทยาว่าด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่ของกรมป่าไม้ วางแผนปืนฐานของการลำเลิกอธีต การสร้างใหม่ของความทรงจำว่าด้วยการพลัดถิ่น ความไว้รากและการถูกขับไล่ออกจาก “บ้าน” เดิมของตนบนพื้นราบ การปฏิเสธและต่อต้านเทคนิควิทยาว่าด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่ จึงวางแผนปืนฐานของการต่อสู้เพื่อปักป้องพื้นที่และความเป็นชาติพันธุ์ของตน

บทส่งท้าย

สำหรับชาวนาชาวไร่และชนชั้นขึ้นบุ้ดด้อยโภคภัณฑ์ทางชีวิตทั้งหลาย อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เริ่มมีความหมายในฐานะเป็นตัวแทนของความเป็นบ้าน ความเป็นชุมชน พื้นที่ที่ปลดปล่อย พื้นที่ซึ่งพวากษาไม่จำเป็นต้องอธิบายตนเองต่อคนนอก ความเป็นชาติพันธุ์กับพื้นที่เริ่มมีความหมายแนบสนิท ชิดกันมากขึ้น เมื่อมีการลำเลิกอธีตและการใหญ่ห้ามความสุขในอธีตซึ่งอาจไม่เคยมีจริง ความรู้สึกโดยหาที่เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการมองข้ามความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความแตกต่างและการกีดกันสิทธิ (Kondo 1996: 210) การเปิดพื้นที่ทางสังคม การสร้างบ้าน ความเป็นชุมชนและความเป็นชาติพันธุ์จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชนชั้นขึ้นบุ้ดด้อยในปัจจุบัน อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มิใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง ตายตัวอีกต่อไป แต่กลับกลายมาเป็นผลิตผลแห่งการต่อสู้ที่เลื่อนไหลดไปตามบริบทและสถาน

การณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ยังเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมุทธวิธีทางการเมืองและ การตีความประวัติศาสตร์ (Martin and Mohanty 1986: 210)

อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงมิใช่ผลผลิตของเชื้อชาติ ชนชาติ และวัฒนธรรม (Miron 1999: 80-81) หากแต่อัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นและสร้างใหม่เป็นกระบวนการอย่างสัมพันธ์กับบริบทและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และการเลื่อนไหลของเครือข่ายแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในลักษณะสัมพันธ์จึงอยู่ที่ว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไม่อาจดำรงอยู่อย่างโดดๆ แยกออกจากความหลากหลายทางชาติพันธุ์ จึงไม่อาจแยกออกได้จากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมืองและสัญลักษณ์

การที่ประเด็นเรื่อง “ความเป็นชาติพันธุ์” (ethnicity) กล้ายเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากประชาคมโลก ทำให้เกิดการเปิดพื้นที่ให้กับการเมืองเชิงวัฒนธรรมแบบใหม่ ที่ซึ่งชาวนาผู้อ่อนแօสามารถก่อร่างสร้างตัวตนและยืนหยัดท้าทายการรุกรานของรัฐชาติ การทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์และความมีตัวตนของชาวชนบทกลุ่มต่างๆ จึงไม่อาจพิจารณาแยกออกจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชนเหล่านี้มีกับคนกลุ่มอื่นๆ ทั้งในทางวัฒนธรรมเศรษฐกิจและการเมือง การทำความเข้าใจกับกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และตัวตนทางสังคมของชาวนาและชนชั้ยขوب จึงสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับการทำความเข้าใจ “ชาติพันธุ์” ในฐานะเป็น “เวทีการต่อสู้ทางวัฒนธรรม” ที่ซึ่งพร้อมแคนถูกวิเคราะห์ถอนและปักใหม่อยู่ตลอดเวลา การปรับเปลี่ยนพร้อมแคนทางวัฒนธรรม ทำให้เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับความขัดแย้งเชิงคุณค่าและอุดมการณ์ทางสังคมที่เลื่อนไหลไปอย่างต่อเนื่อง ภายใต้ริคิดเช่นนี้ ความขัดแย้งถูกยกกระดับให้กล้ายเป็นบริบทด้านทางสังคม ความขัดแย้งและการต่อสู้มิใช่สิ่งที่ Lewinsky หรือสร้างความแตกแยก หากแต่ความขัดแย้งเป็นรากฐานแห่งพลวัตทางสังคม

บทที่ 3

ทุนวัฒนธรรมของชุมชน และเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยอำนาจเชิงสัญลักษณ์

การกระทำหรือปฏิกรรมทางสังคมทั้งหมด ตามทัศนะของบูร์เดียร์ (Bourdieu 1977: 178) เป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายหรือ “ผลประโยชน์” (interest) บางอย่างเสมอ ไม่มีการกระทำใดที่เลื่อนลอยไร้จุดหมาย บูร์เดียร์ได้นำเอาตรรกะแห่งการคาดคำนวนผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐศาสตร์ มาประยุกต์ใช้เพื่อนำเสนอบนแนวคิดที่ว่า ปฏิกรรมทางสังคมทั้งหมดเป็นไปเพื่อผลกำไร ทั้งทางด้านวัตถุและทางด้านสัญลักษณ์ ผลประโยชน์ทางด้านวัตถุและสัญลักษณ์ จึงเป็นรูปแบบสองประการของผลประโยชน์สำคัญในทุกสังคม ในเวลาต่อมา บูร์เดียร์ (Bourdieu 1990: 16) ยังได้นำเอาแนวความคิดที่มองปฏิกรรมทางสังคมในฐานะเป็น “ยุทธวิธี” (strategy) เพื่อนำเสนอประเด็นหรือมุ่งมองที่ว่าปฏิกรรมทางสังคมของมนุษย์นั้นมีพื้นฐานอยู่ที่ผลประโยชน์ และมนุษย์ในฐานะผู้กระทำ พยายามอย่างต่อเนื่องที่จะสร้างประโยชน์สูงสุด จากสถานการณ์ต่างๆ ที่เข้าและออกกำลังเผชิญหน้าและใช้ชีวิตอยู่

ในทัศนะของบูร์เดียร์ มนุษย์ผู้กระทำการทุกคนคือนักสะสมทุน และลงทุนเพื่อมุ่งหวังผลกำไร บูร์เดียร์ได้นำเอาแนวคิดเรื่อง “ทุน” ของมากซ์มาชญาติรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนในด้านของวัตถุ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ ในชีวิตประจำวัน ปัจจัยบุคคลและกลุ่มต่างนำเอาทุนประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ไปใช้เพื่อเพิ่มพูนฐานะตำแหน่งทางสังคม ของตนให้สูงยิ่งขึ้นไปหรือย่างน้อยก็รักษาไว้ให้ตกร้าวไปจากเดิม ทรัพยากรถ่ายเป็นทุนเมือง นำมาใช้ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และเป็นเป้าหมายของการต่อสู้เปลี่ยนแปลงในสนา�แห่งการแข่งขัน ในสังคมชุมชน ความอยู่ดีกินดีของครัวเรือนแต่ละแห่งมีได้จากอยู่บ่นพื้นฐานของที่ดิน สัตว์เลี้ยง และเครื่องมือการผลิตอื่นๆ เท่านั้น หากแต่ทางอยู่บ่นพื้นฐานของทุนทางวัฒนธรรมในด้านของภูมิ

ปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ตลอดจนวางแผนอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และเครือข่ายของเพื่อนบ้านและสมัครพรอพวากที่ประกอบเป็นกลุ่มบนพื้นฐานของพันธุ์ผู้กันทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ที่กลยุทธ์เป็นจารีตประเพณีเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ ซึ่งสามารถนำมาใช้ได้ยามต้องการ ในสังคมสมัยใหม่ การแสดงทางานและรายได้ในตลาดแรงงานจำเป็นต้องพึงพาทุนทางวัฒนธรรมในรูปของบริัญญา และประสบการณ์การทำงานรวมทั้งทุนทางสังคมในรูปของเครือข่ายของเพื่อนและวงศ์ตระกูล

แนวคิดของบูร์เดียร์ในเรื่องของทุนทางวัฒนธรรม ครอบคลุมทรัพยากรมากมายหลายชนิดด้วยกัน รวมทั้งหลักฐานการศึกษา ความเชี่ยวชาญ หรือความสามารถพิเศษต่างๆ เช่น ความสามารถในการพูด ความรอบรู้ในด้านกีฬา ตลอดจน สุนทรียะและสนิยมทางด้านอหารและคนตระรุ่น (Swartz 1997: 75-77) บูร์เดียร์พัฒนาแนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรมขึ้นจากความพยายามที่จะทำความเข้าใจและอธิบายผลการเรียนที่แตกต่างกันของเด็กๆ ที่มาจากการครอบครัวที่มีพื้นเพทางสังคมใกล้เคียงกันแต่ไม่พื้นฐานทางด้านการศึกษาแตกต่างกัน ท่านเสนอว่าแนวคิดเรื่องทุนวัฒนธรรมช่วยให้เราเมื่อทางเลือกในการอธิบายเพิ่มขึ้นไปจากแนวความคิดเดิมที่มองว่า ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการศึกษา เป็นผลมาจากการสติปัญญาที่แตกต่างกันของเด็ก ในทางตรงกันข้าม บูร์เดียร์มองว่าความสำเร็จหรือล้มเหลวในการศึกษา อาจได้รับการอธิบายได้ดีกว่าหากพิจารณาจากปริมาณและประเภทของทุนวัฒนธรรมที่เด็กได้รับจากการครอบครัว แทนที่จะมุ่งเน้นความสามารถเฉพาะตัวหรือผลสัมฤทธิ์ขั้นกีดจากพิสูจน์คุณของเด็กเพียงอย่างเดียว

บูร์เดียร์ (Bourdieu 1986: 242-243) ยังได้แบ่งแยกทุนวัฒนธรรมออกเป็น 3 รูปแบบด้วยกัน รูปแบบแรก เป็นทุนวัฒนธรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ทางสังคมหรือการซึ่งชี้บัปเอคุณค่าต่างๆ ที่มีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละชั้นชั้น มาเป็นคุณค่าส่วนตน ซึ่งรวมทั้งทัศนคติเกี่ยวกับประเดิมปัญหาทางสังคมวัฒนธรรม ไปจนถึงสนิยมในการดื่มไวน์ ความซึ่งชุมในการแสดงศิลปะและคนตระรุ่น ทุนวัฒนธรรมรูปแบบที่สอง เป็นเรื่องของวัตถุ เช่น หนังสือ กรณีพนธ์ ภาพวาด ประดิษฐกรรม หรือเครื่องมือทดลองทางวิทยาศาสตร์ ส่วนทุนวัฒนธรรมรูปแบบที่สาม เป็นเรื่องของสถาบัน เช่น สถาบันการศึกษา การประศาสน์บริัญญาบัตรเพื่อแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในระดับต่างๆ เป็นต้น

แนวคิดเรื่องทุนของบูร์เดียร์มีนัยสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการศึกษาทางด้านสังคมวิทยา โดยเฉพาะในประดิษฐ์เรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ บูร์เดียร์ไม่เพียงแบ่งทุนออกเป็นประเภทต่างๆ และชี้ให้เห็นถึงรูปแบบของทุนแต่ละประเภทเท่านั้น แต่บูร์เดียร์ยังแสดงให้เห็นว่าทุนประเภทต่างๆ นั้นสามารถสลับสับเปลี่ยนและเปล่งனจากทุนประเภทนึงไปเป็นทุนอีกประเภทหนึ่งได้ และรูปแบบของการแปลงทุนจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละสังคมวัฒนธรรม โดยปกติแล้ว เรายังคงมีความต้องการที่จะเข้าสู่ระบบทางสังคมที่มีความมั่นคงและมีอำนาจ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ทุนทางวัฒนธรรมนี้ไม่สามารถเข้าสู่ระบบทางสังคมที่มีอำนาจได้เสมอไป ดังนั้น แนวคิดของบูร์เดียร์จึงชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนและซับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมที่เราอยู่ในปัจจุบัน

สามารถแปลงทุนทางเศรษฐกิจไปเป็นทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรม ได้ง่ายดายกว่าการแปลงทุนทางวัฒนธรรมหรือทุนทางสังคมไปเป็นทุนทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม เราอาจจัดหาหรือได้มาซึ่งสินค้าและบริการบางอย่างโดยการใช้ทุนทางเศรษฐกิจ ในขณะที่สินค้าและบริการบางอย่างอาจแลกมาได้โดยการใช้ทุนทางสังคมหรือทุนวัฒนธรรมเท่านั้น นักการเมืองบางคนอาจใช้ทุนทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานสำคัญของการหาเสียง แต่ในขณะเดียวกันเขาก็จำเป็นต้องใช้ทุนทางสังคมในรูปของเครือข่ายหัวคะแนน และทุนวัฒนธรรมในแม่ข่ายการเป็นคนท้องถิ่น หรือความเข้าใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อเป็นทุนในการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อให้ได้รับเลือกตั้ง เป็นต้น

แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมในสังคมที่เป็นรูปแบบหนึ่งของทุน ซึ่งชี้ให้เราตระหนักรถึงมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แฝงอยู่ในทรัพยากรทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งศักยภาพของการที่ทุนวัฒนธรรมจะปรับเปลี่ยน หรือแปลงเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ บูร์เดียร์ได้ยังแนวคิดของพากมากซิสต์รุ่นเก่า ที่เน้นความสำคัญของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและชนชั้นว่า ละเลยความสำคัญของมิติทางด้านสัญลักษณ์ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ บูร์เดียร์เสนอว่าแม้ในสังคมอุดหนกรรรมรูปแบบหลักของอำนาจและการครอบงำได้ปรับเปลี่ยนจากการใช้กำลังบังคับและการใช้ความรุนแรง ไปสู่การใช้สัญลักษณ์เป็นยุทธวิธีในการหลอกล่อและการบังคับประชากลุ่มต่างๆ จุดเน้นตรงนี้เองที่ทำให้บูร์เดียร์สนใจบทบาทของกระบวนการทางวัฒนธรรม ตลอดจน ผู้ผลิตวัฒนธรรม (cultural producers) และสถาบันต่างๆ ในกระบวนการครอบงำเชิงสัญลักษณ์และการสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลือมล้าในสังคม

ตามทัศนะของบูร์เดียร์ อำนาจเชิงสัญลักษณ์มีความสำคัญมากเท่าเทียมกับอำนาจทางเศรษฐกิจโดยที่เดียว อำนาจเชิงสัญลักษณ์เป็นอำนาจในการครอบงำผ่านการสร้างความชอบธรรม (legitimacy) หรือที่มากซ์เรียกว่าอุดมการณ์ (ideology) บูร์เดียร์วินิยามอุดมการณ์หรือที่เขาเรียกว่าความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์ (symbolic violence) ว่าเป็นศักยภาพในการสร้างและยั่งยืนด้วยรูปแบบ และวิธีการทำความเข้าใจและปรับตัวเข้ากับสังคมด้วยการนำเสนออำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองในรูปแบบที่กลบเกลื่อนหรือปิดบังชื่อนเร็นอำนาจที่แท้จริงมาไว้ การใช้อำนาจจำเป็นต้องมีความชอบธรรมบางอย่างที่สร้างให้เกิด “ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน” หรือสำนึกที่ผิดพลาดเกี่ยวกับการใช้อำนาจนั้น บูร์เดียร์มองว่าสำนึกที่ผิดพลาดเกิดจากการ “แสร้ง” ปฏิเสธผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองที่แฝงเร้นอยู่ในกิจกรรมทุกประเภท นั่นคือ ตราชกของผลประโยชน์ที่เป็นพื้นฐานของกิจกรรมทุกอย่าง ถูกทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไปว่าเป็นเรื่องของการไม่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้อง ปฏิบัติการเชิงสัญลักษณ์หลอกล่อหรือบิดเบือนความสนใจไปจากผลประโยชน์ที่อยู่ในกิจกรรมเหล่านั้นและทำให้ดูราวกับว่ากิจกรรมนั้นเกิดขึ้นและดำเนินไปโดยไม่มีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง กิจกรรมหรือการกระทำบางอย่างอาจสร้างให้เกิดอำนาจเชิง

สัญลักษณ์หรือความชอบธรรมขึ้นได้ เมื่อกิจกรรมนั้นถูกนำเสนอในลักษณะที่แยกต่างหากจากผลประโยชน์ที่อยู่เบื้องหลัง และทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนว่าเป็นกิจกรรมที่ไม่มีผลประโยชน์ตอบแทนแม้แต่น้อย

ปัจจุบันคุณลักษณะที่สามารถบ่งบอก แล้วปรับเปลี่ยนผลประโยชน์ส่วนตนไปสู่การนำเสนอว่าไม่มีผลประโยชน์อะไรก็ว่าด้วยในกิจกรรมบางอย่าง สามารถสะสมหรือเพิ่มพูนทุนสัญลักษณ์ของตนได้ (Bourdieu 1990: 118) ทุนสัญลักษณ์จึงหมายถึงทุนที่ถูกปฏิเสธ (denied capital) นั่นคือ ผลประโยชน์ถูกกลบเกลื่อนภายใต้การกระทำที่ดูเป็นฯ แล้วไม่มีผลประโยชน์ตอบแทน ความสำคัญของทุนสัญลักษณ์เกิดจากการปฏิเสธทุนทางเศรษฐกิจ ทุนสัญลักษณ์เป็นรูปแบบหนึ่งของอำนาจซึ่งคนทั่วไปมักไม่มองว่าเป็นอำนาจ หากแต่เป็นการยอมรับ เป็นความจริงที่หากดีและความซื่อตรงมั่นคง ในความสัมพันธ์ทางสังคมชุดใดชุดหนึ่ง บูร์เดียร์ยกตัวอย่างการแลกเปลี่ยนของขวัญของกำนัลในสังคมชาวนาคាបีเลีย ซึ่งแบบแผนของการแลกเปลี่ยนกลบเกลื่อนหรือทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายแท้จริงของการแลกเปลี่ยน ในทำนองเดียวกัน ปฏิบัติการของสมาชิกสภាភัฒนาราษฎรที่ลงพื้นที่ไปเยี่ยมชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการไปงานแต่งงาน หรือไปช่วยงานศพ ล้วนแล้วแต่ถูกนำเสนอว่าเป็นการแสดง “น้ำใจ” แต่คุณคุ้นเคยทั้งๆ ที่การกระทำดังกล่าวคือการเปลี่ยนทุนเศรษฐกิจ ในรูปของเงินและสิ่งของช่วยเหลือต่างๆ ให้กลายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ นั่นคือ การสร้างภาพของคนดีมีน้ำใจเช่นอาจเปลี่ยนไปเป็นความชอบธรรม ที่จะได้รับเลือกตั้งเป็นตัวแทนเข้าไปในสภាភัฒนาราษฎรอีกในอนาคต ในทำนองเดียวกัน การบริจาคมเพื่อทำท่านโดยบริษัทขนาดใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นการแจกผ้าห่มของเบียร์ยี่ห้อดังหรือการเป็นเจ้าภาพถ่ายทอดสดฟุตบอลโลก ก็คือความพยายามที่จะสะสมทุนสัญลักษณ์ โดยการปรับเปลี่ยนทุนเศรษฐกิจไปสู่การจัดกิจกรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เพื่อสร้างภาพลักษณ์และการยอมรับจากสาธารณะ

เช่นเดียวกับทุนประเพทอื่นๆ ทุนสัญลักษณ์อาจถูกใช้จนร่ำรวยหรือไป หรือได้รับการสะสมจนเพิ่มพูนขึ้น หรืออาจปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นทุนประเพทอื่นๆ หรือใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจบางชุด บูร์เดียร์ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับบทบาทของผู้ผลิตวัฒนธรรม (cultural producers) เช่น ผู้นำ ครู นักเขียน นักวิชาการ ศิลปิน นักบวช สื่อมวลชน ฯลฯ ในการทำหน้าที่สร้างความชอบธรรมให้กับการจัดระเบียบสังคมโดยการสร้างทุนสัญลักษณ์

การศึกษาสังคมชาวนาไทยภาคเหนือในบทนี้จะให้ความสนใจกับการนำเสนอแนวคิดเรื่องทุนวัฒนธรรมของบูร์เดียร์ไปศึกษาทำความเข้าใจ สมพันธ์ภาพระหว่างการผลิตทางวัฒนธรรมของชาวภาคเหนือ กับเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยอำนาจเชิงสัญลักษณ์ หรือความพยายามของผู้นำชาวภาคเหนือในการผลิต และสะสมอำนาจเชิงสัญลักษณ์โดยการใช้ทุนทางวัฒนธรรมในรูปของ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในด้านการจัดการผลิตและการจัดการทรัพยากร พิธีกรรม และคติชนต่างๆ เพื่อนำเสนอภาพลักษณ์สร้างการยอมรับ และความชอบธรรมในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับป้าได้อย่างยั่งยืน

ตลอดช่วงเวลาสองทศวรรษที่ผ่านมา ปรากฏมีงานเขียน สารคดี บทความ งานวิจัยของนักวิชาการ ตลอดจน องค์กรเอกชนต่างๆ ที่ได้นำเสนอภาพของชาวภาคเหนือในฐานะที่เป็น “กลุ่มชนที่รักป้า” และเป็นนักอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมชนเผ่า ผู้ผลิตวัฒนธรรมที่เรียบง่ายสงบความสำเร็จอย่างงาม ในกระบวนการตั้นกราฟสีภาพแวดล้อมนิยม ตลอดจน ประเด็นในเรื่องของความเป็นชาติพันธุ์ ด้วยการนำเอาองค์ประกอบทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ประเพณี คุณค่า และภาษา มาเป็นทุนวัฒนธรรมหรือเป็น “หน้าตัก” ของกลุ่มชาติพันธุ์ในการต่อสู้ ต่อรอง ตีความ และนิยามความหมายของการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป้า ซึ่งเป็นประเด็นขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวไร่ ชาวนาหลากลุ่ม ผู้นำชาวภาคเหนือสามารถนำเอาทุนวัฒนธรรมมาใช้เพื่อนำเสนอภาพลักษณ์ของ “คนรักป้า” เพื่อสะสมทุนสัญลักษณ์ และสร้างความชอบธรรมในการดำรงอยู่ของชาวภาคเหนือในพื้นที่ป้าได้ในระดับหนึ่ง ในกระบวนการตั้งกล่าว การสร้างภาพลักษณ์ที่ปรับเปลี่ยนจากความเป็นคน “กะเหรี้ยง” หรือชาวเขา “ไปสู่ความเป็น “ปกาภณ์” หรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่รักและห่วงเห็นป้า อีกทั้งมีภูมิปัญญาความรู้ในการจัดการทรัพยากร ล้วนแล้วแต่เกิดจากการบวนการ สะสมทุนวัฒนธรรมและการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมไปสู่อำนาจเชิงสัญลักษณ์ การสะสมและปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมกล้ายเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อสู้กับอำนาจ ไม่เพียงในการสร้างความชอบธรรมของชาวภาคเหนือในการใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่ป้าต่อไปเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการต่อสู้เพื่อกำหนดนิยามความหมายของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อีกด้วย

ชาวภาคเหนือในลุ่มน้ำแม่枉

บ้านหนองเต่าเป็นชุมชนภาคเหนือที่ตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่枉ตอนบน ในจังหวัดเชียงใหม่ หมู่บ้านตั้งอยู่ในระดับความสูง 1,100 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล อาณาบริเวณทั้งหมดของหมู่บ้านครอบคลุมพื้นที่กว่า 8,000 ไร่ พื้นที่ประมาณ 1,500 ไร่ถูกจัดให้เป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่การเกษตร พื้นที่ประมาณ 4,000 ไร่เป็นเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน พื้นที่ 1,000 ไร่เป็นป้าใช้สอยสำหรับการเก็บเห็ด หน่อไม้ ฟืนและอาหารของชาวบ้าน ส่วนพื้นที่อีก 1,500 ไร่เป็นป่าพิธีกรรมของหมู่บ้าน ผืนป่าบริเวณลุ่มน้ำแม่枉เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพสูง ยิ่ง ทั้งในด้านของความหลากหลายของระบบนิเวศ ตั้งแต่ป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ ป่าสนเข้า ป่าดิบแล้ง ไปจนถึงป่าดิบเขางานยอดอยู่ ผืนป่าแบบนี้ยังคงอุดมไปด้วยพืชพันธุ์ที่หายาก สมุนไพร

และสัตว์ป่านานาชนิด อีกทั้งยังเป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธารกว่า 20 สาย รวมทั้ง ห้วยแม่สะปีอก ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำคัญ หล่อเลี้ยงผลผลิตและประชาชนแบบบ้านเนินนาน ปัจจุบันบ้านหนองเต่ามีประชากรทั้งสิ้น 564 คน และมีครัวเรือน 114 ครัวเรือน อาชีพหลักของชาวบ้านแบบนี้คือ การทำนาและไร่ข้าว รวมทั้งการปลูกพืชพานิชย์หลากหลายชนิด ดอกไม้และผลไม้

บ้านหนองเต่าในอดีตเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนลัวะโบราณ ดังปรากฏหลักฐานในรูปของศาสนสถานหลายแห่ง รวมทั้งป่าเมี่ยงเดิมของชาวลัวะอีกด้วย ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านหนองเต่าเล่าว่า บรรพบุรุษของชาวบ้านเหล่านี้เดินทางมาจากตั้งรกรากในแบบนี้เมื่อ 274 ปีมาแล้ว เรื่องเล่าดังกล่าว สอดคล้องกับงานศึกษาของ Mischung (1986) และ Renard (1986) ที่เสนอว่าหมู่บ้านจะเรียกว่า ศกอร์หลายแห่งในเขตคำภอเม่วาง แม่ลางหลวงและแม่เจ้ม เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากพม่าเมื่อ กว่าสองร้อยปีมาแล้ว ชาวบ้านเหล่านี้มีความเชี่ยวชาญในการเลี้ยงช้างและการทำไม้ และอพยพเข้ามาเพื่อทำงานรับจ้างให้กับบริษัททำไม้ขององค์กรฯ หลังหมดสัมปทานก็ตั้งรกรากลงหลักปักฐานทำมาหากินอยู่ในบริเวณนี้สืบมา หลังหมดยุคทำไม้ขององค์กรฯ สัมปทานไม่ก็ใช่ว่าจะสิ้นไปจากดินแดนแบบนี้ ในปี พ.ศ. 2484 ปีเดียวกับที่พระราชนูญติป้าไม้ พ.ศ. 2484 หรือพระราชนูญติป้าส่วนแห่งชาติฉบับแรกได้รับการประกาศใช้ ก็มีการให้สัมปทานไม้ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบน อันเป็นถิ่นที่อยู่ของชาวบ้านลัวะหนองเต่า ในการเดียวกัน วัชบาลในสมัยนั้นเริ่มส่งเสริมให้มีการปลูกผักอย่างถูกต้องตามกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณชุมชนหัวยแม่สะปีอก ซึ่งมีพื้นที่และสภาพอากาศเหมาะสมสำหรับปลูกผัก ชาวมังบริเวณชุมชนหัวยแม่สะปีอกเริ่มปลูกผักโดยได้รับการร่วมมือจากนักวิชาการอย่างเป็นสัน โดยชาวบ้านเริ่งบางส่วนกล้ายมาเป็นลูกจ้างในไร่ผักของชาวมังไปด้วย สองผลให้ชาวบ้านเริ่งบางคนเริ่มติดผัก การปลูกผักในระบบความสัมพันธ์เชิงการค้าและการร่วมมือจ้างแรงงานกับชาวมัง ยังมีบทบาทสำคัญทำให้ชุมชนกระเริ่งหลายแห่งในลุ่มน้ำแม่วาง ต้องเผชิญหน้ากับปัญหาหนี้สินอย่างรุนแรง (Cohen 1984: 153-165) ในขณะเดียวกัน ขบวนการทำไม้ถือเป็นภัยคุกคามจากพื้นที่ลุ่มน้ำแม่วางตอนบนล่างรุกเข้ามายังเนื้อที่ รวมทั้งมีการล่าสัตว์ป่าในเขตลุ่มน้ำแม่วางตอนบนด้วย พื้นที่ป่าบริเวณนี้ถูกทำลายจนลดลงอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยเริ่มติดผักในจังหวัดเชียงใหม่ ให้เกิดปัญหาสังคมตามมาอย่างมากมาก แม้ว่าผักจะถูกยกเลิกอย่างเป็นทางการในปีพ.ศ. 2501 หากแต่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่วางตอนบน ก็ยังคงมีการปลูกผักต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงปีพ.ศ. 2525 ช่วงปีพ.ศ. 2505 พระสงฆ์คาทอลิกเริ่มเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในแบบลุ่มน้ำแม่วาง มีชาวบ้านเริ่งบางส่วนหันมาบaptism ในขณะที่อีกหลายส่วนหันไปนับถือศาสนาพุทธตามโครงการธรรมชาติ เพื่อเผยแพร่ศาสนาในกลุ่มชาวเขา

ในปีพ.ศ. 2510 กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยได้ทำการขึ้นทะเบียนบ้านให้กับราษฎรในหมู่บ้านหน่องเต่าและหมู่บ้านไกล์เคียง หากแต่เอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ซึ่งชาวบ้านถามหากลับไม่เคยได้รับการขานรับจากทางราชการ ในปีพ.ศ. 2515 กรมป่าไม้ประกาศเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ และเริ่มเข้ามาทำโครงการปลูกป่าเพื่อทดแทนพื้นที่ป่าที่เคยได้รับสัมปทานไปแต่เดิมในเขตลุ่มน้ำแม่ว่าง แต่การปลูกไม้สนเพื่อทดแทนผืนป่าธรรมชาติกลับถูกมองจากชาวบ้านว่าเป็นการปลูกไม้ทำลายป่า เพราะชาวบ้านเรียกว่าและชาวบ้านในแบบภาคเหนือใช้ไม้สนเป็นเชื้อฟืน ดังนั้นไม้สนจึงเป็นเชื้อเพลิงอย่างดีเมื่อเกิดไฟป่า การปลูกไม้สนจึงมีชีวิตริการพื้นที่สูงป่าให้คืนความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ยิ่งไปกว่านั้น เจ้าหน้าที่ป่าไม้เริ่มตั้งคำถามกับการทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้านเรียกว่า ซึ่งมีการตัดฟันโค่นแผ่นที่ไว้เหล่าเพื่อปลูกข้าว ความไม่เข้าใจในระบบการผลิตของชาวบ้าน และไม่ได้มองการใช้ไฟว่าเป็นการจัดการป่าในรูปแบบหนึ่ง ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชาวบ้านอยู่เป็นครั้งคราว ในขณะที่เจ้าหน้าที่มองว่าชาวบ้านเรียกว่า “ไร่เลื่อนลอย” ชาวบ้านเรียกว่ากลับมองว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐเอง มีพฤติกรรมในการละเมิดกฎหมายบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการมีส่วนรู้เห็นเป็นใจกับการทำไม้เลื่อนและการล่าสัตว์ป่า เป็นต้น

ทรัพยากรธรรมชาติที่เริ่มร่อยรอลงทุกขณะ ทำให้ชาวบ้านหน่องเต่าเริ่มรวมตัวกันเพื่อทบทวนสาเหตุของปัญหา และต่อรองกับรัฐที่พยายามเข้ามาประกาศเขตอุทยานแห่งชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ว่างตอนบน ในปี 2516 ชาวบ้านหน่องเต่าและหมู่บ้านไกล์เคียงได้รวมตัวกันเพื่อยื่นหนังสือประท้วงต่อนายกรัฐมนตรีให้ยกเลิกสัมปทานเหมืองแร่ที่บ้านห้วยอีค่าง ซึ่งได้สร้างปัญหาใหญ่หลวงต่อที่นาและแหล่งน้ำในแถบนี้ หลังจากนั้นไม่นาน สัมปทานเหมืองแร่ก็ถูกรัฐบาลสั่งระงับ หากแต่แม่ว่างก็เริ่มถูกจับตามองในฐานะเป็นพื้นที่สีชมพู หรือเป็นเขตการทำงานของสหพันธ์ชาวไร่ชาวนาแห่งประเทศไทยร่วมกับบุนการนักศึกษา และผู้นำนักศึกษาบางคนที่เข้าไปทำงานเหมืองร่วมกับพรบคค. มีวนิสต์แห่งประเทศไทย ในระยะเวลาไม่ถึงกันนั้น มีการเปิดโรงเรียนแห่งแรกขึ้นในเขตแม่ว่างตอนบน มีการสร้างถนนเชื่อมหมู่บ้านต่างๆ ตลอดจนมีการสร้างถนนลาดยางจากคำแนะนำสันป่าตองมานจนถึงเขตตำบลแม่วิน และบ้านหน่องเต่า การสร้างถนนนับเป็นปฏิบัติการสำคัญ ในการเพิ่มความเข้มงวดให้กับการลาดตระเวน เพื่อควบคุมสอดส่องดูแลการเคลื่อนไหวของฝ่ายตรงข้าม และการขยายอำนาจเจริญเข้าครอบคลุมพื้นที่แม่ว่างตอนบน

นอกจากนี้ สถาบันการตัดถนนสายบ้านกาด-แม่วินแล้ว เทคนิคชีวิทีในกระบวนการควบคุมพื้นที่ยังดำเนินการผ่านรูปแบบอื่นๆ เช่น การก่อตั้งกองกำลังลูกเสือชาวบ้านในปี พ.ศ. 2520 และการจัดตั้งศูนย์พัฒนาโครงการหลวงที่บ้านห้วยตองในปี พ.ศ. 2522 การส่งเสริมการปลูกพืชพานิชย์ของโครงการหลวงนั้น เป็นการปลูกพืชที่ใช้ที่ดินและแรงงานอย่างเข้มข้น เพราะพืชส่วนใหญ่ที่ปลูกเป็น

พืชเมืองหนาวที่จำเป็นต้องดูแลอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นพืชผัก เช่น ผักสลัด แครอท ชูภานี กระเทียมต้น และหอมญี่ปุ่น ไม่ผล เช่น แอบเปิล อาโวคาโด ท้อ สาลี บัวย พลับ และดอกไม้เมืองหนาว เช่น แกลติโอลัส คาร์เนชั่น เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การปลูกพืชพานิชย์มิได้สร้างผลประโยชน์แก่ชาวบ้านในชุมชนอย่างเท่าเทียมกัน ในทางตรงกันข้าม ครัวเรือนที่มีฐานะดี มีที่ดินมากและสามารถเข้าถึงแรงงานและเงินลงทุน ย่อมมีความพร้อมสำหรับการผลิตเชิงพาณิชย์มากกว่าครัวเรือนที่มีฐานะยากจน มีที่ดินจำกัด และไม่สามารถเข้าถึงแหล่งทุนและตลาดได้ ครัวเรือนร่ำรวยยังกล่าวมาเป็นเจ้าของร้านค้า และนายทุนเงินกู้ การเปิดร้านค้าของขึ้นในหมู่บ้าน ทำให้การบริโภคสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภคเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และความต้องการเงินสดก็มีมากขึ้นตามไปด้วย ชาวนายากจนเริ่มได้รับแรงกดดันจากการบริโภคเพื่อให้ทำการผลิตพืชพานิชย์เพื่อขายเพิ่มขึ้น โดยการปรับเปลี่ยนพื้นที่ไว้หมุนเวียนของตนไปทำการเพาะปลูกพืชพานิชย์ ผลที่ตามมาก็คือการผลิตข้าวลดลงจนไม่เพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือน ชาวนายากจนจำต้องยืมข้าวโดยเดียดอกรเบี้ยในอัตราสูง และส่งผลให้บางครัวเรือนเริ่มเข้าสู่วัฏจักรของหนี้สินและความยากจน

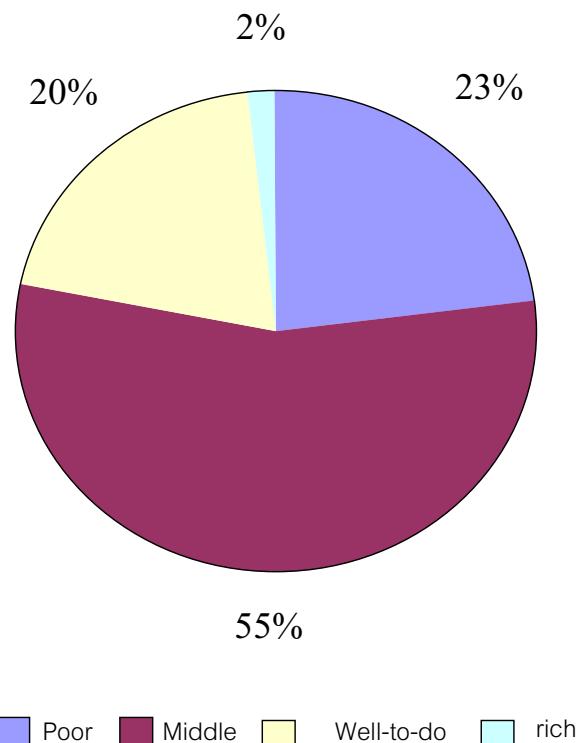
การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตมาสู่การปลูกพืชพานิชย์เพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวภาคเหนือเริ่มเชี่ยวชาญหน้ากับปัญหาที่เกิดจากการพัฒนา ในด้านหนึ่ง ชาวนาบันดอยเริ่มใช้วิถอยู่ในสภาวะที่มีความวิตกกังวล และความเครียดเกี่ยวกับราคาพืชผลที่ขึ้นลงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อสถานะความเป็นอยู่ของครอบครัว ยิ่งชาวนาขนาดเล็กเปลี่ยนพื้นที่ไว้ไปทำการเพาะปลูกพืชพานิชย์เพิ่มมากขึ้นเท่าใด หนี้สินก็พอกพูนขึ้นเป็นเงาตามตัว ในอีกด้านหนึ่ง ผู้ป่วยและไร้เหลือของชาวภาคเหนือ เริ่มถูกนิยามความหมายใหม่ว่าเป็นพื้นที่ป่าตันน้ำ ซึ่งต้องได้รับการควบคุมดูแลอย่างเข้มงวดจากเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ ซึ่งเริ่มอาจรังເອຈັງກັບการเผาไว้และการทำ “ไร่เลื่อนลอย” ในเขตป่าอนุรักษ์ แม้ว่างเริ่มกลายมาเป็นพื้นที่ซึ่งได้รับการดูแลอย่างเข้มงวดกวดขัน หมู่บ้านบนพื้นที่สูงเริ่มได้รับการกำกับโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้บริเวณทางเข้าสู่ผืนป่าและไว้เหล่าตลดจนมีการลาดตระเวนโดยเอลิคอปเตอร์ และการเรียกยืมเยี่ยนพื้นที่ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้บอยครั้งขึ้นกว่าแต่ก่อน

แรงกดดันจากหน่วยงานรัฐที่เพิ่มสูงขึ้น บังคับใช้ชาวภาคเหนือค่อยๆ ลดพื้นที่ทำไว้ลง โดยการลดรอบของการหมุนเวียนจากแต่เดิมที่เคยแบ่งการถือครองที่ไว้ออกเป็นครัวเรือนละ 7-8 แปลง และทำการเพาะปลูกปีละหนึ่งแปลงหมุนเวียนสลับเปลี่ยนกันไป มาเป็นเพียงครัวเรือนละ 3-4 แปลง การลดลงของพื้นที่ไว้ย่อมทำให้ความมั่นคงในการผลิตลดลง ยิ่งไปกว่านั้น แบบแผนของการเพาะปลูกพืชก็เริ่มเปลี่ยนไปสู่การเพาะปลูกพืชพานิชย์เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ

ในปัจจุบัน พื้นที่ลุ่มน้ำแม่น้ำที่ตั้งของหมู่บ้านชาวภาคเหนือหลายบ้านด้วยกัน เช่น บ้านหนองเต่า บ้านห้วยตอง บ้านห้วยเกียง บ้านทุ่งหลวงและบ้านห้วยทราย การ

สำรวจสภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนชาวบ้านที่อยู่อาศัย 242 ครัวเรือนจากจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 316 ครัวเรือน ทำให้เราได้ข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจกับความแตกต่างทางด้านฐานะรายได้ ขนาดการถือครองที่ดิน ของชาวนาหลักต่างๆ ในแบบนี้

Diagram 1: Percentage of Village Household and Social Differentiation (Baan Doi)



จากแผนภูมิที่ 1 จำแนกความแตกต่างทางชนชั้นและจำนวนร้อยละของประชากรในแต่ละชนชั้น จะเห็นได้ว่า ชาวนากลางยังคงเป็นประชากรส่วนใหญ่ของชาวบ้านในแบบแม่วงศ์ตอนบนชาวนารายมีเพียงไม่ถึงร้อยละ 2 ของจำนวนประชากรทั้งหมด และความแตกต่างทางชนชั้น ในด้านของการถือครองที่ดินก็ยังคงมีความแตกต่างไม่มากนัก จากตารางที่ 1 จะเห็นได้ว่าความแตกต่างของ การถือครองที่ดินระหว่างชาวนาชน ชาวนากลาง และชาวนาที่มีฐานะดีนั้นยังคงมีไม่มากนัก ยกเว้นในกรณีของชาวนารายที่มีเพียง 4 ครัวเรือน ซึ่งมีขนาดการถือครองที่ดินมากกว่ากลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจน

Table 1: Distribution of Households and Farm Land

Type of Household	No. of Household	Percent	Size of Swidden Farm (Rai)
Poor (12,000 Baht/year)	56	23.1	5.81
Middle (12,,001-36,000/year)	133	55	7
Well-to-do (36,001- 20,000/year)	49	20.2	8.4
Rich (120,000+/year)	4	1.7	16.2
Total	242	100	Mean = 7.18

จากแผนภูมิที่สอง จะสังเกตเห็นได้ว่าแม้ครัวเรือนส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม และการเกษตรยังคงเป็นแหล่งที่มาของรายได้สำคัญของครัวเรือนเกือบทั้งหมด แต่การทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านก็เริ่มเพิ่มสูงขึ้นและคิดเป็นร้อยละ 24 ของอาชีพหลักของครัวเรือน รวมทั้งการทำงานรับจ้างในภาคเกษตรซึ่งคิดเป็นร้อยละ 15 ของอาชีพหลักของครัวเรือน การทำงานรับจ้างเริ่มกลายมาเป็นอาชีพที่มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชาวนา ยากจนและชาวนากลาง ประเด็นที่นำสินใจเป็นอย่างยิ่งประเด็นหนึ่งคือ เรื่องของความหลักหลาຍของอาชีพ ข้อมูลจากตารางที่สองแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า แม้อาชีพเกษตรยังคงเป็นอาชีพหลักของครัวเรือนชาวนายากจนส่วนใหญ่ หากแต่ความหลักหลาຍของอาชีพเริ่มมีมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชาวนากลางและชาวนาที่มีฐานะดี ซึ่งมีแหล่งที่มาของรายได้จากการท่องเที่ยว การทำงานรับจ้างในและนอกหมู่บ้าน ตลอดจน การทำการค้าและการรับราชการในขณะที่ชาวนารายจะให้ความสนใจกับการทำงานที่มีรายได้สูง เช่น การค้าขายและการรับราชการมากที่สุด

Diagram 2 : Percentage of Household Occupation

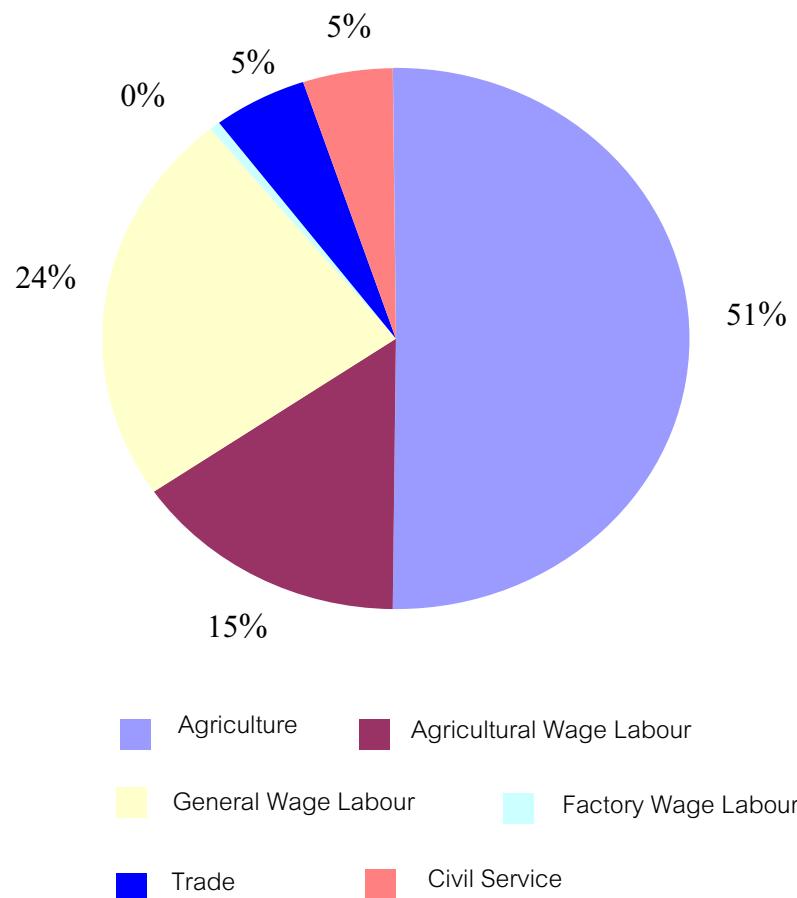


Table 2: Occupation and major sources of income

Social Classes	Agriculture	Wage labour in agriculture	Wage labour outside the village	Factory worker	trade	Civil service	Total
Poor	42	8	6	-	-	-	56
Middle	64	19	37	1	6	6	133
Well-to-do	15	10	14	-	6	4	49
Rich	-	-	1	-	1	2	4
Total	121	37	58	1	13	12	242

Table 3: Average Household Expenditures

Social Classes	Food	Clothes	Medicine	Construction	Transport	Education	Household appliances	Debt payment	Others
Poor	11,016	791	1,016	1,687	3,938	894	1,195	2,123	796
Middle	13,649	924	1,435	1,085	4,014	893	1,868	2,886	1,070
Well-to-do	17,584	1,324	1,479	5,551	9,579	2,185	2,423	3,355	2,131
Rich	32,750	2,000	975	35,000	16,500	500	3,250	14,262	2,500
Mean	14,152	992	1,139	2,689	5,330	1,149	1,847	2,992	1,239

จากข้อมูลของตารางที่ 3 แสดงรายจ่ายเฉลี่ยของครัวเรือนต่างๆ รวมทั้งค่าใช้จ่ายในด้านของอาหาร เสื้อผ้า การซ่อมแซมหรือปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน เป็นต้น จะเห็นได้ว่าค่าใช้จ่ายเฉลี่ยของชาวภาคเหนือยังนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชนบทที่สูงกลุ่มอื่นๆ เช่น ชาวลัวะบันดอยภูคา แล้ว ค่าใช้จ่ายของชาวภาคเหนือยังนั้นจัดได้ว่าค่อนข้างสูง ซึ่งหมายความว่าชาวภาคเหนือเริ่มเป็นส่วนหนึ่งของระบบตลาดเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ครัวเรือนทุกกลุ่มเริ่มเข้าสู่วัสดุจัดของหนึ่งสิน ที่เกิดจาก การผลิตพืชพานิชย์และการบริโภคภายในครัวเรือน

สายธารแห่งการเปลี่ยนแปลง เริ่มส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวภาคเหนือเพิ่มมากขึ้น คนผู้คนแก่เริ่มวิตกว่าลูกหลานของพวงสาขาจะสูญเสียระบบคุณค่าและอัตลักษณ์แห่งความเป็นลูกหลานของแผ่นดิน ของผืนน้ำ และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการป่า “เราไม่เคยหลงทางในป่า” ผู้ผู้จากท่านหนึ่งแห่งบ้านหนองเต่าบอกเรา “เพาะในป่าไม่ร่องรอยและเครื่องหมายที่เราเข้าใจ ต้นไม้ หมู่นกและสายน้ำ ซึ่งนำเรากลับมายังหมู่บ้าน แต่เราจะหลงทางในเมือง เพราะถนนหนทางและตีกกรามบ้านช่องแลดูเหมือนกันไปหมด เราไม่มีทางจดจำหนทางออกจากเมือง”

ในช่วงสามสิบปีมานี้ การให้หัววันเวลาเก่าๆ และวิถีชีวิตแบบเดิมเริ่มมีมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพัฒนาการในด้านของนิယ้ายป้าไม่เริ่มสร้างแรงกดดันต่อระบบการผลิต และการทำไร่หมุนเวียนบนผืนดินซึ่งในปัจจุบันถูกนิยามใหม่โดยรัฐว่าเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ การตัดพันและเผาไร่เหล่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยากขึ้นเรื่อยๆ และนำมาซึ่งความวิตกกังวลและความไม่แน่นคงใน การถือครองที่ดิน และระบบการผลิตเดิม

สภาพแวดล้อมนิยม การเมืองชาติพันธุ์และการผลิตวัฒนธรรม

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา กระแสเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความเป็นชาติพันธุ์ได้เริ่มก่อตัวขึ้นในหมู่ชาวภาคเหนือในประเทศไทย โดยมีเงื่อนไขสำคัญสองประการ

ช่วยสนับสนุนส่งเสริมกราฟแสสเคลื่อนไหวดังกล่าว เนื่องจากประการแรก คือ ประสบการณ์ของการถูกกระทำให้เป็นชั้นชายขอบและความรู้สึกเหยียดผิวที่ชาวภาคภูมิได้รับจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ เจ้าหน้าที่ป่าไม้มักกล่าวโทษชาวไร่บ่นด้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนกลุ่มน้อย ว่าเป็นต้นตอของปัญหาการลดลงของผืนป่า เจ้าหน้าที่มองว่าการทำลายทำลายกินของคนเหล่านี้มีลักษณะเป็นการทำไร่เลื่อนลอย นั่นคือ ระบบการทำไร่ซึ่งทำการตัดฟันผืนป่าและเผาเพื่อทำการเกษตร พื้นที่ที่เรนีจะถูกใช้ประโยชน์ในช่วงสั้นๆ เพียงแค่ 1-2 ปี ก่อนที่ดินจะเสื่อมสภาพและหญ้าตามีจำนวนมากขึ้นจนไม่สามารถควบคุมได้ ที่เรนีจะถูกทิ้งร้างไปและมีการย้ายที่ไปตัดฟันโคนเผาป่าแปลงอื่นต่อไป จากรุ่มมองของกรมป่าไม้ ชาวไร่บ่นด้อยจึงเป็น “คนกินป่า” และการเสาะหาผืนป่าที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด กลายมาเป็นสาเหตุสำคัญของการลดลงของผืนป่า (Fox et al 2001: 43-50) แนวคิดในเรื่องของไร่เลื่อนลอยจึงกล้ายมาเป็นพื้นฐานของการสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายป่าไม้ ที่เน้นการควบคุมการผลิตของกลุ่มนชนบนที่สูงอย่างเข้มงวด รวมไปถึงการขับไล่กลุ่มนชนบนที่สูงออกจากบ้านของพวกราช ด้วยข้อกล่าวหาว่าเป็นอันตรายต่อระบบมิเวศและผืนป่าอันเประบะ

เนื่องจากประการที่สอง ที่ช่วยหนุนเสริมกราฟแสสเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความเป็นชาติพันธุ์ของชาวภาคเรียน คือ การเพื่องฟูชื่นอย่างรวดเร็วของขบวนการสภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย ในช่วงยี่สิบปีมานี้ ปัญหาสภาพแวดล้อมในสังคมไทยเริ่มเข้าสู่ภาวะวิกฤติ ชนทุกกลุ่มในสังคมไทยเริ่มมีความตระหนักริบุริมขึ้นว่าปัญหาสภาพแวดล้อมมิใช่ปัญหาไกลตัว หากแต่ส่งผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่โดยตรง สำหรับกลุ่มนชนบนที่สูงแล้ว ปัญหาสภาพแวดล้อมถูกนิยามโดยอย่างใกล้ชิดกับปัญหานี้เรื่องของสิทธิเหนือผืนป่า ที่ดินและวิถีชีวิตของตน

เนื่องจากประการที่สอง ที่ช่วยหนุนเสริมกราฟแสสเคลื่อนไหวทางสังคมให้ผู้นำชาวภาคเรียน เริ่มพูดถึงความเป็น “คนภาคภูมิ” ในฐานะที่เป็นถูกหดานที่ก่อให้เกิดและสืบทอดความเป็นชาติพันธุ์บนพื้นฐานของสัมพันธภาพที่แนบแน่นระหว่างคนกับป่า จึงเกี่ยวข้องกับการทำลายทำลายกินและทำการทำลายในรูปแบบต่อต้าน รวมทั้งการต่อต้านความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ในป่า ที่ดินและวิถีชีวิตของตน ป่าอย่างยั่งยืน เพื่อนิยามความหมายของความเป็น “ภาคภูมิ” และยืนยันสถานะอันชอบธรรมของชาวภาคภูมิที่จะอยู่อาศัยในผืนป่าของพวกราชต่อไป ท่ามกลางความขัดแย้งตลอดหลายสิบปีในมุ่งมั่นของชาวภาคภูมิที่รักษาป่าไว้ รวมทั้งการต่อต้านความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ในป่า ที่ดินและวิถีชีวิตของตน ป่าอย่างยั่งยืน เพื่อนิยามความหมายของความเป็น “ภาคภูมิ” และยืนยันสถานะอันชอบธรรมของชาวภาคภูมิที่จะอยู่อาศัยในผืนป่าของพวกราชต่อไป (Walker 2001: 155) ผู้นำหรือผู้ผลิตวัฒนธรรมของชาวภาคภูมิสามารถส่งเสริม “วิถีชีวิต” ให้เป็นมาตรฐานชุมชน” (Hayami 1997: 559) ซึ่งเน้นในประเดิมเรื่องสิทธิชุมชนและวิถีชีวิตประเพณีในการจัดการทรัพยากร แม้ว่าในขณะเดียวกัน สิทธิเหนือที่ดินในหมู่บ้านชาวภาคภูมิมายหลายแห่ง

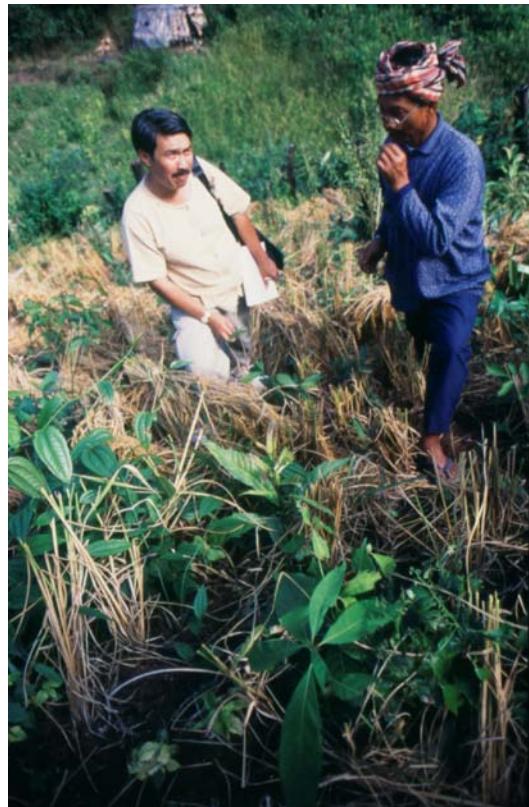
กำลังเริ่มมีความแตกต่างทางชนชั้นเพิ่มขึ้นเป็นลำดับอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการรวมการพัฒนาของรัฐ



“ໄວ่เหล่า” ที่มีอายุต่างกันตั้งแต่ 1-12 ปี มีให้พับเห็นทั่วไปในวิถีชีวิตรอบบ้านหนองเต่า และห่างไกลออกไป ในภาคจะสังเกตเห็นร่องรอยการทำไร่และกิจกรรมให้ที่ดินฟื้นคืนความสมบูรณ์

“พ่อหลวงจอนิ” กำลังอธิบายระบบการผลิตแบบໄร์ฟาร์มในเวียนที่วางแผนพื้นฐานของความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในระบบนิเวศของป่า ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของดิน และความหลากหลายของสายพันธุ์พืช

ในภาพเป็นໄร์ชาร์ทที่เก็บเกี่ยวแล้ว ซึ่งจะถูกปล่อยให้เป็น “ໄວ่เหล่า” ต่อไป ทว่ายังมีผลผลิตอีกจำนวนมาก เช่น มันชนิดต่างๆ ถึงปี เป็นต้นที่สามารถเก็บหาได้กินได้อีก 1-2 ปี



ท่ามกลางกระแสน้ำที่มีความต่อเนื่อง ที่เริ่มเป็นประเดิมห่วงโซ่ของคนกลุ่มต่างๆ ทั่วประเทศ ชาวปกาภณ์ได้ปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมของตนให้กลายมาเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในการต่อสู้และท้าทายวัฒนธรรมของรัฐ องค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 3 ประการในทุนวัฒนธรรมของปกาภณ์ได้รับการเน้นย้ำอย่างต่อเนื่อง ประการแรก คือ การนิยามความหมายของ “เรื่องราว” ในฐานะที่เป็นหัวใจของอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชาวปกาภณ์ ประการที่สอง คือ การซุปประเดิมเกี่ยวกับกฎหมายและระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวปกาภณ์ เพื่อนิยามความหมายและสร้างภาพลักษณ์ของชาวปกาภณ์ในฐานะเป็น “ผู้รักษาป่า” และประการที่สาม คือ การนำความมีปัญญาท่องถินไปปรับใช้กับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การใช้แผนที่ดาวเทียม ภาพถ่ายทางอากาศ และเทคนิคการซ่อนภาพเพื่อแสดงให้เห็นว่าในบริเวณที่มีหมู่บ้านชาวปกาภณ์อยู่อาศัยอยู่นั้น สภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าพื้นที่อื่นๆ นอกจากนั้น ผู้นำชาวปกาภณ์อย่างได้ประยุกต์ใช้พิธีกรรมและความเชื่อทางพุทธศาสนา ตลอดจน การสร้างเครื่องข่ายขององค์กรกลุ่มน้ำ เพื่อพิสูจน์ให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนท่องถินในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

จากไร่เลื่อนลอยสู่ไร่หมุนเวียน

“การทำไร่ริมน้ำของชาวเขาในเขตภาคเหนือ ... นับเป็นสาเหตุสำคัญของการตัดไม้ทำลายป่า และมาตรการในการควบคุมแนวป่าปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องนี้ ก็คือ การควบคุมพื้นที่ล่อแหลมอย่างเข้มงวดกว่าเดิม” (อ้างจาก Pinkaew 1999: 41, การเน้นย้ำเป็นของผู้เขียน)

วิทยาศาสตร์ได้กำหนดให้ช่วงเวลาถัดมามาติดพันธุ์บนที่สูงอื่นๆ กล้ายเป็น “ชาวเขา” ที่ทำการผลิตแบบดั้งเดิมโดยการทำไร่เลื่อนลอยซึ่งเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อป่าของรัฐ การทำไร่เลื่อนลอยได้รับการนำเสนอว่าเป็นสาเหตุหลักของการลดลงและความเสื่อมทรุดของป่า การพังทลายของหน้าดิน และการเกิดไฟป่า รูปแบบของการเกษตรในลักษณะดังกล่าวจึงจำเป็นต้องได้รับการควบคุมและปรับเปลี่ยนไปสู่การเกษตรแบบถาวรและมีระเบียบแบบแผนมากขึ้น

¹ แม้ว่าพ่อหลวงจะอนิ จได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากการบาทหลวงนิพจน์ เทียนวิหาร พระสงฆ์คาดอิคผู้เป็นผู้นำแนวคิดสำนักวัฒนธรรมชุมชน และมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งศูนย์สังคมพัฒนา รวมทั้งทำงานพัฒนาร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมาเป็นเวลานาน แต่ฐานคิดของพ่อหลวงจะอนินั้นวางอยู่บนราากเหง้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบคุณค่าของชาวปกาภณฑ์ ซึ่งทำให้พ่อหลวงอนิกล้ายมาเป็นผู้นำที่มีบทบาทสำคัญในการผลิตและนำเสนอตัวตักษณ์ของความเป็นปกาภณฑ์ในงานเขียน สารคดี และเวทีสาธารณะต่างๆ

พิมพ์ นิตยสาร และรายการสารคดีโทรทัศน์อีกมากมาย เวทีสัมมนา หนังสือพิมพ์ นิตยสาร และ จดหมายมาเป็นพื้นที่ซึ่งผู้ผลิตวัฒนธรรมใช้ในการสร้างและผลิตช้าภาพลักษณ์ของชาว ปกาภณ์ และนำเสนอระบบการผลิตแบบໄร่หมุนเวียน ในลักษณะที่วางอยู่บนพื้นฐานของความ เข้าใจอย่างลึกซึ้งในระบบเศรษฐกิจของป่า ตลอดจน ความอุดมสมบูรณ์ของดิน และความหลากหลาย ของสายพันธุ์พืช แนวคิดดังกล่าวได้รับการตอบรับอย่างดีในงานวิจัยของนักวิชาการและนักวิจัยขององค์ กรพัฒนาเอกชนหลายท่านด้วยกัน (ปีนี้แก้ว 2539, วราลักษณ์ 2540, ประเสริฐ 2541) ซึ่งนำเสนอ หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ໄร่หมุนเวียนแตกต่างอย่างชัดเจนจากแนวคิดเรื่อง ໄร่เลื่อนลอยของรัฐ เพราะ ໄร่หมุนเวียนเป็นระบบการเกษตรที่เชื่อมโยงกับองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง กับระบบเศรษฐกิจของป่า อีกทั้งมีการจัดการทรัพยากรและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ระบบการจัด การ ໄร่หมุนเวียน เกี่ยวพันโดยตรงกับเทคนิคและองค์ความรู้ในการเลือกพื้นที่ การใช้ประโยชน์ จากที่ดินในช่วงสั้นๆ เพียง 1-2 ปี และปล่อยให้ดินพักฟื้นคืนสู่สภาพป่าเป็นระยะเวลานาน การควบ คุมไฟและการทำแนวกันไฟ การปล่อยตօไม้ขนาดใหญ่ไว้ในไฟเพื่อให้ปั้นสภาพได้โดยเร็ว อีกทั้ง การจัดการป่าต้นน้ำ และการป้องกันการพังทลายของหน้าดิน เป็นต้น

การผลิตทางวัฒนธรรมในประเทศไทยเรื่อง ໄร่หมุนเวียน เป็นยุทธวิธีทางการเมืองที่ช่วยหนุน เสริมภาพลักษณ์ของความมั่นคง สม่ำเสมอและความยั่งยืนของระบบเกษตรในวิถีชีวิตของชาว ปกาภณ์ ซึ่งขัดแย้งและแตกต่างโดยสิ้นเชิงจากวิถีรวม ໄร่เลื่อนลอยของรัฐ แนวคิดเรื่อง ໄร่หมุน เวียนนำเสนอภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่าง ໄร่เหลากับการฟื้นสภาพของป่าใน ลักษณะที่ให้ความสำคัญกับความยั่งยืนและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติอย่างยั่งยืน ชาว ปกาภณ์เรียก ໄร่ ว่า คี และเรียก ໄร่เหล่า ที่กำลังฟื้นสภาพป่า ว่า ฉี่ย และวัฏจักรของ ໄร่หมุนเวียน ในแต่ละปี เป็นพัฒนาการผลิตรังสีฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า โดยมีการเรียกชื่อ ໄร่เหล่า ใน ลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ตัวอย่างเช่น ໄร่เหล่าปีแรก เรียกว่า ฉี่ย โอ เม ซึ่งหมายถึง ໄร่เหล่าซึ่ง เป็นที่เก็บหาอาหารและพืชพันธุ์ภูมิปัญญาหารามากมายที่ชาวปกาภณ์บุริภิกุในวิถีประจำวัน ໄร่ เหล่าปีที่สองเรียกว่า ฉี่ย วา หรือ ໄร่เหล่าซึ่งพืชพันธุ์ภูมิปัญญาหารด่างๆ ได้รับการเก็บเกี่ยวไปจนหมด สิ้น ໄร่เหล่าปีที่สามและสี่เรียกว่า ฉี่ย ใบ หรือ ໄร่เหล่าซึ่งต้นไม้ริมเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ความ หลากหลายของสายพันธุ์พืชและไม้ยืนต้นเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งถึง ໄร่เหล่าปีที่ห้าและหก หรือ ฉี่ย ลู โภ ซึ่งเป็น ໄร่เริ่มฟื้นสภาพโดยเป็นป่า และความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินได้รับการฟื้นฟู ໄร่เหล่าปีที่เจ็ดและแปด เรียกว่า ดู ละ หรือ ผืนป่า ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผืนป่าได้รับการผลิตรังสีฟื้นคืนสู่ สภาพสมบูรณ์ และพร้อมจะเข้าสู่วัฏจักรของการทำ ໄร่หมุนเวียนรอบใหม่

ในวิธีคิดและภาษาของชาวปกาภณ์ ໄร่หมุนเวียนมิใช่เป็นเพียงระบบการใช้ที่ดินเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม แต่ละขั้นตอนของการหมุนเวียนถูกนำเสนอในลักษณะที่เชื่อมโยงอย่างแนบ

ແນ່ນກັບວັດນອຮມ ໄກ່ໜຸນເວີຍນຸກນໍາເສັນອີນລັກຊະນະທີ່ເປັນແກນກລາງຂອງວັດນອຮມປົກກະບູນ
ເປັນພື້ນທີ່ສຶ່ງດາຄຸດມໄປດ້ວຍຄວາມທຽງຈໍາຂອງຫາວປົກກະບູນທຸກຄົນຕັ້ງແຕ່ເຕັກຈຸບຈຸນກະທັ່ງເຕີບໂຕ
ເປັນຜູ້ໃໝ່ ເປັນສູນຍົກລາງຂອງຄວາມຜູກພັນຮວ່າງມນຸ່ງຍົກກັບອົບຮ່ວມຫາຕີແວດລ້ອມ ແລະຮວ່າງມນຸ່ງຍົກ
ກັບເພື່ອນບ້ານນູາຕີພື້ນອົງຜ່ານກະບູນກາຮົດລິດແລະກາຮົດແລກເປົ່າຍືນແຮງງານ ໄກ່ໜຸນເວີຍນຸກນໍາເສັນ
ສັຖານີ່ແໜ່ງກາຣເວີຍນຸ້ກ ກາຣເຈຣີມເຕີບໂຕ ແລະກາພັດນາອັດລັກຊະນະຂອງຄວາມເປັນປົກກະບູນ ໄກ່ໜຸນ
ເວີຍນຸ້ຈຶ່ງນຸກນໍາເສັນອີນສູ້ານະເປັນແກ່ນຂອງຄວາມເປັນປົກກະບູນ ແລະເປັນສັບລັກຊະນະຂອງວິທີ່ວິວແບບ
ເວີຍບໍ່ຍໍາ ພຶ່ງຕົນເອງ ແລະກາຈັດກາຣທັກພາກຮອຍ່າງຍັ້ງຍື່ນ

ຫລັກກາຣເຊີງນິເວີສ ແລະ ຮະບບາກາຣຈັດກາຣທັກພາກ

ຕາມທັສະຂອງພ່ອຫລວງຈອນ ຜູ້ຜົລິຕົວວັດນອຮມປົກກະບູນ ຄວາມມົ່ນຄົງແລະຄວາມຍັ້ງຢືນຂອງ
ໄກ່ໜຸນເວີຍນ ໄດ້ຮັບກາຣອງຮັບສັບສັນນຸ່ມໂດຍຮະບບາກາຣຈັດກາຣປ່າຕາມກຸມືປັ້ນນູາເດີມຂອງຫາວ
ປົກກະບູນ ດຳວ່າປ່າ ທີ່ມີໄດ້ໜໍາຍົດື່ງ ທີ່ດິນ ມາກແຕ່ເປັນຮະບບນິເວີສ ແລະ ຮະບບຄວາມສັມພັນນີ້
ທີ່ຄ່ອບຄຸມພື້ນ ຕັ້ນໄໝ້ ສັດວິ ແມ່ລົງ ແລະ ສິ່ງມີວິວິດທັ້ງມາລ ຮວມທັ້ງຕົວມນຸ່ງຍົດ້ວ່າຍ ສຽວພື້ນຕ່າງໆ ໄດ້
ມອບວິວິດໃຫ້ກັບປ່າແລະປ່າກົມອບວິວິດກັບມາເປັນວົງຈຽແໜ່ງຄວາມສັມພັນນີ້ທີ່ຫັບຫຼຸອນແລະເຄີ່ອນໄຫວ
ຜື່ນປ່າທີ່ອຸດມສມບູຮົນສາມາຮັກແບ່ງອອກໄດ້ເປັນຮະບບນິເວີສຂາດເລີກທີ່ຫລາກຫລາຍ ທີ່ທີ່ພ່ອຫລວງ
ຈອນເຮັກວ່າ ປ່າເຈັດຫັ້ນ ຫັ້ນທີ່ນີ້ ເປັນພື້ນ ແລະ ສິ່ງມີວິວິດທີ່ອາສີຍອຸ່ດຕາມຫັກດິນ ຂອນໄໝ້ ເປົ້ອກແລະ
ໄປໄໝ້ທີ່ໂຄ່ນລັ້ນຄວາມຫລັ່ນບົນແຜ່ນດີນກລາຍເປັນອາຫາຮແລະທີ່ອຸ່ດຂອງມດ ປຸລກ ແມ່ລົງ ເຊື້ອຮາ ແລະ ສິ່ງມີ
ວິວິດຂາດເລີກອືກມາກມາຍ ປ່າຫັ້ນທີ່ນີ້ຍັດຄຸດມໄປດ້ວ່າຍ ອາຫາຮ ເຊັ່ນ ເໜັດ ແລະ ແມ່ລົງ ສໍາຫຼັບ
ມນຸ່ງຍົດແລະສັດວິນິດອື່ນໆ ປ່າຫັ້ນທີ່ສອງ ປະກອບໄປດ້ວ່າພື້ນຄຸມດິນແລະຕັ້ນໄໝ້ຂາດເລີກທີ່ກຳລັງເຕີບ
ໂດ້້ນ ພື້ນຫລາກຫລາຍໜົນິດເປັນຜັກແລະຍາສມູນໄພຣທີ່ຈຳເປັນຕ່ອກຮັດມີວິວິດ ປ່າຫັ້ນທີ່ສາມ ປະກອບ
ໄປດ້ວ່າຍໄໝ່ພຸ່ມເຕື້ອຍໆ ແລະດອກໄໝ່ເຊື່ອເປັນບານໃນຂ່າງຄຸດຝານ ຄອຍຢ້າເຕືອນຜູ້ຄົນໃຫ້ຕະຫຼາກຄືກາຮປັ້ນ
ຜັນຂອງຄຸດຝາລ ປ່າຫັ້ນທີ່ສີ່ ປະກອບດ້ວຍຕັ້ນໄໝ້ໄໝ່ໃໝ່ທີ່ມີກິ່ງກຳນາສາຂາມາກມາຍ ໃນຂະນະທີ່ປ່າຫັ້ນທີ່ໜ້າ
ປະກອບໄປດ້ວ່າຕະໄຄວ້າແລະພື້ນອື່ນໆ ທີ່ຂັ້ນບົນໄໝ່ໄໝ່ໃໝ່ ປ່າຫັ້ນທີ່ທົກ ປະກອບໄປດ້ວຍກລົ້ວຍໄໝ້ແລະ
ກາຝາກທັ້ງຫລາຍ ທີ່ສ້າງສີສັນແລະຄວາມຈາກໃຫ້ກັບຜື່ນປ່າ ໃນຂະນະທີ່ປ່າຫັ້ນທີ່ເຈັດ ຄື່ອ ຍອດໄໝ້ແລະ
ເຕົວລັດຢູ່ຕ່າງໆ ທີ່ເກະໂຍງດັ່ນໄໝ້

ຄົນປົກກະບູນອົມວ່າປ່າທີ່ອຸດມສມບູຮົນຈະຕ້ອງມີເຈັດຫັ້ນ ນັ້ນຄື່ອ ປ່າດຄຸດມໄປດ້ວຍຄວາມ
ຫລາກຫລາຍຂອງພັນຮູ້ພື້ນ ສັດວິ ແລະ ສິ່ງມີວິວິດທີ່ອາສີຍອຸ່ດຮ່ວມກັນ ແລະພື່ນພາອາສີຍ້ອື່ງກັນແລະກັນຍ່າງ
ເກື້ອງກູລ ໂມ່ມີສິ່ງມີວິວິດໄດ້ອຸ່ດໄດ້ລຳພັງ ເມື່ອໄໝ້ຕັ້ນຫັ້ນເລີ່ມມັນ ສິ່ງມີວິວິດອື່ນໆ ກົບລອຍຄູກທໍາລາຍໄປ
ດ້ວຍ ຕັ້ນໄໝ້ ມດ ເຂົ້ອງ ແລະ ສິ່ງມີວິວິດອື່ນໆ ຄູກທໍາລາຍລົງພ້ອມກັນ ເພື່ອປະໂຍ້ນສຸຂອງມນຸ່ງຍົດ ດັ່ງນັ້ນ
ບທເຮັກທີ່ມນຸ່ງຍົດຄວາມໄດ້ຮັບກົດໆຄື່ອ ເຈົກວາ “ໃໝ່” ຜູ້ອື່ນເຊັ່ນເດີຍກັນ ປ່າແຕ່ລະຫັ້ນຍັ້ງເປັນສັບລັກຊະນະຂອງ

วัภจักรของชีวิตมนุษย์ ปากะภูมิใช้คำว่า ปาก มี ปาก ปาก ชี้งหมายถึงป้า เป็นคำเรียกผู้嫁入夫 หรือผู้เปี่ยมไปด้วยภูมิปัญญาและสามารถให้บทเรียนสั่งสอนลูกหลานรุ่นต่อๆ ไป

นอกเหนือไปจากป้าเจ็ดชั้นแล้ว ภูมิปัญญาท้องถิ่นของปากะภูมิยังได้รับการนำเสนอในรูปของระบบการจัดแบ่งประเภทและการจัดการป้าที่ขั้นต่ำ ตัวอย่างเช่น ในบ้านหนองเต่า ตัวหมู่บ้านจะรายรอบไปด้วยที่นาและไร่ และผู้ป้าชี้งได้รับการจัดแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ป้าแต่ละประเภทมีภูมิปัญญาที่ในการดูแลรักษา การใช้ประยุกต์และพิธีกรรมที่แตกต่างกันออกไป ใกล้กับหมู่บ้านเราจะพบป้าสะดีอ หรือ ป้าเดพอ ในอดีตบ้านชาวปากะภูมินิยมนำเอาสายสะดีของเด็กเกิดใหม่ ห่อผ้าใส่กรอบอกไม้ไผ่แล้วนำไปวางไว้บนกิงไม้ใหญ่ในป้าประเภทนี้ โดยมีความเชื่อว่า ขวัญของเด็กจะร่วมเย็นเป็นสุขทำให้เด็กเจริญเติบโตแข็งแรง ในทางตรงกันข้าม หากไม่ตั้งนั่นถูกโค่นล้มลง เด็กก็จะล้มป่วยป่วยหรือเป็นอันตราย ความเชื่อดังกล่าวทำให้มีภูมิป้ามิให้ตัดไม้ในป้าสะดีโดยเด็ดขาด ในปัจจุบันแม้ว่าชาวบ้านหนองเต่าส่วนใหญ่จะนิยมคลอดลูกในโรงพยาบาล และการนำเอาสายสะดีของเด็กไปไว้บนต้นไม้เริ่มหมดไป แต่ความเชื่อในเรื่องของการห้ามตัดไม้ในป้าสะดีก็ยังคงได้รับการปฏิบัติสืบมา นอกจากนี้จากป้าสะดีแล้ว ป้าอีกประเภทหนึ่งที่อยู่ใกล้หมู่บ้านคือป้าช้า ซึ่งเป็นที่ผู้คนติดตามและมีภูมิปัญญาที่มีความเชี่ยวชาญในด้านตัดไม้หรือในพื้นที่โดยเด็ดขาด นอกจากนั้น ชาวปากะภูมิยังมีภูมิป้าที่มีความเชี่ยวชาญในการทำปูนหิน ปาน้ำซับ ปาน้ำผุด บริเวณสันดอย ทางน้ำ และพื้นที่อื่นๆ อีกมากมาย ที่เรียกว่า ดูดะ หรือป้าอนุรักษ์ตามประเพณี

พ่อหลวงจอมนิ (2541, โปรดดู กรณีการและเบญจฯ 2542) ยังได้นำเอาความสัมพันธ์ระหว่างหลักการเชิงนิเทศที่ปรากฏในจักรวาลวิทยาของปากะภูมิ ผ่านตัวนาน นิทานและบทเพลงพื้นบ้าน มาโยงกับปรัชญาการดำเนินชีวิตเพื่อนำเสนอภาพของวิถีวัฒนธรรมชาวปากะภูมิที่สอดคล้องสมดุลกับธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนหัวยในวิธีคิดของชาวปากะภูมิกลายมาเป็นพื้นฐานสำคัญของคำน้าจในการตรวจสอบเบี่ยงเบี้ยงกับการควบคุมและใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าตันน้ำ ในขณะเดียวกัน ป้าสะดีเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของแนวทางในการอบรมสั่งสอนเด็กๆ ให้เข้มแข็งรับเอาคุณค่าของกรอบนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม ความเชื่อในเรื่องผีและลัศน์ในคุณค่าของป่า กลยุทธ์มาเป็นพื้นฐานสำคัญของระบบการจัดการทรัพยากรของชาวปากะภูมิ

นอกจากนั้น ผู้นำชาวปากะภูมิยังนำเอาคำทำให้รับบทเพลงพื้นบ้านและตัวนานต่างๆ มาเป็นพื้นฐานในการนำเสนอบริบทและภาพลักษณ์ของปากะภูมิได้อย่างมีพลัง ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนที่สุดประการหนึ่ง คือ ตัวนานนกขวัญข้าว ทุกปีในช่วงเริ่มทำการเพาะปลูก ชาวปากะภูมิจะทำพิธีเชิญนกขวัญข้าวลงมาจากสรวง ในช่วงเวลาที่ คนเฒ่าคนแก่จะเล่าตัวนานนกขวัญข้าวให้ลูกหลานในหมู่บ้านฟัง โดยมีเนื้อหาสาระโดยสังเขปดังนี้

“เดิมมีชุมชนชาวปกาภณ্যอแห่งหนึ่ง ในชุมชนนี้มีหนุ่มลูกกำพร้าคนหนึ่งซึ่งชื่อว่า “จูโฝ์ แಡ” เมื่อถึงฤดูกาลถางไร่ ชาวบ้านทุกคนต่างก็ไปถางไร่และหมายไว้ตามที่ได้รับมอบหมายจากผู้นำชุมชน หนุ่มกำพร้าคนนี้ก็ไปหมายไว้ด้วย แต่ไปตรงไหนก็มีคนหมายไว้หมดแล้ว เหลือแต่ที่ที่เป็นที่เป็นดินลูกกรังไม่มีต้นไม้ขึ้น ผู้นำชุมชนจึงอนุญาตให้หนุ่มกำพร้าทำกินบริเวณนั้น เมื่อไม่มีทางเลือกอื่น หนุ่มกำพร้าก็ตัดสินใจปลูกข้าวบนที่ดินแปลงนั้น ชายหนุ่มต้องไปเก็บไม้จากที่อื่นมากองสูม แล้วเผาเพื่อเป็นพื้นที่ปลูกข้าว เพราะบริเวณนั้นไม่มีต้นไม้ขึ้นอยู่เลย เข้าปลูกข้าวได้เพียง 7 หลุม เท่านั้น เทพเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์ผู้ดูแลทุกชีสุขของมวลมนุษย์ได้ฝ่าสังเกตพุติกรรมของชายหนุ่มกำพร้าผู้นี้มาโดยตลอด และแปลงกายเป็นหญิงม่ายรา ซึ่งติดอยู่ในกอหนาม สงสัยยังร้องขอความช่วยเหลือจากผู้คนที่เดินผ่านไปมา แต่ไม่มีผู้ใดยอมหยุดช่วยแม้แต่รายเดียว ในที่สุด หนุ่มกำพร้าเดินผ่านมาได้ยินเสียงร้องขอความช่วยเหลือ จึงเข้าไปดูและเห็นหญิงราติดอยู่ในกอหนาม ชายหนุ่มเกิดความสงสารแต่เขามีเพียงมีดสั้นเล่มเดียว จึงใช้มีดสั้นตัดหัวนมอยู่สองวันจึงช่วยหญิงราออกจากกอหนามได้สำเร็จ หลังจากช่วยเหลือหญิงราออกจากกอหนามได้แล้ว หญิงผู้นี้ก็ไม่รู้ว่าจะไปอยู่ที่ไหน เพราะหลังทางมาไกล จึงอ่อน倦ขออาศัยอยู่ในกระท่อมของหนุ่มกำพร้า ชายหนุ่มก็ยินยอม เพราะความสงสาร

ในเวลาต่อมา หนุ่มกำพร้าไปดูแลไร่และด้วยหญ้าในไร่ข้าว 7 หลุมของตนทุกวันจนข้าวเจริญงอกงามแตกออกเป็น 7 กอ แต่ละกอ มีใบเขียวชะอุ่มสมบูรณ์ เมื่อฤดูกาลอดอย่างข้าวมาถึง (ข้าวของปีก่อนเริ่มหมดลง) หญิงม่ายรา ก็บอกให้หนุ่มกำพร้าไปเกี่ยวใบข้าวจากข้าว 7 กอ เขายังไม่รู้ว่าจะไปอยู่ที่ไหน เพราะหลังทางมาไกล จึงอ่อน倦ขออาศัยอยู่ในกระท่อมของหนุ่มกำพร้า ชายหนุ่มก็ยินยอม เพราะความสงสาร หนุ่มกำพร้าไปเกี่ยวใบข้าวมาอีก และไปข้าวแก้ตากในทุกวัน ในที่สุด ต้นข้าว ก็เริ่มออกวงเหลืองอ่อน ข้าว 7 กอของชายหนุ่มออกวงสวยงาม เมล็ดข้าวทุกเมล็ดครบในเปลือก ไม่มีลีบແມ้แต่เมล็ดเดียว เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ชายหนุ่มก็ไปเกี่ยวข้าวของตน วันรุ่งขึ้น ข้าว 7 กอ ก็ออกวงเหลืองอ่อน เมื่อเดิน ชายหนุ่มไปเกี่ยวข้าวทุกวันจนได้ข้าวมากน้ำหนึ่งถุง จึงเรียกข้าว 7 กอของหนุ่มกำพร้าว่า “ข้าววิเศษ” หรือ “ข้าวทิพย์” หลังจากนั้น หญิงรา ก็บอกให้หนุ่มกำพร้าว่า “ยายจะกลับบ้านบันฟ้าแล้ว เมื่อใดที่เห็นตօไม่ถูกเผาเป็นสีดำทั่วไป เรียกว่า “ข้าวปกาภณ্যอ” จึงเรียกเทพแห่งข้าวหรือเทพแห่งความอุดมสมบูรณ์ว่า “โถ บี ข่า” หรืออกข้าวปุญช้า ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา”

ทุกปีก่อนเริ่มทำการเพาะปลูก ชาวปกาภณ্যอที่บ้านหนองเต้าจะทำพิธีปลูกเม่ข้าว 7 หลุม และทำพิธีเชิญนกขัวัญข้าวลงมาอย่างไร่ข้าว การทำพิธีแหงเม่ข้าว 7 หลุม และการเชิญนกขัวัญข้าวลงจากฟ้า เป็นการผลิตข้าวและนำเสนออุดมการณ์โถปีข่า ซึ่งเป็นพื้นฐานของเจตนารวมถึง

และหลักการเกี่ยวกับการจัดการไว้แห่งมุนวียน นั่นคือ การแบ่งปันและการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม ดำเนินนกขวัญข้าวเล่าถึงหนุ่มสาวรักบันหูงูชรา ซึ่งเป็นผู้ด้อยโอกาสในสังคม หนุ่มสาวรักคือตัวแทนของคนจน ไว้ที่ติดทำกิน จนต้องไปทำไรข้าวบนพื้นที่ซึ่งมีแต่หินและดินลูกรัง ในขณะที่นักขวัญข้าวแปลงร่างเป็นหนูเพียงตัวคนเดียว ไม่มีใครเหลียงดู ถูกปล่อยให้เชิงูหน้ากับชีวิตกรรมเพียงลำพัง การที่ชายหนุ่มแสดงความเมตตาช่วยเหลือหูงูชรา และได้รับผลตอบแทนด้วยพรอันประเสริฐจากนักขวัญข้าวให้ข้าวทั้ง 7 กอกเป็นข้าวทิพย์ ก็เป็นเกี่ยวไม่นحمدสันดิ้นจนได้ข้าวเต็มถุงชาง เป็นสัญลักษณ์ว่าความดีที่มนุษย์กระทำนั้นจะได้รับการตอบแทนจากอาชาศักดิ์สิทธิ์หลายเท่าทวีคูณ อุดมการณ์นักขวัญข้าวนำเสนอหลักการพื้นฐานของชาวปกาภณ์ที่สั่งสอนสืบท่องกันมาว่า ชุมชนต้องดูแลคนด้อยโอกาส เช่นเดียวกับรักและหูงูชรา ให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ อุดมการณ์โนบีนำเสนอแนวคิดที่ว่า ความเป็นธรรมทางสังคมเป็นเงื่อนไขของความเป็นธรรมต่อระบบบุนิเวศ หากปราศจากเดียดซึ่งความเป็นธรรมทางสังคม คนยากจน คนด้อยโอกาสและไว้ที่ทำกินย่อมต้องช่วยเหลือด้วยการออกไปตัดฟันไม้ในป่าธรรมชาติ ออกล่าสัตว์และเบียดเบี้ยนธรรมชาติแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น และทำให้ชุมชนไม่อาจรักษาความมั่นคงและความเป็นธรรมทางบุนิเวศหรือความสมดุลของสภาพแวดล้อมได้อีกต่อไป ซึ่งความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ย่อมส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตและความมั่นคงของผลผลิตของชุมชนในอุปกรณ์ต่อไป

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา พ่อหลวงจอนิ ตลอดจนผู้นำและผู้ผลิตวัฒนธรรมปกาภณ์ที่อิกหลายท่านด้วยกัน ได้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาพื้นภูมิปัญญาความรู้ ความเชื่อพิธีกรรม ดำเนินและเพลงพื้นบ้านของชาวปกาภณ์มาเป็นสื่อในการทำความเข้าใจกับลูกบ้าน ให้มองเห็นความสำคัญของการจัดการทรัพยากรและภารือพื้นวัฒนธรรมประเพณีเดิมมาใช้เพื่อเป็นยุทธวิธีในการแสดงความมีตัวตนของชาวปกาภณ์ โดยตอกย้ำความผูกพันระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติ จนกระทั่งชาวบ้านมีความเข้าใจและเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการพื้นฟูป่าเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ

หัวใจของการ “นำเสนอ” ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวปกาภณ์ในส่วนที่เกี่ยวกับไว้แห่งมุนวียน จึงอยู่ที่ว่า ความเป็นธรรมทางสังคม คือ เงื่อนไขของความเป็นธรรมต่อระบบบุนิเวศ ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับระบบการผลิตของชาวปกาภณ์เกิดขึ้นและดำเนินไปเพื่อสืบทอดหลักการดังกล่าว ด้วยเหตุนี้เอง จึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจว่า แม้ชาวปกาภณ์บ้านหนองเต่าจำนวนมาก ได้หันไปนับถือศาสนาคริสต์เป็นเวลาหลายสิบปี แต่ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำไว้แห่งมุนวียน ไม่ว่าจะเป็นในส่วนที่เกี่ยวกับนักขวัญข้าว การไหว้ผีไว้ ผีไฟ การทำพิธีขึ้นปีใหม่ การมัดมือ เป็นต้น ยังคงได้รับการสืบทอดและผลิตซ้ำ โดยชาวปกาภณ์คริสต์เองก็มีได้รู้สึกขัดแย้งกับ

ความเชื่อทางศาสนาแต่ประการใด การสืบทอดอุดมการณ์กษัตริย์ข้าวผ่านความเชื่อและพิธีกรรมในระบบไปรัมยูนเวียน ช่วยให้ชาวปกาภณูสามารถนำเสนองานวัตถุและวัฒนธรรมของตนเพื่อสร้างภาพลักษณ์ของ “คนรักป่า” ให้เป็นที่ยอมรับทั้งในแวดวงของคนปกาภณูเอง และสังคมภายนอกในวงกว้าง

ผลวัดของภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา กระแสของการปรับประยุกต์ภูมิปัญญาห้องถินในการจัดการทรัพยากร เริ่มขยายวงจากบ้านหนองเต่าไปสู่หมู่บ้านใกล้เคียง เริ่มมีเครือข่ายการรักษาป่าในหมู่บ้านชาวปกาภณฑ์ที่มีเขตป่าติดต่อกัน จนกลายมาเป็นการจัดตั้งเครือข่ายการรักษาป่าในลุ่มน้ำแม่วงศ์ปี พ.ศ. 2536 มีการประชุมร่วมกันเพื่อทำการอุกภูระเบี่ยบและการจัดการป่าของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่วงศ์ มีตัวแทนของชุมชนต่างๆ ทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการประสานความร่วมมือในการพิจารณา และดำเนินมาตรการสำคัญ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ มีการขยายเครือข่ายจากแต่เดิมที่มีการรวมกลุ่มเฉพาะในกลุ่มชาวปกาภณฑ์ไปสู่ชาวมังที่อยู่ตันน้ำและคนเมืองในที่ราบ จนนำไปสู่การก่อตั้งเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (คกน) ในปี พ.ศ. 2537 เพื่อต่อสู้เรียกร้องสิทธิ์ที่ดินในเขตป่า เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือในฐานะเป็นขบวนการทางสังคมเริ่มให้ความสนใจกับการต่อสู้เพื่อคัดค้านการขยายตัวของอุตสาหกรรมแห่งชาติ และการเรียกร้องพระราชบัญญัติป่าชุมชน และการรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

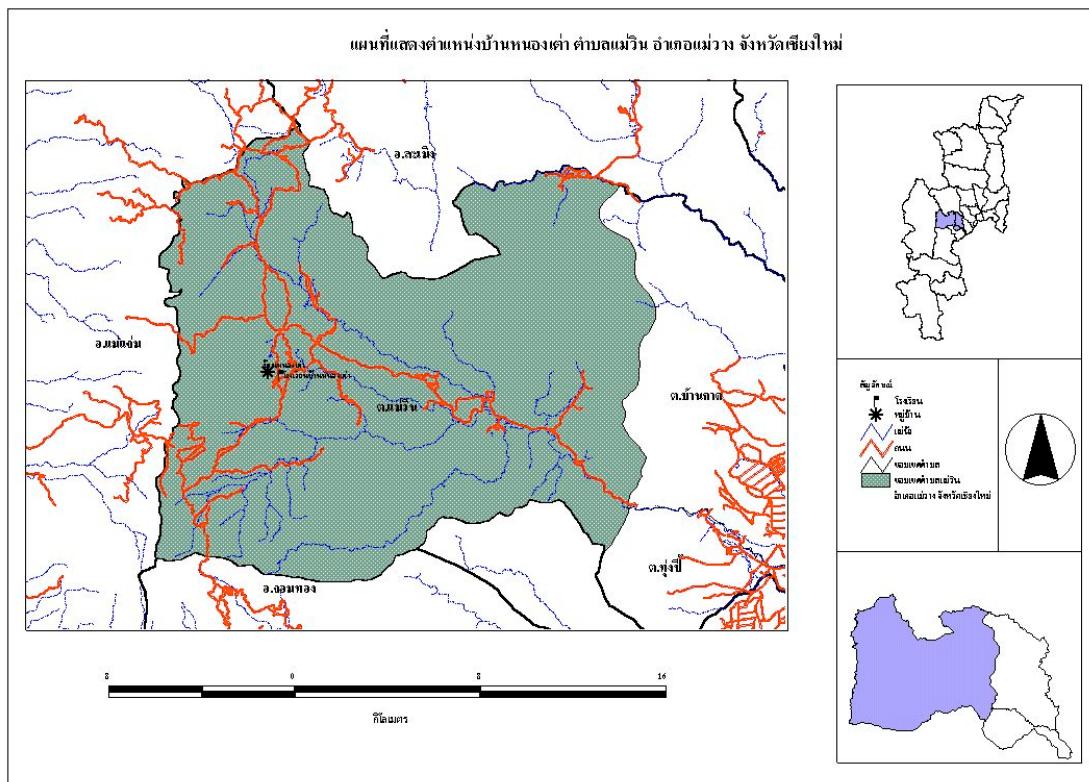
ในเวทีการเมืองระดับชาติ เครื่อข่ายเกษตรกรรายย่อยได้ทัดทานอำนาจจารังสีด้วยการชุมนุมประท้วงหน้าทำเนียบรัฐบาลเป็นประจำทุกปี การจัดการชุมนุมประท้วงมีเป้าหมายเพื่อสร้างความตระหนักให้สาธารณะมีความรู้ความเข้าใจ ในปัญหาเกี่ยวกับที่ดินทำกินในเขตป่าเพิ่มขึ้น และเพื่อให้สื่อมวลชนนำเสนอปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสภาพแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น ส่วนในระดับท้องถิ่น เครื่อข่ายเกษตรกรรายย่อยทั้งน้ำที่จัดเวทีเพื่อสร้างการเจรจาต่อรองระหว่างสมาชิกเครือข่ายกับหน่วยงานของรัฐ ภายในกระบวนการเจรจาต่อรองนี้เอง ที่ชาวปกาจจะถูกรีบมั่นใจความหมายของ “ป่า” ในรูปแบบใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับปัญหาของยุคสมัย แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาคุณค่าเชิงสัญลักษณ์เดิมเอาไว้ ชาวบ้านเริ่มน้ำใจรับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งแต่เดิมเคยถูกผูกขาดโดยหน่วยงานรัฐและวิทยาศาสตร์ มาใช้ในการตัดตีเรียงและต่อต้านวิถีกรรมของรัฐ และการรื้อถอนท้าทายพร้อมแคนของปืนป่าและการแบ่งประเภทของป่าตามแนวคิดวิทยาศาสตร์ ชาวปกาจจะถูกรีบมั่นใจเรียนรู้ที่จะปรับประยุกต์ภูมิปัญญาเดิมของตนมาใช้ร่วมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การใช้ภาพถ่ายดาวเทียม และแผนที่

มาเพื่อสร้างตัวแบบของการใช้ที่ดิน การทำไม้เดล การกำหนดพร้อมแคนของป่าชุมชน ที่ดินทำกิน การใช้แผนที่ปักกับแผนที่ของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนปากะญอในประเทศไทยมาซ่อนทับกัน เพื่อแสดงให้เห็นว่า “ที่ไหนมีชุมชนปากะญอ ที่นั่นป่ามีความอุดมสมบูรณ์กว่าที่อื่นๆ ” ตลอดจน การปรับประยุกต์ Jarvis ประเพณีในการรักษาป่าให้กลายเป็นภูระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้ง่ายต่อการสื่อสารกับเจ้าหน้าที่รัฐและชาวชนชนา

ในปีพ.ศ. 2539 เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือได้จัดทำโครงการขนาดใหญ่เพื่อผลิตข้าวและ ตอกย้ำภาพลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นในสูงเป็นผู้ดูแลป่า ด้วยการจัดทำโครงการbatchตันไม้ 50 ล้านตันเพื่อเฉลิมฉลองปีกาญจนากิจกรรมในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ครบ 50 ปี สัญลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจน พุทธศาสนา ถูกนำมาเชื่อมโยงกับ จริยศาสตร์แห่งการอนุรักษ์ของชาวบ้านอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับจุดยืน เชิงอุดมการณ์ที่ว่า ป่าชุมชนเป็นรูปแบบของการจัดการป่าอย่างยั่งยืน โครงการนี้เป็นความพยายามในการผลิตข้าวและนำเสนอด้วยภาพในการจัดการป่าของชุมชนท้องถิ่น ให้เป็นที่ยอมรับ ของชนชั้นกลาง ตลอดจนหน่วยงานราชการต่างๆ อีกทั้งยังเป็นการนำเสนอด้วยภาพของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชุมชนจะเรียกว่า ในสูงเป็นผู้ดูแลรักษาป่า

โครงการbatchตันไม้ 50 ล้านตัน มีความสืบเนื่องและเชื่อมโยงกับพิธีสืบชะตาของชาว ล้านนา ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการสร้างความเป็นสิริมงคล การขัดปัดเป้าภัยนตรายและความชั่ว ráy ทั้งปวงไม่ให้มาแห่พาน เพื่อยืดชีวิตออกไป เมื่อนำเข้าแนวคิดเกี่ยวกับการสืบชะตามาใช้กับการ batchตันไม้ จุดมุ่งหมายก็คือ การสืบชะตาและทนบ้ารุ่งจิตวิญญาณแห่งป่า ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด ของชาวบากะญอและกลุ่มนบานป่าอีกหลายกลุ่มที่เชื่อในเรื่องสิงศักดิ์สิทธิ์ในป่า ในพิธีดังกล่าว ตันไม้ใหญ่ในพื้นที่ป่าชุมชนจะได้รับการbatchและผูกด้วยผ้าเหลืองของภิกษุในบรรพุทธศาสนา และมีการนำเข้าสายสัญญาณมาพันรอบพื้นป่า เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์และป้องกันมิให้มีการ ลักลอบตัดไม้ มีการอราธนาพระภิกษุให้เข้าร่วมพิธีด้วยการสาดภานา สัญลักษณ์ของ พุทธศาสนาถูกนำมาใช้ร่วมกับแนวความเชื่อตาม Jarvis ประเพณีของชุมชนท้องถิ่น ในบริบทเช่นนี้ ป่าชุมชนได้รับการสถาปนาให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ด้วยสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา และด้วย ความเชื่อมโยงกับอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ยิ่งไปกว่านั้น ป่าที่ได้รับการbatchทั้ง หมดถูกนำมาใช้เป็นเครื่องสักการะจากคนยากจนเดื่องค์พระปรมุข การตัดไม้ในป่าเหล่านี้จึงไม่เพียงแต่เป็นอาชญากรรมต่อธรรมชาติแล้ว แต่ยังทำให้ภูมิป่าชุมชนที่ดีหายไป ทำให้ป่าชุมชนไม่สามารถรักษาตัวเองได้ด้วย การทำพิธีbatch ป่าจึงเป็นเสมือนกับใช้อุดมการณ์รัฐชาติและสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนามาสร้างความชอบธรรม ให้กับป่าชุมชน ซึ่งได้รับการดูแลด้วยชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์บันทีสูงที่มีได้บ้านถือ

พุทธศาสนา และเคยถูกนิยามว่าเป็น “ชาวเขา” หรือคนอื่น การนำءาอุดมการณ์รัฐชาติและพุทธศาสนา มาสร้างความชอบธรรมให้กับประเทศนีปฏิบัติของชุมชนท้องถิ่น ทำให้ชาวปกาจภูมิสามารถนำเสนอด้วยตนเองที่เป็นผลเมืองไทย ซึ่งให้ความสนใจกับปัญหาสภาพแวดล้อมของสังคมไทย โดยการเปลี่ยนรูปแบบของการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าให้สอดคล้องกับสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ ภาพลักษณ์ของชาวภาคเหนือในส้านะเป็น “ชาวเขา” และ “คนอื่น” จึงได้รับการปรับแก้ให้กลายเป็นผลเมืองของรัฐไทย และในบริบทเช่นนี้ทรัพยากรวัตถุธรรมของท้องถิ่นและสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ได้รับการหล่อรวมเข้าด้วยกันเพื่อสร้างอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในการกำหนดนิยามความหมายของ “ชาติพันธุ์” และความชอบธรรมในการต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิของชุมชนท้องถิ่นหนึ่งปี และที่ดินทำกินในเขตป่า



บทสรุป

บทวิเคราะห์ว่าด้วยทุนวัฒนธรรมของชوانา และเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยอำนาจ เชิงสัญลักษณ์ เป็นความพยายามที่จะนำเสนอการต่อสู้ด้วยในอีกรูปแบบหนึ่งของชوانาในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ภายใต้บริบทของการกีดกันสิทธิและการถูกกระทำให้เป็นชนช้ายขอบในความสัมพันธ์ระหว่างชوانาบันทีสูงกับรัฐไทยโดยการพินิจพิจารณากระบวนการสร้างภาพลักษณ์ของชาวปกาภณ์ภูมิในฐานะเป็น “คนรักป่า” และนักอนุรักษ์สภาพแวดล้อม การต่อสู้ของชาวปกาภณ์ภูมิแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การสะสมทุนวัฒนธรรม ในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในรูปของการจัดการไร่หมุนเวียน เพลงและนิทานพื้นบ้าน ตลอดจน ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ และการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมให้กลายเป็นอำนาจ เชิงสัญลักษณ์นั้น เป็นส่วนสำคัญของการร่วมกันต่อสู้ของชوانาต่อวิถีชีวิตร่วมกับชาวปกาภณ์ภูมิที่ได้สร้างและหนุนเสริมยุทธวิธีการต่อสู้ในลักษณะเช่นนี้ ด้วยการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรวัฒนธรรมให้มาเป็นทุนสัญลักษณ์ที่สามารถนำมาใช้เป็น “หน้าตัก” ในการลงทุนเพื่อการต่อสู้ทางการเมืองและการสร้างพันธมิตรกับชนกลุ่มอื่นๆ เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและสื่อมวลชน เป็นต้น ด้วยการนำเสนอภาพลักษณ์ของชาวปกาภณ์ภูมิในฐานะที่เป็น ผู้ดูแลป่าทั้งในความคิดของชาวปกาภณ์ภูมิเอง และในสายตาของบุคคลภายนอก ภาพลักษณ์ในด้านลบที่เคยถูกตราตึงและฝังแน่นในวิถีชีวิตร่วมกับลักษณะสร้างให้ชาว “กะเหรี่ยง” เป็น “ชาวเขา” กลุ่มนี้ที่เงื่องela ทำไร่เลื่อนลอยและทำลายป่า ถูกปรับเปลี่ยนให้กลายมาเป็นภาพของ “ชาวปกาภณ์ภูมิ” ผู้รักและหวงเหงาป่า และเป็นชนท้องถิ่นผู้สามารถจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน

ภาพลักษณ์ใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นจากการสะสมทุนวัฒนธรรม และการสร้างอำนาจเชิงสัญลักษณ์นี้ มีประสิทธิภาพพอสมควรในการต่อสู้กับวิถีชีวิตร่วมของรัฐ ในช่วงหลายปีมานี้ ชุมชนปกาภณ์ภูมิสามารถเรียกร้องการยอมรับสิทธิหนึ่งที่ดินทำกินและต่อสู้เพื่อปกป้องการอุกรานของเจ้าหน้าที่รัฐได้ในระดับหนึ่ง กรมป่าไม้เริ่มพูดถึงการย้ายชุมชนท้องถิ่นออกจากป่าไม้อย่าง และนโยบายป่าไม้แห่งชาติก็เริ่มให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนเพิ่มมากขึ้น ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น สาธารณชนเริ่มให้ความสนใจและยอมรับภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น และพระราชบัญญัติป่าชุมชนก็ได้รับความสนใจจากประชาชนและนักการเมืองเพิ่มมากขึ้น

เมื่อความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำเสนอในลักษณะที่ผสมผสานกับการเมืองนิเวศ ในบริบทของการต่อสู้ของชوانา การเมืองของชوانาในลักษณะเดิมที่เคยให้ความสำคัญกับเรื่องของที่ดินใน

เขตป่าในสุานะเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือการผลิต กัญชากะปิเปลี่ยนรูปไปสู่การนำเสนอด้วย “ป่า” ในสุานะ เป็นพื้นที่แห่งการผลิตความหมายของความเป็นชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ และความมีตัวตนไปพร้อมๆ กับความหมายของป่าในสุานะเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยนัยนี้นี่ ลิทธิชุมชนมิได้ถูกจำกัดอยู่แต่เพียงลิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการเท่านั้น หากแต่หมายรวมถึงลิทธิในการกำหนดนิยามความเป็นชุมชน การกำหนดความหมายของความเป็นชาติพันธุ์ การขยายรูปแบบของการเรียกร้องลิทธิของชาวปกาภณจาก การเรียกร้องลิทธิในที่ดินทำกินในเขตป่า “ไปสู่การนิยามความหมายของป่า และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ในสุานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบมิเวศเดียวกันอย่างแยกไม่ออก ย่อมหมายถึงการนิยามความหมายใหม่ของที่ป่า ซึ่งมิได้จำกัดอยู่แต่เพียงความหมายเชิงคุณค่าทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมความหมายเชิงคุณค่าอื่นๆ ที่มีนัยสำคัญกว้างขวางขึ้น

ภายใต้กรอบแสดงตัวของสาขาวิชาน ในเรื่องของปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งในระดับชาติ และระดับนานาชาติ ผู้ผลิตวัฒนธรรมปกาภณสามารถสร้างกระแสของความเป็นชาติพันธุ์และกระแสของความห่วงใยในผืนโลก ด้วยการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมให้กล้ายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ ใน การต่อสู้เพื่อท้าทายว่าทุกรูปแบบและลักษณะของรัฐ ผู้นำเหล่านี้นำเสนอด้วย “ความเป็นปกาภณ” ในสุานะลูกหลานของป่า และสามารถปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบการจัดการทรัพยากร บนฐานของจาริตระเพนดิม ให้กล้ายมาเป็นอำนาจในการนิยามความหมาย และสร้างความชอบธรรมให้กับจุดยืนและฐานะของชาวปกาภณในสุานะผู้ปกป้องป่า ภายใต้บริบทของการเมืองเรื่องการอนุรักษ์ ที่กำลังต่อสู้ขับเคี่ยวกันอย่างเข้มข้นระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นในสังคมและชีวิตร่วมในการจัดการทรัพยากร ในบริบทเช่นนี้ ความเป็นชาติพันธุ์ กล้ายมาเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเมืองเรื่องอัตลักษณ์ โดยนำเสนอประเด็นการเมืองที่เชื่อมโยงการต่อสู้เพื่อเรียกร้องลิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เข้ากับอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในการต่อสู้เพื่อเสริมสร้างคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และการเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการต่อสู้ของชนชาติขึ้น

บทที่ 4

ชาวนา เศรษฐกิจชุมชนและการจัดการทรัพยากรั่นถุกรรม

“ทำไม่ปลูกข้าวสายพันธุ์พื้นบ้านมากมายอย่างนี้?” ผมถามอ้ายหวัน ขณะที่เราเดินบ่ายหน้าไปปั่งแปลงนาของเขานบ้านหาดเค็ด ครั้งนี้นับเป็นครั้งที่สามแล้วที่ผมเข้ามาระยะเยี่ยมและพูดคุยกับชาวบ้านหาดเค็ดในจังหวัดน่าน อ้ายหวันและชาวบ้านในหมู่บ้านแห่งนี้อีกหลายคน ทำการทดลองปลูกข้าวสายพันธุ์พื้นบ้านหลายสิบสายพันธุ์ อาทิ เช่น ข้าวแพร์ ข้าวมหาวังศ์ ข้าวมะน่า ข้าวหอมทุ่ง ตลอดจนทำการทดลองผสมพันธุ์ข้าวข้ามสายพันธุ์ เช่น นำเอาข้าวหอมทุ่งมาผสมกับข้าวக.6 และ ก.10 เป็นต้น อ้ายหวันทดลองนำเอาข้าวหอมทุ่ง ซึ่งเป็นสายพันธุ์พื้นบ้านมาเป็นต้นตอ พอข้าวเริ่มออกดอก ก็จะทำการครอบดอกเอาไว้ พอดอกข้าวบานก็นำเอาเกสรของข้าวக.6 และ ก.10 มาผสม ข้าวแต่ละสายพันธุ์ที่ทำการทดลองจะแยกปลูกในนาแปลงเล็กๆ โดยมีชื่อและวันเดือนที่ปลูกปักติดอยู่ริมคันนาแต่ละแปลง “ผมสนใจ อยากรู้ แต่เดิมมาครั้งปุ่ย่าต่ายาย เคยคัดเลือกและเก็บข้าวเชื้อ และแยกเปลี่ยนกับบ้านอื่นๆ แต่เดี๋ยวนี้เรามีความรู้เกี่ยวกับสายพันธุ์ข้าวน้อยมาก” อ้ายหวันตอบ “ผมอย่างได้พันธุ์ข้าวที่แข็งแรง คุณภาพดี มีภูมิต้านทานโรค ทนทานต่อสภาพแวดล้อม และให้ผลผลิตสูง”

การคัดสรร ผสมพันธุ์ แลกเปลี่ยนและเรียนรู้เกี่ยวกับข้าวสายพันธุ์ต่างๆ มิใช่เรื่องแปลกใหม่สำหรับชาวนาไทยครั้งปุ่ย่าต่ายาย โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว ชาวนาไทยแต่เดิมมาปลูกข้าวหลักหลายสายพันธุ์พร้อมๆ กันเพื่อสร้างหลักประกันในความมั่นคงทางด้านอาหาร ข้าวแต่ละสายพันธุ์ยังมีคุณสมบัติเฉพาะตัว ทั้งในด้านของรูปร่างลักษณะของเมล็ด ปริมาณผลผลิต รสชาติ ตลอดจนคุณสมบัติเพื่อการใช้สอยอย่างอื่นๆ ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงพบว่าในอดีตเรามีการคัดสรรประเทศไทยในอดีตนั้น มีการเพาะปลูกข้าวสายพันธุ์พื้นบ้านกว่า 20,000 สายพันธุ์ (อภิชาติและคณ 2538) และชุมชนชาวนาหลักแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณชายขอบของภาคเหนือตอนบน ยังคงเพาะปลูกข้าวหลักสายพันธุ์ในเวลาเดียวกัน ข้าวแต่ละสายพันธุ์ได้รับการคัดสรร

พัฒนาและใช้ประโยชน์ตามจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันออกไป อีกทั้งมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับระบบนิเวศแต่ละชุดภายนในระบบเกษตร (Harlan 1975: 1996: 17-18) ชาวนาจึงเลือกปลูกข้าวแต่ละสายพันธุ์ในลักษณะที่สอดคล้องกับความลาดชันของพื้นที่ ความต้องการแสงแดด ปริมาณน้ำ ตลอดจน คุณสมบัติอื่นๆ เช่น การทนทานต่อสภาพแวดล้อม และแมลงศัตรูพืช เป็นต้น งานศึกษาสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศของ Rambo (1991) และRigg (1993) พบว่า ความแตกต่างของระบบนิเวศในไร่นา นำไปสู่การปลูกข้าวหลากหลายสายพันธุ์ เช่น ชาวนาจะปลูกข้าวปีในนาลุ่มและข้าวเบ้าหรือข้าวดอนในนาดอน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การให้น้ำหนักกับการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมหรือระบบนิเวศของไร่นาเพียงอย่างเดียว อาจทำให้เรามีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับวิธีคิดและแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลังการจัดการทั่วพยากรณ์ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศแต่ละชุดแล้ว ชาวนา�ังคงรักษาความหลากหลายของสายพันธุ์พืชด้วยเหตุผลของรสนิยมในการบริโภค เช่น ข้าวสายพันธุ์ที่มีรสอ่อนๆ ข้าวสำหรับทำข้ามหวาน เป็นต้น รสนิยมในการบริโภค จึงเป็นแรงจูงใจสำคัญอีกประการหนึ่ง นอกเหนือไปจากเงื่อนไขทางด้านสภาพแวดล้อม ที่ทำให้ชาวนารักษาความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าว ตลอดจนพืชพันธุ์อื่นๆ ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงอาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสายพันธุ์พืชกับชาวนา มิได้เป็นเพียงผลผลิตของ การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นผลมาจากการสนิยม วัฒนธรรม จริยธรรม ประเพณีและวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

จุดมุ่งหมายหลักของชาวนาทุกคนแห่งคือความอยู่รอด (Anderson 1994: 40) แต่เงื่อนไขที่นำไปสู่ความอยู่รอดอาจแตกต่างกันออกไปในแต่ละแห่ง ภาระวิสัยและเงื่อนไขที่แตกต่างกันนี้เองนำไปสู่ยุทธวิธีในการปรับตัวที่แตกต่างกันของชาวนาในแต่ละพื้นที่ ในขณะที่พวกเขายังคงต่อสู้ด้วยความอยู่รอดเพื่อความอยู่รอดเช่นเดียวกัน สำหรับชาวลัวบันดอยภูค่า ยุทธวิธีในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอด และการเมืองของชาวนาถูกกำหนดโดยในรูปของการเมืองเรื่องพื้นที่ การยืนยันสิทธิ เนื่องจากที่ดินทำกินถูกนำเสนอด้วยรูปแบบของการต่อต้านในชีวิตประจำวัน รวมทั้งในการผลิตทางด้านการเกษตร หรือการทำไร่นามุนเวียน และในการประกอบพิธีกรรม สิทธิอันชอบธรรมของชาวลัวบันดอยในพื้นที่อย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน รวมทั้งความเชื่อมโยงระหว่างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์กับพื้นที่ สำหรับชาวภูไทยที่เมืองกรุงเทพฯ ความเชื่อมโยงระหว่างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และสภาพแวดล้อมนิยมได้รับการหนุนเสริมด้วยการปรับเปลี่ยนทุนทางวัฒนธรรม ให้กล้ายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในการต่อสู้เพื่อควบคุมพื้นที่ป่าและการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ แต่สำหรับชาวนาเช่นอ้ายหวัน ยุทธวิธีทางการเมืองของชาวนา คือ การกอบกู้อำนาจเหนือความรู้และการผลิตทางการ

เกษตร ประเด็นสำคัญของชารนาเหล่านี้ คือ การต่อสู้เพื่อควบคุมความรู้และสายพันธุ์พืชในฐานะเป็นเครื่องมือการผลิตพืชฐานในระบบเกษตร

ข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่พยายามนำเสนอในที่นี้มีอยู่ว่า วัฒนธรรมชารนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งชารนาในเขตต้อน มีพัฒนาการเชื่อมโยงกับความหลากหลายของสายพันธุ์พืชพื้นบ้านซึ่งได้รับการคัดสรร สร้างเสริมและพัฒนาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาหลายร้อยปีภายในบริบทของระบบนิเวศขนาดเล็ก ผืนนา ไร่ข้าว และม่อนดอย เป็นเสมือนกับห้องทดลองที่ซึ่งความรู้ท่องถิน ปฏิบัติการเทคโนโลยีและเชื้อพันธุ์ได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ยิ่งไปกว่านั้น ความรู้ท่องถินไม่เคยถูกปิดกั้นกักขังอยู่แต่เพียงภายในบริเวณใดบริเวณหนึ่งอย่างจำกัด หากแต่ได้รับการขยายตัว และแลกเปลี่ยน ผ่านการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์พืชระหว่างชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อย่างต่อเนื่องเรื่อยมา การแลกเปลี่ยน ขยายตัวและเรียนรู้ร่วมกันเป็นส่วนสำคัญของวิถีชีวิตของชารนาเสมอมา

หากแต่ในช่วงสองสามศวรรษที่ผ่านมา การจัดการทรัพยากรพันธุ์กรรมเริ่มหลุดพ้นไปจากคำน้าจควบคุมของท่องถิน และเริ่มมีการตัดตอยอย่างชัดเจนขององค์ความรู้ ปฏิบัติการเทคโนโลยีและสายพันธุ์พื้นบ้าน เมื่อชารนาถูกดูดซึมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมเพิ่มมากขึ้นและจำเป็นต้องพึ่งพิงการใช้ปุ๋ยและสารเคมี ตลอดจนเมล็ดพันธุ์ที่ผลิตจากบริษัทข้ามชาติเพิ่มขึ้นในชุมชนท่องถิน ประเด็นปัญหาสำคัญที่การลดลงของผืนป่า การพังทลายของหน้าดิน การปนเปื้อนของสารเคมีในแหล่งน้ำ ตลอดจนการสูญเสียทรัพยากรพันธุ์กรรมของสายพันธุ์พืชพื้นบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้าว ข้าวโพด ถั่ว แตง และพันธุ์พืชพื้นบ้านอื่นๆ ที่ชุมชนเคยคัดสรรและเก็บรักษาเนินนาน ในเวทีระดับชาติและระดับนานาชาติ ประเด็นปัญหาหลักคือการใช้สารเคมีอย่างกว้างขวางจนเป็นอันตรายไม่เพียงต่อผู้ใช้ แต่ยังรวมไปถึงผู้บริโภคผลผลิตอีกด้วย ประเด็นปัญหาอย่างรวมที่เป็นความเสื่อมของสภาพแวดล้อม การลดลงของผืนป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ และการแสวงหา มาตรการในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน การเกิดขึ้นและขยายตัวของการเมืองนิเวศ ผลลัพธ์ให้เกิดการจัดเวทีใหม่ๆ ที่ซึ่งภาพลักษณ์และอัตลักษณ์ของชารนาร่วมสมัยถูกนำเสนอในฐานะเป็นผู้ปกป้องผืนป่า ผู้จัดการความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรพันธุ์กรรม และผู้ดูแลทรัพยากรพันธุ์ชาติ

งานวิจัยในบทนี้นำเสนอการต่อสู้ และยุทธวิธีทางการเมืองของชารนาในอิกรูปแบบหนึ่งนั้นคือ การปรับกรอบของประเด็นปัญหาของชารนาในรูปของการจัดการทรัพยากรพันธุ์กรรม เนื้อหาของเรื่องราวในบทนี้จะเล่าถึงการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในสังคมชารนา ที่เริ่มต้นตั้งแต่การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าและการส่งออกข้าวของไทยเมื่อกวาร้อยปีมาแล้ว ผลลัพธ์ให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ทำการเกษตรด้วยการก่นสร้างแผ้วถางผืนป่าเพื่อเปลี่ยนให้เป็นผืนนา

และไว้ เพื่อเพิ่มผลผลิตสำหรับการส่งออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าว และทำให้ประเทศไทยสามารถ หยั่ดยืนอยู่ในตลาดโลกในฐานะผู้ส่งออกข้าวและผลิตผลทางการเกษตรรายใหญ่ของโลก มาใน ยุคของการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หลังกิ่งพุทธก้าลเป็นต้นมา รัฐก็พยายาม ขยายประเภทของพืชผลทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมให้มีการปลูกปอ มัน สำปะหลังหรือข้าวโพด เป็นต้น นโยบายของรัฐได้รับการขานรับด้วยดีจากชาวนาไทยมาโดยตลอด แม้ว่าผลประโยชน์จากการเพาะปลูกจะมีต่อชาวนาที่ขาดความสมดุลและเน้นการเจริญเติบโต ของธุรกิจอุตสาหกรรม ตลอดสี่สิบปีที่ผ่านมา ส่งผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญ ต่อการลดลงอย่างต่อเนื่องของความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรพันธุกรรม ภาพของชาวนาที่เราจะนำเสนอ ในบทนี้ แสดงถึงการรื้อฟื้นปฏิบัติการเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม และชีวิตของชาวนา ซึ่งเป็นผู้จัดการทรัพยากรเหล่านี้ ภาพดังกล่าว จะช่วยให้เราเริ่มตั้งคำถามเกี่ยวกับความเชื่อโดยทั่วไป ในเรื่องของทรัพยากรพันธุกรรม และบทบาทของทรัพยากรพันธุกรรมในชีวิตและวัฒนธรรมของชาวนาไทย

ทฤษฎีทันสมัยมักสร้างภาพให้เราลงเชื่อว่า สังคมชาวนาจะพัฒนาจากสังคมประเพณีไปสู่สังคมทันสมัยในลักษณะที่เป็นเส้นตรง (Watts 1983: 34-37) ในทำนองเดียวกัน ทรัพยากรพันธุกรรมแม้จะมีแนวโน้มลดลงแต่ก็มิได้ถูกทำลายเสียจนราบคาบไปด้วยน้ำมือของการปฏิวัติเชี่ยวชาญที่เริ่มต้นขึ้นหลังปี 2504 แม้ว่าการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก จะส่งผลให้ความหลากหลายของสายพันธุ์และทรัพยากรพันธุกรรมลดลงอย่างรวดเร็ว และทำให้อำนาจต่อรองและการควบคุมของชาวนาในการผลิตลดลงอย่างชัดเจน แต่ชาวนาในชุมชนหลายแห่งยังคงรักษาความหลากหลายของสายพันธุ์ไปพร้อมกับการเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ การค้าและการเป็นแรงงานรับจ้าง ข้อคืนพบดังกล่าวข้างต้นนับว่าแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากแนวคิดกระแสหลัก เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมซึ่งมองการล้มสายตาของทรัพยากรพันธุกรรมในสังคมชาวนา ในลักษณะที่เป็นเส้นตรงและเหมือนกันไปหมดทุกหนแห่ง โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว การลดลงของทรัพยากรพันธุกรรมในสังคมชาวนาไม่ได้มีลักษณะเป็นเส้นตรง หรือเหมือนกันไปหมด การเจริญเติบโตของตลาดและพืชพาณิชย์ มิได้มีอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อมและส่งผลให้ระบบการผลิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงเป็นเส้นตรงไปสู่ความทันสมัยเสมอไป ในทางตรงกันข้าม บทบาทของทรัพยากรพันธุกรรมและความรู้เกี่ยวกับสายพันธุ์พืชพื้นบ้านในระบบเกษตรของชาวนาไทยนั้น มีความยืดหยุ่น เลื่อนไหลและซับซ้อนกว่าที่นักวิจัยทั่วไปคาดการณ์ไว้

ในช่วงสี่สิบปีมานี้ การพัฒนาที่ขาดความสมดุลและเน้นทิศทางเดียว โดยกำหนดให้ภาคอุตสาหกรรมเป็นฝ่ายได้เปรียบอย่างต่อเนื่อง ได้ส่งผลให้รายได้ของภาคเกษตรในผลิตภัณฑ์

มวลรวม ตลอดจนโอกาสและความเป็นไปได้ของการพัฒนาภาคเกษตรนั้นแล้วมีความหวังที่รับหรืออย่างยิ่ง การผลิตในภาคเกษตรมีความสำคัญลดลงเมื่อเทียบกับภาคการผลิตอื่นอย่างต่อเนื่อง และตลอดสี่ทศวรรษนี้ สังคมชนบทก็ได้ก้าวล่วงผ่านการเปลี่ยนแปลงและความแตกต่างภายในเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงและความแตกต่างภายใน สังคมชนบท มีได้มาไปสู่การแยกข้าวหรือการแบ่งชนชั้นออกเป็นชั้นๆ ไร้ที่ดินและเจ้าที่ดินรายใหญ่อย่างชัดเจน (Anan 1984, Bray 1986, Turton 1989) ในทางตรงกันข้าม การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางการผลิตของชนบท กลับก่อให้เกิดการแบ่งแยกภายในที่ก่อให้เกิดกลุ่มชั้นราษฎร์ที่หลากหลายและมีความแตกต่างภายในที่ชั้บชั้น นับตั้งแต่ แรงงานรับจ้างไร่ที่ดิน แรงงานอพยพ ผู้ผลิตรายย่อย พ่อค้ารายย่อย ไปจนถึงแรงงานข้ามชาติและเจ้าที่ดินรายใหญ่ ภายในชุมชนชั้นราษฎร์ที่ชั้นราษฎร์ลุ่มต่างๆ ยังคงเชื่อมโยงและผูกพันกัน ภายใต้รากฐานของความสัมพันธ์เชิงชั้น ทั้งในแง่ของความเป็นญาติ เพื่อนบ้าน หรือระบบอุปถัมภ์ในรูปแบบอื่นๆ ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ผลิตรายย่อยหรือชั้นราษฎร์อย่างยังคงสามารถผลิตข้าวตามของ และยังคงหยัดยืนด้วยอุปกรณ์ภายนอก ให้เงื่อนไขที่แตกต่างหลากหลายกันออกไป และพากันมีส่วนร่วมเข้าด้วยกันโดยใช้ยุทธวิธีและกลไกที่แตกต่างกันออกไป

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ต้นทุนการผลิตอันสืบเนื่องมาจากราคาปุ่ยและสารเคมีได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งอันตรายจากการใช้ยาฆ่าแมลง ทั้งต่อสภาพแวดล้อมและสุขภาพอนามัย ของผู้ผลิตได้เริ่มเป็นปัญหาที่ชัดเจนขึ้น ความต้องการสายพันธุ์พืชพื้นบ้านและการหันกลับไปสู่การเกษตรพื้นบ้าน ในชื่อที่เรียกว่า “เกษตรอินทรีย์” หรือ “เกษตรอินทรีย์” ที่มีความนิยมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การเติบโตขึ้นของชีวภาพในชีวภาพและล้อมนิยม การยอมรับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากริมแม่น้ำ ตลอดจน ความต้องการอาหารปลอดสารพิษของผู้บริโภคที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ล้วนแล้วแต่เป็นแรงกระตุนสำคัญให้มีความสนใจในเรื่องของอาหาร สมุนไพร และพืชผักพื้นบ้านตามธรรมชาติ เพิ่มขึ้น นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่ง เริ่มหันมาเก็บรวบรวมและอนุรักษ์สายพันธุ์พืชพื้นบ้าน และลงเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชาวบ้าน ที่ทำงานทางด้านของการอนุรักษ์สายพันธุ์พืช การปรับเปลี่ยนพันธุ์ และการใช้สายพันธุ์พืชพื้นบ้านซึ่งใช้ต้นทุนต่ำ ในส่วนนี้เป็นทางเลือกใหม่สำหรับการสร้างความมั่นคงทางการผลิตอาหาร ผู้ผลิตรายย่อยมายัง รวมทั้ง ข้าวหรือ เริ่มหันกลับมาเรื่องที่น้ำประเพณีในการใช้ประโยชน์จากสายพันธุ์พืชพื้นบ้านที่หลากหลาย เพื่อพัฒนาและรักษาความหลากหลายของสายพันธุ์พืชในระบบการผลิตของชุมชน

ความมั่นคงทางด้านอาหารและความหลากหลายของสายพันธุ์

บ้านหาดเด็ด ตำบลเมืองจัง จังหวัดน่าน เป็นหมู่บ้านที่ก่อสร้างสร้างตัวขึ้นเมื่อประมาณ 183 ปีมาแล้ว โดยชาวไทยวนซึ่งส่วนหนึ่งมีถิ่นกำเนิดอยู่ในบริเวณนั้น และบางส่วนได้อพยพมาจากถิ่นอื่น เช่น จากตำบลม่วงตีดและจากอำเภอสันติสุข การอพยพเข้ามาตั้งกรากในบ้านหาดเด็ด เป็นการอพยพเข้ามาเพื่อจับจองที่ดินทำกิน เพราะบ้านหาดเด็นมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบขนาดเล็กระหว่างหุบเขา อยู่ติดกับลำน้ำน่าน จึงมีดิน น้ำ ป่าและความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติที่เหมาะสมต่อการผลิตในภาคเกษตร แต่เดิมมาหมู่บ้านตั้งอยู่บริเวณที่ราบติดลำน้ำน่านทำให้เกิดน้ำท่วมบ้านเรือนและวัดบ่ออยครั้งใหญ่ในถิ่นน้ำหลาภ ในปี 2480 ชาวบ้านจึงอพยพบ้านเรือนขึ้นมาอยู่ห่างจากแม่น้ำ และใช้ที่ราบบริเวณหมู่บ้านเดินในการเดินทางไปท่องเที่ยว ที่ดินทำกินของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นราบระหว่างหุบเขาและที่ไว้ตามบริเวณให้เลี้ยง รายล้อมไปด้วยผืนป่าสักที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งเก็บหาอาหารตามธรรมชาติ

เช่นเดียวกับชุมชนชาวนาอื่นๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ชาวบ้านหาดเด็ดต้องเผชิญหน้ากับปัญหาขาดแคลนที่ราบลุ่มลำห้บบ้าน เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เต็มไปด้วยภูเขาสูง ที่ราบเหมาะสมกับการทำมีจำกัด ความมั่นคงทางด้านอาหาร หรือการผลิตอาหารให้เพียงพอต่อความต้องการของครัวเรือน จึงขึ้นอยู่กับการขยายพื้นที่ทำกินออกไปตามให้เลี้ยง เซียงดอย เพื่อทำไว้ข้าวในลักษณะไว้หมุนเวียนเสริมจากการทำนา รวมทั้งการปรับปรุงสายพันธุ์ข้าวเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงขึ้น ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวจึงเป็นผลผลิตจากการคิดค้นและความยืดหยุ่นในระบบการผลิตของชาวนา การที่หมู่บ้านรายรอบไปด้วยภูเขาน้ำทั้งทางด้านทิศเหนือ ตะวันออก และตะวันตก ทำให้ชาวบ้านหาดเด็ดจำต้องปรับระบบการเดินทางไปท่องเที่ยวตามนิเวศที่หลากหลาย ทั้งในส่วนที่เป็นที่ราบลุ่ม ในส่วนที่เป็นที่ดอน บริเวณให้เลี้ยงและสันดอย การพัฒนาและคัดสรรสายพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมต่อความลาดชัน ปริมาณน้ำฝน และแสงแดด ตลอดจนมีคุณสมบัติในการทนทานต่อสภาพแวดล้อม และให้ผลผลิตในลักษณะที่แตกต่างกัน กลยุทธ์มาเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางการผลิต ข้าวแต่ละสายพันธุ์ได้รับการพัฒนาขึ้นให้สอดคล้องกับระบบนิเวศขนาดเล็กแต่ละชุด ผ่านการคัดสรรและกระบวนการเรียนรู้ที่สั่งสมสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน

ประสบการณ์และองค์ความรู้ที่สั่งสมต่อเนื่องมาเนินนาน ทำให้ชาวบ้านหาดเด็ดพัฒนาขุนริชีใน การเดินทางไปท่องเที่ยว นับพื้นฐานของการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายของสายพันธุ์พืชและทรัพยากรพันธุ์รวม สำหรับข้าวซึ่งเป็นอาหารหลัก ชาวบ้านจะเก็บสายพันธุ์ข้าวที่มีคุณสมบัติแตกต่างกันสำหรับข้าวนา และข้าวไร่ ทั้งข้าวนาและข้าวไร่ ยังแยกออกเป็น

ข้าวเบ้า ข้าวกลาง และข้าวปี โดยแต่ละชนิดจะมีความหลากหลายของสายพันธุ์แยกย่อยออกนำไปอีก ข้าวนาจะแบ่งออกเป็นข้าวเบ้าหรือข้าวดอ ซึ่งมีหลากหลายสายพันธุ์ เช่น ดอนกแข่น ดอนขาว ดอนปูดี ข้าวกลาง เช่น เหมยนอง ข้าวกลัวย ทรายนุ่ม มหาวงศ์ เป็นคำ คำดี ดอกพุฒ และข้าวปี เช่น เปีองดิบ ลายหลัง แก้ว แก้วตันตาล มะน้ำ ปูตา บางเกิด เป็นต้น ในขณะที่ข้าวไร่ก็จะแบ่งออกเป็น ข้าวเบ้า ข้าวกลางและข้าวปี และมีความหลากหลายของสายพันธุ์แยกย่อยไปในแต่ละชนิด เช่นเดียวกัน ข้าวแต่ละสายพันธุ์ได้รับการคัดสรรและพัฒนาบนพื้นฐานของคุณสมบัติที่แตกต่าง กันออกไป และข้าวนาจะเลือกเพาะปลูกข้าวแต่ละชนิดบนพื้นฐานของเมืองไหนและความต้องการที่ หลากหลายออกนำไป เช่น ครัวเรือนที่มีข้าวเหลือจากการถูกการผลิตปีก่อนค่อนข้างน้อย อาจเลือกปลูก ข้าวดอเพิ่มขึ้น เพราะได้ผลผลิตเร็ว หรือในบางปีที่คาดว่าอาจประสบความแห้งแล้ง ข้าวนาอาจ เลือกปลูกข้าวที่ทนแห้งได้ดี เป็นต้น ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวซึ่งมีอยู่นับร้อยสายพันธุ์ในแต่ละหมู่บ้าน จึงเป็นเครื่องมือการผลิตสำคัญสำหรับการเพาะปลูก อีกทั้งยังเป็นพื้นฐานของการ ตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรของชุมชน



วิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย เป็นอิสระ ทำการค้าขายแลกเปลี่ยนผลผลิต ความรู้ และสายพันธุ์พืชร่วมกับชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ของชาวบ้านหาดเค็ด เริ่มค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปทีละน้อยๆ เมื่อรัฐไทยเริ่มดำเนินนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

หลังปี 2504 เป็นต้นมา กรมส่งเสริมการเกษตรและกรมวิชาการเกษตรเริ่มจัดทำโครงการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นบ้านกับข้าวพันธุ์ส่างประเทศ ซึ่งให้ผลผลิตสูงกว่า นโยบายของรัฐที่ต้องการให้ชาวนาหันมาปลูกข้าวสายพันธุ์ใหม่ ได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากหน่วยงานของรัฐและเอกชน รวมทั้งการสร้างแรงจูงใจอื่นๆ เช่น เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการมีสิทธิในการรู้สึกมั่นใจจากธนาคารเพื่อการเกษตรและ สหกรณ์ เป็นต้น ภายในปีพ.ศ. 2523 ข้าวสายพันธุ์ส่างเสริมได้ขยายตัวครอบคลุมพื้นที่เพาะปลูกข้าวกว่าครึ่งหนึ่งของประเทศ การใช้สายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านลดลงจากร้อยละ 45 ในปี 2524 ลงเหลือเพียงร้อยละ 24 ในปี 2527 (Decha and Withoon 1992: 39)

ช่วงต้นศตวรรษที่ 2520 นโยบายเพิ่มผลผลิตในภาคเกษตรด้วยการใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้พืชสายพันธุ์ส่างเสริมเริ่มแพร่เข้ามายในเขตภาคเหนือตอนบนอย่างรวดเร็ว และส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการผลิตโดยเฉพาะในเขตที่ราบลุ่มและเขตชลประทาน การใช้พันธุ์พืชใหม่ และการเพาะปลูกข้าวปีละสองครั้ง ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจชุมชนชาวนาเป็นอย่างมาก การส่งเสริมสายพันธุ์ใหม่ๆ นำไปสู่การใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นและการเพาะปลูกพืชเพื่อการพาณิชย์โดยตรงเพียงอย่างเดียว แทนการปลูกพืชเพื่อบริโภคแล้วเหลือจึงขาย การใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น และการปลูกพืชสายพันธุ์ใหม่ ทำให้ประเทศนีปฏิบัติที่เคยวางแผนอยู่บนพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม การคัดสรรวัชชา และปรับปรุงสายพันธุ์พืชพื้นบ้านเริ่มถูกอย่าง การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพิ่มขึ้นไม่เพียงแต่นำไปสู่การลดลงของสายพันธุ์ที่เคยหลักหลาย แต่ยังนำไปสู่การหยุดชะงักและในบางพื้นที่การสับปันลงของกระบวนการ การเรียนรู้และวิธีของความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรชีวภาพ ที่เคยเป็นพื้นฐานของการเกษตรอย่างยั่งยืน และที่สำคัญที่สุด การปลูกพืชเชิงเดี่ยว ส่งผลกระทบอย่างสำคัญต่อสังคมเกษตรของชาวนาในการเอาตัวรอดและการปรับตัว เพราะการปลูกพืชพาณิชย์เป็นหลัก ผลผลิตให้สำนักงานต่อรองของชาวนาลดลงอย่างสำคัญ

ช่วงปี 2508-2510 ผู้นำบริโภครอบบ้านหาดเด็ดถูกบริษัททำไม้ที่ได้รับสัมปทานจากรัฐตัดฟันไม้ลักษณะใหญ่จนหมด มีการนำเข้าห้องข้ามเข้ามาซักลากไม้ออกจากป่า เมื่อไม่ใหญ่หมดไปไม่เล็กก็ถูกตัดฟันต่อจนฟันป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์เริ่มเสื่อมโทรม ชาวบ้านบางคนเริ่มเข้าไปตัดฟันและถางต่อเพื่อเปลี่ยนฟันที่ป่าให้กลับเป็นรากหัวปลูกข้าว ช่วงปี 2523 เริ่มนิรบิษัทเอกชนและเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรนำเข้าข้าวโพดพันธุ์ส่างเสริมเข้ามาแนะนำให้ชาวบ้านในແບນนี้ทดลองปลูก ผลผลิตให้มีการขยายการตัดฟันฟันที่ป่าเสื่อมโทรม เพื่อเปลี่ยนเป็นรากหัวปลูกข้าวโพดเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในช่วงฤดูแล้ง ผู้นำป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์เริ่มแปรสภาพเป็นภูเขาหัวโคนทอตัวยาว ใกล้สุดสายตา การพังทลายของหน้าดินเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่ความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินลดลง การลงทุนปลูกพืชพาณิชเพื่อขาย ทำให้ชาวบ้านหาดเด็ดเริ่มใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพื่อช่วย

ดอกรด หากแต่สภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลงเรื่อยๆ ส่งผลให้ผลผลิตค่อยๆ ลดต่ำลงอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านหลายครัวเรือนเริ่มเข้าสู่วัฏจักรของหนี้สินและการจำนำจำนำองที่ดิน สภาพดินที่เสื่อมลงอย่างต่อเนื่องผนวกกับสภาพอากาศที่แปรปรวนในบางปี ทำให้หนี้สินของชาวบ้านเริ่มพอกพูนขึ้น ชูศักดิ์ เป็นชาวนาบ้านหาดเด็ดรายหนึ่งที่ชีวิตเริ่มผิดผันไปในทางย่ำแย่ลง เพราะพืชพานิช

ชูศักดิ์เกิดในบ้านหาดเด็ดเมื่อ 55 ปีก่อน พ่อแม่ของเขามีฐานะค่อนข้างยากจน และทำให้ชูศักดิ์ต้องเริ่มต้นทำงานตั้งแต่อายุได้เพียง 7 ขวบ ด้วยการเป็นแรงงานช่วยพ่อในไร่นา เมื่ออายุย่างเข้า 27 ปี ชูศักดิ์พบรักและแต่งงานกับค้าวลด สาวจากครัวเรือนยากจนของบ้านท่ารังผา และทั้งสองก็ตัดสินใจเริ่มต้นครอบครัวใหม่ โดยค้าวลดย้ายมาอยู่ที่บ้านหาดเด็ดกับสามี หลังจากแต่งงาน ชูศักดิ์แยกครัวจากพ่อแม่และเริ่มต้นทำการผลิตเองโดยเช่าที่ไว้ประมาณ 20 ไร่จากชาวบ้านหาดเด็ดด้วยกัน ชูศักดิ์และภรรยาทำงานอย่างหนักเพื่อสร้างครอบครัว เขางลงทุนปลูกข้าวข้าวโพด ถั่วแขก และถั่วเขียว 送ขายให้พ่อค้าที่มารับซื้อตามหมู่บ้าน รายจ่ายของครอบครัวเริ่มมีมากขึ้นเมื่อพยานรักของทั้งสองทายอยกันลืมตามดูโลก

“จากที่เคยปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงปากห้อง เราเริ่มหันมาปลูกข้าวโพดขาย จากเดิมมีแต่คำว่าพอกเพียงก็เริ่มมีความอยากได้ อยากมี ได้น้อยไม่พออย่างได้มากๆ จากเดิมเคยแบ่งปันก็เริ่มซื้อขาย การปลูกข้าวโพดเริ่มมีการใช้ทุน ใส่ปุ๋ย ใช้ยาฆ่าแมลง จากเดิมถางป่าทำไว้ข้าว ต่อมากางเพิ่มเป็นร้อยๆ ไร่ แข่งกันถางแข่งกันลงทุน ต่างคนอยากได้พื้นที่มากๆ ในที่สุด ป่าที่เสื่อมโทรมก็กลายเป็นเข้าหัวโล้น ยามหน้าแล้งมองไปทางไหนมีแต่ความแห้งแล้ง น้ำในห้วยเริ่มแห้งขาด กินไม่ได้เพราะมีสารเคมีปนเปื้อนมากจนได้กลิ่น เพราะมีการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงและยาฆ่าหญ้ามากขึ้นๆ พอน้ำฝนน้ำก็หลากหัวบ้านและที่ทำกิน เพราะไม่มีป่า

เมื่อข้าวโพดพันธุ์สั่งเสริมเข้ามาก็มีทุนจากอส.และนายทุน ยื่นข้อเสนอให้ชาวบ้านกู้เงินไปลงทุนก่อน โดยจ่ายคืนพร้อมดอกเบี้ยหลังเก็บเกี่ยวและขายข้าวโพดได้แล้วจากนั้นก็เริ่มมีภาระว่าจ้างแรงงาน การลงแขก เครื่องใช้ของครัวเรือนหายไป ทุกอย่างเป็นเงินไปหมด เรายากได้เงินมาก ก็ใช้ปุ๋ยใช้ยาเพิ่ม แต่ก็ช่วยได้เพียงปีแรกๆ เท่านั้น ผลผลิตเริ่มลดลง หนี้สินกลับเพิ่มขึ้น ร่างกายของเราก็เริ่มชูบผอม อ่อนแอลงเรื่อยๆ”

นับเนื่องแต่ปี 2523 เป็นต้นมา ผืนป่าแอบครอบบ้านหาดเด็ดก็เริ่มแปรสภาพเป็นไร้ข้าวโพดเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว การปลูกข้าวโพด รวมทั้งมะเขือ ถั่วแขกและพืชพานิชย์ก็เพียงไม่กี่ชนิด

เริ่มทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป ทุกคนทำงานหนักขึ้นเพื่อคุ้มผลผลิตที่พวงเข้าไม่ได้กิน การเปลี่ยนแปลงได้รับการกระตุ้นอย่างต่อเนื่องจากการบริโภคสินค้าที่เพิ่มขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน จากนิยมบายส่งเสริมของหน่วยงานวัสดุ จากการต้องการผลผลิตทางการเกษตรที่เพิ่มขึ้น และจากสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลง ชาวบ้านเริ่มใช้เงินจับจ่ายใช้สอย ไม่เพียงแต่ชื้อปุ๋ย สารเคมี และเครื่องมือเพาะปลูกเท่านั้น แต่การปลูกพืชพานิชทำให้ชาวบ้านเริ่มซื้อกับข้าวและอาหารรวมทั้งเครื่องใช้ไฟฟ้า รถมอเตอร์ไซค์ การบริโภคสินค้าภายในหมู่บ้านเพิ่มสูงขึ้นหลายเท่าตัวในช่วงเวลาเพียงไม่กี่ปี พร้อมๆ กับการขยายตัวของการปลูกพืชพานิช

ต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่ราคากลับลดลง ทำให้ชาวบ้านหลายครัวเรือนเริ่มมีหนี้สะสม และศักยภาพของชาวบ้านในการเพิ่มผลผลิตเพื่อใช้หนี้ก็มีแนวโน้มลดลง พร้อมกับความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและความอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน การกู้หนี้ยืมสินกลับมีมากขึ้นและมีได้จำกัดแต่เพียงการกู้ยืมเพื่อมาลงทุนทำการเกษตรเท่านั้น แต่กลับมีการกู้ยืมเงินเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวันเพิ่มขึ้น ความลุ่มดอนของราคากลับลดลง และการลงทุนทำให้ชีวิตของชาวนาเริ่มผันผวนและไร้ความมั่นคงยิ่งขึ้นเรื่อยๆ

นับเนื่องแต่ปี 2530 เป็นต้นมา ปัญหาหนี้สินและความผันผวนของราคากลับ ทำให้ชาวบ้านหาเด็ตเดิร์มออกไปทำงานนอกหมู่บ้านเพิ่มขึ้น ส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่มสาวงานถึงวัยกลางคน ช่วงเริ่มต้นมักเป็นการย้ายถิ่นไปทำงานทำในช่วงฤดูแล้งหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเดินทางไปทำงานที่กรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง เมื่อใกล้ฤดูฝนก็เดินทางกลับบ้านเพื่อทำงาน เพราะกลุ่มที่ย้ายถิ่นไปทำงานล้วนแล้วแต่เป็นวัยแรงงานที่สำคัญของครัวเรือน คือ มีอายุประมาณ 20 – 40 ปี หลังจากนั้นไม่นาน แรงงานอพยพก็เริ่มกลับบ้านน้อยลง และส่งเงินเป็นค่าจ้างทำงานมาช่วยทางบ้านแทนแทนทุกครัวเรือนในหมู่บ้าน เริ่มมีสมาชิกออกไปทำงานต่างแดน และจำต้องพึ่งพิงรายได้จากการรับจ้างแรงงานนอกหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น

ชูศักดิ์ เองก็มีหนี้สินล้นพันตัวจากการลงทุนปลูกข้าวโพดในช่วงเวลานั้น เช่นเดียวกัน เขาตัดสินใจเดินทางไปทำงานทำข้างนอก

“ช่วงนั้นลำบากมาก ยิ่งทำยิ่งล้มเหลว หนี้สินเพิ่มขึ้นทุกปี ลูกๆ ก็ยังเล็ก และภรรยาผอมต้องเลี้ยงลูกคนเดียว แต่เราไม่มีทางเลือกอื่น เราต้องหาเงินมาใช้หนี้ การออกไปทำงานข้างนอกเป็นทางเดียวที่จะอยู่รอดได้”

ปี 2531 ชูศักดิ์รวมเงินลงทุนเดินทางไปทำงานที่ประเทศไทย เนื่องจากไม่สามารถหาเงินมาใช้หนี้เข้าทำงานอย่างหนักและทนกับห้องร้อนริบ้านหลายปี จึงกลับมาบ้านและใช้เงินออมที่มีอยู่ซื้อที่ดินเสื่อมโทรมประมาณ 22 ไร่เพื่อเป็นที่ดินทำกินของครอบครัวต่อไป

นอกเหนือไปจากการเดินทางไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านแล้ว ชาวบ้านหาดเด็ดจำนวนไม่น้อยเริ่มละเลิกจากการทำไร่ข้าวโพด และปรับเปลี่ยนที่ไม่มาทำสวนไม่ผล โดยเริ่มจากการปลูกลิ้นจี่ ลำไย และมะม่วง ในพื้นที่ซึ่งแห้งแล้งปลูกข้าวโพดไม่งาม ความล้มเหลวของการปลูกข้าวโพดทำให้ชาวบ้านพยายามปลูกพืชหลากหลายชนิดขึ้น และ พยายามแสวงหารายได้ทั้งจากการปลูกพืชพานิช ไม่ผล และการทำงานรับจ้างภายนอกไปพร้อมกัน ช่วงปีพ.ศ. 2535 ชาวบ้านหาดเด็ดกว่าครึ่งเริ่มละเลิกจากการปลูกไม่ผล เนื่องจากต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น ทั้งจากการสูบนำจากน้ำน้ำ่นขึ้นมาครึ่งไม่ผล ตลอดจน การลงทุนในด้านปุ๋ยและยา สภาพน้ำน้ำ่นที่แห้งขอดในช่วงฤดูแล้ง บวกกับความแห้งแล้งที่เพิ่มขึ้น ทำให้การทำสวนไม่ผลเริ่มไม่คุ้มทุน

ความเสื่อมโกร姆ของผืนดินทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง การที่ชาวบ้านหาดเด็ดพยายามเร่งผลผลิตข้าวโพดในช่วงปี 2524 เป็นต้นมาทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินในที่ไม่ลดลงอย่างรวดเร็ว การเน้นปลูกพืชเชิงเดียว ทำให้ชาวบ้านละเลิกจากการปลูกข้าวไว้ หรือการปลูกพืชบำรุงดิน เช่น ถั่วเหลืองและถั่วเขียว การใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นส่งผลกระทบอย่างสำคัญต่อการการปลูกพืชสายพันธุ์พื้นบ้าน เพราะชาวบ้านหลายรายที่พยายามปลูกข้าวไว้สลับกับการปลูกข้าวโพดเริ่มประสบปัญหา เพราะผลผลิตจากข้าวไว้เริ่มตกต่ำลงเนื่องจากดินขาดความอุดมสมบูรณ์ และพันธุ์ข้าวพื้นบ้านนั้นไม่ตอบสนองต่อการใช้ปุ๋ยเคมี ดังเช่นสายพันธุ์ส่งเสริม ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยเริ่มทิ้งสายพันธุ์พื้นบ้านไป

ในด้านของที่น้ำนั้น ก่อนจะมีการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำแม่น้ำและอ่างน้ำจามในพื้นที่ใกล้บ้านหาดเด็ดในปี 2535 การทำนาที่ต้องพึ่งพาน้ำฝนเป็นหลัก แต่เดิมชาวบ้านจะทำการปลูกข้าวหลากหลายชนิด ทั้งข้าวเบ้า ข้าวกลางและข้าวปี เพื่อกีบไว้สำหรับการบริโภค ภายในครัวเรือนเป็นหลัก ความต้องการของครัวเรือนและบริโภคข้าวที่เหลืออยู่จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการตัดสินใจเลือกปลูกพันธุ์ข้าวชนิดใดในปีต่อไป แต่เมื่อเริ่มมีการใช้ที่ไว้อย่างเข้มข้นเพิ่มขึ้น การปลูกข้าวในที่นา ก็ค่อนข้างที่จะไม่ตอบสนองต่อการใช้ปุ๋ยเคมี ดังเช่นสายพันธุ์ส่งเสริม ชาวบ้านเริ่มหันมาปลูกข้าวดอ เพื่อให้เก็บเกี่ยวผลผลิตได้เร็ว เพราะต้องการใช้ที่นาปลูกพืชหลังนา โดยเฉพาะถั่วเหลืองและพืชพานิชอย่างพันธุ์ข้าวกลางและพันธุ์ข้าวปีซึ่งใช้เวลาเพาะปลูกนานกว่า เริ่มค่อยๆ หายสาบสูญไป เพราะชาวบ้านหันมาเน้นการปลูกข้าวที่มีอายุสั้นแทน ชาวนาหลายครัวเรือนเริ่มต้องซื้อข้าวกิน เพราะผลิตข้าวได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภค

อย่างไรก็ตาม การละทิ้งสายพันธุ์พืชพื้นบ้านมิได้เกิดขึ้นกับทุกครัวเรือนเหมือนกันไปหมด (Zimmerer 1996: 126) ในบ้านหาดเด็ด ครัวเรือนที่ละทิ้งสายพันธุ์พื้นบ้านมากที่สุดมักเป็นครัวเรือนชาวนาที่มีฐานะปานกลาง ซึ่งมีหนี้สินจากการลงทุนปลูกพืชพานิชค่อนข้างมาก ชาวนากลางเหล่านี้มักพยายามดันรุนเพื่อใช้ที่ดินทำการเพาะปลูกอย่างเข้มข้น และในเวลาต่อมา

ชาวนากลุ่มนี้เองที่ต้องผลัดที่นาค้าที่อยู่กราสีออกจะสนอกก้าไปทางนรับจ้างนอกภาคเกษตร เพื่อหาเงินมาใช้หนี้ และทำให้ชาวนากลุ่มนี้บางส่วนหลุดออกจากระบบการผลิตในภาคเกษตรอย่างถาวร ในขณะที่บางส่วนหันกลับคืนสู่หมู่บ้านและบุกเบิกที่ไร้ให้รายเป็นนาปลูกข้าวในเวลาต่อมา

เศรษฐกิจชุมชนและความแตกต่างภายนอก

ในปัจจุบัน บ้านหาดเด็ดมีประชากรทั้งสิ้น 115 ครัวเรือน แต่ในจำนวนประชากรทั้งหมดนี้ มีการเลื่อนไหลงเข้าออกของประชากรตามการย้ายถิ่นแบบถดถอด รวมทั้งการย้ายถิ่นระยะยาวและถาวรรวมอยู่ด้วย ซึ่งทำให้จำนวนประชากรตามจริงที่อยู่ในหมู่บ้านมีประมาณน้อยกว่าที่ปรากฏในทะเบียนราษฎร์ อย่างไรก็ตาม การสำรวจและจัดเก็บข้อมูลพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ของครัวเรือนต่างๆ ในบ้านหาดเด็ดจำนวน 96 ตัวอย่าง ทำให้เราสามารถแบ่งแยกความแตกต่างทางด้านฐานะทางเศรษฐกิจ ของชุมชนชาวนาบ้านหาดเด็ดออกได้เป็น 4 กลุ่ม คือ ชาวนาจน ชาวนากลาง ชาวนาที่มีฐานะดี และ ชาวนารวย

ตารางที่ 1: ความแตกต่างของฐานะของครัวเรือน

Class	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Poor (รายได้ไม่เกิน 12,000 บาทต่อปี)	8	8.3	8.3	8.3
Middle (รายได้ตั้งแต่ 12,001 - 60,000 บาทต่อปี)	57	59.4	59.4	67.7
Well-to-do (รายได้ตั้งแต่ 60,001- 20,000 บาทต่อปี)	26	27.1	27.1	94.8
Rich (รายได้สูงกว่า 120,000 บาทต่อปีขึ้นไป)	5	5.2	5.2	100.0
Total	96	100.0	100.0	

จากตารางที่ 1 จะสังเกตเห็นได้ว่า ชาวนารายย่อยหรือชาวนากลางและชาวนาที่มีฐานะค่อนข้างดี จัดเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของบ้านหาดเด็ด กล่าวคือ มีสัดส่วนรวมกันกว่าร้อยละ 80

ของครัวเรือนทั้งหมด ครัวเรือนชาวนาภายนอกและชาวนาที่มีฐานะค่อนข้างดียังมีค่าเฉลี่ยของการถือครองที่ดินในลักษณะใกล้เคียงกัน คือ มีการถือครองที่ดินเฉลี่ยครัวเรือนละ 7-8 ไร่ ดังข้อมูลในตารางที่ 2

ตารางที่ 2: การกระจายตัวของการถือครองที่ดิน

ชนชั้น	ขนาดถือครองที่ดิน	ขนาดที่ดินที่เช่า
Poor	Mean	3.2500
	N	8
Middle	Mean	7.7939
	N	57
Well-to-do	Mean	8.0385
	N	26
Rich	Mean	18.0000
	N	5
Total	Mean	8.0130
	N	96

ตารางที่ 3: อาชีพหลักของครัวเรือนในแต่ละชนชั้น

ชนชั้น	อาชีพหลักของครัวเรือน							Total
	อาชีพ เกษตร	รับจ้างในภาค เกษตร	รับจ้าง ทั่วไป	รับจ้าง โรงงาน	ค้าขาย	วิบราชากร	อื่นๆ	
Poor	2		3		2		1	8
Middle	11	2	35	2	5		2	57
Well-to-do		1	20	1	2	2		26
Rich	1		1			3		5
Total	14	3	59	3	9	5	3	96

การสำรวจข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคมจากครัวเรือนต่างๆ ในหมู่บ้าน ทำให้เราพบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้หลักมาจากการเกษตรอีกต่อไป ในทางตรงกันข้าม ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้หลักมาจากการอาชีพรับจ้างทั่วไปจำนวน 60 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 62 และอาชีพ

อื่นรองลงไปคือ อาชีพด้านการเกษตรร้อยละ 14 ค้าขายร้อยละ 9 รับราชการร้อยละ 5 รับจ้างในภาคเกษตร รับจ้างในโรงงานและอาชีพอื่นๆ อีกอย่างละ ร้อยละ 3 กลุ่มอาชีพรับจ้างทั่วไป เป็นอาชีพที่ทำรายได้หลักให้แก่ครัวเรือนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน โดยส่วนหนึ่งเป็นการที่สมาชิกในครัวเรือนย้ายกันออกไปทำงานที่อื่น ซึ่งมีมากกว่า 26 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 27 ของประชากรตัวอย่าง โดยส่วนใหญ่ย้ายไปทำงานก่อสร้างและเป็นลูกจ้างในกรุงเทพฯ นอกจากการทำงานรับจ้างทั่วไปแล้ว การเกษตรและกิจกรรมอื่นๆ เป็นอันดับต่อมาโดยชาวบ้านส่วนใหญ่ทำไร่ข้าวโพดและสวนไม้ผลยืนต้น รวมทั้งปลูกงานมะเขือเทศ ถั่วเขียวและพริกเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ส่วนการทำงานรับจ้างในภาคเกษตรนั้นเกือบทั้งหมดเป็นการรับจ้างภายนอกหมู่บ้านเดียวกันและหมู่บ้านใกล้เคียงในต楯ุกกาลเพาะปลูก นอกจากนั้น กลุ่มอาชีพรับราชการ ทำงานโรงงานและค้าขาย เริ่มมีมากขึ้นและมีความสำคัญต่อรายได้ของครัวเรือนต่างๆ ในชุมชนเพิ่มขึ้น อาชีพรับราชการที่พบ เช่น ครู ตำรวจ ส่วนอาชีพทำงานโรงงานนั้นพบว่า เป็นการย้ายออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ของสมาชิกในครัวเรือน และครัวเรือนที่ทำอาชีพค้าขายทั้งหมด เป็นการเปิดร้านขายของเบ็ดเตล็ดในหมู่บ้าน 2-3 ร้าน รวมทั้งการค้าขายอาหารริมน้ำน่าน และอาชีพค้าพืชผลการเกษตรตามต楯ุกกาล เช่น ข้าวโพด ฯ ถั่ว เป็นต้น

ตารางที่ 4: ครัวเรือนกับการย้ายถิ่น

ชนชั้น	ครัวเรือนกับการย้ายถิ่น		Total
	ไม่ย้าย	ย้าย	
Poor	8		8
Middle	40	17	57
Well-to-do	19	7	26
Rich	3	2	5
Total	70	26	96

ตารางที่ 5: อาชีพหลักของครัวเรือนกับการย้ายถิ่น

อาชีพหลักของครัวเรือนคือ	ครัวเรือนกับการย้ายถิ่น		Total
	ไม่ย้าย	ย้าย	
อาชีพเกษตร	11	2	13
รับจำจงในภาคเกษตร	2	1	3
รับจำจงทั่วไป	47	13	60
รับจำจงโรงงาน		3	3
ค้าขาย	5	4	9
รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ/บำนาญ	3	2	5
อื่นๆ	2	1	3
Total	70	26	96

จากตารางที่ 4 และ 5 แสดงให้เห็นถึงการย้ายถิ่น เปรียบเทียบกับอาชีพหลักของครัวเรือน เรายพบว่า การย้ายถิ่นในบ้านหาดเด็ดเพื่อไปทำงานท่านอกหมู่บ้านนั้นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการผลิตในภาคเกษตรไม่สามารถตอบสนองการพึ่งตนเอง และความต้องการเงินสดที่เพิ่มสูงขึ้นได้อีกต่อไป ในปัจจุบันครัวเรือนประมาณร้อยละ 30 มีสมาชิกอย่างน้อยหนึ่งคนย้ายถิ่นเพื่อไปทำงานรับจำจงในเขตเมือง ครัวเรือนที่รายได้หลักมาจากการรับจำจงทั่วไปจะมีอัตราการย้ายถิ่นสูงที่สุด ในขณะที่ครัวเรือนที่รายได้หลักมาจากการเกษตร มีอัตราการย้ายถิ่นต่ำที่สุด

วิถีชีวิตของชาวบ้านหาดเด็ดเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ในลักษณะที่เพิ่งพิงภายนอกมากยิ่งขึ้น ความต้องการเงินสดมีมากขึ้น ตามลักษณะของการบริโภคที่เพิ่มขึ้นในชีวิตประจำวัน หากพิจารณาจากรายจ่ายและหนี้สินของชาวบ้านแล้วจะเห็นได้ว่าในปัจจุบัน การบริโภคเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วในทุกประเภท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านของอาหาร การชำระหนี้ผ่อนสั่งจากเครื่องอุปโภคและเครื่องใช้ไฟฟ้า ค่าใช้จ่ายสำหรับการเดินทาง และค่าเล่าเรียนของลูกๆ การหันมาพึ่งพิงงานรับจำจงเป็นแหล่งรายได้หลักของครัวเรือนแทนการเกษตร ทำให้ชาวบ้านหาดเด็ดจำต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมากในแต่ละปีสำหรับเป็นค่าอาหาร รวมทั้งข้าว

ตารางที่ 6: แสดงรายจ่ายและหนี้สินในบ้านหาดทิศ

ชนชั้น	รายจ่ายรวมตลอดปี	หนี้สิน
Poor	Mean	25048.75
	N	8
Middle	Mean	40630.53
	N	57
Well-to-do	Mean	42982.69
	N	26
Rich	Mean	88600.00
	N	5
Total	Mean	42467.50
	N	96

ตารางที่ 7: แสดงประเภทของรายจ่ายในครัวเรือนแต่ละชนชั้น

ชนชั้น	ค่าอาหาร	ค่าเสื้อผ้า	ยาภัณฑ์	ที่อยู่อาศัย	ค่ายานพาหนะ	ค่าเล่าเรียน	ของใช้ในบ้าน	ข้าวหน้าผ่อนส่ง	อื่นๆ
Poor	Mean	12550.00	525.00	187.50	.00	1750.00	2500.00	2512.50	3750.00
	N	8	8	8	8	8	8	8	8
Middle	Mean	17729.82	1265.61	9192.98	1880.70	4882.98	2698.60	2661.05	5153.51
	N	57	57	57	57	57	57	57	57
Well-to-do	Mean	21557.69	1271.54	480.00	557.69	6785.00	4067.69	2984.62	4734.62
	N	26	26	26	26	26	26	26	26
Rich	Mean	23760.00	5120.00	800.00	.00	22840.00	50.00	6040.00	24000.00
	N	5	5	5	5	5	5	5	5
Total	Mean	18648.96	1406.25	5645.63	1267.71	6072.29	2914.90	2912.29	5904.69
	N	96	96	96	96	96	96	96	96

การหวนกลับของชาวนารายย่อยและการจัดการทรัพยากรั่นถุกรรม

นับเนื่องแต่ปี 2532 เป็นต้นมา มีการสร้างอ่างเก็บน้ำในเขตพื้นที่ใกล้เคียงกับบ้านหาดเด็ด ถึงสองอ่างด้วยกัน คือ อ่างน้ำวะ ซึ่งสร้างเสร็จในปี 2532 และอ่างน้ำจำ ซึ่งสร้างเสร็จในปี 2535 อ่างเก็บน้ำทั้งสองแห่ง ช่วยบรรเทาสภาพขาดแคลนน้ำในพื้นที่ลงเป็นอย่างมาก และทำให้ชาวบ้าน แถบนี้ เริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้ที่ดินในเขตที่ลุ่ม จากเดิมที่เคยใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูก ข้าวโพด และทำสวนไม้ผล เช่นมะม่วง และลิ้นจี่ ก็เริ่มปรับเปลี่ยนมาเป็นพื้นที่นาเพื่อปลูกข้าว ความผันผวนลุ่มดอนของราคาวัสดุพืชพานิชย์และไม้ผล ผนวกกับปริมาณน้ำที่มีเพิ่มขึ้น ทำให้ ชาวบ้านบางส่วนที่เคยเดินทางไปทำงานรับจ้างตลอดทั้งปี เริ่งกลับมาทำงานในช่วงฤดูกาล เพาะปลูก และกลับไปทำงานรับจ้างในช่วงฤดูแล้ง

รูปแบบทางการผลิตที่เริ่มพบริบูรณ์เพิ่มมากขึ้นในบ้านหาดเด็ด นับเนื่องแต่ทศวรรษที่ 2540 เป็นต้นมา ก็คือ การทำงานปัจจุบันเพื่อบริโภค บวกกับการทำงานรับจ้างนอกถุทำงานเพื่อหารายได้ที่เป็นเงินสดสำหรับค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ชาวบ้านเริ่มกลับคืนสู่ผืนนาและการผลิตในรูปแบบของเกษตรผสมผสานเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเพิ่มขึ้น ส่งผลให้สายพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ที่ใช้ต้นทุนการผลิตต่ำกว่าสายพันธุ์ส่งเสริม เริ่มได้รับความสนใจจากชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น การเกษตรในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อปลูกพืชหลากหลายชนิด ตลอดจน การเรียนรู้และทดลองเพื่อพัฒนาทรัพยากรั่นถุกรรมพืชพื้นบ้าน เริ่มพลิกพื้นที่นาอีกครั้งหนึ่ง

ชูศักดิ์ เป็นชาวนารายย่อยคนหนึ่งที่มีบ้านท่าสำคัญในเรื่องนี้ เมื่อเข้าเดินทางกลับจาก การเป็นแรงงานรับจ้างในมาเลเซีย และชดใช้หนี้สินที่เกิดและสั่งสมมาจากการลงทุนปลูกพืช เชิงเดียวไปจนหมดสิ้น ชูศักดิ์ตัดสินใจใช้เงิน 9000 บาทที่สู้เก็บหอมรอมริบจากการทำงานในต่างแดน ซื้อที่ดิน 22 ไร่เพื่อเป็นทุนทำการเพาะปลูก

“วันแรกที่ผมเข้ามาบุกเบิกทำกิน พื้นที่แห่งนี้มีแต่ความแห้งแล้ง สภาพดินไม่เหมาะสมกับ การเพาะปลูก แม้แต่หญ้าก็ไม่มีสักต้น ผมเริ่มแก้ปัญหาดินจากจุดเด็กๆ โดยขุดหลุ่มแล้วหาน้ำ ต้นจากที่อื่นมาใส่เพื่อปลูกต้นไม้ โดยเลือกปลูกไม้ผลที่ติดเชื้า เช่น ลิ้นจี่ ลำไย และคลุ่มตินด้วยฟาง เพื่อให้ช่วยเก็บความชื้น ค่อยๆ หาเคมุลส์ต์ว์มาใส่ ช่วงนั้นชาวบ้านใช้แต่ปุ๋ยเคมี ทิ้งมูลส์ต์ว์ไว้ไม่ใช้ประโยชน์ ผมขาดบ่อน้ำไว้บ่อนึ่ง แต่ก็ไม่สามารถเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง ต้องหาบัน้ำจากกันบ่อ ที่แห้งขอดขึ้นมาคน้ำตื้นไม่ เวลาผ่านไปหนึ่งปี ตื้นไม่ก็เริ่มเจริญองค์กรของกามาให้เห็น ดินเริ่มดีขึ้น หญ้าก็ตามอกรมา ใหม่ๆ ผมก็ใช้ยาฆ่าหญ้าเหมือนอย่างที่ชาวบ้านทั่วไปใช้ แต่ก็เริ่มรู้สึกว่ามี ผลต่อสุขภาพ เลยพยายามหาทางออกอย่างอื่น นานักขึ้นได้ว่าสิ่งที่กินหญ้าเป็นอาหาร คือ วัว แต่ การเอาวัวมาเลี้ยงวัวก็จะกินยอดไม้ด้วย ผมสังเกตเห็นว่าเมื่อเดินเข้าไปในสวน เห็นหญ้าที่ออก

สวยงามแต่รู้ว่าไม่กินหญ้าต้องนั่งจึงเดินเข้าไปดูใกล้ๆ พบร่วมกันของขี้รัว จึงคิดว่ารัวอาจไม่ชอบกลินขี้ เดย์ทดลองนำเอาจรูดวามลักษณะน้ำดีพ่นตามต้นไม้ที่มียอดอ่อน ก็ปรากฏว่าได้ผล”

การเรียนรู้จากประสบการณ์และการหมั่นศึกษาหาความรู้ใหม่ๆ ทำให้ชูศักดิ์ค่อยๆ พัฒนาพื้นที่ของเขางานกล้ายเป็นสวนที่มีความอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยไม้ผลหลากหลายชนิด เช่น มะม่วง ส้มโอ มะขาม กระท้อน ฯลฯ ซึ่งหมุนเวียนเก็บผลผลิตขายได้ตลอดทั้งปี ชูศักดิ์ยังปลูกผักทุกชนิดที่กินและขายได้ เช่น ผักหวาน ผักขม ชะอม ข่า ตะไคร้ พริก และทดลองปลูกผักกากมุ้ง และผักสวนครัว เช่น ผักกาดหอม กวางตุ้ง ผักชี ตันหอม และเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว หมู เป็ด ไก่ ห่าน โดยเน้นการใช้อาหารสัตว์จากผลผลิตที่ได้จากในสวน อีกทั้งชุดป้อเลี้ยงกบและปลาอีกหลายชนิด ชูศักดิ์ยังให้ความสนใจกับการปรับปรุงสายพันธุ์ไม้ผล โดยการนำเอาสายพันธุ์ไม้ผลพื้นบ้านมาเป็นต้นตอและผสมร่วมกับสายพันธุ์จากถิ่นอื่น รวมทั้งมีการนำเอาพืชผักพื้นบ้านมาปลูกในสวนเพื่อนุรักษ์สายพันธุ์ การประยุกต์ภูมิปัญญาเดิมเข้ากับนวัตกรรมใหม่ๆ ทำให้การเกษตรแบบผสมผสานเริ่มให้ผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรม ชูศักดิ์สามารถขายผลผลิต ทั้งผลไม้ ผัก ปลา กบ และสัตว์เลี้ยง อื่นๆ หมุนเวียนไปตลอดทั้งปี การผสมผสานของพืชผักไม้ผลและการเลี้ยงสัตว์ทำให้เกิดระบบการผลิตที่มีความยั่งยืนสูง แต่มีต้นทุนการผลิตต่ำ และทำให้ฐานะความเป็นอยู่ของครอบครัวดีขึ้นเป็นลำดับ

ตารางที่ 8: ตารางแสดง ชนิดไม้ผลในสวนเกษตรของชุมชนคี

ชื่อไม้ผล	จำนวน/ต้น	อายุ/ปี	ขาย/บาท	หมายเหตุ
ลิ้นจี่	200	8	30,000	-ไม้ผลทุกชนิดปลูกในพื้นที่ 22 ไร่
ลำไย	300	8	55,000	ปลูกปะปนกันโดยไม่ต้องแยก
มะม่วง	400	8	6,000	ชนิดพืช
ส้มโอ	130	7	15,000	-ผลไม้ เช่น มะม่วง, ลำไย, ลิ้นจี่
กระท้อน	15	3	-	บางปีไม่ค่อยติดออกผล
มะขาม	10	5	-	-ไม้ผลบางชนิดอยุ่งน้อย ยังไม่
ขนุน	10	5	-	ให้ผลผลิต
มานา	70	3	-	-ไม้ผลทุกชนิดในสวนไม่ได้ใส่ปุ๋ย
พุทรา	10	3	-	เคมี จะใช้ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมัก
ผิง	10	2	-	เท่านั้น
มะปราง	5	2	-	-ไม้ผลบางชนิดยังสามารถตอน
มะพร้าว	20	8	-	กิงขายได้
กล้วย	50	-	2,000	
มะละกอ	100	1	1,000	
		รวม	<u>109,000</u>	

ตารางที่ 9: แสดง การเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ฟาร์มของชุมชนคดี

ชนิดสัตว์	จำนวนตัว	ขาย/บาท	หมายเหตุ
วัว	8	45,000	- สุกรพ่อพันธุ์ 1 ตัว แม่พันธุ์ 4 ตัว
สุกร	60	180,000	- เปิดขายได้ทั้งตัว เปิดและไก่ เปิด
เป็ด	50	3,000	ไก่จะขายให้เพื่อนบ้าน ตัวมีพ่อค้า
ไก่	100	9,000	ในเมืองมารับซื้อ
ปลา - ดุก	5,000	28,000	- ปลาเมื่อตัวโตแล้วจะจับขาย ขาย
- สวยงาม	5,000	10,000	เป็นกิโลแล้วแต่ชนิดปลา
- ไน, นิล	5,000	5,000	- กบจะจับตัวที่โตขาย (ขายเป็นตัว)
กบ	-	3,000	- ห่านไม่มีตลาด (ไม่มีคนนิยมกิน)
ห่าน	20		
รวม		<u>280,000</u>	

ตารางที่ 10: แสดง ช่วงระยะเวลาการปลูกและการให้ผลผลิตในรอบปี

ชนิด	ระยะเวลาที่เหมาะสม	หมายเหตุ
ผักกาด	ตุลาคม-มกราคม	- ผักกาด, ผักคะน้า, พักทอง เป็นต้น
ผักคะน้า	พฤษจิกายน-มกราคม	เหมาะสมที่จะปลูกในช่วงที่อากาศเย็น
ผักหวาน	เมษายน-พฤษภาคม	อายุปลูกถึงเก็บเกี่ยว 30-45 วัน
พริก	มิถุนายน-กันยายน	- ผักหวานเป็นไม้ยืนต้นให้ผลผลิต
มะเขือ	พฤษภาคม-กันยายน	ในช่วงร้อนต้นฝน
ถั่วฝักยาว	กันยายน-มกราคม	- มะเขือ, ผักปรัง, ตะไคร้, พริก เป็นต้น
ชะอม	พฤษภาคม-กันยายน	สามารถมีอายุข้ามปีได้ แต่ไม่ควร
ผักปรัง	พฤษภาคม-กันยายน	เกิน 2 ปี ให้ผลผลิตในช่วงฤดูฝน
ผักต้มลี	พฤษภาคม-กันยายน	- พืชผักทุกชนิดจะปลดภัยจาก
พักทอง	กันยายน-มกราคม	สารเคมี
ตะไคร้	มิถุนายน-กันยายน	

ตารางที่ 11: แสดงรายรับรายจ่ายในการผลิตของชุมชนในรอบหนึ่งปี พ.ศ.2542

รายรับ/บาท		รายจ่าย/บาท	
ขายผลไม้ทุกชนิดจากสวน	= 109,000	ค่าแรงงาน	= 15,000
ขายสัตว์	= 280,000	ค่าน้ำมัน	= 5,000
ขายพืชผัก	= 30,000	ค่าอาหารสัตว์	= 85,000
ขายกิงพันธุ์	= 10,000	ค่าอุปกรณ์การเกษตร	= 5,000
		ค่าก่อสร้างบ่อเก็บ	= 2,000
		ค่าพันธุ์ปลา	= 4,000
		ค่าวัสดุขยายพันธุ์พืช	= 1,000
รวม	429,000	ค่าไม่ໄค์ค่าต้นไม้	= 2,500
		รวม	119,000

ข้อมูลจากตารางที่ 8 – 11 ข้างต้นแสดงให้เห็นค่อนข้างชัดเจนถึงความสำเร็จของชุมชนใน การผลิตแบบเกษตรผสมผสาน การปลูกพืชหลากหลายชนิดและสายพันธุ์ ซึ่งแต่ละชนิดและสาย พันธุ์ให้ผลผลิตในเวลาที่แตกต่างกัน กล้ายเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารและรายได้ ตลอดจนเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถจัดการกับแรงงานภายในครัวเรือนและแรงงานรับจ้างได้ อย่างมีประสิทธิภาพ รายได้จากการขายผลผลิตหลากหลายชนิดมีมากกว่ารายจ่ายถึงสี่เท่าตัว ทำให้ชุมชนได้รายมาเป็นตัวแบบของความสำเร็จ เกษตรผสมผสานของชุมชนได้รับเป็นที่สนใจของ ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียง ทำให้มีการขยายผลไปยังเพื่อนบ้าน โดยเน้นการชุดสระ เลี้ยงไก่บน บ่อปลา การปลูกพืชผักสวนครัวและไม้ผล อีกทั้งมีการตั้งกลุ่มเกษตรยั่งยืน โดยมีชุมชน เป็นประธานกลุ่มเกษตรยั่งยืนนี้ในเวลาต่อมาได้รับความสนใจและทุนสนับสนุนจากกลุ่มอัย เมืองน่าน ทุนแคนาดาพื้นด์ และกองทุนสังคมของรัฐบาล ให้ขยายการทำงานและสมาชิกเพิ่มขึ้น เป็นลำดับ จนในปัจจุบันมีสมาชิกของกลุ่มกว่าสองร้อยครัวเรือน

นอกจากเกษตรยั่งยืนของชุมชนแล้ว ชาวนาบ้านหาดเค็ดอีกหลายคน เช่น พ่อสม พ่อ บุญมี และหวน ยังให้ความสนใจกับการอนุรักษ์และพัฒนาสายพันธุ์ข้าวและพืชพื้นบ้าน โดยทำ การทดลองข้าวนา เช่น ข้าวแพร์ ข้าวมหาวงศ์ ข้าวหอมทุ่ง ข้าวมะน้ำ และนำเข้าข้าวสายพันธุ์ พื้นบ้านไปทดลองผสมร่วมกับข้าวสายพันธุ์ส่งเสริม เช่น ข้าวขาว 6 กช 8 และกช 10 ผู้อาชญาอย่าง เช่นพ่อสมไม่เพียงมีความรู้แก้จนในด้านยาสมุนไพรและการรักษาพยาบาลพื้นบ้านเท่านั้น แต่ ยังมีความเชี่ยวชาญในเรื่องของการคัดเลือกสายพันธุ์ข้าว สามารถบรรยายลักษณะของข้าวแต่ละ

สายพันธุ์ ทั้งในเรื่องของรูปทรง ขนาด และสีของเมล็ด รวมทั้งปริมาณผลผลิต ความต้านทานโรค และเมล็ดของข้าวแต่ละสายพันธุ์

“ข้าวแต่ละสายพันธุ์มีลักษณะไม่เหมือนกัน บางพันธุ์ต้นใหญ่ สูง ให้พังเยอะ หมายความว่ารับประทานได้เป็นอาหารสัตว์และใช้ประโยชน์อย่างอื่น บางพันธุ์ให้ผลผลิตสูง บางพันธุ์ทนแล้งได้ดี บางพันธุ์ชอบน้ำ การมีสายพันธุ์ที่หลากหลายทำให้เราสามารถเลือกปลูกได้ตามสภาพพื้นที่ อากาศ และโรคเมล็ดที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละปี การปลูกสายพันธุ์เดิมช้าแล้วช้าอีก ทำให้ข้าวเบื่อที่ ผลผลิตต่ำ ต้องใส่ปุ๋ยเพิ่มและเกิดเมล็ดระบาด”

ผู้อาชญาเช่นพ่อสมนี้เอง ที่ยังคงเก็บรักษาและปลูกสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านจำนวนหนึ่งสืบมา ทำให้การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางพันธุ์รวมยังคงเป็นปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่ดำเนินสืบเนื่องต่อมายโดยไม่สูญหายไปจนหมดสิ้น เมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้านที่ชาวนาอาชญาศักดิ์สรรและเก็บรักษา รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาเนินนานแต่ครั้งบรรพบุรุษได้รับการสืบทอดและสานต่อโดยชาวนาอุ่นหุ่มเช่นหวน ซึ่งเริ่มเรียนรู้เกี่ยวกับการคัดเลือกสายพันธุ์และการทดลองผสมพันธุ์ข้าวใหม่ๆ โดยการนำเอาสายพันธุ์พื้นบ้านหลากหลายชนิด ทั้งที่มาจากบ้านหาดเด็ดเอง และจากที่อื่นๆ มาผสมกับสายพันธุ์ส่งเสริม หวนได้สั่งสมประสบการณ์จากการเรียนรู้ และการศึกษาดูงานทั้งในและต่างประเทศภายใต้การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน และเริ่มนำเอาความรู้ที่ได้รับมาจุดประกายให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เกี่ยวกับความหลากหลายของสายพันธุ์พืช ให้ผลิตพื้นคืนกลับขึ้นมาใหม่ในชุมชนหาดเด็ด

การหวนกลับของชาวนารายย่อย และการปรับเปลี่ยนที่ไร้และสวนให้กลับเป็นนาเพิ่มขึ้น เป็นผลส่วนหนึ่งจากการความล้มเหลวของกระบวนการเข้าสู่การผลิตพืชพานิชย์ของชาวบ้าน ความลุ่มدونของราคากลางผลิตที่ก่อให้เกิดหนี้สิน ตลอดจน ปัญหาเศรษฐกิจระดับชาติที่เกิดจากฟองสบู่แตกในช่วงต้นปี 2540 ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ทำให้ชาวนาในหลายพื้นที่ ต้องการขยายฐานการผลิตให้มีความหลากหลายและความยืดหยุ่นมากขึ้น เพื่อลดความเสี่ยงของการผลิตลง การลดต้นทุนการผลิตกล้ายเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างความมั่นคง และในกรณีของบ้านหาดเด็ด การใช้สายพันธุ์พืชพื้นบ้านตอบสนองต่อการลดต้นทุนการผลิตของชาวนาได้เป็นอย่างดี ในช่วง 2-3 ปีมานี้ ชาวนาบ้านหาดเด็ดเริ่มหันมาปลูกข้าวพื้นบ้านพันธุ์หอมทุ่ง ซึ่งมีลักษณะต่ำ ไม่ล้ม เก็บเกี่ยวง่าย มีภูมิต้านทานโรคได้ดี อีกทั้งให้ผลผลิตสูงและมีรสอ่อนๆ คัวเรือน 4 ใน 5 คัวเรือนหันกลับมาปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง มีการปลูกข้าว ก. 10 คิดเป็นร้อยละ 10 ของพื้นที่ทั้งหมด ก. 6 ประมาณร้อยละ 7 ของพื้นที่ และ ก. 16 เพียงร้อยละ 3 ของพื้นที่เท่านั้น ที่เหลืออีกประมาณร้อยละ 80 ชาวบ้าน

หาดเด็คจะปลูกข้าวหอมทุ่งและข้าวแก้ว เป็นหลัก เมื่อปีที่ผ่านมา พื้นที่ปลูกข้าวพื้นบ้านมีมากถึง 700 ไร่ โดยข้าวหอมทุ่งให้ผลผลิตประมาณ 75 ถั่งต่อไร่ และข้าวขาว 10 ให้ผลผลิต 65 ถั่งต่อไร่

สายสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางพันธุกรรมพืช กับ ความอยู่ดีกินดีและวิถีชีวิต ของชุมชนบ้านหาดเด็ค ทำให้เราได้รับรู้บทเรียนเกี่ยวกับปัญหาชีวิธีในการปรับตัวของชุมชนในเมือง ที่แตกต่างออกไป แม้ว่าประเทศไทยจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลิตข้าวรายใหญ่ของโลก เป็นแหล่งหรือถิ่นกำเนิดของการเพาะปลูกข้าวมาแต่โบราณและมีความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก แต่ชีวิตของชุมชนที่ปลูกข้าวกลับต้องเผชิญหน้ากับความลุ่มลอน ผกผัน และการต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่ชุมชนบางแห่งเลือกที่จะลงทะเบียน และหมู่บ้านเพื่อออกใบอนุญาตจ้างในเมืองทำในลักษณะที่ถาวร แต่ชุมชนบ้านหาดเด็คบางส่วน เลือกที่จะปลูกพื้นภูมิปัญญาเดิมของบรรพบุรุษ หวานคืนสู่ที่นา ปรับปรุงภูตสภាពแผลล้อมและระบบนิเวศเกษตร เพื่อผลิตข้าวสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว ทำการผลิตในรูปแบบที่หลากหลาย ควบคู่ไปกับการทำนาจ้างนักภาคเกษตรหลังฤดูทำนาเพื่อหารายได้ที่เป็นเงินสดไปพร้อมกัน

การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรพันธุกรรมในสังคมชุมชน จึงไม่ได้เป็นไปในลักษณะที่เหมือนกันไปหมดในทุกพื้นที่ หรือมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรง จากการใช้สายพันธุ์พื้นบ้านที่หลากหลาย “ไปสู่การใช้สายพันธุ์ส่งเสริมและการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเหมือนๆ กันไปหมด ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรพันธุกรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและสภาวะภารณ์ ที่ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การสาบสูญของสายพันธุ์พื้นบ้านทั้งหมดเสมอไป ในทางตรงกันข้าม สายพันธุ์และภูมิปัญญาความรู้อาจได้รับการพัฒนาให้คืนสู่ชุมชนอีกรั้งหนึ่ง

การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรพันธุกรรม มิได้เกิดจากการแทนที่ของสายพันธุ์ส่งเสริมแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากเงื่อนไขปัจจัยที่หลากหลายและซับซ้อน ไม่ได้เกิดจากการพัฒนาแบบเดี่ยว แต่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ภูมิปัญญา ภูมิศาสตร์ ภูมิภysis และภูมิภysis ที่ส่งผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรพันธุกรรม ไม่ได้เกิดจากการลดลงของสายพันธุ์พื้นบ้านที่สักที่สุด ซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดในการใช้สายพันธุ์พืชพื้นบ้านที่มักต้องการเวลาในการเจริญเติบโตนานกว่า การลดลงของความหลากหลายทางพันธุกรรมยังเชื่อมโยงกับการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกอย่างเข้มข้น จนทำให้ดินเสื่อมสภาพและนำไปสู่การใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มขึ้น การเสื่อมสภาพอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน กล้ายเป็นข้อจำกัดสำคัญของการปลูกพืชพื้นบ้านซึ่งไม่ตอบสนองต่อการใช้ปุ๋ยเคมี การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพยังเชื่อมโยงกับการจัดการพื้นที่ในไร่ (farm space) ในลักษณะเชิงเดี่ยว ขาดความยืดหยุ่นชับช้อน การผลิตผักและเกือกุลของสังคมพืชหลากหลายชนิด การปลูกพืชพานิชเชิงเดี่ยว ทำให้การจัดการพื้นที่

ໄວ່ນາ ຕອບສອນອັດຕະການວ່າຈ້າງແຮງງານແລກງານຜົນລົງໃນລັກຊະນະທີ່ທໍາໃຫ້ຈໍາເປັນຕ້ອງທຳການເພັບປຸງ
ດ້ວຍຄວາມຮວດເວົວ ການເຂົ້າສູ່ຮະບບຸຕາດທໍາໃຫ້ໝາວນາເຮີມມີຄວາມເຄີຍດຈາກການບວບຮາງຈັດການ
ໜີ້ສິນ ການຜົນລົງຍ່າງເຂັ້ມຂັ້ນນຳໄປສູ່ກາຈັດຕາຮາງເວລາເພັບປຸງອ່າງຕ່ອນເນື່ອງຈົນທໍາໃຫ້ໝາວນາຕ້ອງ
ທຳການໜັກ ໄນມີເວລາເຫັນວ່າສຳຫັບການເຮືອນຮູ້ ການຄົ້ນຄວ້າທົດລອງ ແລະການປັບປຸງສາຍພັນຮູ້
ເປັນພື້ນຖານຂອງກຸມືປົມໝາທ້ອງຄືນມາແຕ່ເດີມ

ແນ່ກ່ຽວນັ້ນກີ່ ການພົບພື້ນຂອງສາຍພັນຮູ້ພື້ນບ້ານແລກວານສົມພັນຮູ້ຮ່ວ່າງໝາວນາກັບ
ທັກພາກພັນຮູ້ກວມໃນບ້ານຫາດເຕັດ ກົມໄດ້ບ່ານບອກອານາຄົດທີ່ແນ່ອນຫັດເຈັນ ແນ້ວ່າໝາວນາຮາຍຍ່ອຍ
ນັບສົບຮາຍໃນບ້ານຫາດເຕັດຈະເຮີມຫວັນກັບມາປຸງຂ້າວພື້ນບ້ານ ແລະພົບພື້ນກາຈັດການຜົນລົງໃນ
ລັກຊະນະທີ່ຢືດໜ່າຍເພີ່ມຂຶ້ນ ເພື່ອຕອບສອນອັດຫຼາຍການຜົນລົງທີ່ທຳການຫລາຍມາກັ້ນ ແຕ່ ຄວາມຫລາຍ
ຫລາຍຂອງທັກພາກພັນຮູ້ກວມແລກຮະບວນການເຮືອນຮູ້ແລກຜົນລົງໃໝ່ຂອງກຸມືປົມໝາທ້ອງຄືນ ກີ່ຢັງຄົງ
ໄນ້ມີສັດຍະນັກໃນສົມພັນຮູ້ກວມຮ່ວ່າ ຜູມໜັນຫຼັບທັກທັກພາກພັນຮູ້ກວມຫາຕີ ຄວາມສົນໃຈແລກ
ສັກຍາພາບຂອງໝາວນາໃນກາຈັດການທັກພາກພັນຮູ້ກວມມີຄວາມແຕກຕ່າງໜາກໜາກກັນອອກໄປໃນ
ແຕ່ລະກຸ່ມໝາວນະ ພາວນາທີ່ມີສູ້ານະຄ່ອນຂ້າງດີ ມີທີ່ດິນທຳກິນເປັນຂອງຕົນເອງ ຮ່ວມທັງໝາວນາລາງທີ່
ສາມາດຈັດການປົມໝາທ້ອງຄືນແລກກາຈັດການທັກພາກພັນຮູ້ກວມ ໃນຂະນະທີ່ໝາວນາລາງທີ່ຢັງຄົງມີໜີ້ສິນ
ຕລອດຈົນໝາວນາຈົນແລກໝາວນາໄວ້ທີ່ດິນ ເປັນກຸ່ມທີ່ໄມ່ສົນໃຈກຸມືປົມໝາທ້ອງຄືນແລກທັກພາກ
ພັນຮູ້ກວມ ແລະສູ່ມີເສີຍສັກຍາພາບໃນການເຮືອນຮູ້ແລກກາຈັດການທັກພາກກ່າວໄປຢ່າງຮວດເວົວ ປາຍໄດ້
ເງື່ອນໄຟທີ່ແຕກຕ່າງກັນອອກໄປ ເຊັ່ນ ບາງຮາຍຂາດທີ່ດິນທຳກິນ ເປັນຕົ້ນ ການຂາດແຄລນທີ່ດິນ ປົມໝາການ
ຈັດການແຮງງານ ແລກການເຂົ້າສົ່ງແລ້ວທຸນແລກສິນເຊື້ອ ກລາຍເປັນປັຈຈັກທີ່ມີຄວາມສຳຄັນສຳຫັບໝາວ
ນາກຸ່ມໍນີ້ມາກວ່າທັກພາກພັນຮູ້ກວມ

ການປຸງພື້ນເພື່ອຂາຍ ອ້ອກທີ່ຫຼູ້ສັກດີເຮືອກວ່າ “ການປຸງໃຫ້ຄົນອື່ນກິນ” ນຳໄປສູ່ກາຈັດການຜົນລົງ
ແລກແຮງງານໃນລັກຊະນະທີ່ພື້ນພົງພາຍນອກມາຍິ່ງຂຶ້ນເຮື່ອຍ່າ ການຜົນລົງໄດ້ວັບອີທີ່ພົບຈາກຮູ້ກິຈການ
ເກະຕົກ ແລະຄວາມຕ້ອງການຂອງຕາດ ທີ່ຈຶ່ງລ້ວນແລ້ວແຕ່ລົງຜົນລົງຕ່ອງຄວາມຫລາຍຂອງສາຍພັນຮູ້ພື້ນ
ບ້ານ ຄວາມເສື່ອມໂທຮມຂອງທີ່ດິນ ໂດຍເຂົ້າສົ່ງຍິ່ງທີ່ໄວ້ອ້ອກທີ່ດອນ ເປັນປັຈຈັກສຳຄັນອີກປະການນີ້
ທີ່ທໍາໃຫ້ການເພັບປຸງພື້ນບ້ານໄມ້ໄດ້ຜົນແລກນຳໄປສູ່ກາງທອດທີ່ສາຍພັນຮູ້ພື້ນບ້ານ ຍິ່ງໄປກວ່ານັ້ນ
ການທີ່ໝາວນາໃນພື້ນທີ່ຕ່າງໆ ແຂົງໜ້າກັບສະຕາກຮມເດືອກກັນ ນັ້ນຄື່ອງ ອານີສົງຮົມຂອງການພັດນາທີ່ນຳ
ໄປສູ່ການຜົນເຫັນພານີ້ຍົງ ຄວາມລຸ່ມດອນຜັນພວນຂອງຮາຄາຜົນລົງ ວັງຈັກຂອງໜີ້ສິນ ແລກການເຂົ້າສູ່
ຕາດແຮງງານຮັບຈ້າງ ສົ່ງຜົນໃຫ້ການແລກປັບປຸງສາຍພັນຮູ້ຮ່ວ່າງໜູ່ບ້ານແລກກຸ່ມໍ່ໝາດພັນຮູ້ຕ່າງໆ ລດ
ລົງຍ່າງຮວດເວົວ

อย่างไรก็ตาม ขบวนการทางสังคมเพื่อการพลิกฟื้นความหลากหลายของสายพันธุ์พืชพื้นบ้านและเกษตรยั่งยืนในบ้านหาดเด็ด แสดงให้เราเห็นว่า ความหลากหลายทางชีวภาพไม่จำเป็นต้องตัดตอย่างเพร่กระจาดของผลิตเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมชุมชนภาคเหนือมีลักษณะของการผสมผสาน การเลือกสรร และมีได้เกิดขึ้นเป็นส่วนตัวในรูปแบบและลักษณะที่เหมือนกันไปหมด ในบางจุดและบางแห่ง เรายังคงพบเห็นชุมชนชุมชนยังคงมีความต่อเนื่องอยู่เพื่อเรียกร้องเอกสารทางการผลิต และการควบคุมชะตาชีวิตของตนเอง ผ่านการผลิตข้าวของประเทศนี้และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อจุดประกายกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสายพันธุ์พืชและการผลิตในภาคเกษตร ในลักษณะที่ยึดหยุ่นหลากหลายและมีพลวัต

เสียงของนักจัดการทรัพยากรพันธุ์รวมเหล่านี้ เพรียกร้องให้เราเข้าใจว่าความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชน มิได้วางอยู่บนพื้นฐานของรายได้ที่เป็นเงินสดแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังวางอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายของทรัพยากรพันธุ์รวม ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและลักษณะ และการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เงื่อนไข และบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในการสืบทอดและผลิตข้าวสำหรับการตัดสินใจและการควบคุมการผลิตและวิถีชีวิตของตน

บทที่ 5

ผลวัตของเศรษฐกิจชุมชนชาวนาพื้นราบ

สังคมชาวนาเป็นประเด็นเชิงทฤษฎี และหน่วยการวิเคราะห์ที่ได้รับความสนใจจากนักมนุษยวิทยามาเนื่นนานนับศตวรรษ แม้ว่าความสนใจจะแตกต่างกันออกไปในหลายแง่มุม เช่น ความเป็นชาวนาที่ผูกพันกับวิถีชีวิตและความเป็นชนชาติ (Leach 1954) เทคนิคในการควบคุมน้ำ (Wittfogel 1957) ระบบการผลิต (Eggan 1941, Conklin 1957, Freeman 1955, Geddes 1954, Wolf 1966) ระบบบินเวศ (Burling 1965) เทคโนโลยีการผลิต (Geertz 1963, Tanabe 1981, 1994) และการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา (Gulliver 1965, Hobsbawm 1970) เป็นต้น ในสังคมไทย การศึกษาระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนชาวนา เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ภายใต้การบุกเบิกของ洛維สตัน ชาร์ปและคณะจากมหาวิทยาลัยคอร์แนล (Sharp et al. 1953) รวมทั้งงานรุ่นบุกเบิกชื่นสำคัญ เช่น de Young (1955), Janlekha (1955), Kaufman (1960) และ Kingshill (1965) เป็นต้น

ในขณะที่งานวิจัยรุ่นบุกเบิก มักให้ภาพของชุมชนชาวนาในลักษณะที่หยุดนิ่ง เรียบง่าย และสมานฉันท์ ระบบเศรษฐกิจและการผลิตทางอยู่บนพื้นฐานของแรงงานในครัวเรือน ซึ่งเป็นทั้งหน่วยการผลิตและการบริโภค งานวิจัยทางมนุษยวิทยาแนวใหม่ๆ เริ่มให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านของเศรษฐกิจชุมชน วิถีการผลิตและกระบวนการถูกดูดซึมเข้าสู่ระบบ ทุนนิยมโลก ภายใต้อิทธิพลของรัฐและกลไกตลาด ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบการผลิต การจัดการแรงงาน การแลกเปลี่ยนผลผลิต ระบบกรwmสิทธิ ความหลากหลายของอาชีพ และความแตกต่างทางชนชั้น และในด้านของการปรับตัวทางวัฒนธรรม หรือประสบการณ์ในการปรับตัวและการต่อสู้ของชาวบ้าน ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวนาภัยวัฒน์กับโลกภัยวัฒน์ ซึ่งมีรูปแบบที่ซับซ้อนและแตกต่างหลากหลายกันออกไป

รายงานวิจัยบันทึกนี้ นำเสนอการศึกษาพัฒนาการและผลวัดของเศรษฐกิจชุมชน ชุมนาภาคเนื้อด้วยทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านชุมชน 4 แห่งที่เคยมีนักวิชาการศึกษา เอก้าไว้ในช่วงท้าสิบปีมานี้ ได้แก่ (1) บ้านสันปิง ในเขตอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ชั่งจอห์น เดอยัง (de Young 1955) เดย์ศึกษาเอก้าไว้เมื่อห้าสิบปีก่อน (2) บ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ชั่งคอนราด คิงชีล (Kingshill 1965), แจ็ค พอตเตอร์ (Potter 1976) และวีระสิทธิ์ (Werasit 1988) เดย์ศึกษาไว้เมื่อสิบ สามสิบและยี่สิบปีก่อน (3) บ้านปิง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ชั่งไม่เคิด มอร์แมน (Moerman 1968) เดย์ศึกษาเอก้าไว้เมื่อเกือบสิบปีมาแล้ว และ (4) บ้านสันปิง อำเภอแม่ร่อง จังหวัดเชียงใหม่ ชั่ง พอล โคเอน (Cohen 1981) และอาันันท์ กาญจนพันธุ์ (Anan 1984) เดย์ศึกษาไว้เมื่อยี่สิบปีที่ผ่านมา

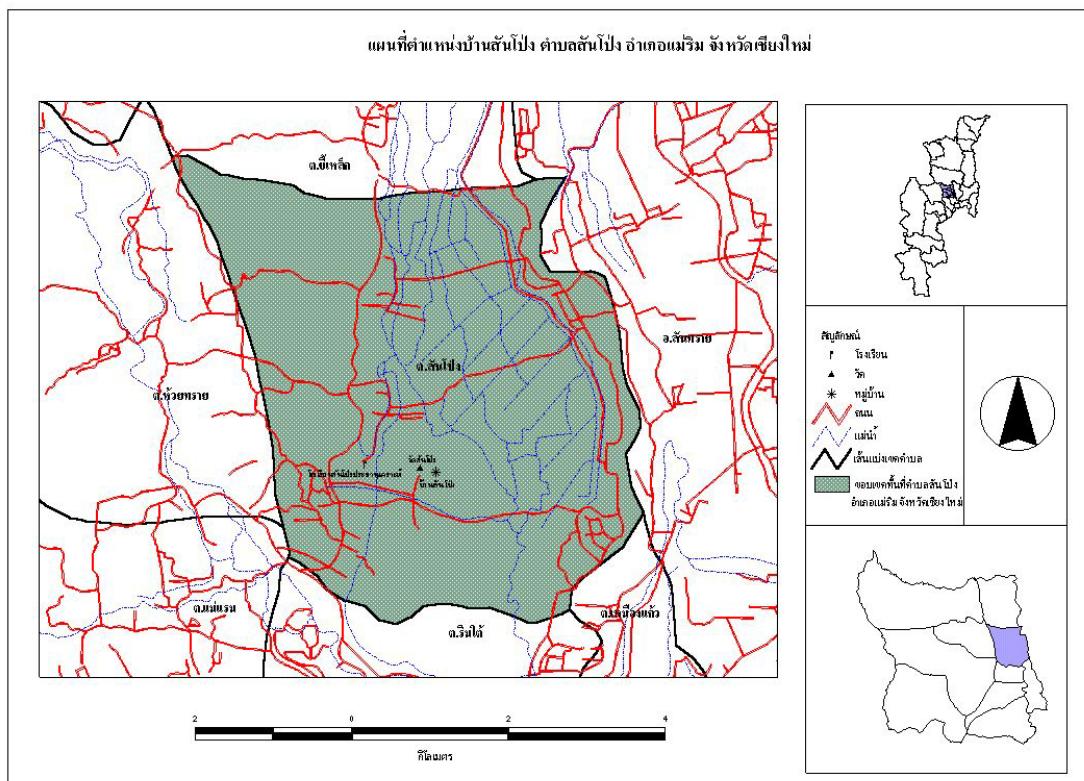
รายงานวิจัยในบันทึกนี้ มิได้ต้องการนำเสนอเนื้อหาหรือภาพของหมู่บ้านทั้งสี่แห่งโดยละเอียด ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของระบบการผลิตหรือวิถีชีวิตของชุมชน เพราะผู้อ่านเองย่อมกลับไปทำงานดังเดิมอ่านได้เมื่อยกนัก หากแต่จุดหมายสำคัญในบันทึกนี้ต้องการมุ่งเน้นการทำความเข้าใจ กับการเปลี่ยนแปลง ประสบการณ์และรูปแบบของการปรับตัวของชุมชนในรอบห้าสิบปีที่ผ่านมา เพื่อทำการเปรียบเทียบและนำเสนอผลวัดของเศรษฐกิจชุมชนชุมนาภาคเนื้อต่อไป

บ้านสันปิง แมริม

บ้านสันปิง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ นับได้ว่าเป็นหมู่บ้านชุมนาภาคเนื้อแห่งแรกๆ ที่มีนักวิชาการตัวตกลงทำการศึกษาเก็บข้อมูลสนานอย่างเป็นระบบ และเขียนรายงาน เกี่ยวกับวิถีชีวิตของสังคมชุมชนในขณะนั้น จอห์น เดอยัง ทำงานวิจัยสนานที่บ้านสันปิงเป็น เกلافาลายเดือนในระหว่างปีค.ศ. 1948-49 แต่ไม่ได้อธิบายว่าทำไม่เข้าใจเลือกทำงานสนานที่ หมู่บ้านแห่งนี้ เดอยังเขียนในบทนำของหนังสือว่า ในเวลานั้น ชุมชนชุมนาภาในที่ราบลุ่มภาคกลาง ชั่งลอริสตัน ชาร์ป กำลังวางแผนทำการศึกษาอยู่ กำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบการผลิต แบบการค้า ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมนาอย่างมาก (de Young 1955: vi) เข้าต้องการเรียนรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชุมนาไทย นับเนื่องแต่ต้นคริสตศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เพื่อทำความเข้าใจเชิงเปรียบเทียบกับการศึกษา สังคมชุมนาจากแหล่งอื่นๆ และหาข้อสรุปเกี่ยวกับแบบแผนของการเปลี่ยนแปลงในสังคมชุมนา

หากแต่ภาพของบ้านสันปิงที่เราได้เห็นจากหนังสือของเดอยัง เป็นภาพกว้างๆ ของสังคม ชุมนาที่สงบนิ่ง เรียบง่าย เดอยังบรรยายภาพเกี่ยวกับการจัดตั้งค์กรสังคม วัดจักรของชีวิตชุมนา ตั้งแต่เกิด วัยเด็ก วัยรุ่น การแต่งงาน ไปจนถึงวัยชราและพิชีศพ วัดและอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อ

ชีวิตของชุมชนบ้านโปง ตลอดจนบรรยายความสัมพันธ์ในเชิงกลไกระหว่างรัฐกับอำเภอและหมู่บ้าน โดยผ่านการเลือกตั้ง ระบบโรงเรียนและสาธารณสุข ส่วนที่น่าสนใจที่สุดในหนังสือเล่มนี้ น่าจะเป็นบทที่ว่าด้วยระบบการผลิตและการจัดการแรงงานในภาคเกษตร ซึ่งเดอยังพูดถึงการแลกเปลี่ยนแรงงาน และการว่าจ้างแรงงาน ซึ่งมีอยู่อย่างแพร่หลายในขณะนั้น รวมทั้งแรงงานอพยพจากอีสานที่เข้ามารับจ้างเก็บเกี่ยว โดยครัวเรือนกว่าร้อยละ 35 ของครัวเรือนบ้านบ้านโปงที่มีที่ดินมาก ต้องจ้างแรงงานเพิ่มในช่วงของการเก็บเกี่ยว หากแต่เดอยังมิได้ให้รายละเอียดหรืออธิบายเพิ่มเติมว่า การว่าจ้างแรงงานนั้นมีการจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าวหรือเป็นเงินสดและในอัตราเท่าไร ภาพที่เรามองเห็นจากการวัดของเดอยัง เป็นภาพของชุมชนชุมชนที่น่ายุ่นงิ่ง ไม่มีบริบททาง ประวัติศาสตร์ ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของหมู่บ้าน ไม่มีการพูดถึงระบบเหมืองฝายที่เป็น หัวใจสำคัญของการผลิตในหมู่บ้าน หรือการพูดถึงระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินในชุมชนแต่อย่างใด



การที่บ้านสันโป่งตั้งอยู่ติดถนนสายแมริม-เชียงใหม่ อยู่ห่างจากอำเภอแมริมเพียงสองกิโลเมตรและมีการคมนาคมที่ค่อนข้างสะดวก ทำให้สันโป่งได้รับอิทธิพลจากภายนอกอย่างรวดเร็ว แม้กระนั้นก็ต้องเปรียบเทียบกับหมู่บ้านและชุมชนเมืองเชียงใหม่ อีกทั้งบ้านสันโป่งก็มีความหลากหลายเช่นกัน บ้านสันโป่งก็ยังคงความเป็นชุมชนชาวนาเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง ในปัจจุบัน บ้านสันโป่งมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 210 ครัวเรือน มีประชากร 768 คน เป็นชาย 354 คน หญิง 414 คน หมู่บ้านตั้งอยู่บนพื้นที่ราบโดยมีทุ่นราษฎร์ล้อมหมู่บ้านไว้โดยรอบ และมีหมู่บ้านจัดสรรอยู่ใกล้กับบ้านสันโป่ง เมืองเชียงใหม่ค่อนข้าง คือคลานเข้ามาบินเค้นให้บ้านสันโป่งต้องปรับตัวไปอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ จากการสำรวจข้อมูลเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือนจำนวน 164 ครัวเรือนในบ้านสันโป่ง พบว่า อาชีพหลักของครัวเรือนส่วนใหญ่ในปัจจุบันคือ อาชีพรับจ้างทั่วไป พบรถ 84 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 51 รองลงมาคือ อาชีพทำนาร้อยละ 19 รับราชการร้อยละ 13 ค้าขายร้อยละ 8 รับจ้างในภาคเกษตรร้อยละ 4 และทำงานโรงงาน 1 ครัวเรือน

การประกอบอาชีพรับจ้างของชาวบ้านส่วนใหญ่ แบ่งออกเป็นสองประเภทด้วยกัน ประเภทแรกเป็นงานรับจ้างในภาคธุรกิจเอกชน บริษัทห้างร้าน และลูกจ้างของสถานที่ราชการต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ และประเภทที่สองเป็นลูกจ้างงานก่อสร้างบ้านเรือนในตัวเมืองเชียงใหม่ ทั้งหมดเดินทางไปเข้าเย็นกลับ ลูกจ้างประเภทแรกมีความมั่นคงสูงกว่า มีงานประจำและมีเงินเดือนแน่นอน ส่วนประเภทที่สองมีงานสมำเสมอเป็นประจำเกือบตลอดทั้งปี ยกเว้นในช่วงฤดูฝน ส่วนอาชีพทำนามี พบว่าชาวบ้านร้อยละ 19 ยังคงทำงานทางด้านเกษตรเป็นหลัก แต่ส่วนใหญ่เป็นชาวนาเช่า ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง โดยเน้นการปลูกข้าวต่อชีวิตรับผลผลิตเร็วกว่าข้าวปี และปลูกถั่วเหลืองหรือมะเขือเทศหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ เกษตรกรรายครัวเรือนหันไปทำงานรับจ้างทั่วไปในเมืองหลังฤดูทำนา

การเปลี่ยนแปลงกรรรมสิทธิ์ที่ดิน

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว ที่นาของบ้านสันโป่ง ตั้งแต่ยุคที่เดอยังเข้ามาเก็บข้อมูลได้เปลี่ยนไปเป็นของคนนอกหมู่บ้านมาหลายชั่วอายุคน โดยส่วนใหญ่แล้วเจ้าของนาที่เป็นคนในเมืองมักมีที่นาหลายสิบไร่ ขณะที่เจ้าของนาที่เป็นคนบ้านสันโป่งมักมีนาไม่เกินสิบไร่ (de Young 1955: 75) เมื่อนำมาแบ่งครึ่งให้ลูกหลาน ก็จะเหลือเพียงคนละเม่ก้าไร่ บางครั้งที่นาครึ่งไร่เพียงพอสำหรับทำกิน ชาวบ้านบังคับจึงขายที่นาให้กับคนฐานะดีในเมืองและเช่าที่นาเพื่อทำนาต่อไป แทน การเปลี่ยนแปลงกรรรมสิทธิ์ที่นาจึงหมุนเวียนเปลี่ยนมือกันไปจากคนในหมู่บ้านไปสู่คนนอกหมู่บ้านมากขึ้น ตั้งแต่เมื่อสามถึงสี่ชั่วอายุคนก่อน ในกรณีที่เจ้าของที่นาที่เป็นคนนอกหมู่บ้านขาย

ที่นาของตนเองให้กับคนอื่น ชาวนาเช่าในบ้านสันโปงก็หันมาเช่านากับเจ้าของนารายใหม่แทนเจ้าของนารายเดิมสืบไป

แม้ปัจจุบัน 60 เศษซึ่งครอบครัวเป็นคนบ้านสันโปงมาหลายชั่วคนเล่ากันว่า “คนรุ่นทวดและรุ่นหมื่นนั้น เมื่อนุกเบิกที่นาแล้วก็มักขายให้คนราย เนื่องจากมีลูกเยอะ บางบ้านมีข้าวไม่พอ กิน ก็ต้องขาย ที่นาสมัยก่อนไม่มีราคามากนัก” ที่ดินจึงเปลี่ยนมือจากชาวนารายย่อยไปเป็นของเจ้าที่ดินรายใหญ่อย่างง่ายดาย เจ้าของที่นารายใหญ่ในบ้านสันโปงตั้งแต่เมื่อวัยก่อว่าปีก่อน คือ ขุนพัฒน์ ซึ่งมีที่นาบ้านร้อยไร่ในบ้านสันโปง ต่อมาก็มีบ้านสันโปงเสียชีวิต ที่นาลายเป็นมรดกสืบทอดสู่ลูกหลาน ซึ่งบางส่วนขายที่นาให้กับผู้อื่น ปัจจุบัน เจ้าที่ดินรายใหญ่คือ ครุไก่ อายุประมาณ 70 ปี ซึ่งเป็นหลานของขุนพัฒน์ มีที่นาให้คนในหมู่บ้านเช่าประมาณ 70-80 ไร่ และอีกรายคือ เจ้าของ ซึ่งเป็นคนแมริม มีที่นาให้คนสันโปงเช่ากว่าร้อยไร่

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินในบ้านสันโปงยังเกิดขึ้น ในสามรูปแบบด้วยกัน รูปแบบแรก เป็นการขายที่นาเพื่อแบ่งมรดก บางครัวเรือนเมื่อพ่อแม่เสียชีวิตลง พื้นท้องตัดสินขายที่นาด้วยเหตุผลต่างๆ เช่น ที่นาอยู่ไกล มีพื้นท้องหลายคนแต่ที่นาไม่พอแบ่งทำกิน เป็นต้น จึงตัดสินใจขายที่นามรดกนั้นและนำเงินมาแบ่งกันในหมู่พื้นท้อง การขายที่นาในลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นมากในช่วงปี 2520–2525 ซึ่งในช่วงเวลาสั้นราคาก็ขึ้นมากที่ดินต่ำประมาณไร่ละ 5,000 บาท ชาวบ้านบางคนนำเงินส่วนแบ่งจากมรดก มาผูกมัดเงินกับธนาคารเพื่อซื้อที่นาเพื่อขายในคราวต่อไป ในขณะที่บางคนกล้ายเป็นชาวนาเช่า รูปแบบที่สอง เป็นการขายที่นาเพื่อนำเงินมาชำระหนี้ โดยมักขายให้คนรู้จักดีในเมืองและเช่าที่นาเพื่อเดิมเพื่อทำนาต่อไป บางส่วนขายที่นาให้คนในหมู่บ้านและคนต่างหมู่บ้าน และเช่าที่นาจากเจ้าของรายใหม่ บางรายขายที่นาเนื่องจากไม่มีแรงงานทำการเกษตร เพราะลูกๆ ทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านกันหมด รูปแบบที่สาม เป็นการขายที่นาให้ครัวเรือนบ้านจัดสรร ซึ่งเกิดในช่วงปี 2534–2536 ชาวบ้านที่ขายที่นาแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกเป็นคนออกซึ่งเป็นเจ้าของที่นา และกลุ่มที่สองเป็นชาวบ้านสันโปงและหมู่บ้านใกล้เคียง ในบ้านสันโปงนี้มีทั้งชาวบ้านที่เต็มใจและไม่เต็มใจขายที่นา ชาวบ้านที่เต็มใจขายมักไม่ได้ทำนาเองแต่ให้ผู้อื่นเช่า เพราะลูกหลานไปทำงานในเมือง ส่วนที่ไม่เต็มใจขายคือชาวบ้านที่ทำนาบันทิดินของตนเอง แต่จำต้องขาย เพราะที่ดินข้างเคียงถูกซื้อไปหมดแล้วทำให้เมื่อทางเข้าออกของน้ำในการทำนาปัจจุบันชาวบ้านที่ขายที่นาจังไม่ได้รับเงินครบจำนวน แม้จะยังไม่มีการอนุกรรมสิทธิ์แต่พากเพียบ ไม่สามารถกลับไปทำนาบันทิดินเดิม เพราะที่ดินได้ถูกปรับสภาพไปแล้วบางส่วน ราคาก็ต่ำที่สุดที่ชาวบ้านขายในช่วง ดังกล่าวต่อกปีประมาณไร่ละสามแสนบาท ในช่วงเวลาสองสามปีมานี้ มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งหันกลับมาทำนา เพราะส่วนใหญ่ของสบู่แตกทำให้การเป็นแรงงานรับจ้างออก

หมู่บ้านเริ่มหายาก มีชาวบ้านสันปิงที่กลับบ้านจากการเป็นแรงงานรับจ้างมาสามชีวี “สิทธิในการทำงาน” จากผู้เช่านาในหมู่บ้านโดยเสนอราคาคร่าวหนึ่งบาทสำหรับการซื้อสิทธิทำงาน 5-7 ไร่ นอกจากนี้ ก็ยังมีคนในเมืองเชียงใหม่มาซื้อที่นาเพื่อปลูกบ้าน ปัจจุบันมีการซื้อขายที่ดินกันในราค่าไร่ละ 250,000 บาท

ชาวนาและระบบเหมืองฝาย

ก่อนที่จะมีชลประทานแม่แตงเมื่อปี 2506 ชาวบ้านสันปิงปลูกข้าวนาปีเพียงอย่างเดียวโดยใช้น้ำจากฝายแม่ริม ซึ่งเป็นฝายที่ใช่วรัมกันของชาวบ้านสองตำบล คือ ตำบลริมเนื้อ กับตำบลสันปิง หลังจากมีน้ำจากชลประทานแม่แตง ผนวกกับการส่งเสริมของเจ้าหน้าที่ ชาวบ้านเริ่มทำการเกษตรอย่างเข้มข้นโดยปลูกพืชในฤดูแล้ง โดยเฉพาะถั่วเหลือง มะเขือเทศ และในปัจจุบันเริ่มมีการปลูกข้าวโพดเพิ่มขึ้น การเลือกปลูกพืชแต่ละชนิด มักขึ้นอยู่กับการเข้ามาส่งเสริมของพ่อค้าและการประกันราคាពลัดผลิตเป็นสำคัญ

ฝายแม่ริมเป็นระบบการจัดการน้ำของชุมชน ครอบคลุมพื้นที่ทำกินกว่า 2,000 ไร่ในเขตสองตำบล โดยมี “แก่ฝาย” เป็นหัวหน้าและมีผู้ช่วยแก่ฝายประจำหมู่บ้านต่างๆ ทำหน้าที่จัดสรรน้ำจากฝายแม่ริม ให้ชาวบ้านทุกครัวเรือนได้รับน้ำเพียงพอสำหรับการปลูกข้าวนาปี โดยแก่ฝายจะได้รับค่าตอบแทนเป็นข้าวไร่ละ 3 ลิตร และเพิ่มขึ้นเป็น 5 และ 10 ลิตรตามกาลเวลา เพื่อนำไปแบ่งปันกับผู้ช่วย ในปัจจุบัน ค่าตอบแทนเปลี่ยนเป็นเงินสดในอัตราไร่ละ 15 บาท ซึ่งเป็นอัตราเดียวกันกับค่าน้ำของชลประทานแม่แตง ในอดีตนั้น ฝายแม่ริมเป็นฝายไม้ แก่ฝายจะเกณฑ์ชาวบ้านไปตีฝาย โดยทุกครัวเรือนต้องนำไม้ไปตีฝายไร่ละ 10 เล่ม การกันลำน้ำเพื่อให้มีน้ำพอเพียงต่อการเพาะปลูกหรือการตีฝายในอดีตนั้นเป็นกิจกรรมที่เต็มไปด้วยความยากลำบาก ดังนั้นชาวบ้านจึงขอความร่วมมือจากผู้ดูแลศักดิ์สิทธิ์ด้วยการทำพิธีไหว้ฝายโดยนำเศษวัวใหญ่ เช่น วัวหรือควาย มาเซ่นไหว้ แต่ในช่วงกว่าสามสิบปีมานี้ การเลี้ยงผึฝายเริ่มเปลี่ยนแปลงจากแต่เดิมที่มีการเซ่นไหว้ด้วยวัวควาย ก็เริ่มลดลงมาเป็นการไหว้ด้วยหัวหมู ในขณะเดียวกัน ฝายไม้ก็ถูกแทนที่ด้วยปูน ภาระดมแรงงานเพื่อตีฝายเปลี่ยนไปเป็นการช่วยกันลอกทรายออกจากฝายแทนการ ตีไม้ แม้ว่าพิธีกรรมจะมีขนาดเล็กลงและชาวบ้านสันปิงจะมีทางเลือกในการแสวงหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้หลากหลายมากขึ้น แต่การดำรงอยู่ของพิธีเลี้ยงผึฝายจนถึงทุกวันนี้ แสดงให้เห็นวิธีคิดในเรื่องสิทธิ ซึ่งชาวบ้านเห็นว่า น้ำเป็นสิทธิชุมชนที่พอกเขากำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันเพื่อสร้างความเป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร

นอกจากฝายแม่ริมแล้ว ชลประทานแม่แตงซึ่งสร้างเสร็จในปี 2506 ทำให้ชาวบ้านสันปิงสามารถทำการเพาะปลูกในฤดูแล้ง ได้มากขึ้น พืชพานิชที่ชาวบ้านสันปิงนิยมปลูก คือ ถั่วเหลือง

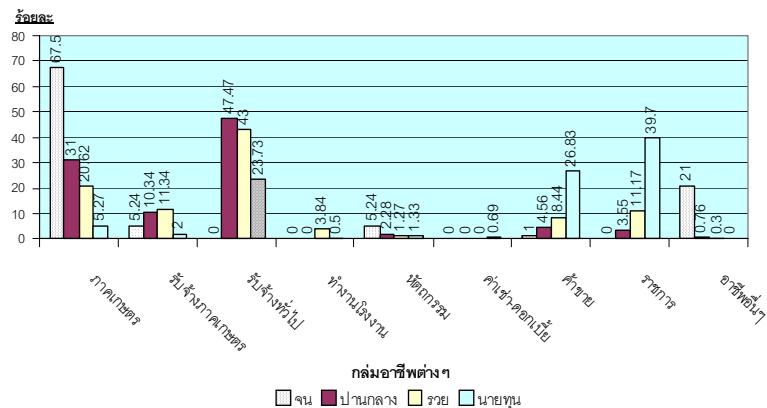
และมະເຂົອເທັສ ກາຣໃໝ່ນໍ້າຊລປະການນັ້ນ ຜູ້ໃໝ່ນໍ້າຈະຕ້ອງເສີຍຄ່າໃໝ່ນໍ້າຕ່ອງໄວ່ເຊື່ອງຈາກພິມຂຶ້ນເວື່ອຍາ ໂດຍໃນປັດຈຸບັນ “ເຈັນຄ່ານໍ້າ” ອູ່ທີ່ໄວ່ລະ 15 ບາທ ທີ່ຜູ້ໃໝ່ນໍ້າຕ້ອງສໍາຮະໄທກັບແກ່ຝາຍ ຂລປະການ ແມ່ແຕງເປັນກາຣຈັດການນໍ້າໂດຍຮູ້ສູ່ ທີ່ຈາກບ້ານມັກມອງວ່າຝາຍແມ່ແຕງເປັນຂອງໜົວງ ນໍ້າຈາກຝາຍ ແມ່ແຕງເປັນນໍ້າທີ່ຮູ້ແປ່ງໃຫ້ປະຫາມນີ້ໃໝ່ ໃນແນ່ຂອງກາຣຈັດການ ຂລປະການແມ່ແຕງແຕ່ງຕັ້ງ “ນາຍຕຽຈນາ” ທີ່ກົດກື່ອ “ແກ່ຝາຍ” ໃນຊຸມໜັນເພື່ອເປັນຕົວແທນໄປວ່ວມປະຫຼຸມແລະເປັນຄົນກລາງໃນ ກາຣທຳຄວາມເຂົ້າໃຈກົງເບີບໃນກາຣເປີດປິດນໍ້າຕາມເວລາທີ່ທາງຮາຊກາຣກໍາໜັດ ບ້ານສັນໂປ່ງມີແກ່ ຜິເສດຖະກິນ ດັກແກ້ ດີ້ວ່າ ອາຍຸ 68 ປີ ເປັນແກ່ຝາຍຂອງຝາຍແມ່ວິມມາກວ່າ 20 ປີ ປັດຈຸບັນມີ ຕຳແໜ່ງເປັນນາຍຕຽຈນາຂອງຂລປະການແມ່ແຕງ ດູແລນໍ້າເໜື່ອງໜອຍ 8 ທີ່ຄວບຄຸມພື້ນທີ່ 3 ມຸ່ນ້າ ໄດ້ແກ່ບ້ານນໍ້າຫລງ ບ້ານປາຕົວແລະບ້ານສັນໂປ່ງ ສ່ວນແກ່ຝາຍອີກຄນໍ້າ ດີ້ວ່າ ພ່ອຈັນຕື່ບ ດູແລ ກາຣໃໝ່ນໍ້າໃນສ່ວນຂອງຝາຍແມ່ວິມແລະຂລປະການແມ່ແຕງ ແກ່ຝາຍທັງສອງຄນຈະຮັບຜິດຊອບໃນກາຣ ຈັດການນໍ້າໃນເຂົ້າພື້ນທີ່ຂອງຕົນ ແລະທໍານັ້າທີ່ຈັດປະຫຼຸມແລະນັດໝາຍໃນກາຣລອກລຳເໜື່ອງທຸກເສັ້ນທີ່ ມັກກະທຳໃນຊ່ວງເຕືອນພັນຍາກາມຂອງທຸກປີ



ຄລອງສ່ານໍ້າຈາກຂລປະການແມ່ແຕງ ມີ “ນໍ້າເໜື່ອງໜອຍ 8” ມຸ່ນູ້ບ້ານສັນໂປ່ງແມ່ ຮົມ ທຳໄໝ “ກາຣຈັດການນໍ້າຂອງຊຸມໜັນ” ເປີ່ຍັນຈາກ “ແກ່ຝາຍ” ໄປເປັນ “ນາຍຕຽຈນາ” ທີ່ ເປັນສັນນູ້ລັກຂະນົງຂອງ “ກາຣຈັດການນໍ້າໂດຍຮູ້ສູ່”

การดำเนินอยู่ร่วมกันของชลประทานแม่แตงและฝ่ายแม่ริม ทำให้เรามองเห็นวิธีคิดที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนในเรื่องการจัดการน้ำของชาวบ้าน น้ำจากฝ่ายแม่ริมซึ่งชุมชนใช้มาเป็นเวลาภายนานเป็นการจัดสรรง้ำเพื่อรองรับการปลูกข้าวหรือการผลิตเพื่อการบริโภค ขณะที่น้ำจากฝ่ายแม่แตงเกิดขึ้นพร้อมกับการเพาะปลูกพืชพานิชย์ในฤดูแล้ง ในการจัดการฝ่ายแม่ริมนั้น ผู้ใช้น้ำเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ในการเปิดปิดและ การแบ่งปันน้ำตามธรรมชาติ โดยมีแก่ฝ่ายและผู้ช่วยเป็นผู้ดูแลให้เกิดความเป็นธรรมในการจัดสรรงานน้ำที่อำนวยในการตัดสินใจเกี่ยวกับการเปิดปิดน้ำชลประทานแม่แตงอยู่ในมือของเจ้าหน้าที่รัฐ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านก็ได้เข้าร่วมประเมินในการจัดการน้ำของชุมชน ผ่านระบบแก่ฝ่าย เป็นเครื่องมือในการเจรจาต่อรองกับ เจ้าหน้าที่ชลประทาน เพื่อให้การเปิดปิดน้ำสอดคล้องกับภาระเบี่ยงและความต้องการของชุมชน

แผนภูมิที่ 1 : แสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในแต่ละชนชั้นจำแนกตามกลุ่มอาชีพ (บ้านสันปิง -แมริม))



สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้องค์กรเหมืองฝายยังคงมีบทบาทสำคัญในบ้านสันปิง เป็นเพราะชาวบ้านกว่า 90 ครัวเรือนยังคงปลูกข้าวนาปี เมื่อส่วนใหญ่จะทำการเพาะปลูกบนที่นาเข้าก็ตาม เมื่อลินฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านบางครัวเรือนยังทำการปลูกถัวเหลือง ขณะที่คนที่มีที่นาดอน นิยมปลูกมะเขือเทศเพื่อส่งลงงานปลาระป่อง เป็นต้น เมื่อรายได้จากการเกษตรจะมีความสำคัญลดน้อยลง ในฐานะเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสด หากแต่การเกษตรยังคงเป็นอาชีพสำคัญสำหรับคนจน นั่นคือ การเกษตรยังคงเป็นแหล่งที่มาของรายได้ร้อยละ 67 ของครัวเรือนที่ยากจน และร้อยละ 31 ของครัวเรือนที่มีฐานะปานกลาง ในขณะที่ชาวนาที่มีฐานะดีที่สุด มี

แหล่งที่มาของรายได้มาจากการค้าขายและการรับราชการเป็นสำคัญ¹ (โปรดดูแผนภูมิที่ 1 แสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในบ้านสันปิง)

การเปลี่ยนแปลงของบ้านสันปิง

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา แม้ว่าชาวนารายย่อยยังคงยืนหยัดทำงานและผลิตข้าวตามเป็นที่นิยมช้านาน ผ่านการสร้างผลผลิตทางการเกษตรเลี้ยงตัวเองไว้ได้ในระดับหนึ่ง แต่ครัวเรือนในบ้านสันปิงก็เริ่มปรับตัวเข้าสู่อาชีพและการทำมาหากินในลักษณะที่หลากหลายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในภาคเกษตรเอง นอกจากจะทำนาปี แล้วปลูกพืชพานิชย์ในช่วงฤดูแล้งแล้ว ชาวบ้านหลายครัวเรือนยังเลี้ยงกบ ไก่ชน วัว ปลูกผักและทำสวนไม่ผลเป็นอาชีพเสริม ผู้หันไปในหมู่บ้านกว่า 20 คนทำงานเป็นแค่เด็กด้ี่ในสนามกอล์ฟ และทำงานรับจ้างให้กับมูลนิธิวัดป่าราภิรามไกลับ้าน ยิ่งไปกว่านั้น การเกิดขึ้นของแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากทำงานรับเหมา ก่อสร้าง เช่น งานปูน งานไม้ รับจ้างทาสี เป็นต้น ในบ้านสันปิงมีผู้รับเหมาก่อสร้างถึง 7 ราย ผู้รับเหมามีรากระบบทุกคนของตนเองและรับคุณงานในบ้านสันปิงออกไปเป็นแรงงานนอกหมู่บ้าน โดยแรงงานก่อสร้างจะได้ค่าแรงประมาณวันละ 200–300 บาทตามประสบการณ์และฝีมือ รายได้จากการเป็นแรงงานรับจ้าง ทำให้คนหนุ่มสาวนิยม “ตัดนา” หรือเลิกทำนา แล้วออกไปเป็นแรงงานรับจ้างแทน

ในช่วงปี 2537 มีบ้านจัดสรรสองแห่งเกิดขึ้นในบริเวณบ้านสันปิง คือ หมู่บ้านธิรินภรณ์ และหมู่บ้านดวงเดือน เจ้าของที่นับบริเวณที่ถูกนำมาทำเป็นบ้านจัดสรรสองแห่งนี้ส่วนใหญ่เป็นคนในอำเภอแม่ริม ซึ่งขายที่ให้กับหมู่บ้านจัดสรร สองผลให้ชาวบ้านสันปิงที่เคยเช่านาในบริเวณดังกล่าวต้องไปหาที่นาเช่าที่อื่นทำแทน แม่บัว ชาวนาเช่ารายหนึ่งของบ้านสันปิง ไม่สามารถทำนาที่เชือกเดียวได้หลังจากที่เจ้าของตัดสินใจขายที่ดินให้กับบ้านจัดสรร แม่บัวต้องไปทำนาในพื้นที่นอกหมู่บ้าน ซึ่งเจ้าของมาประกاشหาคนเช่านา โดยเสนอค่าเช่าเพียงว่าละ 10 ถัง ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา การซื้อที่ดินเพื่อเก็บไว้ทำให้ที่ดินเปลี่ยนมือไปเป็นกรรมสิทธิ์ของคนรวยในเมืองเพิ่มมากขึ้น และสองผลให้ที่นาเป็นจำนวนมากในเขตรอบนอกของเมืองเชียงใหม่ ประสบพามาเป็นที่กรังง่าว่างเปล่า สภาพเศรษฐกิจตกต่ำทำให้เจ้าของที่นาไม่สามารถขายที่ดินได้ตามที่คาดหวังไว้ การปล่อยให้ชาวนาในพื้นที่ไกลด์เดียงเช่าในราคากลุ่มจึงดีกว่าไม่ได้ผลตอบแทน

¹ ในการแบ่งกลุ่มฐานะหรือชนชั้นในหมู่บ้านชาวนาพื้นราบทั้งหมดนั้น ใช้เกณฑ์เดียวกับบ้านหาดเค็ด นั่นคือ กลุ่มครัวเรือนที่มีฐานะยากจน หมายถึงครัวเรือนที่มีรายได้ไม่เกิน 12000 บาทต่อปี ปานกลาง 12,001–60,000 บาทต่อปี ราย 60,001–120,000 บาทต่อปี และนายทุน มีรายได้มากกว่า 120,000 ต่อปีขึ้นไป

เสียเลย เพราะหากที่ดินถูกปล่อยทิ้งไว้นานเกินไป ก็จะกลایเป็นทุ่งไมยราบและต้องเสียค่าใช้จ่ายในการปรับพื้นที่เป็นเงินค่อนข้างมาก

การเกิดขึ้นของบ้านจัดสรรยังทำให้ชาวบ้านสันปิง 4 – 5 รายตัดสินใจขายที่นาของตนให้กับบ้านจัดสรรเพราะได้ราคาดี ชาวบ้านบางคนบอกว่าที่ขายที่นาเป็นเพราะ “ลูกรับราชการไม่มีคราทำนาต่อแล้ว” บางคนอธิบายว่า “ที่นาใกล้เคียงขายกันหมด ทำให้เราต้องขายด้วย” ป้าจิน อายุ 63 ปี ขายที่นาแรกของสามีให้กับหมู่บ้านธิวนภรณ์เป็นเงินประมาณล้านบาทเศษ เชือ อธิบายว่า “นำมารดกมีประมาณ 10 ไร่ แบ่งกันในหมู่พี่น้องของสามี 3 คน แต่ละคนก็ได้ที่เพียง 3 ไร่ และที่นาบริเวณข้างๆ เจ้าของก็ขายให้บ้านจัดสรรหมด ป้าเลยจำใจต้องขายด้วย ตอนขายที่ร้องให้เลย เพราะเคยทำกิน” แต่จนถึงทุกวันนี้ ป้าจินก็ยังได้เงินค่าที่ไม่ครบ และยังคงทำงานรับจ้างหาเลี้ยงปากท้องอยู่ทุกวัน

การเกิดขึ้นของสนามกอล์ฟล้านนาและกิจกรรมในช่วงสิบปีมานี้ ทำให้ผู้หญิงบ้านสันปิงร่วม 20 คนหันไปทำงานรับจ้างเป็นแค็ตตี้ โดยได้รับค่าตอบแทนในการอกรอบฯ ละ 140 บาท ในฤดูร้อนจะอกรอบประมาณสัปดาห์ละ 3 รอบ ส่วนฤดูหนาวสัปดาห์ละ 6 รอบ เมื่อรวมค่าตอบแทนและค่าทิปแล้ว แค็ตตี้แต่ละจะมีรายได้ประมาณเดือนละ 5,000 – 6,000 บาท ซึ่งทำให้ชาวบ้านสันปิงหันมาให้ความสนใจกับอาชีพนี้เพิ่มมากขึ้น

การจัดการแรงงานในภาคเกษตร

การที่คนหนุ่มสาวจำนวนมากหันไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านเพิ่มขึ้น ประกอบกับการที่ชาวบ้านนิยมส่งลูกหลานให้เรียนหนังสือสูงขึ้น ทำให้แรงงานในภาคเกษตรลดลงอย่างชัดเจน แม้ว่าครัวเรือนเกือบครึ่งหนึ่งของบ้านสันปิงยังคงทำการเกษตรอยู่ แต่โดยปกติแล้ว เรายังพบว่าแต่ละครัวเรือนอาจมีสมาชิกเพียงคนเดียวเท่านั้นที่ทำงานในภาคเกษตร เช่น สามีทำงานภายนอก รับจ้างเย็บผ้า ลูกสาวทำงานสนามกอล์ฟ ลูกชายทำงานรับจ้างก่อสร้าง เป็นต้น ความหลากหลายที่เพิ่มสูงขึ้นของอาชีพรับจ้างนอกหมู่บ้าน ทำให้ชาวนาจำเป็นต้องมีรูปแบบในการจัดการแรงงานใหม่ โดยผสมผสานการจัดการแรงงานแบบเข้ามืออาวัน หรือการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิม เช้ากับการจ้างแรงงานรายวัน ซึ่งมีทั้งการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงินและข้าว รวมทั้ง เกิดเครือข่ายแรงงานในรูปของการจ้างเหมาในบางชั้นตอนของการทำงาน เมื่อแรงงานในครัวเรือนลดลง รูปแบบของการจัดการแรงงานแบบเข้ามืออาวัน จะมีเฉพาะในบางชั้นตอนของการผลิตเท่านั้น เช่น ในชั้นตอนของการตอกกล้า หรือเก็บเกี่ยว เป็นต้น รูปแบบของการจ้างเหมาเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในชั้นตอนของการปักด้า ส่วนการรับจ้างรายวันจะมีบทบาทสำคัญในช่วงเก็บเกี่ยว

บ้านสันโป่งมีกกลุ่มรับจำจงเหมาปลูกนาสองกกลุ่ม ซึ่งเริ่มก่อตัวขึ้นเมื่อประมาณสิบปีที่ผ่านมา กกลุ่มแรกมีสมาชิกทั้งหญิงและชาย 10 คน ส่วนกกลุ่มที่สองมีสมาชิก 15 คน คุณสมบัติสำคัญของ สมาชิกในกลุ่มรับเหมา คือต้องมีความชำนาญในการทำงาน ทั้งสองกกลุ่มนี้จะทำการเหมาปลูกนา เกือบทั้งหมดของที่นาบ้านสันโป่ง โดยคิดค่ารับเหมาปลูกนาไว้ละ 250 บาท แรงงานหนึ่งคน สามารถปลูกนาได้หนึ่งไร่ต่อวัน ระยะเวลาในการรับเหมาเริ่มตั้งแต่กลางเดือนกรกฎาคมถึง กลางเดือนสิงหาคม ชาวนาส่วนใหญ่จะใช้วันเดียวในการปลูกนา ครรคายปลูกวันไหน เมื่อถึงปี ต่อไปก็ใช้วันเดียวและหมุนเวียนไปตามลำดับ เมื่อทำงานในบ้านสันโป่งเสร็จสิ้นแล้ว กกลุ่มรับจำจงเหมาปลูกก็จะไปรับจำจงหมู่บ้านใกล้เคียงอื่นๆ ต่อไป

โดยปกติแล้ว ค่าจ้างแรงงานในภาคเกษตรของบ้านสันโป่งตกประมาณวันละ 120 บาท ยกเว้นการตีข้าว ซึ่งเป็นงานยากและหนักจะมีค่าจ้างประมาณวันละ 200 – 250 บาท ในช่วงห้าปี манี่ เริ่มมีแรงงานจากกกลุ่มชนที่สูงจากอำเภอแม่แตงเข้ามารับจำจงในหมู่บ้าน โดยเข้ามารับเหมา กีวยข้าวไว้ละ 500 บาท แต่ชาวบ้านสันโป่งไม่นิยมใช้แรงงานจากภายนอกและการเก็บเกี่ยวแบบ เหมา เนื่องจากทำให้ต้นทุนการทำงานสูงเกินไป ในทางตรงกันข้าม ชาวบ้านนิยมใช้แรงงานใน หมู่บ้าน เนื่องจากมั่นใจว่าแรงงานจะทำงานให้อย่างเต็มที่ การจ่ายค่าตอบแทนแรงงานมีอยู่สอง แบบ คือ จ่ายเป็นเงินสด 120 บาทหรือจ่ายเป็นข้าวจำนวน 2 ถังข้าวเปลือก แม้ว่าการจ่ายเป็นข้าว เมื่อคำนวณเป็นเงินจะมีมูลค่าเพียง 100 บาท แต่แรงงานรับจำจงส่วนหนึ่งก็ยังพอยกับ ค่าตอบแทนเป็นข้าว เพราะพากเข้าเห็นว่า “เอาข้าวกินได้นาน เอาเงินกินได้ครู่เดียว” วิธีคิด ดังกล่าวมาจากการคำนวณว่าเมื่อเอาข้าวสองถังไปสีจะได้ข้าวประมาณ 16-17 ลิตร ครัวเรือนที่มี สมาชิก 3 คนสามารถกินได้นาน 7-8 วัน ขณะที่เงิน 120 บาทใช้เพียงวันสองวันก็หมดไป หลาย ครัวเรือนที่ไม่ได้ทำงานเข้าหรือไม่มีที่นาเป็นของตนเองจึงนิยมรับค่าแรงเป็นข้าว

เทคโนโลยีการผลิต

ในอดีตเมื่อครั้งยังใช้ความยุ่งยาก ผลผลิตที่ได้จากการทำงานจะหักค่าแรงรายแล้วจึงแบ่ง ผลผลิตแบบ “ผ่ากึ่ง” หรือแบ่งคนละครึ่งระหว่างชาวนาเข้ากับเจ้าของนา เช่น มีที่นา 10 ไร่ ได้ ผลผลิตไว้ละ 60 ถังรวม 600 ถัง ชาวนาจะหักค่าแรงราย 70 ถัง ที่เหลือ 530 ถังจึงนำมาแบ่งครึ่ง กับเจ้าของนา แต่ในปัจจุบันการใช้แรงงานความยุ่งยากหายสาบสูญไปจากบ้านสันโป่งมากกว่าสิบ ปีแล้ว ชาวบ้านทั้งหมดหันมาใช้รถไถเดินตามในการทำงาน ซึ่งการใช้รถไถในส่วนเครื่องมือการ ผลิตนั้นมีหลายแบบ เช่น ให้เจ้าของนาซื้อรถไถให้ โดยแบ่งผลผลิตคนละครึ่งโดยไม่ต้องมีการหัก ค่า แรงราย ในบางครัวเรือนที่มีพื้นที่นาหลายคน จะรวมเงินกันซื้อรถไถเพื่อจะได้เมต้องไป

เสียค่าเช่ารถໄກ ชาวนาที่ทำการเกษตรเต็มตัวและมีที่ดินมาก อาจซื้อรถໄກเป็นของตนเอง และยังนำรถໄກไปรับจ้างไถนาในที่ค่อนอื่นด้วย โดยปกติแล้ว ค่าจ้างรถໄກไว้ละ 500 บาท

นอกเหนือไปจากการใช้รถໄกเดินตามแล้ว การใช้ “รถไม่” ก็เริ่มเข้ามาแทนที่การตีข้าวแบบเดิม คือ การตีครุ หรือการใช้กระดังข้าดใหญ่ไก่ฟัดข้าว ชาวบ้านสันปิงที่ยังคงตีครุมักเป็นครัวเรือนที่สามีภรรยาช่วยกันทำงาน และสามีเป็นคนฟัดข้าว รวมทั้งจ้างแรงงานรายวันมาเพิ่มเติม วันละ 200 บาท ชาวบ้านกลุ่มนี้อธิบายว่า หากใช้รถไม่ จะต้องขนฟางที่กองอยู่ในที่เดียวกัน แต่ถ้าใช้รีฟادข้าวจะสามารถจัดการกับกองฟางบนที่นาเป็นจุดๆ ได้ง่ายกว่า อีกทั้งยังเป็นการประหยัดเงินค่าจ้างรถไม่ ชาวบ้านส่วนหนึ่งให้เหตุผลเพิ่มเติมว่า ที่นาที่ไม่ได้ติดทางเข้าออกของรถไม่สามารถใช้รถไม่ได้ เนื่องจากหากปล่อยให้รถไม่วิ่งผ่านจะทำให้ดินแข็ง ปลูกถัวหลังทำงานไม่ได้ ผลดี การจ้างรถไม่มักเป็นที่นิยมสำหรับครัวเรือนที่ทำงานเพียงคนเดียว เช่น ผู้หญิงเป็นฝ่ายทำงานมักใช้รีการจ้างรถไม่ เนื่องจากการตีข้าวเป็นงานหนัก ค่าจ้างรถไม่คิดตามปริมาณข้าว คือ กระสอบถุงปุ่ยละ 10 บาท และค่าขนลากอีกประมาณ 400 บาท หากทำงานประมาณ 5 ไร่ จะเสียค่าไม่และค่าขนลากประมาณ 1,000 บาท

การเปลี่ยนแปลงค่าเช่านา

ค่าเช่านาในบ้านสันปิงมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตแต่เดิม ที่เคยทำงานฝ่ากึงหรือจ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิตครึ่งหนึ่ง หากแต่ในปัจจุบัน การจ่ายค่าเช่านามีหลากหลายรูปแบบ และขึ้นอยู่กับข้อตกลงกับเจ้าของนาซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนบ้านอื่นหรือคนในเมืองและอำเภอแม่ริม เช่น การจ่ายค่าเช่าเป็นเงิน ไว้ละประมาณ 1,000 บาท มักพับในกรณีที่เจ้าของที่นาอยู่ไกลจากบ้านสันปิง การนำข้าวไปส่งทำได้ลำบาก เจ้าของนาจึงขอรับเป็นเงินแทน บางรายมีการจ่ายค่าเช่านาเป็นข้าวโดยแบ่งผลผลิตคนละครึ่ง และเจ้าของนาเป็นผู้ซื้อรถໄกให้ บางรายเช่านาแบบผ่าสาม คือ ผลผลิตแบ่งเป็นสามส่วน เจ้าของนารับไปเป็นค่าเช่านึ่งส่วน ผู้ผลิตได้สองส่วน บางรายจ่ายค่าเช่าต้ายตัวไว้ละ 15 ถัง และในช่วง 4-5 ปีมานี้ การจ่ายค่าเช่านาในบางพื้นที่เริ่มลดลงมาเหลือเพียงไว้ละ 10 ถังข้าวเปลือก เนื่องจากมีที่นารกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมาก ทำให้เจ้าของนาในบางพื้นที่เสนอให้เช่านาในอัตราค่อนข้างต่ำ

การเช่านาในบ้านสันปิง มักเป็นการเช่าที่สืบทอดกันในตระกูล เช่น พ่อมาเคยเช่าที่นาของชุมนพัฒน์ เมื่อพ่อมาเลิกทำงานก็ยกให้ลูกทำงานสืบต่อไป เมื่อเจ้าของนาบางคนขายนาไป ชาวบ้านก็จะยังคงเช่าที่นาแปลงเดิมกับเจ้าของที่นาคนใหม่ ควบจันทึงช่วงเวลาสิบปีที่ผ่านมา ที่บ้านจัดสรรวิ่งรุกเข้ามาและส่งผลให้ชาวนาเช่าบางรายต้องไปหาที่นาแปลงใหม่บริเวณห่างไกลออกไปสำหรับทำงานสืบแทน

การปรับตัวของชาวนา กับการผลิตในภาคเกษตร

แม้ว่าการผลิตในภาคเกษตร จะมีได้เป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักของครัวเรือนส่วนใหญ่ ของบ้านสันปิงอีกต่อไป หากแต่การเกษตรก็ยังคงผูกพันกับวิถีชีวิตและวิธีคิดของชาวบ้านสันปิง อย่างแนบแน่น ชาวบ้านสันปิงจำนวนไม่น้อยยังคงมีมุมมองที่ว่า การมีข้าวไว้กินเปรียบเสมือน เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับความมั่นคงในชีวิต ดังจะเห็นได้จากการที่แรงงานรับจ้างที่ไม่ได้เข้ามา จำนวนหนึ่ง ยังคงเลือกที่จะรับค่าตอบแทนเป็นข้าวแทนเงิน ซึ่งเป็นวิธีการว่าจ้างแรงงานที่มีมาแต่ โบราณ แม้ว่าบางครัวเรือนจะเริ่มมองว่าการทำนาในปัจจุบันต้องประสบปัญหาขาดทุน เพราะมี ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยเฉพาะจากค่าแรง ค่าปุ๋ย สารเคมี การว่าจ้างรถไถ รถมอ เป็นต้น แต่ชาวบ้านสันปิงก็ยังคงพยายามปรับตัวและผสมผสานรูปแบบของแรงงานแบบเก่า เช่น การเอา มืออาวัณ แล้วย้ายรูปแบบแรงงานแบบใหม่ในบางขั้นตอนของการปลูกข้าว รวมทั้งเลือกรับ เทคโนโลยีในบางขั้นตอน เช่น การใช้รถไถ เป็นต้น ในขณะที่ขั้นตอนของการตีข้าวนั้น ครัวเรือน บางครัวเรือนก็ยังเลือกใช้วิธีการตีครุ แทนการใช้รถมอ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของแรงงานที่มีอยู่ในแต่ละครัวเรือนเป็นสำคัญ

สุทธิน อายุ 50 ปี เป็นชาวบ้านสันปิงคนหนึ่งที่ยังคงอาชีพทำนาเอาไว้ไม่เปลี่ยนแปลง สุทธิน ไม่มีนาของตนเองแต่ทำนาของพ่อประมาณ 10 ไร่ เมื่อปีก่อนได้ผลผลิตประมาณ 600 ถัง แบ่งให้ พ่อ 100 ถัง เก็บไว้กินเองอีก 100 ถัง ที่เหลือขายให้กับพ่อค้าที่ตำบลป่าติว ครอบครัวของสุทธินมี ด้วยกันทั้งหมด 4 ชีวิต คือ สุทธิน ภรรยา และลูกสาวอีกสองคน คนโตเรียนจบราชภัฏลำปาง ส่วนคนเล็กเรียนอยู่มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ภรรยาของสุทธินยืดอาชีพเย็บเสื้อให้ลูกอยู่กับบ้าน ตัวสุทธินจึง เป็นแรงงานในภาคเกษตรเพียงคนเดียว เขาใช้รถไถของตนเองไถนาด้วยตนเอง ใช้เวลาประมาณ 3 วัน อีกทั้งหัวนกล้าเอง แต่เมื่อถึงเวลาปักดำ สุทธินต้องจ้างกลุ่มรับเหมาในหมู่บ้านโดยเดียวกัน จ้าง ไถละ 250 บาท ในฤดูเก็บเกี่ยว สุทธินจะจ้างแรงงานมาช่วยเกี่ยวข้าวโดยจ่ายค่าจ้างเป็นรายวัน อีกทั้งจ้างรถมอจากหมู่บ้านอื่นมาไม่ข้าว หลังเก็บเกี่ยว สุทธินจะลงมือปลูกถั่วเหลือง โดยใช้แรงงาน รับจ้างรายวันประมาณ 15 คน เป็นเวลาสองวัน และในฤดูเก็บเกี่ยว ก็ว่าจ้างแรงงานมาทำการ เก็บเกี่ยวเช่นเดียวกัน เมื่อปีก่อน สุทธินได้เงินจากการขายถั่วเหลือง 190 ถัง เป็นเงิน 34,200 บาท โดยมีต้นทุนการผลิตทั้งสิ้นประมาณหมื่นบาทเศษ ซึ่งวันว่างจากการดูแลข้าวและข้าวโพด สุทธิน จะไปรับจ้างตัดหญ้าตามหมู่บ้านและรีสอร์ฟแอนด์น้ำตกแม่สา เป็นรายได้เสริมอีกทางหนึ่ง สุทธิน เคยไปทำงานรับจ้างก่อสร้างที่กรุงเทพช่วงสั้นๆ ระยะหนึ่ง แล้วตัดสินใจกลับมาทำงานที่บ้าน เมื่อถ้ามีเวลาไม่เขยองคงทำงานอยู่ ไม่ออกไปรับจ้างเป็นงานประจำ เขากล่าวว่า “ตั้งแต่เกิดจนโต ก็ เห็นแต่น้า ไม่ทำงานก็ไม่รู้จะทำอะไร”

แม่บัวฯ เป็นชาวบ้านสันปิงอีกคนหนึ่งที่ยังคงมีความรู้สึกผูกพันกับที่นาและการปลูกข้าว แม่บัวฯ ปัจจุบันอายุ 58 ปี ในอดีตพ่อของแม่บัวฯ มีนาอุ่น 5 ไร่ แต่พ่อขายที่นาไป แม่บัวฯ จึงเข้ามายังที่นาของพ่อ จำนวน 15 ไร่ และทำนาผืนนี้มาเป็นเวลาหลายสิบปี จนกระทั่งเมื่อ 8 ปีที่ผ่านมา เจ้าของที่นาได้ขยายนาให้กับโครงการหมู่บ้านจัดสรร แม่บัวฯ จึงหันมาเข้ามายังที่ดินของคนแม่ริม จำนวน 5 ไร่ โดยจ่ายค่าเช่านาไว้ละ 10 ถัง สามีของบัวฯ ทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ส่วนลูกสาวทำงานเป็นแคคตี้ที่สวนกอล์ฟล้านนา และลูกชายทำงานรับจ้างก่อสร้าง บัวฯ จึงเป็นแรงงานในภาคเกษตรเพียงคนเดียวในบ้าน สำหรับที่นา 5 ไร่ที่เช่าอยู่นั้น บัวฯ ต้องใช้เงินในการจ้างรถไถ 3,000 บาท ค่าจ้างแรงงานถูกกล้า 600 บาท ค่าจ้างเหมาปลูก 2,500 บาท ค่าจ้างเกี่ยวข้าว 1,200 บาท ค่ารถไถ 600 บาท ค่าขันลาก 400 บาท และค่าปุ๋ย 450 บาท โดยในบางชั้นตอน บัวฯ จะแลกเปลี่ยนแรงงานเข้ามือกันกับเพื่อนบ้านเพื่อประยัดตันทุนในการร่วมแรงงาน นอกจากการทำนาแล้ว บัวฯ ยังรวมกลุ่มกับชาวนาในหมู่บ้านรับจ้างเหมาปลูกนา

“เราทำนามาตั้งแต่สิบขวบ มีความชำนาญมาก เลยรวมกลุ่มกับพี่น้อง 3 คน ญาติอีก 3 คน และเพื่อนบ้านอีก 4 คน รวมเป็น 10 คนตั้งเป็นกลุ่มรับเหมาปลูกนาให้กับคนในและนอกหมู่บ้าน”

ค่าแรงจากการรับจ้างเหมาปลูกนั้น เคอจะนำมาเป็นต้นทุนในการปลูกข้าว แต่ละปี บัวตาได้ผลผลิตข้าวประมาณ 250 ถัง แบ่งให้เจ้าของนา 50 ถัง เก็บไว้กินประมาณ 100 ถังและที่เหลือขายให้พ่อค้าที่มารับซื้อถึงที่นา หลังจากเก็บเกี่ยว บัวตาจะปลูกถั่ว โดยจ้างแรงงานรายวันมาช่วย และตัวเคอเองก็ทำงานรับจ้างอีกหลายอย่าง เช่น รับจ้างปันคันนา รับจ้างปลูกถั่ว และทำน้ำพริกขายเป็นรายได้เสริม บัวตาเห็นว่าการรับจ้างโดยได้ค่าตอบแทนเป็นเงินอย่างเดียวไม่มั่นคงนัก แต่ควรทำงานเพื่อให้มีข้าวกินเสียก่อน หลังจากนั้นจึงเอาเวลาที่เหลือไปทำอย่างอื่น ซึ่งเคอกับภูบติ เช่นนี้มาตั้งแต่ยังเด็ก

“ตั้งแต่เลิกแล้ว แม่ไม่เคยเห็นชาวนาคนไหนทำงานอย่างเดียว แต่ต้องทำงานรับจ้างหรือหารายได้ทางอื่นมาเสริมด้วย เพียงแต่เดี๋ยวนี้ เราต้องการใช้เงินสดมากขึ้น และต้องทำงานหนักขึ้น เพราะมีค่าใช้จ่ายมากขึ้น”

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวบ้านสันปิงที่ยังคงทำการผลิตในภาคเกษตรมักเป็นคนที่มีอายุ 40-50 ปี ขึ้นไป ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงเห็นว่า การมีข้าวไว้กินตลอดทั้งปีเป็นรากฐานของความมั่นคง ของชีวิต ที่เหลือจึงนำไปขายและใช้เวลาส่วนอื่นๆ นอกจากนั้นในการหารายได้เพิ่มเติม คนรุ่นนี้ ยังคงยึดมั่นในพิธีกรรมทางการเกษตร เช่น พิธี “ก้างข้าวแยก” พิธีตามข้าวของกลางและตามข้าว

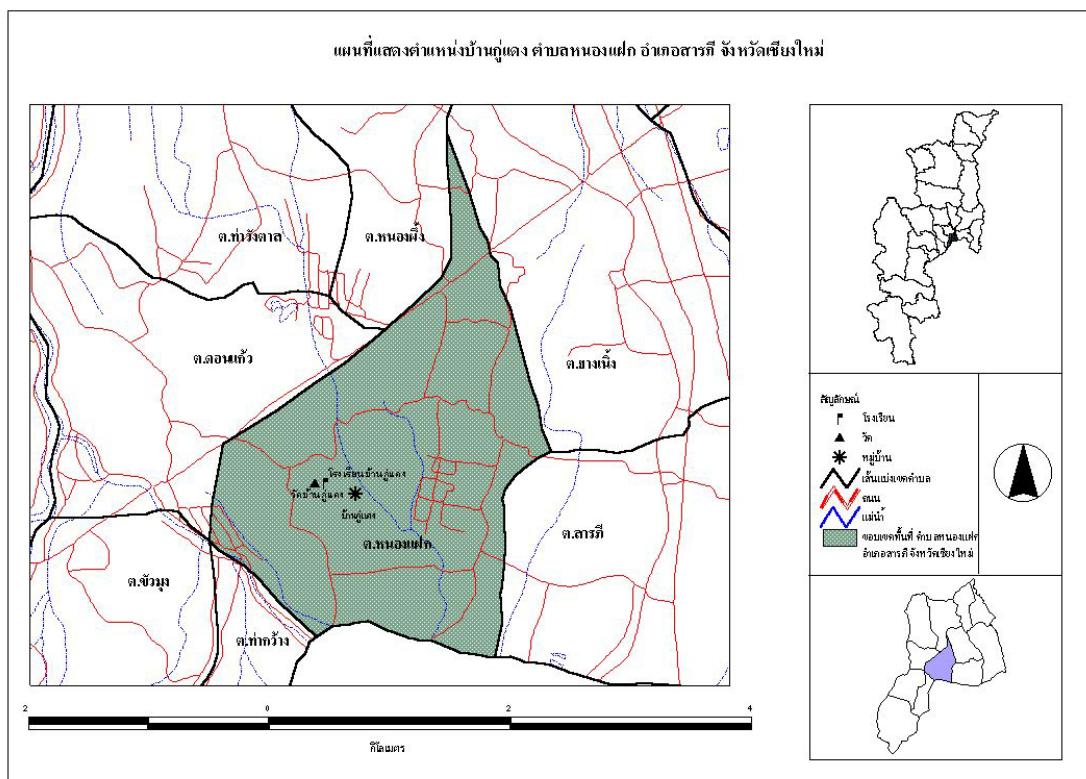
ลันนาตร และพิธีเลี้ยงผีฝาย เป็นต้น² เป็นต้น ในขณะที่คนรุ่นหนุ่มสาวจะให้ความสำคัญกับการทำน้ำรับจ้างที่มีรายได้ประจำ โดยมองว่ารายได้ที่เป็นเงินสดมีความสำคัญมากกว่าการทำงานในภาคเกษตร

ในเมืองเชียงใหม่ ตลอดจน ความต้องการที่ดินเพื่อสร้างบ้านจัดสรรมากขึ้น ทำให้ที่ดินเริ่มเปลี่ยนมือจากเจ้าที่ดินเดิมที่สร้างรายได้จากค่าเช่า ไปสู่เจ้าที่ดินรายใหม่ๆ ที่พยายามใช้ประโยชน์จากที่ดินในรูปแบบอื่นๆ เช่น การทำบ้านจัดสรร สนามกอล์ฟ เป็นต้น ความมั่นคงในการใช้ที่ดินซึ่งมีน้อยอยู่แล้ว ยิ่งลดลงไปกว่าเดิม ชาวนาหลายครัวเรือนต้องดิ้นรนหาที่ดินผืนใหม่ที่อยู่ห่างไกลออกไปจากเดิมเพื่อทำการเกษตร แต่ในอีกมุมหนึ่ง เรายพบว่าชาวนารายย่อยยังคงสามารถผลิตช้าๆ ตนเองเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง ยังมีครัวเรือนเกือบครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน ที่ยังคงทำการผลิตในภาคเกษตร สาเหตุส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะค่าเช่าถูก และที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าไม่ได้ใช้ประโยชน์ ยังคงมีอยู่ค่อนข้างมาก แต่การทำเกษตรของชาวบ้านสันปิงจะมีลักษณะที่เน้นพืชที่มีความมั่นคงค่อนข้างสูง โดยเฉพาะข้าวและถั่วเหลือง และในขณะเดียวกัน แต่ละครัวเรือนที่ทำการเกษตรก็มักมีสมาชิกเพียงคนเดียวที่ทำการเกษตร ในขณะที่คนอื่นๆ จะหารายได้จากการทำงานรับจ้างอื่นๆ ความยืดหยุ่นของการใช้แรงงานในรูปแบบต่างๆ เช่น การเข้ามืออาชีวัน การจ้างเหมา หรือการจ้างเป็นรายวัน เริ่มผันแปรไปตามชนิดของพืช และประเภทของงานอย่างจำเพาะเจาะจงมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านสันปิงก็เลือกที่จะประกอบอาชีพที่หลากหลาย ตั้งแต่ การรับราชการ การทำงานรับจ้าง การรับเหมาปลูกนา ทำสวน ตัดหญ้า แคดดี้ เย็บผ้า ฯลฯ ความหลากหลายของอาชีพและความหลากหลายยืดหยุ่นของการผลิต ยังคงเป็นคุณลักษณะที่เราพบเห็นในสังคมชาวนาภาคเหนือที่อื่นๆ ด้วยเช่นกัน

² พิธีก้างข้าวแหก เป็นพิธีที่ทำก่อนลงมือปลูกข้าวในช่วงกลางเดือนกรกฎาคม ชาวบ้านจะนำสาหร่ายและนำข้าวใส่ไว้ต่องกลางสาหร่ายไปไว้ที่หัวนา เพื่อบอกแม่ธรณ์ว่าจะทำการปลูกข้าว ขอให้ช่วยคุ้มครองให้ได้ผลผลิตที่ดี พิธีตานข้าวของกลางและพิธีตานข้าวลันนาตร จะจัดในวันเพ็ญเดือนสี่ หรือประมาณเดือนมกราคม หลังฤดูเก็บเกี่ยว สองพิธีนี้จะจัดในวันเดียวกันที่วัดสันปิง โดยพิธีตานข้าวของกลาง ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะนำข้าวไปถวายให้ด้วย ตามแต่ศรัทธา ข้าวที่ได้จากพิธีนี้จะนำไปขยายน้ำเป็นเงินสำหรับจัดงานปอยหลวงหรืองานบุญอื่นๆ สวนพิธีตานข้าวลันนาตร จะมีบาทร่วงไว้กลางศาลารัด ชาวบ้านจะนำข้าวไปถวายเท่าได้ แต่อย่างน้อยต้องใส่ให้ลันนาตร สวนพิธีเลี้ยงผีฝายจะจัดในช่วงก่อนฤดูทำนา ประมาณเดือนกรกฎาคม โดยชาวบ้านที่ใช้น้ำหนึ่งฝ่ายจะร่วมกันออกเงินเพื่อเลี้ยงผีฝาย แต่เดิมพิธีเลี้ยงผีฝายจะจัดอย่างใหญ่โต มีการล้มวัว ในปัจจุบันเริ่มลดขนาดลง โดยใช้หัวหมูและเหล้าไปเลี้ยงผี การลดขนาดลงของพิธีเลี้ยงผีและเครื่องเซ่นไหว้ อาจเป็นด้วยนี้ ที่วัดระดับความสำคัญของการผลิตในภาคเกษตรที่เริ่มลดความสำคัญลงเช่นเดียวกัน

บ้านกู่แดง

บ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนชนบทที่ถูกศึกษามากที่สุดแห่งหนึ่งในเขตภาคเหนือตอนบน ทั้งจากนักวิชาการชาวต่างประเทศและชาวไทยมากมายหลายคน งานเขียนหลักๆ เกี่ยวกับบ้านกู่แดงมีอยู่ 3 เล่มด้วยกัน คือ งานของคิงส์ชิล (Kingshill 1965), พอตเตอร์ (Potter 1976) และวีระสิทธิ์ (Werasit 1988) ในขณะที่คิงส์ชิล เรียนรู้สืบเรื่อง “กู่แดง” โดยว่าด้วยพมุบ้านชาวนาที่เรียบง่าย และสมานฉันท์ พอตเตอร์กลับให้ความสนใจกับ “โครงสร้าง” ของสังคมชาวนา และใช้กู่แดงเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นมายาคติของแนวคิดเรื่องโครงสร้างหลุมของนักวิชาการสำนักคอร์แนล ส่วนวีระสิทธิ์นั้นใช้กู่แดงเพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทภาคเหนือ



บ้านกู่แดงตั้งอยู่ในพื้นที่รับซึ่งในอดีตเป็นทุ่งนารอบหมู่บ้าน หากแต่ในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกข้าวเป็นสวนลำไย ทั้งในบริเวณบ้านของชาวบ้านและที่นารอบหมู่บ้าน ความเป็นหมู่บ้านช้านเมืองซึ่งอยู่ระหว่างจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน อยู่ใกล้กับมุตสาหารรวมลำพูน อีกทั้งอยู่ใกล้ติดลาดขนาดใหญ่ถึงสองติดกัน คือ ตลาดหนองหอยและตลาดยางเนื้อง ทำให้บ้านกู่แดงได้รับอิทธิพลจากภายนอกค่อนข้างมาก ที่ดินเริ่มเปลี่ยนเมืองไปสู่บุคคลภายนอก และมี

การจัดทำโครงการบ้านจัดสรรใกล้ๆ กับหมู่บ้านอีกด้วย ในส่วนของการปกครอง บ้านกู่แดง ประกอบด้วย 2 หมู่บ้านทางการ คือ หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 ซึ่งมีประชากรประมาณ 620 คน จากการสำรวจครัวเรือนทั้งสิ้น 211 ครัวเรือน ทำให้ทราบว่าอาชีพหลักที่ทำรายได้ให้แก่ครัวเรือนมากที่สุด คือ อาชีพรับจ้างทั่วไป จำนวน 101 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 46 รองลงมาคืออาชีพรับจ้างในโรงงาน คิดเป็นร้อยละ 16 ค้าขายร้อยละ 13 เกษตรกรรมร้อยละ 12 รับราชการร้อยละ 8 อาชีพรับจ้างในภาคเกษตรและอื่นๆ รวมกันอีกร้อยละ 5

ย้อนอดีต : เมื่อชาวกู่แดงยังทำงาน

หนังสือเรื่อง “โครงสร้างสังคมชาวนาไทย” ของเจค พอตเตอร์ (Potter 1976) ชี้ว่างอยู่บนพื้นฐานของการทำวิจัยสนับสนุนในบ้านกู่แดงเมื่อสามสิบปีมาแล้ว ให้ภาพบ้านกู่แดงว่าเป็นหมู่บ้านชาวนา ที่นักจากจะทำการปลูกข้าวนาปีแล้ว ยังมีการปลูกกะเทียม ถั่วเหลืองและถั่วลิสง หลังการเกี่ยวข้าว ชาวบ้านติดต่อกันภายนอกหมู่บ้าน เช่น ค้าขายเทียม ค้าลำไยและทำถั่วเน่าขาย นอกจานนี้ในกลุ่มชาวบ้านที่ฐานะดี ได้ส่งลูกหลานเข้าเรียนต่อในตัวเมืองเชียงใหม่ ขณะที่ชาวบ้านที่ไม่มีที่นาหรือมีที่นาไม่พอ กินอกจากจะรับจ้างภายนอกหมู่บ้านแล้วยังเข้ามาทำงานรับจ้างในเมือง เช่น ผู้ชายทำงานก่อสร้าง ผู้หญิงเป็นคนรับใช้ตามบ้านในเขตอำเภอเมือง เป็นต้น

ที่ดิน โดยเฉพาะที่นาในบ้านกู่แดงเริ่มมีการเปลี่ยนมือในช่วงระหว่าง 40 ปีที่ผ่านมา เมื่อชาวบ้านบางครอบครัวได้รับมรดกเป็นที่นาฝืนเล็กๆ ไม่เพียงพอสำหรับการปลูกข้าวเลี้ยงสมาชิก ในครัวเรือน บางครัวเรือนจึงขายที่นาและอพยพไปอยู่ที่อำเภอฝาง โดยนำเงินจากการขายที่นาไปซื้อที่นาในเขตอำเภอฝางซึ่งราคาถูกกว่าหลายเท่า แตกต่างจากบ้านกู่แดงที่พื้นที่ในการทำนามีอยู่อย่างจำกัดไม่สามารถบุกเบิกเพิ่มได้ ดังนั้นในปัจจุบันจึงมีเครือญาติของคนกู่แดง ไปมาหาสู่กับคนกู่แดงที่ย้ายไปอยู่บ้านหนองตุ่ม อ.ฝาง จำนวนหนึ่ง การขายที่นาที่นั่น มีทั้งเป็นการขายให้กับคนในหมู่บ้าน และการขายให้กับญาติพี่น้อง หากเป็นการขายในหมู่น้องที่ได้รับมรดก จะเรียกว่าเป็น “การแก้เอกสารของพี่น้อง” หรือ “ซื้อแก้” โดยจ่ายเงินให้กับพี่น้องคนที่ขายให้ ทั้งนี้เพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งมีที่ดินทำกินเพิ่มขึ้นจากที่ได้รับมรดก

นอกจากไปจากการทำงานและการปลูกพืชพานิชย์ เช่น ถั่วเหลืองและถั่влิสงแล้ว ชาวบ้านกู่แดงยังนิยมทำสวนลำไย โดยแรกเริ่มเดิมที่นิยมปลูกลำไยในบริเวณบ้าน คนกู่แดงรู้จักต้นลำไยมาไม่ต่ำกว่า 60 ปี รอบๆ ที่สวนบริเวณบ้านยังมีต้นลำไยเก่าแก่หลังเหลือให้เห็น โดยเฉพาะในบ้านของคนที่มีฐานะดี ลำไยสูงและเป็นพันธุ์กงโหลก ซึ่งมีเม็ดใหญ่และเนื้อบาง นอกจากรับประทานลำไยสดแล้ว ชาวบ้านจำนวนหนึ่งจะนำเนื้อลำไยมากรุบกับไข่กิน จนกระทั่ง

ขุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลง : จากชawan สู่ชawan ลำไย

ในสังคมชาวนา การมีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคเป็นหลักประกันความมั่นคงของครัวเรือน ชาวนาบ้านกู่แดงเคยคิดว่า การซื้อข้าวกินเป็นเรื่องน่าอับอาย เพราะแสดงว่าครอบครัวนั้นยากจน (Potter 1976: 55) แต่เมื่อเวลาผ่านไป 30 ปี การซื้อข้าวกินกลับกลายเป็นเรื่องปกติของแทบทุกครัวเรือน การปรับพื้นที่จากนามาเป็นสวนลำไยเกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการกระแสเริ่มเร่งรัดมากขึ้น ในช่วงระยะเวลากว่า 10 ปีที่ผ่านมาคือประมาณปี พ.ศ.2524-2535 พร้อมๆ กับที่ชาวบ้านมีช่องทางเข้าถึงรายได้ที่หลากหลายมากขึ้น เนื่องจากพื้นที่แห่งนี้ไม่ห่างไกลจากตัวเมืองมากนัก การติดต่อระหว่างคนกู่แดงกับคนในเมืองค่อนข้างแน่นแฟ้นมาหลายสิบปี เนื่อง การติดต่อค้าขายถ้วนเนา ค้ากำเที่ยมให้กับพ่อค้าชาวจีนในตลาด ตลอดจน การประกอบอาชีพรับจ้างในตัวเมืองเชียงใหม่

จากแต่เดิมที่พื้นที่ทางการเกษตร มีไว้สำหรับการปลูกข้าวเพื่อความมั่นคงทางอาหาร คนกู้เดงที่ฐานะดีเริ่มส่งลูกเข้าไปเรียนต่อในเมือง ส่งผลให้แรงงานในหมู่บ้านลดน้อยลง โดยเฉพาะแรงงานในการทำงาน และในอีกด้านหนึ่ง การศึกษายังเป็นการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิต ด้วยช่องทางอื่นๆ เช่น เมื่อเรียนจบครุ เข้ารับราชการ มีเงินเดือนประจำ เงินเดือนประจำนี้เองที่ถือเป็นความมั่นคง มีความเสี่ยงน้อยแตกต่างจากวิถีชีวิตของชาวนาที่มีความเสี่ยงสูง ดังนั้นจึงต้องปลูกข้าวเพื่อสร้างหลักประกันให้กับชีวิต

ตัวอย่างเช่น ครอบครัวของครูพานิ เป็นชาวนาที่ฐานะดีมีที่นามากมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า เมื่อมาถึงสมัยพ่อของครูพานิ นอกเหนือจากที่นาแล้ว พ่อของครูพานิยังมีอาชีพเป็นครู มีเงินเดือนประจำ และจากการได้ติดต่อกับคนภายนอกมากกว่าครอบครัวอื่นๆ ครอบครัวนี้จึงนำลำไยเข้ามาปลูกในบ้านกุ้งแดงเป็นรายแรกๆ ปัจจุบันมีลำไยต้นที่อายุมากที่สุดประมาณ 60 ปี

พ่อของครูพานี มีลูกสาว 2 คน ยืดอาชีพสอนหนังสือทั้งคู่ ครูพานีรับราชการเป็นครูในโรงเรียนของรัฐบาล ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นครูในโรงเรียนเอกชน ปัจจุบันครูพานีลาออกจากราชการ มีเงินบำนาญ และมีลูกแล้วสวนล้ำไวย์ซึ่งมีอยู่เกือบ 20 ไร่ และยังมีที่นาอีก 8 ไร่ ที่ยังไม่ได้ปรับเป็น

สวนลำไย ที่นาเคยถูกทิ้งไว้โดยไม่มีใครทำงานช่วงเวลาหนึ่ง จนกระหงเมื่อ 5 ปี ที่ผ่านมา จนถึงปัจจุบันมีคนในหมู่บ้าน 2 รายเข้ามา โดยจ่ายค่าเช่าน้ำทั้งหมด 3,000 บาทต่อปี

ในหนังสือของพอตเตอร์จากข้อมูลในอดีตเมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา ครอบครัวของครูพานีเป็นตัวอย่างของชาวนารายที่มีที่ดินมาก ปัจจุบันครอบครัวนี้ก็ยังเป็นคนฐานะดีของหมู่บ้าน ชาวบ้านเดงอธิบายว่า ครูพานีฐานะดี เพราะว่า มีเงินเดือนประจำ มีสวนลำไยมากที่สุด เก็บลำไยขายเอง แทนที่จะเหมาสวนขาย ครูพานีอธิบายว่าการเหมาขายลำไย มากถูกฟ้องค่าด่าหากขาดราคากลางว่าที่จะจ้างคนเก็บและออกไปขายเอง ขณะที่พ่อของครูพานีส่งลูกออกไปเรียนหนังสือต่อในเมืองเชียงใหม่ เมื่อ 30 ปีก่อน ลูกของชาวนาฐานะยากจนก็ถูกส่งออกไปในเมืองเช่นกันแต่ไปเป็นแรงงานรับจ้าง เช่น ผู้หญิงเดงหลายคนออกไปทำงานเป็นคนรับใช้ตามบ้านเรือน หรือไปซื้อยาของให้กับพ่อค้าแม่ค้าในตลาด

พวรรณ วัย 43 ปี เป็นตัวอย่างของหญิงสาวชาวบ้านเดง เริ่มต้นไปเป็นคนรับใช้ในเมืองเมื่อสามสิบปีก่อน และต่อมารаботาเป็นลูกจ้างให้กับร้านขายผ้าที่ตลาดวโรส เครื่องออกไปรับจ้างตั้งแต่ยังสาว จึงทำงานไม่เป็น แต่รับจ้างทำสวนได้บ้าง เครื่องออกจากการรับจ้างในเมืองและกลับมาอยู่ในหมู่บ้านได้ประมาณ 3 ปี ปัจจุบันแต่งงานแล้ว มีสวนลำไยประมาณ 10 เศษ หนทางในการทำงาน หากินของพวรรณคือ เก็บกุ้งตัวเล็กๆ ขายในหมู่บ้าน ตอนเย็นพวรรณและสามีจะไปวางล้อมดักกุ้งตามร่องเหมือง และไปเก็บตอนเข้ามีด มีรายได้จากการขายกุ้งวันละ 100 กว่าบาท ส่วนในตอนกลางวันก็ไปดูแลสวนลำไย หรือรับจ้างถางหญ้า

การขาดแคลนแรงงานสำหรับทำงาน农业生产 และการเปลี่ยนมือของที่ดินอีกประการหนึ่ง ส่งผลให้การทำงานในบ้านกู้้ดังลดลงอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบัน อาชีพเกษตรของชาวบ้านเดงส่วนใหญ่เป็นการทำสวนลำไย ซึ่งไม่จำเป็นต้องดูแลตลอดทั้งปี โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะเริ่มดูแลสวนลำไยในช่วงเดือนเมษายน โดยทำการไส้ปุ๋ย ตากหญ้า รดน้ำ และฉีดสารเคมีแมลง การไส้สารเคมีและสารเคมีต่อเนื่องกัน จนไปถึงช่วงเก็บเกี่ยวในเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม จากนั้นก็ปล่อยให้ต้นลำไยฟื้นตัว การผลิตในภาคเกษตรอื่นๆ นอกจากลำไยแล้วยังมีการปลูกพริก ถั่วเหลืองและผักพืชบ้าน ส่วนการทำงานนั้นในปัจจุบันมีชานาเข้าอยู่เพียง 2-3 ครัวเรือนเท่านั้น

ชาวบ้านเดงอธิบายว่าสาเหตุที่ชาวบ้านปรับเปลี่ยนที่นา มาทำสวนลำไยเพิ่มขึ้นว่าเป็นเพรากการทำงานนั้นต้องใช้ต้นทุนสูงขึ้นเรื่อยๆ ต้องว่าจ้างแรงงานจากภายนอกหมู่บ้านโดยจ่ายค่าแรงเป็นเงินสด ชาวบ้านคิดเปรียบเทียบผลตอบแทนระหว่างชาวบ้านลำไย และเพิ่มความไว้วางใจในการพึ่งพิงผลผลิตจากลำไยมากขึ้นเรื่อยๆ แม้ทุกคนปรารถนาจะมีรายได้จากการขายลำไยเหมือนกัน แต่โอกาสในการจะลงทุนปลูกลำไยระหว่างชาวบ้านที่ฐานะดี กับชาวบ้านที่ฐานะ

รองฯ ลงมา ก็แตกต่างกันไป จะเห็นได้ว่า ในที่สวนแปลงหนึ่งฯ นั้น จะมีขนาดอยุ่ของต้นลำไยไม่เท่ากัน

ชาวนาสูรูปดีมักเป็นผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากมีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรและทุนมากกว่า เช่น ชาวบ้านที่มีที่ดินหลายแปลงจะเริ่มจากการปรับที่ดินบางแปลงเป็นสวนลำไย โดยการจ้างรถแม็คโครมาชุดร่องทำสวนลำไย และปลูกลำไยครั้งเดียวหลายลิบตันบนที่ดินขณะเดียวกันก็ยังเก็บที่นาผืนอื่นๆ ไว้ปลูกข้าว จนกระทั่งอีกหลายปีต่อมาเกิดความมั่นใจในผลผลิตจึงขยายไปปลูกลำไยบนที่นาแปลงอื่นๆ

ตัวอย่างเช่น ลุงมูน อายุ 72 ปี เป็นเจ้าของสวนลำไย 16 ไร่ รวม 3 แปลง ลุงมูนเป็นลูกของคนมีฐานะในหมู่บ้านคนหนึ่ง เริ่มได้พันธุ์ลำไยอีคอมาจากลำพูนเมื่อ 40 ปีที่ผ่านมา และได้ขอซื้อที่นาจำนวน 3 ไร่ จากญาติคนหนึ่งซึ่งย้ายไปอยู่ที่อำเภอฝาง ลุงมูนปลูกลำไยประมาณ 100 ตัน ปัจจุบันเหลือลำไยอายุประมาณ 40 ปี จำนวน 70 ตัน ช่วงปีพ.ศ.2533 มีคนมาติดต่อขอซื้อที่นาจากลุงมูนไว้ลະแสงบท ลุงขายไป 5 ไร่ เพราะว่าที่นาตรงนั้นเป็นนาลุ่ม มีน้ำท่วมขังเป็นประจำ เงินที่ได้จากการขายที่นา ลุงมูนมาซื้อที่ยกร่องทำเป็นสวนลำไยอีก 1 ไร่ กับ 2 งาน



ผืนนาบ้านกู่แดงเปลี่ยนมาเป็นสวนลำไย ลำเหมืองที่เคยใช้กับที่นาถูกปรับมาใช้ส่งน้ำเข้าสวนลำไย

ลุงมูนเลิกทำงานมาได้ 7-8 ปี แล้ว แม้จะมีที่หลอยแปลง แต่ลุงมูนก็ไม่คิดจะเก็บไว้เป็นที่นา ลุงให้เหตุผลว่าการทำงานอยู่ยากมีขั้นตอนหลายอย่าง เมื่อเบรียบเทียบกับการทำสวนลำไย การจะมาเปลี่ยนที่บ้านสวนไว้ปลูกข้าวเป็นเรื่องที่วุ่นวายในการจัดการน้ำ แต่ถ้าเปลี่ยนจากที่นาเป็นสวนไป เดยก็จ้างรถแมคโครามายกร่อง ปลูกลำไยทั้งหมด โดยใช้น้ำบาดาลและเดินท่อไปทั้งสวน ลงทุนครั้งเดียว ลุงมูนเห็นว่า ลำไยเป็นพืชที่ไม่ต้องเอาใจใส่มาก แตกต่างจากการปลูกข้าว หรือปลูกผักที่ต้องดูแลอย่างถ้วน แม้ผลผลิตจากลำไยตามฤดูกาลมีเพียงปีละหน แต่ก็ขายได้เงินจำนวนมาก ลุงมูนขายลำไยเหมาสวนทั้งหมด 11 ไร่ ในราคา 220,000 บาท ลุงแบ่งมรดกสวนลำไยให้กับลูกสาว 1 คน และลูกชาย 1 คน

วิธีคิดของลุงมูนคล้ายคลึงกับชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านกูแดงที่มองว่า การใช้ที่ดินแปลงเล็กๆ ปลูกลำไย สามารถสร้างรายได้แตกต่างกันอย่างลิบลับจากการปลูกข้าว ดังนั้นจึงเป็นเรื่องสมเหตุสมผลสำหรับทุกคน ที่จะเลิกทำงานและหันมาปลูกลำไยแทน ลุงมูนมองว่าลำไยยังมีอนาคตสดใสสามารถทำรายได้ให้กับชาวบ้านไปอีกนาน แต่อีกหลายคนกังวลใจ เพราะราคาลำไยเริ่มตกต่ำเนื่องจากมีพืชที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น ดังนั้นทุกสวนจึงใช้สารเร่งลำไยในฤดูกาลในแบบที่แตกต่างกัน บางสวนเร่งนอกฤดูกาล บางสวนเร่งก่อนฤดูกาลเล็กน้อยเพื่อให้ได้ลำไยออกมากขายก่อนใครๆ บางคนเริ่มบ่นถึงค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลงและค่าสารเร่งต่างๆ

ในด้านหนึ่ง การที่ชาวนาฐานะดีได้ขายผลผลิตจากลำไยทำให้ชาวนาที่มีฐานะรองๆ ลงมาเห็นช่องทางเพิ่มรายได้ แต่เนื่องจากพวกราคาเมื่อนานน้อยและมีต้นทุนจำกัด การปลูกลำไยจึงค่อนข้างเริ่มจากครั้งละไม่กี่ต้นบนที่นาและค่อนข้างต่อไป โดยระหว่างที่รอลำไยโตจนเก็บผลผลิตได้ ก็สามารถหารายได้จากการปลูกพืชอื่นๆ

การขยายขยายสวนลำไยของชาวนาที่มีฐานะรองๆ ลงมา ค่อนข้างขยายออกไปยังพื้นที่นา ตอนบน โดยชุดร่องและทำคันนินไว้เพื่อปลูกกระเทียม ขณะเดียวกันก็แทรกกล้าลำไยลงไปบนคันดินนั้น เมื่อลำไยอายุได้ 3 ปี ก็สามารถเก็บผลผลิตขายได้บ้างสวน จากนั้นชาวนาก็ค่อนข้างเพิ่มและขยายการปลูกลำไย ระหว่างที่ลำไยมีอายุไม่ถึง 4 ปี ชาวนาสามารถใช้ที่ดินระหว่างต้นลำไยปลูกกระเทียม ต่อมาในระยะหลังจึงปลูกผักสวนครัว และพรวิพเพื่อขาย

ชาวกูแดงอธิบายโดยตัวอย่างว่า ชาวนาที่มีที่ดินน้อย เช่น 1-2 ไร่ ถ้าปลูกข้าวกินก็ไม่เพียงพอสำหรับการบริโภคในครัวเรือน แต่หากปลูกลำไย ปีหนึ่งๆ สามารถมีรายได้หลายหมื่นบาท สำหรับชาวนาที่มีฐานะปานกลาง มีที่ดินกว่า 3-5 ไร่ ปลูกข้าวต้องใช้ต้นทุนหลายพันบาท แม้ว่าจะมีข้าวกินตลอดทั้งปี แต่หากนำที่นาดังกล่าวมาเป็นสวนลำไย ปีหนึ่งทำรายได้หลายหมื่น แบ่งเงินมาซื้อข้าวกินไม่ถึงหมื่นบาท หนำซ้ำยังมีเงินเหลือจากการซื้อข้าวอีกไม่น้อย

อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนที่นาเป็นสวนลำไยของชาวบ้านกู้้แดงย่อมส่งผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้จากชานาไรที่ดินในบ้านกู้้แดง ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 35 ของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน การปรับเปลี่ยนที่ดินจากการทำนามาเป็นสวนลำไย ทำให้ครัวเรือนเหล่านี้ซึ่งเคยเข้าที่นาหรือประกอบอาชีพรับจ้างจำกัดของทางดินรูปแบบของการประกอบอาชีพ เช่น

1. ชานารับจ้างหลาຍคนรวมกลุ่มกัน 4-5 คน ออกไปรับจ้างปลูกนาหรือปลูกถั่วเหลือง กระเทียม ฯลฯ บนที่นาของคนอื่นๆ ทั้งในและนอกหมู่บ้านกู้้แดง วิธีนี้สามารถเป็นทางออกได้ในช่วงเวลาหนึ่งเนื่องจากที่นาของคนอื่นๆ ไม่สามารถจัดการได้ แต่ในช่วงเวลาหนึ่งนี้ ชาวบ้านกู้้แดงก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากการทำนาเป็นสวนลำไย เป็นหมู่บ้านจัดสรร หรือใช้ที่ดินในรูปแบบอื่นๆ เช่นกัน

2. ชานาเข้าหรือรับจ้างบางกลุ่ม ใช้วิธีขออาศัยปลูกผักสวนครัวบนที่ดินในสวนลำไยของเจ้าของที่ดินที่มีฐานะดี ซึ่งลำไยในช่วงอายุไม่เกิน 4 ปี ยังมีขนาดไม่ใหญ่นัก ทำให้พื้นที่ระหว่างต้นลำไยสามารถทำเป็นแปลงผัก หรือแปลงพฤษักได้ การปลูกผักสวนครัวระหว่างต้นลำไยนี้ เป็นกิจกรรมที่เกิดประโยชน์กับทั้งเจ้าของสวนลำไยและชาวบ้านที่เข้าไปปลูกผัก กล่าวคือ สวนลำไยได้รับการดูแลเอาใจใส่ เพราะคนปลูกผักสวนครัวจำเป็นต้องตัดหญ้าและใส่ปุ๋ยให้กับพืชผักของตนอยู่แล้ว ส่วนคนปลูกผักสวนครัวสามารถใช้น้ำจากร่องน้ำที่มีอยู่ในสวนลำไยแห่งนั้น

อาชีพปลูกผักสวนครัว เกิดขึ้นอย่างเป็นลำดับสันในแบบอาเภอสารภีในราปี พ.ศ.2536 เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน จากที่นาเป็นที่สวนลำไยขนาดใหญ่ การเปลี่ยนแปลงที่นาทั้งผืน มักเกิดขึ้นจากคนนอกที่มาซื้อที่ดินจากชาวบ้านติดต่อกันหลายๆ ผืนรวมเป็นผืนใหญ่ และปรับปูที่นาโดยการขุดร่อง ทำคันดินและลงต้นลำไยจำนวนหลาอยู่ต้นในครัวเดียว ระหว่างที่รื้อต้นลำไยเติบโตนี้เอง จึงเกิดอาชีพปลูกผักสวนครัว ซึ่งเป็นช่องทางของรายได้สำหรับชาวบ้านจำนวนหนึ่ง จนกระทั่งในช่วงห้าปีที่ผ่านมา อาชีพปลูกผักเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากต้นลำไยเติบโตครอบคลุมพื้นที่ดินระหว่างต้นจนกระทั่งไม่สามารถปลูกผักอื่นๆ แทรกได้อีก

ชาวบ้านกลุ่มนี้เลือกทำงานรับจ้างภายนอกหมู่บ้าน ด้วยเงื่อนไขต่างๆ กัน เช่นอายุค่อนข้างมาก มีภาระต้องเลี้ยงดูลูกหรือคนเฒ่าคนแก่ในบ้าน มีงานหลักอื่นๆ เช่น ปลูกผักขาย หรือต้องดูแลสวนลำไยของตนเอง ดังนั้นการทำงานรับจ้างจึงไม่ได้จำกัดฐานะไว้แต่เฉพาะคนไม่มีที่ดินเท่านั้น แต่เงื่อนไขการทำงานรับจ้างรายวันในหมู่บ้านค่อนข้างยืดหยุ่น ทำให้ผู้รับจ้างยังคงรับผิดชอบงานอื่นๆ ของตนได้ พร้อมๆ กับที่สามารถใช้เวลาที่เหลือให้เกิดรายได้อกเงยขึ้น

ช่วงเวลาที่ถือว่าเงินสะพัดที่สุด คือช่วงของการเก็บลำไย ราวดีอนกรกภาน-สิงหาคม ของทุกปี แรงงานในหมู่บ้านจะหันมารับจ้างเก็บลำไยทั้งหมด อัตราการจ้างงานมีหลาຍอัตรา เช่น แรงงานชายขึ้นต้นลำไย วันละ 200-250 บาท ขึ้นอยู่กับขนาดของต้นลำไยว่าใหญ่แค่ไหน แรงงาน

หญิงที่รู้ด烂ำไยให้เป็นเม็ด (烂ำไยร่วง) วันละ 120 บาท แรงงานที่เด็ด烂ำไยพร้อมกัน วันละ 150 บาท บ้านกู่แดงมีการใช้สารเร่งเพื่อให้烂ำไยออกนอกรถถูกาก งานรับจ้างเก็บ烂ำไยยิ่งขยายเวลามากขึ้น บางสวนสามารถเก็บ烂ำไยได้ตั้งแต่เดือนมิถุนายน และบางสวนสามารถเก็บ烂ำไยในช่วงเดือนกันยายน นอกเหนือจากภาระรับจ้างเก็บ烂ำไยตามถูกาก

งานรับจ้างตามถูกากอีกชนิดหนึ่ง คือรับจ้างมัดถัวเหลืองเพื่อไปทำถัวเน่า งานนี้เป็นงานเก่าแก่ของบ้านกู่แดง ซึ่งมีชื่อเสียงในเรื่องการทำถัวเน่ามาหลายสิบปี แต่เดิมชาวกู่แดงปลูกถัวเหลืองเพื่อใช้ทำถัวเน่าเอง แต่ปัจจุบันไม่มีการปลูกถัวเหลืองแล้ว พ่อค้าในหมู่บ้านจะไปซื้อถัวเหลืองจากที่อื่นๆ เช่น ในเขตอำเภอหางดง เพื่อนำมาจ้างแรงงานในหมู่บ้านมัด และทำถัวเน่านอกเหนือจากงานรับจ้างตามถูกากที่เกี่ยวข้องกับถัวเน่าและ烂ำไยแล้ว เวลาที่เหลือของแรงงานในหมู่บ้านจะรับจ้างแกะกระเทียม โดยพ่อค้าและแม่ค้าในหมู่บ้านจะไปรับกระเทียมมาเพื่อให้คนในหมู่บ้านรับจ้างแกะ กิโลกรัมละ 1 บาท ถ้าเป็นกระเทียมเล็ก กก.ละ 2-3 บาท ชาวบ้านบางคนยืดสายพื้นที่ขายโดยปรับเปลี่ยนสินค้าไปตามถูกาก เช่น ยามปกติค้ากระเทียม แต่เมื่อถึงถูกาก烂ำไย ก็จะหันมาค้าขาย烂ำไย

อาชีพที่สร้างรายได้ให้กับชาวกู่แดงมากที่สุดในปัจจุบัน คือ อาชีพรับจ้างนอกหมู่บ้านชาวบ้านกู่แดงจำนวนหนึ่งนิยมทำกันคือการไปทำงานที่โรงงานไม้กวาด ซึ่งตั้งมาประมาณ 10 ปี นอกร้านนี้ยังมีโรงงานข้อเบ็ด โรงงานบ่มใบยาสูบ รวมทั้งงานรับจ้างอื่นๆ ในตัวเมืองเชียงใหม่ และที่ โรงงานอุดสาหกรรมในนิคมฯ ล้านพูน

การค้าขายของคนกู่แดง ในช่วงถูกาก烂ำไย เป็นช่วงที่มีธุรกิจเกี่ยวกับ烂ำไยหลายลักษณะ หลายคนที่ทำการค้าขาย เช่น ค้ากระเทียม ค้าขายในตลาดนัด หรือขายผักในตลาดใหญ่ฯ ยุติการค้าขายประจำชั่วขณะ และหันมาค้า烂ำไยแทน เช่น เปิดร้านรับซื้อ烂ำไยในหมู่บ้านเพื่อไปขายต่อให้กับโรงงาน หรือไปรับซื้อ烂ำไยถึงหน้าสวนและนำไปส่งต่อให้กับโรงงาน นอกร้านนี้ในภูมิที่เป็น烂ำไยขนาดใหญ่ มีผลผลิตที่ดี อาจมีการรับซื้อเหมาสวนซึ่งเป็นการซื้อที่ผู้ซื้อเก็บกำไรในอนาคต ว่า烂ำไยจะราคาดี เจ้าของสวนแม้จะถูกดราคาก็ได้เงินเป็นก้อนโดยไม่ต้องลงทุนในเรื่องค่าแรงงานในการเก็บ烂ำไย แต่หากผู้รับเหมาสวนไม่มีสายป่านยาวเพียงพออาจขาดทุนได้ง่าย เนื่องจากราคางานที่ต้องตัดลงอย่างมากโดยเฉพาะหลังจากที่มีการใช้สารเร่งเพื่อให้ผลผลิตออกนอกถูกาก

นอกจากนี้ยังมีการรับซื้อ烂ำไยเพื่อไปส่งต่อให้กับโรงงาน烂ำไย (พร้อมเม็ด) ซื้อ烂ำไยและส่งขายต่อให้กับพ่อค้าคนกลางในต่างจังหวัด โดยพ่อค้าในต่างจังหวัดเป็นผู้กำหนดราคารับซื้อ และคนกลางที่ปรับซื้อของชาวบ้านจะได้กำไรต่อ กิโลกรัม เป็นต้น

ที่ดิน การซื้อเก็บกำไร และการหุนกลับของชาวนา

ในยุคเศรษฐกิจรุ่งเรืองช่วงพุทธศักราชที่ 2530 พ่อค้าที่ดินได้เข้ามากวันนี้ซื้อที่ดินแบบ
จำเจอสารกีเป็นจำนวนมาก ในบ้านกู่แดง การซื้อขายที่ดินเริ่มต้นตั้งก่อนหน้านั้นแล้วระยะหนึ่ง
โดยคนในหมู่บ้านที่ทำงานอยู่กิจกรรมที่ดินนายหนึ่งร่วมมือกับผู้ใหญ่บ้านในยุคหนึ่น ติดต่อขอซื้อที่นา
จากชาวบ้าน โดยซื้อที่ที่เรียกว่า “นาหนอง” หรือ “ที่ไ่่ง” ที่นาบริเวณนี้มักมีป้อมหานการผลิต
เนื่องจากน้ำจากแม่น้ำแม่ยaiไม่ค่อยถึง และเมื่อฝนตกหนัก น้ำก็จะท่วม พันธุ์ข้าวเดิมที่ชาวนา
เลือกเพาะปลูกบนพื้นที่นาลักษณะนี้คือข้าวเจ้าพันธุ์ข้าวหลوب เพราะเป็นข้าวที่มีลำต้นสูง ทนทาน
ต่อน้ำท่วมได้ดี ผู้ใหญ่บ้านออกเดินสายคุยกับเจ้าของที่นาหนองเหล่านี้เกือบ 10 ราย จนกระทั่ง^{ทั้ง}
รวมที่ดินได้รา 40 กว่าไร่ ละ 3,000 บาท จากนั้นที่นาหนองได้ถูกนำมาปรับปรุงและจัดสรร
ขายให้คนกับคนต่างถิ่นนายหนึ่ง ในราคาว่าละ 30,000 บาท ต่อมากลับต่างถิ่นที่รับซื้อໄภได้นำมา
ขายให้กับนายคนนาการคนหนึ่งในกรุงเทพฯ ราคา 10 ล้าน ในที่สุดเมื่อราส่องปีที่ผ่านมา ที่ดินนี้
ดังกล่าวได้ถูกธนาคารยึด และแปรสภาพเป็นที่รกร้าง

ในช่วงปี พ.ศ.2533 เริ่มมีการกวาดซื้อที่นาผืนใหญ่ ในลักษณะของการซื้อสะสมไปเรื่อยๆ เป็นระยะเวลาหนานนับปี ราคานั้นอาจมีความแตกต่างกัน ตั้งแต่ละ 15,000 บาทไปจนถึง 30,000 บาท คนนอกที่มากกว่านี้จะติดต่อกันในหมู่บ้านที่เป็นที่รู้จักหรือได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้านให้เป็นผู้ติดต่อกันตามข้อซื้อ เช่น ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7 เคยเป็นนายหน้ากวาดซื้อที่นาให้กับคนนอกมาหลายผืน อดีตผู้ใหญ่บ้านรายนี้เล่าว่า เขาจะเริ่มติดต่อกันขึ้นที่ดินจากชาวบ้านแปลงแรกๆ ก่อน จากนั้นจึงเสนอให้ชาวบ้านที่ต้องการขายที่ดินไปร่วมกับเอกสารสิทธิ์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นส.3ก หรือโฉนด และถ่ายเอกสารมาให้

ผู้ใหญ่บ้านจะนำเอกสารสิทธิ์ไปให้กับเจ้าของเงินพิจารณาว่า อย่างใดที่ดินรูปปั่งลักษณะใดจึงสามารถเพียงพอที่จะนำมาเป็นที่จัดสรร หากเจ้าของเงินต้องการที่ดินบริเวณใดเป็นพิเศษ เพื่อให้ที่ดินทั้งแปลงสามารถ ราคาที่ดินในบริเวณนั้นก็จะเพิ่มสูงขึ้น เช่นต้องการที่ดินที่เป็นทางออก ราคาอาจสูงถึง 40,000 บาท หรือที่ดินด้านหน้าเพื่อให้ที่ดินทั้งหมดมีรูปทรงสวยงาม อดีตผู้ใหญ่บ้านที่เคยเป็นนายหน้าบอกว่า ราคาที่ดินที่เข้าทำการติดต่อซื้อขายเคยสูงสุดถึง 4 แสนบาท มีจำนวน 4 ไร่ เจ้าของเงินได้ทำการเปลี่ยนแปลงที่นาด้วยการขุดบ่อและนำดินมาถม โดยคาดผันไว้ว่าจะนำที่ดินไปจัดสร้างขาย คนนอกที่มาซื้อที่ดินมีทั้งเศรษฐีในเมืองเชียงใหม่ และคนต่างถิ่น เช่นคนกรุงเทพฯ วิธีการว้านซื้อที่ดินเป็นไปในลักษณะเดียวกันคือ เริ่มจากจุดเล็กๆ และขยายวงออกไป ชาวบ้านบางส่วนจำกัดต้องขายเพื่อนบ้านได้ขายที่ดินไปแล้ว ขณะที่บางส่วนยังดีขายเนื่องจากราคาที่ดินสูงอย่างคาดไม่ถึง ความหวังของคนนอกที่ซื้อที่ดินผนนใหญ่ใกล้เคียงกันคือ

จัดสรรที่ขาย แต่ที่ดินผืนใหญ่หลายแปลงมีจุดจบใกล้เคียงกันคือกลยุทธ์เป็นที่รกร้างว่างเปล่า ส่วนหนึ่งชาวบ้านรู้ว่าถูกธนาคารยึดไปแล้ว อีกส่วนหนึ่งเจ้าของที่ดินเหล่านั้นเลือกที่จะปล่อยที่ดินไว้ไม่ลงทุนสานฝันตามที่ตั้งใจไว้ แม้ที่ดินบางแปลงเปลี่ยนแปลงจากที่นาและลงทุนปลูกลำไยจ้างคนในท้องถิ่นดูแลในช่วง 2-3 ปีแรก แต่แล้วในที่สุดก็เสียหายไป

ที่ดินรอบหมู่บ้านกู่แดงที่เคยเป็นที่นาเก่าจำนวนหนึ่ง จึงกลายเป็นพื้นที่ที่ยังมีร่องรอยของ การปรับปรุงโดยการขุดร่อง ขุดบ่อ ถมที่ดินเพื่อจัดสรรวิว และขณะนี้มีชาวบ้านยังคงใช้เป็นจำนวนมาก ชาวกู่แดงจึงได้แต่ไม่ชัดเจนนักว่าครมารชื้อที่นาของพวกรเข้าไปบ้าง เพราะบางคนเคยโผล่หน้าเข้ามาในหมู่บ้านเพียงครั้งเดียวเท่านั้น การติดต่อซื้อที่ดินส่วนใหญ่ผ่านมือนายหน้าโดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้าน วิธีขอเจ้าของที่ดินบางคนที่คุ้นเคยอยู่บ้าง เพราะเคยจ้างคนกู่แดงมาดูแลไกด์แล้วก็เสียหายไป

อดีตผู้ใหญ่บ้านกู่แดงประมาณว่า ในช่วงเศรษฐกิจเพื่องฟูนั้นมีชาวบ้านขายที่ดินประมาณร้อยละ 10 และเนื่องจากเจ้าของที่ดินรายใหม่เหล่านี้ทิ้งที่ดินให้รกร้างว่างเปล่า ทำให้มีชาวนาจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีทั้งชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดินเดิมและไม่ใช่เจ้าของที่ดินเดิม ขอกลับเข้าไปทำกินบนที่นาเดิมนั้น ผู้ใหญ่บ้านยินยอมให้ชาวนากลับเข้าไปใช้ที่ดินได้ โดยอ้างสถานภาพสองแบบ ด้วยกัน อย่างแรกคือ ในฐานะของนายหน้าและสืบเนื่องมาเป็นผู้ดูแลที่ดินของเจ้าของที่ดินรายใหม่ อีกฐานะหนึ่งคือฐานะของผู้ใหญ่บ้าน ที่ต้องดูแลความเรียบร้อย เนื่องจากที่รกร้างว่างเปล่า มีต้นหญ้าขึ้นมาก หากเจ้าของไม่ดูแลอาจทำให้เกิดไฟไหม้และลามไปยังที่ดินแปลงอื่นๆ ได้ ดังนั้น การที่มีคนมาเพาะปลูกบนพื้นที่ที่ทำให้บริเวณนั้นได้รับการดูแล ที่ดินจะรกร้างว่างเปล่าจึงทำให้ชาวนาไร้ที่ดินกลุ่มนี้หันกลับมาพลิกฟื้นการทำนาใหม่อีกครั้งหนึ่ง

คนทำงานที่ยังคงเหลือในบ้านกู่แดง

ชาวกู่แดงให้เหตุผลของการเลิกทำงาน ใกล้เคียงกับชาวนาในหมู่บ้านอื่นๆ คือ การทำงานในระยะหลังขาดทุนเนื่องจากทุกขั้นตอนของการผลิตต้องใช้เงิน นับตั้งแต่การโ大雨จากที่เคยใช้ค่วยถูกทดแทนด้วยรถไถ ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบตอบแทนอาจมีความลูกแคนที่ด้วยการจ้างแรงงานที่ตอบแทนเป็นเงิน การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงซึ่งทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น หน้าช้าราคาข้าวยังตกต่ำ นอกเหนือจากปัญหาขาดทุน บ้านกู่แดงยังมีปัญหาขาดแคลนน้ำ เนื่องจากบ้านกู่แดงอยู่ปลายน้ำของฝายท่าวังตลาด ขณะที่ชาวบ้านต้นน้ำใช้น้ำในการเกษตรมากขึ้น ทำให้คนที่อยู่ปลายน้ำได้น้ำน้อยลง และมีเรื่องทะเลาะเบาะแสเพื่อแย่งน้ำอยู่เป็นประจำ คนจำนวนหนึ่งให้เหตุผลว่า การทำงานต้องมีคุ้คือ ต้องทำงานหลายๆ แปลง เป็นกิจกรรมรวมหมู่ เนื่องจาก ต้องมีความร่วมมือในเรื่องการทำเหมืองฝาย และยังมีปัญหาเรื่องหนูมากัดกินข้าวหากทำงานเฉพาะของ

ตนแปลงเดี่ยว ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อมีชาวบ้านละเลิกจากการทำนาจึงมีการเลี่ยนแบบและเลิกทำนา ตามกันไปเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม หากมองเหตุผลของการเลิกทำนาจากครัวเรือนของชาวรายย่อยแล้วเรา กลับพบเงื่อนไขในการดันรันต่อสู้ที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้นท่ามกลางเหตุผลต่างๆ ในการเลิกทำนา บ้านกู่แดง จึงยังคงเหลือคนที่ปลูกข้าวอยู่ประมาณ 4-6 ราย อายุในวัย 40-60 ปี

ป้าพร อายุ 60 ปี เป็นคนลำพูน แต่งงานกับสามีซึ่งเป็นคนกู่แดง เมื่อ 40 ปีก่อน ทั้งคู่ได้ข้อ ซื้อที่ดินจากญาติห่างๆ ในหมู่บ้านกู่แดง ซึ่งขายที่เพราะแต่งงานไปอยู่ที่อ.เชียงดาว ที่ดิน 4 ไร่กับ 2 งาน เงินที่ซื้อที่ดินเป็นเงินกู้สหกรณ์ จากนั้นจึงค่อยๆ ปลูกกระเทียม ถั่วลิสงและถั่วเหลือง เลี้ยงเป็ด นำควายไปรับจ้างไถนา ในช่วง 20 ปีมานี้ สามีของป้าพรทำงานเป็นการโง่ที่วิทยาลัยแห่งหนึ่งใน ลำพูน และมีมารดกเป็นที่นาประมาณ 2 ไร่เศษ จากนั้นจึงซื้อที่นาดกในส่วนของพี่สาวอีก 1 ไร่ ราคา 20,000 บาท และซื้อที่นาติดกัน อีก 3 งาน ราคา 19,000 บาท ป้าพรกับสามีจึงมีที่ดิน 2 ผืน ได้แก่ ผืนแรกเป็นที่นาซึ่งซื้อมาตั้งแต่เริ่มแต่งงาน จำนวน 4 ไร่กับ 2 งาน และผืนที่สองเป็นที่นา มารดกความกับที่นาที่ซื้อเพิ่มในภายหลัง

ป้าพรปรับปุ่งที่นาดกเป็นสวนลำไย โดยทายอยปลูกต้นลำไยเป็นระยะๆ ในสวนลำไย แห่งนี้จึงมีลำไยขนาดและอายุต่างๆ กัน โดยที่สวนตอนบน มีลำไยอายุ 20 กว่าปี จำนวน 28 ต้น ลำไยตอนลุ่ม อายุ 10 ปี จำนวน 57 ต้น และลำไยอายุ 4 ปี อีก 50 กว่าต้น ระหว่างที่ต้นลำไยยัง เล็ก ป้าพรปลูกผักขายให้กับแม่ค้าในหมู่บ้านซึ่งนำไปขายที่ตลาดในเมืองอีกหอดหนึ่ง ที่สวนลำไย แห่งนี้ ได้ชุดบ่อเพื่อนำมาที่มาถมเป็นเนินปลูกลำไย และทำเป็นบ่อเลี้ยงปลา尼ลและปลาตะเพียน ไว้กินและขาย ป้าพรเล่าว่า เมื่อครั้งที่ชุดร่องกมดินปลูกลำไย คนเฒ่าคนแก่บอกว่า อย่าไปปุดหมด ไม่งั้นจะไม่มีข้าวไว้กิน เก็บที่เสาไว้ทำนาบ้าง

เมื่อปีพ.ศ.2533 ช่วงที่ชาวบ้านในกู่แดงขายที่นา ป้าพรก็ได้รับการติดต่อขอซื้อนาเช่นกัน ในราคาไร่ละ 400,000 บาท จำนวน 4 ไร่ 2 งาน เหตุที่ราคาสูงนี้ของจากที่นาของป้าพรจะทำให้ ที่ดินแปลงใหญ่ทั้งแปลงได้รูปร่างที่สวยงาม ป้าพรเคยเจ้าของที่ดินเพียงครั้งเดียวเท่านั้น รู้ เพียงว่าเป็นคนจังหวัดนนทบุรี และเคยติดต่อกันทางโทรศัพท์บ้างเป็นครั้งคราว

ป้าพรบอกว่าสาเหตุที่ตัดสินใจขายนาเป็นเพราะไม่มีแรงงาน ทำอยู่คนเดียว จึงจำต้อง ว่าจ้างแรงงาน เมื่อขายที่นาให้กับคนอื่นไปแล้ว เว้นช่วงไปหลายปี ผืนดินที่เคยใช้ทำประไชน์กลับ ไม่ได้รับการเอาใจใส่แต่อย่างใด ป้าพรขอเจ้าของที่ดินกลับเข้าไปทำงานอีกครั้ง หากแต่ในเวลานี้ การทำนากลับสะดวกมากขึ้นเนื่องจากเจ้าของที่รายใหม่ได้ชุดร่องทำให้มีน้ำใช้ในการทำนา ดังนั้น ทุกๆ ดูกาลทำนา ป้าพรจะเสียเงินจ้างรถไถประมาณ 1300 บาท เสียค่าจ้างปลูกอีกไร่ละ 600 บาท

จำนวน 3 ไร่ และจ้างเกี่ยว แต่ละปี ป้าพรได้ผลผลิต 200 กว่าถัง สมาชิกในครอบครัว 4 คน กิน ไม่หมด พอก้าวใหม่ออกก็จะสืบข้าวเก่าออกไปขายให้คนในหมู่บ้าน

ป้าพรวนเวียนอยู่กับงานในที่นาที่สวนตามฤดูกาล เมื่อถึงฤดูทำนา ก็แบ่งเวลามาทำนา บางส่วน ดูแลสวนลำไย โดยการไปเปิดน้ำเข้าสวน น้ำที่ใช้เป็นน้ำบาดาลและใช้วิธีเดินท่อติดสปริง เกอร์ ทำให้งานไม่เหนื่อยมาก เมื่อถึงหน้าลำไย ป้าพรขายเหมาสวนปีนึงได้เงินจำนวนไม่น้อย และใช้เวลาที่เหลือออกไปปรับปรุงเก็บลำไยตามสวนของเพื่อนบ้าน ป้าพรและครอบครัวไม่ต้องซื้อข้าว กิน ปลูกผักไม่เสียเวลาแมลงในสวนลำไยของตน และเลี้ยงปลาไว้กิน ทั้งผักและปลาถ้ามีเหลือกิน จะนำออกขาย

บัวคำ อายุ 45 ปี เป็นชาวบ้านกู้借錢 อีกรายหนึ่งที่ยังคงทำนาอยู่ในปัจจุบัน บัวคำเกิดในครัวเรือนของชาวนาไร่ที่ดิน พ่อแม่ของบัวคำมีที่นาเพียงน้อยนิดและขายไปนานแล้ว ทำให้เชือและสามีต่างไม่มีที่นามรด กบัวคำและสามีจึงยึดอาชีพรับจ้างทำนาผ้ากึงมาตลอด โดยทำนาของคนในหมู่บ้านใกล้เคียง จำนวน 4 ไร่ และแบ่งครึ่งผลผลิต ต่อมาเจ้าของที่นาได้ปรับปรุงที่เป็นสวนลำไยการทำนาผ้ากึงจึงยุติลง แต่ชีวิตการเป็นชาวนาของทั้งคู่ไม่ได้ยุติลงตามไปด้วย

บัวคำไปขอทำนาบนที่นาเดิมของคนกู้借錢 ที่ขายให้กับคนต่างถิ่นจำนวน 3 ไร่ โดยติดต่อผ่านคนดูแลที่ให้กับเจ้าของที่ดินผืนนั้น บัวคำบอกว่า สาเหตุที่ทำนาอยู่ เพราะไม่ค่อยมีเงิน อยากร่มข้าวไว้กิน และการทำนา ก็ไม่ได้เสียเวลาตามากมายอะไร แรงงานที่ใช้ก็เป็นแรงงานของตนเองและสามี สำหรับค่าใช้จ่ายปีนึงๆ ประมาณ 2000 กว่าบาทสำหรับค่ารถไถและปุ๋ย ก็ได้ผลผลิต 100 กว่าถังแล้ว พอกินไปตลอดทั้งปี

นอกจากการทำนาเพื่อเอาข้าวไว้กิน บัวคำยังปลูกผัก และพรวิชัย โดยอาศัยที่ดินของเจ้าของสวนลำไยที่ต้นลำไยยังเล็กอยู่ เมื่อลำไยสวนนั้นโตขึ้นก็ย้ายไปสวนอื่นที่ต้นลำไยยังเล็กอยู่ ปัจจุบันบัวคำปลูกข้าว 3 ไร่ และทำสวนผัก และพรวิชัยเก็บขาย และเช่นเดียวกับคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน ที่ฤดูกาลเก็บลำไยเป็นช่วงหาเงินคล่องมือ บัวคำก็จะหารายได้จากการออกเก็บลำไยวันละ 120 บาท ส่วนสามีไปรับจ้างคัดลำไยวันละ 200 บาท หนทางดินแดนของบัวคำจึงใกล้เคียงกับวิถีชีวิตของชาวนาในอดีต คือ ทำนาเพื่อมีข้าวกิน เวลาที่เหลือปลูกผักสวนครัวออกขาย และทำงานรับจ้างตามฤดูกาล

โครงสร้างสังคมชาวนา

ในการบรรยายภาพสังคมชาวนาบ้านกู้借錢 เมื่อสามสิบปีก่อน แจ็ค พอตเตอร์เสนอว่า สังคมชาวนาไทยประกอบไปด้วยโครงสร้าง 11 ประการที่ประกอบเป็นชุมชนชนบท คือ วงศ์ครอบครัวขยาย ระบบเครือญาติและการนับญาติสองฝ่าย ความเป็นเพื่อนและเพื่อนบ้าน กลุ่ม

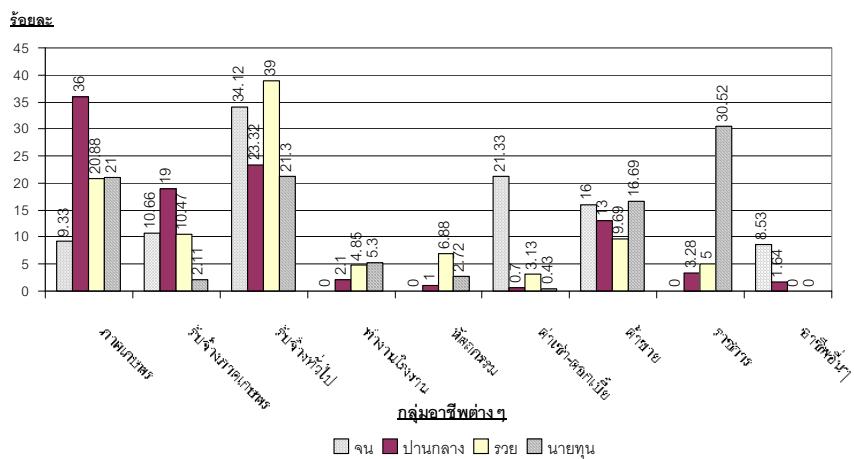
แลกเปลี่ยนแรงงาน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาชญาและผู้เยาว์ การแบ่งชั้นและสถานภาพ ความเป็นสมัครพรrocพาก กลุ่มการเมือง การแบ่งส่วนในหมู่บ้านหรือกลุ่มบ้าน หน่วยการปกครองหมู่บ้าน และวัด

หากเบรียบเทียบภาพของบ้านกู่แดงที่พอตเตอร์วัดเจ้าไก่ กับบ้านกู่แดงในปัจจุบัน เราจะมองเห็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นหลายประการด้วยกัน ครอบครัวขยายซึ่งเคยเป็นฐานของแรงงานสำคัญในสังคมชาวนา เริ่มหมดความหมายลงอย่างรวดเร็ว แม้ว่าวัดและความเป็นเพื่อนบ้าน ยังคงเป็นรากฐานของความเป็นชุมชนอย่างสำคัญ การจัดงานบุญงานปอยและการลงแขกทำความสะอาด ซ้อมแซมหรือก่อสร้างเพิ่มเติมวัดยังคงเป็นกิจกรรมที่มีนัยสำคัญสำหรับชาวกู่แดง แต่ในขณะเดียวกัน ครัวเรือนเริ่มมีลักษณะเป็นครอบครัวเดียวเพิ่มมากขึ้น ระบบเครือญาติซึ่งเคยวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานแบบมาตรฐาน พ่อฯ กับที่ภรรยาขยายน้ำย้ายไปอยู่บ้านของสามี เงินและการว่าจ้างแรงงานเป็นเงินสด เข้ามาแทนที่กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานอย่างขัดเจน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาชญาและผู้เยาว์ก็เริ่มคลอนแคลนลง เพราะเด็กรุ่นใหม่มีการศึกษาสูงและนิยมออกไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ความเป็นสมัครพรrocพาก และกลุ่มการเมืองกันแล้วไปตามระบบหัวหอดแทนของพวกรกการเมือง ผู้ใหญ่บ้านกลายเป็นนายหน้าค้าที่ดินที่ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ของคนนอกหมู่บ้าน มุ่งมองในลักษณะแก่นสารนิยมของพอตเตอร์ ซึ่งขาดภาพชุมชนชาวนาในลักษณะที่ยึดติดกับพื้นที่ จึงไม่อาจช่วยอธิบายการเปลี่ยนแปลงและพลวัตของเศรษฐกิจชุมชนชาวนาได้อีกต่อไป

บ้านสันโป่ง แม่วาง

บ้านสันโป่ง อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ ตั้งอยู่ในเขตที่ราบซึ่งมีความเหมาะสมต่อการผลิตทางการเกษตรเป็นอย่างยิ่ง ตัวหมู่บ้านอยู่ห่างจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ประมาณ 30 กิโลเมตร มีครัวเรือนประมาณ 200 ครัวเรือน หากเบรียบเทียบกับหมู่บ้านชาวนาพื้นราบอีกสามหมู่บ้านที่เราทำการศึกษา คือ บ้านกู่แดง บ้านปิง หรือบ้านสันโป่งแม่ริม บ้านสันโป่งแม่วางนับได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่ยังคงมีการผลิตในภาคเกษตรมากที่สุด จากการสำรวจสภาพเศรษฐกิจและสังคมจากครัวเรือนทั้งสิ้น 151 ครัวเรือน พบร่วมรายได้หลักของครัวเรือนมาจากการอาชีพการเกษตรมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 41 รองลงมาเป็นอาชีพรับจ้างทั่วไปร้อยละ 18 คำขายร้อยละ 13 รับราชการร้อยละ 11 รับจ้างในภาคเกษตรร้อยละ 10 และรับจ้างโรงงานร้อยละ 4 ในบ้านสันโป่งแม่วาง จำนวนชาวนาไก่ที่ดินมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 28 ของครัวเรือนทั้งหมด

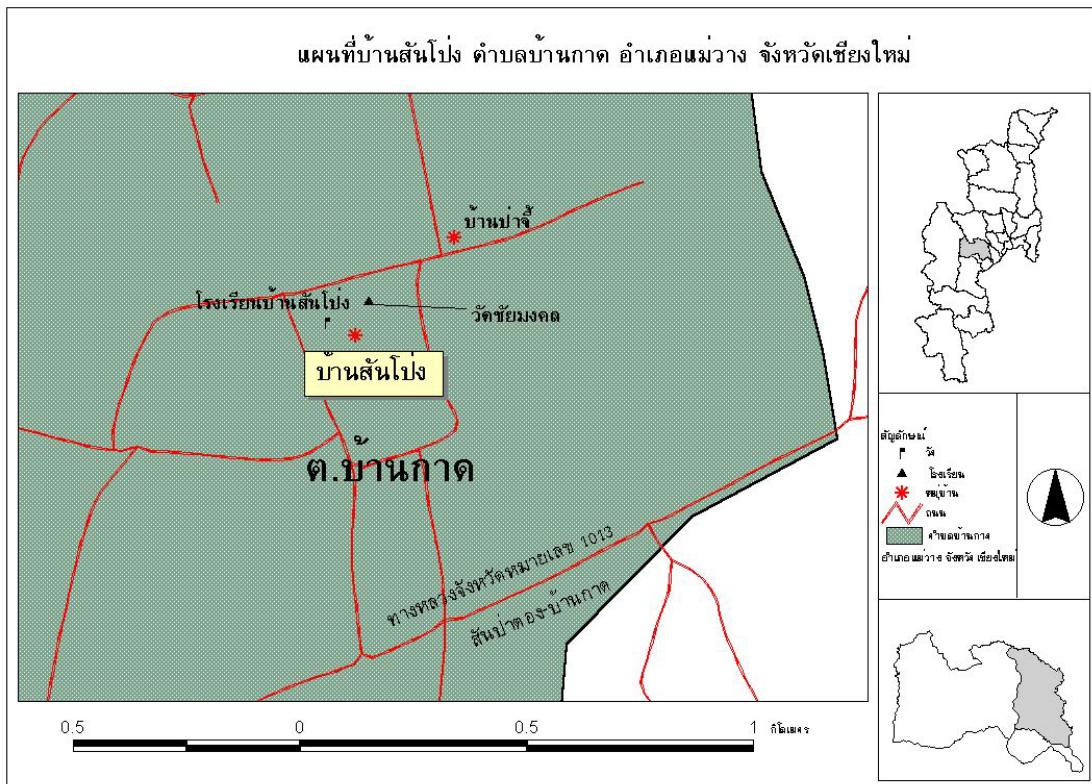
ແພນງມົມແສດງຄໍາເນັດຢ່າງໄດ້ຂອງຄວ້າເວືອນໃນແຕ່ລະຫນ້ນຈຳແນກຕາມກຸ່ມອາເຊີພ (ບ້ານສັນປຶງ -ແມ່ວງ))



แม้กรอบนั้นก็ตาม กลุ่มอาชีพการเกษตรและรับจำจ้างในภาคเกษตรยังคงประกอบเป็นประชากรถึงกึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน อาชีพเกษตรยังคงเป็นรายได้สำคัญสำหรับเกษตรกรรายย่อยที่มีฐานะปานกลางและที่มีฐานะดีหรือรวย ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำเกษตรแบบเข้มข้น ได้แก่ การปลูกข้าวนาปี ซึ่งชาวบ้านจำนวนหนึ่งเก็บข้าวไว้กิน ขณะที่บางส่วนขายข้าวทั้งหมดและซื้อข้าวสารกิน ถัดจากนั้นจะปลูกห้อมหัวใหญ่ทั้งแปลงหรือ สลับกับการปลูกข้าวนาปรัง ซึ่งเก็บหัวทั้งหมดเป็นข้าวเจ้า และเป็นการปลูกเพื่อขาย รวมทั้งปลูกข้าวโพด ต่อเนื่องภายหลังการเก็บเกี่ยวห้อมใหญ่ นอกเหนือไปจากการทำนาและปลูกพืชพานิชย์แล้ว การเลี้ยงหมูนับเป็นอาชีพที่มีนัยสำคัญเพิ่มขึ้น ในหมู่บ้านมีโรงหมู 15 โรง มีการเลี้ยงหมูโรงละประมาณ 500 ตัว โดยชาวบ้านลงทุนที่ดินและสิ่งก่อสร้างและแรงงาน แต่ลูกหมู ยา และอาหารจะรับจากบริษัทเอกชนรายใหญ่ที่จะรับซื้อหมูจากชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง การทำโรงหมูจึงมีลักษณะเป็นการรับจำจ้างเลี้ยงหมูให้กับบริษัทเอกชน แต่ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดการจ้างงานขึ้นในหมู่บ้านจำนวนหนึ่ง

นอกเหนือไปจากการเกษตรแล้ว อาชีพรับจ้างในโรงงาน โดยเฉพาะโรงงานแปรรูปอาหาร ในเขตอำเภอแม่วงศ์และสันป่าตอง นับเป็นอาชีพที่มีความสำคัญต่อรายได้ของชาวบ้านค่อนข้างมาก รองลงมาคืออาชีพรับราชการซึ่งในปัจจุบันกลยุทธ์เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญสำหรับชาวนารายทุนและชาวนารายในบ้านสันปิง อาชีพรับจ้างทั่วไป เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ทำรายได้แก่ครัวเรือนจำนวนมาก ซึ่งงานส่วนใหญ่ก็เกี่ยวนেื่องกับกิจกรรมการผลิตในหมู่บ้าน เช่น รับจ้างทำนาห้อมใหญ่ ลินจี ลำไย มะม่วง รวมถึงการเป็นแรงงานรับจ้างทั่วไปในเขตอำเภอแม่วงศ์และสันป่าตอง

และอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนั้น บางครัวเรือนเปิดร้านค้าของชำและร้านก๋วยเตี๋ยว ใน หมู่บ้าน



การถือครองที่ดินและการเปลี่ยนแปลงการผลิต

ในช่วงประมาณ 80 ปีที่ผ่านมา การถือครองที่ดินในบ้านสันปิงมีการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างไม่มากนัก ขณะที่จำนวนครัวเรือนของบ้านสันปิงเพิ่มจาก 67 ครัวเรือนในช่วงทศวรรษที่ 2470 มาเป็น 96 ครัวเรือนในช่วงทศวรรษที่ 2490 และเป็น 200 ครัวเรือนในปัจจุบัน แต่ครัวเรือนที่ถือครองก็ยังคงคิดเป็นประมาณ 1 ใน 3 ของครัวเรือนทั้งหมด (Anan 1984: 178) ชาวนากลางและชาวนารายยังคงทำกินบนที่ดินของตนเองซึ่งมีขนาดเล็กลงจากค่าเฉลี่ยครัวเรือนละ 9.6 ไร่ เมื่อ 70 ปีก่อน มาเป็นครัวเรือนละ 4.3 ไร่ในปัจจุบัน

ตามความทรงจำของชาวบ้าน ที่ดินทางซื้อเหนือทั้งหมดของวัดสันปิง เคยเป็นของเจ้าอินทนนท์ และมีหลงข้าวนาดใหญ่ ชาวบ้านสันปิงที่อายุเกิน 60 ปีขึ้นไปยังคงจำได้ว่าตอนเคยไปแบกข้าวเข้าหลองให้กับเจ้าคนนี้ พ่อหลวงตาม สท. แห่งบ้านสันปิง ปัจจุบันอายุ 62 ปี เล่าว่า เมื่อตอนเด็กๆ เข้าจำได้ว่าคนส่วนใหญ่ในบ้านสันปิงทำงานของเจ้า และใช้วิธีหักค่าหัวนา ตัวเข้าเองยังจำภาพที่ตนเองไปช่วยลากข้าวเข้าหลองข้าวແตราโรงเรียนบ้านสันปิงได้ คนเม่าเคยเล่าให้

พ่อหลวงจนพังว่า พ่อของเจ้าอินทนนท์คือเจ้าอินทวิรรถ จะเข้าช่างแล้วก็ซื้อที่นาพร้อมกับเขามาไม่ปักเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเจ้าของ ตลอดที่นาແบน้ำกادถึงสันป่าตอง เมื่อพ่อหลวงจนอายุได้ประมาณ 30 ปี เข้าเอยไปขอซื้อที่ดินจากเจ้าอินทนนท์ ໄร่ละ 1,500 บาท จำนวน 3 ไร่ โดยร่วบรวมเงินจากการแต่งงานและขอรื้ยมเงินจากญาติของเมีย

ที่ดินของคนสันโป่งส่วนใหญ่ในปัจจุบันเป็นนามรอดที่สืบทอดต่อกันมา ครัวเรือนที่มีที่น้องชายคนมักจะขายส่วนแบ่งที่ดินให้กับพี่น้องที่ต้องการทำนาสืบไป แล้วหันไปประกอบอาชีพรับจ้างหรือรับราชการเพิ่มขึ้น ในช่วงทศวรรษที่ 2530 การกวนซื้อและเก็บกำไรที่ดินทำให้ที่ดินແบน้ำสันโป่งราคาสูงตามไปด้วย ประมาณໄร่ละ 3 แสนบาท แต่ชาวบ้านสันโป่งก็ไม่นิยมขายที่ดินให้กับคนนอก เท่าที่พบมีเพียงคนเดียวคือ ลุงมา อายุ 74 ปี ขายที่นาไป 3-4 ไร่ ให้กับคนนอกหมู่บ้านเพื่อนำเงินมาให้ลูกสาวทำโรงค้าขายห้อมหัวใหญ่ ลุงมาบอกว่าซื้อที่นาฝืนนั้นมาจากเจ้าอินทนนท์เมื่อนานมาแล้ว ໄร่ละ 2500 บาท

แม้ว่าที่ดินจะไม่มีการเปลี่ยนมือไปสู่คนนอกเท่าไอนัก หากแต่การผลิตในบ้านสันโป่งกลับเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว บ้านແบนทุกบ้านยังคงมี “หลองข้าว” หนึ่งในสัญลักษณ์ของความเป็นชุมนา แต่ชาวบ้านสันโป่งจำนวนไม่น้อยซื้อข้าวกินทั้งๆ ที่ปลูกข้าวเอง หลายคนหัวเราะแบบเสียดสีตัวเอง เมื่อพูดว่า “หลองข้าวหลวง กว่างต่างใน” (หลองข้าวขนาดใหญ่แต่ข้างในว่างเปล่า) หรือบางคนบอกว่า “หลองข้าวมีแต่ข้าวลีบ” เพราะข้าวส่วนใหญ่ถูกขายให้กับสหกรณ์สันป่าตองหรือโรงสีทันที ภายนหลังถูกากลเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงข้าวนาปรัง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการปลูกข้าวเจ้ามากกว่าข้าวเหนียว เหตุผลที่จำเป็นต้องขายข้าวทันทีเนื่องจากชาวบ้านต้องการเงินสดเพื่อนำมาลงทุนในการปลูกพืชพาณิชย์อื่นๆ ต่อไป โดยเฉพาะ ห้อมหัวใหญ่

ก่อนที่ชาวบ้านสันโป่ง จะหันมาปลูกห้อมหัวใหญ่กันหมดทุกครัวเรือนที่ทำการเกษตรพากเพียรเปลี่ยนแปลงมาก่อน การปลูกห้อมหัวใหญ่เริ่มจากพื้นที่ที่ลับน้อยพร้อมกับการปลูกถั่วเหลือง จนกระทั่งในที่สุดห้อมหัวใหญ่ก็เข้ามาแทนที่ถั่วเหลือง เนื่องจากมีราคาสูงและน้ำหนักดี ปัจจุบันการปลูกห้อมหัวใหญ่ห้าราคากดี สามารถขายได้กิโลกรัมละ 20 บาท หรือราค่าต่ำสุดกิโลกรัมละ 5 บาท การปลูกห้อมหัวใหญ่นี้ໄร่ได้ผลผลิตถึง 4,000-5,000 กิโลกรัม

แม้ว่าชาวบ้านจะรู้จักปลูกห้อมหัวใหญ่มาหลายสิบปีแล้วก็ตาม แต่การปลูกห้อมหัวใหญ่เป็นพืชเงินสดหลักการปลูกข้าวเกิดขึ้นอย่างเข้มข้นเมื่อ 10 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านเห็นว่าการปลูกห้อมหัวใหญ่ทำให้เกิดปราภูภารณ์ที่เรียกว่า “นาไม่เคยร้าง” คือต้องทำการเพาะปลูกเข้มข้นตลอดทั้งปี แม้ว่าบางปีห้อมหัวใหญ่จะราคาสูงและทำให้พากเพียรได้กำไรคงต่อค้าง แต่บางปีขาดทุนจนแทบไม่มีเหลือ เนื่องจากห้อมเน่า และต้องปลูกใหม่ นอกจากนี้ห้อมใหญ่ยังเป็นพืชที่มีต้นทุนสูงมาก เนื่องจากต้องใช้ปุ๋ยและน้ำยาฆ่าแมลงทุก 7 วัน ดังนั้นรายได้จากการขายห้อม

หัวใหญ่จึงเป็นที่มาของการได้มานั่งเงินสดเพื่อไปส่งรถส.แหล่งเงินกู้หลักของชาวบ้านช่วงสิ้นฤดูกาลเพาะปลูก

สมัยรัฐบาลชวน หลักภัย หลังปี 2535 มีการส่งเสริมให้ปลูกลำไยกันมาก ในหมู่บ้านสันปีง เรียกกันว่า “ลำไยชวน” นับเป็นครั้งแรก ที่มีการปรับปรุงพื้นที่นาเป็นสวนลำไย แม้ว่าก่อนหน้านั้นชาวบ้านจะรู้จักการปลูกลำไยกันมาก่อน แต่เป็นพันธุ์พื้นเมืองซึ่งมีเม็ดขนาดใหญ่และเนื้อน้อย ชาวบ้านเริ่มต้นด้วยการนำลำไยพันธุ์ยอดนิยมมาทابกิ่งก่อน และค่อยๆ ทยอยปลูกลำไยพันธุ์นิยม จนกระทั่งปัจจุบันผ่านไปเกือบ 10 ปี สวนลำไยมีประมาณหนึ่งในสามของพื้นที่นาทั้งหมด โดยเฉพาะพื้นที่นาในหมู่บ้านกลายเป็นสวนลำไย ชาวบ้านจำนวนหนึ่งในบ้านสันปีงที่ไม่อยากเชิญหน้ากับความเสี่ยงในการขายห้อมหัวใหญ่ (ซึ่งมีทั้งกำไรมากและขาดทุนมาก) ก็หันมาปรับปรุงที่นาเป็นสวนลำไย ซึ่งไม่จำเป็นต้องผลิผืนนาครั้งเดียวให้เป็นสวนลำไยทั้งหมด แต่สามารถค่อยๆ ผสมน้ำไปทีละส่วนด้วยแรงงานของตนเองได้ (ในกรณีที่มีที่นาผืนไม่ใหญ่นัก) ชาวบ้านคิดว่า การทำสวนลำไยเป็นการลงทุนลงแรงมากๆ ครั้งเดียว แต่ได้ผลผลิตไปตลอด ชาวบ้านที่จะปรับปรุงที่นาเป็นสวนลำไยคือชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่นาของตนเอง ชาวบ้านทุกคนมีความเห็นตรงกันว่า ต่อไปในอนาคตบ้านสันปีงอาจเหลือพื้นที่สำหรับการทำนาอยู่น้อยๆ และถูกแทนที่ด้วยลำไย

การปลูกลำไยบนพื้นที่นา ส่งผลกระทบต่อพื้นที่นาที่ปลูกข้าวและห้อมของเพื่อนข้างเคียงโดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานในการรังสรรค์เมือง ชาวบ้านที่ปลูกนาข้างสวนลำไยบ่นว่าการรังสรรค์เมืองมีค่าน้ำอย่างมาก จนกระทั่งต้องมีการจ้างแรงงานรายวันมากขึ้นรังสรรค์เมือง เนื่องจากคนปลูกลำไยใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นหรือน้ำบาดาลแทนการใช้น้ำจากแม่น้ำแม่สาย ทำให้แรงงานในการรังสรรค์เมืองลดน้อยลงไป

ปัจจุบัน ทางเลือกในชีวิตของชาวบ้านสันปีงมีความหลากหลายมากขึ้นกว่าเดิม ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำการเกษตร ปลูกข้าวนานปี – นาปรัง ห้อมหัวใหญ่และข้าวโพด ทำสวนไม้ผลได้แก่ ลำไย ทำโรงหมู ค้าขายห้อม ค้าขายในตลาดบ้านกاد รับเหมา ก่อสร้าง ทำงานแกะสลักหั้งภายในบ้านและต่างจังหวัด อีกทั้งรับราชการ อาชีพสวนใหญ่ของบ้านสันปีงที่ควบคู่ไปกับการปลูกข้าวและห้อมหัวใหญ่คือ อาชีพรับจ้างทั่วไป ซึ่งมีทั้งจ้างแบบรายวันและการทำงานเหมาแบบต่างๆ ตามฤดูกาล คนกลุ่มหลังนี้จะทำงานประจำกันหลายแบบตามฤดูกาล ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละคน

เมื่อสามีชาวบ้านที่ทำงานรับจ้างทั่วไปในไร่นาและงานรับจ้างตามฤดูกาลว่า เขาคิดว่าตนเองเป็นชาวนาหรือไม่ ส่วนใหญ่จะตอบตรงกันว่า เป็นชาวนา เพราะว่า “ไปเยี่ยมกันต้องได้” แม้ว่าพวกรเขาก็ไม่มีที่นา ไม่มีหลังคา แต่หลายคนก็ซื้อข้าวกิน รวมทั้งนักฤดูกาลที่มา

พวกรากทรัพย์ไปรับจ้างรายวันอื่นๆ ดังนั้นความหมายหนึ่งของความเป็นชានา น่าจะหมายถึง ความสามารถในการใช้ทักษะบนพื้นที่ได้

ความหลากหลายของอาชีพและการปรับตัวของชានา

1. การทำงาน: ปลูกข้าวนาปี

การทำงานในบ้านสันปิงนั้น ส่วนหนึ่งเป็นการทำงานที่ดินของตนเองหรือของครัวเรือน และอีกส่วนหนึ่งเป็นการทำงานเช่า ชาวบ้านที่มีที่นาจำนวนหนึ่งเลิกทำงานด้วยตนเอง แต่ใช้วิธี “ขายหลังนา” ให้กับคนอื่นเพื่อเช่าพื้นที่ในการปลูกข้าวหรือหมักหัวในญี่ปุ่นตลอดทั้งปี การเช่านา นับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีหลายลักษณะ พ่อหลวงจะเล่าว่า

“ประมาณ 30 กว่าปีก่อน คนเมืองชูดีคนจนมาก พ่อเคย “เยี่ยงนาผ่า” ของคนในหมู่บ้านจำนวน 6 ไร่ ต้องวางแผนมัดจำด้วย พ่อได้ผลผลิตก็จะแบ่งครึ่งระหว่างเจ้าของนาและคนเช่า ต่อมาเป็นการทำงานผ่ากึง โดยไม่ต้องมัดจำเงิน หลังจากนั้นได้เปลี่ยนระบบการจ่ายค่าเช่า เป็นแบ่งสามส่วน คนทำได้ 2 ส่วน เจ้าของนาได้ 1 ส่วน ระบบี้ใช้มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ และกำลังค่อยๆ เปลี่ยนมาสู่การขายหลังนาแบบเงินสด กล่าวคือ ผู้เช่านาจะจ่ายค่าเช่าผ่านกัน ส่องแบบ ได้แก่ ปลายฤกุกาลเก็บเกี่ยวข้าวนาปี จะจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าวเปลือกหนึ่งในสามของผลผลิตข้าวนาปี ปลายฤกุกาลปลูกหมักหัวในญี่ปุ่นจะจ่ายค่าเช่าเป็นเงินสด ไร่ละประมาณ 1,000 บาท เดียวนี้เจ้าของที่ดินจะไม่รับค่าตอบแทนเป็นข้าว แต่จะให้ผู้เช่าที่นาขายผลผลิตให้ทันทีที่เกี่ยว熟แล้วรับเงินสดแทน”

นอกจากนั้น บางครัวเรือนที่ลูกหลานทำงานในงานห้องน้ำหรือประกอบอาชีพอื่นกันหมด หากยังไม่ปรับเปลี่ยนที่นาไปเป็นสวนลำไย ก็มักนิยมให้เพื่อนบ้านหรือครัวเรือนอื่นเช่านาของตน บางครั้งชาวบ้านจะเรียกคนกลุ่มนี้ว่าเป็น “กรรมกรเจ้าที่ดิน” หรือเป็นเจ้าที่ดินแบบใหม่ที่เอาที่ดินของตนมาให้ผู้อื่นเช่าแทนการผลิตเอง การจ่ายค่าเช่านาในบ้านสันปิงหรือที่เรียกว่า “การขายหลังนา” มี 2 ลักษณะ ได้แก่

1. การขายหลังนา ตลอดทั้งปี คือเจ้าของที่นาไม่ทำการผลิตใดๆ ในที่นาทุกฤกุกาล อัตราค่าเช่านาในลักษณะนี้ประมาณ ไร่ละ 2,000-2,500 บาท ชาวบ้านที่ขายหลังนาตลอดทั้งปีมักมีช่องทางในการหารายได้จากการขายหลังนาและขายหมักหัวในญี่ปุ่น ตัวอย่างเช่น เพ็ญศรี อายุ 37 ปี เป็นอาจารย์อยู่ที่วิทยาลัยเกษตรกรรม จ.ลำพูน มีที่นามีรดก 20 กว่าไร่ ได้รับค่าเช่าเป็นการแบ่งผลผลิตหนึ่งในสาม และให้ผู้เช่าขายผลผลิตทั้งหมดและนำเงินสดมาอบให้ แม่หงิ อายุ 50 ปี มีที่นา 4 ไร่ และเลิกทำงานของตนเองมา 6-7 ปี แล้ว เพราะไม่มีทุน ไม่มีแรงงาน ไม่มีรถไถ

สามีของแม่ห่วงอายุ 70 กว่าปี ทำงานไม่ไหว ส่วนลูกเขยคนหนึ่งก็แพ้ยาจากแมลง จึงคนหนึ่งมีอาชีพรับซื้อห้องจากต่างค้าขายต่อ สำหรับลูกสาวมีอาชีพรับจ้างตามฤดูกาล เช่น ไปค้าวันล้านจี ในหน้าล้านจี หรือรับจ้างคัวน้ำลำไย ส่วนในฤดูกาลอื่นๆ ก็รับจ้างเย็บเสื้อห่ออยู่กับบ้าน เมื่อปีก่อนแม่ห่วงได้ค่าตอบแทนจากการให้เช่านาเป็นข้าวเปลือก และเงินสด ต่อมามีปีจ่ายค่าเช่าเป็นเงินจำนวน 10,000 บาทต่อที่นา 4 ไร่ โดยแบ่งจ่าย 2 งวด หลังฤดูเกี่ยวข้าวและหลังฤดูเก็บห้อมใหญ่แม่ห่วงเห็นว่าการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงินสดดีกว่าการจ่ายเป็นข้าว

2. การขายหลังนาเฉพาะหลังฤดูเก็บข้าวนาปี คือเจ้าของที่นา秧คงทำการผลิตในที่นาโดยปลูกข้าวนาปี หลังจากนั้นจะขายหลังนาให้กับชาวบ้านเพื่อไปปลูกห้อมหัวใหญ่หรือทำข้าวนาปรังก์สุดแท้จริง อัตราการขายหลังนาไว้ละ 1,000 บาท

สำหรับการใช้แรงงานในการทำงานปี ขั้นตอนการห่วงกลั่นแมกงแรงของตนเอง ขณะที่ขั้นตอนการเพาะปลูกในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม เป็นแรงงานผู้สมัครห่วงกว่าการจ้างรายวันฯ ละ 100-120 บาทกับแรงงานแบบเขามีอีกวัน ชาวบ้านจะรับทำการเพาะปลูกให้เร็วที่สุด เพื่อจะได้เก็บเกี่ยวเดือนตุลาคม และลงมือปลูกห้อมต่อไป

ชาวบ้านบางคนเลือกที่จะเก็บข้าวที่ตนเองปลูกไว้กินตลอดทั้งปี ขณะที่บางครัวเรือนขายข้าวนาปีทั้งหมดโดยให้เหตุผลว่า ไม่มีผู้ช่วยงานเก็บข้าว และต้องการเงินสดเพื่อไปลงทุนปลูกห้อมต่อไป และคิดว่าการซื้อข้าวกินก็จะดีกว่ามาก ไม่ต้องนำข้าวเปลือกไปจ้างโรงสีอีกต่อหนึ่ง

ขณะที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งรู้สึกอุ่นใจมากกว่าที่จะเก็บข้าวไว้กินตลอดทั้งปีโดยนำข้าวที่เหลือไปขาย อีกทั้งใช้เวลาที่เหลือไปทำงานรับจ้างเพื่อให้ได้เงินสด และขายหลังนาเพื่อให้ผู้เช่านำไปปลูกห้อมใหญ่ โดยเจ้าของที่นาได้รับเงินสดเป็นค่าตอบแทน แทนที่จะลงมือปลูกห้อมด้วยตนเอง

การคงอยู่ของชาวนารายย่อย

ในปัจจุบัน การทำงานและพืชพานิชย์ในบ้านสันปิง เน้นการใช้แรงงานในครัวเรือน การว่าจ้างรถไถ และการใช้แรงงานเหมาช่วงหรือการว่าจ้างแรงงานรายวันเป็นหลัก แม้ว่าระบบแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเขามีอีกวัน จะยังคงอยู่ในบางส่วนของระบบการผลิต เช่น การปักด้าแต่ชาวบ้านมักนิยมใช้แรงงานรับจ้างเป็นเงินสดมากกว่า และแม้แต่ระบบการเช่านา ก็ปรับเปลี่ยนเป็นการเช่าโดยจ่ายค่าเช่าเป็นเงินสดในอัตราตายตัวแทนการแบ่งข้าวหรือผลผลิตอื่นๆ ในลักษณะที่ยึดหยุ่น และเปิดโอกาสให้มีการเจรจาต่อรองกันได้ในระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ชาวนารายย่อยในบ้านสันปิง ทั้งที่ทำการผลิตบนที่ดินของตนเองและชาวนาเช่าก็ยังคงสามารถผลิตข้าวตนเองได้ในระดับหนึ่ง อุปสมบท เป็นตัวอย่างหนึ่งของชาวนารายย่อยที่ทำการผลิตในบ้านสันปิงมาเนินนานหลายสิบปี อุปสมบทเคยมีที่นาที่ได้รับตกทอด

เป็นมรดกจำนวน 3 ไร่ อยู่ที่บ้านร่องคุ่ม อ.สันป่าตอง และขายไปเมื่อกว่า 20 ปีมาแล้ว เพื่อส่งลูกชายเรียนหนังสือในเมือง ลูกชายซึ่งอาศัย ประกอบอาชีพขับรถสีล้อ แต่เสียชีวิตไปเมื่อ 6 ปีก่อน

ปัจจุบันอุปัชฌาย์สมเพชรและภรรยาเมียที่นา 1 ผืน จำนวน 2 ไร่ นาพืนนี้เป็นนาที่แม่บุญชุมได้รับมรดก ทั้งคุ่มขอบที่นาให้กับลูกสาวให้คือ ศรีทร อายุ 46 ปี เป็นผู้ที่นาแทน ศรีทรมีลูกสาวหนึ่งคน แต่งงานไปแล้ว มีอาชีพเป็นครู และไม่ได้อยู่อาศัยในหมู่บ้านสันปิง ผลผลิตจากการปลูกข้าวในที่นา 2 ไร่ ครอบครัวนี้เก็บไว้สำหรับกิน ในฤดูกาลเพาะปลูกจะมีการจ้างรถไถ (เนื่องจากไม่มีรถไถของตนเอง) และใช้แรงงานแบบเขามืออาชีวันในขั้นตอนการปลูก รวมทั้งใช้แรงงานรายวันเข้ามาเสริม

ศรีทร “ขายหลังนา” ให้กับคนในหมู่บ้านสันปิง โดยได้รับค่าตอบแทนเป็นเงิน ไร่ละ 1,000 บาท การขายหลังนา นี้ จะขายสิทธิการใช้พื้นที่หลังฤดูกาลการปลูกข้าวนาปีเท่านั้น เหตุผลที่ศรีทรขายหลังนา เนื่องจากเห็นว่า การไปรับจ้างมีรายได้ที่ดีเป็นเม็ดเงินเต็มเม็ดเต็มหน่วย การปลูกห้อมต้องใส่น้ำและปุ๋ยและยังต้องใช้แรงงานมากซึ่งเชื่อต้องจ้างด้วยเงินสด ดังนั้นการปลูกห้อมสำหรับเชอจึงต้องไปด้วยความเสี่ยงเมื่อเปรียบเทียบกับการออกไปรับจ้าง งานรับจ้างที่เชอเลือกทำ ได้แก่ การรับจ้างปลูกห้อม, การรับจ้างเก็บลำไย, การรับจ้างคัวนันลินจี ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่ปี 2-3 ปีมานี้ ศรีทรเดินทางไปทำงานรับจ้างไกลถึงอ.ลี จ.ลำพูน โดยมีรถมารับตั้งแต่ตีสี่ คนในหมู่บ้านสันปิงจะไปรับจ้างกันหลายคันรถ มีแรงงานหลายสิบคน บางกลุ่มไปทำงานที่โรงงานแควร์ของต้อง บริเวณเส้นทางดง-ลำพูน การทำงานคัวนันลินจีจะเดิมงานราว 6 โมงเย็น หรือหนึ่งทุ่มจึงจะกลับมาถึงบ้านได้รับค่าตอบแทนกิโลกรัมละ 6 บาท โดยเฉลี่ยสามารถคัวนันได้คันละ 30-40 กิโลกรัมต่อวัน

สำหรับตัวอุปัชฌาย์สมเพชรและอุปัญชุม จะหารายได้เล็กๆ น้อย จากการปลูกผักรอบคันเหมือนของหลาน ผักที่ปลูกได้แก่ มะเขือ พริก ผักกาด โดยมากจะมีคนมาซื้อที่บ้านครั้งละ 5-10 บาท เนื่องจากพอยใจที่หั้งสองคนไม่ใช้ยาฆ่าแมลง หั้งคุ้วสีกาสายใจที่มีข้าวกิน ไม่เดือดร้อนโดยมีลูกสะไภ้และหลานช่วยออกเงินให้สำหรับค่าสมาชิกสหกรณ์ ออมทรัพย์ และมาปันกิจศพ

เมื่อสามอุปัชฌาย์หั้งสองคนว่า บ้านสันปิงยังมีชานาใหม หั้งคุ้บกว่า “มีลิ เห็นใหม่ว่า เกี๊อบทุกบ้านมี “หลองข้าว”” แต่คุณก็เห็นว่า แต่เนี้ยไปคนทำงานคนจะน้อยลงเรื่อยๆ เพราะเริ่มเอาที่นาไปทำสวนลำไยกันหมด และคุณยังเห็นว่าคนอายุต่ำกว่า 40 ปีลงมานั้น ไม่ค่อยมีใครอยากทำงานกันแล้ว โดยเฉพาะคนที่เรียนหนังสือ เวลาหนึ่งต่อหนึ่งกลางวันไม่ค่อยเห็น ตอนนี้ไม่มีคนหนุ่มสาวในหมู่บ้าน เพราะพากขาออกไปทำงานกันหมด ไปคัวนันลินจีบ้าง คัวนันลำไย รับจ้างคัดห้อมหัวใหญ่

ลุงอ้าย อายุ 60 เศษ เป็นชาวนาอีกคนหนึ่งที่ยังคงทำการเกษตรในบ้านสันปิง ลุงอ้ายมีที่นา 7 ไร่ เป็นมรดก 4 ไร่ และซื้อเพิ่มในภายหลังอีก 3 ไร่ ละ 160,000-180,000 บาท ซื้อมา

ประมาณ 7-8 ปีแล้ว ลุงอ้ายทำนา 1 ไร่เศษ และที่เหลือขายหลังนา โดยได้รับเงินประมาณ 6,000-7000 บาท บนที่นา 1 ไร่เศษนั้น ลุงอ้ายจะปลูกข้าวนาปีเท่านั้น และช่วงเวลาที่เหลือจะขายหลังนาให้คนอื่นปลูกห้อม ส่วนตัวลุงจะรับจ้างทำงานในภาคเกษตร เช่นทำสวน หรือทำงานก่อสร้างเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่บ้าน ลุงเคยไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม แต่สู้งานไม่ไหว

ลุงมีลูก 3 คน ลูกชายเสียชีวิตมาหลายปี ส่วนลูกผู้หญิงคนหนึ่งรับจ้างในหมู่บ้าน อีกคนหนึ่งไปทำงานแก่สักกิจที่จังหวัดราชบุรี ลุงบอกว่าตัวลุงกับลูกสาวคิดแตกต่างกัน สำหรับลุงกล่าว การต้องซื้อข้าวกิน เพราะลุงแก่แล้ว การมีข้าวไว้สำหรับกินทำให้รู้สึกอุ่นใจ ขณะที่ลูกสาวไม่ทำนา เพราะเห็นว่าเป็นงานที่ไม่พอ กิน และลูกสาวยังหาเงินไหว ไม่กลัวที่จะต้องซื้อข้าว ก่อนหน้านี้ 3 ปี ลุงทำนาเองทั้งหมดกับลูกสาว และมีรายได้จากการขายข้าว

เมื่อก่อนว่าทำไม่ขายที่นา ลุงบอกว่า ขายไม่ได้หรอก เขายังไม่ได้หักลดน้ำหนัก ลุงเห็นว่า สิ่งที่เปลี่ยนแปลงระหว่างช่วงนาในอดีตกับปัจจุบันคือ คนหันมาปลูกสวนลำไยแทนการทำนา กันมากขึ้นเรื่อยๆ และลุงเชื่อว่าคนทำนาจะลดลงเรื่อยๆ เนื่องจากคน暮ที่ทำสวนลำไย ทำให้การซื้อยกนรร่องเหมือนลดน้อยลง เพราะคนปลูกลำไยใช้น้ำจากบ่อน้ำดื่นและบ่อบาดาล

ในความเห็นของลุงอ้าย การทำนาเป็นเรื่องความมั่นคงมากกว่าการทำนาทั่วไป แต่เพียงอย่างเดียว เมื่อปลูกนาแล้วจึงออกไปรับจ้างเป็นทางออกที่ดีกว่า สำหรับการปลูกห้อม หัวใหญ่นั้นมีความเสี่ยงมาก เพราะต้องลงทุนค่าปุ๋ย ยาฆ่าแมลงซึ่งต้องพ่นยาบ่อยมาก

นอกจากนี้ ลุงเห็นว่า การกินการอยู่ในปัจจุบันซื้อหาง่ายขึ้น แตกต่างจากในอดีตที่ปลูกข้าว สลับกับถั่วเหลือง จนกระทั่งในระยะหลังที่เลิกปลูกถั่วเหลืองกันทั้งหมู่บ้าน และหันมาปลูกห้อมใหญ่แทน

การเกษตรแบบเข้มข้น

หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวนาปีในราวดีอนตุลาคมถึงพฤษจิกายน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเริ่มลงห้อมใหญ่ และงานสวนใหญ่ในการปลูกห้อมหัวใหญ่เป็นการจ้างเหมาไว้ละ 1200 บาท ระยะนี้ ความต้องการแรงงานเข้มข้นมาก หากใช้แรงงานรายวัน ค่าแรงจะสูงกว่าธรรมดากล่าววันละ 150 บาท ก่อนที่จะลงมือปลูก ต้องจ้างรถไถใหญ่เพื่อยกร่อง จากนั้นจึงจ้างแรงงานในการปลูกห้อม

ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รวมกลุ่มเป็นกลุ่มรับจ้างเหมาปลูกห้อมใหญ่มาหลายปี แก้ว หัวหน้ากลุ่มบอกว่า สมาชิกในกลุ่มรับจ้างเหมามีประมาณ 20 คน เป็นผู้หญิงหมัด แต่เดิมกลุ่มรับจ้างเหมาเคยมีมาตั้งแต่ครั้งยังปลูกถั่วเหลือง แต่มาคึกคักมากขึ้นในช่วงปลูกห้อมใหญ่ เนื่องจากทุกคนต้องการให้งานเสร็จอย่างรวดเร็วจึงใช้เงินว่าจ้างและการจ้างกลุ่มรับเหมาทำให้ผู้จ้างเกิดความ

มันใจว่างานจะเสร็จได้รวดเร็วตามเวลาที่คาดไว้ กลุ่มรับจ้างเหมาปลูกหอปีที่ผ่านมา ได้รับปลูกหอ 128 ไร่ในสามหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านตันบึง บ้านดอนเปา และบ้านกาดสำหรับค่าตอบแทนของสมาชิกภายในกลุ่ม ทุกคนจะได้รับเงินเท่ากันหมด หัวหน้ากลุ่มเพียงแต่ทำหน้าที่รับคิวในการปลูก และรับรวมสมาชิกซึ่งทางกลุ่มกันอยู่แล้ว

การเก็บหอหัวใหญ่ ในช่วงเดือนมกราคม มีวิธีการเก็บ 2 แบบ คือ ขายเหมาให้กับบริษัท หรือพ่อค้าคนกลางและให้พ่อค้าเป็นผู้เก็บเอง หรือการจ้างแรงงานมาเก็บหอหก.ละ 50 สถาบัน หรือหักจ้างรายวันฯ ละ 150 บาท

ชาวบ้านบางกลุ่ม เลือกปลูกหอหัวใหญ่ไปพร้อมๆ กับปลูกข้าว พ่อเฉลิม อายุ 43 ปี มี นา 5 ไร่ เป็นนามธรรม ใช้แรงงานเพื่อเพาะปลูกข้าว เป็นแรงงานแบบเขามือชาวบ้าน สำหรับขั้นตอนการปลูก ส่วนการปักดำจะใช้แรงงานจ้างเหมา ไร่ละ 350 บาท ตอนเกี่ยวใช้หีบเขามือเขารวบ แต่ถ้าเป็นข้าวนาปรังจะจ้างเหมา ไร่ละ 800 บาท

ปีหนึ่งฯ เฉลิมจะให้เงินพ่อ จำนวน 3,000 บาท พ่อเก็บข้าวไว้กินส่วนหนึ่งราว 120 ถัง ที่เหลือขายหมด เกี่ยวข้าวเสร็จก็ขายทันที หลังถดถอด่านปี เฉลิมจะปลูกหอ 2 ไร่ และใช้ผึ้นนาที่เหลือปลูกข้าวนาปรัง การปลูกหอ 2 ไร่ เมื่อปีที่แล้วขายแบบเหมาได้เงิน 55,000 บาท

เมล็ดพันธุ์ที่ปลูกหอซื้อมาจากสหกรณ์สันป่าตอง เฉลิมบอกว่า บริษัทที่รับซื้อหอ มี เลท์เหลี่ยมมาก มักจะตໍาหนินผลผลิต เช่นใหญ่เกินไป หรือหอนถลอก หอนเน่า ก็จะถูกกดราคา นอกจากราคาที่พ่อค้ารายย่อยที่มารับซื้อก็จะมีปัญหาเรื่องการจ่ายเงินข้าหรือจ่ายเงินไม่ครบ อย่างไรก็ตาม เฉลิมยังไม่คิดทำสวนลำไยบันที่นา เพราะว่าที่นาข้างเคียงยังปลูกข้าวและหอนใหญ่

ลุงเหงี่ยม อายุ 52 ปี มีที่ดิน 14 ไร่ เป็นที่นา 2 แปลงฯ ละ 4 ไร่ อีกสองแปลงเปลี่ยนจากที่นาเป็นที่สวนลำไย 5 ไร่ทำสวนลำไยมาเกือบ 10 ปี อีกหนึ่งไร่ซื้อมาจากชาวบ้านในหมู่บ้านและทำสวนลำไย

สำหรับที่นา 4 ไร่ ลุงเหงี่ยมทำนาเอง มีรถไถเดินตามของตนเอง และใช้แรงงานในครัวเรือนกับแรงงานแบบเขามือชาวบ้าน แรงงานในครัวเรือนประกอบด้วย เมียและลูกชาย

สำหรับการปลูกหอ จะใช้แรงงานรายวันช่วยยกแปลงและปลูก ในช่วงปลูกหอแรงงานจะมีราคาสูง ประมาณ 150 บาทต่อวัน และหากต้องมีการจดกันล่วงหน้าเป็นเวลานาน ลุงเหงี่ยมจะปลูกข้าวนาปีไว้กินเองและเลี้ยงเป็ดจำนวน 100 กว่าตัวเพื่อขายไปเปิด สำหรับข้าวนาปรังจะปลูกข้าวเจ้าเพื่อนำไปขาย ที่สหกรณ์สันป่าตองหรือไปขายให้กับโรงสีโดยตรง ลุงเหงี่ยมมีลูกชาย 2 คน คนแรกช่วยทำนา อีกคนหนึ่งทำงานที่นิยมพานิชที่อ.ฝาง ตัวลุงเหงี่ยมมีพี่น้อง 2 คน พี่ชายของลุงอายุ 60 ปี มีที่นามธรรม 7 ไร่ มีลูกสาวหนึ่งคน พี่ชายของลุงก็ทำงานด้วยตนเอง

ลุงเหงี่ยมมองว่าการปลูกหอยหัวใหญ่นั้นมีความเสี่ยงค่อนข้างสูง บางปีขาดทุนติดกันสองปีซ้อน เช่น รุ่นแรกได้เงินน้ำท่วมตายก็ต้องไปซื้อรุ่นใหม่มาปลูก ราคาหอยหัวใหญ่ที่สูงสุดประมาณ 20 บาท ต่อ กิโลกรัม ในช่วงราคาถูกประมาณ 5 บาทต่อกก. หอยหัวใหญ่หนักทำให้ผลผลิตต่ำไว้ตากประมาณ 4,000-5,000 กิโลกรัม ปีที่ผ่านมา ลุงเหงี่ยมลงทุน 3 หมื่นกว่าบาทต่อการปลูกหอยหัวใหญ่ 4 ไร่ ปล่ายถูกดูผลผลิตขายได้เงิน 9 หมื่นบาท (ราคา กิโลกรัมละ 7 บาท) กำไรประมาณครึ่งหนึ่งของเงินลงทุน

วิธีการขายหอยหัวใหญ่ มีหลายวิธีคือ 1. เก็บผลผลิตและนำมาคัดส่งให้กับโรงงาน หรือ 2. ขายแบบเหมาให้พ่อค้ามาซื้อไป โดยไม่ต้องเก็บเกี่ยวเอง ซึ่งผู้รับเหมามีทั้งที่เป็นผู้รับเหมารายย่อย กับผู้รับเหมาที่เป็นลูกช่วงของบริษัท การขายให้กับบริษัทจะเข้มงวดมาก เช่น ดูขนาดของหอย หอยห้ามเน่า ห้ามถลอก การปลูกหอยหัวใหญ่ต้องจ้างรถไถใหญ่เพื่อยกร่อง สำหรับการปลูกจะใช้วิธีจ้างเหมาไว้ละ 1,200-1,300 บาท หากใช้แรงงานรายวันๆ ละ 150 บาท

ในอดีตหลังถูกดูผลเพาะปลูกข้าว ชาวบ้านจะปลูกถั่วเหลืองและหอยหัวใหญ่ไม่มากนัก ประมาณหนึ่งไร่ เท่านั้น ต่อมากลิ่กปลูกถั่วเหลืองถาวร เนื่องจากขาดทุน

สำหรับที่นาอีก 4 ไร่นั้น ลุงเหงี่ยมขายหลังนาให้กับคนนอกหมู่บ้าน ได้ค่าเช่าปีละ 5,000 บาท ลุงบอกว่าเดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมีใครอยากรับทำนาแล้ว เพราะว่าขาดทุน และนั่นก็เป็นสาเหตุที่ลุงตัดสินใจเอาที่นาส่วนหนึ่งมาปรับเป็นที่สวน เนื่องจากราคาข้าวไม่ดี และการทำสวนลำไยไม่ต้องดูแลมาก ลงทุนครั้งเดียวได้ผลผลิตโดยตลอด

การค้าขายผลผลิตทางการเกษตร

ชาวบ้านสันปิงหลายรายเริ่มหันมาอยู่อาศัยค้าขายผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การค้าขายหอยหัวใหญ่ ในช่วงสิบปีมานี้เอง ในหมู่บ้านมีคนรับซื้อหอยประมาณ 8-10 เจ้า การรับซื้อไม่เพียงเฉพาะหอยหัวใหญ่ที่ปลูกในหมู่บ้านสันปิงเท่านั้น แต่รับซื้อหอยหัวใหญ่จากต่างอำเภอ เช่น หอยที่อ. ฝาง หรือหอยที่ผาตัง จ. เชียงราย โดยที่คนในหมู่บ้านสันปิงบางคนเดินทางไปซื้อหอยที่ต่างอำเภอและนำมายาให้ จากนั้นคนรับซื้อหอยจะจ้างคนในหมู่บ้านปอกหอย โดยแรงงานกลุ่มนี้มักเป็นคนแก่ ผู้หญิงที่มีภาระ เช่น มีลูกเล็ก ไม่สามารถออกจากหมู่บ้านไปรับจ้างที่อื่นได้ งานปอกหอยค่าจ้าง กก. ละ 1 บาท งานประเภทนี้มีตลอดทั้งปี

แม้ว่า บ้านอยู่ทางทิศเหนือของวัด ซึ่งในช่วง 20 กว่าปีที่ผ่านมา คนบ้านทิศเหนือของวัดมักจะถูกคนทางใต้มองว่า ยากจน และมักจะต้องมาขอข้าวคนบ้านใต้กินอยู่เป็นประจำ แม้ในรับซื้อหอยมา 10 กว่าปีแล้ว วิธีการซื้อคือ จะมีคนนำหอยมาส่งให้ถึงบ้าน และเชือจ้างคนมาคัดหอย

ราเวียงคืนแม่อินเดินทางออกจากบ้านไปยังตลาดหนองดอก จ.ลำพูน เพื่อขายส่ง และกลับมาเช้า แม่อินไม่มีที่นาของตนเอง

โรงหมู

บ้านสันโปงมีโรงหมู 15 โรง ทำให้มีกลิ่นช้ำหมูตลอดรอบวัลไปทั้งหมู่บ้านและตามมาด้วยปัญหาแมลงวันจำนวนมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจกับแมลงวันและกลิ่นเหม็น และเมื่อมีการร้องเรียนผ่านผู้ใหญ่บ้าน เจ้าของโรงหมูก็จะใส่สารบางอย่างเพื่อตัดกลิ่น กลิ่นหายไปชั่วขณะหนึ่งแล้วก็กลับมาอีก แต่โรงหมูก็ยังมีต่อไป โดยชาวบ้านให้เหตุผลว่า เจ้าของล้วนแต่เป็นญาติพี่น้องของคนในหมู่บ้านทั้งสิ้น

โรงหมูในบ้านสันโปงมี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นการจ้างเลี้ยงหมูโดยบริษัทใหญ่ เช่นชีพี ชาวบ้านเรียกว่า “เลี้ยงบริษัท” และโรงหมูที่เลี้ยงหมูเอง หรือ “เลี้ยงตัว” โรงหมูเกิดขึ้นอย่างเป็นเว่อร์เป็นร้าวเมื่อปี 2526 บริษัทชีพีได้ส่งพนักงานมาเกลี่ยกล่อมและพูดถึงผลประโยชน์ต่างๆ นานา จนกระทั่งแม่สีนวลเห็นค่าอย่างตาม โดยที่ลงทุนปรับที่นาให้และสร้างโรงหมูในจำนวนเงิน 120,000 บาท



ภาพแสดงให้เห็นการตั้ง “โรงหมู” ที่อยู่กลางทุ่งนา การปรับตัวเพื่อเพิ่มรายได้ที่มาพร้อมกับปัญหาแมลงวันและกลิ่นเหม็น ในขณะที่บริเวณกลางผืนนามีป้ายโฆษณาสารเคมีปราบศัตรูพืช

หลังจากนั้นบริษัทจะเข้ามาจัดระเบียบในการดำเนินการทุกอย่าง รวมทั้งส่งสัตวแพทย์มาตรวจโรค และจัดยามาให้ ในปีหนึ่งๆ บริษัทจะส่งลูกหมูมาให้เลี้ยง 2 งวดๆ หนึ่งใช้เวลา 18-20 อาทิตย์ จนกระทั่งน้ำหนักหมูประมาณ 100 กก. บริษัทจะรับซื้อหมูในราคากิโลกรัมละ 1.25 บาท โดยเจ้าของโรงหมูต้องรับผิดชอบค่าน้ำค่าไฟ (ซึ่งบริษัทจะกำหนดให้ใช้พัดลมและน้ำฟอยเพื่อให้อากาศเย็น ทำให้ค่าไฟในบางเล้าสูงถึง 7,000 บาทต่อเดือน

บางเล้าหมู ทำหน้าที่เลี้ยงหมูและพนักงานเพื่อให้คลอดลูกหมู ซึ่งเล้าหมูแบบนี้ได้กำไรมาก เดือนละ 4-5 หมื่นบาท สำหรับเล้าส่วนตัว นั้น เจ้าของจะลงทุนเองทั้งหมด และสามารถขายหมูได้ในราคางานนี้อยู่กับราคตลาด ต่างจากภารกิจทำเล้าบริษัทที่บริษัทจะเป็นผู้กำหนดราคาให้ ในบ้านสันป่องมีเล้าส่วนตัวอยู่ 5 เล้า

แม่สีนวล อายุ 50 ปี เธอเป็นลูกสาวของคุณค้า ซึ่งในอดีตเป็นผู้ดูแลนาของเจ้าอินทนนท์ ในสมัยนั้นเจ้าอินทนนท์มีผู้ช่วยงานขนาดใหญ่อยู่ในหมู่บ้านสันป่อง และที่นาด้านหนึ่งของวัดทั้งหมด เป็นของเจ้าคนนี้ แม่สีนวลเคยมีที่นามรดก 14 ไร่ เมื่อปีพ.ศ.2544 ขายที่นาไป 8 ไร่ ได้เงินประมาณล้านบาทเศษ เธอนำเงินนั้นมาสร้างบ้านหลังใหญ่ และจ่ายหนี้สินที่ลูกชายคนโตก่อไว้ ก่อนหน้านี้ เธอเคยลงทุนเปิดครัวร้านต์ให้ลูกชายที่ปักทางเข้าบ้านสันป่อง ราคาก็อบล้านเช่นกัน ตอนหลังลูกชายหนี้ไปและทิ้งหนี้สินไว้

ส่วนที่นา 6 ไร่ แม่สีนวลปรับปรุงที่นา 2 ไร่เป็นโรงหมูมาตั้งแต่ปีพ.ศ.2526 และที่นาที่เหลือเพิ่งจะปรับมาเป็นสวนลำไยมาประมาณ 10 ปี แต่ได้ผลผลิตไม่ตีนักเนื่องจากเป็นที่ต่ำ

เมื่อปี 2526 เปิดโรงหมูตามคำแนะนำของบริษัทซีพี แต่ละงวดซีพีจะส่งหมูมาประมาณ 550 ตัว ซึ่งถือว่าเป็นเล้าหมูขนาดเล็ก บริษัทจะส่งสัตวแพทย์และยาให้ จนกระทั่ง 20 อาทิตย์ หมูโตเต็มที่ บริษัทก็จะรับซื้อ ปัจจุบันราคากก.ละ 1.25 บาท ภายนหลังจากที่ขายหมูไปแล้วก็จะล้างเล้าและรอหมูวัวใหม่ ขณะนี้แม่สีนวลให้ลูกชายอายุ 34 ปี ดูแลโรงหมู พร้อมกับคนงานหนึ่งคน

แม่สีนวลเห็นว่า เล้าหมูเป็นธุรกิจที่ดี “ถ้าไม่มีโรงหมูคงไม่ได้กิน” เสียแต่ก่าวมีปัญหาเรื่องกลิ่นและแมลงวัน แต่ชาวบ้านก็จะลุกมอล่วยให้หายได้ เพราะเป็นภูมิที่น่องกันทั้งหมด

แม่สีนวลได้ชื่อว่าเป็นคนที่มีสุนัขดีคนหนึ่ง ในหมู่บ้าน สืบเนื่องมาจากการมีมรดกที่นามาก ซึ่งพ่อของเธอขอซื้อที่นาจากเจ้าอินทนนท์ สมัยก่อนนอกจากพ่อของเธอจะมีหน้าที่ดูแลหนองข้าวให้เจ้าอินทนนท์แล้ว พ่ออุ้ยยังรับซื้อข้าวและถัวด้วย เธอมีพื้นที่ท้องเดียวกัน 4 คน ทั้งๆ ที่เป็นลูกชานา แต่ปัจจุบันพื้นที่ของเธอไม่มีใครทำนาอีกแล้ว แต่ลูกนัดได้นำมรดกประมาณ 10 กว่าไร่ พี่สาวคนโต คือบัวผัน เปิดเล้าหมูเช่นกัน ส่วนพี่สาวคนที่สองซื้อ ท่องพูน มีที่นา 16 ไร่ กำลังคิดจะขายที่นาจำนวน 4 ไร่ เพื่อให้ลูกชายไปซื้อรถไถ แม่สีนวลบอกว่าพี่สาวของเธอ มีชีวิตความเป็นอยู่สบาย เพราะลูกๆ โตหมดแล้ว พี่สาวไปรับจ้างแกะหอย (ในหมู่บ้าน) เป็นครัวครัว ส่วนน้องชาย

คนเล็ก ขายที่นาหมดแล้ว ปัจจุบันค้าขายลำไย แมสีนวลพูดถึงชีวิตชาวนาในอดีตว่า “ชาวนา สมัยก่อนมีนา 10 กว่าไร่ ทำคนเดียว ใช้ค่วย แต่เดี๋ยวนี้ ทุกอย่างจ้างหมด ทำนาไม่ได้กำไร และ ทำงานหนัก สมัยก่อนหลังนาปลูกถัว ทำอย่างสบาย”

อาชีพรับจ้าง

เกษตรกรบ้านสันปิงแทบทุกคน ไม่สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ด้วยการผลิตในภาคเกษตร แต่เพียงอย่างเดียว เกือบทุกคนในหมู่บ้านจะทำงานรับจ้างควบคู่ไปด้วย งานรับจ้างแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ 1. งานรับจ้างรายวัน 2. งานรับจ้างแบบเหมา งานรับจ้างรายวัน ค่าตอบแทนมีตั้งแต่ 100-150 บาท โดยเฉพาะในช่วงปลูกห้อม (เดือนตค.-พย.) ค่าแรงประมาณ 150 บาทต่อวัน เพราะ เป็นช่วงที่ต้องการแรงงานมาก รับจ้างเก็บลำไย เดินเขี่ย คัดลำไย ขึ้นต้นไม้ ค่าแรงประมาณวันละ 120-150 บาท ในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ส่วนแรงงานเหมา เกิดจากการตั้งกลุ่มแรงงาน เหมาสำหรับการปลูกข้าวไว้ละ 350- 400 บาท แรงงานเหมาจะทำเรียว ไม่ยอมหดพักจนกว่างาน จะเสร็จ “ทำงานชนิดที่เอกสารวันตกหน่วย” การเกี่ยวข้าวนาปรังจะจ้างแบบเหมาไว้ละ 800 บาท (ที่เพง เพราะเป็นช่วงที่ต้องการแรงงานแบบเข้มข้นมีทั้งปลูกห้อม/ปลูกข้าว) สำหรับการเหมาปลูก ห้อมไว้ละ 1200 บาท หากมีที่ดิน 2 ไร่ครึ่ง ใช้แรงงาน 20 คน ปลูกห้อมเสร็จภายใน 1 วัน สาเหตุ ที่มีการจ้างแรงงานเหมาแทนที่จะจ้างแรงงานรายวัน เพราะชาวบ้านต้องการให้งานเสร็จเร็วที่สุด ยิ่งปลูกเร็ว ก็เก็บเกี่ยวผลผลิตได้เร็ว ขายได้เร็ว และมีเงินสดเพื่อนำมาเพาะปลูกอย่างอื่นต่อไป

นอกจากกลุ่มแรงงานเหมา ยังมีแรงงานเหมาแบบอื่นๆ เช่น ค่าจ้างเก็บห้อมในไว้ กิโลกรัม ละ 50 สตางค์ รับจ้างปอกห้อมในหมู่บ้านกิโลกรัมละ 1 บาท ในหมู่บ้านสันปิงมีคนที่คัดห้อมส่ง ขาย 5-10 เจ้า เป็นงานที่สามารถทำได้ตลอดทั้งปี คนที่รับจ้างแบบนี้ มักจะเป็นคนแก่ และคนที่มี ภาระค้างคานหนูบ้าน เช่นต้องดูแลพ่อแม่ หรือมีลูกเล็ก ไม่สามารถออกไปรับจ้างนอกบ้านได้

ชาวบ้านบางรายที่ยังคงมีที่นาเป็นของตนเอง กลับไม่ยอมทำงาน แต่ขายหลังนา และยืด อาชีพรับจ้างตลอดทุกฤดูกาล แก้ว อายุ 40 กว่าปี มีอาชีพรับจ้างทั่วไป ตลอดทุกฤดูกาล แก้วมี ที่นาครึ่ง 2 ไร่ ขายหลังนาให้คนต่างหมู่บ้าน ได้เงินไว้ละ 6,000 บาท ตัวพี่แก้วซื้อข้าวสารกิน และ มีรายได้จากการรับจ้างตลอดทั้งปี ตั้งแต่รับจ้างเหมาปลูกห้อมในเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน รวมกลุ่มกันประมาณ 20 กว่าคน รับจ้างไปหมู่บ้านอื่นๆ กลับบ้านสันปิงด้วย นอกเหนือจากการ รับจ้างเหมาปลูกห้อมให้บุคคลที่เป็นงานหลักประจำปีแล้ว แก้วจะรับจ้างคัวนันลิ้นจี่ (พค.-มิย.) และรับจ้างคัวนันลำไย (กค.-สิงหา) กว่างานลำไยจะเสร็จก็ถึงช่วงปลูกห้อมหัวใหญ่ได้อีกแล้ว เมื่อ ปีที่แล้ว คุณรับเหมาปลูกห้อมของแก้ว (ซึ่งมีแต่ผู้หญิงล้วนไม่มีผู้ชาย เพราะขอบอกว่าผู้ชายไม่มี

ใจดทน) ปลูกหอนไปทั้งหมด 128 ไร่ สามหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านดอนเป่า บ้านกาด และบ้านสันโป่ง นอกจากริมน้ำแล้วยังรับจ้างปลูกข้าวนาปีและนาปรังด้วย

เมื่อถามว่าทำไม่แก้ไม่ปลูกข้าวไว้กินเอง เขายกอกว่า ต้องใช้ทุนมาก เสียเงินค่ารถไถ ขายข้าวที่ไม่ได้เงินมาก สรุท่างานรับจ้างดีกว่า แต่เมื่อจะมีอาชีพรับจ้างเป็นหลัก แก้วก็ยังคิดว่าตนเองเป็นข้าวนา เพราะ “ไปปีะกันที่นาทุกวัน” (ไปทำงานที่นาทุกวัน)

พ่อสวิง อายุ 56 ปี แม่แดง อายุ 52 ปี เป็นครัวเรือนข้าวนาบ้านสันไปอีก yay หนึ่งที่เลิกทำนาหันมาทำงานรับจ้างแทน ทั้งคู่มีลูก 2 คน ลูกสาวเลี้ยงชีวิต เหลือลูกชายอายุ 30 ปี ทำงานเป็นช่างแกะสลักอยู่ที่แม่สอด จ.ตาก ปัจจุบันพ่อสวิง มีอาชีพรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน เช่น ดูแลเรื่องน้ำประปาได้เงินเดือนละ 1,000 บาท ส่วนแม่แดงรับจ้างเย็บผ้า ทั้งคู่ไม่เคยมีที่นาเป็นของตนเอง ทำนาครั้งสุดท้ายเมื่อปี 2536 โดยเช่าน้ำของแม่หลวงจำนวน 2 ไร่ จ่ายค่าเช่าปีละ 3,000 บาท เหตุผลที่เลิกเช่านาทำ เนื่องจากขาดทุน

พ่อสวิงบอกว่า การทำนา 2 ไร่ได้ข้าวพอกินสำหรับสมาชิกในครอบครัว 3 คน ภายหลังถูกทำนาจะปลูกถั่วเหลือง แต่แล้วปีนั้นเอง (2536) ขายถั่วเหลืองได้เพียง 2,800 บาท ยังไม่พอสำหรับจ่ายค่าเช่าที่นา พ่อจึงตัดสินใจเลิกทำนา พ่อสวิงเห็นว่า การทำนานั้น เป็นการทำงานที่ไม่มีค่าแรงงานของคนทำ ไม่คุ้มเห็นด้วย เมื่อเปรียบเทียบกับการออกไปรับจ้าง เช่น รับจ้างเลื่อยไม้ เป็นช่างไม้ไปสร้างบ้านกับผู้รับเหมาที่เป็นช่างใหญ่ บางครั้งไปทำงานต่างหมู่บ้าน เช่น บ้านแม่น้ำจรบ้านแมวิน เป็นต้น ลำพังแค่ค่าจ้างจากการทำงานรายวันก็พอกินอยู่แล้ว

อีกเหตุผลหนึ่ง คือ การทำนาในปัจจุบันนั้น ต้องเช่ารถไถ และแรงงานแบบเอามืออาวัณก์ลดน้อยลง เพราะทุกคนจะแข่งกันทำให้เร็วที่สุดเพื่อไม่ให้ที่ดินว่าง เช่น รีบปลูกข้าวนาปี เพื่อจะได้รับลงหอน หรือปลูกข้าวนาปรัง หรือปลูกข้าวโพด ทุกคนจะแข่งกันสูบนำ้ โดยไม่มีใครขอครในที่ศูนย์ของพ่อสวิงเห็นว่า น้ำเหมือนเก็บจะไม่มีความหมายแล้ว เพราะครอที่ต้องการปลูกพืชแบบเข้มข้นก็จะเลือกเจาะบ่อขนาดและสูบนำ้จากบ่อขนาด โดยไม่ต้องกังวลเรื่องนำ้เหมือนในช่วงที่น้ำแห้งมากก็จะหันมาแยกกันสูบนำ้ในเมือง

ก่อนปี 2536 ในช่วงที่พ่อสวิงทำนานั้น เป็นการช่วยเหลือกันระหว่างเจ้าของนา และเครือญาติ เช่น พ่อได้รับการอุปถัมภ์การใช้รถไถจากพ่อหลวง ซึ่งเป็นเจ้าของที่นา และแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนากับน้องชายของพ่อหลวง การได้รับความช่วยเหลือเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ค้ำจุน พ่อหลวงมักทางานต่างๆ มาให้พ่อสวิงได้ไปรับจ้างเพื่อจะได้มีรายได้ จนกระทั่งพ่อสวิงรู้สึกว่า “เราใหญ่มากกับเป็น เรากลับเป็น” แต่ในขณะนี้ฐานะพ่อสวิงดีขึ้น มีบ้าน มีรายได้ และลูกชายมีงานทำ ทำให้พ่อหลวงไม่ค่อยมาใช้สอยพ่อสวิงให้ไปรับจ้างดังเช่นในอดีต

พ่อสวิงบอกว่า คนที่ไม่ค่อยมีเงินในบ้านสันปြေ จะปลูกข้าวและขายข้าวทั้งหมด เพื่อนำเงินมาลงกับห้อมใหญ่ หลังจากขายห้อม ได้เงินก็จะนำเงินมาชำระบน้ำให้กับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (อสส.) ดังนั้น เมื่อเขย่องดีงหดlongข้าว คนบ้านสันปြေหลายคนจะหัวเราะและบอกว่า “หดlongข้าวหดlong กว่างต่างใน” หรือไม่ก็ “หดlongข้าวมีแต่ข้าวลีบ”

ลูกชายของพ่อสวิง ที่เป็นซ่างแกะสลักที่แม่สอดนั้น เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมสาม พ่อแม่ได้เล่าลูกชายไปฝึกให้กับคนในหมู่บ้านที่ไปเป็นซ่างแกะสลักที่บ่อสร้าง เพื่อให้เรียนรู้วิชาแกะสลัก

ชาวบ้านหลายครอบครัว มีลูกชายหรือลูกสาวทำงานแกะสลักไม่ในต่างจังหวัด เช่น แม่สอด จ.ตาก จ.ราชบุรี เนื่องจากมีคนในบ้านสันปြေทำธุรกิจแกะสลักไม้มาก่อน และเปิดร้านอยู่ที่อ.สันกำแพง ทำให้หลายคนส่งลูกหลานไปเรียนวิชา หลังจากนั้นจึงออกไปทำงานรับจ้างแกะสลักยังที่อื่นๆ และบางครั้งรับงานมาแกะสลักในหมู่บ้าน

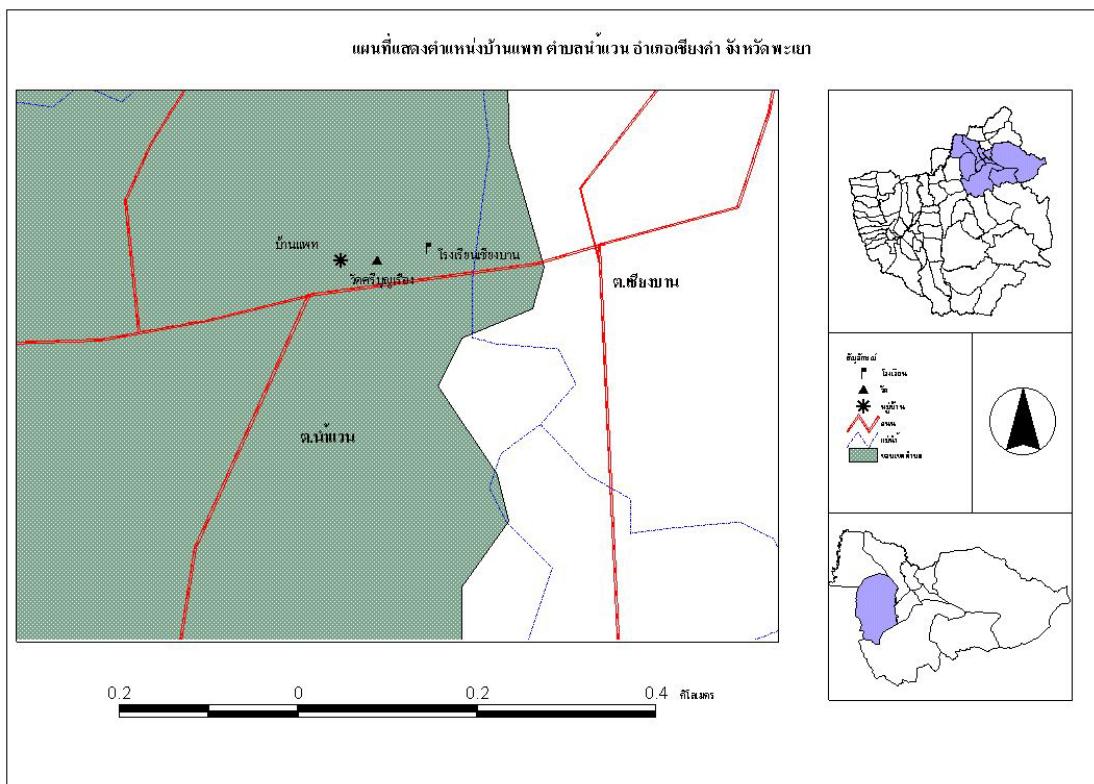
นอกจากนั้นชาวบ้านบางรายยังหันมาเปิดร้านค้าของชำร่วยมีอยู่ 4 แห่ง และมีคนที่ไปขายของในตลาดบ้านกاد อยู่ 5-6 เจ้า เช่น มีโรงไก่ไก่สดไปขายตลาด, ไปรับซื้อผ้าจากตลาดหนองดอก จ.ลำพูน มาขายที่ตลาดบ้านกاد, ทำแห่มไปขาย, ทำอาหารและขนม เป็นต้น นอกจากนั้นก็ยังมีชาวบ้านที่รับราชการประจำอยู่ประมาณ 10 คน ส่วนใหญ่เป็นครูต่างหมู่บ้าน

ในปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนที่ดินบางส่วนไปเป็นสวนลำไย ตลอดจน การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตที่หันไปพึ่งพิงเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น รถไถและการจ้างเหมา ตลอดจน แรงงานรับจ้างเป็นเงินสดมากขึ้น ทำให้ระบบอุปถัมภ์ซึ่งเกิดจากการที่ชาวนารายจำต้องให้การอุปถัมป์ชาวนาจนเพื่ออาศัยแรงงานทำการเพาะปลูกนั้น เริ่มหมดความสำคัญลง ความสัมพันธ์ทางการผลิตในหมู่บ้านเริ่มมีลักษณะของความสัมพันธ์ที่เป็นการร่วมกันและค่าเช่าที่เป็นเงินสด แม้ว่าการผลิตในภาคเกษตรยังคงมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักของหมู่บ้าน แต่ดูเหมือนว่า การทำงานรับจ้างจะเริ่มได้รับความสำคัญจากเด็กรุ่นใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ

บ้านแพด อ.เชียงคำ จ.พะเยา

บ้านแพดเป็นชุมชนชาวไทยที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ในอำเภอเชียงคำมาเป็นเวลากว่า 100 ปี แล้ว คนบ้านแพดในอดีตทั้งหมู่บ้านจะประกอบอาชีพทำนาและหดlong โดยมีพื้นที่ในการทำนา 3 พื้นที่ ได้แก่ 1) ทุ่งหดlong ซึ่งเป็นนาไก่หดlong 2) พื้นที่นาและป่าบริเวณที่ปัจจุบันเป็นค่ายทหารและสนับสนุน (มีการเรวนคืนบางส่วนตั้งแต่ปีพ.ศ.2513) และ 3) ทุ่งลอ อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 10 กิโลเมตร ทุ่งหดlongซึ่งเป็นนาไก่หดlongบ้านถูกบุกเบิกครอบครองโดยครัวเรือนที่มาตั้งรกรากอยู่ก่อน เมื่อมีครัวเรือนมาอยู่เพิ่มขึ้น ที่นาจึงเริ่มขาดแคลน ชาวบ้านหลายครัวเรือน

ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวนาที่มีที่นาทำกินน้อย จึงเริ่มเข้าไปบุกเบิกพื้นที่บริเวณทุ่งลอดเมื่อปีพ.ศ.2497 ระยะแรกของการบุกเบิกที่ดินใช้แรงคนและแรงควาย จนกระทั่งเมื่อปีพ.ศ.2502 มีการนำรถแทรกเตอร์ของเด็กแก่ในเมืองลำปางเข้ามาในหมู่บ้าน การใช้รถแทรกเตอร์คิดค่าไถ่ละ 300 บาท วิธีการจ่ายเงินค่าไถ่จะค้างเงินไว้ก่อนจนกระทั่งเสร็จสิ้น เก็บเกี่ยวข้าวได้จึงนำเงินไปจ่ายให้เจ้าของรถ



พ่อจัน อายุ 81 ปี เล่าว่า ชาวนาที่มีฐานะดี ไม่อยากไปบุกเบิกนาที่ทุ่งลอด เนื่องจากมีที่นามากอยู่แล้วอีกทั้งพื้นที่ใหม่เต็มไปด้วยความยากลำบาก เป็นป่าโคน ต้นแฟก ไม้ไผ่ และไม้ใหญ่อีกหลายชนิด รวมทั้งสัตว์ป่าดุร้าย เช่น เสือ หมี วัวกระทิง ช้าง กวาง เป็นต้น การทำงานที่ทุ่งลอด มีการระดมแรงงานหลายแบบ จากแต่เดิมที่นาบริเวณทุ่งหลวง มีเฉพาะการใช้แรงงานของเจ้าของนา และการเอามืออาวัน เมื่อขยายพื้นที่ไปยังทุ่งลอด มีการจ้าง “ลูกจ้าง” ที่เป็นคนบ้านอื่นไปช่วยประมาณ 2 คน ตั้งแต่ต้นด่านา จนกระทั่งถึงฤดูเก็บเกี่ยวผ่านพ้นไปจึงจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าว นอกจากนี้ยังมีการจ้างแรงงานที่จ่ายตอบแทนเป็นรายวันๆ ละประมาณ 2-3 บาท หรือบางครั้งได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว เพื่อช่วยงานในช่วงด่านาและเกี่ยวข้าว

การจ้างแรงงานขึ้นอยู่กับว่า แต่ละครอบครัวมีแรงงานและขนาดของที่นามากน้อยเพียงใด บางครอบครัวที่ลูกๆ โตพอที่จะเป็นแรงงานได้ ก็ใช้แรงงานในครอบครัวทำงาน การทำงานในเวลากลางคืน

จะไปสร้างห้างนาไว้ที่ทุ่งนาเลย และนำอาหารใส่เกวียนไปอยู่ที่ห้างนานานเป็นสัปดาห์ เมื่ออาหารหมดจึงกลับมานำบ้านและนำอาหารกลับไปอยู่กินที่ห้างนาอีกครั้ง ซึ่งถูดดำเน่าใช้เวลาประมาณ 3-4 สัปดาห์ เพราะต้องนอนรอน้ำฝน ทุกครอบครัวจะไปนอนที่ห้างกันหมด อย่างน้อยที่สุดครอบครัวหนึ่งจะไปนอนที่ห้างกันสองคนผ้าเมี่ยงที่อีเป็นแรงงานหลักในการทำงาน

สำหรับคนที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองจะไปเช่าที่นาของชาวนาราย ผลผลิตที่ได้จากการทำงานแบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่งให้กับเจ้านา และอีกสองส่วนเป็นของคนทำ ต่อมาก็ใช้วิธีการแบ่งเป็น 5 ส่วน โดยสองส่วนเป็นของเจ้านาและ 3 ส่วนเป็นของคนทำ จนกระทั่งในปัจจุบันจ่ายค่าเช่าเป็นว่า ไร่ละ 1-2 กระสอบ

นอกจากการเช่านา ชาวบ้านบางส่วนรับจ้างทำงานให้กับชาวนาที่มีที่ดินมาก โดยได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว เช่น ถูดดำเน่า ผู้หญิงไปรับจ้างดำเน่าได้ค่าตอบแทน 20 หาบ (เท่ากับ 40 ถัง) ส่วนผู้ชายจะได้รับค่าตอบแทน 30 หาบ หากใครที่ไม่มีข้าวกินก็จะยืมข้าวชาวนารายโดยยืม 1 กระสอบ คืน 2 กระสอบ เรียกว่า “ดอกข้าว” (ซึ่งชาวนาที่ยากจนบอกว่า ชาวนารายนั้นใจดี ให้ด้วย คิดดอกข้าวถึงหนึ่งเท่าตัว) หมดถูดดำเน่า ผู้หญิงจะไปทำงานที่โรงบ่มใบยา เมื่อ 30 ปี ก่อนได้ค่าแรงวันละ 3-5 บาท ส่วนผู้หญิงที่ทองผ้าได้ ก็จะหยอดผ้าอยู่กับบ้านเพื่อใช้ส่องและนำไปขาย ทั้ง ผู้หญิงและผู้ชายยังรับจ้างเลี้ยงควาย

การกู้ยืมเงินในอดีตก่อนที่จะมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ชาวบ้านจะกู้เงินจากชาวนาที่ร่ำรวย ³ ใช้วิธีจ่ายดอกเบี้ยเป็นข้าว เช่น กู้เงินร้อยบาท จ่ายคืนเป็นข้าว 1 กระสอบ ภายนหลังการทำงานเสร็จก็จะใช้หนี้คืนทั้งหมด สำหรับในกรณีของคนที่มีข้าวในบ้าน ก็จะนำข้าวออกมากขายเพื่อเป็นต้นทุนในการทำงานของถูดดำเน่า นอกจากการทำงานของตนเองและการรับจ้างทำงาน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเลี้ยงเป็ด ไก่ไว้เป็นอาหาร เลี้ยงหมูไว้ขาย และจับปลา ที่เรียกว่า “ยกยอด” ที่กลางทุ่งนาเพื่อนำปลามาเป็นอาหาร หรืออกไก่หากุ้ง บุ หอยมาไว้กิน

พ่อพรม อายุ 75 ปี เป็นตัวอย่างของชาวนาที่ลื้อรุ่นเก่า พ่อพรมเป็นคนเชียงบาน และมาแต่งงานกับแม่ก่อง ชาวบ้านแพด มีลูก 6 คน ตาย 3 คน เหลือเพียงลูกสาวหนึ่งคนและลูกชาย 2 คน พ่อพรมมีที่นาบริเวณทุ่งลอด 30 ไร่ มาจากการบูกเบิก ในปัจจุบันพ่อพรมนั้น ภาระในการดูแลงาน 30 ไร่ ใช้เวลา 1-2 เดือน โดยความ 1 ตัว แรงงานในการทำงาน มาจากพ่อพรมและเมีย จ้างลูกจ้างจากบ้านห้องก้อม ซึ่งเป็นบ้านใกล้เคียง ครั้งละ 2 คน เมื่อเสร็จถูดดำเน่าเกี่ยวข้าว จะจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าว ไม่เคยจ่ายเงินสด เพราะว่าไม่มีเงินสดเพียงพอ ซึ่งถูดดำเน่าและดำเน่าเก็บ

³ ชาวบ้านแพด เช่นเดียวกับชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นๆ หากมีอายุ 50-60 ปี มักนิยามความหมายของชาวนาราย ว่า เป็นคนมีที่ดินมาก มีความเย่อรอง ซึ่งความหมายนี้มักไม่ค่อยพบในเด็กรุ่นหลัง ซึ่งให้ความสนใจกับเงินและรายได้มากกว่าที่ดินและสัตว์เลี้ยง

เกี่ยว พ่อพรม แม่ก่องและลูกจ้าง 2 คน ก็จะไปอยู่ที่ห้างนา นานเป็นเดือนๆ เมื่อลูกฯ โตพอก็ไปช่วย ทำงาน

พ่อพรมไม่เคยกู้เงินจากธนาคาร. แม้ว่ารถจะเป็นที่รู้จักของคนบ้านแพดมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2513 แล้วก็ตาม พ่อพรมบอกว่า ตนเองไม่รู้หนังสือ แต่ถึงรู้หนังสือ ก็คงไม่กล้ากู้เงินจากธนาคาร. เพราะว่า เจ้าหน้าที่ซักถามรายละเอียดมาก และพ่อพรมกลัวการเป็นหนี้ เกรงว่าหากส่งเงินให้ไม่ได้เข้าจะมายieldที่ดินทำกิน พ่อพรมบอกว่า คนสมัยนี้ฉลาด ก็เลยไม่กลัวการเป็นหนี้ พ่อพรมบอกว่า “ถ้ามีข้าว ก็ไม่เดือดร้อน การทำงาน มีความสุข จะเอาจ่าย เอก atan เวลาไหนก็ได้” การทำงานสำหรับพ่อพรมยังเป็นเรื่องที่ผูกพันกับวิถีชีวิต การปลูกข้าวจะต้องมีพิธีกรรมมากมาย เช่น การไหว้ผี การทำพิธีสูญเสีย หลังดูแลเก็บเกี่ยว มีพิธีที่เรียกว่า “พิธีเลี้ยงผีข้าวแยก” เป็นต้น พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกก็เป็นพันธุ์ของไทรล้อ เป็นข้าวเม็ดใหญ่ เช่น ข้าวขาว ข้าวเหนียว ข้าวกำพาย ข้าวเจ้าลอย เป็นต้น มีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวกับเพื่อนบ้านและคนบ้านอื่นๆ อย่างต่อเนื่อง หากแต่ในปัจจุบันสายพันธุ์พื้นบ้านเหล่านี้หายสาบสูญไปจนหมดสิ้น ส่วนแม่ก่องนอกจากการทำงานแล้ว จะทอผ้าไว้ใช้เอง/ขายให้กับคนเย้า และยังเก็บเมล็ดพันธุ์อื่นๆ ไว้เพาะปลูก เช่น พริก ถั่วมะเขือ พักทองและพักหม่น นอกจากนี้จะไปยกยอปลา และหากรุ่ง หอย ปู ไว้กิน

พ่อพรมเลิกทำงานตั้งแต่อายุ 57 ปี เพราะว่า แก่แล้ว และไม่มีแรงงานในการทำงาน จึงให้คนอีสานที่ห่มบ้านไกล์เดียงเช่า พ่อพรมบอกว่า “สมัยนี้ทำงานขาดทุน ปลูก ดำเนินหมวด สมัยก่อนนี้ทำเองหมวด ของกินก็หาเอกสารลางทุ่ง”

เมื่อปีพ.ศ.2541 ลูกสาวและลูกเขยของพ่อพรม กลับมาทำงานของพ่อพรมเอง ภายหลังจากที่ไปเป็นแรงงานรับจ้างก่อสร้างที่กรุงเทพฯ เพราะว่าข้าวราคادي และไม่อยากอยู่กรุงเทพฯ แล้ว เนื่องจากงานรับจ้างนั้นมีเป็นระยะๆ เท่านั้น ไม่ได้มีตลอดเวลา เมื่อลูกเขยกลับมาทำงาน ก็กู้เงินรถ. โดยให้คนช่วยค้ำประกันให้ และซื้อรถไถเดินตามในการทำงาน ปัจจุบันทำงานได้ปีละ 200 กระสอบ ประมาณ 16 เกรวี่ยน ซึ่งเก็บไว้กินปีละ 25 กระสอบ ครัวเรือนของพ่อพรม ประกอบด้วย พ่อพรม แม่ก่อง ลูกสาว ลูกเขย และหลาน 2 คน

ลูกชายของพ่อพรมคนหนึ่งเคยไปเป็นแรงงานที่ประเทศไทยเชี่ยวญี่หลายปี ต่อมากู้รถชนเสียชีวิต ส่วนลูกชายอีกสองคนรับจ้างก่อสร้างที่บริษัทซั่งมอยเฟอร์นิเจอร์ ในเชียงใหม่ กลับบ้านเสียชีวิตเพราะโรคเอดส์ ปัจจุบันพ่อพรมจึงมีลูกสาว-ลูกเขย ทำงานรับจ้างก่อสร้าง ลูกเขยได้ค่าแรงวันละประมาณ 150-170 บาทต่อวัน ส่วนลูกชายคนหนึ่ง ทำงานรับเหมาขนาดเล็กๆ ในหมู่บ้าน เช่น รับเหมาทำรั้ว เป็นต้น ปัจจุบันนี้ทำบ้านอยู่ไกล์ๆ บ้านพ่อพรม สำหรับลูกชายที่เหลืออีกหนึ่งคนเป็นลูกจ้างของโรงงานเฟอร์นิเจอร์ที่จังหวัดพะเยา

ลูกสาวของพ่อพรมบอกว่า “ทำนา ลงทุน 5 หมื่นก็ได้เงินกลับมา 5 หมื่น มีข้าวไว้กิน แต่ไม่มีเงิน ก็ได้แค่กินเท่านั้น แต่ถ้าข้าวราคามีเหมือนเมื่อปี 41 ก็คงอยากราบทำนาต่อไป”

ลูกสาวของพ่อพรมบอกต่อหน้าพ่อพรมด้วยว่า “อยากรายงาน จะได้มีเงินไปลงทุนค้าขายอย่างคนอื่นบ้าง ดูบ้านหลังคาสีแดงสี พวกรั้นค้าขายหมด”

พ่อพรมตอบลูกสาวว่า “คำคิดของลูกก็ดี แต่ลูกจะเลิกทำนาได้อย่างไร ขายข้าวเปลือกถึงจะได้เงินนิดเดียว แต่ถ้าต้องไปซื้อข้าวสารก็ยิ่งแพงกว่าเยอะ ถ้าขายนาไปลงทุนอย่างอื่น ก็อาจจะขาดทุนจนหมด แล้วจะทำอย่างไร”

การค้าขาย

ในอดีตนั้น ชาวนาไม่ได้อยู่ในเมืองหรือทำนาอยู่แต่ในพื้นที่แต่เดิมอยู่ทางเดียว ในทางตรงกันข้าม ประวัติศาสตร์ของชาวบ้านแพตนั้นเป็นประวัติศาสตร์ของการเดินทางค้าขายมาโดยตลอด พ่อจัน อายุ 81 ปี เล่าว่า ออกเดินทางค้าขายกับคนภายนอกชุมชน มาตั้งแต่อายุ 11 ปี ภายนหลัง พดูด้านฝ่านพันไป ชาวบ้านผู้ชาย 3-4 คน จะออกเดินทางเข้าผ้าทอไปขายให้กับคนเย็บนดอย นอกราชจะนำผ้าทอของคนบ้านแพดไปขายแล้ว ยังไปซื้อผ้าทอของคนบ้านแวนไปขายอีกด้วย การเดินทางแต่ละครั้งใช้เวลาประมาณ 15 วัน เป็นการเดินเท้า เมื่อได้เงินเที่ยวหนึ่งกำไร ประมาณ 100 บาท ซึ่งนับเป็นเงินค่อนข้างมากในขณะนั้น บางครั้งก็ซื้อสูกหมูดักกลับมาบ้าน หรือนำผ้าไปแลกกับหมายเย้า หมายขายให้กับเจ้านายในตลาดเชียงคำ บางครั้งก็ไปซื้อม้าจากพะเยาไปขายบนนดอย หรือซื้อผ้าและของใช้อื่นๆ จากแม่สายไปขายบนนดอยเช่นกัน การไปขายของให้กับเย้ามีแต่คนบ้านแพดเป็นส่วนใหญ่ และทำกันมา คนเย้ามีเงินซื้อของเพราะขายไม่ผิดน้ำ บางครั้งคนบ้านแพดก็ขายของไปแลกฝัน และนำฝันไปขายต่อเป็นเงิน

ก่อนถูกเก็บเกี่ยว ดอกฝ้ายที่เมืองคอบ ประเทศาลากำลังออกพอดี คนบ้านแพด/บ้านแวน ก็จะเดินไปซื้อดอกฝ้าย ไปกับครั้งละ 3-4 คน นกอนค้างสองคืน การไปซื้อฝ้าย ผู้หญิงก็ไปได้เนื่องจากทางไม่ลำบากมากเกินไป ต่างจากการเดินไปด้วยนกจากภาระไปซื้อฝ้ายแล้ว ยังซื้อพริกกลับมาอีกด้วย หลังถูกเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกใส่เกวียน ไปขายโรงสีที่พะเยา เนื่องจากโรงสีที่เชียงคำราคา การไปขายข้าว มักไปเป็นกลุ่ม มีเกวียน 5-10 คัน ขายกลับเจ้าของโรงสีก็จะจ้างเกวียนให้บรรทุกของมาขายที่เชียงคำ ของที่รับจ้างบรรทุกกลับมา ได้แก่ น้ำมันก้าด เกลือ น้ำตาล ผ้าทูบ (ด้วยเงินลูก ๆ) เที่ยวหนึ่งได้ค่าจ้างประมาณ 50 บาท การไปขายข้าวเปลือกเกวียนหนึ่งจะได้กำไรประมาณ 50 บาท เช่นกัน หลังเก็บเกี่ยวจะเดินทางไปค้าขาย เช่นนี้ประมาณ 4-5 ครั้ง การเดินทางใช้เวลา 3 คืน และนำอาหารติดตัวไปด้วย การเดินทาง

ค้าขายในลักษณะเดิมเช่นนี้ พ่อคุณจันเลิกมาได้ 40 ปี เนื่องจาก มีการซื้อขายกับพากคุมมิวนิสต์ในແຕບນี้และมีการ ทำนาที่ทุ่งลอด ทำให้ได้ข้าวไปขายมากขึ้น

บ้านแพดในปัจจุบัน

แม้ว่าในอดีตที่ผ่านมา ชาวบ้านแพดจะสัมพันธ์กับคนต่างบ้านหลักหลายกลุ่ม ผ่านความ เป็นเครือญาติ เช่นการแต่งงานกับคนใกล้บ้านใกล้เคียง หรือการค้าขาย เช่น การซื้อฝ้าย หรือ พริกจากใกล้ที่เมืองคง ประเทศลาว หรือการขายข้าวให้กับเก้าแก่โรงสีเมืองพะເຍາ ตลอดจน การนำผ้าทอไปขายให้กับคนเย้า เป็นต้น อีกทั้งความแตกต่างทางฐานะยังปรากฏให้เห็นได้อย่าง เด่นชัด เช่นการดำรงอยู่ของชาวนารายที่มีที่ดินจำนวนมาก อันนำมาสู่การจ้างงานหรือการให้เช่า นาในหมู่ชาวนาที่ยากจน ตลอดจนการกู้เงินหรือข้าวระห่ำของชาวนารายและจน

แต่ในปัจจุบันชาวบ้านยังคงยืนอยู่บนฐานการผลิตแบบเดิมกันคือ การทำนาเพื่อให้ได้ข้าวไว้กินตลอดทั้งปีและที่เหลือนำไปขาย อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ของการ นำข้าวใส่เกรี้ยนไปขายกันเป็นกลุ่มที่จังหวัดพะເຍາ แทนการขายข้าวให้กับโรงสีที่ตลาดเชียงคำซึ่ง ใกล้กัน เช่นจ้าวราคำข้าวในเมืองพะເຍາสูงกว่าตลาดเชียงคำ แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านได้ พยายามดันดินที่จะต่อรองกับพ่อค้าภายนอกเพื่อให้ตนเองไม่อยู่ในสภาพที่เสียเปรียบจนเกินไป

ภาวะของการมีข้าวไว้เต็มยุ่งนั้น เป็นเพียงหลักประกันขั้นพื้นฐานเพื่อความมั่นคงในการยัง ชีพ แต่ไม่ได้หมายความว่า จริยธรรมของความเป็นชาวนายืนอยู่บนฐานของการยังชีพเท่านั้น แต่ ชาวนาในอดีตยังคงมีการดันดินเพื่อนำไปสู่ชีวิตที่ดีขึ้น เช่น การทอผ้าเพื่อนำไปขาย การนำม้าจาก ตัวเมืองพะເຍາไปขายให้กับคนเย้า เป็นต้น

เงื่อนไขสำคัญจากภายนอกนำม้าสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนที่ละเลิกที่ละน้อย โดยในระยะแรกเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายนอกในวิถีการผลิตแบบการเกษตร จนกระทั่ง ขยายตัวมาสู่อาชีพอื่นๆ นอกภาคการเกษตร เช่น การค้าขาย และทำธุรกิจส่วนตัวอื่นๆ แรง กระทบจากภายนอก ด้านหนึ่งได้สร้างโอกาสให้กับชาวนาร่ำรวยที่สามารถแปรตัวทันทุนเดิมคือที่ดิน เพื่อนำไปสู่การเข้าถึงทรัพยากรื่นๆ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ได้เปิดช่องทางใหม่ๆ ให้กับชาวนาจากจน ได้เปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นอยู่ผ่านช่องทางที่มีความหลากหลายมากขึ้นเช่นกัน

สภาพบ้านแพดในปัจจุบัน ลักษณะของบ้านเรือนภายนอกในหมู่บ้านมีความแตกต่างอย่าง เด่นชัด บ้านทรงทันสมัยจำนวนกว่า 10 หลัง มีรั้วรอบ บริเวณหน้าบ้านเป็นสนามหญ้า ปลูก ดอกไม้สวยงามและมีโรงจอดรถ ซึ่งมีรถอย่างน้อย 2 คัน นอกจากนี้ยังมีบ้านที่สร้างในลักษณะ ตึกแกร่งอยู่ด้วย ขณะที่บ้านไม้ตั้นๆ ยังคงมีอยู่ แต่จำนวนน้อยลง แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ในหมู่บ้าน หลังจากที่ชาวนาได้เปลี่ยนอาชีพและยังคงอยู่ในหมู่บ้าน

ลักษณะของบ้านเรือน บ่งบอกอาชีพของเจ้าของบ้านได้เป็นอย่างดี เช่น บ้านทรงทันสมัย มีอาชีพเป็นพ่อค้าขายผ้า หรือขายรองเท้าตามตลาดนัดในอำเภอจังหวัดพะเยาและเชียงราย ส่วนบ้านไม่มีที่มีได้ถูกสูงเป็นบ้านของชาวนา และบ้านปูนผสมไม้ที่ไม่ทันสมัยมากันนักเป็นบ้านของชาวบ้านที่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป หรือเป็นบ้านพักที่มีสามีเป็นพ่อครัว

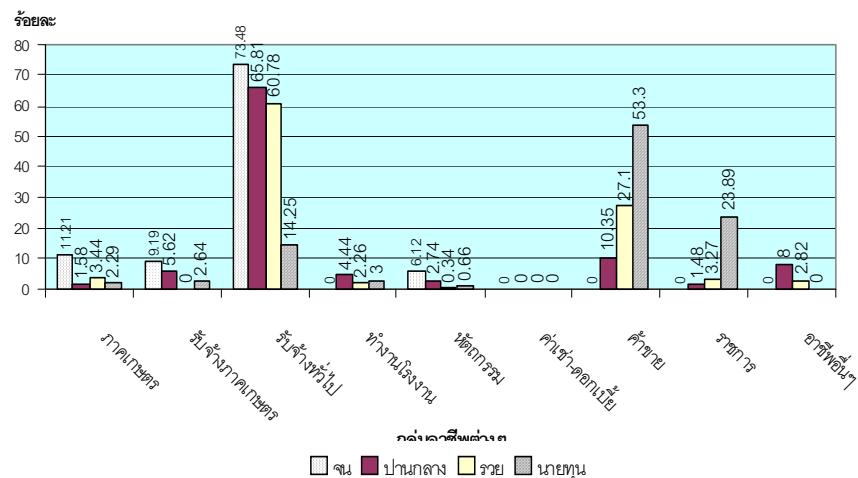
บ้านแพดมีตลาดตอนเช้า ซึ่งคนในหมู่บ้านนำของจากตลาดเชียงคำมาขาย เช่น พังเนื้อสต็อก ขันมี นิชาวบ้านมาขายกับข้าวสำเร็จ 2 เจ้า และมีร้านขายของชำซึ่งขายของสดพร้อมกันไปด้วย อาหารสำเร็จตอนเช้าขายสำหรับแม่ที่ซื้ออาหารให้ลูกหลานกินก่อนไปโรงเรียน เช่น ข้าวต้ม ข้าวมันไก่ ชาวบ้านบางคนนำผักที่ปลูกในบ้านมาวางขายที่ตลาดเช้าแห่งนี้ด้วย เช่น ยอดพักทอง คำลึง เป็นต้น ตลอดเช้าและบ่ายของวัน บ้านหลังใหญ่ทั้งทันสมัยจะปิดประตูเงียบกริบ จนกระทั่งช่วงเย็นจึงจะกลับมาคึกคัก เนื่องจากเจ้าของบ้านกลับจากขายผ้าตามตลาดนัดจุดต่างๆ ในแต่ละวัน รถปีกอพและรถ 6 ล้อ ที่คุ้มหลังรถอย่างมีดีซิด ขับเข้ามาจอดภายนในโรงรถแต่ละบ้าน การเปิดขายของสดในตลาดเย็นเริ่มต้นอีกครั้ง พร้อมกับการขายอาหารสำเร็จเพื่อเป็นมื้อเย็นเท่านั้น

จากการสำรวจข้อมูลครัวเรือนตัวอย่าง 108 ครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้หลักมาจากการรับจ้างทั่วไป 47 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 44 อาชีพรองลงมาคือค้าขาย คิดเป็นร้อยละ 23 รับราชการร้อยละ 8 เกษตรกรรม ร้อยละ 8 รับจ้างในภาคเกษตรร้อยละ 5 และอาชีพอื่นๆ อีกร้อยละ 12 ประชากรในบ้านแพดมีการอพยพไปทำงานนอกพื้นที่ประมาณร้อยละ 27 ของครัวเรือนทั้งหมด ส่วนใหญ่ย้ายไปทำงานที่กรุงเทพ กิจกรรมการผลิตของครัวเรือนสามารถแบ่งได้ตามกลุ่มอาชีพดังนี้

- (1) กลุ่มอาชีพรับราชการ รัฐวิสาหกิจและบ้านญาญ ซึ่งมีงานทำทั้งปี มีรายได้แน่นอน
- (2) กลุ่มอาชีพอื่นๆ เช่น หัตถกรรม ทองคำพื้นเมือง ซึ่งพบว่าครัวเรือนหรือคนที่ทำงานมักเป็นผู้หญิง มีอายุค่อนข้างมาก ใช้เวลาในการทำงานทอผ้าได้ทั้งวัน แต่รายได้ค่อนข้างน้อยและไม่แน่นอน
- (3) กลุ่มอาชีพการเกษตรและรับจ้างในภาคเกษตร ในบ้านแพดปัจจุบันมีครัวเรือนที่ยังทำนาอยู่ประมาณ 15 ครัวเรือน โดยเริ่มปลูกข้าวช่วงเดือนมิถุนายนจนเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือนพฤษจิกายน หลังจากนั้นไม่พบว่ามีการปลูกพืชชนิดอื่นต่อจากการปลูกข้าว ชาวบ้านที่ยังทำการทำนาเป็นอาชีพหลักที่ทำรายได้ให้แก่ครอบครัวมีเป็นส่วนน้อย และมักเป็นกลุ่มคนจน ซึ่งรับจ้างทั่วไปนอกถูกทำนาด้วย
- (4) อาชีพค้าขาย พบมากถึง 25 ครัวเรือน ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าหมู่บ้านอื่นๆ โดยส่วนใหญ่ค้าขายเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม และรองเท้า อาชีพนี้เริ่มต้นมาได้ลิบปีเศษ โดยมีชาวบ้านบาง

คนขายที่ดินแล้วซื้อรถบิ๊กอัพอกอนมาเร่ขายเสื้อผ้า แล้วมีฐานะดีขึ้น ชาวบ้านคนอื่นจึงปรับเปลี่ยนอาชีพมาเป็นพ่อค้าขายเสื้อผ้าตามอย่างกันจำนวนมาก

แผนภูมิแสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในแต่ละชนชั้นจำแนกตามกลุ่มอาชีพ
(หมู่บ้านแพด)



(5) กลุ่มอาชีพรับจ้างทั่วไป ซึ่งมีจำนวนมากที่สุดในบ้านแพด รวมไปถึงร้านบริการต่างๆ เช่น เสริมส่วน ซ่อมรถ ซ่าง ผู้ประกอบกิจกรรมเมล์ และกลุ่มที่เดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น งานก่อสร้าง เป็นต้น

จากแผนภูมิแสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในบ้านแพด แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า รายได้หลักของครัวเรือนส่วนใหญ่มาจากการค้าขายและการทำงานรับจ้าง ในขณะที่การเกษตรนั้นคิดเป็นสัดส่วนที่ต่ำมากเมื่อเทียบกับรายได้อื่นๆ ของครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มคนที่มีฐานะปานกลางและฐานะดีในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมภายในตัวบ้านแพด

เช่นเดียวกับชุมชนชาวนาในที่อื่นๆ ประวัติศาสตร์ของบ้านแพดคือประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกที่ดินทำกินและการปรับเปลี่ยนป่าให้กลายเป็นเรื่องราวในเรือน ดังเช่นที่ชาวบ้านแพดกลุ่มนี้ได้ไปบุกเบิกที่ป่าบริเวณทุ่งล้อ ตั้งแต่ปี 2497 ระยะแรกของการบุกเบิกนั้นใช้วิธีการขันคันรอบที่ดินที่ต้องการจะบุกเบิก จากนั้นจึงใช้แรงคนและแรงควายเพื่อช่วยในการปรับพื้นที่ จนกระทั่งในปี 2502 มีการนำรถแทรกเตอร์เข้ามาจากภายนอกหมู่บ้าน ทำให้โอกาสในการบุกเบิกพื้นที่เปลี่ยนมาเป็นเม็ดเงินในการว่าจ้างรถแทรกเตอร์แทนการบุกเบิกตามกำลังแรงงาน

ราปี 2515 ในยุคที่สถานการณ์การเมืองกำลังเข้มข้น อำเภอเชียงคำในสูงที่เป็นพื้นที่ชายแดน ได้มีการสร้างค่ายทหาร สนามบินเด็ก และการสร้างถนน ชาวบ้านบางส่วนที่บุกเบิกที่ดินในบริเวณดังกล่าวถูกเวนคืนที่ดิน ทำให้สูญเสียพื้นที่ที่ทำกิน โดยได้รับค่าชดเชยเป็นเงิน บางคนนำเงินไปปรับปรุงบ้านใหม่ ขณะที่ชาวบ้านจำนวนหนึ่งกล้ายมาเป็นแรงงานรับจ้างในที่นั่นของชาวนารายโดยไม่ได้บุกเบิกที่ดินทำกินพื้นใหม่ การเข้ามาตั้งค่ายทหาร ทำให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งมีงานทำจากการสร้างค่าย เช่น งานก่อสร้าง งานรับจ้างซักวีดีเดือผ้า ชุดละ 3 บาท การนำกล้าวไม้ออกมาขาย หรือการขายอาหาร เป็นต้น นอกจากราชการที่มีที่ดินจำนวนหนึ่งแต่งงานกับหญิงสาวในหมู่บ้านและย้ายติดตามสามีไปยังพื้นที่อื่น ขณะที่บางคนก็ตั้งรกรากอยู่ในบ้านแพดต่อไป โดยเปลี่ยนสูนະทางสังคมจากลูกชาวนามาเป็นเมียทหาร

การแต่งงานระหว่างลูกสาวบ้านแพดกับทหารต่างถิ่น ทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ที่กว้างไกลขึ้นกว่าการแต่งงานในหมู่คนลือต่างหมู่บ้าน และนำไปสู่การเรียนรู้โลกภายนอกที่กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม เช่น ในกรณีของพ่อจัน ซึ่งเป็นชาวนาที่นำรถไถ หรือที่เรียกว่า “เจ้าทุ่ง” เข้ามาในบ้านแพดเป็นรายแรกในปี 2516 พ่อจันไปเยี่ยมครอบครัวของลูกสาวที่แต่งงานกับทหารไปอยู่จังหวัดลพบุรี เมื่อผ่านไปยังจังหวัดจะเชิงเทรา ลูกเขยทหารได้พาพ่อจันไปดูการใช้เจ้าทุ่งในพื้นที่น่า จากนั้นพ่อจันจึงสั่งซื้อรถไถเข้ามาใช้ในที่นั่นของตัน ด้วยสนนราคากว่า 18,000 บาท หลังจากพ่อจันนำรถไถเข้ามาในบ้านแพด คนในหมู่บ้านข้างเคียงก็นำเข้ามาใช้บ้าง เช่น คนบ้านแวน บ้านผาลาด เป็นต้น

ขณะที่คนบ้านแพดกำลังเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ๆ ในการทำนา ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์หรือ ธกส. ก็เริ่มเป็นสถาบันใหม่ที่คนบ้านแพดรู้จัก ในยุคแรกของ ธกส. ตั้งอยู่ที่เชียงราย จนกระทั่งต่อมา มีสาขาที่เชียงคำ ทำให้สะดวกในการติดต่อกันขึ้น จากการรู้จักกู้ยืมเฉพาะระหว่าง ชาวนารายและชาวนาจันในหมู่บ้าน ชาวบ้านทั้งสองกลุ่มเริ่มหันไปเพื่อพางเงินจากภายนอกมากขึ้น และดูจะยิ่งมีเหตุผลมากขึ้นในการกู้ยืมเงินเพื่อซื้อรถไถ

รถไถนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงวิธีการใช้แรงงานในการทำนา กล่าวคือ จากแต่เดิมต้องใช้เจ้าทุ่ยไถนา การยกย้ายคนในครอบครัวไปนอนที่ห้างนาเป็นแรมเดือน เพื่อที่จะตีนขึ้นมาทำอย่างเต็มกำลังในวันใหม่ ถูกแทนที่ด้วยการใช้รถไถ ซึ่งย่นระยะเวลาการไถเหลือเพียง 1-2 วัน เมื่อชาวนารายหนึ่งทำงานเสร็จเร็ว ยอมส่งผลกระทบต่อชาวนาในที่น้ำข้างเคียงที่จะต้องระดมแรงงาน เช่นกัน แรงงานในอดีตที่มีเฉพาะการเอาเมือกเอวัน ไม่เพียงพอที่จะทำให้เสร็จทันนาของเพื่อนบ้านที่ใช้รถไถเสียแล้ว การจ้างแรงงานกล้ายมาเป็นลีงจำเป็นมากขึ้น ซึ่งนั่นหมายถึงต้นทุนที่ถูกคำนวณเป็นเม็ดเงิน

การปราบภัยตัวของรถໄດ້ ด้านหนึ่งดูเหมือนเป็นทางบวก คือการย่นระยะเวลาในการทำงาน แม้จะมีผลตามด้วยการจ่ายค่าน้ำมันแทนไม่ที่ใบยติความและการทำพิธีสูญเสียความเป็นการ ขอบคุณการทำงานหนักดังเช่นในอดีต แต่การได้มาซึ่งรถໄດ້ โดยการกู้เงินจากธนาคาร. นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดในเรื่องต้นทุน ทั้งนี้ได้หมายความในอดีตชาวนาไม่เคยคิดเรื่องต้นทุน หรือ การเพิ่มผลผลิต รูปธรรมของการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ เพื่อนำเมล็ดพันธุ์ที่ให้ผลผลิตที่ดีกว่าเดิม รวมทั้งการนำไปขายในพื้นที่พะ夷าแทนที่จะขายให้กับโรงสีในอำเภอเชียงคำ เป็นภาพที่แสดงถึง การรู้จักคิดในเรื่องต้นทุนกำไร อีกทั้งการที่ชาวนาจนต้องกู้ยืมข้าวหรือเงินและจ่ายค่าตอบแทน เป็นข้าว ก็แสดงให้เห็นถึงการรู้จักภาวะของความเป็นหนี้ได้เป็นอย่างดี

แต่การสร้างระบบสินเชื่อของธนาคาร. (และโครงการให้กู้ยืมเงินแก่ชาวนาอีกหลายโครงการ) ทำให้ชาวนาต้องเริ่มคิดทุกอย่างเป็นเม็ดเงินมากขึ้น เพื่อสามารถที่จะหมุนเงินมาชำระบดกเบี้ยได้ ทันตามเงื่อนไขที่ธนาคารกำหนดไว้ ชาวนาไม่สามารถเก็บข้าวไว้ในยุ่งและรอจนกระทั่งราคاخ้าวอยู่ ในระดับที่ตนเองพอใจได้อีกแล้ว หากแต่ต้องรีบแปรเปลี่ยนเป็นเม็ดเงินเพื่อมาชำระหนี้ได้ ทันตามเวลา

การเพิ่มผลผลิตข้าวจากการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ที่คัดหาเมล็ดพันธุ์ที่ดีกว่าในหมู่เครือญาติ ถูกแทนที่ด้วยการส่งเสริมการเกษตรด้วยพันธุ์ข้าวชนิดเดียว และตามมาด้วยการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าแมลง ชาวนาเริ่มมองถึงมีชีวิตที่เคยอยู่ในท้องนาเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยหนู ที่เคยจับกินได้ในอดีต กลายเป็น “ศัตรูพืช” ที่ต้องกำจัดให้หมดสิ้น รวมทั้งศัตรูพืชชนิดใหม่อื่นๆ ที่เข้ามาทำลายข้าวในนา

ต้นทุนในการทำงานที่ทุกอย่างกลายเป็นการพึ่งพาเงินตรา ประกอบกับราคاخ้าวที่ตกต่ำ และภาวะหนี้สินที่พอกพูนเพิ่มขึ้นตามโครงการให้เงินกู้ยืมสารพัดแบบขอรื้อ ทำให้ชาวนาจำนวนหนึ่งรู้สึกถึงภาวะตีบตัน และพยายามดิ้นรนประคับประคองชีวิตตามต้นทุนที่ตนมีอยู่ เช่น การออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ต่างประเทศ หรือการค้าขาย เป็นต้น

ช่องทางในการขยายข้ายื่นอยู่กับเครือข่ายความสัมพันธ์ที่แต่ละคนมีอยู่ อย่างไรก็ตาม เจ้าของนาส่วนใหญ่ที่มีช่องทางอื่นในชีวิต ยังคงรักษาผืนนาไว้ และยกให้ชาวนากลุ่มอื่นๆ เช่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาที่มารากภาคอีสาน ซึ่งมาตั้งบ้านใกล้เคียงกับบริเวณทุ่งลolo เช่น บ้านปางมดแดง หนองบัวเงิน เป็นต้น เจ้าของนาที่ยกนาให้ผู้อื่นเช่น จึงได้รับ “ค่าหัวนา” เป็นข้าว หากมีนานา ก็จะนำข้าวไปขาย หากมีนาน้อย ก็จะเก็บข้าวไว้สำหรับบริโภคเท่านั้น

ขณะที่ชาวนาจำนวนน้อยที่ไม่มีเครือข่ายความสัมพันธ์และทางเลือกมากนัก ตัดสินใจที่จะทำงานต่อไป ด้วยเหตุผลในเรื่องหลักประกันพื้นฐานในการยังชีพให้กับตนเองและครอบครัว และดิ้นรนแสวงหาทางเลือกอื่นๆ ในชีวิตพร้อมกันไปด้วยการไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกถูกการทำงาน

การก้าวเข้าสู่วิชีวิตนอกรากการเกษตร

การเปลี่ยนแปลงวิชีวิตสู่นอกรากการเกษตรอย่างเดียว ไม่ได้เป็นสิ่งที่มีความจำเป็น แต่ในกลุ่มคนที่มีฐานะและคนยากจน ในระยะแรกนั้นการทำางานอื่นๆ ก็เป็นสิ่งที่ต้องทำ แต่เมื่อถึงฤดูทำนา ก็จะกลับมาทำนา เช่นเดิม เช่น ในกลุ่มคนจน นิยมไปเป็นแรงงานรับจ้างตามเดาป่ามายาสูบ ไปเป็นแรงงานก่อสร้างต่างหมู่บ้าน การไปเป็นแรงงานรับจ้างที่ต่างจังหวัด การขยายขยายไปสู่การทำการค้าขนาดเล็ก ขณะที่คนมีฐานะ ก็จะทำกิจการโรงสี บ้านแพดในช่วงปี 2525 มีโรงสีขนาดเล็ก 5 แห่ง

รายปี 2527 เริ่มมีผู้ชายในบ้านแพดออกไปเป็นแรงงานข้ามชาติ ในช่วงต้นได้แก่ ประเทศไทย คุณดิอาระเบีย อิรัก ญี่ปุ่น ไต้หวัน เป็นต้น แรงงานข้ามชาติประมาณ 10 คน ได้นำเงินส่งกลับมาหมู่บ้านจำนวนมาก และแรงงานเหล่านี้ได้นำเงินไปลงทุนในด้านอื่นนอกเหนือจากการทำ การเกษตร เช่น กิจกรรมเมล็ด การขยายเลือด้า เป็นต้น

การเริ่มต้นทำกิจการใดๆ ที่นอกเหนือจากความคุ้นเคยในอดีต มาจากการคำแนะนำของญาติพี่น้องที่ประสบความสำเร็จในงานเหล่านั้น คำแนะนำจากต่อไปนี้และการเห็นความสำเร็จ ด้วยตัวตนเอง ทำให้ชาวบ้านที่มีต้นทุนมากพอจะนำหันมาเจริญรอยตาม บางส่วนจำนวนที่ดินไว้กับธนาคารเพื่อนำมาลงทุน บางส่วนนำเงินลงทุนมาจากแรงงานของสมาชิกในครอบครัวที่เดินทางไปขายแรงงานยังต่างประเทศ บางคนขายที่นาในช่วงที่ดินมีราคาสูง เป็นต้น

การไปซื้อเลือด้ามาติดต่อกัน เป็นราย เนื่องจากต้องตื่นแต่เช้ามืดราตรี ตี 3 – ตี 4 ขึ้นอยู่กับว่าต้องไปขายในตลาดที่อยู่ห่างไกล เพียงได้ และกลับบ้านในวัน 4- 6 ไม่ถึง ทุกครอบครัวที่ค้าขายจึงยุติการทำงานในภาค การเกษตรโดยสิ้นเชิง จากในช่วงปี 2533 มีชาวบ้านค้าขายเลือด้าเพียง 4-5 ครอบครัว ปัจจุบันมีประมาณ 30 ครอบครัว ซึ่งนั่นหมายถึงโอกาสที่จะแลกเปลี่ยนแรงงานกับเครือญาติและเพื่อนบ้าน ก็หมดลงไปด้วย หากคนค้าขายคนใดที่ยังเป็นเจ้าของนาอยู่ จะนำนาของตนเองให้คนอื่นเช่าแทน

กว่า 10 ปี ที่คนบ้านแพดเดินทางไปค้าขายนอกหมู่บ้าน ทำให้มีบ้านใหม่รูปทรงทันสมัย ทอยอยปลูกมากขึ้น และยังคงมีการสร้างบ้านใหม่อีกต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เม็ดเงินในการสร้างบ้านใหม่ที่มีราคาประมาณ 7 แสน – หนึ่งล้านบาท การลงทุนก่อสร้างบางส่วนเป็นการจำนำของที่ดิน กับธนาคาร บางส่วนเป็นการเก็บห้อมรวมวิบากการค้าขายเลือด้า บางส่วนมาจากเงินที่ลูกชายไปขายแรงงานในต่างประเทศ

การสร้างบ้านทรงทันสมัยมากกว่า 20 หลัง ซึ่งส่วนใหญ่มีรูปทรงคล้ายคลึงกันนี้ ทำให้เกิดอาชีพใหม่ในหมู่บ้าน คือจากเดิมแรงงานที่เคยไปรับจ้างก่อสร้างนอกหมู่บ้าน ได้พัฒนาฝีมือและหันมาลงทุนด้านอื่นที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้าง เช่น ผู้ใหญ่บ้านแพทท์บุญเรืองคนปัจจุบัน เป็น

เจ้าของครุภัณฑ์-ถนน ชาวบ้านจำนวนหนึ่งหันมาเป็นผู้รับเหมา ก่อสร้าง เริ่มจากการทำงานเล็กๆ ไปสู่การรับเหมาทั้งหลัง ซึ่งรับเหมาคนหนึ่งในหมู่บ้านมากกว่า รับเหมางานทั้งเล็ก (รับงานส่วน) และใหญ่ (รับสร้างทั้งหลัง) ในบ้านแพดและบ้านแพที่ครึ่งบ้านเรื่อง ตั้งแต่ปี 2528 จนถึงปัจจุบัน ประมาณ 14 หลัง

การอุดไปค้าขายเสื้อผ้าตามตลาดนัดของคนบ้านแพด ยังก่อให้เกิดอาชีพใหม่ๆ ในหมู่บ้านและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการบริโภค เนื่องจากคนค้าขายเสื้อผ้า ไม่มีเวลา ทำอาหารรับประทานเอง จึงเป็นซ่องทางสำหรับคนในหมู่บ้านบ้านคน ที่ทำอาหารสำเร็จขายทั้งเข้า และยังในหมู่บ้าน รวมทั้งร้านค้าที่มีมากถึง 4 แห่งในหมู่บ้าน มีตลาดเล็กๆ ในช่วงเข้าและยัง ที่คนในหมู่บ้านมาซื้ออาหารสด ขนม และอาหารแห้ง อาหารสำเร็จ จากเมืองเชียงคำ เป็นต้น

ปัจจุบันคนค้าขายบ้านแพด ทุกหลังค่าเรือนจะมีรัตนส่วนตัวโดยเฉลี่ย 2 คัน คันหนึ่งไว้สำหรับเดินทางค้าขายเสื้อผ้า หลายหลังค่าเป็นรถ 6 ล้อ อีกคันหนึ่งไว้สำหรับใช้งานอื่นๆ ทุกบ้าน จะมีเครื่องทำน้ำอุ่น เครื่องซักผ้า โทรทัศน์ขนาดใหญ่ และเครื่องเสียง เป็นต้น

คนค้าขายจำนวนหนึ่งปิดบ้านเงียบเชียบในช่วงกลางวัน และจะกลับบ้านเพื่อหลับนอน เท่านั้น เนื่องจากการค้าขายจะอุดไปทั้งสามีและภรรยา โดยจ้างลูกจ้างอีก 2 คน เริ่มมีการจ้างกลุ่มชาติพันธุ์บันทีสูงมาช่วยทำงาน เนื่องจากค่าแรงถูกกว่าชาวพื้นราบมาก บางครอบครัวผู้เป็นพ่อหรือแม่ เลิกติดตามไปค้าขายที่ตลาดนัด แต่ยังให้ลูกสาว และ/หรือลูกเขยไปค้าขายเอง ส่วนตนเองอยู่บ้านดูแลห้อง และตอนกลางวันจะส่งห้องไปอยู่ศูนย์เด็กเล็ก (ในหมู่บ้านมีศูนย์เด็กเล็ก ซึ่งมีศูนย์เด็กจากกรุงเทพฯ เป็นลูกเขยคนบ้านแพดมาสร้างให้) หากเป็นลูกคนมีฐานะจะส่งไปเรียนโรงเรียนอนุบาลเอกชนที่อำเภอเชียงคำ

นอกจากลักษณะของบ้านจะเป็นเครื่องแสดงฐานะที่เด่นชัดมาก พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเด็กยังมีความเปลี่ยนแปลงในหมู่คนร่วมยเป็นอย่างมากด้วย เช่น พิธีทำวัญให้ทารกครบหนึ่งเดือน จากแต่เดิมที่มีการทำพิธีผูกข้อมือเด็ก โดยมีอาจารย์มาทำพิธีสวัสดิ์แบบไทยลื้อ และเชิญญาติพี่น้อง ญาติผู้ใหญ่มาร่วมงาน โดยการนำข้าวสุก ดอกไม้ และด้วยมาทำขวัญ ในช่วงการผูกข้อมือเด็กน้อยด้วยด้ายให้กับแม่และลูกน้อย มีเพียงผู้เป็นตายายหรือปู่ย่าเท่านั้นที่จะนำเครื่องญัติดกับด้วยและผูกข้อมือทารก ปัจจุบันญาติผู้ใหญ่ที่มาร่วมงานทุกคนจะนำเงินแบ่งครึ่งติดกับด้วยก่อนจึงผูกข้อมูลเด็ก และในหมู่คนค้าขายผ้า ข้อมือเล็กๆ ของทารกจะเต็มไปด้วยแบงค์ครื้อยบาท และแบงค์ครื้ห้าร้อยบาท

ในพิธีตาน้ำขาวใหม่ของบ้านแพด ก็มีลักษณะเฉพาะเช่นกัน คณศรัทธาวัด จะกำหนดว่าครัวเรือนแต่ละหลังต้องบริจาคข้าวเปลือกให้วัดหนึ่งถัง หากใครไม่มีข้าวจะต้องบริจาคเงิน 50 บาท (เทียบเดียวกับราคาข้าวในปัจจุบัน) เมื่อเทียบกับหมู่บ้านข้างเคียง เช่น บ้านแวน ใครที่ทำ

นาได้มากจะบริจาคมาก แต่บ้านแพดจะกำหนดอัตราการบริจาคมากจำนวนที่แน่นอนทั้งสำหรับคนจนและคนรวย ข้าวเปลือกและเงินที่ได้รับในพิธีตามข้าวใหม่ จะนำมาแบ่งเป็น 3 ส่วนคือ ให้กับพระ (เจ้าอาวาสและพระ เนื่อง) ,ให้กับอาจารย์ของหมู่บ้าน ซึ่งทำหน้าที่พิธีกรรมให้กับคนลื้อ เช่น งานแต่งงาน งานศพ งานทำข้าวบุญเด็ก เป็นต้น และอีกส่วนหนึ่งจะเป็นกองกลางในวัด

ในอีกด้านหนึ่ง การบริจาคมีเพื่อสร้างหรือบูรณะวัดศรีบุญเรืองกลับได้รับการตอบรับมากกว่า ชาวบ้านแพดบอกด้วยความภูมิใจว่าดูของตนสวยที่สุดในอำเภอเชียงคำ เนื่องจากมีพ่อค้าเสื้อผ้าและคนมีฐานะจำนวนหนึ่งยินดีบริจาคมีเพื่อบูรณะวัด

นอกเหนือจากลุ่มพ่อค้าแม่ค้าแล้ว ครัวเรือนส่วนหนึ่งมีรายได้หลักจากลูกหลานที่ไปทำงานต่างจังหวัด เช่น ทำงานโรงงานหรืองานรับจ้างในกรุงเทพฯ ทำงานก่อสร้างในเชียงใหม่ เป็นต้น วิถีชีวิตของคนแก่ในหมู่บ้าน ส่วนหนึ่งจะทำหน้าที่เลี้ยงหลาน ซึ่งพ่อแม่ของเด็กไปทำงานต่างจังหวัดและส่งลูกมาให้อยู่กับบุญญาติ โดยจะส่งเงินมาให้เป็นค่าเลี้ยงดูและค่าใช้จ่ายอื่นๆ คนแก่ผู้หญิงจำนวนหนึ่งยังคงทอผ้าและมีคนเข้ามาอุดหนุน ซื้อบ้าน (ยกเว้นกลุ่มคนเมืองคอบที่บ้านสันกลาง ที่ทอขายส่ง)

ทั้งครอบครัวของคนขายผ้าและครอบครัวที่ทำการเกษตรจำนวนหนึ่ง ได้ส่งลูกหลานให้มีการศึกษาสูงขึ้น เช่น เป็นพยาบาลในกรุงเทพฯ โดยพ่อแม่หันมาค้าขายเสื้อผ้า หรือ พ่อแม่เป็นเจ้าของที่นาจำนวนมาก มีลูกสาวตัดเย็บเสื้อผ้า ส่วนลูกชายเรียนจบปริญญาตรีและทำงานในเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

ภายในได้เงื่อนไขชีวิตต่างๆ เหล่านี้ ปัจจุบันโอกาสและทางเลือกในชีวิตของคนบ้านแพดเริ่มลดลงตามลำดับดังนี้

- กลุ่มคนที่มีอาชีพ “รับจ้างทั่วไป” ไม่มีนาของตนเอง และไม่มีต้นทุนด้านแรงงาน หรือเงินมากพอที่จะไปทำงานเช่า เนื่องจากการทำงานเช่า จำเป็นต้องใช้รถไถ ซึ่งต้องใช้เงินไปซื้อมาหรือไปปลูกเงินเพื่อซื้อรถได้เป็นของตนเอง กลุ่มคนรับจ้างทั่วไปเหล่านี้ (ในวัย 50 ปีขึ้นไป) จะลำบากมากยิ่งขึ้นหากลูกหลานหารายได้จากการเป็นแรงงานรับจ้างรายวันเท่านั้น งานที่คนกลุ่มนี้ทำ ได้แก่ รับจ้างดำเนา เกี่ยวข้าว ตัดหญ้า รับจ้างก่อสร้าง หัวปูน ทั้งในและนอกหมู่บ้าน ทอผ้าของตนเองบ้าง กลุ่มคนนี้ต้องซื้อข้าวสารกิน และเป็น “แรงงานรับจ้างหลัก” ของหมู่บ้าน

- สำหรับบางกลุ่ม มีอาชีพ “รับจ้างทั่วไป” เช่นกันแต่เนื่องจากรุ่นลูก หรือหลาน มีช่องทางของรายได้ทางอื่น เช่น การไปทำงานกรุงเทพฯ มีรายได้มากพอที่จะส่งมาให้ทางบ้าน โดยฝ่ากหลานไว้กับบุญญาติ ลูกไปอู่ต่างประเทศ ส่งเงินกลับมาให้พ่อแม่ เป็นต้น บางคนที่ลูกส่งเงินกลับมาบ้านจะนำเงินไปซื้อสวนเล็กๆ ทำสวนลำไย หรือปลูกพืชอื่นๆ พอกเป็นรายได้เสริม กลุ่มคนเหล่านี้ พอมีรายได้ประทั้งชีวิตไม่เดือดร้อนมาก และสามารถเป็นแรงงานรับจ้างในบางโอกาสที่มี

ความต้องการแรงงาน กลุ่มคนนี้จึงเป็น “แรงงานรับจ้างสำรอง” ของหมู่บ้าน บางคนที่ลูกเช่านาคนอื่นทำ หรือมีนาขของมูดเหลืออยู่และให้ผู้อื่น (อาจเป็นคนในเครือญาติ) เช่า จะได้รับค่าตอบแทนเป็นข้าวบ้าง ทำให้ไม่ต้องซื้อข้าวสารกิน หรืออาจซื้อข้าวสารเพียงส่วนน้อยเท่านั้น

- กลุ่มชาวนาภายนอก เป็นคนที่ทำงานรถดก และเช่านาคนอื่นทำควบคู่ไปด้วย จำนวนนาที่ทำประมาณ 10-30 ไร่ ในกรณีที่ทำงานรถดก ก็ต้องแบ่งค่าหัวนาให้กับพ่อแม่หรือพี่น้องด้วย หากอยู่กับคนละครัวเรือน ซึ่งมีลักษณะคล้ายการเช่านาเข่นกัน คนที่จะทำนาต้องมีรถไถนาของตนเอง ต้องมีแรงงานหลักของตนเอง เช่น สามีภรรยา หรือมีลูกหรือมีพี่น้องบางคนช่วยทำ และจ้างแรงงานด้วยเงินสดไม่มากกินไป นอกฤทธิ์ทำนา คนกลุ่มนี้จะทำสวนลำไย ปลูกตัว รับจ้างอื่นๆ เช่น รับจ้างถางหญ้า ตัดแต่งกิงสวนลำไยในหมู่บ้าน ก่อสร้างในเมืองเชียงใหม่ รับจ้างขับรถ ทำโรงสีขนาดเล็ก จุดมุงหมายของคนกลุ่มนี้คือ ทำนาให้มีข้าวอยู่ในถัง มีข้าวแบ่งให้พ่อแม่พี่น้องกินเหลือไว้สำหรับขายเป็นรายได้ ดังนั้นรายได้ของคนกลุ่มนี้คือ รายได้จากการรับจ้างต่างๆ รายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตร เช่น ถัว ลำไย ข้าว เป็นต้น ฐานะยากดีมีจนในคนกลุ่มนี้ขึ้นกับว่ามีลูกหรือพี่น้องมากแค่ไหนในการแบ่งผลผลิต มีลูกที่ต้องส่งเสียเล่าเรียน มีหนี้สินกับธกส. หรือโครงการสินเชื่ออื่นๆ มากแค่ไหน เท่าที่พบริษัทชาวนากลุ่มนี้คือ มีหนี้สินธกส. ประมาณ 2-5 หมื่นบาท บางคนเป็นหนี้กองทุนหมู่บ้าน ประมาณ 8,000-10,000 บาท (และอาจจะมีอีกหลายโครงการที่รัฐเข้ามาส่งเสริมให้คนเป็นหนี้)

- ชาวนาฐานะปานกลาง คนกลุ่มนี้ยังเรียกตัวเองว่าเป็น “คนเคยเข็คดนา” แต่ตอนนี้ไม่ได้ทำนา เคยนาให้คนอื่นเช่า มีที่นาประมาณ 20-40 ไร่ บางครอบครัวสามีตัวยังไม่มีแรงงานในการทำนา เลยเลิกทำนา บางครอบครัวรายตัว และมีแต่ลูกสาว ไม่มีแรงงานเพียงพอ ก็เลิกทำนาเข่นกัน โดยได้รับค่าตอบแทนเป็น ค่าหัวนา ไร่ละ 2 กระสอบ คนกลุ่มนี้ รุ่นลูกไม่เดือดร้อนมากนัก เช่น ลูกสาว ตัดเย็บเสื้อผ้า มีสามีรับราชการ (เป็นทหาร ตำรวจ) หรือลูกบางคนค้าขายเสื้อผ้าในหมู่บ้าน ลูกบางคนเปิดร้านขายของชำ บางคนที่อายุมากก็อยู่บ้านเลี้ยงหลาน ลูกส่งเงินมาให้ใช้ หากได้ข้าวมากก็นำไปขาย แบ่งให้ลูกกิน บางคนยังหอบ้าอยู่

- ชาวนาราย ในบ้านแพด ชาวนาราย ดูจากคนที่เข้าร่วมนโยบายการjaminของข้าวของรัฐบาลปี 2545 เป็นชาวนาที่ทำนามาตลอดชีวิต เลิกทำนาไม่เกิน 10 ปี เพราะแก่แล้ว และลูกหลานออกไปทำงานนอกภาคการเกษตร มีที่นากว่า 60 ไร่ ได้ค่าเช่านาปีละ 200 กระสอบ เก็บข้าวไว้กินปีละ 10 กระสอบเท่านั้น มีรายได้เสริมทางอื่น เช่น ทำสวนลำไย ปลูกดอกไม้ขาย มีลูกทำงานในตัวเมืองส่งเงินมาให้ เป็นต้น

- คนค้าขาย (ที่มีฐานะดี) เป็นคนกลุ่มที่ยังเป็นเจ้าของนา และบางคนไม่มีนาแล้ว ทุกคนมีหนี้เนื่องจากการค้าต้องใช้เงินสดหมุนเวียนมาก บางคนกู้เงินธนาคารมาสร้างบ้าน คนกลุ่มนี้มีทั้ง

คนหนุ่มที่เพิ่งสร้างฐานะวัย 30 ปีเศษ คนรุ่น 50 ปี ที่เลิกทำงานและหันมาค้าขาย และมีรุ่นลูกช่วยทำ หรือบางคนยกกิจการให้ลูกไปแล้ว บางครอบครัวยังค้าขายด้วยตนเองอยู่ พ่อแม่อายุในวัย 50 กว่าปี สองเงินให้ลูกเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ หรือจังหวัดอื่นๆ คนกลุ่มนี้จะมีหนี้สินหลายแสนบาท

- คนประกอบธุรกิจส่วนตัวอื่นๆ เช่น เปิดร้านขายชำในหมู่บ้าน (มี 4 ร้าน) ทำอาหารขายร้านเสริมรายได้ รับเหมา ก่อสร้าง รับจำจ้าง ตามดิน มีรถเมล์เป็นของตนเอง (ขับรถและเป็นกรวยเป่ารถเมล์เอง) เป็นโรงงานทำอิฐ บางรายก็ยังคงมีนาให้คนอื่นเช่า บางรายขายที่นาไปแล้ว เงินหมุนเวียนของคนกลุ่มนี้ อาจจะน้อยกว่าคนค้าขายเลือดฝ้า บ้านซ่องหุ้วหวานน้อยกว่า คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีข้าวกินเอง ไม่ต้องซื้อข้าวสาร

อนาคตของชาวนาบ้านแพด

ความหลากหลายของอาชีพค้าขายและรับจ้าง ทำให้การทำงานเริ่มเป็นอาชีพที่มีคนสนใจอย่างทุกขณะ ในบ้านแพดทุกวันนี้ ดกอุดมไปด้วย “พ่อค้าเจ้าที่ดิน” และ “กรรมกรเจ้าที่ดิน” ซึ่งหมายถึงคนที่มีอาชีพอื่นแต่เอาที่ดินของตนเองให้ชาวนาคนอื่นๆ เช่าทำนาต่อไป แม้จะน้ำท่วม ก็ต้องหาคนพบรั่นชาวนาที่ยังคงทำการผลิตต่อไป ดังเช่นในกรณีของพ่อตี อายุ 49 ปี ปัจจุบันทำนาจำนวน 4 แปลง รวม 29 ไร่ ได้แก่

- นามอดก จำนวน 14 ไร่ อายุที่ทุ่งลอด นาพื้นนี้เป็นของพ่อ ซึ่งตายไปแล้ว แต่ยังไม่ได้แบ่งมรดกในหมู่พี่น้อง 4 คน ผลผลิตจากนามอดกนี้ จะต้องแบ่งในหมู่พี่น้อง ซึ่งเหมือนเป็นการหักค่าหัวนา เช่น ผลผลิตทั้งหมดจากทำนา 14 ไร่ ได้ข้าว 57 กระสอบ พ่อตีได้ส่วนแบ่งในฐานะผู้เช่านา 43 กระสอบ ส่วนพี่น้อง (รวมพ่อตี) ได้ค่าหัวนา 14 กระสอบ ดังนั้นในจำนวน 14 กระสอบนี้ พ่อตียังได้รับส่วนแบ่งด้วยเนื่องจากพื้นนาเป็นนามอดกในหมู่พี่น้อง

- ทำนาในที่นาของเมีย ซึ่งได้รับมรดกจากแม่ อีก 2 ไร่ ที่นาอยู่บริเวณทุ่งหลาง

- ทำนาเช่า อีก 2 แปลงๆ แรก จำนวน 8 ไร่ เป็นของอัยแสง คนบ้านแพด ซึ่งอายุ 81 ปีและมีลูกสาวค้าขายเลือดฝ้า แปลงที่สอง จำนวน 5 ไร่ เป็นของหลานชายมีอาชีพค้าขายเลือดฝ้า เป็นคนบ้านแพดเช่นกัน ผลผลิตที่ได้รับในพื้นนา 2 แปลงนี้ต้องจ่ายค่าหัวนาให้กับเจ้าของนา ในอัตรา ไร่ละ 2 กระสอบ

พ่อตีใช้ความรู้ 2 ตัว ในการไถนาจนกระทั่งเมื่อปี 2537 จึงขายควาย และซื้อรถไถ ในราคา 38,000 บาท การไปทำงานของพ่อตีใช้แรงงานของตนเองและเมีย และจะไปนอนค้างที่ห้องนา โดยนำอาหารติดไปกินด้วย เช่น ไปอยู่ห้องนา 20 กว่า晚 นำข้าวไป 5 ถัง นอกจากจะใช้แรงงานสองผัว

เมียแล้ว พ่อตีบจ้างแรงงานรายวันในหมู่บ้านในช่วงของการปลูก และเก็บเกี่ยว พ่อตีบอกว่า แรงงานรับจ้างรายวันหลายคน แม้จะจ่ายค่าแรงวันละ 120 บาทก็ตาม

เมื่อให้พ่อตีประมวลค่าใช้จ่ายคร่าวๆ ในการทำ 29 ไร่ พ่อตีบอกว่า ต้องใช้เงินในช่วง ดำเนิน 10,000 บาท และตอนเก็บเกี่ยว อีกราว 15,000 บาท ค่าใช้จ่ายเหล่านี้ใช้สำหรับการจ้าง แรงงาน ค่าน้ำมัน ค่าปุ๋ย ค่าอาหารเลี้ยงคนมาช่วยงาน และค่าจ้างรถนวดข้าว

รายได้ของพ่อตีจากการขายข้าวเมื่อปี 2543 ประมวล 30,000 กว่าบาท และขายตัวเดง ได้ประมวล 4,000 บาท สำหรับปี 2544 พ่อตีนำข้าวไปจำหน่ายตามโยบายของรัฐ จำนวน 2 ตันฯ ละ 5,900 บาท ในเรื่องหนี้สิน พ่อตีเคยกู้รถส. ทั้งหมด 2 ครั้ง โดยเป็นการกู้เงินระยะสั้น 5,000 บาทกู้เงินสั้นต้องจ่ายเงินให้ครบภายในหนึ่งปี นอกจากนี้พ่อตียังกู้เงินยาว 50,000 บาท เมื่อสองปี ที่แล้ว โดยใช้คนค้ำประกัน 3 คน เพื่อนำเงินมาปรับสวนลำไย พ่อตีมีสวนลำไย 1 ไร่ 2 งาน เป็นที่ดินที่จับจองตั้งแต่ยังหนุ่ม ออยู่ใกล้กับบ้านๆ แวน

ในปีหนึ่งฯ พ่อตีจะเก็บข้าวไว้กินประมวล 25 กระสอบ เวลาที่เหลือจากการทำงาน ปลูกถั่ว และดูแลสวนลำไย พ่อตีจะรับจ้างงานต่างๆ เช่น งานตัดหญ้า ตัดแต่งกิ่งลำไย ได้ค่าจ้างวันละ 120-150 บาท เมื่อก่อนนี้เคยไปรับจ้างทำงานก่อสร้างที่บริษัทช้างมอยเฟอร์นิเจอร์ จังหวัด เชียงใหม่ ปีหนึ่งฯ รับจ้างประมวล 3-4 เดือน

เมื่อถามพ่อตีว่า ทำไมยังคงทำงานอยู่ที่ krau กับน้ำขาดทุน พ่อตีตอบว่า “ถ้าไม่ทำงาน ก็ไม่มีกิน ไม่ได้ส่งลูกเรียน เราไปหาเงินมาซื้อข้าว มันลำบาก เราไม่ข้าวอยู่ยังไง เหลือกิน ก็ เอาไว้ขาย”

พ่อตีเห็นว่า การออกไปรับจ้างไก่ฯ อย่างเชียงใหม่ มีปัญหาหลายอย่าง เช่น มีงานให้ทำ ไม่ต่อเนื่อง และบางครั้งก็จ่ายเงินช้า พ่อตีบอกว่า การทำงานใช้เวลาไม่นานมาก เพียงแค่เดือนสองเดือน ในช่วงปลูก หลังจากนั้นก็ไปรับจ้างอย่างอื่นได้ ปัจจุบันพ่อตีมีลูกสองคน ผู้ชายอายุ 22 ปี เป็นพนักงานอยู่เมืองสอน และลูกสาวเรียนชั้นมัธยมสี่ ที่เชียงคำ เขาไม่อยากให้ลูกทำงาน เพราะเป็นงานที่ทุกข์ อย่างให้ลูกรับราชการมากกว่า บ้านของพ่อตีเป็นบ้านไม้หลังเล็ก มีรถจักรยานยนต์ 1 คัน สำหรับลูกสาวซึ่งไปเรียนหนังสือ มีรถไถหนึ่งคัน

วิถีชีวิตของพ่อตี เป็นชีวิตของชาวนาคน ซึ่งแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับพ่อสิง อายุ 65 ปี ซึ่งเป็นเจ้าของนา 67 ไร่ ที่นาที่ครอบครองอยู่มีทั้งที่เป็นนามธรรม (พ่อสิงเป็นลูกคนเดียว จึงได้รับมารดกมาก) และนาที่บุกเบิกเองกับเมีย ที่นาบุกเบิกเองมี 20 ไร่ บริเวณทุ่งล้อ ต่อมาก็จึงกู้เงินรถส. ซึ่งที่นาเพิ่ม พ่อสิงกู้ยืมเงินรถส. ตั้งแต่ยุคแรก ๆ ที่รถส. เป็นที่รู้จักคือราปีพ.ศ. 2513

พ่อสิงเลิกทำงาน โดยยกนาให้คนอื่นเช่าประมวล 7 ปี ได้ค่าหัวนาประมวล 200 กว่า กระสอบต่อปี เก็บไว้กินเพียง 10 กระสอบ ปัจจุบันพ่อสิงทำสวนลำไย ได้ผลผลิตมาแล้ว 3 ปี

ส่วนแม่ไส ผู้เป็นภรรยาท่อผ้าขายได้เดือนละ 2000 กว่าบาท และปลูกดอกไม้ขาย โดยนำเมล็ดพันธุ์มาจากถูกขาย ซึ่งทำงานบริษัทดอกไม้ที่เชียงใหม่

พ่อสิบมีลูก 4 คน ลูกสาวคนหนึ่งแต่งงานกับทหาร และเย็บเสื้อผ้าอยู่ในบ้านแพด ลูกสาวและลูกชายอีกคนหนึ่งเป็นทหารทั้งคู่ ส่วนลูกชายคนเล็ก เรียนจบจากแม่โจ้ ทำงานบริษัทในเมืองเชียงใหม่ แม่ไสและพ่อสิบ ไม่สามารถให้ลูกเป็นชาวนา แต่ก็อยากเก็บที่นาไว้ให้เป็นมรดกบ้านๆ บ้านของพ่อสิบและแม่ไสเป็นบ้านไม้หลังใหญ่ ได้กุนสูง สร้างตั้งแต่ปีพ.ศ. 2510 และไม่คิดจะเปลี่ยนแปลงรูปทรงของบ้านเป็นแบบทันสมัย ปัจจุบันมีสมาชิกในครัวเรือน 3 คน คือ พ่อสิบ แม่ไส และอุปราช –แม่ของพ่อสิบ

ในขณะที่พ่อตัวและพ่อสิบยังคงใช้ชีวิตของชาวนาในแบบเดิม แต่ชาวนา magma หลายครัวเรือนในบ้านแพด กลับปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเองโดยสิ้นเชิง พ่อสมบูรณ์ อายุ 56 ปี เลิกทำงานมาประมาณ 20 ปี โดยเปลี่ยนไปทำโรงสีและเลี้ยงหมู พ่อสมบูรณ์มีนากว่า 20 ไร่ที่ทุ่งลอ ซึ่งบุกเบิกเอง เมื่อมีเงินจึงซื้อนาเพิ่มอีก 10 กว่าไร่ รวม 30 กว่าไร่ ปัจจุบันให้คนอีสานเช่าทำนา ส่วนต้นเองเริ่มมาทำอาชีพขายผ้าเมื่อปี 2535 จากคำแนะนำของเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดในหมู่บ้าน เนื่องจากเห็นว่าคนอื่นค้าขายแล้วดี พ่อสมบูรณ์มีลูก 3 คน ลูกชาย เคยไปทำงานญี่ปุ่น ได้เงินกลับมาไว้ 2 ล้าน และเป็นเอ็ดเดย์ เหลือลูกสาว 2 คน คนหนึ่งแต่งงานแล้วแต่อยู่กับพ่อแม่ โดยรับกิจการค้าผ้าต่อจากพ่อแม่ ลูกเขยเป็นคนต่างบ้านที่มาช่วยงานขายเสื้อผ้า

พ่อสมบูรณ์เป็นลูกชายของพ่อใหม่เมือง ซึ่งถือว่าเป็นชาวนาที่รวยที่สุดในหมู่บ้าน แต่พันธุ์น้องมากถึง 8 คน ตายไป 2 คน รุ่นพ่อสมบูรณ์และรุ่นลูกของพี่น้องทั้งหมดไม่มีใครทำนาอีกต่อไป แต่ปล่อยให้คนอื่นเช่าแทน ปัจจุบันพ่อสมบูรณ์กับแม่สมศรีอยู่บ้านเลี้ยงหลาน ปล่อยให้ลูกสาวและลูกเขยไปขายผ้า

แม่สมศรีและพ่อสมบูรณ์เป็นคนรุ่นคาดีในสายตาของชาวบ้านแพด นั่นคือ ครอบครัวนี้ ร่ำรวยมาตั้งแต่รุ่นพ่อ คือพ่อใหม่เมือง หลังจากทำงานมาจนกระทั่งถึงปี 2525 ก็หันมาทำโรงสี รับจ้างลีข้าวในหมู่บ้าน และเลี้ยงหมู ต่อมาก็เริ่มหันมาทำโรงสี โรงสีในบ้านแพดมีมากถึง 5 โรง จึงเลิกทำโรงสี และนำทุนสะสม ประกอบกับกู้เงินรถกส. มาเป็นทุนเริ่มต้นในการขายเสื้อผ้า และมีลูกสาว ซึ่งเรียนเข้ามาและตัดผม มากช่วยในการเลือกตัดเสื้อผ้า สำหรับที่นา ก็ให้คนอีสานช่วยทำนาต่อไป

พ่อสมบูรณ์บอกว่า “ เมื่อก่อนเราพูดว่า กลัวไม่มีข้าวกิน เดียวไนก็ลัวไม่มีเงินซื้อ.... ถ้าทำนาเป็นอาชีพ เกิน 50 ไร่ ไม่คุ้มค่าแรง แต่ถ้าทำแบบครอบครัว ไปทำหมัดทุกคน ก็ได้ สังคมก้าวหน้าไปแล้ว จะยอมทุกข์ให้.... ความจริงก็ชอบทำงานนะ เพราะเป็นอาชีพอิสระ เวลาไปทำกีร์ สร้างห้างนา ไปทำเป็นเดือนๆ แต่เดียวไนไม่ไหวแล้ว ”

แม่สมศรี เมียของพ่อสมบูรณ์ บอกว่า “การค้าขายทำกำไร ไปซื้อผ้าตัวหนึ่งมาขายกำไรครึ่งหนึ่ง เห็นแล้วก็นำลงทุน ไม่ไปดูตลาดนัดแล้วก็เห็นขายดี ไปดูแล้เดือนเดียว กับรถของญาติพี่น้อง ซ่วยขาย” ตัวอย่างความสำเร็จของเพื่อนบ้าน ทำให้สองสามีภรรยา ตัดสินใจลงทุนขายเสื้อผ้ามาโดยตลอด จนปัจจุบันยกิจการให้ลูกทำสืบแทน

การขายเสื้อผ้า จะต้องเดินทางไปซื้อผ้าที่บีบี กรุงเทพฯ เมื่อก่อนนี้ขายดี ไปอาทิตย์ละครั้ง ซื้อเป็นเงินสด ครั้งละหลายๆ หมื่นถึงแสนบาท และให้จัดส่งมาเป็นกระสอบๆ มีคนงาน 2 คน และมีลูกเขยกับลูกสาว ใช้รถ 6 ล้อ ในรถอัดแน่นไปด้วยเสื้อผ้าสารพัดแบบ และอุปกรณ์ กางเต้นท์ เดินทางไปขายตามตลาดนัด ออกจากบ้านตั้งแต่ตีสี่ บางตลาดไปหกโมง เริ่มขายตั้งแต่เช้า พอบ่ายโมงกว่าก็กลับ มาถึงบ้านก็มีดคำ เส้นทางที่ไปขายเสื้อผ้า จะมีตาระงตลาดนัด เช่น วันอาทิตย์ บ้านปิน อ.ดอกคำใต้ วันจันทร์ บ้านเหล่า อ.เชียงรุ้ง จ.เชียงราย วันอังคาร อ.พญาเม็งราย วันพุธ ที่อ.เทิง วันพฤหัส ที่อ.เชียงคำ วันศุกร์ที่อ.ปง และวันเสาร์ที่อ.จุน หมุนเวียนกันไปตลอด สักพัก การขายแต่ละตลาดนัด นั้น จะต้องมีการซื้อขายค่าเช่าที่ก่อไปละ 2,000-6,000 บาท ถูกากลที่ขายดีคือ ช่วงหน้าหนาว หน้าเทศกาล สำหรับหน้าฝนค่อนข้างมีปัญหา ส่วนฤดูที่นาน แนะนำที่จะขายตลาดเช้า

ไม่เพียงแต่ความร่ำรวยและความหลากหลายของอาชีพเท่านั้น ที่ทำให้ชาวบ้านแพด เริ่มนีนาและวิถีชีวิตของชาวนา แต่ความยากจนก็ทำให้ชาวบ้านหลายคนพยายามกระสือก กระสนดื่นวนเพื่อหนีจากชีวิตชาวนา เช่นเดียวกัน แสงวัย 47 ปี เป็นลูกชายของ พ่อคำปิง วัย 76 ปี แสงมีพี่น้อง 12 คน เสียชีวิต 2 คน ตอนเด็กครอบครัวยากจนมาก เนื่องจากพี่น้องเยอะ มีที่นาไม่พอ ตอนเด็กแสงรับจำจ้างเลี้ยงคaway รับจำจ้างดำเนนา ปลูกข้าว เกี่ยวข้าว ได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว แต่แสง เลิกทำนามาแล้ว 20 ปี เนื่องจากตอนนั้นแม่ยาสารเคมีทำให้ป่วยหนัก ปากเปื่อย และ เช้าทำนาทั้งปีได้กำไรเพียง 6 พันบาท จึงหยุดทำนา และชวนเมียซึ่งมีความสามารถในการตัดเย็บ เสื้อผ้า มาเย็บเสื้อมืออีกชั่วโมงขาย และปรับปรุงบ้านเป็นร้านของชำในหมู่บ้าน ต่อมาก็หันมาขาย กัวยเดียว รวมเวลาในการตัดเย็บเสื้อผ้า ขายของชำและกัวยเดียว 3-4 ปี จากนั้นมีคนมาช่วย เปิดร้านชีวิต เนื่องจากแสงเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขของหมู่บ้าน รู้จักคนมาก จึงขาย ประภันได้รายได้มากและยังขายมานานถึงปัจจุบันรวม 15 ปี ตอนแรกได้เงินเดือนๆ ละ 3,000 บาท ตีใจมากเพราะ อย่างได้เงินเดือนเหมือนข้าราชการ ตอนนี้มีรายได้เดือนละ 30,000-40,000 บาท

ความพยายามของชาวบ้านแพดที่จะหลีกเลี่ยงจากวิถีชีวิตของชาวนา ดูจะห่างไกลจาก ข้อสรุปของ莫ร์แมน ที่เคยเสนอไว้ว่า เมื่อสิบปีก่อนว่า “แม่บ้านปิง (บ้านแพด) จะกลายเป็นส่วนหนึ่ง ของรัฐชาติและตลาดโลกมากขึ้น แต่บ้านปิงก็ยังคงเป็นชุมชนชาวนา ครัวเรือนและชุมชนยังคงเป็น หน่วยปั้นภูมิหรือพื้นฐานการผลิตและการดำเนินชีวิตของชาวนา” (Moerman 1964: 192)

มอร์เม่นเองดูเหมือนจะตระหนักดีถึงความเป็นจริงข้อนี้ เมื่อเขารีบินทางกลับไปบ้านแพดอิกครัง หนึ่งหลังจากการทำวิจัยครั้งแรก 28 ปี (Moerman & Miller 1989) เขายังคงเป็นชุมชนชาวนาไทย แต่ความหมายของความเป็นชาวนา ความเป็นลือและความเป็นชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

รูปแบบและการปรับตัวของชุมชนชาวนาภาคเหนือ: เปรียบเทียบชาวนา 4 หมู่บ้าน

รูปแบบและการปรับตัวของชุมชนชาวนาภาคเหนือที่แตกต่างกันออกไป เป็นผลิตผลของกระบวนการที่ซับซ้อนและมิอาจทำความเข้าใจหรืออธิบายได้จากมุมมองแบบสั้นตรง ที่พูดถึง พัฒนาการจากสังคมประเพณี (traditional society) ไปสู่ความทันสมัยเสมอไป ความเข้าใจ คลาดเคลื่อนที่เรามักพบเห็นอยู่เสมอในทฤษฎีทันสมัย คือ มุ่งมองที่ว่า การเติบโตของตลาดและการค้าทำให้ระบบการผลิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตแบบประเพณี ไปสู่ระบบการผลิตแบบใหม่ในลักษณะเดียวกันหรือเหมือนกันไปหมด ในทางตรงกันข้าม ชุมชนชาวนา แต่ละแห่งมีรูปแบบของการปรับตัวที่แตกต่างหากหลายไปตามสภาพภารณ์ และ เงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ แม้กระนั้นก็ต้อง การปรับตัวเปลี่ยนแปลงของชุมชน ชาวนาภาคเหนืออย่างมีภาพรวมที่คล้ายคลึงกันดังต่อไปนี้คือ

ประการแรก สัดส่วนแรงงานภาคเกษตรต่อแรงงานรวมในเขตภาคเหนือมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง ในบ้านสันไป่กว่าซึ่งเป็นชุมชนที่ยังคงทำการเกษตรอย่างเข้มข้นที่สุดในบริเวณ กรณีศึกษาทั้งหมด เรายังว่ามีครัวเรือนเพียงร้อยละสี่สิบที่ทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก ในขณะที่บ้านชุมชน สัดส่วนของแรงงานภาคเกษตรลดลงเหลือเพียงร้อยละสามสิบเท่านั้น ประการที่สอง ภาคการเกษตรของไทย ไม่เคยได้รับการเหลียวแลเอาใจใส่จากรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นในด้านของเงินอุดหนุน หรือการปรับระบบการบริหารจัดการ เช่น การปฏิรูปที่ดินอย่างจริงจัง ซึ่งจะส่งผลให้ “ผู้ผลิต” หรือเกษตรกรรายย่อยสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพทางการผลิตและการลงทุนทางการผลิตของตนได้อย่างแท้จริง (Turton 1989: 53) ในทางตรงกันข้าม กลไกรัฐขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในช่วงสี่สิบปีที่ผ่านมา และแทรกตัวเข้าครอบงำชุมชนชนบท ทั้งในด้านของการปกครอง การศึกษา การเกษตร อุดมการณ์ ไปจนกระทั่งการใช้ระบบกฎหมายจำกัดสิทธิของชาวชนบทใน การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่า ที่ดินทำกิน และแหล่งน้ำ จนทำให้ชาวชนบทเริ่มสูญเสียโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรเพื่อการยังชีพ (subsistence resource base) เช่นการใช้ป่าเพื่อเก็บหาอาหาร พื้น หรือการใช้แม่น้ำลำธารเพื่อการประมง เป็นต้น การขยายตัวของกลไกรัฐจึงทำให้ชาวชนบทถูกกีดกันสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร และทำให้ระดับของภาระยังชีพลดลงอย่าง

ชัดเจน การขยายตัวของกลไกรัฐยังเป็นพลังผลักดันให้ชาวชนบทจำต้องพึ่งพิงภายนอก เป็นแหล่งรายได้เพิ่มมากขึ้น

ประการที่สาม แม้ว่าที่ดินมีแนวโน้มที่จะกระจุกตัวอยู่ในมือของเจ้าที่ดินรายใหญ่และส่งผลให้ตัวการถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยลดลงอย่างต่อเนื่อง (Tanabe 1981, Anan 1989) อีกทั้งการผลิตในภาคเกษตร ได้เคลื่อนตัวจากระบบการผลิตแบบยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าในอัตรารวดเร็วขึ้น แต่ชาวนารายย่อยก็มิได้สูญหายไปตามการพยากรณ์ของทฤษฎีบางแนว หากกลับสามารถยืนหยัดอยู่ได้ในสถานการณ์และเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความแตกต่าง (differentiation) ภายในชุมชนชาวนาที่มีมากขึ้น ทั้งในด้านของการถือครองที่ดินและรายได้ มิได้นำไปสู่การแบ่งขั้วแบบเบ็ดเสร็จระหว่างเจ้าที่ดินรายใหญ่กับกรรมกรที่ดิน ในทางตรงกันข้าม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภาคเกษตรทำให้เกิดการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมและภาครัฐปูของกลุ่มและชนชั้นที่หลักแหล่งชั้นต่ำ โดยเริ่มตั้งแต่ชาวนาไร่ที่ดิน/กรรมกร ไปสู่ชาวนาขนาดเล็ก ขนาดกลางและชาวนารายทุน ซึ่งทั้งหมดยังคงผูกพันกันด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่ซับซ้อน เกินกว่าจะทำความเข้าใจและอธิบายด้วยความสัมพันธ์เชิงพันธุ์สัญญาเพียงอย่างเดียว

ประการที่สี่ ชาวนารายย่อยเริ่มถูกดึงเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ในรูปของเกษตรพันธุ์สัญญาเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งชาวนาเหล่านี้ไม่สามารถทำการผลิตอย่างอิสระได้อีกต่อไป อำนาจการควบคุมการผลิต และการจัดการแรงงานลดลงอย่างชัดเจน ชาวนาเริ่มถูกปรับเปลี่ยนโดยเกษตรพันธุ์สัญญา ให้กลยุทธ์เป็นแรงงานรับจ้างในที่ดินของตนเอง ประการที่ห้า การผลิตในภาคเกษตรเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้นอย่างชัดเจน ผู้ผลิตรายหนึ่งอาจมีสถานะหลายอย่างพร้อมๆ กัน เช่น เป็นทั้งเจ้าของที่ดิน ผู้เช่าที่ดิน แรงงานรับจ้าง ผู้จ้างแรงงาน พ่อค้ารายย่อย ฯลฯ ประการที่หก ควบคู่ไปกับความหลากหลายของการผลิตในภาคเกษตร คือ ความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเข้มข้นมากขึ้นระหว่างภาคเมืองกับชนบท ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมทั้งระบบคุณค่า วัฒนธรรม ประเพณี ที่เริ่มได้รับอิทธิพลของเมืองมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในระบบคุณค่าของชนบทที่ว่านี้ ก็ใช่ว่าจะเป็นไปในทางลบเสียทั้งหมด ในทางตรงกันข้าม ปฏิสัมพันธ์ที่เข้มข้นขึ้นระหว่างเมืองกับชนบท ทำให้ชาวชนบทเริ่มมีทางเลือกมากขึ้น และเปิดโอกาสให้ชาวนา ก่อร่างสร้างขบวนการทางการเมือง เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมใหม่ๆ เพิ่มขึ้น เช่นเดียวกัน (Clammer 1982: 21)

ประการที่หก แต่เดิมมานั้น ปัญหาความไม่เป็นธรรมของระบบกรรมสิทธิ์ การถือครองที่ดิน มีรากฐานมาจากระบบทุนนิยมค่าเช่า หรือการที่เจ้าของที่ดินรายใหญ่ไม่ลงทุนทำการผลิตเอง แต่หลักเลี่ยงความเสี่ยง ด้วยการให้ผู้ผลิตรายย่อยแบกรับภาระความเสี่ยงจากการผลิต

ทั้งหมดและเจ้าของที่ดินได้กำไรงามค่าเช่า การแสวงหาผลประโยชน์จากการซื้อขายความสัมพันธ์แบบค่าเช่า นี้เองที่นำไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องของการถือครองที่ดิน การใช้ที่ดิน และการจัดการแรงงานในสังคมไทยภาคเหนือ (Anan 1984) แต่การศึกษาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านทั้ง 4 แห่ง ทำให้ทราบว่า ทุนนิยมค่าเช่ากำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญภายใต้เงื่อนไข หลายประการด้วยกัน เช่น การผลิตในภาคเกษตรลดความสำคัญลงในฐานะเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้าน การเก็บกำไรมีที่ดินในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ที่ดินในชุมชนหลายแห่งเปลี่ยนมือไปเป็นของคนภายนอกและถูกทอดทิ้งให้กลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่าอย่างมากมาย การมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมาก ผนวกกับโอกาสของการเป็นแรงงานรับจ้างและความหลากหลายของอาชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้เจ้าของที่ดินจำต้องลดค่าเช่าลงเพื่อจูงใจให้ชาวนายังคงทำการผลิตบนที่ดินของนายทุน เพราะการได้ค่าเช่าที่ลดลงยังดีกว่าการปล่อยที่ดินให้รกร้างว่างเปล่า แต่ในขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาเช่า ก็แปรเปลี่ยนจากความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ไปเป็นความสัมพันธ์แบบพันธะสัญญามากขึ้น ดังเช่น เจ้าที่ดินรายใหญ่นิยมเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดในลักษณะที่ติดตัวมากขึ้น เป็นต้น

ตลอดช่วงเวลาสี่สิบปีที่ผ่านมา ชาวนาไทยถูกบีบให้ต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ กฎหมาย เทคโนโลยี หรือแม้กระทั่งทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะจากภาคอุตสาหกรรมในเขตเมือง เรายังคงพบร่องรอยการก่อร่างสร้างตัวของชาวนาชายขอบ (marginal peasants) ที่มีความยืดหยุ่น หลากหลายและขัดแย้งกันเองทั้งในด้านของบทบาท อัตตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม เช่น การเป็นทั้งชาวนาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร เป็นชาวนาเมือง แรงงานข้ามชาติ พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย นาบเร่แผงลอย ฯลฯ ชาวนาไทย กำลังตกอยู่ในสภาวะของการเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมชายขอบ และกำลังเผชิญหน้ากับพลังกระแทกทางเศรษฐกิจการเมืองรอบด้าน หากแต่ชาวนาไม่ได้เป็นฝ่ายเดียว รวมมือร่วมกันเพื่อ抵抗 ทำเพียงฝ่ายเดียว แต่พวกเขากำลังดิ้นรนต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมการเมืองที่แตกต่างกันออกไป

ในปัจจุบันเรามักพบว่า ชีวนาในแต่ละชนชั้น ฐานะ ระดับการศึกษาและอายุ อาจมีมุ่งมองและโลกทัศน์เกี่ยวกับการเป็นชีวนาและอาชีพทำงานในลักษณะที่แตกต่าง กันออกไป ชีวนาที่มีอาชีวะสามารถสักหน่อยมักยังคงมีแนวคิดแบบโบราณติดต่อกัน การ เป็นชีวนา และบรรยายภาพการทำงานในอดีตในยุคใช้ความว่าเป็นงานที่เหนื่อยยาก แต่ มีความสุขและมีความมั่นคงในชีวิต แม้กระทั่งในที่นาที่ให้ผลผลิตต่ำ ดินไม่ดี น้ำไม่ แน่นอน ต้องรอน้ำฝนอย่างเดียวอย่างบ้านแพด ชีวนาอย่างรากถึงการทำงานที่แสนสนุก คิดถึงการนำข้าวไปพากค้างคืนเป็นเรมเดือนที่เพิงกลางทุ่งนา

การทำงานเป็นงานที่สนุกในความรู้สึกของชีวนา เพราะว่า เป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความ ร่วมมือจากคนจำนวนมาก ทำให้พวกเข้าได้มีโอกาสประทัศสังสรรค์กับผู้คน และยังต้องร่วมกัน เอกชนะรวมชาติ เช่น การสร้างระบบเหมืองฝาย ซึ่งไม่สามารถทำได้ตามลำพัง ด้วยเหตุที่การทำงาน เป็นกิจกรรมรวมหมู่ ทำให้มีอุบัติความเปลี่ยนแปลงขึ้นกับชีวนาบางส่วนในหมู่บ้านย่อม ส่งผลกระทบต่อชีวนาอย่างอื่นๆ เช่น ชีวนาหันมาตามที่นาปลูกลำไยกันมากขึ้น แรงงานในการช่วย ร้องเหมืองก็มีน้อยลง เพราะการทำงานล้ำไยมักใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นหรือบ่อขนาด ดังเช่นที่ เกิดขึ้นในกรณีบ้านกู่แดง และกำลังเกิดขึ้นในบ้านสันโปง แม่น้ำ

การเข้ามาของเทคโนโลยี โดยเฉพาะรถไถ ประกอบกับทางเลือกอื่นๆ ที่ทำให้แรงงานแบบ เอกมือเข้ามารุดน้อยลง กลายเป็นแรงงานรับจ้างรายวันแบบเงินสดมากขึ้น ส่งผลให้การทำงานมี ลักษณะของกิจกรรมรวมหมู่ลดลง นอกจากชีวนาจะต้องใช้จ่ายเงินสดในการทำงานมากอย่างที่ ไม่เคยปรากฏในอดีตแล้ว การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกเช่น เทคโนโลยีหรือทางเลือกเศรษฐกิจ อื่นๆ ยังเข้ามาทำลายต้นทุนทางสังคมของชุมชนทำให้การทำงานกลายเป็นกิจกรรมที่ต้องพึ่งพา ต้นทุนของปัจจุบันมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ชีวนาในปัจจุบันที่ยังคงต้องการทำงานอยู่ จึงต้องดันรุน มากขึ้น จึงไม่ได้เปลี่ยนไปที่ชีวนาพูดถึงการทำงานในปัจจุบันว่า ไม่สนุก เนื่องแม้จะใช้เวลาสั้น และยังต้องเสียเงินไปกับค่าแรงงานและค่ารถไถ

ในอดีต ผลผลิตจากการทำงานคือ ข้าว ไม่เพียงแต่มีคุณค่าในการสร้างหลักประกันพื้นฐาน ในภาระชีวิตเท่านั้น แต่ข้าวยังถูกนำไปใช้ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีตามข้าวใหม่ พิธีเลี้ยงผีข้าวแยก ชีวนาจึงรู้สึกอุ่นใจหากมีข้าวไว้เต็มถุง “ข้าว” ไม่ใช่สิ่งที่จะซื้อได้ง่ายๆ ดังเช่นทุกวันนี้ ชีวนาพูดถึง “ความจน” ในอดีตว่า หมายถึงการไม่มีข้าวกิน และข้าวไม่ใช่สิ่งที่จะหาซื้อได้ ชีวนารับจ้าง จะต้องไปทำงานในนาเพื่อจะให้ได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว หากใครที่มีข้าวไม่พอกิน ก็จะยืมข้าวจาก ชีวนาอยู่ และจะต้องเสียค่า “ดอกข้าว” เช่น ยืมข้าวกิน 1 กระสอบ คืน 2 กระสอบ ส่วนคนจน จะต้องมา “ขอข้าว” คนที่มีฐานะดีเพื่อนำไปหุงกิน ซึ่งถือเป็นการให้ทาน

ชาวนาบ้านแพด อายุ 75 ปี มีความเห็นว่า “ถ้ามีข้าว ก็ไม่เดือดร้อน การทำนา มีวน มีความสุข เอาจาก เอาจ่าย เอา atan เวลาไหนก็ได้” เข้าบอกกับลูกสาวว่า “ขายข้าวเปลี่ยนก็จะได้เงินนิดเดียว แต่ถ้าต้องไปซื้อข้าวสารก็ยิ่งแพงกว่าเยอะ...”

ขณะที่ชาวนาภูแดง อายุ 72 ปี เก็บเกี่ยวทำนาได้ 7-8 ปี กลับไม่รู้สึกเช่นนั้น เข้าปรับปรุงที่นากว่า 10 ไร่ เป็นสวนลำไย แม้จะมีที่หลายแปลง เขาก็ไม่คิดจะเก็บไว้สำหรับทำนา ชาวนาให้เหตุผลว่า การใช้ที่ดินผืนแล็กๆ ปลูกข้าวกับลำไย ได้รายได้แตกต่างกันอย่างลิบลับ หากขายลำไย นอกจากจะมีเงินซื้อข้าวกินแล้วยังมีเงินทองเหลือไว้ใช้จ่ายอีกมาก

ท่ามกลางเหตุผลที่ว่าขาดทุนทำให้ชาวนาจำนวนหนึ่งเลิกทำนา กลับพบว่า มีชาวนารับจ้างแห่งบ้านภูแดง ชื่อ บัวคำ อายุ 45 ปี ขอเข้าไปอาชัยทำนาบันทีดินกรรังชึงคนนอกหมู่บ้านมาซื้อทิ้งไว้ในช่วงเศรษฐกิจเพื่องฟุ เมื่อถามว่า ใคร เห็นว่าทำนาขาดทุน แต่เชօและสามีกลับมาทำนา เชօให้เหตุผลว่า สาเหตุที่ทำนา เพราะไม่ค่อยมีเงิน อยากมีข้าวไว้กิน และการทำไม่ได้ เสียเวลาอย่างมาก ไว้ใช้แรงงานของตนเองและสามี ค่าใช้จ่ายปีหนึ่งๆ ประมาณ 2,000 กว่าบาท สำหรับค่ารถไถและค่าบุญ ได้ผลผลิต 100 กก./ตั้งบันทีนา 3 ไร่ ซึ่งพอกินทั้งครอบครัวไปตลอดปี

สำหรับบัวคำ อ้างเหตุผลเรื่องฐานะยากจนจึงอยากมีข้าวไว้กิน แต่ป้าพรแห่งบ้านภูแดง อายุ 60 ปี เป็นเจ้าของสวนลำไย 100 กว่าตัน ขายที่นาได้เงินล้านเศษ แต่ยังคงกลับไปทำนาบันทีดินที่ขายไป เพราะเจ้าของใหม่ไม่มาใช้ประโยชน์ ก่อนหน้านี้ป้าพรบอกว่าขายที่นา เพราะขี้เกียจ ทำนาแล้ว สวนสามียังรับราชการอยู่ แต่เมื่อที่ดินที่ป้าพรเคยใช้ประโยชน์ไม่ได้ถูกเจ้าของใหม่ใช้ประโยชน์แต่อย่างใด เชօจึงขอเจ้าของที่ดินกลับไปทำนาเช่นเดิม เชօทำนา 3 ไร่ จ้างรถไถ จ้างปลูกและจ้างเกี่ยว ได้ผลผลิตพอกินในครอบครัวและเหลือสำหรับขาย

เงื่อนไขของบัวคำ และป้าพรที่สามารถกลับเข้าไปทำนาได้ เนื่องจากที่ดินที่กรรังชึงคนนอกหมู่บ้านชื่อทิ้งไว้ และได้พัฒนาที่ดินดังกล่าวโดยทำร่องน้ำ แต่แล้วโครงการทำสวนลำไย จึงยกเลิกไป ทำให้ที่ดินบริเวณดังกล่าวมีน้ำเข้าถึงได้ จึงเหมาะสมสำหรับการทำนา

ที่บ้านสนเปงเม่วาง ขณะที่ครัว ก็พากันทยอยเลิกปลูกข้าวไว้กิน โดยหันมาปลูกข้าวเจ้า, ห้อมหัวใหญ่ หรือเริ่มปลูกลำไยบนที่นา แต่สำหรับลุงอ้าย อายุ 67 ปี มีที่นา 7 ไร่ เข้าทำนาบันทีดิน 1 ไร่เศษ เพื่อที่จะได้มีข้าวไว้กิน ที่นาส่วนที่เหลือให้คนอื่นเช่า ลุงอ้ายบอกว่า การทำนามั่นคงมากกว่าไปทำงานรับจ้างอย่างเดียว เมื่อปลูกนาแล้ว ค่อยออกไปรับจ้าง สวนการปลูกห้อมหัวใหญ่นั้นมีความเสี่ยงมากเกินไป ต้องลงทุนบุญ และยังต้องพ่นยาฆ่าแมลงปอยมาก

การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่มากระทบต่อวิถีชีวิตของชาวนา ทำให้ชาวนาในปัจจุบัน ถูกทำให้กล้ายเป็นปัจเจกชนมากขึ้น แต่ชาวนา ก็พยายามดันตนเพื่อแสวงหาทางต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงใหม่ เรายังพบว่าชาวนารายย่อยยังคงผลิตช้าๆ ตามเงื่อนไขที่

แต่ก่อต่างหากหลายกันออกไป เช่น ในบางพื้นที่ ชาวนาอยังคงทำนา เพราะค่าเช่าถูกและที่กร้างว่างเปล่ามีมาก เป็นต้น

การนิยามตนของชาวนา

ขณะที่คนนอกเรียกชาวบ้านที่ทำการผลิตในที่นาว่า “ชาวนา” แต่ชาวบ้านมักเรียกตนเองว่า “คนเยี่ยงนา” และเรียกกิจกรรมที่เขาทำว่า “ไปเยี่ยงกันตั้ง” ซึ่งหมายถึง ไปทำงานในทุ่งนาหรือการทำงานในทุ่งนา คำเรียกตนของข้างต้นนี้ อาจกล่าวได้ว่า ชาวนาคือ ผู้ที่มีความสามารถและมีทักษะ ความรู้ ในการใช้พื้นที่นาเพื่อสร้างผลผลิตต่างๆ ทักษะความรู้ดังกล่าว ประกอบไปด้วย การวิจัยลักษณะของที่ดิน เช่น เป็นที่ลุ่ม ที่ดอน เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวพันธุ์ที่แตกต่างกันไป เช่น ที่ลุ่มเหมาะสมสำหรับปลูก ข้าวดอยชิว ข้าวหลوب (ข้าวเจ้าชนิดหนึ่ง) ในฤดูนาปรังเท่านั้น รวมถึงทักษะในการดำเนิน การตีข้าว หรือการทำคันดิน ซึ่งล้วนแต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติในที่นาทั้งสิ้น

ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีผืนนาสำหรับปลูกข้าวไว้กิน ไม่มีบุ่งข้าว และยังคงซื้อข้าวกินแต่พากเข้าก็เรียกตนเองว่าเป็น “คนเยี่ยงนา” คำนิยามตนของเช่นนี้ น่าจะมาจากความคิดที่ว่า พากเขามีความรู้ ความสามารถในการจัดการกับพื้นที่ดินที่เป็นที่นา แม้ว่าบางช่วงเวลาของชีวิต พากเขาก็จะเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร หรือหลายคนออกมารажงานรับจ้างของภาค การเกษตรรากตาม แต่เขาก็ยังรู้สึกว่าตนของเป็น “ชาวนา”

ตามสายตาของคนนอกมักจำกัดเฉพาะอยู่ที่การปลูกข้าวเท่านั้น แต่ในชีวิตประจำวันของชาวนา ไม่ได้มีกิจกรรมในท้องนาเฉพาะการปลูกข้าวแต่เพียงอย่างเดียว เนื่องจากในทุ่งนาไม่ปลานอนดีต่างๆ มีร่องเมืองสำหรับทอดแทะ จับกุ้งฝอย, ปู และสัตว์ชนิดอื่นๆ อีกทั้งยังมีร่องสำหรับปลูกผักไว้เก็บกินได้ นอกจากในท้องนาแล้ว ชาวนาอยังมีกิจกรรมอื่นๆ เช่น การเลี้ยงหมู การเลี้ยงวัว การเลี้ยงเป็ด-ไก่เพื่อเก็บไข่ไว้กินและขาย

ชาวบ้านจะใช้แรงงานและเวลาอย่างเข้มข้นในบางชั้นตอนของการทำนาเท่านั้น เช่น การดำเนิน การเกี่ยวข้าว ดังนั้นช่วงเวลาอื่นๆ พากเขายังสามารถที่จะทำกิจกรรมต่างๆ ได้ โดยชาวนาจำนวนหนึ่งเลือกที่จะปลูกพืชพานิชย์หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวนาปี เช่น ปลูกหอมหัวใหญ่ ปลูกถั่วเหลือง หรือมะเขือเทศ เป็นต้น กิจกรรมของชาวนาไม่ได้จำกัดเฉพาะในภาคการเกษตรเท่านั้น เช่น ในอดีต ชาวไทลื้อที่หมู่บ้านแพดเดินทางไปค้าขายกับคนกลุ่มอื่นๆ นอกหมู่บ้าน หรือผู้คนในท้องผ้าในหมู่บ้านและนำออกไปขาย ในกรณีบ้านสันโป่งแม่ริม ชาวบ้านออกไปรับจ้างทำงานในภาค สร้างคลองชลประทาน หรือการทำถ้ำวัวเน่าออกไปขายตลาดในเมืองของชาวบ้านกู้แดง เป็นต้น การ

เลือกทำกิจกรรมต่างๆ ขึ้นอยู่กับต้นทุนและโอกาสในการเข้าถึงการทำงานด้านต่างๆ ของแต่ละคน และแต่ละพื้นที่ เช่น ในกรณีของบ้านแพดมีต้นทุนในเรื่องการทอผ้า ชาวบ้านจึงมีผ้าทอไอล็อกไปขายให้คนต่างถิ่น สรวนกรณีของบ้านสันปิงแม่ริม อยู่ใกล้กับชลประทานแม่แตง จึงมีการจ้างแรงงานมาด้วยตัวเองปีพ.ศ. 2506 เป็นต้น

วิถีชีวิตของชาวนาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การปลูกข้าวเป็นหลักประกันความมั่นคงขั้นพื้นฐานในการมีชีวิต ชาวนาไม่ได้มีลักษณะการดำเนินชีวิตเพียงแค่ “พ่ออยู่พอกิน” หรือ มีความสมดุล ไม่ดีนั่น ตามที่คนภายนอกมักสร้างภาพตัวแทนให้กับพวกรเข้า แต่ชาวนาทุกหยุดสมัยได้พยายามดันตนเพื่อให้มีชีวิตที่ดีขึ้นจากเดิมกับมนุษย์ในระบบการผลิตอื่นๆ เช่น ชาวนาในอดีต รวมกลุ่มกันนำข้าวใส่ล้อเกวียนมาขายที่ตัวเมืองพะ夷าแทนที่จะขายที่ตลาดเชียงคำ เนื่องจากได้ราคาที่สูงขึ้น เป็นต้น

ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่ชาวนาในปัจจุบันจำนวนหนึ่งให้เหตุผลในการเลิกทำนาว่า “ขาดทุน” ชาวนาทั้งในอดีตและปัจจุบันต่างมีวิธีคิดคำนวณในเรื่องกำไร-ขาดทุน (เช่น ชาวนาบ้านแพดเอาข้าวไปขายที่พะ夷าได้กำไรมากกว่าขายที่ตลาดเชียงคำ) แต่กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในอดีต เช่น ระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย หรือเครื่องข่ายแรงงานแบบเอาจมื้อเอาจวัน ถือเป็นต้นทุนทางสังคมของชาวนาในการบริหารจัดการกิจกรรมการผลิตต่างๆ โดยไม่ได้แลกเปลี่ยนบนฐานของเงินตราดังเช่นในยุคต่อมาที่มีการใช้เทคโนโลยี (รถไถ) การสร้างระบบหนี้สินที่ไม่รู้จักจบสิ้นของสถาบันการเงินต่างๆ การเข้ามาของปัญญาณ่าแมลง ตลอดจนการจ้างงานเป็นเงินสด กระบวนการในยุคทันสมัยได้กระทำต่อชาวนาทำให้กิจกรรมรวมหมู่กล้ายเป็นกิจกรรมแบบปัจเจกบุคคลมากขึ้น

ความหลากหลายของกิจกรรมต่างๆ ในวิถีชีวิตของชาวนา คือวิธีการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการมีชีวิตที่เต็มไปด้วยการเพิ่มภูมิคุ้มกันความเสี่ยง ไม่ว่าจะเป็นดินฟ้าอากาศ หรือกลไกตลาด ในอดีตยุคที่ยังใช้แรงงานและแรงงานแบบเอาจมื้อเอาจวัน ชาวนาจะผลิตข้าวให้เต็มยุ่งเพื่อความอุ่นใจในการมีชีวิตตลอดทั้งปี พร้อมกันนั้นก็ทำกิจกรรมอื่นๆ ที่สอดคล้องไปด้วย เช่น หาปลาจับกุ้ง หรือปลูกพืชผักกิน หมู่บ้านบางแห่งที่อยู่ใกล้เมือง เช่นในกรณีบ้านกู่แดง เมื่อ 30 ปีก่อน ชาวนาที่ย้ายจากน้ำได้ส่งลูกสาวเข้ามาเป็น “คนรับใช้” หรือคนช่วยงานให้กับคนในตลาดที่อำเภอเมือง เชียงใหม่ หรือชาวนาที่พอมีฐานะในกู่แดง นำผลิตผลของตนออกมายาในตลาดที่ไม่ห่างจากหมู่บ้านมากนัก ขณะที่คนอื่นๆ ในหมู่บ้านที่ไม่มีต้นทุนเพียงพอในการอพกมาทำงานนอกหมู่บ้าน ก็จะทำงานรับจ้างภายนอกหมู่บ้านหรือพื้นที่ใกล้เคียง

ความเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิต

จากการศึกษาสี่หมู่บ้านพบว่าระบบการผลิตของชาวนาประกอบไปด้วย การปลูกข้าว, การปลูกพืชพานิชย์ต่างๆ เช่น ถั่วเหลือง ห้อมใหญ่ มะเขือเทศ และการทำสวนไม้ผล เช่น ลำไย โดยแต่ละพื้นที่จะเน้นการผลิตที่แตกต่างกันไป ในกรณีบ้านกู่แดง อยู่ในพื้นที่ใกล้ตัวเมือง มีที่ดินสำหรับทำการเกษตรไม่เพียงพอมาตั้งแต่เมื่อ 40 ปีที่แล้ว ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านกู่แดงจำนวนหนึ่งขายที่นาในบ้านกู่แดงเพื่อไปซื้อที่ดินและบุกเบิกเพิ่มในเขตกำแพง

ปัจจุบัน ชาวบ้านกู่แดงเกือบทั้งหมู่บ้านเลิกทำนาและหันมาทำสวนลำไย แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ใช้ระยะเวลากว่า 10 ปี ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงผู้คนเป็นสวน เจ้าของที่ดินจะปรับเปลี่ยนในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป โดยการถอนดินทีละเล็กน้อยเพื่อทดลองลงต้นลำไย และระหว่างที่รอต้นลำไยเติบโตให้ได้ผลผลิตซึ่งต้องใช้เวลา 3-5 ปี ชาวนาจะปลูกผัก พอกและพืชสวนครัวต่างๆ ตามซึ่งมองว่าระหว่างต้นลำไยเพื่อให้มีรายได้จากการผลิตที่ซักหลาดนี้ ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงจากที่นาเป็นที่สวน ชาวนาที่ไม่มีที่นาของตนเอง ได้รวมกลุ่มกันไปรับจ้างทำนาในหมู่บ้านใกล้เคียงในช่วงเวลาหนึ่ง เมื่อที่นาในหมู่บ้านใกล้เคียงกล้ายเป็นสวนลำไย พวกเขาก็หวนกลับมาเป็นแรงงานรับจ้างในสวนลำไยต่อไป แต่ทั้งหมดนี้ยังคงเป็นการใช้ทักษะในพื้นที่ทางการเกษตรซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไข

สภาพปัจจุบัน	ภูมิแดง	สันปีงแม่ว่าง	สันปีงแมริม	บ้านแพด
ระบบการผลิต	<ul style="list-style-type: none"> - สวนลำไย - ทำนา 3-5 ราย 	<ul style="list-style-type: none"> - ข้าวนาปี - น า ป ร ง / หอมหัวใหญ่ - สวนลำไย 	<ul style="list-style-type: none"> - นาปี - นาปรัง/ถั่วเหลือง/ มะเขือเทศ 	<ul style="list-style-type: none"> - นาปี - ถั่วเหลือง
แรงงานในภาค เกษตร	<ul style="list-style-type: none"> - แรงงานรายวัน - แรงงานช่วงลำไย ออก (วันละ 120-250 บาท) 	<ul style="list-style-type: none"> - แรงงานรายวัน (100-150 บ.) - แรงงานกลุ่มเหมา ข้าวนาปี (350-400 บาท) - กลุ่มเหมาข้าวนา ปรัง ไว้ละ 800 บาท - กลุ่มเหมาปลูก หอมไว้ละ 1200 บาท 	<ul style="list-style-type: none"> - รายวันตอบแทน ด้วยเงิน 120 บาท/วัน - รายวันตอบแทน ด้วยข้าว 2 ถัง - ข้าวเปลือก/วัน - แรงงานกลุ่ม เหมารับเหมาปลูก นาไว้ละ 250 บาท - แรงงานอาภีม ในตอนถอนกล้า และเก็บเกี่ยว 	<ul style="list-style-type: none"> แรงงานรายวัน 120-150 บาท/วัน
ค่าเช่านา	ขอใช้ที่ดินที่คน นอกรามาซื้อช่วง เศรษฐกิจบูมมา ทำนาโดยไม่เสีย เงิน	<ul style="list-style-type: none"> - ขายหลังนาตลดด ปีไว้ละ 2,000-2,500 บาท - ขายหลังนาตลดด ปีโดยจ่ายค่าเช่าสอง แบบ ได้แก่ หนึ่งใน สามของผลผลิตจาก ข้าวนาปี และจ่ายค่า เช่าปลูกหอมไว้ละ 1,000 บาท - ขายหลังนาเฉพาะ หลังฤดูปลูกข้าวนาปี ไว้ละ 1,000 บาท 	<ul style="list-style-type: none"> - ไว้ละ 1,000 บาท - ไว้ละ 10 ถัง - ข้าวเปลือก - ไว้ละ 15-16 ถัง - แบ่งผลผลิต 1 ใน 3 โดยเจ้าของที่ นาซื้อรถไปให้ผู้ เช่า 	<ul style="list-style-type: none"> - ค่าหัวนาไว้ละ 1- 2 กรະสอບ

สภาพปัจจุบัน	ภูมิแดง	สันปีงแม่ว่าง	สันปีงแมริม	บ้านแพด
เจ้าของที่นาคือ คร	คนต่างดินที่มาซื้อ ที่ดินในช่วง เศรษฐกิจบูมและ ขณะนี้ไม่ได้ทำ ประโยชน์จาก ที่ดิน	คนในหมู่บ้านและ หมู่บ้านข้างเคียง	เจ้าของที่นาส่วน ใหญ่เป็นขุนนาง เก่า เช่น หลวงของ อุนพัฒน์, หรือ เศรษฐีในอำเภอ แม่ริม และ เชียงใหม่	คนบ้านแพดที่หัน ไปค้าขายอย่างอื่น และให้เช่าบ้าน หากหมู่บ้าน ใกล้เคียงเข้าทำงาน แต่ยังคงรักษาสิทธิ ในการเป็นเจ้าของ ที่นา
ผลผลิตข้าวต่อ ไร่	60-70 ถังต่อไร่	50-60 ถังต่อไร่	60 ถังต่อไร่	6-8 ถังต่อไร่
ค ว า ม ห ล า ก ห ล า ย خ อง อา ชี พ	<ul style="list-style-type: none"> - ทำสวนลำไย - รับจ้างในหมู่บ้าน ตามฤดูกาล เช่น ลำไย มัดถั่วเหลือง แกงกะเทียม - ทำงานโรงงาน ขوبีด, ใบยาสูบ - รับราชการ - ปลูกผักขาย - ค้าขายถั่วเน่า/ ลำไย/พืชผัก/กะ เทียม - รับจ้างก่อสร้าง 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกข้าวนานปี - ปลูกข้าวนานปัง - ปลูกห้อมหัวใหญ่ - ปลูกลำไย - รับจ้างแกะ หอยหัวใหญ่ใน หมู่บ้าน - รับจ้างนอกหมู่บ้าน - เช่น รวมกัลุ่ม ไป ค้าวันลำไยที่ลำพูน - ค้าขายหัวใหญ่ที่ตลาดบ้าน กาด - ทำโรงหมู - รับจ้างก่อสร้าง - รับราชการ 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกข้าว - ปลูกถั่วเหลือง - ปลูกมะเขือเทศ - รับจ้างงานใน ภาคการเกษตร - แบบรายวันและ รวมกัลุ่ม ทั้งใน หมู่บ้านและนอก - รับงานหัตถกรรม - ขายมูลนิธิวัดป่าฯ มาทำในหมู่บ้าน - ผู้หญิงเป็นแครดิต ในสenameกอฟฟ์ - รับงานก่อสร้าง - รับเหมาก่อสร้าง/ ตามดินในและนอก หมู่บ้าน เช่น เชียงใหม่ - ไปทำงานต่างถิ่น เช่น กรุงเทพฯ 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกข้าว/ถั่วแดง/ ปลูกลำไย - ค้าขายเสื้อผ้า/ รองเท้า และสินค้า เบ็ดเตล็ดตาม ตลาดนัด - ทำกิจกรรม ประจำทางสาย พะเยา-เชียงคำ - หอยด้า - รับจ้างงานเกษตร ในและนอกหมู่บ้าน - แรงงานก่อสร้าง/ ตามดินในและนอก หมู่บ้าน เช่น เชียงใหม่ - ไปทำงานต่างถิ่น เช่น กรุงเทพฯ

สภาพปัจจุบัน	ภูมิแวดล้อม	สันปြေแม่渭	สันปြေแม่ริม	บ้านแพด
การซื้อขายที่ดิน	มีการซื้อขายที่ดินให้กับคนต่างถิ่นเพื่อทำหมู่บ้านจัดสรรหรือสวนลاميทำให้ราคาที่ดินในช่วงศก.บูมสูงไว้ระดับแสนบาท	มีการขายที่ดินเพื่อทำเป็นสวนลามายให้กับคนนอกหมู่บ้านบ้าง	มีการขายที่ดินซึ่งเคยเป็นที่นาเก่าหลายแปลงให้กับคนนอกมาซื้อไปทำหมู่บ้านจัดสรรและเจ้าของที่นาเก่าหลายรายขายที่นาให้กับคนอื่นในช่วงเศรษฐกิจบูมแต่ในที่สุดเจ้าของที่นารายใหม่ก็ยังคงให้ชานาเดิมเข้าทำนาต่อไป	ขายที่ดินบริเวณทุ่งลoloให้กับคนอีสานในหมู่บ้านใกล้เคียงโดยนำเงินที่ได้ไปลงทุนซื้อเตื้องผ้ามาขาย
ความเปลี่ยนแปลงรอบหมู่บ้าน	- มีสวนลามายและหมู่บ้านจัดสรร	- มีสวนลามาย / โรงงานอุตสาหกรรมเกษตร / โรงเลี้ยงหมู	- หมู่บ้านจัดสรร / ที่กรวัง	ที่บ้านกับที่นาคือที่นาอยู่ใกล้กันที่นารอบหมู่บ้านมีไม่มากนัก และอยู่ไม่ไกลจากตลาดเชียงคาน

กรณีบ้านสันปြေแม่渭 มีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น โดยชานาบางกอกลุ่มยังคงปลูกข้าวไว้กินบางส่วนปลูกข้าวไว้ขายแต่ซื้อข้าวกิน และปลูกหมомหัวใหญ่ซึ่งถือเป็นแหล่งรายได้หลัก นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากที่นาเป็นสวนลามายซึ่งชาวบ้านได้ทดลองปลูกสวนลามายบนที่นา ที่เคยปลูกข้าวและหมอมหัวใหญ่ เนื่องจากพากษาพบว่า การปลูกข้าวทำให้ขาดทุน ขณะที่การปลูกหมอมหัวใหญ่แม้จะมีรายได้มากแต่มีความเสี่ยงมากเช่นกัน พากษาจึงทดลองปลูกลามายมาราว 7-8 ปี พร้อมกับที่ยังคงปลูกข้าวและหมอมหัวใหญ่

ขณะที่ชานาในพื้นที่สันปြေแม่ริม ยังคงปลูกข้าวเป็นหลัก โดยที่นาส่วนใหญ่เป็นนาเช่า หลังๆ ปลูกข้าว ชาวบ้านจะปลูกถั่วเหลืองและมะเขือเทศ แต่เนื่องจากมีแรงงานในครัวเรือน

สำหรับทำการเกษตรค่อนข้างจำกัด กลุ่มแรงงานรับจ้างเหมาปลูกในบ้านสันโป่งแมริมจึงรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็ง ซึ่งถือเป็นการจัดความสัมพันธ์ด้านแรงงานเพื่อให้คนปลูกข้าวสามารถเข้าถึงแรงงานได้ ขณะเดียวกันก็เป็นการเพิ่มค่าตอบแทนของกลุ่มแรงงานรับจ้างปลูกข้าว (เนื่องจากมีแรงงานกลุ่มนี้ที่มีความเชี่ยวชาญในการปลูกข้าวซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง ในขณะที่แรงงานในภาคการเกษตรของหมู่บ้านมีลดน้อยลง) รูปแบบของแรงงานมีลักษณะสมมสม โดยขั้นตอนการตอนกล้าและเก็บเกี่ยวมีการใช้แรงงานแบบอาชีวัน การจ่ายค่าแรงด้วยข้าว ผสมผสานกับเงินสด ขณะเดียวกันก็มีการใช้แรงงานของกลุ่มรับเหมาปลูกนา

สำหรับบ้านแพด ชาวนาที่ยังทำการเกษตรเหลืออยู่ค่อนข้างน้อย ที่นาให้ผลผลิตค่อนข้างต่ำ นอกจากการปลูกข้าวแล้ว จะปลูกถั่วแดงและทำสวนลำไย ขณะที่ชาวนาในอดีตที่มีฐานะดี จะขายที่นาบางส่วนเพื่อไปเป็นต้นทุนสำหรับค้าขายเสื้อผ้า หรือลงทุนในกิจการอื่นๆ เช่น วิ่งรถประจำทางสายพะ夷า-เชียงคำ โดยยังคงเก็บที่นาส่วนอื่นๆ ไว้ให้ชาวนาในหมู่บ้านอื่นเช่าทำกิน และได้ผลผลิตเป็นข้าวตอบแทนค่าเช่านา ทำให้ชาวนาที่หันไปค้าขายหรือประกอบอาชีพอื่นๆ จำนวนหนึ่งไม่ต้องซื้อข้าวกิน อีกทั้งยังเป็นการรักษาข้าวหนึ่งไว้บนพื้นนา ซึ่งพากษาสามารถห่วงกลับมาสร้างผลผลิตจากที่ดินดังกล่าวเมื่อไรก็ได้

การจัดการที่ดิน

ที่ดินทำกินของหมู่บ้านกู่แดง สันโป่งแมริม มีพื้นที่ค่อนข้างจำกัด เนื่องจากอยู่ใกล้เมือง และการครอบครองที่นาเป็นการซื้อต่อจากเจ้าหรือขุนนางในอดีต หรือเป็นการสืบทอดทางมรดก เช่น ในกรณีของสันโป่งแมริม ชาวนาจำนวนหนึ่งได้ขอซื้อที่ดินจากเจ้าอินทധยศ ขณะที่สันโป่งแมริม เจ้าของที่นาผืนใหญ่เป็นของขุนพัฒน์ ซึ่งต่อมาได้สืบมรดกมาถึงลูกหลาน นอกจากนี้ที่นาจำนวนหนึ่งยังเป็นของคนฐานะดีในอำเภอแมริมหรืออำเภอเมือง เชียงใหม่ สำหรับที่บ้านกู่แดง ชาวนาที่ฐานะยากจนหรือมีที่ดินน้อยจำนวนหนึ่งได้ขายที่ดินในบ้านกู่แดงและอพยพย้ายไปยังที่อำเภอฝางตั้งแต่เมื่อ 40 ปีก่อน เพื่อบุกเบิกหรือซื้อที่ดินทำกินที่ถูกกว่าหлатยเท่าตัว ขณะที่ที่ดินทำกินของชาวบ้านแพด ส่วนใหญ่เป็นที่ทำกินของชาวบ้านในปัจจุบัน มาจากการบุกเบิกจากที่ดินบริเวณที่เรียกว่า “หุ่งล้อ” ราว 40-50 ปีที่ผ่านมา

การซื้อขายที่ดินแม้ว่าจะมีมาตั้งแต่ในอดีต เช่น การขายที่นาให้กับพ่อค้าชาวจีนในตลาดของคนกู่แดง หรือการซื้อที่นาจากเจ้าอินทധยศของคนบ้านสันโป่งแมริม แต่การซื้อขายที่เกิดขึ้นดำเนินไปเพื่อทำการผลิตบนผืนดินเด็กกล่าวเสียเป็นส่วนใหญ่ และการซื้อขายเหล่านี้ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบที่เด่นชัดกับชาวบ้านมากเท่ากับในยุคเศรษฐกิจเพื่องฟูเมื่อปีพ.ศ.2532-2533

ช่วงเวลาหนึ่ง ที่ดินราคาสูงขึ้นอย่างชันิดที่ไม่เคยปรากฏให้เห็นมาก่อน ซึ่งเป็นเหตุจูงใจให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งขายที่ดินทำกิน อีกทั้งเงื่อนไขทางเศรษฐกิจในเวลานั้นสร้างความหวังและมุ่งมองอื่นๆ ให้กับชาวบ้าน เช่น ในช่วงที่มีการค้าขายที่ดินมาก มีการกล่าวถึงผลตอบแทนจากอัตราดอกเบี้ยว่า หากชาวนานำเงินจากการขายที่ดินมาฝากธนาคารจะได้รับดอกเบี้ยโดยไม่ต้องทำงาน นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีความไว้วางใจในเรื่องการทำมาหากินเนื่องจากมีการจ้างงานมาก เช่น ในการนีบ้านสันปิงแมริม มีรถมารับชาวบ้านไปเป็นคนงานก่อสร้างในเมือง โดยจ่ายค่าแรงวันละ 200-300 บาท เป็นต้น

การซื้อขายที่ดินในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็ว ได้ส่งผลให้เกิดเปลี่ยนแปลง การผลิตและการใช้ที่ดินอย่างมีนัยสำคัญ เช่น เปลี่ยนที่นาเป็นหมู่บ้านจัดสรร หรือเปลี่ยนที่นาเป็นสวนลำไย โครงการต่างๆ จากภายนอกนำความเปลี่ยนแปลงไปสู่ละแวกหมู่บ้าน และสร้างความคึกคักในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น แต่แล้วความผันผวนที่จะผลักผันนาเป็นโครงการต่างๆ ก็หยุดชะงักลง เพราะพิษเศรษฐกิจ ที่ดินหลายผืนกลับกลายเป็นที่รกร้างอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

ช่วงเวลาที่ดินเพื่องฟุ ชาวนาเข้าบ้านสันปิงแมริมบางคนไม่มีที่นาเพาะปลูก เพราะเจ้าของที่นาขายที่นาไปเสียแล้ว เมื่อเวลาผ่านไปปีแล้วปีเล่า ผืนนาที่เคยปลูกข้าวกลับกลายเป็นที่อยู่ของต้นไม้ยรับ ในที่สุดเจ้าของที่ดินรายใหม่ก็เริ่มประท้วงชาวนาเข้า โดยยอมลดค่าเช่าลง จากในอดีตที่จ่ายค่าเช่าแบบแบ่งครึ่งผลผลิต เป็นจ่ายค่าเช่าน้ำไว้ละ 10 ถัง

ที่หมู่บ้านกู้้ดัง ก้มีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ ที่ดินที่ขายให้กับคนนอกไปไม่ถึงดวงดาว ชาวนาบางคนที่ขายที่ดินผืนนั้น ได้ขอเจ้าของที่ดินกลับเข้าไปทำงานใหม่ ขณะที่ชาวนาบางคนขอผู้ใหญ่บ้านเพื่อใช้ที่ดินรกร้างเพาะปลูกพืชผักที่ไม่ยืนต้น ผู้ใหญ่บ้านให้เหตุผลว่า การอนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ที่ดินเพื่อปลูกผัก หรือปลูกข้าว ย่อมดีกว่าปล่อยที่ดินไว้ให้หญ้าขึ้น ซึ่งอาจเกิดไฟไหม้และสามารถไหม้เปล่งอื่น

ในการนีบ้านแพด ช่วงเศรษฐกิจขาดทุน ชาวนาหลายคนออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน จำนวนหนึ่งไปเกลึงต่างประเทศ โดยปล่อยพื้นที่นาให้คนหมู่บ้านใกล้เคียงเข้าทำกิน และแรงงานรับจ้างเหล่านี้ได้หวนกลับมายังหมู่บ้านอีกครั้ง ในช่วงที่เศรษฐกิจถดถอย จำนวนหนึ่งกลับมาปลูกข้าวและรับจ้างทำงานอื่นๆ พร้อมกันไปด้วย

อิทธิพลของตลาดกับการตัดสินใจเรื่องระบบการผลิตของชาวนา

หากพิจารณาอย่างผิวเผิน เราอาจมองว่า การตัดสินใจทำการผลิตของชาวนาถูกกำหนดโดยกลไกราคา เช่น จากค่าพูดที่ว่า เลิกทำนา เพราะขาดทุน ราคาข้าวตกต่ำ หรือการเปลี่ยนที่นา

เป็นส่วนสำคัญของช้าวกุ้งแดง การปลูกข้าวไว้ขายและซื้อข้าวกินโดยเน้นการทำการผลิตอย่างเข้มข้น ของชาวสันเป็นเมือง การปลูกพืชเงินสดของชาวสันเป็นแมริม ตลอดจน การเลิกทำนาและหันไป ค้าขายของชาวบ้านเพด รูปชื่อรวมเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ที่แสดงถึงการปรับตัวของชาวนาตาม แรงกระทบจากภายนอกที่เข้ามาระบกต่อชาวนา แต่การปรับตัวดังกล่าว ไม่ได้ปรับตัวไปตาม ระบบตลาดโดยเฉพาะกลไกราคาแต่เพียงอย่างเดียว หากผสมผสานวิธีคิดที่หลากหลายให้ เสื่อนไขต่างๆ เช่น แรงงานในครัวเรือน กรรมสิทธิ์ที่ดิน ว่าชาวนาเป็นเจ้าของที่นาหรือเป็น ชาวนาเช่าลักษณะที่ดิน เป็นนาลุ่ม นาดอน การใช้ที่ดินของพื้นที่ข้างเดียวโอกาสหรือทางเลือกอื่นๆ ให้ชีวิต เป็นต้น

กรณีบ้านสันเป็นแมริม ชาวนากลุ่มใหญ่เป็นชาวนาเช่าและปลูกข้าวไว้กินเอง ดังนั้น ทางเลือกของชาวนาจึงมีสองส่วน ได้แก่ การทำการผลิตบนที่นาเช่า กับการเป็นแรงงานรับจ้างใน ภาคการเกษตรหรือนอกภาคการเกษตร การทำการผลิตบนที่นาเช่า ชาวนาจะตัดสินใจเลือกปลูก ข้าว, ถั่วเหลือง หรือมะเขือเทศ ขึ้นอยู่กับลักษณะของที่ดิน

ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน เจ้าของที่นาส่วนใหญ่เป็นคนนอกหมู่บ้าน ทำให้ค่าเช่าที่นา เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขจากภายนอกอื่นๆ เช่น ในช่วงราคาที่ดินสูง เจ้าของที่ดินส่วนหนึ่งขายที่ นาให้กับผู้ซื้อที่หวังเก็งกำไร แต่แล้วการเก็งกำไรดังกล่าวไม่ได้ผล ที่นาจำนวนหนึ่งจึงกรรจังว่าง เป็นปล่า ผู้ซื้อรายใหม่จึงหานักลัมมาให้ชาวนาในหมู่บ้านเช่าทำนาอีกครั้ง ขณะเดียวกันเมื่อ เศรษฐกิจ เพื่องฟุ ชาวนาเช่าเหล่านี้ แม้จะถูกให้เลิกเช่านา พากเขากลับบ้าน เนื่องจากว่างาน เป็นต้น ในด้านการจัดการ แรงงาน เนื่องจากแรงงานในครัวเรือนสำหรับทำการผลิตมีลักษณะอย่าง เพาะรองรับจ้าง ภายนอก แต่การทำนาเป็นกิจกรรมรวมหมู่ ดังนั้นชาวนาจึงจำเป็นต้องเกาะกลุ่มแรงงานรับเหมา ปลูกข้าวไว้ เพื่อให้กลุ่มชาวนาสามารถเข้าถึงแรงงานได้ และยังผสมผสานการใช้แรงงานแบบอา มืออาวันในบาง ขั้นตอนของการปลูกข้าว

กรณีบ้านสันเป็นเมือง ชาวนาส่วนใหญ่ทำการผลิตเพื่อขาย คือปลูกข้าวเจ้าไว้ขาย และปลูกห้อมหัวใหญ่ เนื่องจากห้อมหัวใหญ่ราคาดีและได้ผลผลิตต่อไร่สูง ขณะเดียวกันมี ชาวนา จำนวนหนึ่งที่เป็นเจ้าของที่นาของตนเองจะปลูกข้าวไว้กิน และขายหลังนาให้กับชาวนารายอื่นๆ เพื่อปลูกห้อมหัวใหญ่ การขายหลังนาจะเก็บค่าเช่าเป็นเงินสด เช่น ไร่ละ 1,000 บาท เป็นต้น ชาวนา กลุ่มที่ปลูกข้าวไว้กินใช้แรงงานแบบอามืออาวันผสมแรงงานรายวันมากช่วยปลูกข้าวและ ช่วยเกี่ยว และตัดสินใจไม่ปลูกห้อมหัวใหญ่เนื่องจากเห็นว่ามีความเสี่ยงมาก อีกทั้งยังไม่มีแรงงาน ในครัวเรือน จึงตัดสินใจที่จะไปเป็นแรงงานรับจ้างแทนการลงทุนปลูกห้อมหัวใหญ่ด้วยตนเอง

ชารนาที่ทำการผลิตแบบเข้มข้นบนที่ดิน บางครั้งจะปลูกห้อมหัวใหญ่และข้าวนาปรังไปพร้อมกัน เช่น มีที่นา 5 ไร่ ปลูกข้าวนาปรัง 3 ไร่ ที่เหลือปลูกห้อมหัวใหญ่ เพื่อลดความเสี่ยงในเรื่องราคาห้อมหัวใหญ่ ขณะเดียวกันชารนาที่มีที่ดินหลายแปลง เริ่มทดลองปลูกลำไยบนที่นาเนื่องจากพบว่า ปัจจุบันหางคนเช่าทำนาค่อนข้างยาก เพราะได้ค่าตอบแทนต่ำ ขณะที่การปลูกลำไยเป็นการลงทุนครั้งเดียว ไม่ต้องใช้แรงงานในการดูแลมากนัก และสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้โดยตลอด รวมทั้งไม่ต้องดูแลรักษามาก อีกทั้งยังเป็นการหลีกเลี่ยงความเสี่ยงจากการปลูกห้อมหัวใหญ่ ซึ่งแม้จะมีรายได้ตอบแทนสูงแต่ก็ต้องดูแลมากและมีความเสี่ยงในเรื่องราคากตกต่ำสูง

กรณีบ้านกู้แตง เป็นตัวอย่างของชawnaiที่ตัดสินใจเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตจากที่น่าเป็นสวนลำไยเกือบทั้งหมู่บ้าน เนื่องจากหมู่บ้านนี้มีพื้นที่ทำกินจำกัด แต่ละครัวเรือนมีที่ดินเพียงไม่กี่ไร่เท่านั้น นอกจานนี้แรงงานในครัวเรือนยังมีจำนวนจำกัด เพราะลูกหลานส่วนใหญ่ออกมารажานในเมือง หรือเรียนหนังสือ ทำให้ไม่มีแรงงานในภาคการเกษตรเพียงพอ นอกจานนี้ที่ดินทำกินบางส่วนยังไม่เหมาะสมสมสำหรับการปลูกข้าวมากนัก เนื่องจากบางส่วนอยู่ป่าไม้ของระบบเหมืองฝาย ทำให้มีปัญหาเรื่องน้ำอยู่เป็นระยะๆ

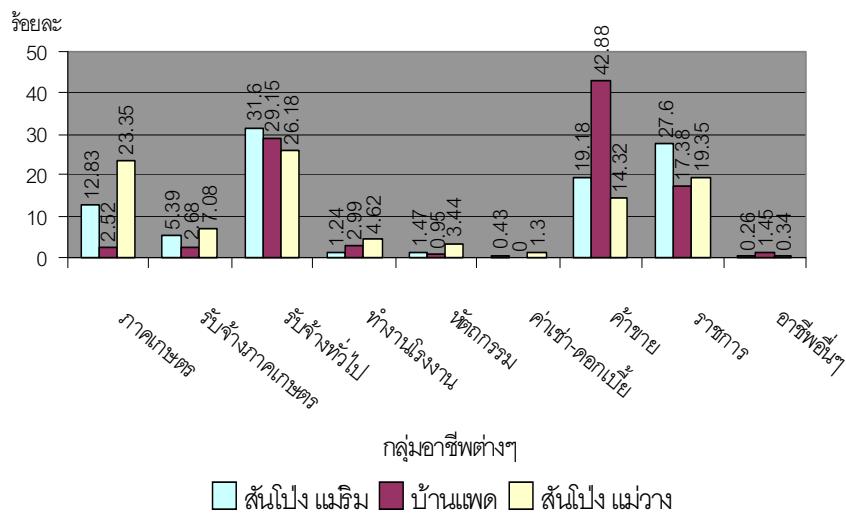
แต่เนื่องจากชานาเป็นเจ้าของที่นาของตนเอง พวกราชีวะสามารถเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากพืชอย่างสั้นเป็นไม้ผลยืนต้นได้ พวกราชีวะจึงคิดเปรียบเทียบผลผลิตระหว่างการปลูกข้าวในที่ดิน 5 ไร่ กับการปลูกลำไยบนที่ดินผืนเดียวกัน และพวกราชีวะเริ่มทดลองเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตมานานนับสิบปี จนกระทั่งเกิดความมั่นใจว่า ผลผลิตที่ได้จากการขายลำไยสามารถทดแทนการปลูกข้าวได้ ชานาให้เหตุผลว่า ลำไยเป็นพืชที่ลงทุนครั้งเดียว ไม่ต้องใช้แรงงานในการดูแลรักษามาก แม้กระทั่งเรื่องการใช้น้ำ ถึงแม้จะระบบเหมืองฝายจะติดขัด แต่พวกราชีวะสามารถเจาะบ่อบานด้าลและจัดการระบบท่อระบายน้ำได้

กรณีบ้านแพด เป็นหมู่บ้านชานนาที่พัฒนาจากชานนาไปเป็นแรงงานรับจ้างและค้าขาย แม้ว่าชานนาบ้านแพดส่วนใหญ่จะมีที่นาเป็นของตนเอง แต่ที่นาของชาวบ้านได้ผลผลิตต่ำมาก ชานนาที่อยู่ในวัย 40-50 ปีเศษได้ทำงานนอกภาคการเกษตรทำมาเนินนานแล้ว และในปัจจุบันก็ยังมี ชานนาจำนวนหนึ่งที่ทำการผลิตข้าวเอง พร้อมกับทำงานรับจ้างนอกฤดูกาล ขณะเดียวกันก็มีชานนาจำนวนหนึ่งย้ายกันไปให้ผู้อื่นเช่าและได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว และทำงานเป็นแรงงานรับจ้าง หรือค้าขาย

ชาวนาที่อยู่ในช่วงอายุ 20-30 ปี เมื่อมีความสามารถในการทำงานแต่เริ่มหันออกไปเป็นแรงงานต่างถิ่น การออกไปเป็นแรงงานต่างถิ่นมักไปเป็นกลุ่มตามเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้าน ในช่วงเศรษฐกิจดี พากเข้าออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้านและต่างจังหวัด รวมถึง

ต่างประเทศ ซึ่งส่งผลให้แรงงานในภาคการเกษตรลดลง บางส่วนกลยับไปเป็นแรงงานรับจ้างถาวร โดยส่งเงินทองกลับมาให้บ้านเกิด ในช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำ และราคาข้าวสูงขึ้น แรงงานรับจ้างจำนวนหนึ่งหวนกลับมาทำการผลิตบนที่นาเดิม พร้อมกับทำงานรับจ้างตามฤดูกาลด้วย ขณะที่ชาวนาฐานะดีบางส่วนหันไปลงทุนค้าขาย เช่น การขายเลือผ้าตามตลาดนัด และมีการซักซานเครื่องถ่ายทำกรองค้าในแบบใกล้เคียงกัน แม้ว่าชาวนากลุ่มนี้จะตัดสินใจเลิกทำนาและหันมาค้าขายแทน แต่ส่วนหนึ่งยังคงเก็บที่นาไว้ให้คนในหมู่บ้านใกล้เคียงเข้าทำกินแทน และได้รับค่าเช่านาเป็นข้าว

แผนภูมิแสดงค่าเฉลี่ยสัดส่วนรายได้ของครัวเรือน แบ่งตามกลุ่มอาชีพต่าง (รวม)



ความหลากหลายของอาชีพ

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ในอดีตชาวนาเป็นกลุ่มคนที่พยายามแสวงหาความมั่นคงในชีวิตด้วยการสร้างช่องทางที่หลากหลาย โดยมีผลผลิตจากข้าวเป็นหลักประกอบกันขึ้นพื้นฐาน วิธีการสร้างหลักประกอบกันขึ้นพื้นฐานคือความสร้างความร่วมมือขึ้นภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการร่วมมือในเรื่องแรงงานหรือการจัดการว่างานร่วมระบบเหมือนฝ่าย แต่เมื่อเวลาที่ทางการผลิตและความสมัพนธ์กับตลาดและรัฐที่ซับซ้อนมากขึ้น ทำให้ “ยุทธวิธี” ในการดีนวนต่อสู้ปรับตัวของชาวนาในพื้นที่ต่างๆ มีรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายกันออกไป

หากแต่ภายในได้ยุทธวิธีที่แตกต่างหากหลาย เรากลับพบเห็นลักษณะที่ใกล้เคียงกัน คือ ความพยายามที่จะสร้างกิจกรรมการผลิตและอาชีพในลักษณะที่หลากหลาย เพื่อลดความเสี่ยง และสร้างหลักประกันของความมั่นคงในชีวิต แม้กระทั่งการจัดการแรงงานภายใต้ความเรื่องกิจกรรม ความหลากหลายและความซับซ้อนมากขึ้น เรายพบว่าสมาชิกของครัวเรือนแต่ละคนจะประกอบอาชีพที่แตกต่างหากกันออกไป ในครัวเรือนที่ยังคงทำการเกษตรอยู่ จะมีสมาชิกเพียงคนเดียวที่ทำการเกษตร ในขณะที่สมาชิกคนอื่นๆ ทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตร ลักษณะของการประกอบอาชีพในแต่ละครัวเรือนจึงมีทั้งความยืดหยุ่นและความหลากหลาย ทั้งนี้เพื่อลดความเสี่ยงและสร้างความมั่นคงให้กับชีวิตเพิ่มขึ้น จากการศึกษาช่วนพื้นราบสีหมูบ้านข้างต้นเรายพบ การปรับตัวของชุมชนใน 3 ลักษณะหลักดังนี้

1. การปรับตัวภายใต้ภัยชีวิตในภาคการเกษตร การปรับตัวนี้มีหลายรูปแบบ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตซึ่งมักจะเกิดขึ้นในกรณีของชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดิน คือ จากที่นาเป็นที่สวนลำไย การตัดสินใจเลิกปลูกข้าวหันไปปลูกพืชเงินสด เช่น การปลูกถั่วเหลือง มะเขือเทศ หรือห้อมหัวไก่ หรือ การผสมผสานการปลูกข้าวเพื่อกินพร้อมกับการปลูกพืชเงินสดอื่นๆ

วิถีชีวิตของชาวนากลุ่มนี้ไม่ใช่จะเป็นชาวนาเช่า ชาวนารับจ้างหรือชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดิน จะมีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ใกล้เคียงกันคือ นอกจากทำการผลิตบนผืนดินทั้งที่เป็นการปลูกข้าวหรือพืชเงินสดอื่นๆ พากเข้ายังพร้อมที่จะทำกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นกิจกรรมเพื่อยังชีพ เช่น เก็บผักตามร่องเนื้อง / ปลูกผักไว้กิน / เลี้ยงหมู / เปิด / ไก่ หรือหาถุง หาปลาไว้เป็นอาหาร และเวลาที่เหลือจะทำกิจกรรมที่เพิ่มรายได้ ได้แก่ การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรหรือเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน หรือเป็นแรงงานตามฤดูกาล เช่น ในการนึ่บ้านกู้แดง มีการรับจ้างเก็บลำไย รับจ้างมัดถั่นเน่า รับจ้างแกะกะเทียม บ้านสันโป่งแมริม ผู้หญิงรับงานหัตถกรรมมาทำในหมู่บ้าน บ้านสันโป่งแม่ว่าง รับจ้างแกะห้อมหัวใหญ่ เป็นต้น

2. การปรับตัวตามสถานการณ์ ในปัจจุบัน ชาวนาส่วนใหญ่มีความยึดหยุ่นหลากหลาย ในการประกอบอาชีพค่อนข้างมาก ลักษณะของการยึดติดอยู่กับพื้นที่หรืออาชีพใดอาชีพหนึ่งแทบไม่ปรากฏให้เห็น นอกจากในกลุ่มคนที่ชราภาพหรือมีข้อจำกัดอื่นๆ ชาวนาพร้อมที่จะเป็นอุปไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกรากการเกษตรหัวครัวในช่วงเวลาหนึ่งๆ หากการผลิตในภาคการเกษตรประสบปัญหา หรือพบว่า ซ่องทางเลือกนอกรากการเกษตรมีเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยมากกว่า เช่น การที่ชาวนาในบ้านแพดหอยสิบคนออกไปเป็นแรงงานในต่างประเทศ เช่น ไต้หวัน มาเลเซีย เป็นต้น แต่แล้วเมื่อเศรษฐกิจชบดเชา พวกเขาก็กลับมาทำการผลิตบนที่นา และเป็นแรงงานรับจ้างอื่นๆ ต่อไป ในช่วงเศรษฐกิจเพื่องฟุและธุรกิจก่อสร้างรุ่งเรือง ชาวนาจำนวนมากออกไปเป็นแรงงานก่อสร้าง และหยุดทำการผลิตบนที่นาติดต่อกัน 2-3 ปี จนกระทั่งไม่มีการจ้างงานพวกเขากลับ

ก็หวนกลับมาทำนาอีกครั้ง ชาวนากลุ่มนี้ไม่ใช่แรงงานตามฤดูกาล แต่เป็นเหมือนแรงงานสำรองตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ หากเศรษฐกิจรุ่งเรือง คนกลุ่มนี้ก็จะกลับมาเป็นแรงงานหลักในธุรกิจนั้นๆ ได้ หากช่วงเศรษฐกิจชบ เช่น พากเข้าก็จะกลับมาใช้ชีวิตในภาคการเกษตรเช่นเดียวกับคนกลุ่มแรก

3. การปรับวิถีชีวิตไปสู่ภาคการเกษตร : ชาวนา (และลูกชาวนา) จำนวนหนึ่งเดิมทำการผลิตบนที่นา และไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น ในกรณีของชาวราษฎรเดี่ยวสังลูกหลานเรียนหนังสือสูงขึ้นและไปทำงานในเมือง ซึ่งมีทั้งการทำงานราชการ หรือเป็นบริษัทเอกชน ชาวนาที่มีต้นทุนและมีเครือข่ายความสัมพันธ์จำนวนหนึ่งหันไปค้าขาย หรือทำงานฝีมือ เช่น ชาวนาบ้านแพดหันไปค้าขาย โดยที่เงินทุนจำนวนหนึ่งมาจาก การขายที่นาหรือเป็นเงินที่ได้จากการไปขายแรงงานต่างประเทศ, ชาวนาสันปิงแม่ว่างไปทำงานแกะสลัก ชาวราษฎรเดี่ยวหันมาค้าขายพืชผลทางการเกษตร เช่น ห้อมหัวใหญ่ ลำไย หรือกะเทียม

ขณะเดียวกันธุรกิจใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัฒน์ได้กลับมาเป็นช่องทางเลือกสำหรับชาวบ้าน เช่น การเป็นแคริดด์ในสนา�กอล์ฟ ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเกษตร เช่น ควนลำไย / ควนลินจี การรับเหมาช่วงเย็บเสื้อผ้าในหมู่บ้าน ตลอดจนการเลี้ยงหมูแบบพันธุ์สัญญา เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้หญิงในหมู่บ้านสามารถปรับตัวเข้าสู่ความหลากหลายของอาชีพได้ทั้งในการผลิตภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร เช่น การรวมกลุ่มรับจ้างเหมาปลูก การแกะห้อมหัวใหญ่ แกะกะเทียม ควนลำไย/ลินจี ทำงานในสนา�กอล์ฟ หรือทำงานรับเหมาเย็บเสื้อผ้า/หัตถกรรม ค้าขาย ขณะที่งานของผู้ชายส่วนใหญ่จะเป็นงานรับจ้างก่อสร้าง ขับรถ รับจ้างตัดหญ้า หรือบางขั้นตอนในการเก็บลำไย เช่น เดินเข่ง ขึ้นต้นลำไย เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบหลายกรณีที่ผู้หญิงเป็นแรงงานเดียวในครัวเรือนที่ปลูกข้าวไว้สำหรับกิน โดยผู้หญิงใช้แรงงานของตนผสานกับแรงงานแบบอาชีวภาพ เช่น แรงงานรายวันและแรงงานเหมา ขณะที่ฝ่ายชายออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น รับราชการ รับจ้างก่อสร้าง เป็นต้น

บทที่ 6

ชาวนาผู้ยึดหยุ่น: เศรษฐกิจชุมชน การเปิดพื้นที่ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในสังคมไทย¹

ในรอบศตวรรษที่ผ่านมา การศึกษาเชิงมนุษยวิทยามักเน้นการทำวิจัยภาคสนามในหมู่บ้าน โดยให้ความสำคัญกับการบรรยายลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมในลักษณะแก่นสารนิยม (essentialism) หรือการศึกษาสังคมหมู่บ้านในลักษณะที่เรียบง่ายและสมานฉันท์ตามแนวคิดแบบโครงสร้างหน้าที่ ดังเช่นการศึกษาสังคมไทยของ Sharp et al. (1953), de Young (1955), Kingshill (1960) และ Kaufman (1960) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความสนใจในด้านของการเปลี่ยนแปลงก็เริ่มปรากฏขึ้นในงานเขียนหลายชิ้น ดังเช่น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ในพิลิปปินส์ตอนเหนือของ Eggen (1941), พลวัตของระบบการเมืองของชาวดินแดนใหญ่และชาติจีนในพม่าของ Leach (1954) การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในลาราของ Halpern (1958) และพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอินเดียตอนใต้ของ T.S. Epstein (1962) เป็นต้น

งานทางมนุษยวิทยาในช่วงหลังสังคมโลกครั้งที่สอง เริ่มหันมาให้ความสนใจกับการศึกษาสังคมชาวนา ดังเช่นงานของ Redfield (1934), Fei (1939), Foster (1965), Shain (1971), Alavi (1973), Stavenhagen (1979) และ Friedmann (1980, 1981) เป็นต้น แต่ภาพของชาวนาถูกนำเสนอเป็นผลิตเพื่อยังชีพและแรงงานในครัวเรือน (Chayanov 1966) ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคมชาวนาในประเทศโลกที่สามเท่าใดนัก (Hayami and Kawagoe 1993: 3, โปรดดูความเห็นແย়ে়ে ইত্তর পিপি 2541: 24-85) แม้กระนั้นก็ดี การศึกษาสังคมชาวนาในทางมนุษยวิทยาก็อยู่ๆ เริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น เริ่มมีการศึกษาสัมพันธภาพระหว่างชาวนา กับรัฐ (Wolf 1966) รวมทั้งการศึกษาระบบตลาดและการแลกเปลี่ยนของชาวนา ดังเช่นงานของ Tax (1953), Mintz (1955) และ Beals (1975) เป็นต้น

¹ เนื้อหาบางส่วนของบทนี้ปรับจากบทความเรื่อง “สิทธิชุมชน: พัฒนาการและการปรับกระบวนการทัศน์ทางมนุษยวิทยา” บทความนำเสนอในการประชุมประจำปีของศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธรเรื่อง คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสความเปลี่ยนแปลง 27-28 มีนาคม 2545

ความสนใจในประเดิมเกี่ยวกับผลกระทบของตลาดและการค้าต่อความสัมพันธ์ทางการผลิต และสถาบันสังคมของชุมชน ทำให้งานวิจัยทางมนุษยวิทยาหลายชิ้นเริ่มให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงในด้านของการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามาของพืชพานิชย์ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต การเพิ่มขึ้นของการว่าจ้างแรงงานและผลกระทบต่อการจัดการแรงงานผลกระทบจากการปฏิวัติเขียว การสูญเสียที่ดินทำกินและการแตกต่างทางชนชั้นที่เพิ่มสูงขึ้นในสังคมชุมชน งานชิ้นสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงและปัญหาการพัฒนาในยุคหลังสังคมรุ่มโลกครั้งที่สอง คือ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรของชาว โดย คลิฟฟอร์ด เกียร์ตซ์ (Geertz 1963) การพิจารณาพัฒนาการของระบบเกษตรชาวในบริบททางประวัติศาสตร์ ทำให้เกียร์ตซ์พบว่า ชุมชนในชุมชนที่มีการเข้ามาของชาวตัดตressทำการเพาะปลูกข้าวแบบนาดำเนินที่ราบรื่นหุบเขาเพื่อเป็นอาหารหลัก รวมทั้งปลูกพืชอีกหลากหลายชนิดและไม่ยืนต้นเพื่อการยังชีพ ดินในชุมชนสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุจากภูเขาไฟ และความอุดมสมบูรณ์นี้เองที่ดึงดูดให้ชาวตัดตressต้องการเข้ามาอยู่ด้วยและตักตวงผลผลิตจากชาว พ่อค้าชาวตัดตressเริ่มเข้ามารีบคนกลางส่งเครื่องเทศจากหมู่เกาะรอบนอกของชาวยิปซัมประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรป ในช่วงต้นคริสตศตวรรษที่ 18 รัฐบาลตัดตressได้เริ่มเข้ามาตักตวงผลประโยชน์จากชาวโดยตรงมากขึ้น ด้วยการเสนอนโยบาย “ระบบการเพาะปลูก” (cultivation system) และทำการจัดตั้ง “ไร่ขนาดใหญ่ของรัฐ” (state plantation) เพื่อเพาะปลูกกาแฟสำหรับส่งไปขายในยุโรป รัฐบาลตัดตressยังทำการเรียกเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงานชาวชุมชนให้มาทำงานในไร่ของรัฐ รายได้จากการผลิตกาแฟ รวมทั้งยางและอ้อย เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แรงงานในไร่ของรัฐมาราบานาไรส์ที่ดินที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อที่ดินถูกแย่งชิงไปทำไร่กาแฟและสวนยางเพิ่มขึ้น แม้กระทั่งน้ำดื่ม การทำการสิกรรมอย่างเข้มข้นบนที่ดินจำกัด โดยเฉพาะการทำนาดำเนิน สถาบันการปลูกอ้อย สามารถให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นและเพียงพอต่อการบริโภคของประชากรที่เพิ่มสูงขึ้นด้วย ผลที่ตามมาคือ ประชากรในเกษตรชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ทรัพยากรและรายได้จากการค้าพืชผลทางการเกษตรถูกส่งกลับไปสร้างความร่ำรวยให้กับประเทศอุดแลนด์ เกียร์ตซ์พบว่านโยบายของเจ้าผู้คนนิคมชาวตัดตressที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างระบบเศรษฐกิจเงินตรา และบีบบังคับให้ชุมชนต้องเสียภาษีเพื่อนำไปใช้สนับสนุนการทำไร่ขนาดใหญ่เพื่อการส่งออก รวมทั้งนโยบายของผู้นำอินเดนเซียหลังการประกาศเอกราช ส่งผลให้ระบบเกษตรในชุมชนมีพัฒนาการในลักษณะทวินิยม นั่นคือ ชุมชนส่วนใหญ่ยังคงทำการผลิตแบบยังชีพและไม่สามารถเข้าถึงทุนและสินเชื่อเพื่อนำไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ในขณะที่ระบบไร่ขนาดใหญ่พัฒนาขึ้น โดยใช้ทุนและเทคโนโลยีทางการผลิตภายใต้การบริหารจัดการแบบอาณานิคม

การศึกษาสังคมชุมชนไทยอีกที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ของไมเคิล มอร์แมน (Moerman 1964) พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีการผลิต เช่น การใช้รถไถและแทรกเตอร์ ตลอดจน การปลูกพืชพานิชย์ ทำให้ชุมชนชุมชนเกิดการปรับตัวโดยได้รับอิทธิพลจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอกเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต เครื่องมือการผลิต ความต้องการสินค้าจากตลาด และความต้องการเงินสดทำให้การว่าจ้างแรงงานเข้ามาระเบิดที่การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิม และทำให้หมู่บ้านพึงพาพลังภายนอกซึ่งอยู่เหนือการควบคุมของชุมชน สังคมเมือง ตลาดและรัฐชาติเริ่มมีอิทธิพลต่อชีวิตทางสังคมของชุมชนเพิ่มขึ้นกว่าความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและระบบการผลิตแบบยังชีพ ซึ่งเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรม การผลิตมาแต่เดิม อย่างไรก็ตาม มอร์แมนเสนอว่า แม้ว่าบ้านปิงจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ และตลาดโลกมากขึ้น แต่บ้านปิงก็ยังคงเป็นชุมชนชุมชน ครัวเรือนและชุมชนยังคงเป็นหน่วยปฐมภูมิหรือพื้นฐานของการผลิตและการดำรงชีวิตของชุมชน (Moerman 1964: 190-192)

ฟรานเซสกา เบรย์ (Bray 1986) ศึกษาสังคมชุมชนโดยเน้นความสำคัญของเทคโนโลยีการผลิตเช่นเดียวกับมอร์แมน เบรย์เสนอว่าเราไม่อาจทำความเข้าใจประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนได้โดยไม่ใส่ใจกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมและเทคโนโลยีของระบบการผลิตข้าวซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมชุมชน งานวิจัยของเบรย์เสนอว่า ระบบการผลิตข้าวในเอเชียมีลักษณะพิเศษบางประการที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบฟาร์มขนาดใหญ่ และทำให้ความเหลื่อมล้ำหรือความแตกต่างทางชนชั้นมีลักษณะที่แตกต่างไปจากสังคมชุมชนในยุโรป ระบบการค้ายังไม่สามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ ชุมชนกลางและชุมชนภายนอกยังคงดำรงอยู่และการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปรับจ้างนอกภาคเกษตร ทำให้แรงงานกลายเป็นสิ่งที่ยากและขาดแคลน ทำให้ชุมชนภายนอกและชุมชนภายนอกมีอำนาจต่อรองกับชุมชนรายในระดับหนึ่ง ข้อค้นพบของเบรย์ช่วยยืนยันงานวิจัยของอาณัท (Anan 1984) ซึ่งพบว่าการผลิตเพื่อการค้ายังไม่สามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ในชุมชนชุมชนไทยภาคเหนือ เพราะมูลค่าส่วนเกินที่ได้จากการผลิตถูกนำไปลงทุนด้านการเกษตรเพียงส่วนเดียวเท่านั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชนในเอเชียภาคเนียร์ของฮาร์ต เทอร์ตันและไวท์ (Hart, Turton & White 1989) มีข้อค้นพบสำคัญที่สอดคล้องกับเบรย์และอาณัท ในทางที่ว่า ชุมชนรายย่อยและระบบการผลิตขนาดเล็ก (petty production) ยังมิได้สูญหายไปแต่กลับยังคงดำรงอยู่ในสังคมชุมชนในเอเชียภาคเนียร์ แต่ฮาร์ตและคณะได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวคิดของเบรย์ที่ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีการผลิตที่มีลักษณะจำเพาะของการทำนาด้วย ในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญในการอธิบายความยืนยงของชุมชนรายย่อยในเอเชีย ฮาร์ตและคณะเสนอว่า การศึกษาการเปลี่ยนแปลงและความแตกต่างทางชนชั้นที่เพิ่มสูงขึ้นในสังคมชุมชนในเอเชียภาคเนียร์ มักให้ความสำคัญกับการค้าและ

เทคโนโลยีเป็นประดิษฐ์สำคัญโดยมองข้ามบทบาทของรัฐและความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อสังคมชรานาทั้งทางตรงและทางอ้อม ยาร์ตและคณะเสนอว่าเรื่องราวให้ความสนใจกับกลไกและกระบวนการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งการขยายตัวของความเหลื่อมล้ำในชุมชนชรานา โดยมองกลไกและกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้นเชื่อมโยงกับพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเมืองระดับมหภาค เพื่อเข้าใจถึงสาเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงในสังคมชรานาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ยาร์ตและคณะจึงให้ความสำคัญกับการมองการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของความสัมพันธ์แบบวิภาควิธี แทนที่จะมองการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของพัฒนาการเป็นเส้นตรง (linear evolution) ดังงานของ Franklin (1969) และ Elson (1997) ที่พูดถึงความล่มสลายของสังคมชรานาในยุโรปและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในเอเชียใต้ เอบสไตน์ (Epstein 1962) ศึกษาผลกระทบของเทคนิคการชลประทานแบบใหม่และการปลูกพืชพานิชย์ในชุมชนสองแห่ง ชุมชนแห่งแรกคือหมู่บ้านวังกาภาปุกอ้อยเพื่อส่งให้โรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ใกล้เคียง การเข้ามาของระบบชลประทานแบบใหม่ได้ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของชาวบ้านมากนัก ในทางตรงกันข้าม ชุมชนแห่งที่สองคือหมู่บ้านดาลีนา เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน รวมทั้งการเคลื่อนย้ายแรงงานชายออกไปทำงานนอกหมู่บ้านและหันมาประกอบอาชีพค้าขาย เนื่องจากการผลิตในภาคเกษตรนั้นไม่สามารถสร้างรายได้ที่พอเพียงต่อความต้องการของครอบครัว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางการเมืองสังคมและการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและระบบภรรณะเดิม ข้อสรุปสำคัญประการหนึ่งจากงานของเอบสไตน์คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาของระบบทุนนิยม มิได้มีลักษณะที่เหมือนกันไปหมด แม้แต่ในชุมชนหมู่บ้านแบบเดียวกันหรือในภูมิภาคเดียวกัน ในทางตรงกันข้าม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่มาจากการภายนอก มีปฏิสัมพันธ์ต่อๆ กันแบบทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนในหลากหลายรูปแบบและส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป งานของเอบสไตน์ยังแสดงให้เห็นว่าในหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้ ความเหลื่อมล้ำทางสังคมเริ่มมีมากขึ้น ซึ่งว่าระหว่างคนรวยกับคนจนมีมากขึ้น ความมั่นคงในการใช้ที่ดินเริ่มลดลง คนจนต้องพึ่งพารายได้จากการทำงานรับจ้างมากขึ้นในขณะที่สถาบันทางสังคมและระบบคุปตัมป์แบบเดิมเริ่มคลอนแคลนลง

งานวิจัยทางมนุษยวิทยาอีกหลายชิ้นด้วยกันที่สนับสนุนแนวคิดของเอบสไตน์ที่ว่า การพัฒนาภาคเกษตรให้มีความทันสมัยมากขึ้น ทั้งในด้านของการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต การปลูกพืชพานิชย์และการรับจ้างแรงงานที่เพิ่มสูงขึ้น ได้ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในชนบท งานทางมนุษยวิทยาเหล่านี้จึงเป็นเสมือนกับการวิพากษ์แนวคิดทัน

สมัยนิยม และการปฏิวัติเขียว ที่มองว่าการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาด้านการเกษตรสู่ความทันสมัย จะช่วยลดความยากจนในประเทศโลกที่สามลงได้ งานวิจัยของพอล โคเอน (Cohen 1981) อนันท์ กาญจนพันธุ์ (Anan 1984) วีระสิทธิ์ สิทธิ์ไตร (Werasit 1988) ได้ให้ภาพการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมในสังคมชาวนาภาคเหนือ ซึ่งเป็นผลของการพัฒนาของรัฐและพลังภายนอกอื่นๆ ที่นำไปสู่การแตกขั้วทางชนชั้นภายในหมู่บ้านอย่างชัดเจน ในขณะที่งานวิจัยของเจนนิเฟอร์ เกรย์ (Gray 1990) มาเร็ค ริชชี (Ritchie 1996) โจนานาน ริก (Rigg 2001) ให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนา ที่เริ่มเขยิบตัวอย่างห่างออกจากภาคการเกษตรไป สู่การเป็นแรงงานรับจ้าง พร้อมเดนระหว่างเมืองกับชนบทเริ่มจากหายลงไป มุ่งมองทางมนุษย์วิทยาทำให้เกิดความเข้าใจเพิ่มขึ้นว่า การศึกษาทำความเข้าใจกับชุมชนและการเปลี่ยนแปลงมีได้มีเพียงมิติทางเศรษฐกิจแต่เพียงด้านเดียว หากแต่ยังมีมิติทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่จำเป็นต้องได้รับการพิจารณาพร้อมกันไปอย่างเป็นองค์รวม

ทุนนิยม ผลกระทบของความทันสมัยและการต่อต้าน

ขณะที่ข้อค้นพบของนักมนุษย์วิทยาหลายท่านได้นำไปสู่การตั้งคำถาม และวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดทันสมัยนิยม รวมทั้งระบบเศรษฐกิจแบบแผล่งสวนบุญ และความล้มเหลวของนโยบายการพัฒนาเชิงเดียวที่เน้นมิติทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว งานวิจัยและแนวคิดทางมนุษย์วิทยาบางกระแสก็เริ่มให้ความสำคัญกับสัมพันธภาพระหว่างโลกวิวัฒน์กับชุมชนท้องถิ่น² โดยได้รับอิทธิพลทางความคิดบางส่วนมาจากทฤษฎีพิงพา (Frank 1972) ทฤษฎีระบบโลก (Wallerstein 1974) และมนุษย์วิทยามาร์กซิสต์ฝรั่งเศส (ยศ 2543ค: 195-217) การวิเคราะห์ผลกระทบจากการพัฒนาเข้าสู่ความทันสมัย จึงเริ่มเปลี่ยนจากแต่เดิมที่เคยพูดถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนประเพณีจากอิทธิพลของนักกรรมาทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีการผลิต มาถึงการที่ชุมชนถูกดูดกลืนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก และรูปแบบของการปรับตัวทางวัฒนธรรม รวมทั้งการต่อต้าน มุ่งมองและอุดหนั่นแนวใหม่เหล่านี้ทำให้งานวิจัยทางมนุษย์วิทยาเริ่มปรับเปลี่ยนจุดศูนย์กลางของความสนใจและการวิเคราะห์ มาถึงประสบการณ์ในการปรับตัวและการต่อสู้ของชาวบ้านในบริบทของลักษณะนิคมและยุทธศาสตร์อาณานิคม งานวิจัยทางมนุษย์วิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลาตินอเมริกา เริ่มวิพากษ์วิจารณ์ภาพรวมการพัฒนาอย่างแผลงค์ (โปรดดู Escobar & Alvarez 1992, Escobar 1995, Crush 1995 และ ไชยรัตน์ 2542)

² สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างโลกวิวัฒน์กับท้องถิ่นนิยม โปรดดูพัฒนา (2543)

ตัวอย่างคลาสสิกของการผลสมผasan มุ่มมองทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ากับมนุษยวิทยา คือ หนังสือเรื่อง *Europe and the People Without History* ของ Eric Wolf (1982) งานนี้เป็นความพยายามที่จะจัดวางประวัติศาสตร์ของโลกในบริบทของพัฒนาการของทุนนิยม โดยแสดงให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ของทุนนิยมนั้นเกี่ยวพันเขื่อมโยงกับมนุษย์กลุ่มต่างๆ ทั่วโลก นอกจานั้น วุลฟ์ยังได้เสนอว่า แนวคิดสำคัญๆ ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง เช่น “วิถีการผลิต” เป็นแนวคิดที่มีนัยหรือมิติทางสังคมวัฒนธรรมควบคู่ไปกับมิติทางเศรษฐกิจและการเมืองอย่างไรก็ตาม การที่วุลฟ์เน้นการวิเคราะห์ระดับมหภาคทำให้งานของเขามีข้อจำกัดในเรื่องของการทำความเข้าใจกับมิติทางวัฒนธรรมของการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยม (Marcus and Fischer 1986: 84-87) งานอีกชิ้นหนึ่งซึ่งพยายามผลสมผasan มุ่มมองทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองกับมนุษยวิทยาเข้าด้วยกัน คือ *The Three Worlds: Culture and World Development* ของ ปีเตอร์ เวอร์สเลย์ (Worsley 1984) ซึ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการขูดริดของทุนนิยมโลก งานวิจัยทางมนุษยวิทยาที่ให้ความสำคัญกับผลกระทบของระบบทุนนิยมโลกและความหมายหรือปฏิกริยาของวัฒนธรรมท้องถิ่นยังปรากฏในงานของอิง อง ที่ศึกษาปรากฏการณ์เข้าของแรงงานสตรีในมาเลเซีย (Ong 1987) แมรี เบท มิลส์ ซึ่งศึกษาการปรับตัวของสตรีอีสานที่ย้ายถิ่นไปทำงานทำในเมือง (Mills 1993) และการศึกษาผู้แม่เมยและการไหลด้ายของคนงานอีสาน (Mills 1995) รวมทั้งงานของ แணซี่ เชปเปอร์-ไฮว์ส ซึ่งศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนปัญหาความยากจนไปเป็นปัญหาทางการแพทย์ (Scheper-Hughes 1988) และการศึกษาความทุกข์ทรมานของสังคมร่วมสมัยของปีแอร์ บูร์เดียร์ (Bourdieu et al. 1993) เป็นต้น

การนำเขามุ่มมองทางด้านประวัติศาสตร์และเศรษฐศาสตร์การเมือง มาหลอมรวมเข้ากับการวิเคราะห์ทางชาติพันธุ์公然ทำให้การศึกษาทางด้านมนุษยวิทยาในช่วงคริสตศวรรษที่ 1980 เริ่มปรากฏงานนำเสนอจำนวนมากหลายชิ้นด้วยกัน ที่มุ่งศึกษาทำความเข้าใจกับกระบวนการสร้างความหมายและการตีนรนต่อสู้ของชาวบ้านท่ามกลางการรุกร้าวจากพลังภายนอก (เปรดดู Clifford and Marcus 1986 และ Marcus 1988) หนังสือเรื่อง *Body of Power, Spirit of Resistance* ของ จีน คอมารอฟ (Comaroff 1985) นับเป็นงานบุกเบิกชิ้นสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการตอบโต้และการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ ในสภาวะที่มนุษย์ต้องเผชิญหน้ากับความผิดปกติและต้องการสร้างประสบการณ์ใหม่ในชีวิต มนุษย์ใช้การแสดงออกและปฏิบัติทางสังคมที่เป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสังคมภายนอกในการตีความ และให้ความหมายผ่านกระบวนการรื้อและสร้างใหม่ทางวัฒนธรรม เพื่อผลิตตัวตนในรูปแบบใหม่ที่แสดงการตอบโต้และต่อต้านการกดขี่ คอมารอฟศึกษาชาวชีดี (Tshidi) ในอาพโรก้าได้ โดยเริ่มต้นจากช่วงก่อนลัทธิอาณานิคม

มานานถึงทศวรรษที่ 1980 และเสนอว่าชาวซีได้ได้รับผลกระทบอย่างมากจากการก่อตั้งรัฐอิสราเอล ได้โดยคนผิวขาวและลัทธิเหยียดผิว ซึ่งทำให้ชนพื้นเมืองกล่าวเป็นคนชาชีวิตในบ้านของตนเอง การเข้ามาเผยแพร่ศาสตร์ของมิชชันนารี และการที่กลุ่มพ่อค้านายทุนเข้ามาชุดท่องโดยใช้แรงงานของคนพื้นเมือง ทำให้ชาวซีได้ใช้ชีวิตอยู่ในโลกที่เปลกแยก และถูกกดขี่เอกสารอาเบรียบ ชาวซีได้พยายามเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ตามลัทธิ Zionism และนำเอกสารลักษณ์ทางศาสนามาปรับใช้เพื่ออธิบายและสร้างตัวตนที่ต่อต้านความเปลกแยกจากภารกิจของระบบทุนนิยมและระบบการเมืองของคนขาว ชาวซีได้แปลงความเปลกแยกลงในสัญลักษณ์ของความเจ็บไข้ได้ป่วย เบรียบ เทียบด้วยวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของพระเป็นเจ้ากับน้ำ และเปรียบเทียบความกระหาย ความหนาวเย็นและความร้อนกับภารกิจอาเบรียบและโลกที่กำลังคุกคามบีบคั้นชีวิตของพากษา การทำพิธีกรรมของชาวซีได้จึงใช้น้ำเป็นสัญลักษณ์เพื่อดับความกระหายในเชิงสัญลักษณ์ และนำเอกสารแต่งกายและสัญลักษณ์อื่นๆ ทางศาสนามาเป็นพื้นฐานของการสร้างรูปแบบการต่อสู้ และปฏิบัติการทางสังคม

งานชิ้นสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ที่หลอมรวมภารกิจเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ การเมืองเข้ากับงานสنانทางมนุษยวิทยา คือ Guns and Rain ของเดวิด ลัน (Lan 1985) ซึ่งศึกษาการต่อสู้ของชาวชนบทในชิมบับเว นอกจากการวิจัยในทวีปอาฟริกาแล้ว การศึกษาผลผลกระทบของระบบทุนนิยมและการปรับตัวต่อสู้ของชาวบ้าน ยังปรากฏงานชิ้นสำคัญหลายชิ้นในลาตินอเมริกา ดังเช่นงานของ Taussig (1980), Nash (1979) และ Long (1977)

หนังสือเรื่อง *The Devil and Commodity Fetishism in South America* ของ ไมเคิล เทาส์สิก (Taussig 1980) เป็นการนำเอกสารคิดมาร์กซิสม์มาเป็นกรอบในการศึกษาการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของชุมชนอินเดียนในอเมริกาใต้ ที่กำลังเผชิญหน้ากับการขยายตัวเข้ามายังระบบทุนนิยม เทาส์สิกได้ซึ่งให้เห็นถึงความขัดแย้งของวิถีการผลิต 2 แบบ คือ วิถีการผลิตแบบชาวนา ก่อนการเข้ามาของระบบทุนนิยม กับวิถีการผลิตแบบทุนนิยมในช่วงเปลี่ยนผ่าน เทาส์สิกได้วิพากษ์วิจารณ์การเข้ามาของระบบทุนนิยมว่าส่งผลกระทบอย่างลักษณ์ต่อชีวิตมนุษย์ กิจกรรมการผลิตและแรงงานกล้ายมาเป็น “สินค้า” ที่ซื้อขายกันในท้องตลาด การที่ชีวิตและผลผลิตของมนุษย์กล้ายเป็นสินค้าและถูกตีราคาด้วยเงิน ทำให้การผลิตและแรงงานเริ่มถูกแยกออกจากชีวิตทางสังคม ถูกย่ออย่างกล้ายเป็นส่วนเล็กๆ ของชีวิตทางสังคม และทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกขัดแย้งกับระบบทุนนิยม จนเกิดการสร้างคติพื้นบ้าน หรือปรัมปรานิยายขึ้นใหม่ อันเป็นรูปแบบของการต่อสู้และการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน

ระบบเศรษฐกิจดังเดิมของชาวนาในอเมริกาใต้ วางอยู่บนหลักการของ “มูลค่าการใช้” (use value) แต่การเข้ามาของระบบทุนนิยมและการทำงานรับจ้างในรีอ้อย ทำให้ชาวนาไร้ที่ดิน

ในโคลัมเบียได้รับ “เงิน” ค่าจ้างอันเป็นสัญลักษณ์ของระบบทุนนิยมซึ่งทางอยู่บันหลักการของ “มูลค่าการแลกเปลี่ยน” (exchange value) และเป็นวิธีคิดที่แตกต่างและขัดแย้งกัน ความขัดแย้งในวิธีคิดดังกล่าวทำให้ชาวนาในโคลัมเบียพัฒนาความเชื่อที่ว่า เงินที่ได้มาจากการขายแรงงานนั้น เป็นเงินที่ได้มาจากการทำสัญญา กับปีศาจ เงินเหล่านี้ไม่สามารถนำมาใช้ในสุนนะเป็นทุนเพื่อก่อให้เกิดผลออก夷ขึ้นได้ ชาวบ้านเชื่อว่ามันกันว่าหากนำเงินเหล่านี้ไปลงทุนเพื่อการใดๆ ไม่ว่าจะในที่ดิน สัตว์เลี้ยงหรือการเพาะปลูก ก็จะก่อให้เกิดแต่ความเสียหาย ดังนั้น ชาวนาจึงใช้วิธีลักษณะ นำเงินของตนเข้าไปในพิธีแบบติสม์ (Baptism) หรือพิธีล้างบาปให้เด็กแรกเกิดของศาสนาก里斯ต์ ซึ่งเชื่อว่าเด็กเกิดใหม่ทุกคนมีบาปกำเนิดติดตัวมา จึงต้องทำ “พิธีล้าง” ให้บ้าปหนดไป เพื่อเด็กจะได้บริสุทธิ์และ “เกิดใหม่” เป็นลูกของพระเจ้า ชาวนาในโคลัมเบียจึงนำความเชื่อของคริสตศาสนานี้ไปใช้เป็นเครื่องมือในการปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยม โดยนำเงินเข้าไปร่วมรับการล้างพร้อมกับเด็ก เพื่อให้เงินนั้นบริสุทธิ์และใช้ประโยชน์ได้ เท่าสิคพยาามที่ให้เห็นว่า แนวคิดของชาวนาในเรื่องเกี่ยวกับ “สัญญาของปีศาจ” และ “การทำพิธีล้างบาปให้เงิน” ต่างก็เป็นผลมาจากการขัดแย้งทางด้านวิธีคิดระหว่างมูลค่าการใช้กับมูลค่าการแลกเปลี่ยน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อมีการขยายตัวของระบบทุนนิยมเข้ามาในสังคมชาวนา

นอกจากนั้น เทาส์สิคิปังได้นำความเชื่อของคนงานเหมืองแร่ในโบลิเวีย มาแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างแนวคิดเรื่อง “การแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียม” (reciprocity) กับ “การแลกเปลี่ยนเชิงสินค้า” (commodity exchange) การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศโบลิเวีย ทำให้ชาวอินเดียนกลยมมาเป็นแรงงานรับจ้างทำงานในเหมืองแร่เพิ่มขึ้น แต่เดิมในช่วงก่อนการเข้ามาของทุนนิยม ชาวอินเดียนมีความเชื่อและประกอบพิธีบูชาถ่ายญี่ปุ่นเพื่อแสดงความเคารพต่อผีดอย (mountain spirit) ชาวอินเดียนเชื่อว่าผีดอยมีอำนาจในการให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ และการบูชาผีเป็นการเลี้ยงดูเพื่อแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครอง และการให้ผลผลิตคุณภาพดีเป็นการตอบแทนในลักษณะเท่าเทียมกัน ในเวลาต่อมาเมื่อชาวอินเดียนปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการทำงานในภาคเกษตรมาเป็นคนงานเหมืองแร่ ความเชื่อดังกล่าวก็เริ่มมีการปรับเปลี่ยนไป ผีดอยเริ่มถูกแทนที่ด้วย “ทีโอลิ” (Tio) ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นปีศาจเจ้าของเหมืองแร่ คนงานเหมืองแร่ต้องทำพิธีบูชาถ่ายญี่ปุ่นต่อทีโอลิ เพื่อให้สามารถขุดพบร่วมมีค่าและขอความคุ้มครองให้รอดพ้นจากภัยพิบัติต่างๆ อย่างไรก็ตาม สภาพการทำงานในเหมืองลึกเสี่ยงอันตราย ทำให้ชาวอินเดียนสร้างภาพของทีโอลิออกมาในรูปของปีศาจชั่วร้าย ดุเดือดและร้ายกาจ ปีศาจนี้อาจมาคนงานโดยไม่มีเหตุผลได้ตลอดเวลา ปีศาจทีโอลิจึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์ของการแลกเปลี่ยนเชิงสินค้าในระบบทุนนิยมที่หักล้างและเป็นปฏิปักษ์กับการแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียม ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของชีวิตทางสังคมมาแต่เดิม การเข้ามาของระบบทุนนิยม ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ความสัมพันธ์ระหว่างชายกับหญิงให้กล้ายเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน ปีศาจที่โถกน้ำเสนอว่าเป็นเพศชาย และเป็นตัวแทนของพลังภายนอกที่เข้ามาทำลายชาวบ้าน ในขณะที่ฝ่ายหญิงตามความเชื่อเดิมถูกน้ำเสนโดย “พระแม่ธรณี” ต่อมามีอิทธิพลของคริสตศาสนาแพร่เข้ามาในชุมชนพระแม่ธรณีจึงถูกแทนที่โดย “พระแม่มาเรี” ตามความเชื่อของศาสนาคริสต์อย่างไรก็ตาม พื้นฐานของความเชื่อและพิธีกรรมเดิมยังคงได้รับการรักษาเอาไว้ การบูชาพระแม่มาเรีเป็นการวอนขอการปกป้องคุ้มครองและความอุดมสมบูรณ์ การทำพิธีบูชาพระแม่เจึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนในลักษณะที่เท่าเทียม พระแม่มาเรีเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และในขณะเดียวกันก็ได้กล้ายมาเป็นตัวแทนของผลประโยชน์ของชาวอินเดียนและเป็นจิตสำนึกของการถูกกดขี่เอกสารด้วยความเป็นตัวแทนของระบบทุนนิยม

งานศึกษาของเทาส์สิกทำให้เรามองเห็นว่า ชุมชนในระยะเปลี่ยนผ่าน แม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากทุนนิยมและความทันสมัยอย่างมากมาย แต่ก็ยังคงรักษาวัฒนธรรมและความเชื่อโบราณ พื้นฐานของระบบคิดดั้งเดิมเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง โดยนัยเช่นนี้ เรายาจอมพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการสร้าง “วัฒนธรรมแห่งการต่อสู้” หรือการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก และยังเป็นเครื่องมือในการปรับตัวที่ก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ ในทำนองเดียวกัน หนังสือเรื่อง *We Eat the Mines and the Mines Eat Us* ของ จูน แนช (Nash 1979) เป็นการนำเอาทฤษฎีพัฒนาและแนวคิดมาร์กซิสม์ในเรื่องของจิตสำนึกทางชนชั้น มาใช้เป็นกรอบในการศึกษากระบวนการสร้างความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ต่อการรุกรานและกดขี่ชุดรีดของระบบทุนนิยม

งานวิจัยทางมนุษยวิทยาอีกแนวหนึ่ง ที่ให้ความสำคัญกับผลกระทบของระบบทุนนิยม ได้ก่อต่อชุมชนท้องถิ่น คือ การศึกษาคนชายขอบหรือกลุ่มคนที่ต้องอยู่ตามๆ ไร่สิทธิ ไร่เสียงและถูกเบี่ยดขับออกจากพื้นที่ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม (ชูศักดิ์ 2541: 2-25) การศึกษาทางมนุษยวิทยาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การเบี่ยดขับคนด้อย地位ให้ก่อภัยในภาวะชายขอบเกี่ยวกับพื้นที่และแบบแผนนั่นกับกระบวนการสร้างรัฐชาติและการขยายตัวของอำนาจจารังส์ในการควบคุมพื้นที่และผู้คน งานวิจัยของแอนนา ซิง (Tsing 1993) นำเสนอการศึกษาชาวเมอราทัส ทางตอนใต้ของเกาะภาร์มันตัน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ตั้งตระหง่านจากศูนย์กลางอำนาจจารังส์ และปรากฏช่องว่างระหว่างนโยบายกับการบังคับใช้หรือการปฏิบัติ ในบริบทที่นโยบายของรัฐสูงตีความหมายใหม่โดยคนท้องถิ่นนี้เอง ซิงทำการวิเคราะห์การต่อรองของชาวเมอราทัสที่พยายามตอบโต้ต่อความเป็นชายขอบที่พลังภายนอกหยิบยื่นให้กับพวกเข้า ด้วยการนิยามความเป็นชายขอบของตนเอง และกลุ่มคนรอบข้าง ผ่านเรื่องเล่า เหตุการณ์และบทเพลง ตัวบทเหล่านี้กล้ายมาเป็น “พื้นที่ของ

การช่วงชิงผ่านปฏิบัติการทางภาษา” และการศึกษาตัวบทหรือพื้นที่เหล่านี้ทำให้เราเริ่มมองเห็นว่า สภาพความเป็นคนชายขอบมิได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง หากแต่เลื่อนไหลและก่อรูปขึ้นจากการขยายตัวของอำนาจรัฐ การก่อร่างสร้างตัวของอัตลักษณ์ชาติ อัตลักษณ์ภูมิภาคและความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ

การขยายตัวของอำนาจรัฐอินโดนีเซีย เพื่อควบคุมทรัพยากรและความมั่นคงทางการทหาร ทำให้รัฐเริ่มขยายอำนาจเข้าไปในพื้นที่ห่างไกล และทำให้การเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนต่างๆ เริ่มเป็นไปได้ยากขึ้น ระบบการทำไร่แบบข้ามที่ของชาวเมอราทส์ กลายเป็นสัญลักษณ์ของความไม่ใช่เรียบ และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา รัฐจึงใช้นโยบายเคลื่อนย้ายประชากรเหล่านี้ไปยังชุมชนใหม่ที่รัฐสามารถมองเห็น ชื่นนำและควบคุมได้ทั้งทางด้านการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และศาสนา ความเป็นชายขอบของชาวเมอราทส์จึงก่อรูปขึ้นภายใต้อัตลักษณ์ของรัฐชาติ อินโดนีเซียที่อย่างไรคนกลุ่มต่างๆ เข้ากับความเป็นศูนย์กลางของเกาะชวา ซึ่งสถาปนาความชอบธรรมในการครอบงำทางวัฒนธรรมเหนือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ นอกจากนั้น ชาวเมอราทส์ยังต้องเผชิญกับการครอบงำจากกลุ่มมุสลิมบันจาร์ ซึ่งอ้างตนเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมภูมิภาค และแสดงอัตลักษณ์ของตนผ่านการนับถือศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด ชาวเมอราทส์กุมมองว่าเป็นพวกรอกรีด ป่าเกี๊ยน ไม่มีศาสนา อย่างไรก็ตาม ชาวเมอราทส์มิได้ยอมจำนนต่อความเป็นคนชายขอบที่ชาวบันจาร์หิบยินให้ หากแต่พยายามต่อสู้ต่อรองโดยอ้างความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ระหว่างตนเองกับอาณาจักรโบราณอันเป็นจุดเริ่มต้นของอารยธรรมอินโดนีเซีย ชาวเมอราทส์ยังให้การสนับสนุนความเป็นรัฐชาติของอินโดนีเซีย เพื่ออ้างการปกป้องความหลักหลาຍทางชาติพันธุ์และความหลาຍทางศาสนา ซึ่งยังแสดงให้เห็นว่า ความเป็นชายขอบของชาวเมอราทส์มิได้เกิดจากปฏิสัมพันธ์กับพลังภายนอกเท่านั้น หากแต่ภายในชุมชนเมอราทส์เองก็มีการกีดกันคนบางกลุ่มออกจากศูนย์กลางอำนาจอำนาจของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงที่ถูกกีดกันจากความเป็นผู้นำชุมชน ในสังคมเมอราทส์ ความเป็นผู้นำเชื่อมโยงกับบุคคลภายนอก ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ พ่อค้าชาวบันจาร์ ซึ่งเกิดจากการเดินทางออกไปนอกชุมชน และผู้หญิงมักถูกกีดกันไม่ให้เดินทาง แม้กระทั่งนักดี สถาชาร์ชาวเมอราทส์มิได้ยอมจำนนต่อสภากาชาดดังกล่าว หากแต่ได้พยายามสร้างภาระความเป็นผู้นำของตนเองขึ้นในรูปแบบต่างๆ เช่น การแสดงความเข้มแข็งและเข้าร่วมกิจกรรมเช่นเดียวกับผู้ชาย หรือ การแสดงความเป็นผู้นำผ่านการเข้าทรง เป็นต้น ปฏิบัติการของสตรีชาวเมอราทส์ได้ช่วยให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างเพศสภาพ ความเป็นชาติพันธุ์ และภาระชายขอบ ในขณะที่ผู้ชายมักอ้างความเป็นตัวแทนของรัฐ และไม่เคยตั้งคำถามกับนโยบายของรัฐ แต่ผู้หญิงกลับแสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐด้วยการล้อเลียน บิดเบือน และตั้งคำถามต่อนโยบายรัฐผ่านพิธีกรรมในรูปแบบต่างๆ

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยของนักมานุษยวิทยาไทยหลายชิ้นด้วยกัน ดังเช่น งานของปั่นแก้ว (2541) ทวิช (2541) และโภมาตรา (1998) ได้เริ่มชี้ให้เห็นถึงกระบวนการภาษาไทยเป็นชายขอบของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทย งานของปั่นแก้ว (2541) ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการที่กลุ่มชนบันทีสูง ถูกเบี่ยดขับให้ตกลอยู่ในภาวะชายขอบของสังคมโดยผู้นำไทยได้สถาปนาฐานชาติ บนแนวคิดเรื่องดินแดนและสถานะพลเมืองควบคู่ไปกับการสร้างความเป็นไทย และมองกลุ่มชาติพันธุ์บันทีสูงว่าเป็นคนป่าเดือน โน้ และสกปรก ชนเหล่านี้จึงถูกขานนามว่าเป็น “ชาวเขา” หรือถูกเบี่ยดขับให้กลายเป็นคนอื่นที่ไม่ใช่ไทย โดยรัฐไทยได้สร้างมายาคติเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บันทีสูง ขึ้นมาอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน คือ มายาคติเรื่องความมั่นคงของชาติ มายาคติเรื่องยาเสพติด และมายาคติเรื่องสภาพแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่ความข้อบกพร่องในการที่รัฐจะขยายตัวเข้ามาเพื่อ “ดูแล” พื้นที่สูงอย่างใกล้ชิด สร้างนโยบายและโครงการพัฒนาเพื่อปราบfin สงเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ และควบคุมให้ชนบันทีสูงทำการเกษตรแบบถาวร ภายใต้ข้ออ้างเรื่องความมั่นคงของชาติและความยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

งานวิจัยเรื่อง “เสียงจากคนชายขอบ: ศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวลีซอ” ของทวิช (2541) นำเสนอภาพของการต่อสู้ดินแดนและการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนลีซอ ท่ามกลางสภาพความเป็นชายขอบที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของรัฐซึ่งนำไปสู่การสูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากร ความเป็นอัมพาตเชิงโครงสร้างและการล่วงละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ชาวลีซอพยายามต่อสู้ดินแดนด้วยการใช้พิธีกรรมเป็นเครื่องมือในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และจักรวาลวิทยาของชาวลีซอที่อยู่ในภาวะใกล้ลั่มสลายให้กลับคืนสู่รากเบี่ยบใหม่ และใช้พิธีกรรมในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แบบบทบาททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไประหว่างชายกับหญิง ระหว่างคนลีซอภายนอกชุมชนด้วยกันเองและระหว่างชุมชนลีซอกับรัฐ ใน การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนลีซอ กับรัฐไทย ชาวลีซอได้นำปรับรูปแบบบางส่วนของวัฒนธรรมไทยผสมผสานเข้ากับบริบทของวัฒนธรรมลีซอ เช่น การตั้งหิ้งพระพุทธรูปคู่กับหิ้งบูชาผีบรรพบุรุษ ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการยอมรับการเข้ามาของอำนาจรัฐและภาระขยายตัวของระบบทุนนิยมว่าเป็นลิ่งที่ชาวลีซอไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ในขณะเดียวกันชาวลีซอ ก็มีได้ยอมรับอำนาจรัฐและทุนในลักษณะยอมจำนน การรับพระพุทธรูปเป็นการขับขยายพื้นที่ทางวัฒนธรรมโดยแสดงการยอมรับอำนาจจากภายนอก แต่ในขณะเดียวกัน ก็คาดหวังให้อยู่ในตำแหน่งที่ด้อยกว่าผู้อื่นของชาวลีซอ

การที่ชาวลีซอถูกกดดันให้ละเลิกจากการทำไร่แบบบ้ำยที่ และต้องอพยพออกไปทำงานนอกหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวลีซอตีความหมายเกี่ยวกับอุปกรณ์ป่วยว่าเกิดจากภาวะต้องมลทินและการสูญเสียสถานภาพ เนื่องจากผีบรรพบุรุษอยู่ในภาวะเสื่อมเสียเกียรติและศักดิ์ศรี ไม่สามารถให้ความคุ้มครองลูกหลานได้ ชาวลีซอใช้พิธีสาลาหลู่ หรือการสร้างศาลain หมู่บ้านเป็น

เครื่องหมายของการลับล้างมลทินที่เกิดจากการแปลงแยกจากชุมชน พิธีดังกล่าวยังเป็นเวทีสำหรับการขอมาต่อผู้บรรพบุรุษเพื่อให้กลับมาปกป้องลูกหลาน ศาลาจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพวกรัช ผลิตช้าความสัมพันธ์กับชุมชนเพื่อรักษาความเป็นลีช้อเรอาไว้ ในขณะเดียวกัน การอุกไปทำงานนอกหมู่บ้านยังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์หญิงชายอย่างรุนแรง เนื่องจากผู้หญิงสามารถปรับตัวเข้ากับการค้าขายและธุรกิจท่องเที่ยว จึงเริ่มกลยยามาเป็นผู้ชายรายได้หลักของครอบครัว ในขณะที่ เพศชายซึ่งเคยเป็นหัวหน้าครอบครัวกลับตกอยู่ในสถานการณ์ของ การสูญเสียศักดิ์ศรี ความแปลงแยกจากบทบาทและความคาดหวังของสังคม ในสถานการณ์ดังกล่าว ชาวลีช้อมักนิยมประกอบพิธีจือเพียงเดิมเป็นพิธีสะเดาะเคราะห์ให้คู่ครองที่มีชะตาขัดกันถูกนำมาปรับใช้เพื่อนิยามความสัมพันธ์และสถานภาพที่อ่อนแองของผู้ชายให้เข้มแข็งขึ้น

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยของโภมาตรา (2541) ชี้ว่าศึกษาความเป็นชายขอบของชาวบุญในจังหวัดสุรินทร์ ได้แสดงให้เห็นว่า การเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่ไม่เพียงเป็นการสร้างศูนย์กลางทางการเมืองในรูปแบบใหม่ขึ้นเท่านั้น แต่ยังทำให้องค์กรทางสังคมของชาวบุญแตกสลายลงอีกด้วย องค์กรทางสังคมของชาวบุญเชื่อมโยงผ่านประเพณีการคล้องช้าในฐานะเป็นศูนย์กลางของระเบียบททางการเมืองของชาวบุญ ซึ่งมีการจัดตั้งขึ้นอย่างชัดเจน หากแต่บทบาทฐานะ ตำแหน่งแห่งที่ เกียรติและศักดิ์ศรีของชาวบุญถูกแทนที่ด้วยการเมืองสมัยใหม่ซึ่งเป็นเวทีของข้าราชการและนายทุนท้องถิ่นเชื้อสายจีน ในขณะที่ชาวบุญถูกกีดกันออกจากภารมีส่วนร่วมทางการเมือง เมื่อจังหวัดสุรินทร์เริ่มถูกผนวกรวมเข้าสู่ระบบบุนนิยมอย่างเข้มข้นผ่านการท่องเที่ยวและถูกสร้างจุดขายในฐานะเป็นเมืองช้าง ชาวบุญได้เข้ามีส่วนร่วมในประเพณีคล้องช้าเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ในฐานะเป็นคนเลี้ยงช้างและฝึกช้าง แต่กิจกรรมดังกล่าวไม่ได้ทำให้ชาวบุญมีบทบาทฐานะเป็นผู้กระทำ เพราะเกียรติภูมิจากกิจกรรมดังกล่าวต่อกันอยู่กับข้าราชการและนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งนำเสนอบนต้นของนิยามของชาวบุญและแสดงตนรวมกับเป็นผู้เชี่ยวชาญเสี่ยงโชค ชาวบุญถูกกีดกันออกจากเวทีดังกล่าว ให้กลยยามาเป็นคนไร้เสียง และยังถูกจัดว่าเป็นพวกรีบแก่ตัว ไม่เชื่อสัตย์ ดื้องคุณภัย ให้การกำกับดูแลของข้าราชการและผู้นำท้องถิ่น

งานวิจัยทางมนุษยวิทยาดังกล่าวชี้ว่า ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเป็นชายขอบของกลุ่มชนต่างๆ นั้นเกี่ยวพันอย่างแนบแน่นกับกระบวนการสร้างรัฐชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอำนาจเข้าควบคุมเหนืออุดินแดน และประชากกร อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนชายขอบก็ไม่ได้ยอมจำนนต่ออำนาจจารังสีในการกำหนดนิยามสภาวะการณ์ของตน หากแต่ได้ปรับตัว ตีความ และตอบโต้ต่อสถานการณ์ที่ตนเองกำลังเผชิญหน้าในรูปแบบต่างๆ เพื่อยืนยันถึงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และผลิตช้าความเป็นชุมชนของตนท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลง

การจัดการทรัพยากร สิทธิชุมชนและงานวิจัยสนับสนุนนวัตกรรมวิทยา

ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ปัญหาความเสื่อมโกร穆ของธรรมชาติแวดล้อมและปัญหาความขัดแย้งชันเนื่องมาจากการแย่งชิงทรัพยากร ได้กล้ายเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น เรื่อยๆ ปัญหาโลกร้อน สภาวะเรือนกระจก การลดลงของผืนป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ ได้กล้ายเป็นประเด็นที่สะท้อนความห่วงใยของประชาคมโลก และมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดกระแสของการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ของโลก อย่างไรก็ตาม ขบวนการเคลื่อนไหว เพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมเป็นกิจกรรมทางสังคมที่มีแนวคิดและอุดมการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ทั้งในแง่ของกลุ่ม ชนชั้น และงานทางวิชาการส่วนใหญ่มากให้ความสำคัญกับขบวนการอนุรักษ์ ซึ่งเกิดจากการผลักดันของชนชั้นนำและชนชั้นกลางในเมือง (สันติ 2543: 210, โปรดดู Hirsch 1997, Rigg and Stott 1998 และอรรถจักร 2542) แต่ในทางตรงกันข้าม งานทางด้านมนุษยวิทยา กลับให้ความสนใจกับขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมของประชาชนในระดับราษฎร์ ไม่ใช่เป็นการต่อสู้เพื่อพิทักษ์ผืนป่าของประชาชนในอินเดีย (Peluso 1992) และพิลีปินส์ (Alejo 2000) การต่อสู้เพื่อพิทักษ์ป่าฝนของชาวลวนยา พระสงฆ์และนักมานุษยวิทยา ในบราซิล (ยศ 2543) การปักป้องผืนป่าในอินเดีย (Haimendorf 1982, Sengupta 1988, Patak 1994 และ Guha 2000) และในประเทศไทย (จลัดชัย 2528, เสน่ห์และยศ 2536, Anan 2000) เป็นต้น งานวิจัยเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ยืนยันความเป็นจริงทางสังคมที่ว่า อุดมการณ์ จิตสำนึก และประเพณีปฏิบัติในการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมของประชาชนในระดับราษฎร์ เป็นหัวใจสำคัญของระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ ต่างๆ มาเป็นเวลาเนินนานก่อนที่จะมีกระแสของการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมของกลุ่มและชนชั้น อื่นๆ ในช่วงเวลาเพียงยี่สิบปีที่ผ่านมาเท่านั้นเอง

งานวิจัยเรื่อง “ป้าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา” ซึ่งทำการเก็บข้อมูลภาคสนามจากชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน ทำให้เราพบข้อสรุปสำคัญซึ่งเป็นพื้นฐานของแนวคิดเรื่อง “สิทธิชุมชน” อย่างน้อย 5 ประการด้วยกัน

ข้อค้นพบประการแรก คือ สิทธิชุมชน ระบบกรรรมสิทธิ์ร่วม และการจัดการเชิงชั้น งานวิจัยภาคสนามในป้าชุมชนหลายแห่งทำให้เราค้นพบว่า ป้าชุมชนวางแผนอยู่บนพื้นฐานของระบบกรรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน หรือป้าหน้าหมู่ตามคำเรียกชานของชาวบ้านภาคเหนือ ซึ่งเป็นระบบกรรรมสิทธิ์ที่มีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่องกรรรมสิทธิ์ตามระบบกฎหมายที่แบ่งแยกกรรรมสิทธิ์เพียงสองลักษณะคือ ทรัพย์สินของรัฐ และทรัพย์สินส่วนบุคคล เท่านั้น ในทางตรงกันข้าม ระบบกรรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่วาง

อยู่บนหลักการของ “สิทธิการใช้” ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อน และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ การจัดลำดับการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และความมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร สิทธิการใช้ตามจาริตระบบที่มีอยู่ในชุมชน จึงมิใช่สิทธิแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ตามการมองสิทธิเชิงเดี่ยว ซึ่งมอบอำนาจให้กับบุคคลหน่วยเด่นอยู่หนึ่งหรือคนใดคนหนึ่ง มีอำนาจจัดการทรัพยากรอย่างเด็ดขาด และปิดกั้นกีดกันคนอื่นทั้งหมดได้ตลอดเวลา ในทางตรงกันข้าม สิทธิการใช้ของชุมชนจะปรับเปลี่ยนไปตามประเภทของพื้นที่และทรัพยากร ตลอดจนเงื่อนไขของเวลาและสถานการณ์ เช่น ที่นาเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่นายคำมีสิทธิใช้เพื่อปลูกข้าว ผลผลิตข้าวจึงเป็นสมบัติส่วนตัวของนายคำ แต่ปุ่ปลาที่มาของตามธรรมชาติ รวมทั้งผักหญ้าที่ขึ้นเองริมคันนา อาจเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมที่เพื่อนบ้านมีสิทธิใช้ นอกจานั้น เมื่อว่างเว้นจากฤดูทำนา ที่นาของนายคำอาจกลายมาเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ที่ชาวบ้านปล่อยวัวควายให้มากินหญ้าฟาง ที่นาจึงเปลี่ยนจากการกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลมาเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมและกลับไปเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลใหม่ในฤดูทำนาปีหน้า เป็นต้น ในป่าชุมชน ของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม การปลูกต้นไม้ในป่าย่อมหมายความว่าผู้ปลูกมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ เช่น เก็บผลผลิตจากต้นไม้ต้น กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลจึงอาจดำรงอยู่ในพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วม แต่ในทางกลับกัน รังผึ้งหรือไข่เมดแดงที่เกิดตามธรรมชาติบนต้นไม้ต้น กลับเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมที่ทุกคนมีสิทธิใช้

สิทธิชุมชนจึงเป็นแนวคิดที่ทำให้เราจำเป็นต้องพิจารณาระบบกรรมสิทธิ์ในฐานะเป็น “สิทธิเชิงซ้อน” (อ่านที่ 2544: 219) ซึ่งหมายถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยทางสังคม หลายๆ หน่วยบนพื้นที่เดียวกัน และทำให้เราจำต้องละเลิกจากการมองสิทธิเชิงเดี่ยวหรือการจัดการประเภทเดียว กรรมสิทธิ์ชุมชนจึงเรียกว่า “ให้เราทำความเข้าใจกับระบบการจัดการร่วม (co-management) และสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ซึ่งมิได้เป็นเพียงการกล่าวอ้างหลักการที่เลื่อนลอยหากแต่เป็นภาพสะท้อนของความเป็นจริงทางสังคม นอกจากนั้น ภายใต้แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ความเป็น “ชุมชน” ยังได้รับการสถาปนาใหม่ให้กลายมาเป็น “หน่วยทางสังคม” ที่มีนัยสำคัญในฐานะเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์หรือเจ้าของทรัพยากร นอกเหนือไปจากกรรมสิทธิ์เอกชนและกรรมสิทธิ์ของรัฐ

ข้อค้นพบประการที่สอง คือ พลวัตของสิทธิชุมชน งานวิจัยเรื่องป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศทำให้เราพบว่า ป่าชุมชน หรือการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไว้ ความเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของ การจัดการทรัพยากรภายในชุมชนโดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาค การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองและระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่าง

ยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรชีมมีลักษณะรวมศูนย์มากขึ้นทำให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอกและช่วยให้เราเห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากร หรือที่อ่านนั้น (2544:224) เรียกว่า “นโยบายเชิงเดียว” หรือการจัดการเชิงเดียว และแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแต่เพียงอย่างเดียว อาจทำให้ภาคธุรกิจได้ประโยชน์แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งผลในการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร และเกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิงทรัพยากรและความยากจน เพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรและไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐได้เข้าผูกขาดระบบการจัดการและริดรวมศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง แต่ชาวบ้านในหลากหลายพื้นที่ก็ยังคงสามารถใช้กฎหมายที่มีมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองและระบบนิเวศ ที่สร้างแรงกดดันต่อป่าเพิ่มขึ้นได้อย่างเหมาะสม ด้วยเหตุนี้เอง สิทธิชุมชนจึงมีใช้ปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่ง หากแต่มีผลลัพธ์และปรับเปลี่ยนได้อย่างสอดคล้องกับบริบทและเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา

ข้อค้นพบประการที่สาม คือ สิทธิชุมชนและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ งานวิจัยป่าชุมชนให้ความสำคัญกับการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม และรอบด้าน นั้นคือ การมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน โดยไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในป่าไปพร้อมกัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรม เน้นการทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่ารวมถึงความหลากหลาย ซับซ้อน ลึกซึ้งและมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นยังผลให้วิถีชีวิตซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าเป็นวิถีชีวิตที่เป็นระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้น เมื่อเราพูดถึงวิถีชีวิตของชุมชน เช่น แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ความคิดนี้จึงมีใช้การกล่าวข้างอย่างเลื่อนลอย หากแต่เป็นวิถีชีวิตที่พัฒนาขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานาน และมีพัฒนาการและผลลัพธ์ของตนเอง ในทำนองเดียว กัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางวัฒนธรรม ทำให้เรามองความเชื่อของประวัติของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีชุนน้ำ ในบริบททางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ความเชื่อนี้มีได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีชีวิตที่สะท้อนให้เห็นถึง

“อุดมการณ์อำนวย” ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสังคม ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางแผนภูมิภาค ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อุดมการณ์อำนวยในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตข้ามผ่านสาขาของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใหม่ตามสถานการณ์และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การนำความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำมาเป็นพลังในการต่อต้านสัมปทานไม่ในกรณีของชาวบ้านเมือง แม่ส่องสอน หรือการปรับความเชื่อทางศาสนามาเป็นพิธีกรรมการบวชตันไม้ เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับขบวนการลักลอบตัดไม้ของนายทุนจากภายนอก ในกรณีของจังหวัดพะเยา หรือการบวชป่าเพื่อต่อรองกับรัฐในกรณีของลุ่มน้ำแม่ဘาง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้น มุ่งมองทางด้านวัฒนธรรมยังเป็นการให้ความเคารพต่ออัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีวิถีชีวิต จารีตประเพณีและภูมิปัญญาที่ในการรักษาป่าที่แตกต่างกันออกไป มุ่งมองทางด้านวัฒนธรรมเป็นการให้ความเคารพแก่ศักดิ์ศรี สิทธิในทางเป็นมนุษย์และสิทธิตามธรรมชาติในการใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของมนุษย์ทุกกลุ่ม ซึ่งอาจแสดงออกในรูปของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ระบบคุณค่า พิธีกรรม หรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมอื่นๆ ดังนั้น หากชนกลุ่มใดถูกละเมิดจากเจ้าสิทธิตามธรรมชาติให้ต้องสูญเสียความเป็นมนุษย์ เช่น การสร้างข้อกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลายป่า ทั้งๆ ที่พวากษาไว้ดูแลในภารกิจในการดำรงอยู่ร่วมกับป่า พวากษาจึงมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะปลดปล่อยตนเองออกจากข้อกล่าวหาและการใช้อำนาจครอบงำจากภายนอก ด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ เช่น การรวมตัวกันเพื่อรักษาป่าในชุมชนต่างๆ ทางภาคเหนือ หรือการต่อต้านโครงการจัดที่ทำกินให้แก่ชาวภูเขาผู้ยากไร้ในป่าสงวนเสื่อมโกร姆 หรือโครงการ คุก. ในภาคอีสาน เป็นต้น โดยนัยดังกล่าวข้างต้น สิทธิชุมชนจึงหมายถึงสิทธิในการต่อสู้เพื่อดำรงรักษาศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ของชนทุกกลุ่ม

จากข้อค้นพบประการที่สองและสาม นำไปสู่ข้อค้นพบประการที่สี่ คือ สิทธิชุมชนในรูปแบบนี้เป็นขบวนการทางสังคมเพื่อเรียกวิถีการมีส่วนร่วม ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาและจารีตประเพณีในการรักษาป่าของชุมชนมาแต่เดิม หรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก งานวิจัยภาคสนามในป่าชุมชนหลายแห่งทำให้เราค้นพบว่า การก่อรูปของขบวนการสังคมมิได้เป็นเพียงลักษณะประภูมิของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบทและสภาพภูมิภาคที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตในภาคเกษตรและการทำนาหกินของชาวบ้านกับระบบเศรษฐกิจ ตลอดจนการสร้างสรรค์ความเป็นธรรมภายใต้สังคมและการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ป้องกันภัยที่สืบทอดกันมาจากการรุกรานของนักคุณลักษณะที่ต้องการครอบครองทรัพยากรของชุมชน

ภายนอก ปอยครั้งที่ป้าชุมชนในสุานะเป็นขบวนการสังคมมิได้จำกัดตัวเองอยู่แต่เพียงชุมชนแห่งเดียวแห่งหนึ่งอย่างเด็ดๆ แต่เป็นการรวมตัวกันของชุมชนหลายๆ ชุมชนในลักษณะของเครือข่าย เช่น ชุมชนในลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ป่าผืนเดียวกัน เพื่อทำการจัดการทรัพยากร่วมกัน สิทธิชุมชนในสุานะเป็นขบวนการทางสังคมเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วม ยังปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมในการรวมตัวกันของชาวบ้านจากหลากหลายพื้นที่เพื่อยกร่างและผลักดันพระราชบัญญัติป้าชุมชนอยู่ในปัจจุบัน

ข้อค้นพบประการสุดท้าย คือ สิทธิชุมชนกับทางเลือกของการพัฒนา ซึ่งหมายถึงสิทธิในการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเอง บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ประเพณีอันหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น สิทธิชุมชนจึงหมายถึงสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมโดยมุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและมีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น

จากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด จะเห็นได้ว่า สิทธิชุมชนมิได้เป็นเพียงแนวคิดที่เป็นนามธรรม หากแต่เป็นความพยายามในการสังเคราะห์และทำความเข้าใจกับวิธีคิดและปฏิบัติการของชาวบ้าน เกี่ยวกับระบบสิทธิและการจัดการทรัพยากร และยกระดับนามธรรมของปรากฏการณ์จริง เพื่อสร้างแนวคิดจากการวิจัยสนาม สิทธิชุมชนยังเป็นรูปธรรมของการทำงานระหว่างนักวิชาการ ชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน ในการต่อต้านการเบี้ยดขับ และเปิดโปงมิติที่ซ่อนเร้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Bourdieu 1990) การผลักดันพระราชบัญญัติป้าชุมชนตลอดระยะเวลาสิบปีที่ผ่านมา แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงบทบาทและการมีส่วนร่วมของนักมานุษยวิทยา ที่ไม่เคยแยกปฏิบัติการออกจากงานวิชาการ หากแต่นำงานทางด้านวิชาการมาผูกโยงอย่างแยกไม่ออกราก การเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับการต่อสู้ของชุมชน โดยนัยดังกล่าวข้างต้น สิทธิชุมชนจึงมิใช่เป็นมโนทัศน์ที่จำกัดอยู่แต่ในประเด็นของการจัดการทรัพยากรเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงการปรับตัวต่อสู้ อัตลักษณ์ การนำเสนอด้วยตนเองและการเปิดพื้นที่ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ

สิทธิชุมชนและการเปิดพื้นที่ทางสังคม

แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน และความพยายามในการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับการต่อสู้เพื่อยืนยันศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของชนชั้นชaya บนรูปแบบต่างๆ ทำให้งานของนักมานุษยวิทยาค่อยๆ เริ่มถอยห่างออกจากแนวคิดเรื่อง “วัฒนธรรม” ตามแนวทางการศึกษาของมนุษยวิทยาอเมริกันในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (Stocking 1982: 201-203) นั่นคือ การมองวัฒนธรรมในแง่ที่ชีวิต ความเชื่อ ขบวนการนี้ยมປะเพนีของชนกลุ่มนี้ในลักษณะที่มี

เอกลักษณ์เฉพาะตัวและแตกต่างไปจากชนกลุ่มอื่นๆ วัฒนธรรมของชนกลุ่มได้กลุ่มหนึ่งจึงถูกมองในลักษณะที่ถูกกำหนด “พื้นที่” ตายตัว เช่น หมู่บ้าน ชนเผ่า ชนชาติ เป็นต้น นักวิจัยจะทำการศึกษาค้นคว้าผู้คนหรือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มได้กลุ่มหนึ่ง รวมกับว่าคนกลุ่มนั้นเป็นสภาวะวิถีที่ดำรงอยู่อย่างโดดๆ แยกออกจากบริบทของความสัมพันธ์กับชนกลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจน เราจึงอาจล่าgw ได้ว่า การศึกษาวัฒนธรรมในยุคก่อน มีแนวโน้มที่จะมองวัฒนธรรมในลักษณะแก่นสารนิยม (essentialism) โดยมองว่าผู้คนในแต่ละชุมชนไม่ค่อยมีการเคลื่อนย้าย ผู้คนมีความผูกพันมีรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่ผูกติดกับพื้นที่อย่างแน่นอนตามตัว ซึ่งเป็นการกักขังวัฒนธรรมไว้กับดินแดนหรือพื้นที่ ในทำนองเดียวกัน อัตลักษณ์ของกลุ่มชนก็ถูกมองว่าเป็นผลผลิตจากโครงสร้างในลักษณะที่หยุดนิ่ง แน่นอนตามตัวและไม่เปลี่ยนแปลง

ช่วงสองศตวรรษที่ผ่านมา แนวคิดที่มองวัฒนธรรมเชิงพื้นที่เริ่มถูกท้าทายด้วยคลื่นความคิดทางมนุษยวิทยาที่ถังโถมเข้ามาย่างน้อยสองระยะด้วยกัน คลื่นความคิดแรกเป็นมุ่งมองทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง (Wallerstein 1974, Wolf 1982, Mintz 1985) ซึ่งปฏิเสธการมองวัฒนธรรมแบบโดยเดียวและหยุดนิ่ง แต่หันมาให้ความสำคัญกับกระบวนการทางเศรษฐกิจสังคม การเมือง และความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการโลกาภิวัฒน์ (globalization) กับชุมชนภูมิวัฒน์ (localization) คลื่นความคิดระยะที่สอง คือ แนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ทางมนุษยวิทยา (Marcus and Fischer 1986, Clifford and Marcus 1986, Clifford 1988) ที่เริ่มพื้นการถกเถียงเกี่ยวกับการประเด็นเรื่อง “การวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม” (cultural criticism) การเมืองเรื่องภาพแสดง (politics of representation) การเขียนวัฒนธรรม (writing culture) และตั้งคำถามเกี่ยวกับการมองโลกว่าประกอบไปด้วยวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มนี้มีตำแหน่งแห่งที่หรือพื้นที่ทางวัฒนธรรมอย่างจำเพาะเจาะจงตามตัว ในทางตรงกันข้าม แนวคิดทางด้านมนุษยวิทยารุ่นใหม่ๆ เริ่มให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในบริบทของทุนนิยมช่วงหลัง (late capitalism) ซึ่งมีการอพยพโยกย้ายแรงงานข้ามชาติและการเลื่อนไอลทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนรัฐชาติอย่างรวดเร็ว ในบริบทเช่นนี้ วัฒนธรรมจึงมีได้หยุดนิ่งหรือถูกจำกัดอยู่ในอาณาบริเวณอันได้กันเนื่องอย่างจำเพาะเจาะจงอีกต่อไป (Gupta and Ferguson 1999: 4-6) แต่วัฒนธรรมมีการเลื่อนไอลอย่างต่อเนื่องจนมีลักษณะไร้พรมแดน (deterritorialized) พื้นที่ ผู้คนและวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งสร้างทางสังคมและประวัติศาสตร์ซึ่งจะต้องได้รับการศึกษาวิจัยและอธิบายในรูปแบบใหม่ๆ ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อต้าน รวมทั้งแนวคิดที่เน้นบทบาทของผู้อ่อนแอกับผู้กระทำการสังคม (Bourdieu 1977, de Certeau 1984, Hall 1986) มีส่วนสำคัญในการกระตุนให้นักมนุษยวิทยาหันมาให้ความสนใจกับรูปแบบของการต่อต้านการครอบงำ การเปิดโปงมิติที่ซ่อน

เรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อันนำไปสู่การมองวัฒนธรรมว่าเป็น “พื้นที่ของการต่อสู้” (contested terrain) เพื่อแย่งชิงอำนาจและความมีตัวตนของคนกลุ่มต่างๆ

ความสนใจในประเดิมเกี่ยวกับการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรม ประชากร สินค้า ข้อมูลข่าวสารและความคิดข้ามพรมแดนรัฐชาติ ได้สั่นคลอนวิธีคิดแบบทวินิยม การแบ่งแยกระหว่าง “เรา” กับ “คนอื่น” ที่นี่กับที่นั่น ตะวันตกกับตะวันออก โลกที่หนึ่งกับโลกที่สาม ซึ่งแต่เดิมเคยมีมุ่งมองว่า เรายังไอลูกที่หนึ่ง (ที่นี่, ตะวันตก) เราเมืองไทยที่แตกต่างอย่างมีนัยของความเห็นอกว่าคนอื่นในโลกที่สาม หากแต่การเคลื่อนย้ายของประชากรที่เกิดขึ้นในยุคหลังอาณานิคมไปยังประเทศมหาอำนาจตะวันตก ได้ทำให้เส้นแบ่งระหว่างโลกที่หนึ่งกับโลกที่สาม ที่นี่กับที่อื่น ศูนย์กลางกับชัยชนะ เริ่มเลื่อน การอ้างความเห็นอกว่าของเรานี้คือคนอื่น โดยการโดยเดียวและกักขังคนในโลกที่สามให้อยู่ในวัฒนธรรมเดิมที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เริ่มเป็นประเดิมที่ไม่สมเหตุสมผล เพราะแม้ในประเทศโลกที่หนึ่งก็เต็มไปด้วยผู้อพยพจากโลกที่สาม

งานวิจัยทางมนุษยวิทยามากมายหลายชิ้น เช่น งานของ Gupta and Ferguson (1997) ได้ตั้งคำถามอย่างแหลมคมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับพื้นที่ โดยเฉพาะแนวคิดเดิมที่มองวัฒนธรรมในลักษณะติดตึ่งกับพื้นที่หรือดินแดน และนำเสนอแนวคิดใหม่เกี่ยวกับความไม่ต่อเนื่องของดินแดนกับวัฒนธรรม จากการศึกษาชีวิตของผู้อพยพข้ามพรมแดนรัฐชาติ คุปต์และเพอร์กูสัน เสนอว่า คนที่เคลื่อนย้ายเหล่านี้มี “วิธีคิด” เรื่องดินแดนแบบใหม่ โดยไม่ได้ยึดติดกับพรมแดนของรัฐชาติ เช่นเดียวกับชุมชนในจินตนาการของเบน แอนเดอร์สัน หากแต่ผู้อพยพกลับใช้ความทรงจำจากดินแดนมาสร้างโลกทางจินตนาการใหม่ในพื้นที่แห่งใหม่ โดยดินแดนเดิมหรือบ้านเกิดยังคงเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการสร้างบ้านใหม่ของคนเหล่านี้ การสร้างพื้นที่ทางสังคมของผู้อพยพเจ้มีลักษณะเป็น “ลูกผสม” (hybridity) ระหว่างบ้านเกิดกับดินแดนแห่งใหม่ โดยไม่ได้จำกัดหรือผูกติดกับวัฒนธรรมที่เป็นต้นกำเนิดเพียงอย่างเดียว การศึกษาผู้อพยพชาวญี่ปุ่นและชาวปัญชาบในรัฐแคลิฟอร์เนีย ของ Leonard (1997) พบว่า ผู้อพยพทั้งสองกลุ่มได้นำเสนอภาพของบ้านใหม่ที่เหมือนกับบ้านเกิดของตน ทั้งในด้านของสภาพทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเกษตร นั่นคือผู้อพยพที่ไร้根 ไร้ความเชื่อมโยงกับดินแดนใหม่พวยยามค้นหาพื้นที่ของตนเองโดยการสร้างความผูกพันกับพื้นที่ใหม่ และสร้างรากเหง้าของตนเองผ่านจินตนาการของบ้านเกิดที่ตนจากมา การจินตนาการที่อยู่ใหม่กว่ามีความเหมือนกับบ้านเกิด ก่อให้เกิดความคุ้นเคยต่อดินแดนใหม่ จินตนาการตั้งกล่าวข่าวสร้างอัตลักษณ์ร่วมและความผูกพันกับดินแดนใหม่

แม้ว่าชุมชนเดิมที่ผู้อพยพจากมา จะมีความสำคัญในการสร้างความเป็นชุมชนใหม่ สำหรับผู้อพยพชาวญี่ปุ่นและญี่ปุ่น แต่ก็มิได้หมายความว่ากระบวนการสร้างความเป็นชุมชน

ใหม่นั้นจะง่ายขึ้นพื้นฐานของความเชื่อมโยงกับพื้นที่เดิมเสมอไป การศึกษาคนพลัดถิ่นจากโครงการพัฒนาของรัฐบาลศรีลังกาของ Sorensen (1997) พบว่าการอพยพผู้คนไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของประชากรในพื้นที่ ไม่เพียงแต่คนพลัดถิ่นเท่านั้นที่มีประสบการณ์ของการสูญเสีย แต่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ซึ่งคนพลัดถิ่นไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ก็มีประสบการณ์ของการสูญเสียเช่นเดียวกัน ความแตกต่างของประสบการณ์การสูญเสียของทั้งสองกลุ่มได้รับการแสดงออกผ่านเรื่องเล่าของคนทั้งสองกลุ่ม ซึ่งให้ความหมายต่อ din แคนหรือพื้นที่เดียวกันในลักษณะที่แตกต่างกัน เรื่องเล่าของชาวบ้านดังเดิมมักพูดถึงความเชื่อมโยงระหว่างตน เองกับพื้นที่ในฐานะพื้นที่ทำการผลิต พื้นที่ประกอบพิธีกรรม พื้นที่สำหรับชาวบ้านดังเดิมจะเป็นพื้นที่ซึ่งเต็มไปด้วยความหมายของอดีตที่ถูกลบนำเสนอกและตีความอย่างเลือกสรร และสัมพันธ์กับการนิยามอัตลักษณ์ของตนเอง ในขณะที่เรื่องเล่าของผู้มาใหม่กลับไม่ใช่การนำเข้าอดีตมาตีความใหม่ แต่มากเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับปัจจุบันและความคาดหวังที่มีต่ออนาคต งานวิจัยของเลนนาร์ดและซอร์เรนเซ่น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างการสร้างความเป็นท้องถิ่น ชุมชน กับอัตลักษณ์ของผู้คน เรื่องเล่าของคนพลัดถิ่นแสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์ไม่ได้มีลักษณะจำเพาะ ตายตัวแต่มีการต่อรอง เปลี่ยนแปลงและสร้างใหม่ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคม ยิ่งไปกว่านั้น มนุษย์ไม่ได้ถูกริยามโดยพื้นที่ทางภัยภาพเท่านั้น แต่ยังมีการปรับตัวเคลื่อนไหวในการสร้างพื้นที่และการควบคุมหนึ่งการนิยามอัตลักษณ์ที่ตนเองและคนอื่นสร้างขึ้น

การศึกษาการอพยพย้ายถิ่นของชาวจีนโพ้นทะเลไปยังส่วนต่างๆ ของโลก ไอลากู ของ (Ong 1999) ได้ชี้ให้เห็นว่าความเป็นคนพลัดถิ่นเกิดขึ้นในบริบททางสังคมและภูมิศาสตร์ของความด้อยพัฒนา ความเป็นคนพลัดถิ่นและการอพยพเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามชาติชาวจีน แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเป็นคนพลัดถิ่นเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์โลกวิถีนี้ เนื่องจากความเป็นคนพลัดถิ่นเชื่อมโยงกับการผลิตและการดำรงอยู่ของทุนนิยมข้ามชาติ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้คนจีนกลยุทธ์มาเป็นแรงงานอพยพในทวีปอเมริกาเหนือและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความเป็นคนพลัดถิ่นหรือการอพยพของแรงงานข้ามชาติในบริบทของโลกวิถีนี้ เป็นการโยกย้ายข้ามพื้นที่ ข้ามสีน้ำเงินแบ่งพรมแดน การอพยพและการตั้งถิ่นฐานใหม่ ทำให้เกิดเครือข่ายสังคมและธุรกิจในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและระบบทุนนิยม การตั้งชุมชนจีนในพื้นที่ใหม่ๆ ภายใต้ตระกูลทางวัฒนธรรมของทุนนิยมข้ามชาติ ทำให้การอพยพเคลื่อนย้าย การเดินทาง หมายถึงการปรับตัว อัตลักษณ์ที่ปรับเปลี่ยนไปมา (shifting identity) การไม่ยอมถูกจัดวางหรือกำหนดนิยาม ซึ่งทำให้ความเป็นจีนมีความลื้นไหลและมีโอกาสในการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองอย่างต่อเนื่อง

งานวิจัยใหม่ๆ ทางด้านมนุษยวิทยาทำให้เรามองเห็นชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่า การสร้างความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์ไม่อาจหลีกเลี่ยงความสำคัญของอำนาจ เพราะการสร้างความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์ของกลุ่ม เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ของการสร้างความแตกต่าง ซึ่งรวมถึงการผนวกรวม (inclusion) การกีดกัน (exclusion) และการสร้างความเป็นอื่น อัตลักษณ์และวัฒนธรรมจึงเป็นผลของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนกลุ่มต่างๆ (สำหรับประเด็นเกียวกับแนวคิดที่หลักหลายเกียวกับอัตลักษณ์ โปรดดู อกิญญา 2543) ในทำนองเดียวกัน ความเป็นชุมชนและความเป็นท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในระดับที่กว้างกว่าท้องถิ่น ผ่านการเจรจาต่อรองและการต่อสู้ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ อัตลักษณ์ ชุมชนและท้องถิ่น จึงเป็นกระบวนการที่ไม่เคยสมบูรณ์ หากแต่มีการปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่อู่เสมอจากปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆ ที่กำหนดความเป็นไปของสังคม การมองอัตลักษณ์และความเป็นชุมชนในลักษณะที่เลื่อนไหล และไม่ผูกติดกับอำนาจเขตที่แน่นอน ทำให้เราต้องหันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาที่มีลักษณะเป็นพลวัต เน้นการตีความ การต่อรองและการตอบโต้ต่อสถานการณ์ ที่มนุษย์แต่ละกลุ่มเผชิญหน้าอยู่ภายในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียม

ข้อค้นพบจากการศึกษาพลวัตของเศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ

ในบริบทของพัฒนาการและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยการศึกษาชุมชนในทางมนุษยวิทยา ดังที่ได้สรุปมาโดยสังเขปข้างต้น งานวิจัยชิ้นนี้เป็นความพยายามที่จะศึกษาทำความเข้าใจและนำเสนอภาพของพลวัตและการปรับตัวของชุมชนชนบทในเขตภาคเหนือตอบสนองประเทศไทย ซึ่งมีข้อค้นพบสำคัญๆ ดังต่อไปนี้คือ **ประการแรก** ชาวนาไทยภาคเหนือดำเนินชีวิตและผลิตช้าความเป็นชุมชนของตนเอง ในบริบทของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ ขณะที่รูปแบบของการเกษตรสมัยใหม่เข้ามารแทนที่การผลิตแบบเดิม รูปแบบของการถือครองที่ดิน การจัดการแรงงานและการตัดสินใจเกี่ยวกับการเพาะปลูกพืชและการลงทุนเพื่อการผลิตเพิ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ที่ดินเปลี่ยนมือและกระจุกตัวอยู่กับชาวนารายและนายทุนภายนอกเพิ่มขึ้น การตัดสินใจในการผลิต ชนิดของพืชที่จะปลูก ระยะเวลาของการปลูก ฯลฯ เริ่มถูกกำหนดจากบรรษัทข้ามชาติเพิ่มมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ชาวนาขนาดกลางและชาวนารายย่อยก็ยังคงทำการผลิตช้าๆ ตามเงื่อนไขที่ได้ในระดับหนึ่ง ชาวนาจำนวนไม่น้อยกล้ายเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตร เป็นแรงงานอพยพและแรงงานข้ามชาติ

ในสังคมไทยภาคเหนือ ทุนนิยมค่าเช่ากำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญภายใต้เงื่อนไขหลายประการด้วยกัน เช่น การผลิตในภาคเกษตรด้วยความสำคัญลงในฐานะเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้าน การเก็บภาษีที่ดินในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ที่ดินในชุมชนหลายแห่งเปลี่ยนมาอีกเป็นของคนภายนอก และถูกหดตัวให้กลับเป็นที่กรีงร่างว่างเปล่าอย่างมากมาก การมีที่ดินกรีงร่างว่างเปล่าเป็นจำนวนมากมาก ผนวกกับโอกาสของการเป็นแรงงานรับจ้างและความหลากหลายของอาชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้เจ้าของที่ดินจำกัดต้องลดค่าเช่าลงเพื่อจูงใจให้ชาวนาอย่างคงทำการผลิตบนที่ดินของนายทุน เพราะการได้ค่าเช่าที่ลดลงยังดีกว่าการปล่อยที่ดินให้กรีงร่างว่างเปล่า แต่ในขณะเดียวกัน ความสมัพนธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาเข้ากับเปลี่ยนจากความสมัพนธ์แบบคุปตันไปเป็นความสมัพนธ์แบบพันธะสัญญามากขึ้น ดังเช่นเจ้าที่ดินรายใหญ่นิยมเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดในลักษณะที่ติดตัวมากขึ้น เป็นต้น

ในปัจจุบัน ชาวนาไทยถูกบีบให้ต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ ภูมาย เทคโนโลยี หรือแม้กระทั่งทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะจากภาคอุตสาหกรรม ในเขตเมือง เรากำลังพบเห็นการก่อร่างสร้างตัวของชาวนาชายขอบ (marginal peasants) ที่มีความยึดหยุ่น หลากหลายและขัดแย้งกันเองทั้งในด้านของบทบาท อัตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม เช่น การเป็นทั้งชาวนาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร เป็นชาวนาเมือง แรงงานข้ามชาติ พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย หาบเร่แผงลอย ฯลฯ ชาวนาไทย กำลังตกอยู่ในสภาวะของการเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมชายขอบ และกำลังเผชิญหน้ากับพลังกระแทกทางเศรษฐกิจการเมืองรอบด้าน หากแต่ชาวนาไม่ได้เป็นฝ่ายนึง เรายังมีอิทธิพลการถูกกระทำเพียงฝ่ายเดียว แต่พวกเขากำลังดิ้นรนต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมการเมืองที่แตกต่างกันออกไป

ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนมากขึ้นเช่นนี้ ที่ดิน และการผลิตเพื่อยังชีพ ไม่อาจอธิบายอัตลักษณ์อันซับซ้อนของชาวนาได้อีกต่อไป เส้นแบ่งพร้อมเดนระหว่างชาวนา กับชาวชนบท กลุ่มอื่นๆ เริ่มจะหาย และ/หรือมีความคลุมเครือมากขึ้น ในขณะเดียวกัน การผลิตเพื่อยังชีพของชาวนารายย่อยเริ่มลดลง แต่การผลิตเพื่อการค้า และการรับจ้างหรือการผลิตในภาคเกษตรเริ่มขยายตัวเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเป็นสัญญาณมั่งคงกว่า การผลิตในภาคเกษตร แผนใหม่ และระบบตลาดโลก กำลังทำลายสังคมชาวนาที่เราเคยรู้จักลงไป แต่หากมองในอีกแง่มุมหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีได้หมายความว่าสังคมชาวนากำลังถูกทำลายลงโดยลิ้นซีง ในทางตรงกันข้าม ร่องรอยของ “วัฒนธรรมชาวนา” และสถาบันสังคมชาวนา ยังคงดำรงอยู่ในอัตลักษณ์และการจัดองค์กรทางสังคมของชาวนาที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว หากเราพินิจพิเคราะห์สังคมชาวนาอย่างถ่องแท้ เราจะพบเห็นได้ไม่ยากว่า ชาวนาบทในหลายมุมของโลกมีความแตกต่างหลากหลายและความซับซ้อนเพิ่มขึ้น มิใช่แต่เพียงเฉพาะในด้านของพื้นฐานทางวัฒนธรรม เช่น การผลิต และรายได้เท่านั้น แต่ยังคงมีความซับซ้อนในด้านของอัตลักษณ์และจิตสำนึกทางสังคมอีกด้วย ชนบทไทยในเขตภาคเหนือตอนบน มิได้มีเพียง ชาวนา ชาวไร่ ชาวเขา แต่เริ่มมีอัตลักษณ์ที่ซับซ้อนมากขึ้น เช่น “กลุ่มชาติพันธุ์” “แรงงานชาวนา” “ชาวเขาในเมือง” และกลุ่มทางสังคมอื่นๆ ภาพความซับซ้อนและซัดแย้งกันของ เช่นนี้ ทำให้เราจำเป็นต้องตั้งคำถามกับทฤษฎีทางสังคมต่างๆ ที่พยายามนิยามความหมายของ ชาวนาในลักษณะเชิงเดียวและหยุดนิ่ง ว่ายังคงมีศักยภาพในการทำความเข้าใจและอธิบาย ชาวนาในรูปแบบใหม่ๆ ที่ซับซ้อนขึ้นได้อีกด้วยหรือไม่

ประการที่สอง ความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชนมิได้วางอยู่บนพื้นฐานของรายได้แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีเงื่อนไขที่ซับซ้อนหลากหลาย เช่น ความมั่นคงของ “พื้นที่” การผลิตซ้ำอัตลักษณ์และความเป็นชาติพันธุ์ และอำนาจในการจัดการทรัพยากร เป็นต้น งานวิจัยชิ้นนี้นำเสนอตัวอย่างของการต่อสู้ของชุมชนชาวนาภาคเหนือหลากหลายรูปแบบ เช่น การต่อสู้ของชาวลัวะและการเมืองเรื่องพื้นที่บ่นดอยภูค่า จังหวัดน่าน การสะสมทุนทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองว่าด้วยอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชาวปกาภณฑ์ หรือการผลิตใหม่ๆ ของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรพันธุ์รวมของชาวพื้นราบในจังหวัดน่าน เป็นต้น

ในกรณีของชาวลัวะ การต่อสู้ของชาวนา มิได้เป็นการป้องตัวเข้าสู่กลไกตลาด การผลิตพืชพานิชย์หรือการทำางานเป็นงานรับจ้างในเขตเมือง หากแต่การเมืองเรื่องชาวนาเป็นการตอกย้ำสิทธิของชาวลัวะเหนือผืนป่าและไร่เหล่าของพวากษาซึ่งถูกทางราชการแย่งชิง การต่อสู้ของชาวลัวะเป็นการเพรียกร้องผ่านเสียงและรูปแบบการต่อต้านอันหลากหลายในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ในกระบวนการผลิตทางการเกษตร ความสัมพันธ์ระหว่างชาวลัวะทางอุบัติพื้นฐานของการเป็นผู้บุกเบิก ครอบครอง ใช้ประโยชน์จากผืนป่าและที่ดินบริเวณนี้เป็นกลุ่มแรกสืบทอดต่อกันมาโดยไม่ขาดสาย รวมทั้งสายสัมพันธ์ระหว่างความเป็นลัวะกับผืนดินแห่งนี้ แม้กระนั้นก็ดี ความรู้สึกเป็นเจ้าของบ้าน อีกทั้งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวลัวะกลับมิได้หยุดนิ่งตัวตัว ในทางตรงกันข้าม การก่อร่างสร้างตัวของความหมายในเรื่องของพื้นที่และอัตลักษณ์เป็นเรื่องของยุทธศาสตร์ใน การต่อสู้และต่อรอง “พื้นที่” เหล่านี้จึงเลื่อนให้ ปรับเปลี่ยน และวางอยู่บนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อสู้ระหว่างชาวลัวะกับคนอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าหน้าที่ป่าไม้และคนพื้นราบ การเมืองเรื่องดอยภูค่าจึงเป็นการเมืองเรื่องพื้นที่ ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านการต่อสู้และชิงผลประโยชน์ทั้งทางด้านวัฒนธรรมและการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ ดอยภูค่าเป็นทั้งพื้นที่ของการต่อสู้และเป็น

“อุปมาอุปมัย” หรือสัญลักษณ์แห่งพื้นที่ซึ่งมีประวัติศาสตร์แทรกซึมอยู่ในทุกอย่างของผืนดิน การต่อต้านวัฒนธรรมและการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ได้ด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่ของกรุงป่าไม้ วางแผนพื้นฐานของการลำเลิกอดีต การสร้างใหม่ของความทรงจำว่าด้วยการพลัดถิ่น ความไว้ร้าวและภารถูกขับไล่ออกจาก “บ้าน” เดิมของตนบนพื้นราบ การปฏิเสธและต่อต้านเทคโนโลยีที่ไม่ได้ด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่ จึงวางแผนอยู่บนพื้นฐานของการต่อสู้เพื่อปกป้องพื้นที่และความเป็นชาติพันธุ์ของตน

สำหรับชาวนาชาวไร่และชนชั้นชาวนาบังคับด้อยโอกาสทั้งหลาย อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เริ่มมีความหมายในฐานะเป็นตัวแทนของความเป็นบ้าน ความเป็นชุมชน พื้นที่ที่ปลดปล่อย พื้นที่ซึ่งพวกเขามิได้เป็นต้องอยู่ในความต้องการของคนนอก ความเป็นชาติพันธุ์กับพื้นที่เริ่มมีความหมายแนบสนิท ชิดกันมากขึ้น เมื่อมีการลำเลิกอดีตและการนโยบายความสุขในอดีตซึ่งอาจไม่เคยมีจริง ความรู้สึกโดยหาที่เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการมองข้ามความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความแตกต่างและการกีดกันสิทธิ (Kondo 1996: 210) การเปิดพื้นที่ทางสังคม การสร้างบ้าน ความเป็นชุมชนและความเป็นชาติพันธุ์ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชนชั้นชาวนาบังคับในปัจจุบัน อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มิใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง แต่กับกลไกมาเป็นผลผลแห่งการต่อสู้ที่เลื่อนไหลไปตามบริบทและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ยังเชื่อมโยงอย่างแน่นกับยุทธวิธีทางการเมืองและภารตีความประวัติศาสตร์ (Martin and Mohanty 1986: 210)

อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ซึ่งมิใช่ผลผลิตของเชื้อชาติ ชนชาติ และวัฒนธรรม (Miron 1999: 80-81) หากแต่อัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นและสร้างใหม่ เป็นกระบวนการอย่างสัมพันธ์กับบริบทและสภาพภูมิที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และการเลื่อนไหลของเครือข่ายแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในลักษณะสัมพันธ์จึงอยู่ที่ว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไม่อาจดำเนินอยู่อย่างเดียว แยกออกต่างหากจากความสัมพันธ์กับชนกลุ่มอื่นๆ กระบวนการก่อร่างสร้างอัตลักษณ์ในบริบทของความเป็นชาติพันธุ์ จึงไม่อาจแยกออกได้จากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมืองและสัญลักษณ์

การที่ประดิ่นเรื่อง “ความเป็นชาติพันธุ์” (ethnicity) กล้ายเป็นประดิ่นที่ได้รับความสนใจจากประชาคมโลก ทำให้เกิดการเปิดพื้นที่ให้กับการเมืองเชิงวัฒนธรรมแบบใหม่ ที่ซึ่งชาวนาผู้อ่อนแอดสามารถก่อร่างสร้างตัวตนและยืนหยัดท้าทายการรุกรานของรัฐชาติ การทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์และความมีตัวตนของชาวชนบทกลุ่มต่างๆ จึงไม่อาจพิจารณาแยกออกจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชนเหล่านี้มีกับคนกลุ่มอื่นๆ ทั้งในทางวัฒนธรรมเศรษฐกิจและการเมือง การทำความเข้าใจกับกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และตัวตนทางสังคมของชาวนาและชนชั้นชาวนาบังคับ จึง

สัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับการทำความเข้าใจ “ชาติพันธุ์” ในฐานะเป็น “われการต่อสู้ทางวัฒนธรรม” ที่ซึ่งพร้อมแคนถูกรื้อถอนและบักไบมอยู่ตลอดเวลา การปรับเปลี่ยนพร้อมแคนทางวัฒนธรรมทำให้เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับความขัดแย้งเชิงคุณค่าและอุดมการณ์ทางสังคมที่เลื่อนไหลไปอย่างต่อเนื่อง

ในกรณีของชาวปกาภณ บทวิเคราะห์ว่าด้วยทุนวัฒนธรรมของชานา และเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยอำนาจเชิงสัญลักษณ์ เป็นความพยายามที่จะนำเสนอการต่อสู้ดินแดนในอีกรูปแบบหนึ่งของชานาในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ภายใต้บริบทของการกีดกันสิทธิและการถูกกระทำให้เป็นชนชั้ยขอบในความสัมพันธ์ระหว่างชานาบนที่สูงกับรัฐไทย โดยการพินิจพิจารณากระบวนการสร้างภาพลักษณ์ของชาวปกาภณในฐานะเป็น “คนรักป้า” และนักอนุรักษ์สภาพแวดล้อม การต่อสู้ของชาวปกาภณแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การสะสมทุนวัฒนธรรม ในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในรูปของการจัดการไร่หมุนเวียน เพลงและนิทานพื้นบ้าน ตลอดจน ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ และการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมให้กลายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์นั้น เป็นส่วนสำคัญของการบูรณาการต่อสู้ของชานาต่อวัฒนธรรมครอบงำของรัฐ ผู้ผลิตวัฒนธรรมปกาภณได้สร้างและหนุนเสริมยุทธวิธีการต่อสู้ในลักษณะเช่นนี้ ด้วยการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรวัฒนธรรมให้มาเป็นทุนสัญลักษณ์ที่สามารถนำมาใช้เป็น “หน้าตัก” ในการลงทุนเพื่อการต่อสู้ทางการเมือง และการสร้างพันธมิตรกับชนกลุ่มอื่นๆ เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและศิ่อมหาลัย เป็นต้น ด้วยการนำเสนอภาพลักษณ์ของชาวปกาภณในฐานะที่เป็น ผู้ดูแลป่าทั้งในความคิดของชาว ปกาภณเอง และในสายตาของบุคคลภายนอก ภาพลักษณ์ในด้านลบที่เคยถูกตราตรึงและผังแน่ในวัฒนธรรมกระแสหลักซึ่งสร้างให้ชาว “กะเหรี่ยง” เป็น “ชาวเขา” กลุ่มนึงที่ไม่เข้าทำไว้เลื่อนลอยและทำลายป่า ถูกปรับเปลี่ยนให้กลายมาเป็นภาพของ “ชาวปกาภณ” ผู้รักและหวงเหงาป่า และเป็นชนท้องถิ่นผู้สามารถจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน

เมื่อความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำเสนอในลักษณะที่ผสมผสานกับการเมืองนิเวศ ในบริบทของการต่อสู้ของชานา การเมืองของชานาในลักษณะเดิมที่เคยให้ความสำคัญกับเรื่องของที่ดินในเขตป่าในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือการผลิต ก็ถูกเปลี่ยนรูปไปสู่การนำเสนอ “ป้า” ในฐานะเป็นพื้นที่แห่งการผลิตความหมายของความเป็นชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ และความมีตัวตนไปพร้อมๆ กับความหมายของป่าในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยนัยเช่นนี้ สิทธิชุมชนมิได้ถูกจำกัดอยู่แต่เพียงสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการท่า�ัน หากแต่หมายรวมถึงสิทธิในการกำหนดนิยามความเป็นชุมชน การกำหนดความหมายของความเป็นชาติพันธุ์ การขยายรูปแบบของการเรียกร้องสิทธิของ

ชาวปกาภณ์จาก การเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกินในเขตป่า ไปสู่การนิยามความหมายของป่าและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจเดียว กันอย่างแยกไม่อ กาย ย่อมหมายถึงการนิยามความหมายใหม่ของที่ป่า ซึ่งมิได้จำกัดอยู่แต่เพียงความหมายเชิงคุณค่าทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมความหมายเชิงคุณค่าอื่นๆ ที่มีนัยสำคัญกว้างขวางขึ้น

ภายใต้กระแสตน์ตัวของสาหรับชน ในเรื่องของปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งในระดับชาติ และระดับนานาชาติ ผู้ผลิตวัฒนธรรมปากภณ์สามารถสร้างกระแสของความเป็นชาติพันธุ์และกระแสของความห่วงใยในพื้นโลก ด้วยการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมให้กล้ายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ ในกรณีต่อสู้เพื่อท้าทายว่าทุกกรอบกระแสหลักของรัฐ ผู้นำเหล่านี้นำเสนอด้วย “ความเป็นปากภณ์” ในฐานะลูกหลานของป่า และสามารถปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาห้องถินและระบบการจัดการทรัพยากร บนฐานของอาริธรรมเพื่อเดิม ให้กล้ายมาเป็นอำนาจในการนิยามความหมายและสร้างความชอบธรรมให้กับจุดยืนและฐานะของชาวปากภณ์ในฐานะผู้ปกป้องป่า ภายใต้บริบทของการเมืองเรื่องการอนุรักษ์ ที่กำลังต่อสู้ขับเคี่ยวกันอย่างเข้มข้นระหว่างรัฐกับชุมชนห้องถินในสังคมและชีวิตความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากร ในบริบทเช่นนี้ ความเป็นชาติพันธุ์กล้ายมาเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเมืองเรื่องอัตลักษณ์ โดยนำเสนอประเดิมการเมืองที่เชื่อมโยงการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เข้ากับอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในการต่อสู้เพื่อเสริมสร้างคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และการเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการต่อสู้ของชนชั้นชาวบ้าน

ในกรณีของชาวบ้านหาดเค็ด การทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญาห้องถิน ความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นเงื่อนไขพื้นฐานสำคัญของการทำความเข้าใจกับพลวัตและความซับซ้อนที่เพิ่มขึ้นในสังคมชาวนา อัตลักษณ์ของชาวนาในฐานะเป็นผู้จัดการทรัพยากรพันธุ์ความและนักอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม และการมองสังคมชาวนาในฐานะเป็นสังคมเรียนรู้ ช่วยให้เราสามารถทำความเข้าใจกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และดำเนินไปในสังคมชาวนาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ตลอดจน ช่วยให้เราทำความเข้าใจกับการก่อร่างสร้างตัวของขบวนการทางสังคมการเมืองรูปแบบใหม่ ของชาวชนบทในปัจจุบัน การนำเสนออัตลักษณ์ของชาวนาในฐานะผู้ปกป้องป่าและผู้จัดการทรัพยากรพันธุ์ความและนักอนุรักษ์ธรรมชาติ ยังเป็นการตระหนักรึ่งนัยสำคัญของชาวนาในฐานะเป็นพลังทางสังคมที่มีความหมายต่ออนาคต

สายสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางพันธุ์ความและวิถีชีวิตของชาวนาบ้านหาดเค็ด ทำให้เราได้รับรู้บทเรียนเกี่ยวกับภูมิปัญญาที่มีในการปรับตัวของชาวนาในเมืองที่แตกต่างออกไป แม้ว่าประเทศไทยจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลิตข้าวรายใหญ่ของโลก เป็นแหล่งหรือ

ถินกำเนิดของการเพาะปลูกข้าวมาแต่โบราณและมีความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวมากที่สุด แห่งหนึ่งของโลก แต่ชีวิตของชาวนาที่ปลูกข้าวกลับต้องเผชิญหน้ากับความลุ่มดอน ผกผัน และการต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่ชาวนาบางแห่งเลือกที่จะลี้ภัย หนี และหนีบ้านเพื่อออกไปหางานรับจ้างในเมืองทำเล็กใหญ่ที่ถาวร แต่ชาวนาบ้านหาดเต็ดบางส่วนเลือกที่จะพลิกฟื้นภูมิปัญญาเดิมของบรรพบุรุษ หวนคืนสู่ที่นา ปรับปรุงภูมิปัญญาด้วยวิถีและระบบนิเวศเกษตร เพื่อผลิตข้าวสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว ทำการผลิตในรูปแบบที่หลากหลาย ควบคู่ไปกับการทำนารับจ้างนอกภาคเกษตรทั้งๆ ที่เป็นเงินสด ไปพร้อมกัน

การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรพันธุกรรมในสังคมชาวนา จึงไม่ได้เป็นไปในลักษณะที่เหมือนกันไปหมดในทุกพื้นที่ หรือมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรงจากการใช้สายพันธุ์พื้นบ้านที่หลากหลาย ไปสู่การใช้สายพันธุ์ส่งเสริมและการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเหมือนๆ กันไปหมด ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับทรัพยากรพันธุกรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและสภาวะภารณ์ ที่ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การสถาบันภูมิปัญญาของสายพันธุ์พื้นบ้านทั้งหมดเสมอไป ในทางตรงกันข้าม สายพันธุ์ภูมิปัญญาความรู้อาจได้รับการพลิกฟื้นให้คืนสู่ชุมชนอีกรังหนึ่ง

การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรพันธุกรรม มิได้เกิดจากการแทนที่ของสายพันธุ์ส่งเสริมแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากเงื่อนไขปัจจัยที่หลากหลายและเข้มข้นอย่างกับการพัฒนาและผลิตเชิงพาณิชย์ที่เน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการปลูกพืชโดยคำนึงถึงการใช้เวลาเพาะปลูกที่สั้นที่สุด ซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดในการใช้สายพันธุ์พื้นบ้านที่มักต้องการเวลาในการเจริญเติบโตยาวนานกว่า การลดลงของความหลากหลายทางพันธุกรรมยังเชื่อมโยงกับการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกอย่างเข้มข้น จนทำให้ดินเสื่อมสภาพและนำไปสู่การใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มขึ้น การเสื่อมสภาพอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน กลายเป็นข้อจำกัดสำคัญของการปลูกพืชพื้นบ้านซึ่งไม่ตอบสนองต่อการใช้ปุ๋ยเคมี การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพยังเชื่อมโยงกับการจัดการพื้นที่ในนา (farm space) ในลักษณะเชิงเดี่ยว ขาดความยืดหยุ่นชั้บชั้น การผสมผสานและเก็บกู้ของสังคมพืชหลากหลายชนิด การปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยว ทำให้การจัดการพื้นที่ในนา ตอบสนองต่อการว่าจ้างแรงงานและการผลิตในลักษณะที่ทำให้จำเป็นต้องทำการเพาะปลูกด้วยความรวดเร็ว การเข้าสู่ระบบตลาดทำให้ชาวนาเริ่มมีความเครียดจากการปรับวิธีการจัดการหนี้สิน การผลิตอย่างเข้มข้นนำไปสู่การจัดตารางเวลาเพาะปลูกอย่างต่อเนื่องจนทำให้ชาวนาต้องทำงานหนัก ไม่มีเวลาเหลืออยู่สำหรับการเรียนรู้ การค้นคว้าทดลอง และการปรับปรุงสายพันธุ์ซึ่งเป็นพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นมาแต่เดิม

ขบวนการทางสังคมเพื่อการพลิกฟื้นความหลากหลายของสายพันธุ์พืชพื้นบ้านและเกษตรริมแม่น้ำในบ้านหาดเด็ด แสดงให้เราเห็นว่า ความหลากหลายทางชีวภาพไม่จำเป็นต้องถูกอย่างไร แต่การแพร่กระจายของการผลิตเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมชาวนาภาคเหนือมีลักษณะของการผสมผสาน การเลือกสรร และมีได้เกิดขึ้นเป็นส่วนต่างในรูปแบบและลักษณะที่เหมือนกันไปหมด ในบางจุดและบางแห่ง เราจึงคงพบเห็นชุมชนชาวนาที่ดัดแปลงเพื่อเรียกร้องเอกสารทางการผลิต และการควบคุมชะตาชีวิตของตนเอง ผ่านการผลิตข้าวของประเพณีและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อจุดประกายกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสายพันธุ์พืชและการผลิตในภาคเกษตร ในลักษณะที่ยึดหยุ่นหลากหลายและมีพลวัต เสียงของนักจัดการทรัพยากรั้นถูกนำมาใช้เพื่อเรียกร้องให้เราเข้าใจว่าความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชน มีได้ทางอยู่บนพื้นฐานของรายได้ที่เป็นเงินสดแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังคงอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายของทรัพยากรั้น ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและลักษณะที่ดี และการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เงื่อนไข และบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในการสืบทอดและผลิตข้าวอาบานาจในการตัดสินใจและการควบคุมการผลิตและวิธีชีวิตของตน

ข้อค้นพบประการที่สาม คือ ความหลากหลายและยึดหยุ่นของเศรษฐกิจชุมชน งานวิจัยชี้นี้พบว่า ในสังคมชาวนาไทยภาคเหนือ ชาวบ้านพยายามสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพในรูปแบบที่หลากหลายและยึดหยุ่นมากขึ้น โดยไม่เน้นการพึ่งพาภาระหรืออาชีพอย่างเดียว แต่เป็นการมีส่วนร่วมในชุมชน ทำให้สามารถปรับตัวของชุมชนใน 3 ลักษณะหลักดังนี้

1. การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตในภาคการเกษตร การปรับตัวนี้มีหลายรูปแบบ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตซึ่งมักจะเกิดขึ้นในกรณีของชุมชนที่เป็นเจ้าของที่ดิน คือ จำกที่นาเป็นที่สวนลำไย การตัดสินใจเลิกปลูกข้าวหันไปปลูกพืชเงินสด เช่น การปลูกถั่วเหลือง มะเขือเทศ หรือห้อมหัวใหญ่ หรือ การผสมผสานการปลูกข้าวเพื่อกินพร้อมกับการปลูกพืชเงินสดอื่นๆ วิถีชีวิตของชุมชนนี้ไม่ได้จะเป็นชุมชนเดียว ชุมนารับจ้างหรือชุมชนที่เป็นเจ้าของที่ดิน จะมีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ใกล้เคียงกันคือ นอกจากการผลิตบนฟืนดินทั้งที่เป็นการปลูกข้าวหรือพืชเงินสดอื่นๆ พากขยายพื้นที่ที่จะทำกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นกิจกรรมเพื่อยังชีพ เช่น เก็บผักตามร่อง เหมือง / ปลูกผักไว้กิน / เลี้ยงหมู / เป็ด / ไก่ หรือหาดัก หาปลาไว้เป็นอาหาร และเวลาที่เหลือจะทำกิจกรรมที่เพิ่มรายได้ ได้แก่ การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรหรือเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน หรือเป็นแรงงานตามฤดูกาล

2. การปรับตัวตามสถานการณ์ ในปัจจุบัน ชุมนารับจ้างในภาคการเกษตรหรือเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน หรือเป็นแรงงานตามฤดูกาล

ไม่ปรากฏให้เห็น นอกจานในกลุ่มคนที่ชราภาพหรือมีข้อจำกัดอื่นๆ ชาวนาพร้อมที่จะเป็นอุปไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกรากการเกษตรชั่วคราวในช่วงเวลาหนึ่งๆ หากการผลิตในภาคการเกษตรประสบปัญหา หรือพบว่า ซ่องทางเลือกนอกรากการเกษตรมีเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยมากกว่า แต่แล้วเมื่อเศรษฐกิจชบเช้า พากเข้ากับกลับมาทำการผลิตบนที่นา และเป็นแรงงานรับจ้างอื่นๆ ต่อไปในช่วงเศรษฐกิจเพื่องฟุและธุรกิจก่อสร้างรุ่งเรือง ชาวนาจำนวนมากอุปไปเป็นแรงงานก่อสร้างและหยุดทำการผลิตบนที่นาติดต่อกัน 2-3 ปี จนกระทั่งไม่มีการจ้างงานพากเข้ากับกลับมาทำนาอีกครั้ง ชาวนากลุ่มนี้ไม่ใช่แรงงานตามฤดูกาล แต่เป็นเหมือนแรงงานสำรองตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ หากเศรษฐกิจรุ่งเรือง คนกลุ่มนี้ก็จะกลับไปเป็นแรงงานหลักในธุรกิจนั้นๆ ได้หากช่วงเศรษฐกิจชบเช้า พากเข้ากับกลับมาใช้ชีวิตในภาคการเกษตร เช่นเดียวกับคนกลุ่มแรก

3. การปรับวิถีชีวิตไปสู่นอกรากการเกษตร : ชาวนา (และลูกชาวนา) จำนวนหนึ่งเลิกทำการผลิตบนที่นา และไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น ในกรณีของชาวนาสูบน้ำดีจะส่งลูกหลานเรียนหนังสือสูงขึ้นและไปทำงานในเมือง ซึ่งมีทั้งการทำงานราชการ หรือเป็นบริษัทเอกชน ชาวนาที่มีต้นทุนและมีเครือข่ายความสัมพันธ์จำนวนหนึ่งหันไปค้าขาย หรือทำงานฝีมือ ขณะเดียวกันธุรกิจใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัฒน์ได้กลับไปเป็นช่องทางเลือกสำหรับชาวบ้าน เช่น การเป็นแครดิตในนามกอล์ฟ ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเกษตร เช่น ครัวน้ำด้วย / ครัวน้ำลิ้นจี่ การรับเหมาช่วงเย็บเสื้อผ้าในหมู่บ้าน ตลอดจนการเลี้ยงหมูแบบพันธุ์สัญญา เป็นต้น

ในปัจจุบัน การผลิตในภาคเกษตรเริ่มมีความสำคัญลดลงอย่างรวดเร็ว การทำงานรับจ้างกลยามาเป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักของชาวนาในแทบทุกหมู่บ้าน แต่ในขณะเดียวกัน ชาวนารายย่อยและชาวนาเช่ายังคงผลิตข้าวต้นเองไว้ได้ระดับหนึ่งภายใต้เงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจที่ชั่วลดตัว ที่ดินกรร่างว่างเปล่ามีจำนวนมาก ค่าเช่ามีราคาถูกลง ความสำคัญที่เพิ่มขึ้นของการเป็นแรงงานรับจ้างทำให้รายรับชาวนาประเพณีใหม่ๆ เช่น กรรมการเจ้าที่ดิน (เจ้าของที่ดินรายย่อยซึ่งประกอบอาชีพเป็นแรงงานรับจ้างประจำในโรงงาน แล้วเอาที่ดินที่ตนเองมีอยู่ให้คนในพื้นที่เข้าทำประโยชน์) ผู้ค้าเจ้าที่ดิน เป็นต้น

การศึกษาชุมชนชาวนาภาคเหนือหลายแห่ง ที่เคยมีนักมานุษย์วิทยาศึกษาเข้าไว้เมื่อหลายสิบปีก่อนเพื่อเบริ่งเทียบข้อมูลในอดีตกับปัจจุบัน ทำให้งานวิจัยชี้นี้เสนอว่า เรายังคงนิยามเศรษฐกิจชุมชนของชาวชนบทในสังคมไทยภาคเหนือ ภายใต้ขอบเขตของพื้นที่ทางสังคม เช่น หมู่บ้าน ในลักษณะจำเพาะเจาะจงและแน่นอนตายตัวดูดังเดิมอีกต่อไป ในทางตรงกันข้าม วิถีปฏิบัติ ระบบคุณค่าและวัฒนธรรมของชาวนาไทยในปัจจุบัน เป็นผลผลิตของสภาวะวิถีที่กว้างขวางกว่าชุมชนหมู่บ้านและพื้นที่ทางสังคมแบบเก่า หากแต่ครอบคลุมการเคลื่อนย้ายถิ่น

แรงงาน การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การผลิต และกระบวนการทางสังคมในระดับนานาชาติที่ส่งผล
ผลกระทบต่อชีวิตของชาวนา

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความเป็นชีวนาในรูปแบบ สถานภาพที่หลากหลาย ยึดหยุ่นและเลื่อน
ให้ลงมากขึ้น และสนิทแนบมากขึ้นกับกระบวนการทำงานของระบบทุนนิยมโลก ทั้งในด้านของการ
ผลิต การค้า การบริโภคและการเคลื่อนย้ายทางวัฒนธรรม ความเป็นชีวนาในรูปแบบที่ยึดหยุ่น
และหลากหลาย ยังเกิดจากปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ ซึ่งมีผลต่อการปรับ
เปลี่ยนพื้นที่ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ด้วยเหตุนี้เอง งานวิจัยชิ้นนี้จึงเรียกร้องให้มีการปรับเปลี่ยน
กระบวนการทัศน์และมุมมอง เกี่ยวกับชีวนาและชีวชนบทในประเทศไทยที่สาม เพื่อทำความเข้าใจ
อธิบาย และนำเสนอชีวนาในรูปแบบที่ยึดหยุ่น เคลื่อนไหว มีพลวัตและสอดคล้องกับความเป็น
จริงทางสังคมเพิ่มมากขึ้น

การปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยความเป็น “ชุมชน”

การเสนอภาพของการปรับตัวของชุมชนชีวนาภาคเหนือดังกล่าวข้างต้น ไม่เพียงช่วย
ตอกย้ำความสำคัญของการทำความเข้าใจกับพลวัตและความซับซ้อนของเศรษฐกิจชุมชนใน
ปัจจุบัน แต่ยังช่วยผลักดันให้เราจำเป็นต้องทบทวนกรอบคิดหรือกระบวนการทัศน์ว่าด้วยความเป็น
ชุมชน ที่หลุดออกไปจากการนโยบายและยึดติดอยู่กับอดีต ไปสู่จินตนาการแบบใหม่ๆ ที่หลากหลาย
และสอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมเพิ่มขึ้น กรอบคิดว่าด้วยความเป็นชุมชนแบบเดิม
อาจจะวางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมบางประการ เช่น

ประการแรก คือ อุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเกี่ยวพันกับความเชื่อหรือการสืบสานความสัมพันธ์
ทางสังคมผ่านมิติของความเชื่อ ดังเช่น ความเชื่อในเรื่องของฟ้า ขวัญและเมือง ชื่อรณี (2544)
เสนอว่าเป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนชาวไทย หรือความเชื่อ เรื่องผีปู่ย่า ของคนไทยวนใน
ภาคเหนือ (Turton 1984, Tanabe 1991) ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่นับ
ถือผีปู่ย่าเดียวกัน หรือเป็นคนในตรรกะเดียวกัน ที่ช่วยเหลือกันและกัน นอกจากผีปู่ย่า
แล้วยังมีการเชื่อในเรื่องบ้าน ผีเจ้านา ใจบ้าน การนับถือผีฝาย และผีชนหัวย เป็นต้น ความเชื่อ
หรืออุดมการณ์อำนาจดังกล่าวข้างต้นคือ รากฐานหรือศูนย์รวมของความสัมพันธ์ทางสังคมที่
ผูกโยงครัวเรือนและคนกลุ่มต่างๆ เข้าไว้ด้วยกันในฐานะเป็นพากพ้อง หรือเป็นคนในชุมชนเดียว
กัน

ประการที่สอง คือ พิธีกรรม ซึ่งเป็นการผลิตช้าๆ ของปฏิบัติการทางสังคมเพื่อแสดงความ
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือเพื่อสืบทอดสำนึกรักและอุดมการณ์ของชุมชน ดังเช่น พิธีเลี้ยงผี

เจ้าหลวงป้าของชาวลัวดอยภูค่า พิธีบัวลูกแก้วและปอยพาราของชาวไทยใหญ่ในแม่ย่องสอน เป็นต้น

ประการที่สาม คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้ที่พัฒนาสั่งสมต่อกันมาเป็นระยะนาน ดังเช่น ความรู้ในเรื่องของยา ความรู้ในเรื่องของแพทย์แผนคตานาและเทคนิคภูมิปัญญาในการรักษาพยาบาล ซึ่งจะสืบทอดแต่เฉพาะคนในสายตระกูลหรือคนในบ้านเดียวกัน หรือความรู้ในเรื่องของศิลปะและสถาปัตยกรรม เป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานสำคัญที่ตอกย้ำการร่วมแรงร่วมใจเพื่อรักษาความโดยเด่นและศักดิ์ศรีของท้องถิ่นเอาไว้

ประการที่สี่ คือ การจัดการทรัพยากรับพื้นฐานของอารยธรรม เช่น การจัดการป่า หรือที่สาธารณะซึ่งถือว่าเป็นของส่วนรวม สมาชิกของชุมชนท่านนั้นที่จะมีสิทธิใช้และมีหน้าที่ในการดูแลรักษา การจัดการทรัพยากรับพื้นฐานของอารยธรรมจากลายมาเป็นพื้นฐานของระบบคุณค่าหรือความเชื่อของอย่าง เช่น ขีด หรือความเป็นเสนียดจัญไรหรืออัปมงคลอันเกิดจาก การละเมิดกฎหมายฯ จาริตประเพณี ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับพื้นที่ส่วนรวมหรือพื้นที่สาธารณะ เช่น การปิดทางเดิน การถอนบ่อ เป็นต้น “ขีด” จึงหมายถึงการละเมิดต่อบุคคลหรือการกระทำอันผิดทำนองคลองธรรม ซึ่งอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งและกระทบกระเทือนต่อบุคคลอื่น ความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นเอง

ประการที่ห้า คือ องค์กรทางสังคม ซึ่งทำหน้าที่ดูแลจัดการความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ เช่น กลุ่มเมืองฝ่ายซึ่งทำหน้าที่ดูแลป่าต้นน้ำและจัดสรรงบประมาณ กลุ่มมาปนกิจซึ่งทำหน้าที่ระดมเงินเพื่อเป็นสวัสดิการต่อบุคคลร่วมเมืองคุณตาก กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อช่วยเหลือกันในการทำการผลิต รวมไปจนถึง กลุ่มวัด กลุ่มผู้นำ และการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อจัดการทรัพยากรในระดับลุ่มน้ำ หรือป่าใหญ่ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งห้าเป็นการดังกล่าวข้างต้น วางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างหรือสถาบันทางสังคม และเป็นลักษณะของความเป็นชุมชนที่เจ้าคุณเคยกันมาแต่เดิม หากเดินไปจุบัน การมองความเป็นชุมชนบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างอีกต่อไป หากแต่เราจำเป็นต้องพิจารณาความเป็นชุมชนเพิ่มขึ้นในลักษณะที่เป็นพลวัตหรือเป็นกระบวนการในการปรับตัวและต่อสู้ ซึ่งมีมุมมองบนพื้นฐานของแนวคิดและทฤษฎีที่หลากหลาย ดังเช่น การมองชุมชนในแง่ของกระบวนการสังคมและการแปลงทุนประเพกต่างๆ ไปสู่อำนาจเชิงสัญลักษณ์ (Bourdieu 1993) ซึ่งมาจากพื้นฐานของแนวคิดที่ว่า ชีวิตทางสังคมคือการต่อสู้แบ่งชิงอำนาจและในชีวิตประจำวัน ปัจเจกบุคคลและกลุ่มใช้ทุนประเพกต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์ ในการรักษาและเพิ่มพูนฐานะตำแหน่งของตนในสังคม ในทศนะของบูร์ดิออร์ ทุนทาง

เศรษฐกิจหมายถึงทรัพยากร เงิน ทรัพย์สิน และเครื่องมือการผลิต ทุนทางสังคมหมายถึงเครื่อข่ายของพันธมิตรที่สามารถกำหนดกำลังเพื่อใช้ในกิจกรรมต่างๆ เช่น เครือญาติ กลุ่มแลกเปลี่ยนเรางาน หัวคะแนนของนักการเมือง เป็นต้น ในขณะที่ทุนทางวัฒนธรรม หมายถึง ความรู้ การศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ปรากฏในระบบการศึกษา หรือในตัวบ้าน ความเชื่อ จริยธรรมและกฎข้อห้ามต่างๆ ส่วนทุนทางสัญลักษณ์ หมายถึงความชอบธรรม เช่น ความมีน้ำใจของ “ผู้ใหญ่” ในระบบคุปต์มาร์ เป็นต้น ทุนประเพณีต่างๆ เหล่านี้สามารถสะสมให้เพิ่มพูนขึ้น หรือใช้ไปจนกว่าอย่างลง เรายสามารถแปลงทุนประเพณี ไปสู่ทุนอีกประเพณีได้ เราอาจใช้ทุนทางเศรษฐกิจ เพื่อสะสมทุนทางสังคมในการสร้างพันธมิตร แปลงทุนทางเศรษฐกิจเป็นทุนทางวัฒนธรรมในรูปของการศึกษา หรือใช้ทุนทางเศรษฐกิจเพื่อแลกกับบุญคุณ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเป็นผู้คุปต์มาร์ที่ดีก็ได้

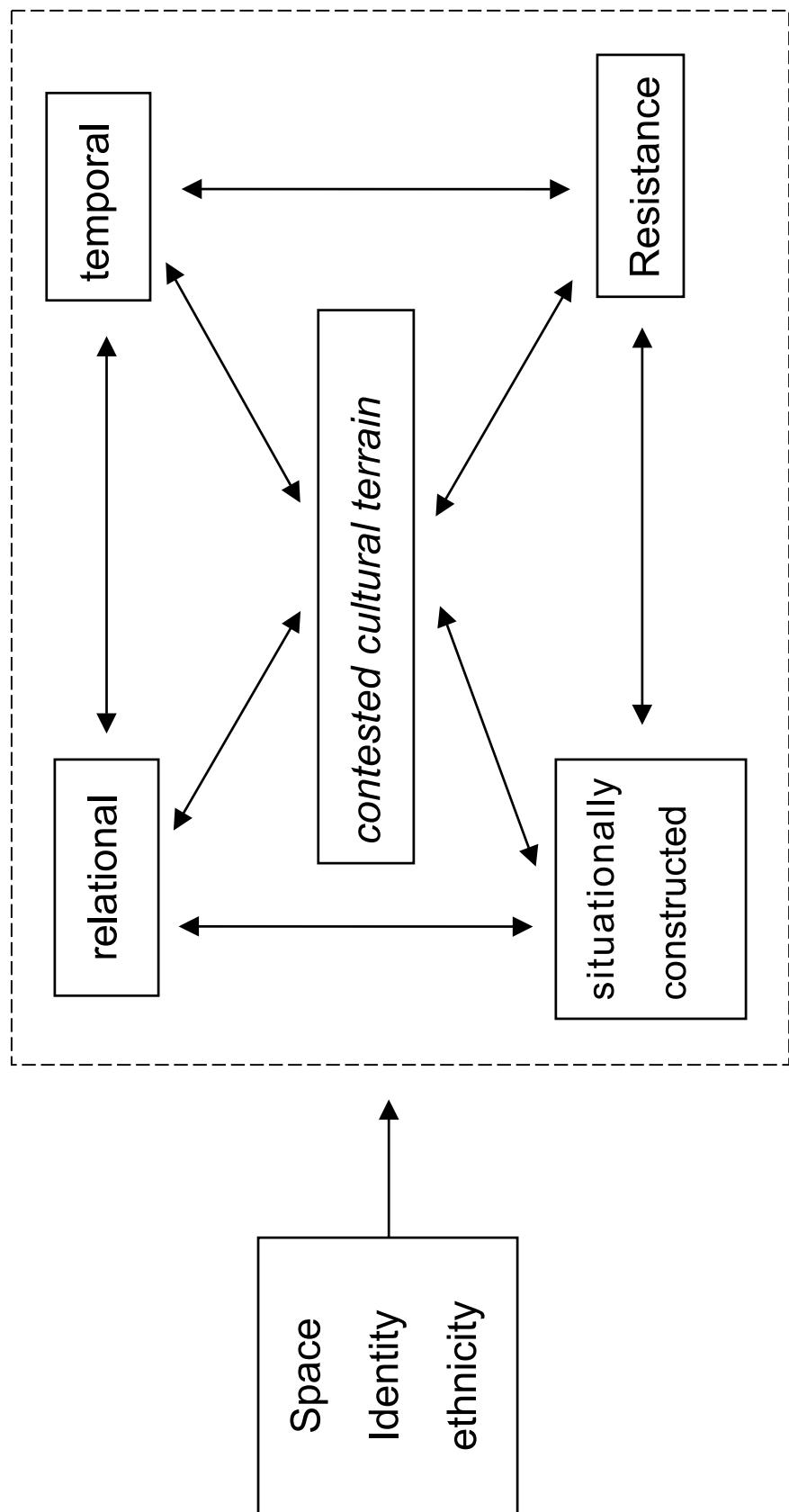
ในการนำเสนอความคิดเรื่องกระบวนการสะสมและแปลงทุนมาใช้ศึกษาความเป็นชุมชนและการเปิดพื้นที่ทางสังคมนั้น ตัวอย่างที่ค่อนข้างชัดเจนประการหนึ่งคือกรณีของชาวปกาภณที่ใช้ทุนทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องของการจัดการทรัพยากร ตลอดจน ประเพณีความเชื่อ ตัวบ้านและเรื่องเล่าต่างๆ นำเสนอเพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมในกระบวนการต่อสู้กับภัยแล้งที่รุนแรงยิ่นยัดเยียดให้กับ “ชาวเขา” ว่าเป็นคนโง่ และทำลายป่า ปกาภณแปลงทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นคำจาเชิงสัญลักษณ์ เพื่อสร้าง “ตัวตน” และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านสื่อมวลชน สารคดี งานวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ให้สังคมมองเห็นว่าอัตลักษณ์ของชาวปกาภณอนุรักษ์ผูกพันแน่นอยู่กับการรักษาป่า หรือความเป็นคนรักป่า การแปลงทุนทางวัฒนธรรมมาเป็นคำจาเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าว จึงทำให้ชาวปกาภณสามารถเปิดพื้นที่ทางสังคมและยืนยันศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ เพื่อตอบโต้ต่อภัยแล้งและข้อกล่าวหาของรัฐและชนกลุ่มอื่นๆ และสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิชุมชนของตน

ตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น เป็นเพียงแนวคิดหนึ่งหรือมุมมองหนึ่งที่นำเสนอในทัศน์เรื่องทุนมาเป็นกรอบในการมองชุมชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการ หรือเป็นยุทธวิธีที่เลื่อนให้ลงในการนำเสนอตัวตนและเปิดพื้นที่ทางสังคม ความเป็นชุมชนในลักษณะดังกล่าว วางอยู่บนพื้นฐานของมุมมองและแนวคิดสำคัญ อย่างน้อย 5 ประการด้วยกัน คือ

ประการแรก คือ การมองความเป็นชุมชนในบริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (relational) ชุดหนึ่ง ความเป็นชุมชน การนำเสนอตัวตนและอัตลักษณ์ของกลุ่มเกิดขึ้นเมื่อเกิดการเชื่อมต่อที่มีความพยาayaamในการที่จะปรับตัวและต่อสู้กับพลังภายนอกที่เข้ามากระทำ การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงหมายถึง ความพยาayaamที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิชุมชนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ (อันันท์ 2544: 248) หรือการ

สร้างความเป็นกลุ่มและชุมชนในมิติทางวัฒนธรรมนั้นเอง (Sorensen 1997) ประการที่สอง คือ การมองความเป็นชุมชนในบริบททางประวัติศาสตร์ หรือที่ Fabian (1983) เรียกว่า การเลื่อนเวลา (temporal flow) การสร้างความเป็นชุมชนเกี่ยวกับพันอย่างแนบแน่นกับการสร้างสำเนียงทางประวัติศาสตร์ ผ่านการตีความ การลำเลิกอตีติในรูปของพงศาวดาร เรื่องเล่า ตำนาน ชีวประวัติของวีรบุรุษ เพื่อสร้างความเชื่อมโยงระหว่างอดีตมาสู่ปัจจุบันและสร้างความคาดหวังให้กับอนาคต (Tapp 1989, ยศ 2543) ประการที่สาม ความเป็นชุมชนมิใช่แก่นสารที่หยุดนิ่งตายตัว หากแต่เลื่อนเวลาและปรับเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา (Ong 1999) ประการที่สี่ ความเป็นชุมชนเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ทางวัฒนธรรม (contested cultural terrain) ที่ซึ่งพร้อมแคน ปริมณฑลและขอบเขตของความเป็นกลุ่มถูกรื้อถอนและสร้างใหม่ (reboundarying) อย่างต่อเนื่อง (Gupta and Ferguson 1999) และประการสุดท้าย ความเป็นชุมชนเกิดขึ้นจากความขัดแย้ง และการต่อต้านด้วยเช่น การนำเอาพิธีกรรมมาเป็น “พื้นที่” ในกรณีที่ชุมชนสามารถสร้างปฏิบัติการเพื่อพูดถึงการกดขี่มหงและสิทธิชุมชนของตน (Comaroff 1985) ในลักษณะเช่นนี้ ความเป็นชุมชนเป็นทั้งอุดมการณ์และกระบวนการของชาวบ้านในการปรับตัวและต่อสู้กับรัฐ ระบบทุนนิยมและพลังภายนอกอื่นๆ

การมองชุมชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการ จึงเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับการเปิดพื้นที่ทางสังคม และการสร้างตัวตนของคนชาติขอบผู้ไร้สิทธิ ทั้งในแง่ของความเป็นชาติพันธุ์หรืออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในรูปแบบอื่นๆ ความเป็นชุมชนจึงมิได้หยุดนิ่งตายตัวหากแต่เป็น “ยุทธวิธี” ที่เลื่อนเวลาและปรับเปลี่ยนไปตามบริบทและสถานการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ความเป็นชุมชนและความเป็นท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในระดับที่กว้างกว่าท้องถิ่น ผ่านการเจรจาต่อรอง ความขัดแย้ง การต่อสู้ การเลื่อนเวลาไปมาของผู้คนและวัฒนธรรม อัตลักษณ์ ชุมชนและท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการที่ไม่เคยสงบเรียบร้อย หากแต่เมื่อการปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่อู่เสมอจากปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆ ที่กำหนดความเป็นไปของสังคม



ទំនាក់ទំនង និងការបង្រាយ

บทส่งท้าย

ในบริบทของโลกที่กำลังก้าวผ่านยุคสมัยของอุดมการณ์รัฐชาติ และเคลื่อนตัวเข้าสู่เวทีเศรษฐกิจการเมืองระดับข้ามชาติ (transnationalism) สร้างผลกระทบอย่าง瓦解กรรมการพัฒนาแบบเก่า การเพื่องฟูของเกษตรอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพ การปรับขั้วขั้ดเปลี่ยนระหว่างตะวันออกกับตะวันตกไปสู่ความขัดแย้งระหว่างซีกโลกหนึ่งกับซีกโลกใต้ โลกที่ประชากรจากประเทศโลกที่สามอยู่เคียงข้างกับประชากรในโลกที่หนึ่ง โลกที่เต็มไปด้วยการอพยพย้ายถิ่นของประชากรข้ามพรมแดนของรัฐชาติ การดำรงอยู่ร่วมกันของพหุวัฒนธรรมนิยม การเป็นสังคมข้อมูลข่าวสาร ความหลากหลายของภาพลักษณ์ วิถีชีวิต วัฒนธรรมย่อย และความเลื่อนไหวของผู้คนและวัฒนธรรมผ่านพรมแดนและพื้นที่ต่างๆ โลกที่แนวคิดหลังทันสมัยเริ่มท้าทายแนวคิดแบบที่นิยม แก่นสารนิยม และวิธีคิดแบบเดิมๆ โลกที่วิทยาศาสตร์เริ่มถูกมองว่าเป็นเพียงวิธีการจัดการความจริงในอีกรูปแบบหนึ่งเท่านั้น ในสภาวะการณ์เช่นนี้ ประเด็นเริ่งสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน และการเมืองนิเวศเริ่มปรากฏโฉมเพื่อนำเสนออิมพิติใหม่ๆ ของความขัดแย้ง การปรับตัวและการต่อสู้ของผู้ด้อยสิทธิ ไร้เสียงตามซอกมุตต์ต่างๆ ของโลก สิทธิชุมชนและการเมืองนิเวศยังเชื่อมโยงกับประเด็นความเป็นชาติพันธุ์ ซึ่งถูกมองว่าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในยุคหลังสงครามเย็นซึ่งจัดตั้งต่างๆ แตกตัวกลายเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อันหลากหลาย แนวคิดเรื่องความเป็นชาติพันธุ์ซึ่งถูกมองว่าเป็นประเด็นสำคัญระดับโลก เมื่อเปรียบเทียบกับบทบาทและอำนาจที่คลอนแคลนลงของรัฐชาติ ในการปั้นแต่ง นิยาม บ่งการและครอบงำการตีความทางวัฒนธรรม

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ชาวไร่ชาวนาและชนชั้นช่างชอบในชอกมุมต่างๆ ของโลก กำลังเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างอัตลักษณ์ และความมีตัวตนผ่านระบบสัญลักษณ์ พิธีกรรม และความเป็นชุมชนของตนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการบวนการต่อรองและทัดทานกับอำนาจครอบงำของรัฐชาติ หรือหน่วยงานและกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆ ในบริบทเช่นนี้ มนุษย์ไทยจึงไม่อาจนิยามความหมายหรือใช้กรอบคิดเกี่ยวกับชุมชน ในลักษณะแغانสารนิยมที่ให้ความสำคัญกับคุณลักษณะหรือความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงโครงสร้างที่หยุดนิ่งดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา หากแต่จำเป็นต้องพัฒนากรอบคิดเกี่ยวกับชุมชน ที่สอดคล้องกับความซับซ้อนและเลื่อนไหลของชีวิตทางสังคม เราจำเป็นต้องคิดคันธุปแบบของตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ของสิทธิชุมชนซึ่งสะท้อนภาพการปรับตัว ต่อสู้และหลีกเร้นจากอำนาจการครอบงำทางวัฒนธรรมของชนชั้นนำ ความพยายามดังกล่าว คือการแปลงงานวิจัยทางมนุษย์วิทยาไปสู่การสร้างเวทีทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อเปิดโอกาสให้เกิดการลั่งสมคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ ที่สามารถปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นอำนาจทางการเมืองในรูปแบบใหม่ๆ เพื่อ

ยืนยันหลักการทางมนุษยวิทยาในเรื่องของความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความเคารพใน
ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมป่าไม้, (2514) ประวัติกรมป่าไม้ 2439-2514 กรุงเทพ: กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตร
กรรนิการ์ พรมเสาร์และเบญจ่า ศิลารักษ์ (2542) ป่าเจ็ดชั้น ปัญญาปราชญ์ จากคำบอกเล่าของ
พ่อหลวงจนิ โอดิเชา กรุงเทพ: มูลนิธิภูมิปัญญา
จนิ โอดิเชา (2541) บันทึกคำท้า เชียงใหม่: กองทุนชุมชนรักป่า มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ
ตลาดชาย รัมตานันท์ (2528) ป่าไม้สังคมเพื่อการพัฒนาชนบท โครงการศึกษาโนบาย
สาธารณสุข สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย กรุงเทพ: เจ้าพระยาการพิมพ์
นัตติพิพิพ นาถสุภา และคณะ, (2541) ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา กรุงเทพ: โครงการ
การวิถีทรอศน์
ชลธิรา สัตยาวัฒนา (2530) ลักษณะเมืองน่าน กรุงเทพ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ
ไชยรัตน์ เจริญสินโอพาร (2542) วิถีกรรมการพัฒนา ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก
กรุงเทพ: สำนักพิมพ์วิภาวดี
ชูศักดิ์ วิทยาภัค (2541) “สังคมศาสตร์กับการศึกษาคนชายขอบ” วารสารสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 11 (1): 2-25
ทวีช จตุรพุกษ์ (2541) เสียงจากคนชายขอบ: ศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวลีซอ เชียงใหม่:
เครื่อข่ายชาตินธุศึกษา ศูนย์ภูมิภาคเพื่อการศึกษาสังคมศาสตร์และการพัฒนาที่ยั่งยืน
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ธิดา สาระยา (2544) ประวัติศาสตร์ชวนาสยาม กรุงเทพ: อัมรินทร์พิรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
บีอพอ (2540) ชีวิตข้า – ปกาเกอะญอ กรุงเทพ: สำนักพิมพ์สารคดี
ปีนแก้ว เหลืองอุ่มศรี (2539) นิเวศวิทยาคนพื้นเมือง: ศึกษากรณีชุมชนกะหรี่ยง ในป่าทุ่งใหญ่
นเรศวร กรุงเทพ: โครงการพื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
----- (2541) “วิถีกรรมว่าด้วยชาวเขา” วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ ปีที่ 11 (1) : 92-135
ประเสริฐ ตระการศุภกร (2541) การสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำไร่หมุนเวียนของ
ชุมชนกะหรี่ยง วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พัฒนา กิติศาสตร์ (2543) “ห้องถินนิยม” เอกสารทางวิชาการ โครงการสังเคราะห์ความคิดรวบยอด
ทางทฤษฎีสังคมวิทยา คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (สาขาวิชสังคมวิทยา) สำนักงาน คณ
กรรมการวิจัยแห่งชาติ

บก. สันตสมบัติ (2539) ท่าเกรียง: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชน
ชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุดตสาหกรรม กรุงเทพ: สำนักพิมพ์คบไฟ
----- (2540) มนุษย์กับวัฒนธรรม. ฉบับพิมพ์ครั้งที่สอง กรุงเทพ: สำนักพิมพ์ธรรม
ศาสตร์

----- (2542) ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา
อย่างยั่งยืน เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ คณลังค์คมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

----- (2543ก) หลักซึ่ง: การสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ไทยในได้คง กรุงเทพ: วิถีธรรมนิร

----- (2543ข) ณัฐเพลิง: ชีวิตของชีวิก เมนเดสและขบวนการปกป้องป่าอเมซอน (แพล)
กรุงเทพ: คบไฟ

----- (2543ค) จากรวนถึงเทวดา: มากชีสม์และมนุษย์วิทยามากชีสต์ (ฉบับพิมพ์ครั้ง
ที่ 3) กรุงเทพ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

----- (2545) “สิทธิชุมชน” บทความนำเสนอในการประชุมประจำปีของศูนย์
มนุษย์วิทยาสิรินธร เรื่อง “คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสความเปลี่ยนแปลง 27-29
มีนาคม 2545 ศูนย์มนุษย์วิทยาสิรินธร กรุงเทพ

วราลักษณ์ อิทธิพลโอบาร (2540) ไร่หมุนเวียน นารดาแห่งพันธุ์พีช เชียงใหม่: บีเอสพรินท์ดิ้ง
สเน็ท จำกัด และบก. สันตสมบัติ บก. (2536) ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา (3
เล่ม) กรุงเทพ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

สันติสุจิตา กาญจนพันธุ์ (2543) “ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและความคิดสีเขียวในเมือง”
สังคมศาสตร์ ปีที่ 12 ฉบับที่ 2/2543

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2535) ป่าชุมชน ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิชุมชนท้องถิ่น: รากเหง้า
ประชาธิปไตยไทย. กรุงเทพ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

อรวรณาจักร สัตยานุรักษ์ (2540) การศึกษาพรมแคนความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่ง
แวดล้อม กรุงเทพ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย รายงานวิจัย
อภิชาติ ขาวสะอาด อัมมาร สายมาลา และกอบกุล รายงานการ (2538) ความหลากหลายของ
พันธุ์พีช กรุงเทพ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย เอกสารวิจัยหมายเลข 14

อภิญญา เพื่องฟูสกุล (2543) “อัตลักษณ์: การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด” เอกสารทางวิชาการโครงการสังเคราะห์ความคิดรวบยอดทางทฤษฎีสังคมวิทยา กรุงเทพ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

อาณันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) มิติชุมชน วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร กรุงเทพ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

อาณันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รัม italiane (2533) “พิธีกรรม และความเชื่อ: การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม” สมุดสังคมศาสตร์ 12 (2) (พฤษจิกายน 2531 – มกราคม 2533)

ภาษาอังกฤษ

- Alavi, H. (1973) “Peasant Classes and Primordial Loyalties,” *Journal Of Peasant Studies*, 1(1973).
- Alejo, SJ A.E. (2000) *Generating Energies in Mount Apo: Cultura Poltics in a Contested Environment*. Manila: Ateneo de Manila University Press.
- Alliband, T. (1983) *Catalysts of Development: Voluntary Agencies in India*. Connecticut: Kumarian Press.
- Anan Ganjanapan, (1984) The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1900-1980). Unpublished Ph.D. Thesis, Cornell University.
- , (1989) “Conflict Over the Deployment and Control of Labor in a Northern Thai Village” in Hart, G., A. Turton, and B. White, eds *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- , (1998) “The Politics of Conservation and the Complexity of Local Control of Forests in the Northern Thai Highlands” in *Mountain Research and Development*, Vol. 18, No. 1: 71-82.
- , (2000) *Local Control of Land and Forest: Cultural Dimensions of Resource Management in Northern Thailand*. Chiang Mai: RCSD Monograph No. 1, Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.

- Anchalee Jengjalern, (1988) *Forestry For Community: An Analysis of Forest Policy in Thailand*. Unpublished Ph.D. Thesis, State University of New York, College of Environmental Science and Forestry.
- Anderson, L.E. (1994) *The Political Ecology of the Modern Peasant: Calculation and Community*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Apichart Kaosa-ad, Kobkul Rayanakorn and Ammar Siamwalla (1995) *The Diversity of Plant Cultivar*. (in Thai). Bangkok: TDRI, Research Monograph No. 14.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity At Large: Cultural Dimension of Globalization*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Arensleag, C.N. (1937) *The Irish Countrymen*. New York: Macmillan. Aston, T.H. and C.H.E. Philpin, eds., (1985) *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beals, R.L. (1975) *The Peasant Marketing System of Oaxaca, Mexico*. Berkeley: University of California Press.
- Benedict, R. (1934) *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin.
- Bernstein, H. (1979) "African Peasantries: A Theoretical Framework", *Journal of Peasant Studies* 6, No. 4: 421-443.
- Beverley, J. (1999) *Subalternity and Representation: Arguments in Cultural Theory*. Durham: Duke University Press.
- Bisharat, G.E. (1999) "Exile to Compatriot: Transformations in the Social Identity of Palestinian Refugees in the West Bank" in A. Gupta and J. Ferguson, eds., *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham: Duke University Press (second printing).
- Boas, F. (1940) *Race, Language and Culture*. New York: Macmillan.
- Boserup, E. (1970) *Woman's Role in Economic Development*. London: Allen and Unwin.
- Bourdieu, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , (1986) "The Forms of Capital," in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. J.G. Richardson, ed. New York: Greenwood Press.

- , (1990) *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- , (1991) *Language and Symbolic Power*, trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- , (1993) *The Field of Cultural Production*. New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, P. et al. (1993) *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Bowie, K., (1992) "Unraveling the Myth of the Subsistence Economy: Textile Production in Nineteenth-Century Thailand," *The Journal of Asian Studies* 51, No. 4: 797-823.
- Brass, T. (2000) *Peasants, Populism and Postmodernism: The Return of the Agrarian Myth*. Cass: Frank Publishers.
- Bray, F. (1986) *The Rice Economies: Technology and Development in Asian Societies*. Oxford: Basil Blackwell.
- Brown, J.H. (1981) "Two Decades of Homage to Santa Rosalia: Toward a General Theory of Diversity". *American Zoologist* 21 (4): 877-888.
- Brush, S.B. and D.W. Guillet (1985) "Small-Scale Agro-Pastoral Production in the Central Andes." *Mountain Research and Development* 5 (1): 19-30.
- Brush, S.B. and J.E. Taylor (1992) "Technology Adoption and Biological Diversity in Andean Potato Agriculture." *Journal of Development Economics* 39: 365-387.
- Bueh Po (1997) *My Life as Pga K'nyau*. Bangkok: Sarakadee Press.
- Burling, R. (1965) *Hill Farms and Padi Fields*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Clammer, J. (1982) "Inequality in Peasant Societies: Theories of Production, Distribution and Ideology" in *Akademika*, Journal of Humanities and Social Sciences, University Kebangsaan Malaysia. Number 20-21: 7-12.
- Chayanov, A.V. (1986; original publication, 1926), *The Theory of Peasant Economy*, D. Thorner, B. Kerblay, and R.E.F. Smith, eds., with a foreword by T. Shanin. Homewood, Illinois: Richard D. Irwin.
- Cholthira Satyawatana (1987) *Lua Muang Nan (The Lua of Nan)*. Bangkok: Muang Boran Publishers.

- Clifford, J. (1988) *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge: Harvard University Press.
- Clifford, J. and G.E. Marcus, (1986) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Cohen, A. (1969) *Custom and Politics in Urban Africa*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Cohen, P.T. (1981) The Politics of Economic Development in Northern Thailand, 1967-1978. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of London.
- (1984) "Opium and the Karen: A Study of Indebtedness in Northern Thailand." *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. XV, No.1: 150-165.
- Collins, W.W. and C.O. Qualset ,eds. (1999) *Biodiversity in Agroecosystems*. Boca Raton, Florida: CRC Press.
- Comaroff, J. (1985) *Body of Power, Spirit of Resistance: The Culture and History of a South African People*. Chicago: University of Chicago Press.
- Condominas, G. (1990) *From Lawa to Mon, from Saa' to Thai: Historical and anthropological aspects of Southeast Asian social spaces*. Canberra: An Occasional Paper of the Department of Anthropology, Research School of Pacific Studies, The Australian National University.
- Conklin, H.C. (1957) *Hanunoo Agriculture*. Forestry Development Paper No. 12. Rome: FAO.
- Cooper, D., R. Velle and H. Hobbelink, eds. (1992) *Growing Diversity: Genetic Resources and Local Food Security*. London: Intermediate Technology Publications.
- Crush, J., ed. (1995) *Power of Development*. New York: Routledge.
- Dahlan, H.M. (1982) "Peasantry and Modernization" in *Akademika*, Journal of Humanities and Social Sciences, University Kebangsaan Malaysia. Number 20-21: 7-12.

- Daycha Siripatra and Witoon Lianchamroon, (1992) "An Integrated NGO Approach in Thailand" in *Growing Diversity: Genetic Resources and Local Food Security*. Cooper, D., R. Vellve and H. Hobbelink, eds. London: Intermediate Technology Publications.
- Deere, C.D. and A. de Janvry (1981) "Demographic and Social Differentiation Among Northern Peruvian Peasants" *Journal of Peasant Studies* 8, No. 3.
- DeYoung, J.E. (1958) *Village Life in Modern Thailand*. Berkeley: University of California Press.
- Diaz, M. (1996) *Persistent Peasants: Smallholders, State Agencies and Involuntary Migration in Western Venezuela*.
- Donham, D. (1999) *History, Power, Ideology*. Berkeley: University of California Press.
- Edelman, M. (1999) *Peasants Against Globalization: Rural Social Movements in Costa Rica*. Stanford: Stanford University Press.
- Eggan, F. (1941) "Some Aspects of Culture Change in North Luzon," *American Anthropologist* 43: 11-18.
- Ekins, P. (1990), "Forward", in H.E. Daly and J.B. Cobb Jr., *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. London: The Green Print.
- Elson, R.E. (1997) *The End of the Peasantry in Southeast Asia: A Social and Economic History of Peasant Livelihood, 1800-1990s*. New York: St. Martin's Press.
- Epstein, A. (1958) *Politics in an Urban African Community*. Manchester: Manchester University Press.
- Epstein, T.S. (1962) *Economic Development and Social Change in South India*. Manchester: Manchester University Press.
- (1973) *South India: Yesterday, Today and Tomorrow*. London: Macmillan.
- Escobar, A. (1995) *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Escobar, A. and S.E. Alvarez, eds. (1992) *The Making of Social Movements in Latin America: Identity, Strategy and Democracy*. Boulder: Westview Press.

- Evers, H-D, (1981) "Urban and Rural Subsistence Reproduction – A Theoretical Outline" Working paper no. 2. Bielefeld: Sociology of Development Research Center.
- Fabian, J. (1983) *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Fei Hsiao Tung, (1939) *Peasant Life in China*. New York: Duton.
- Filipchuk, V.R. (1991) "Forest Management in Northern Thailand: A Rural Thai Perspective." Unpublished M.A. Thesis, Department of Geography, University of Victoria.
- Firth, R. (1939) *Primitive Polynesian Economy*. London: Routledge.
- Forget, E.L. and R.A. Lobdell, eds., (1995) *The Peasant In Economic Thought: "A Perfect Republic"*. Brookfield, Vermont: Edward Elgar
- Foster, G.M. (1953) "What is Folk Culture"? *American Anthropologist* 55: 159-173.
- Foster, G.M. (1965) "The Peasants and the Image of Limited Good" *American Anthropologist* 62.
- Fox, J. et al. (2001) "Shifting Cultivation: A New Old Paradigm for Managing Tropical Forests." Paper Presented at an International Symposium on Watershed Management Highland and Lowland in the Protected Area Regime: Towards New Princes and Practices. March 23-26, 2001. International Center, Chiang Mai, Thailand.
- Frank, A.G. (1972) "Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology" in *Dependence and Underdevelopment: Latin America's Political Economy*, ed. J. Cockcroft et al. New Jersey: Doubleday Anchor.
- Franklin, S.H. (1969) *The European Peasantry: The Final Phase*. London: Methuen.
- Freeman, J.D. (1955) *Iban Agriculture*. Colonial Office Research Studies, No. 18. London: H.M.S.O.
- Friedman, J. (1994) *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage.
- Friedmann, H. (1980) "Household Production and the National Economy: Concepts for the Analysis of Agrarian Formations" *Journal of Peasant Studies* 7, no. 2: 158-84.

- (1981) "The Family Farm in Advanced Capitalism: Outline of a Theory of Simple Commodity Production in Agriculture" (Paper prepared for the Thematic Panel, *Rethinking Domestic Agriculture*, American Sociological Association, Toronto 1981) .
- Gardner, K. and D. Lewis, (1996) *Anthropology, Development and the Post-Modern Challenge*. Chicago: Pluto.
- Geddes, W.R. (1954) *The Land Dayak of Sarawak*. Colonial Office Research Studies, No. 14. London: H.M.S.O.
- Geertz, C. (1963) *Agricultural Involution: The Process of Change in Indonesia*. Berkeley: University of California Press.
- Gould, S.J. (1982) "Darwinism and the Expansion of Evolutionary Theory." *Science* 216: 380-387.
- Gravers, M. (2001) "Karen Notions of Environment – Space, Place and Power in a Political Landscape," in E. Poulsen et al. eds., *Forest in Culture – Culture in Forest*. Denmark: Research Center on Forest and People in Thailand, Danish Institute of Agricultural Sciences.
- Gray, J. (1990) The Road to the City: Young Women and Transition in Northern Thailand. Unpublished Ph.D. Dissertation, Macquarie University, Sydney, Australia.
- Guha, R. (2000) *Unquiet Woods: Ecological Change and Peasant Resistance in the Himalayas*. Berkeley: University of California Press.
- Gulliver, P.H. (1965) "The Arusha: Economic and Social Change," in *Markets in Africa*, P. Bohannan and G. Dalton, eds. New York: Doubleday.
- Gupta, A. and J. Ferguson. (1997). "Beyond Culture: Space, Identity and the Politics of Difference", in Gupta, A. and J. Ferguson, eds. *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham: Duke University Press.
- Haimendorf, C.V. (1982) *Struggle for Survival*. Delhi: Oxford University Press.
- Halpern, J.M. (1958) *Aspects of Village Life and Culture Change in Laos*. Prepublication report. New York: Council on Economic and Cultural Affairs.
- Hanks, L.M. (1972) *Rice and Man*. Chicago: Aldine.

- Harland, J.R. (1975) *Crops and Man*. Madison: American Society of Agronomy and Crop Science Society of America.
- Harrison, M. (1977) "The Peasant Mode of Production in the Work of A.V. Chayanov", *Journal of Peasant Studies* 4, No. 4: 323-36.
- Hart, G. (1989) "Agrarian Change in the Context of State Patronage" in Hart, G., Turton, A. and B. White, eds. *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Hart, G., Turton, A. and B. White, eds. (1989) *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Hayami, Yoko (1997) "Internal and External Discourse of Communalism, Tradition and Environment: Minority Claims on Forest in the Northern Hills of Thailand," *Southeast Asian Studies*, Vol. 35, No. 3: 558-579.
- Hayami, Y. and T. Kawagoe (1993) *The Agrarian Origins of commerce and Industry: A Study of Peasant Marketing in Indonesia*. New York: St. Martin's Press.
- Hayami, Y. and Masao Kikuchi (1981) *Asian Village Economy at the Crossroads: An Economic Approach to Institutional Change*. Tokyo: University of Tokyo Press.
- Herskovits, M.J. (1940) *The Economic Life of Primitive Peoples*. New York: Knopf..
- Hirsch, P. (1989) "Forests, Forest Reserve, and Forest Land in Thailand," *The Geographical Journal* 156 (2): 166-174.
- (1990) "Review Essay: Marginal People on Marginal Land". *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 22(4): 55-59.
- Hobsbawm, E.J. (1970) *Age of Revolution*. New York: Praeger.
- Holdcroft, L.E. (1978) *The Rise and Fall of Community Development in Developing Countries, 1950-1965: A Critical Analysis and Annotated Bibliography*. East Lansing, Michigan: Michigan State University Press.
- Homer, S. (1998) *Fredric Jameson: Marxism, Hermeneutics, Postmodernism*. New York: Routledge.

- Hunter, G. (1969) *Modernizing Peasant Societies: A Comparative Study in Asia and Africa*. London: Oxford University Press.
- Jameson, F. (1981) *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Joni Odochow (1998) *Bun Tuek Kam Ta* (Collection of Karen's Folktales and Folksongs). Chiang Mai: Northern Thai Development Foundation.
- Judd, L.C. (1961) Chao Rai: Dry Rice Farmers in Northern Thailand. Ph.D. Dissertation, Cornell University.
- Kamol Janlekha (1955) *A Study of the Economy of Rice Growing Village in Central Thailand*. Bangkok: Ministry of Agriculture.
- Kanika Promsao and Benja Silaraksa (1999) *Pa Jet Chun Panya Praj* (Seven Layers of Forest: Local Wisdom). Bangkok: Amarin.
- Kanoksak Kaewthep, ed., (1995) *The Village Community in Historical Comparison*. Bangkok: The Political Economy Centre, Faculty of Economics, Chulalongkorn University.
- Kaufman, H.K. (1960) *Bangkhuad: A Community Study in Thailand*. New York: Association for Asian Studies, Monograph No. 10.
- Kautsky, K. (1988, orig. 1899) *The Agrarian Question: In Two Volumes*. P. Burgess (trans.) Introduction by Hamza Alavi and Teodor Shanin. London: Zwan Publications.
- Kerblay, B. (1971) "Chayanov and the Theory of Peasantry as a Specific Type of Economy" in *Peasants and Peasant Societies*, ed. T. Shanin. Harmondsworth: Penguin Books.
- Keyes, C.F. ed. (1979) *Ethnic Adaptation and Identity: The Karen on the Thai Frontier with Burma*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Kingshill, K. (1965) *Kudaeng, The Red Tomb: A Village Study in Northern Thailand*. (2nd edition) Bangkok: Bangkok Christian College.
- Kearney, M. (1996) *Reconceptualizing the Peasantry: Anthropology in Global Perspective*. New York: Westview.

- Kondo, D. (1996). "The Narrative production of "Home," Community and Political Identity in Asian American Theatre" in Smardar Lavie and Ted Swedenburg, eds. *Displacement, Diaspora, and Geographies of Identity*. Durham: Duke University Press.
- Kunstadter, P. (1978) "Subsistence Agricultural Economies of Luu' and Karen Hill Farmers, Mae Sariang District, Northwestern Thailand. In Peter Kunstadter, E.C. Chapman and Sanga Sabhasri (eds.), *Farmers in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Kyle, D. (2000) *Transnational Peasants: Migration, Networks and Ethnicity*. John Hopkins University Press.
- Laclau, E. and C. Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lan, D. (1985) *Guns and Rain: Guerrillas and Spirit Mediums in Zimbabwe*. London: James Currey.
- Lavie, S. and T. Swedenberg, eds. (1996) "Introduction" in *Displacement, Diaspora and Geographies of Identity*. Durham: Duke University Press.
- Leach, E. (1954) *Political System of Highland Burma*. London: Cambridge University Press.
- Lehmann, D. (1982) "After Chayanov and Lenin: New Paths of Agrarian Capitalism." *Journal of Development Economics* 11: 133-161.
- Lenin, V.I. (1960; original publication, 1899) *The Development of Capitalism in Russia: The Process of Formation of a Home Market for Large-Scale Industry*, Vol. 3, pp. 23-607, in Lenin, *Collected Works*, 4th edition. Moscow: Foreign Languages Publishing House.
- Lewis, O. (1951) *Life in a Mexican Village: Tepoztlán Restudied*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lewis, W.A. (1969) *Aspects of Tropical Trade, 1883-1965*. Stockholm: Almqvist and Wiksel.

- Lewis, W.A. ,ed. (1970) *Tropical Development, 1880-1913*. London: Allen and Unwin.
- Local Development Institute (1992) *Community Forestry. Declaration of the Customary Rights of Local Communities: Thai Democracy at the Grassroots*. Bangkok: LDI.
- Long, N. (1977) *An Introduction to the Sociology of Developing Societies*. London: Tavistock.
- Long, N. and Long, A. (1992) *Battlefields of Knowledge: The Interlocking of Theory and Practice in Social Research and Development*. London: Routledge.
- Madsen, S.T., ed. (1999) *State, Society and the Environment in South Asia*. Richmond: Curzon Press.
- Mai, U. and H. Buchholt (1987) *Peasant Peddlers and Professional Traders: Subsistence Trade in Rural Markets of Minahasa, Indonesia*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Mair, L. (1969) *Anthropology and Social Change*. (LSE Monographs on Social Anthropology 38) London: Athlone Press.
- Malinowski, B. (1922) *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge.
- (1929) "Practical Anthropology", in *Africa* Vol. 2, no. 1: 28-38.
- Marcus, G.E. and M. M.J. Fischer (1986) *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Martin, B. and C. Mohanty. 1986. "Feminist Politics: What's Home Got to Do with It?" in Teresa de Lauretis, ed., *Feminist Studies, Critical Studies*. Bloomington: Indiana University Press.
- Marx, K. (1909; original publication, 1867) *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. 1: *The Process of Capital Production*. Chicago: Kerr.
- Mead, M. (1922) *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*. New York: Morrow.

- Meillassoux, C. (1981) *Maidens, Meal and Money: Capitalism and the Domestic Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mignold, W.D. (2000) *Local Histories/Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges and Border Thinking*. Princeton: Princeton University Press.
- Miller, D.B., ed., (1978) *Peasants and Politics: Grass Roots Reaction to Change in Asia*. New York: St. Martin's Press.
- Mills, M.E. (1993) "We Are Not Like Our Mothers: Migrants, Modernity and Identity in Northeast Thailand." Ph.D. diss., University of California, Berkeley.
- (1995) "Attack of the Widow Ghosts: Gender, Death and Modernity in Northeast Thailand. In *Bewitching Women, Pious Men: Gender and Body Politics in Southeast Asia*. Aihwa Ong and M.G. Peletz, eds. Berkeley: University of California Press.
- Mintz, S. (1955) The Jamaican Internal Marketing Pattern: Some Notes and Hypotheses, *Social and Economic Studies* 4 (1): 95-103.
- Miron, L. F. 1999. "Postmodernism and the Politics of Racialized Identities" in Rudolfo D. Torres, Louis F. Miron and Jonathan Xavier Inda, eds. *Race, Identity, and Citizenship: A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Mischung, R. (1986) *Environmental 'Adaptation' among Upland Peoples in Northern Thailand: A Karen/Hmong Case Study*. Final Research Report Presented to the National Research Council of Thailand. Bangkok.
- Mitchell, C. (1956) *The Kalela Dance*. (Rhodes-Livingstone Papers no. 27) Manchester: Manchester University Press.
- Mitchell, W.P. (1991) *Peasants on the Edge: Crop, Cult and Crisis in the Andes*. Austin: University of Texas Press.
- Moerman, M. (1968) *Agricultural Change and Peasant Choice in a Thai Village*. Berkeley: University of California Press.
- Mohanty, C.T. (1987) "Feminists Encounters: Locating the Politics of Experience" in M. Barrett and A. Phillips, eds, *Destabilizing Theory: Contemporary Feminist Debates*. Cambridge: Polity Press.

- Murray, C. (1981) *Families Divided: The Impact of Migrant Labour in Lesotho*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nakajima, C. (1986) *Subjective Equilibrium Theory of the Farm Household*. Amsterdam: Elsevier.
- Nabhan, G.P. (1985) "Native Crop Diversity in Arid America: Conservation of Regional Gene Pools." *Economic Botany* 39 (4): 387-399.
- (1992) *Enduring Seeds: Native American Agriculture and Wild Plant Conservation*. San Francisco: North Point Press.
- Nash, J. (1979) *We Eat the Mines and the Mines Eat Us: Dependency and Exploitation in Bolivian Tin Mines*. New York: Columbia University Press.
- Nazarea, V.D. (1998) *Cultural Memory and Biodiversity*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Ong, A. (1987) *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia*. Albany: SUNY Press.
- (1999) *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham: Duke University Press.
- Pallot, J. (1998) *Transforming Peasants: Society, State and the Peasantry 1861-1930*. New York: St. Martin's Press.
- Pau Le Paa (1987) *Khon Pka K'Nyau* (The Karen People). Kalya and Virasak Yaudrabam, trans. Into Thai. Bangkok: Samnak Nangsue Saaikham.
- Pathak, A. (1995) *Contested Domains: The State, Peasants and Forests in Contemporary India*. New York: Sage.
- Patnaik U. "Neo-Populism and Marxism: The Chayanovian View of the Agrarian Question and Its Fundamental Fallacy", *Journal of Peasant Studies* 6, No.4: 373-420.
- Pearce, D., E. Barbier and A. Markandya, (1990) *Sustainable Development: Economics and Environment in the Third World*. London: Earthscan Publication.
- Phillips, H.P. (1965) *Thai Peasant Personality*. Berkeley: University of California Press.

- Pinkaew Laungaramsri (1996) *Phum Panya Niwet Widhaya Khon Puen Muang: Suksa Korani Chumchon Kariang Nai Paa Thung Yai Naresuan* (Indigenous Ecological Knowledge: A Case Study of the Karen in the Thung Yai Naresuan Forest) Bangkok: Project for Ecological Recovery.
- (1999) "Rai, rai lu'an loy, rai mun wian and the politics of 'shifting cultivation'" in *Watershed*, Vol. 5, No.1:39-46.
- Pile, S. (1997). "Introduction: Opposition, political Identities and Spaces of Resistance," in Steve Pile and Michael Keith, eds. *Geographies of Resistance*. London: Routledge.
- Popkin, S.L. (1979) *The Rational Peasant*. Berkeley: University of California Press.
- Potter, J.M., (1976) *Thai Peasant Social Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Potter, J.M., M.N. Diaz and G.M. Foster,eds. (1967) *Peasant Society: A Reader*. Boston: Brown.
- Potter, S.H. and J.M. Potter (1990) *China's Peasants: the Anthropology of a Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poulsen, Ebbe et al. eds. (2001) *Forest in Culture – Culture in Forest*. Tjelle, Denmark: Research Center on Forest and People in Thailand, Danish Institute of Agricultural Sciences.
- Prasert Trakansuphakorn (1998) Karn Sueb Tod Ong Kwam Rur Kiew Kab Rabob Karn Tham Rai Mun Wian Khong Chumchon Kariang (Transmission of the Body of Knowledge Relating to the Rotational Swidden Cultivation of Karen Communities) M.A. thesis, Faculty of Education, Chiang Mai University.
- Radcliffe-Brown, A.R. (1922) *The Andaman Islanders: A Study in Social Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rambo, A. (1991) *The Human Ecology of Rural Resource Management in Northeast Thailand*. Khon Kaen: Khon Kaen University.
- Redclift, M. (1987) *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*. London: Routledge.
- Redfield, R. (1930) Tepoztlan: A Mexican Village. Chicago: University of Chicago Press.
- (1947) *The Folk Culture of Yucatan*. Chicago: University of Chicago Press.

- .(1950) *A Village that Chose Progress: Chan Kom Revisited*. Chicago: University of Chicago Press.
- .(1953) *The Primitive World and Its Transformations*. Ithaca: Cornell University Press.
- .(1956) *Peasant Society and Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Renard, R.D. (1986) "The Integration of Karens in Northern Thai: Political Life in the Nineteenth Century" in R.D. Renard, ed. *Anuson Walter Vella*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Richards, A. (1939) *Land, Labour and Diet in Northern Rhodesia*. London: Oxford University Press.
- Rigg, J. (1993) "Rice, Water and Land: Strategies of Cultivation on the Khorat Plateau, Thailand" *Southeast Asia Research*. Vol. 1, No. 2.
- (2001) *More than the Soil: Rural Change in Southeast Asia*. Essex: Pearson Education.
- Ritchie, M.A. (1996) From Peasant Farmers to Construction Workers: The Breaking Down of the Boundaries Between Agrarian and Urban Life in Northern Thailand, 1974-1992. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of California at Berkeley.
- Ritzer, G. (1992) *Sociological Theory*. Singapore: McGraw-Hill Inc.
- Ritzer, G. and B. Smart (2001) *Handbook of Social Theory*. London: Sage.
- Rosen, G. (1975) *Peasant Society in A Changing Economy: Comparative Development in Southeast Asia and India*. Urbana: University of Illinois Press.
- Rostows, E. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothenberg, D. (1998). *With These Hands: The Hidden World of Migrant Farmworkers Today*. Berkeley: University of California Press.
- Royal Forestry Department (1971) *History of the Royal Forestry Department B.E. 2439-2514*. Bangkok: Royal Forestry Department (in Thai).

- Sahlin , P. (1994) *Forest Rites : The War of the Demoiselles in Nineteenth – Century France*. Cambridge : Harvard University Press
- Salazar, R. (1992) “Community Plant Genetic Resources Management: Experiences in Southeast Asia”, in *Growing Diversity: Genetic Resources and Local Food Security*. D. Cooper, R. Vellve and H. Hobbelink, eds. London: Intermediate Technology Publications.
- Saneh Chamarik and Yos Santasombat, eds. (1993) *Pah Chum Chon Nai Prathet Thai: Naew Tang Karn Pattana* (Community Forestry in Thailand: Development Perspectives) Bangkok: Local Development Institute.
- Santita Ganjanapan (1996) “A Comparative Study of Indigenous and Scientific Concepts in Land and Forest Classification in Northern Thailand” in Philip Hirsch, ed. *Seeing Forests For Trees: Environment and Environmentalism in Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Schapera, I. (1947) *Migration and Tribal Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Scheper-Hughes, N. (1988) “The Madness of Hunger: Sickness, Delirium and Human Needs” *Culture, Medicine and Psychiatry*, 12: 429-458.
- Scott, J.C. (1976) *The Moral Economy of the Peasant*. New Haven: Yale University Press.
- (1985) *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.
- (1990) *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.
- (1999) “The state and the people who move around: How the valleys makes the hills in Southeast Asia. *IIAS Newsletter* 19: 3-4.
- Sengupta, N. (1988) “Reappraising the Tribal Movement – II: The Economic Basis” *Economic and Political Weekly*, Vol. 23, No.8.
- Shanin, Teodor (1971) *Peasant and Peasant Societies*. Harmondsworth: Penguin.
- (1972) *The Awkward Class: Political Sociology of Peasantry in a Developing Society, Russia 1910-1925*. London: Oxford University Press.

- (1973) "The Nature and Logic of the Peasant Economy" *Journal of Peasant Studies* 1, No.1: 63-80.
- (1990) *Defining Peasants: Essays Concerning Rural Societies, Exploary Economies and Learning Them in the Contemporary World*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sharp, L., H.M. Hauck, K. Janlekha and R.B. Textor (1953) *Siamese Rice Village: A Preliminary Study of Bang Chan, 1948-1949*. Bangkok: Cornell Research Center.
- Skinner, G.H. (1964) "Marketing and Social Structure of Rural China," *Journal of Asian Studies* 24.
- Slater, D. (1997). "Spatial Politics/Social Movements: Questions of (b)orders and Resistance in global times", in Steve Pile and Michael Keith, eds. *Geographies of Resistance*. London: Routledge.
- Smith, C.A. (1977) How Marketing Systems Affect Economic Opportunity in Agrarian Societies, in *Peasant Livelihood: Studies in Economic Anthropology and Cultural Ecology*. R. Halperin and J. Dow, eds., New York: St. Martin's Press.
- Smirenskaia, Z.D. (1986) *Peasants in Asia: Social Consciousness and Social Struggle*. Translated by M.J. Buckley. Athens: Ohio University Center for International Studies.
- Spivak, G.C. (1988) *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Routledge.
- (1999) *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*. Cambridge: Harvard University Press.
- Stavenhagen, R. (1979) "Capitalism and Peasantry in Mexico," *Latin American Perspectives* 5, No. 3.
- Swartz, D. (1997) *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu* Chicago: University of Chicago Press.
- Tanabe, S. (1981) "Peasant Farming System in Thailand: A Comparative Study of Rice Cultivation and Agricultural Technology in Chiang Mai and Ayutthaya." Ph.D Dissertation, University of London.

- Tanabe, S. (1994) *Ecology and Practical Technology: Peasant Farming Systems in Thailand*. Bangkok: White Lotus.
- Taussig, M. (1980) The Devil and Commodity Fetishism in South America. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Tax, S. (1953) *Penny Capitalism: A Guatemalan Indian Economy*. Washington D.C.: Smithsonian Institution, Institutte of Social Anthropology Publication 16.
- The Ecologist (1993) *Whose Common Future? Reclaiming the Commons*. Philadelphia: New Society Publishers.
- Thida Saraya (2001) *Prawatsart Chaona Siam (History of Siamese Peasants)*. Bangkok: Amarin Printing and Publishing.
- Tisdell, C. (1999) *Biodiversity, Conservation and Sustainable Development: Principles and Practices with Asian Examples*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Tsing, A. L. (1993). *In the Realm of the Diamond Queen: Marginality in an Out-of-the-Way Place*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Turner, V. (1969) *The Ritual Process*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Turner, V., and E.M. Bruner. 1986. *The Anthropology of Experience*. Chicago: University of Chicago Press.
- Turton, A. (1989) "Thailand: Agrarian Bases of State Power" in Hart, G., Turton, A. and B. White, eds. *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Walker, A. (2001) "The 'Karen Consensus', Ethnic Politics and Resource-Use Legitimacy in Northern Thailand. *Asian Ethnicity*, Vol.2, Number 2: 145-162.
- Wallerstein, I. (1978) *The Capitalist World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waraluck Ithiponolarn (1997) *Rai Mun Wian: Marnda Haeng Phan Phuet* (Rotational Swidden Cultivation: Mother of Plants). Chiang Mai: B.S. Printing.
- Warriner, D. (1939) *Economics of Peasant Farming*. Oxford: Oxford University Press.
- Watts, M.J. (1983) *Silent Violence: Food, Famine and Peasantry in Northern Nigeria*. Berkeley: University of California Press.

- Weinberg, D. (1975) *Peasant Wisdom: Cultural Adaptation in a Swiss Village*. Berkeley: University of California Press.
- Weldes, J., M. Laffey, H. Gusterson and R. Duvall, eds., (1999) *Cultures of Insecurity: States, Communities and the Production of Danger*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Werasit Sittitrai (1988) Rural transformation in Northern Thailand. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of Hawaii.
- Wharton, C.R. (1969) *Subsistence Agriculture and Economic Development*. Chicago: Aldine.
- Wilson, G. (1941) *An Essay on the Economics of Detribalisation of Northern Rhodesia, Part 1*. Rhodes Livingstone Papers, no. 5. Livingstone: Rhodes Livingstone Institute.
- Wilson, T.M. and Donnan, H. eds. (1998). *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wittfogel, K.A. (1957) *Oriental Despotism*. New Haven: Yale University Press.
- Wolf, E.R. (1966) *Peasants*. New Jersey: Prentice-Hall.
- (1969) *Peasant Wars of the Twentieth Century*. New York: Harper and Row.
- (1982) *Europe and People Without History*. Berkeley: University of California Press.
- Wong, D. (1987) *Peasants in the Making: Malaysia's Green Revolution*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Worsley, P. (1984) *The Three Worlds: Culture and World Development*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Yos Santasombat, (1992) "Community-Based Natural Resource Management in Thailand," in *Asian Review* Vol. 6: 78-124.
- , (1996) *Tha Kwien: A Preliminary Analysis of Peasant Adaptation Against Enclosure*. (in Thai) Bangkok: Kob Fai.
- , (1997) *Man and Culture*. (in Thai) Bangkok: Thammasat University Press.

- , (1999) *Biodiversity and Indigenous Knowledge for Sustainable Development*. Chiang Mai: Biodiversity and Indigenous Knowledge Studies Center, Faculty of Social Science, Chiang Mai University.
- , (2001) *Lak Chang: A Reconstruction of Tai Ethnic Identity in Daikong*. Canberra: Pandanus Books, The Australian National University.
- Zimmerer, K.S. (1995) "Ecology as Cornerstone and Chimera in Human Geography." In *Concepts in Human Geography*. C. Earle and K. Mathewson, eds. London: Rowman and Littlefield.
- (1996) *Changing Fortunes: Biodiversity and Peasant Livelihood in the Peruvian Andes*. Berkeley: University of California Press.